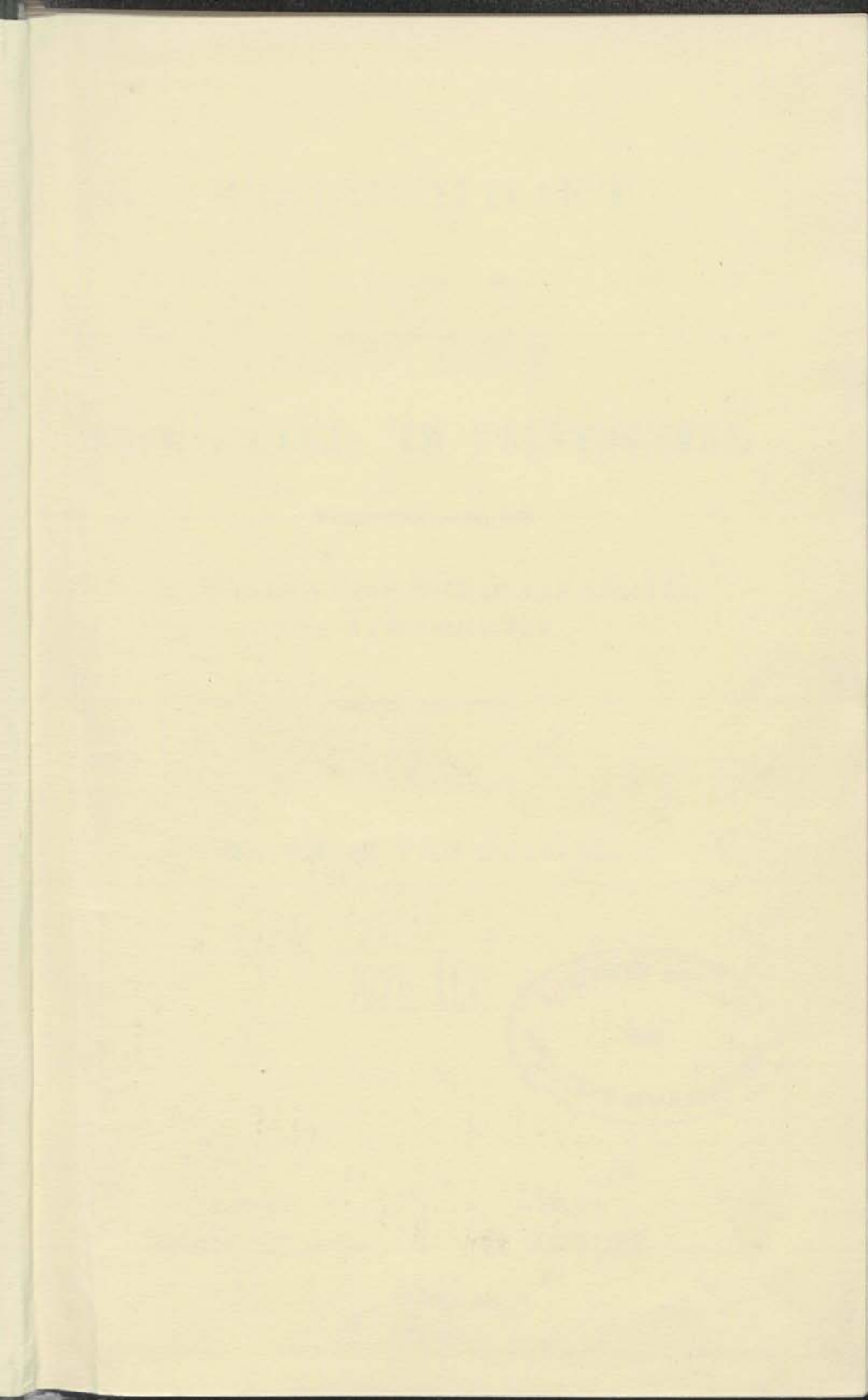

BIBLIOTHEEK KITLV

0277 7454

TIJDSCHRIFT

VOOR

18¹

INDISCHE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE.

DITGEGEVEN DOOR HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

ONDER REDACTIE

VAN

Dr. PH. S. VAN RONKEL.

DEEL XLV.

BATAVIA.
ALBRECHT & Co.

's HAGE.
M. NIJHOFF.

1902.

TRIGRAPH

INDICATOR

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE.

VERVOLG VAN DE

REKENSCHAP VAN DE

REKENSCHAP

DE

DR. H. VAN DER

DEEL VII

DEEL VII

DEEL VII

DEEL VII

I N H O U D.

	BLADZ.
Van Oud Batavia, Losse mededeelingen, door Dr. J. BRANDES (<i>vervolg</i>)	1
De Kalanglegende op Lombok, door J. C. VAN EERDE	30
Lijst van woorden opgeteekend uit den mond der Karau-Jotafa, bewoners der Humboldts-baai, door wijlen G. L. BINK	59
Nota van Aanvulling betreffende de onafhankelijke Batanghari-Districten, van 1882, door F. TWISS	93
Het Tamil-element in het Maleisch, door Dr. Ph. S. VAN RONKEL	97
Het een en ander over Hindoe oudheden in het Djambische, door Dr. C. J. NEEB. (<i>met vier platen</i>)	120
Bijtschrift bij de door den heer NEEB gezonden photo's van oudheden in het Djambische, door Dr. J. BRANDES.	128
De geboorte van Singa Maharadja en het ontstaan van de Koeria (District) Ilir in de Onderafdeeling Baros, door K. A. JAMES.	134
Wajang Dampoe Awang, door S. COHEN, FZII.	144
De vertelling van I Bungkeling op Lombok, door J. C. VAN EERDE	168
Nog eens de teekeningen van het Oude Batavia en andere vestigingen der O. I. Compagnie, door H. D. H. BOSBOOM.	193
Kaart van Oud-Bantën (Bantam), in gereedheid gebracht door wijlen Mr. L. SERRURIER (<i>Met eene inleiuing van Dr. J. Brandes</i>)	257
Lo Tong, een Javaansche reflex van een Chineeschen ridderroman, door Dr. J. BRANDES	263
Nog eenige Javaansche piagëms uit het Mohammedaansche tijdvak, afkomstig van Mataram, Bantën en Palembang (Achtste vervolg), door Dr. J. BRANDES	272
Gebruik van vermomde taal door de Nufooren, door F. J. F. VAN HASSELT	276

Enkele opmerkingen over sporen van Shamanisme bij Ma- doecreezen en Javanen, door C. LEKKERKERKER	281
Een Maleische Brief van 1608, uit Siam gezonden aan den Hollandschen kapitein te Patani. Mededeeling van Dr. Ph. S. VAN RONKEL.	286
Van Oud Batavia, losse Mededeelingen, door Dr. J. BRANDES (<i>Vervolg</i>).	289
Inhoudsopgave van het Maleische gedicht Sjàir Rádja Mambang Djoeári, door C. SPAT.	333
De Badoewi's in verband met enkele oudheden in de re- sidentie Bantam, door ANT A. PENNING, <i>Zending der</i> <i>Nederl. Zending-Vereeniging</i>	370
Toradja'sche Vertellingen, door Dr. N. ADRIANI	387
Opgave van oudheden in het district Balapoelang, door A. J. ~~W.~~ Harloff	483
Het verdwenen waterkasteel te Djokjokarta, door H. D. H. BOSBOOM.	518
Nota omtrent het stroomgebied der Boelian, Djeba en Djangga, door O. L. Helfrich.	530
Mededeelingen omtrent en opmerkingen naar aanleiding van het Pék Oewaloech of het doodenfeest der Mërga Sim- biring, door M. Joustra.	541
Nog iets over vermomde taal in het Nufoorsch en over Nufoorsche raadsels, door F. J. F. van HASSELT	557
Gebruiken bij den rijstbouw en den rijstooft op Lombok, door J. C. VAN EERDE.	563
Verklaring van twee Maleische uitdrukkingen, Mededee- ling van A. F. von DEWALL	575

TABLE DES MATIÈRES.

	PAGE.
Notices sur l'ancien Batavia, par M. le Dr. J. BRANDES (<i>suite</i>).	1
La légende des Kalangs en Lombok, par M. J. C. VAN EERDE.	30
Vocabulaire Hollandais-Karau Jotafa (Golfe de Humboldt), par feu M. G. L. BINK	59
Un rapport supplémentaire de 1882 concernant le pays indépendant du Batanghari, par M. F. TWISS	93

Les mots malais dérivés du Tamoul, par M. le Dr. PH. S. VAN RONKEL	97
A propos de quelques antiquités hindoues en Djambi, par M. le Dr. C. J. NEEB. (<i>avec quatre planches</i>)	120
L'importance du précédent article pour l'archéologie et l'iconographie hindoues, par M. le Dr. J. BRANDES	128
La naissance de Singa Maharadja et l'origine de la Kouria Iir dans le district de Baros, par M. K. A. JAMES	134
Wayang Dampou Awang, par M. S. COHEN.	144
Le conte d'Espiegle en Lombok par M. J. C. VAN EERDE.	168
A propos d'une collection de dessins de l'ancien Batavia et de quelques autres établissements de la Compagnie hollandaise des Indes, par M. H. D. H. BOSBOOM	193
Une carte de l'ancien Bantam, préparée par feu M. le Dr. L. SERRURIER et publiée avec une préface du Dr. J. BRANDES	257
Lo Tong, un roman de chevalerie chinois en langue javanaise, par M. le Dr. J. BRANDES.	269
Piagëms javanais, par M. le Dr. J. BRANDES (Huitième suite)	272
L'emploi de langue déguisée chez le peuple Noufor, par M. F. J. F. VAN HASSELT.	276
Notices sur quelques traces de Chamanisme chez les Madourais et les Javanais, par M. C. LEKKERKERKER	281
Une lettre malaise de 1608 A. D., communication de M. le Dr. Ph. S. VAN RONKEL	286
Notices sur l'ancien Batavia, par M. le Dr. J. BRANDES (<i>Suite</i>).	289
Résumé du poëme malais Cha'ir Râdja Mambang Djouâri, par M. C. SPAT	333
Quelques antiquités en Bantam et la question de l'origine des Badouwis, par, M. ANT. A. PENNING	370
Contes du peuple Toradja traduits et annotés par M. le Dr. N. ADRIANI.	387
Déscription des antiquités dans le district de Balapoulang, par M. A. J. M. Harloff	483
La construction, dite „Waterkasteel” à Djocjokarta en	

BLADZ.

1791 par M. H. D. H. BOSBOOM.	518
Rapport sur les appartenances des fleuves Boulian, Djeba et Djangga, par M. O. L. HELFRICH.	530
La fête funèbre des Merga Simbiring, dite Pek Oualouh, par M. M. JOUSTRA.	541
L'emploi de langue déguisée chez le peuple Noufor, et quelques énigmes Noufors par M. F. J. F. VAN HASSELT.	557
Quelques pratiques pendant la récolte de riz en Lombok par M. J. C. VAN EERDE.	563
Explication de deux expressions malaises. Communica- tion par M. A. F. VON DEWALL.	575

VAN OUD BATAVIA

LOSSE MEDEDEELINGEN

DOOR

Dr. J. BRANDES.

(Vervolg van Deel XLII, bl. 105, XLIII, bl. 1 en 493.)

Door de aandacht te vestigen op den plattegrond van Batavia van 1632, die voorkomt op den penning door de Chineezzen aan Speex aangeboden bij zijn vertrek naar patria (afgebeeld bij G. van Loon, Beschrijving der Nederlandsche historiepenningen, 1726, II, 207, en vergroot gereproduceerd bij Een plattegrond van Batavia van 1632, Tijdschr. T. L. en Vk., XLIII, bl. 249), werd indertijd een goede dienst bewezen aan hen, die zich voor oud-Batavia interesseeren. Dit kon reeds worden aangetoond in het zooeven genoemde opstel. Hier kan dit nog eens blijken, daar er enkele bijzonderheden zijn mede te deelen over het noordelijke gedeelte van de Westerstad.

Het ontstaan van dit gedeelte van Batavia was zeer onduidelijk en onbegrijpelijk. Tusschen hetgeen de plattegrond van Frans Flors van Berkeroodde (1628) te zien geeft, en wat men vindt op dien van 1650 (van Clemendt de Jonge) bestaat een belangrijk verschil, doch daarnevens tevens een eigenaardige overeenkomst, die den beschouwer verleiden zou juist tot verkeerde gevolgtrekkingen. De plattegrond van 1632 wijst ons echter duidelijk, hoe dat Noordwestelijk gedeelte van de stad ontstond, want hij doet ons zien dat er benoorden de gracht, die indertijd, onder Coen „tot eene preuve” gegraven werd, nog een andere, nieuwe werd gemaakt, die sedert de noordgrens zou zijn van het westelijke gedeelte der ommuurde stad.

Hij verklaart ons waarom het oostelijke deel van de Javasche gracht zoo schuin, zoo noord-westelijk, loopt, en waarom de Chineesche gracht, die duidelijk gemaakt werd van het noordelijkste zijrivierviertje, niet behoorlijk parallel loopt met de Amsterdamsche en Maleische gracht, maar zich evenzeer naar het westen van deze verder verwijderd. Men ziet er de Lepelstraat en de Zandzee als in wording op, — voor den naam van de Lepelstraat vgl. men Not. B. G. XXXVIII (1900), bl. 112, voor dien van de Zandzee, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XLIII, 265, — men begrijpt dat het latere Vierkant de vervanger is van het Huys van den Generaelen Ontvangher, men ontwaart dat 's Compagnie's werf nu nog ligt op de plek, die van het eerste oogenblik af, zooals van zelf sprak, werd uitgekozen voor het herstellen der (kleinere) vaartuigen, en beseft dat het in 1632 nog onbebouwde en onbenutte gedeelte het terrein moest worden voor 's Compagnie's pakhuizen, laat ons zeggen, het entrepot en de dokken, dit laatste in den zin van bergplaats voor goederen.

Men verwarre daarmede niet wat wij, thans, den Grooten boom plegen te noemen, die ligt bezuiden de Chineesche gracht en de Werf, terwijl de pakhuizen, die hier in het voorafgaande bedoeld zijn, gevonden werden en worden benoorden de Werf. Wel is waar verreezen er ook bezuiden de werf vrij spoedig aan den rivierkant bergplaatsen, o. a. voor suiker (het suikerpakhuis), die dan later in den Grooten boom zijn opgegaan, maar daarvan wordt hier op het oogenblik nog niet gewaagd. Met een enkel woord is in een vorige mededeeling op deze zuidelijk van de wert gelegen gebouwen reeds gewezen, men zie slechts Deel XLIII, bl. 539.

In 1650 of kort te voren bestonden zij nog niet. Dit kan men met veel waarschijnlijkheid opmaken uit den plattegrond van Clemendt de Jonge, waarop in de legenda nog gesproken wordt van Timmerwerf der Chineezen. Toenmaals had dus het gouvernement het terrein nog niet aan zich

getrokken om er de Ankerwerf, enz. op aan te leggen, een toestand, die ook nog bestond van 1663 tot 1665, zooals uit dezelfde mededeeling blijken kan, daar toen dat stuk grond nog aan een Chinees in pacht gegeven was, zoodat de Compagnie er zelf niet bouwen kon.

Omdat het ontstaan van dit gedeelte van Batavia, dat, maar op een andere wijze, minstens even belangrijk is voor de geschiedenis der stad, en der Compagnie zou men haast kunnen zeggen, als het kasteel, daar hier de hartader van alle handelsbewegingen klopte, omdat men er, om zoo te zeggen, de haven van de handelstad met al zijn ap- en dependenties aantrof, zoo onduidelijk was, verdient het aanbeveling er nog even verder bij stil te staan, om het verloop zoo goed en zoo kwaad als dat nu reeds gaat, met de gegevens die den schrijver toegankelijk zijn, uiteen te zetten.

In 1632 of reeds iets vroeger, in ieder geval spoedig na de belegeringen van 1628 en 1629, moet het besluit genomen zijn, om de stad, ook aan de westzijde, dien vorm te geven, dien wij haar later zien hebben, maar die op den plattegrond van 1632 nog als onvoltooid wordt voorgesteld.

In de passages overgenomen in Een plattegrond van Batavia van 1632 wordt vermeld, dat de gracht in 1630 en 1631 gegraven was. In 1634 werden in Maart de punten aan de westzijde verdoopt en ingewijd. Ook de reduyt Groningen wordt daarbij genoemd, d.w.z. de noordelijkste punt aan den westrand der stad, het eene der beide bolwerken, die men aan de noordelijke grens van de Westersstad opgericht heeft, was toen ook gereed. Bij Plakaat van den 25^{en} en den 29^{en} Maart 1639 werd er een belasting ingesteld om te gemoet te komen aan de groote uitgaven, die er gedaan waren voor de bevestiging der stad, welke „meestal ten eynde gebracht ende voltroeken was”, Ned. Ind. Plakaatboek I, bl. 430. In dat jaar was dus ook de muur aan de westzijde zoo goed als voltooid, en van dat jaar dagteekent ook de Vierkantspoort, of Stadswater-

poort, die gelegen was tusschen de bolwerken Zeeburg (noord) en Kuilenburg, waarop zich thans nog de uitkijk bevindt (zuid), en een andere waterpoort is dan die van het kasteel, welke trouwens reeds van 1630 is. In datzelfde jaar 1639 werden ook gegraven de Maleische gracht en de Rhinocerosgracht, zie Ned. Ind. Plakaatboek, I, 1639, 13 April, bl. 431, van welken de eerste de zuidergrens van dit stadsdeel, en de laatste er van Zuid naar Noord doorheen loopt, en dan ook wel de Moorsche gracht heet. Om de Chineesche gracht te maken was slechts het noordelijke zijriviertje te wijzigen, de Javaansche bestond eigenlijk al sinds 1628, zie boven.

Ten slotte moest het oudere, van den hoek der Amsterdamsche of Steenhouwersgracht naar het huis van den generalen ontvanger (Vierkant) loopende, schuinsche pad nog recht gelegd worden. Dit geschiedde in het verlengde van de Jonkerstraat, welken naam ook (noordelijker) de naam voor dat verlengde werd, totdat de volkswil Zandzee en Lepelstraat over de beide deelen daarvan deed zegevieren, waardoor de naam Jonkerstraat in onbruik kwam, een naam, die ook in het zuidelijk gedeelte, na eerst, ten gevolge van het graven van een gracht daar, vervangen te zijn geworden door Jonkergracht, in of na 1640 wijken moest voor het Roeca Malakka, dat er nu nog leeft. Bedenkt men hier nu bij, dat men door de Vierkantspoort in het Vierkant kwam, dat dit aan de andere zijde paalde aan een pleintje, waarop de Lepelstraat uitkwam, en dat deze door een brug over de Chineesche gracht verbonden was met de Zandzee, die voerde naar de Maleische gracht, en dat langs den rivierkant parallel met de Lepelstraat benoorden de Chineesche gracht de Werf lag, en op eenzelfde wijze evenwijdig aan de Zandzee, bezuiden van die gracht, 1e de Timmerwerf der Chineezen (de latere Ankerwerf), 2e de Rijstpasar, en ten 3e de Vischmarkt, waarvoor naar vorige losse mededeelingen kan verwezen worden, dan zal men de situatie goed begrijpen, en ook het volgende gemakkelijker kunnen volgen.

Wanneer hier eigenlijk de stadsbinnengracht gegraven is, is niet duidelijk. In 1663 moest zij uitgediept worden, want in het Dagregister 1663, 20 Sept., 456, leest men: „Is mede verstaan de stadsbinnengracht aan de westzijde tusschen het Viercant en de punt Groeningen, die nu uitgediept wordt, aen de sijde van de stadswal te laten beschoeijen.”

Men vond daar op de beide eilanden (of op één ervan) die ten Westen van het Vierkant lagen, tusschen de stadsbinnengracht en de Javaasche gracht, vóór 1643 de Javaasche wijk, die aan de Javaasche gracht haren naam heeft doen schenken, en in dat jaar naar elders werd verplaatst, omdat het eene blok, het blok O, en misschien ook het andere N, ontruimd moest worden om er de houtzagerijen (en houttuinen) te plaatsen. Op het eiland (N), dat vlak bij de punt Groningen lag, verrees later een teerstoof, en op den binnenbarm bij de punt Groningen hadden in Nieuhoff's dagen ($\pm$ 1670) „de touwdraeiers. . . een lange en lustige loopbane, onder het gewaj en lommer van grote noote boomen,” bl. 206. Daartegenover (denkelijk op N) stond hunne woning „op een klein eijlant, alwaer de weverije mee aen vast is”, *ibid.*, waarvan het werkvolk met dat der lijnbaen, in 1661, ongeveer „170 blancke koppen” telde, *Ned. Ind. Plakaatboek*, 1661, 2 Aug. bl. 349. Tot het oprichten van dien teerstoof werd 15 Februari 1661 besloten, *Dagregister* 1661, 15 Febr. bl. 39, „Is goed gevonden een teerstoof te maken op het eijland onder de punt Groeningen, daer nu de lijnbaen op staet, ende zal de Kruidtoren, die men voor desen geprojecteerd heeft daaromtrent te maeken, elders geplaatst worden”, en de ligging ervan blijkt ook uit *Dagregister* 1663, 20 Maart, bl. 81, „Nae de middagh is ter vergaderingh van haer Ede goedgevonden de stadsbinnengracht, beginnende van het oude huis van generalen ontfang en loopende voorbij de punt Groeningen, tot aan des Comps. teerhuys toe, uyt te diepen en schoon te maecken”, een passage, die boven reeds had aangehaald

kunnen worden, toen er sprake was van die stadsbinnen-gracht, en de uitvoering van het hier genomen besluit werd gereleveerd.

Het huis van den Generalen ontfangh was inderdaad oud. Twee jaar later moesten er maatregelen genomen worden, zooals blijkt uit Daghregister 1665, 13 Oct., bl. 302, „16 do nae de middagh is ter vergaderingh van haer Ed. goetgevonden ende verstaen het oude huys aan het Viercant, daer den ontfanger in plag te wonen, tot aen de eerste verdieping af te breken, alsoo het dreijght in te storten”, zonder dat er vermeld wordt op welke wijze men zich verder met de localiteit geholpen heeft, die velen huisvestte, want „het vierkant, zegt Nieuhoff, bl. 206, is eene plaetse, die aan de binnenwerf sfoot, en met een steene muur besloten is: alwaer d'algemeene ontfanger zijne wooninge en rekenkamers heeft: als ook de boomwachters, penningmeester en wontheeler, die 's Kompanjies dienaers aldaer woonachtigh, gaslaet en verbint.” Menigmaal had het aan brandgevaar blootgestaan, door hevige branden in dit stadsgedeelte, doch was het er goed afgekomen.

De eerste brand, die hier vermeld moet worden, is die, welke in eene vorige mededeeling over de vischmarkt al eens aangeroord werd. Bij die gelegenheid ging naar waarschijnlijkheid het blok I van den plattegrond van 1770, dat tusschen de Vischmarkt en de Zandzee, in de vlammen op. Daghregister 1641, 18 Juni, bl. 346, bericht namelijk: „Terwijl het voorschreven recht geschiede, outstondt brant beweste de rivier, inde bamboese petacken tegenover de vismarekt, uyt de hujsinge van den Capiteijn der Maleijers ende liep met de zeewint soodanich voort, dat de gantsche buyrt van 't voorschreven hujs af tot de Maleijtse gracht toe, ende voorts van de houck, wel 50 petacken in minder als een half uijre tijts in de colen lach ende veele haer armoetje verloren hebben.” In dit geval woei de wind in een voor het Vierkant gunstige richting. Vier maanden later had

er een nog zwaarder brand plaats, Dagregister 1641, 17 Oct., bl. 473, „heden, in de voornacht, ontstond alhier omtrent 11 uyren een schielijken brant aen d'oversijde van de rivier, omtrent de timmerwerff int block L, soodanich voortvliegende, dat gemelde blok, alsmeede het block M, naest daeraen gelegen, uijtgesondert eenige weijninge huijsen int block L, wat achter aff staende, in minder als een halff uijre tijds t'ene maal in de coolen lach ende de timmerwerff, mitsgaders het huys van den generalen ontfangh groot peryckel liep; oorsaecke den Gouverneur Generaal bewerkt is geworden te ordonneeren, voorschreeven block M naest aende geseijde werff gelegen, voortaan niet als met steenen huijsen betimmert zal mogen worden, als bij resolutie (te zien is),” men vgl. Ned. Ind. Plakaatboek I, 1641, 23 Oct., bl. 464. Het blok M was dat gelegen tusschen de Werf en de Lepelstraat, en L lag ten westen daarvan. De Regeering besloot, zoo leest men in 't Plakaatboek, den grond aldaar te onteigenen, om het groote gevaar, ten einde hen, die daarop weder woningen mochten bouwen, te kunnen dwingen „met steen in calek ende hart dack” te bouwen. Maar die grond behoorde voor een groot gedeelte aan minderjarige weezen, wier voogden met die onteigening geen genoegen konden of wilden nemen. „Naar verscheijden voorlagen en de gehouden cavillatien” kwam men eindelijk overeen, dat de bebouwers van den grond, in plaats van huur, „eeuwigh ende erfelijck” aan de weezen zouden betalen 30 realen van achten per maand, ingaande met 1 Maart 1642.

Nog dichterbij, en dus nog gevaarlijker, was de brand van 1 Mei 1659, die plaats had in het blok O ten Noorden van L gelegen. Dagregister 1659, 1 Mei, bl. 86, „Recht op de middagh ontstont hier aan de Westzijde, recht achter 't Vierkant, in de Chinese houtzagerij, een subytten fellen brant, comende uyt een der adappe woningen, op gemelte houtsagers eylant staende, die onaengesien wat debvoiren daertoe wierden aengewent,

also daer een frisse seewint woey, niet konde belet werden; also den geheelen opstal door de vlammen vernielt ende tot assche gebracht wiert, maer selfs konde door de vehementen brant noch door de waterspuijten off gieters voorgecomen worden, dat niet alle de houtstapels, op 't eylant van gesaegde deelen ende balcken liggende, 't eenemael vernielt wierden, dan wiert met kracht sooveele door gieten tewege gebracht dat de vlammen geen vat konde krijgen op de huysingen, daer recht tegenover aen d'ander sijde der gracht staende (hiermede moet het blok L bedoeld zijn), want bijaldien daarin gekomen hadde gelijk reede tot vier a vijf malen al begonnen heeft te vlammen, soude apparent niet alleen dat blok, maer wellicht om de geheele westsijde te doen geweest hebben, sulcx noch een groot geluk bij 't gemelte ongeluck sich bevont; waerdoor gemelten brant is veroorsaect, is noch onbekent; is apparent, alsoo 't geheel eylant, van bamboes ende adap, hier off daer een vonekjen aangekomen sal sijn.

Eindelijk wordt in het Daghregister, voor zoover het reeds uitgegeven is, van nog een brand gewaagd, die op de zelfde plaats zou kunnen hebben plaats gehad, maar de plek is onduidelijk aangegeven. Het is namelijk onzeker welk Comps. packhuis bedoeld is, hoewel men het hoogst waarschijnlijk mag achten, dat het geen ander was dan dat, waarover zoo dadelijk de berichten geplaatst zullen worden. De pericope van bedoelden brand luidt in het Daghregister 1666, 5 Juli, bl. 105, „s Daags voor 't sluijten van desen brief was een vreeselijke brant in 't Chinese quartier ontstaen en had Comps. packhuys, dat met adap gedeckt is, mede al pericul geloopen van door de vlam aangetast te sullen worden.”

Van welk eene beteekenis zulk een brand in dat stadsgedeelte geacht kon worden, leert de beschrijving van een ooggetuige van die van 24 Juli 1721. Als ich, zegt Barchewitz, bl. 568—570 van zijne Ost-Indianische Reise-Beschreibung, noech

in dem Compagnie-Quartier lag, kam den 24 Juli des Abends um 7 Uhr, Feuer in den Compagnie-Werff aus. Dieses Werff ist nichts anders als das See-Magazin der E. Compagnie, wo alles was zum Schiff-Armement gehöret, praepariret und ausgehoben wird. Hier logiret der Commandeur derer Matroser, welcher den Rang als ein Schiffs-Capitein hat, ferner die Schiffs-Zimmerleute und Seegelmacher, ein Bootsman, nebst vielen Matrosen. Das Feuer ergriff ein Backhausz, darinnen das Bech, Theer, Seegel und Schiffe-Tauen lagen. Nahe daebey stunde ein ander Backhausz mit Zucker, welches nahe am den sogenannten Vierkant was, das brannte auch mit ab. Weil dieses nun lauter Materie war, so leichtlich Feuer fänget, und sich schwerlich löschen lasset, so gab es eine greuliche Gluth. Der Zucker brannte nicht anders als Bech, und konnte auf keine Weise erhalten werden. Die Condemnirten mussten herbey, und Wasser aus dem vorbeystreichenden Strohm Jacatra tragen, ich und noch ein anderer corporal, nebst 30 gemeinen Soldaten, waren commandiret, mit ihnen zu gehen, und sie zu bewahren, dasz keiner von ihnen davon lauffen sollte. In dem Vierkant stand auf einem freyen und geraumen Platze, weit von dem Feuer eine Glocke, die hatte von der anschlagenden Hittze den Klang verloren, dasz sie hernach musste umgeschmolzen werden: denn die Hitze war auf dem Platze so grosz, man nicht davor bleiben konte. Die gesammte Militz der Stadt und Vestung musste ins Gewehr kommen, und es was durchgehends bey allen Einwohnern ein gräuliches Schrecken: denn man hielte gewisz davor, dasz das Feuer von den Schwartzten angeget worden. In dem Vierkant lagen viel Bomben und gefüllte Granaden, diese liesz der allda commandirende Capitain gleich hinaus nach dem Bollwerke Gröningen, nicht ohne Lebens-Gefahr der Tragenden, bringen: Denn man musste dieselben, wenn man zur Pforte hinaus wolte, bej dem Feuer vorbej tragen. Wenn das Feuer weiter sich gefressen, und das Vierkant, und die darinnen

gelegenen Bomben und Granaden ergriffen hätte, wäre die Vestung, in äusserste Gefahr, totaliter ruiniret zu werden, gekommen. Denn es liegt dieselbe nahe dabey, und wird nur von dem Rivier, oder Flusse Jacatra, davon abgesondert: Und noch mehr, es hätte die ganze Städt können in die Asche, und zu Grunde gerichtet werden; doch halff noch endlich der liebe Gott, dasz das Feuer getilget ward, und ausser den 2 Backhäusern sonst nichts weiter abbrannte. Der Schaden war aber so grosz genug, indem viel Seegel-Tuch, Schiffs- und Aneker- Tauen, Bech und Theer, welches alles aus Holland, mit grösten Unkosten und Gefahr wieder musz bejgeführet werden, nebst etlichen 100 Centnern Zucker, in die Asche gefallen war. Es war zwar nicht ohne, dasz die allerunvergleichlichste Anstalt mit Spritzen und Eijmern zum Löschen gemachet war, und ein besonderes Glück vor gantz Batavia, das man das Wasser nich weit zu hohlen hatte, sondern der vorbeyrinnende Flusz Jacatra dessen eine Menge hergab; doch würde dieses alles, ohne Gottes Hülffe, wenig genützet haben".

Er werd zoo even hier boven reeds gewaagd van het uitdiepen der stadsbinnengracht tusschen het Vierkant en de punt Groningen, Dagregister 1663, 20 Maart, bl. 81, en 25 Sept., bl. 456, thans dient er gewezen te worden op het pakhuis, dat het Gouvernement daar liet oprichten. Daaromtrent bericht het Dagregister achtereenvolgens wat hier zoo dadelijk zal worden medegedeeld.

Voor het grootste gedeelte zijn de eigenlijk gezegde westzijdsche pakhuizen, dat zijn die, welke van het Westen en van het Zuiden als in een punt, op het bolwerk Zeeburg, elkander naderen, nu nog dezelfde als waarover die berichten loopen. Ook zij behooren dus tot de oudste gedeelten der oude stad, en dateeren, behoudens de aanbouwsels en verbouwingen, voor een goed deel zelfs uit een tijd, die anterieur is aan dien van den bouw der Portugeesche Buitenkerk.

Dagregister 1663, 20 Juli. bl. 355, 20 do nae de middag

is ter vergadering van haer Ede goed gevonden een nieuw rijs pakhuijs te maeken tusschen de punten Zeeburg en Groeningen, alsoo 'er dagelycx soo veel rijs van buiten aencomt, dat men geen raed en weet om deselve langer te bergen; (men herinnere zich dat er een Rijspakhuis lag bij de punt Amsterdam in de Oosterstad, en dat 30 Maart 1663 besloten was „de nieuwe Maleytse kerk bij provisie tot een rijsmagasijn te gebruiken”);—1663, 2 Nov., bl. 526, Is mede goet gevonden, dat de loods, die geordonneert was te maken aan de binnenmuir van de stadt, tusschen Zeeburg en Groeningen, om het speck en vlees daarin te bergen, sal gestelt worden aen de ander sijde van de gracht, omdat tusschen de stadsmuur en de plaats, daer de muer van de loods gegrondt soude worden, geen plaats genoeg en is om de heyblock te zetten;—1665, 10 April, bl. 76, Dat om een begin te maeken van het packhuijs tusschen de punten Zeeburg ende Groeningen, de muur van hetselve sal aenbesteet ende ten dien eijnde billetten sullen aengeslagen worden;—1665, 17 April, bl. 82, Oock is goetgevonden ende verstaen billetten wegens de aanbesteding van de muur, in de resolutie van 10 dezer gementioneert, te doen aenslaen; sullende de conditien, die oock onder dato deses in het resolutie-boek geinsereert staan, gesien connen worden ten huijse van den fabriek, Jan van Sterekenburg, en van Siqua, capiteijn der Chinesen alhier;—1665, 29 April, bl. 92, Heden, omtrent de middag, is ten huijse van den Chinesen Capiteijn, Siqua, ende ten overstaen van den heer directeur-generaal, Carel Harzinck, de Heer Joan Thijsz ende andere aen Jacques Boulan, burger deser steede, aanbesteet het metselwerck van het nieuwe packhuijs, ijder roede tot 12 rds. à 60 stuivers, en dat op soodaenige conditien ende voorwaerden, als onder dato 17 deser in het resolutie-boeck staan geinsereert;—1665, 1 Mei, bl. 96, Eijndelijck heeft d'heer directeur, Carel Harzinck, ter vergadering rapport gedaen, hoe dat den burger, Jaques Boulan, op eergisteren aengenomen

heeft het metselwerk van het nieuwe packhuijs, de roede tegen 12 rds. à 60 stuivers ijder;—1665, 20 Sept., bl. 286, Eijndelijk is goetgevonden het metselwerk van 't nieuwe packhuijs tusschen de punten Zeeburg en Groningen te besteeden aan Jacques Boulan, burger dezer stede;—1665, 13 Oct., bl. 301, De heer Joan Thijse, extra ordinaris Raed van India, heeft ter vergadering voor haer Ede. geproduceert het besteck en de conditien van het metselwerk, in de resolutie van de 27 September vermeld, op de welke den burger, Jaques Boullan, aengenomen heeft het-selve te voltrecken, waerop goetgevonden is gemelte conditien te approberen; ende staen deselve in 't resolutiebouck onder dato deses geincereert;—1666, 12 Feb., bl. 17, Nae de middag hebben de heeren van den Broeck en Thyssen ter vergaderingh van haer Ede rapport gedaen wegens haere visite van het aenbestede metselwerk aen 't nieuwe packhuijs ende hebben 't selve bevonden nae het besteck wel gemaect te zijn;—1666, 26 Febr., bl. 19, Soo is mede verstaen het resterende muyrwerk van 't nieuwe packhuijs aen te besteden, ende de jaerlijkse vereering, aen de suppoosten van 't negotie comptoir afte schaffen;—1666, 1 Maart, bl. 22, De Heeren Joan Thijsen ende Pieter van Hoorn hebben nu mede rapport gedaen van aenbestedinghe des resterende muurwercks aen 't nieuw packhuijs, hetweleke dan voor goet is aengesien;—1666, 5 Juli, bl. 105, zie boven.

Het pakhuis, waarover de juist gegeven citaten handelen, lag tusschen Zeeburg en Groningen. In 1669 werd er een loods opgeslagen tusschen Zeeburg en Cuilenburg, Dagregister, 28 Mei, bl. 330, Na dese verkiesinge is in Raede van India goetgevonden ende vastgesteld aen de Westzijde van de stadt, tusschen de bolwerkeken Zeeburgh en Cuijlenburgh, een houte loos op te slaen tot bergingh van peper, sullende voor eerst genomen worden op de lengte van 10 roeden ende de breedte van 20 voeten na gelegenheijt, Maar dit schijnt niet voldaan te hebben, of er moesten

verdere maetregelen voor den peper worden genomen, want in 1672 wordt van het pakhuis tussehen Zeeburg en Groningen reeds gesproken als van het peperpakhuis, als hoedanig het blijkbaar ook reeds door Nieuhoff beschreven wordt, die van de lijnbaen gewagende, zie boven, nog laat volgen, „Daer langs, westwaerts op, staen 's Kompanjies pakhuizen, alwaer de peper, kaneel, nooten, nagelen, bloemen of foelij, ontvangen en uijtgegeven worden,” bl. 206. Zelf dat pakhuis kon de peper niet bergen. Dagregister 1672, 8 Nov. bl. 315, Agtermiddagh is in Rade van India volgens de afftekeeringh, nadat bij d'heer gouverneur-generael en eenige van de heeren 't zelve hebben wesen besichtigen, goet gevonden tot bergingh van de peper tussehen de punten Groeningen en Zeeburgh, twee lootsen op te slaen, d'eene van hout ende plancken op de spatie, die der is tussehen het eijndt van 't peperpackhuys aen de westzijde ende het bolwerek Zeeburgh, op de wyte ofte breete van 24 voet buyten wercks, langh $10\frac{1}{4}$ roeden, en daernae d'ander op de spatie tussehen voorsz. packhuys ende het bolwerek Groeningen, mede op de vorige breedte en lengte van 11 roeden en 10 voeten.

Uit het voorafgaande moet of mag afgeleid worden, dat het pakhuis tussehen Zeeburg en het niet meer gebruikte droogdok in de benedenstad, dat men in de resteerende fundamenten van het punt Groningen gemaakt heeft, dagteekent van 1666, althans dat er daer op dezelfde plek een gestaan heeft van dien tijd. Indirect wordt zulks bevestigd door de kaart van Clemendt de Jonghe, 1650, die ter plaatse nog geen pakhuis tegen dan stadsmuur vertoont, evenmin als tussehen Zeeburg en Kulenburg, behalve wellicht een klein stukje naast het laatste bolwerk. Dit springt duidelijk in 't oog, als men er op let, hoe het oude rijstpakhuis (het tarwepakhuis) naast den punt Amsterdam, in de Oosterstad, daarop wel degelijk en duidelijk te zien is. Ook de hechte, flinke, en toch gedrukte bouw der Westzijdsche pakhuizen, die

men vooral opmerkt, als men ze inwendig beziet, wijst op een betrekkelijk hoogen ouderdom dezer pakhuizen, vergeleken met die aan de Oostzijde van de rivier gelegen, die, behoudens een tweetal uitzonderingen, welke in dit opzicht met de Westzijdsche pakhuizen medegaan, allen o. a. hooger van verdieping zijn. Het verschil tusschen de Westzijdsche en Oostzijdsche pakhuizen is Olivier, misschien de eenige, die, ten minste iets uitvoeriger of op eene waardeerende wijze, van de pakhuizen melding maakt, niet ontgaan. „Van de haven gingen we, zegt hij, in Tafreelen en merkwaardigheden uit Oost-Indië, 2 dln., Amsterdam 1836, I, bl. 160, de Westzijdsche pakhuizen bezigtigen, die aan den ingang van de stads liggen . . . Alle deze gebouwen, die nog in den tijd der Compagnie, werden opgericht, geven een grootsch denkbeeld van den bouwtrant van die dagen, waartoe men Europeesche werklieden en Europeesche bouwstoffen bezigde. Het zijn de fraaiste magazijnen welke het gouvernement nog te Batavia bezit. Die welke aan de andere zijde van de rivier liggen, en de Oostzijdsche pakhuizen genoemd worden, komen bij de eerstgenoemden niet in aanmerking, zoo min wat hunne hechtheid als wat hunne ruimte en fraaiheid betreft.” De Heer P. F. Hondius van Herwerden, de tegenwoordige algemeene pakhuismeester, heeft de welwillendheid gehad dit nog eens na laten te gaan. De door hem verkregen cijfers bevestigden de opmerking, met dit onderscheid, dat het pakhuis tusschen Zeeburg en Groningen een hooger getal gaf dan twee der pakhuizen op de Oostzijde, waar echter de anderen op den westoever van de rivier kleinere getallen geven. Ook berichtte hij dat er in de pakhuizen verschillende jaartallen werden gevonden, boven poorten en deuropeningen, 1696, 1718, 1719, 1773, 1774, en 1779 aan de Westzijdsche pakhuizen, en 1752 bij een der Oostzijdsche. Deze cijfers behoeven niet op de pakhuizen zelf te slaan. Dit laat zich vooral daaruit afleiden, dat 1718 en 1779 beide gevonden

worden bij openingen in den eigenlijk gezegden stadsmuur, op plaatsen, waar vroeger of te voren naar alle waarschijnlijkheid geen openingen waren, evenmin als bijv. tusschen het genoemde noordelijkste pakhuis en Zeeburg, waar men thans nog met eigen oogen een afgesloten doorgangselegenheid aanschouwen kan, die met hare westelijker gelegen tegenhangster op den plattegrond van 1770 duidelijk te zien is, maar op de daaraan anterieure afbeeldingen van Batavia niet voorkomt.

Evengoed als deze toegangen van jonger dagteekening zijn dan de muur in zijn geheel, zullen die poortopeningen, die, zoover bekend is, nooit tot de eigenlijk gezegde poorten gerekend werden, eerst later zijn aangebracht, of gemaakt, en dan is die van 1779, in den muur tusschen Zeeburg en Groningen, nog van zooveel later tijd dan die van 1718, welk jaartal gevonden wordt tusschen Zeeburg en Kuilenburg. In bijzonderheden zou dit alles duidelijker gemaakt kunnen worden door een eenigszins uitvoerigen plattegrond van dit gedeelte der stad, maar het zou dan ook wenschelijk zijn de Oostzijdsche pakhuizen, bijv. op dezelfde schaal, in teekening te brengen, om een algemeen overzicht te verkrijgen. Opmerkenswaardig is ook, dat de pakhuizen, welke men aan de westzijde der rivier, vlak bij de muren, vindt, niet tegen dezen aangebouwd zijn, maar het eene nu nog op een zekeren afstand van den 3 Meter achter de borstwering uitloopenden dikken voet van den muur staat, het ander wel is waar daaraan dadelijk paalt, doch zóó, dat zonder twijfel de ruimten tusschen den binnenvoet van den muur en het pakhuis aangevuld of aangeaard is.

Ook hieruit kan de hoogere ouderdom dier westzijdsche pakhuizen, tegenover de buitenste oostzijdsche, worden geconcludeerd, want bij de laatsten vindt men die borstwering wel terug, maar zij zijn er aangebracht als gaanderijen om de bovenverdieping dier pakhuizen. Als zoodanig konden zij wel dienst doen bij de bewaking der

pakhuizen, maar zouden zij bij een eventueele verdediging der muren tegen een aanval van buiten, waarvoor de muren inder-tijd werden opgeworpen en ontworpen, door gebrek aan plaats-ruimte, niet aan het doel hebben kunnen beantwoorden. Rekening houdende met den vermoedelijken tijd van oprichting dier buitenste oostzijdsche pakhuizen, laat ons zeggen den tijd van van Imhoff, $\pm$ 1750 of later, kan men zich dit zeer goed begrijpen. Een aanval op Batavia van een inlandschen vijand was niet waarschijnlijk. Toen evenwel de muren van den Noordwesthoek der stad werden gemaakt, en toen daarna daarachter die Westzijdsche pakhuizen werden geplaatst, was de toestand nog een geheel andere, want deze werd eerst een eigentlijk gezegde vredestoestand, toen men van Bantën niets meer te vreezen had. Eerst daarna zal men in de muren van den Noordwesthoek der stad die openingen dan ook hebben gemaakt, ten einde de goederen gemakkelijker te kunnen binnen- en buitenbrengen. De toegang tot de stad voor personen was en bleef, tot zelfs nog zeer lang daarna, de Vierkantspoort, die reeds van den aanvang af in het plan opgenomen zal zijn geweest, en het jaartal 1639 droeg.

Benoorden, buiten het stadsdeel waarover de vorige losse mededeeling loopt, lag de „Kolck”, waarvan de twee volgende passages gewagen. Uit haar werd, als ik het wel heb, wat later de Vrijmanshaven heette, en wat door Nieuhoff, op bl. 207, onder het hoofd „het Praeuwenhuis bescheven wordt.

Dagregister 1669, 7 Juni, bl. 338, 7 do na de middagg zijn in Raede van India geaprobeert de conditien, door den fabriek, Jan van Starckenburgh, gemaeckt met den burger, Jan de Ruyter, wegens het tijtdiepen van de Kolek bewesten de rivier bujten de boom, tussehen de bolwerekken Zeebrugh en Kuylenburgh, ende 't welck gemelte de Ruijter aengenomen heeft voor de somma van 850.

rijexsdaelders; — 1669, 13 Sept., bl. 412, Na den middagh is in Raede van India goetgevonden ende geresolveert de nieuwe haven ofte kolck aan de Westzijde noch 30 roeden te verlengen om aldaer tot gerieff van de gemeente eenige timmerwerven te gebruijcken.

Nieuhoff schrijft: Het praeuwenhuis staat dicht aan de rivier en is al zoo genoemd, dewijl vele praeuwen of kleine vaertuigen aldaar op den wal gehaalt en vertimmerd worden; want Prao beteekent in de Maleijtsche tale een klein vaertuigh of roeischnitje. Aldaer wonen verscheijden scheepstimmerluiden en werkmeesters met sommige bootsgezellen, die zich altijd gereed en vaerdigh moeten houden, om op de kleine vaertuigen te roeien, of elders, daer het hen door den onderhooftman aanbevolen wort, onder wiens gedoet dit gantsch gezelschap bescheiden is. Aan den westkant van de kleine werf staat een kleine wooning; alwaer de gezaghebber met zijn volk gehuisvest is.

Nieuhoff geeft ook een afbeelding van den Vrijmans-haven. Dezen naam komt men in dit Ned. Ind. Plakaatboek eerst tegen in December 1713, zie Deel IV, bl. 141.

Als een bijzonderheid van den boom kan hier herhaald worden, wat men Daghregister 1665, 12 Oct., bl. 299, leest, „12 do heden is de boom, daer de rivier des avonds mede gesloten wort, weggespoelt, ontstaen door een sterke afwatering en wel voornamentlijk, omdat deselve door ouderdom meest vergaen was'. Zoo iets kan voorkomen. Het was de gewoonte de boom 's morgens om 5 uur te openen en om 7 uur 's avonds te sluiten. Dit was vastgesteld bij Plakaat van 27 Oct. 1632, zie Ned. Ind. Plakaatboek, I, bl. 283.

Aan den ingang van de rivier waren kaaimuren gemaakt, die op den plattegrond van 1632 nog niet te zien zijn, ter voorkoming dat „het incomen van de riviere door opcomende ende aengroeijende droochte mettetijt gestopt" zoude geraken. Tegen het beschadigen van deze muren,

die, zooals de plattegrond van 1650 op zijn beurt weer laat zien, ver in zee uitstaken, werd op 3 en op 6 Augustus 1639 reeds, zie Ned. Ind. Plakaatboek, I bl. 433, vgl. bl. 563, een verbod uitgevaardigd, want zij hadden te lijden door het wegnemen van oesters, mosselen of steenen, het breken van gaten, het vastmaken van vaartuigen aan den koraaldijk, enz. Vermoedelijk heeft op deze dijken betrekking wat men in het Dagregister 1634, 27 en 28 Aug., bl. 374, vindt, en dan zijn zij in dat jaar aangelegd. „27en ditto vertreckt naer de eijlanden bij noorden Battavia gelegen, omme haere volle ladinge van craelsteen aldaer in te nemen, tot de dijcken van Battavias rievier, het schip Uijtrecht ende het jacht Serdam mitsgaders 2 groote champans ende eenige swarten, tot opduijkinge van de selve craelsteen; — 28en ditto arriveert alhier met craelsteen van omtrent de eijlanden het jacht Medenblick.”

---

1 Mei 1659 (Dagregister 1659, bl. 86), zie boven, had er een hevige brand plaats, in een Chineesche houtzagerij, die vlak bij het Vierkant lag, volgens uitrekening in het blok O. Daar lagen toen de houttuinen, voor welken anders een geliefkoosde hoek in de stad het *zuidelijk* uiteinde van de Tijgersgracht schijnt te zijn geweest, zoowel bij de niet verkorte stad, als bij de sinds 1628 verkleinde.

Op die plek toch, d. w. z. het *zuidelijke* uiteinde van de Tijgersgracht, vond men ze vroeger, en daar vindt men ze later, blijkens den plattegrond van 1770, die daar de Deventer houtmarkt aangeeft, weer terug.

Bij Plakaat van 18 Januari 1627 (Ned. Ind. Plakaatboek, I, 1627, 18 Jan., bl. 208) werd o. a. opgekomen tegen het ongerief, dat door de houtkoopers „meest alle de burchwallen van de stadt geoccupeert, belemmert ende met ophaelen van 't hout de kaeijen overal schadeloos gemaect werden”, en moesten zich de houtkoopers en

zagers vervoegen „aen de zijtsijde van de Tijgergracht, op alsulcken pleijn ende gracht, als daertoe ter selver plaetse geprepareert werd.” Daarmede was de het laatst genoemde plaats in de stad, het zuidoende van de Tijgersgracht, tot houttuijnen aangewezen en in gebruik gebracht.

Bij Plakaat van 9 April van hetzelfde jaar (Ned. Ind. Plakaatboek, I, bl. 217) werd bekend gemaakt dat alle houtkooopers hun hout binnen 6 dagen na afkondiging der publicatie van dien datum moesten overbrengen naar de houtstapelplaats aan het uiteinde van de oostzijde der Tijgersgracht, die gereed was gekomen, en de straffen opgegeven tegen niet-navolging van het voorschrift.

5 Januari 1629 (Ned. Ind. Plakaatboek, I, bl. 242), — inmiddels had de eerste belegering van Batavia door den Mataram plaats gehad, waardoor zij blijkbaar gedwongen waren geworden de hun aangewezen plaats te verlaten, — moesten de houtzagers zich binnen eene maand weder begeven naar de plaats, „daerse voor desen jongsten oorloge hout hebben gesaecht”, een bevel dat in het volgende jaar, na de tweede belegering, die in 1629 plaats had, herhaald werd, zie Ned. Ind. Plakaatboek, I, bl. 250, sub 7 Januari 1630. Tengevolge van den oorlog, zoo leest men daar, waren de houtverkooopers en zagers (ten tweede male) verplicht geweest de hun aangewezen plaats te verlaten en naar de „besloten” stad te verhuizen, waar zij de kaden en grachten op nieuw beschadigden en belemmerden. Wederom was de termijn binnen eene maand.

Bij deze plakaten heeft men in het oog te houden, dat de stad vóór die belegeringen doorliep tot aan de rivier, en dat ook de Tijgersgracht zich naar het Zuiden verder uitstreckte dan later het geval was, toen de ten gevolge daarvan zoo genoemde Zuidervoorstad van de „besloten” stad was afgesneden, en dat dus, naar alle waarschijnlijkheid, het zuidelijke einde van de Tijgersgracht toenmaals zuido-

lijker gezocht moest worden dan later, toen het gedeelte dier gracht, dat zich buiten de muren in die voorstad bevond, dan ook den naam van Buiten Tijgersgracht droeg. De houttuinen, genoemd in de plakaten, lagen vermoedelijk in wat later de Zuidervoorstad genoemd werd.

Dit is niet het geval met de „houtmarkt”, of houttuinen, die genoemd worden in wat hieronder nog te vermelden is. Na het afsnijden van het zuider (voor) gedeelte der stad, en het ommuren van de „besloten” stad, lag toch het zuidelijke gedeelte van de Tijgersgracht daarbinnen, en niet meer daarbuiten, of nog zuidelijker, en in 1634 was de stad ommuurd, zooals in vorige mededeelingen zelfs meer dan eens is gereleveerd.

Den 6en Januari 1638 (Ned. Ind. Plakaatboek, I, bl. 417) werd er weder een verbod uitgevaardigd tegen het bergen van brandhout op straten, burgwallen ofte passagiën. Voor het einde van de maand Januari moest het hout opgeruimd zijn. Wie daarvoor geen andere bergplaats had, moest zulks brengen naar de „geprojecteerde nieuwe houtmarkt, gelegen aen d'oostzijde van de Tijgersgracht bij het hujs de blaewe bijl”. Dit moet ergens gelegen hebben achter of bezuiden het stadhuis, maar ook hier lagen de nieuwe houttuinen, want er wordt gesproken van de geprojecteerde nieuwe houtmarkt, aan het zuid-einde van de Tijgersgracht, die sedert de ommuring niet verder doorliep.

Heel lang bleven zij toen ook daar niet liggen. Den 31sten Januari 1643 (Ned. Ind. Plakaatboek, II, bl. 20) werden zij namelijk verplaatst. Men leest daar: De plaats bleek minder geschikt te zijn; zoowel omdat men daarop huizen wilde bouwen, als omdat „vele vande burchwallen deser stede bij de houtcoopers ende zagere g'occupeert, belemmert ende met het ophaelen van 't hout schadeloos ende ongesien gemaect werden”.

Met het doel daarvan geheel of gedeeltelijk houttuinen te laten maken, verkocht de Regeering daarom aan den

hoogsten inschrijver het Javaansche kwartier, gelegen aan de westzijde van de stad, belendende ten W. en N. aan de stadsbinnengracht, ten O. aan het huis „van den generalen ontfang” en ten Z. aan de Javaansche gracht. Binnen 6 maanden moesten zij „die hun met sagen, coopen ofte vercoopen van hout erneerden, haeren ommeslag ende sagerijen op de aengetogen blocken transporteren”. Gedurende de 10 eerstvolgende jaren zoude nergens anders „balken, plancken, sparren, kleijn ofte groot hout om te saegen ende te vercoopen opgehaelt ende gestapelt” mogen worden dan „ter sulcker plaetse, als de cooper (van het Javaansche kwartier) sal goedvinden deselve t’ordineren”, enz. Voor verdere bijzonderheden, zie men t. a. p. Beide de blokken, O en N, er wordt in ’t meervoud gesproken, worden er voor aangewezen, en 27 Juni van hetzelfde jaar (Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1643, 27 Juni, bl. 24) vaardigde de Magistraat „ende gerechte deser stede op het instantelijk versoeck van de respective coopers” van de bewuste stukken grond, nog een nieuwen last uit om het besluit van den 31sten Januari daaraanvoorafgaande effect te doen sorteeren. Alle houtzagers en houtverkoopers, „’t zij binnen ofte buiten deser stede poorte residerende”, moesten vóór ultimo Juli 1643 verhuizen, op straffe, dat het hout door den officier, „sine figura iudicii, geconfisqueert, weg genomen ende verbeurt verelaert” zoude worden.

En zoo is het gekomen, dat men in 1659 de Chineesche houtzagerij vond op die aangegeven plek bij het Vierkant, en daar die brand plaats had, waarop in een der vorige losse mededeelingen de aandacht werd gevestigd.

In het gedeelte der Westerstad bezuiden de Maleische gracht lagen, behalve de Maleische kerk (de latere Portugeesche binnenkerk), waarover in een vorige mededeeling reeds gesproken werd, het Chineesche hospitaal, het Vrouwentuchthuis (of Spinhuis), en het Weeshuis.

Sedert het verschijnen der vorige reeks losse mededeelingen bracht het Daghregister van 1673, dat inmiddels uitgegeven werd, het bericht van de inwijding der nieuwe kerk, die op het terrein van de Generaels- of Compagnies tuin verreezen was. Daghregister 1673, 1 Januari, bl. 19, „En gelijk bij resolutie van 23 December jongstleden bij Haar Edele was goetgevonden in de nieuwe steene Kerck voor de inlantse volkeren en gemeente de eerste predicatie op heden door Dominus Lindius (als den oudsten van dienst alhier) in onze Nederlantse tale te laten doen, zoo is sulx van desen morgen ook geschiet in vergaderingh van veel menschen; Godt de Heere wil geven, dat de christelijke gemeente meer en meer moet aenwassen, verlicht moge worden tot de kennisse des waren christelijken geloofs, waertoe Godt de Heere zijne zegen wil verlenen.” Er werd de volgende bepaling gemaakt, Daghregister 1673, 3 Januari, bl. 2, „3de achtermiddags is in Rade van India op het schriftelijk advies d' E. Kerckenraet goetgevonden om in de nieuwe steene inlantse Kerck sondags een vroegh-predicatie in de Nederlantse, een voormiddaghs-predicatie in de portugese ende een naermiddags-predicatie in de Maleitse tale te laten doen, alsmede naer ouder gewoonte Woensdaghs 's morgens in de Portugese en Donderdags voormiddags in de Maleijtse tale te laten predicken”, terwijl iets later werd vastgesteld wat, naar het Plakaatboek II, 564, reeds werd medegedeeld, nl. Daghregister 1673, 28 Maart, bl. 75, „28 do is in Rade van India verstaan, dat voortaan op alle hoogtijden van Paaschen, Pinxteren en Kerstijdt in de nieuwe inlantsche kerk ook des Maandachs namiddaghs in 't Maleijts sal worden geprediet, dewijl die gemeente anders geen beurt en kan krijgen.”

Evenals bij de kruiskerk in de Oosterstad, lag om dit nieuwe, in den eersten tijd Maleijtsche of inlantsche kerk genoemde godshuis een kerkhof, dat geopend werd in 1660. Het Ned. Ind. Plakaatboek bericht dit in de vol-

gende bewoordingen, II, 1660, 16 Maart, bl. 333. „Volgens de kerkmeesters van de stadskerk was door den grooten aenwas der Mardijekeren het kerkhof te klein geworden om „al de lijken der afstervende te cunnen bevatten ende verswelgen”. De Reegering bepaalde daarom dat door ophooging en ommuring tot eene begraafplaats „der inlanderen” zoude worden ingerigt „s Compagnies-thuijn, gelegen aan de westzijde deser stadt op de groote rivier, besijden over de redoute Middelsteijn, alwaer de Maleijtse Kereke althans is staende”. In 1661, Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1661, 27 Sept., bl. 350, werd bepaald, dat de lijken uit Compagnie's ziekenhuis, „dat maendelijcx al een merckelijck getal is belopende”, op dit nieuwe kerkhof begraven moesten worden, terwijl het grafloon dat vroeger algemeen 1 reaal was geweest, voor het kerkhof in de Oosterstad, dat „tot nu toe alleen de begraafplaats der Christenen” was geweest, maar langzamerhand te klein was geworden, op 3 gulden werd gesteld. Een gevolg hiervan was natuurlijk, dat de inkomsten van den doodgraver van dat laatste kerkhof in verhouding tot vroeger verminderden, waarom het in het genoemde besluit niet te doen was geweest, en daarom werd dit bij Plakaat van 1663, 3 Juli, bl. 365, in dezen geest gewijzigd, dat de lijken van zieken overleden in Compagnie's hospitaal om de week begraven zouden worden op het Hollandsche en op het Maleische Kerkhof.

Het Chineesche hospitaal, dat in zijne voortreffelijke uitwerkingen een zegen voor de stad Batavia is geweest, werd opgericht bij besluit van 18 Augustus 1640, Ned. Ind. Plakaatboek I, 446. De regeering stond daarvoor een stuk grond af, gelegen aan de westzijde der Rhinocerosgracht bij de Utrechtsche Straat, en nagelaten door zekeren Hans van der Voort, wiens erfgenamen dit echter niet hadden opgeëischt. De belasting op de Chineesche begrafeniszen ingesteld ten behoeve van dit ziekenhuis werd afgekondigd den 28 December 1641 en den 2 Februari 1642 (Plakaatboek I, 454). Spoedig

werden, omdat dit noodzakelijk bleek, de inkomsten nog nader gestijfd door een belasting op wajangvertooningen. In den eersten tijd had het hospitaal dus eerder nog steun noodig, dan dat het dezen gaf, zooals later zoo veelvuldig het geval was. Ook vereischte de inrichting ervan later nog belangrijke verbetering, zoo zelfs dat men in Dagregister 1661, 10 Mei, bl. 112, lezen kan: „Is mede goedgevonden de gracht bij het Chineesche ziekenhujs uijt te diepen om den grond van het nieuwe Chinesen-zielenhujs met de eerde die der uijt komt, op te hoogen.” Hoewel reeds hier van eene vernieuwing van dit ziekenhuis sprake schijnt, wordt dit in 1666 geheel verbouwd en dan van steen opgetrokken. Dagregister 1666, 15 Jan., bl. 6, „Nae de middagt is bij haer Ede. op het voordragen van den fabriek Jan van Sterekenburg, ende den boedelmeester van de Chinese sterfhujsen, Jacob Bremer, goetgevonden het Chinese bouwvalligen ziekenhujs te laten vernieuwen, te weten van steen, ende dat tot laste van de incomsten, die het gemelten ziekenhujs heeft”.

Het Weeshuis lag aan het zuidelijke uiteinde van dezelfde gracht. Dagregister 1667, 25 Mei, bl. 279, vermeldt een hevigen brand, die dicht daarbij plaats had. „Heden zijn aen de Westzijde van de stadt, omtrent het weeshuys, ongeveer 50 bamboese woningen door het vier vernielt; een vrouwspersoon, zijnde een mestice, is daerdoor mede om 't leven geraekt; men weet niet seker hoe en waardoor dese brandt ontstaan zij, maer onder de gemene man wort gesegt, datter brantstigtters in de stadt soude zijn ende datter nu en dan op de daeken en elders zijn gevonden proppen ofte lappen, daer vier aen was ofte aen geweest; dog hiervan en is geen sekerheijt”. Maar met dat al volgden op dat tijdstip de branden elkander snel op, zie Dagregister 1667, 29 Mei en 19 Juni. Zij geven dan ook aanleiding tot nadere besluiten voor de veiligheid der stad, waarbij hier niet stil gestaan kan worden.

Vlak bij het Chineeſche Hospitaal lag het Vrouwen-tuchthuis (of Spinhuis). Ned. Ind. Plakaatboek, I, 1641 3 Juli, bl. 461, geeft het Reglement dat er voor vastgeſteld werd. In den considerans, die er de inleiding van vormt, ſtaat, „zoo is bij ons, ommeſulex voor te comen, goetgevonden de oude reduijt Uytrecht, aende ſtadſwal aen de weſtzijde gelegen, ende, vermits het trecken van de ſtenen muijr, tot den voorigen dienſt onnut geworden, tot een tuchthujs t'appropriateeren", wat in de ſtatuten van Batavia, in hetzelfde deel van het Plakaatboek, bl. 577, nog eens herhaald is.

Hoewel deze passage vermelding verdient, omdat zij de oprichting van het Spinhuis aangeeft, is zij de aandacht miſſchien nog meer waard, omdat er op zulk een eigenaardige wijze in geſproken wordt van de oude reduijt Utrecht.

De ligging van het Spinhuis toch, waaraan niet getwijfeld behoeft te worden, bij het Chineeſche hospitaal, op de Rhinocerosgracht-west, dicht bij de Utrechtsche ſtraat, ſchijnt niet wel overeen te komen met de plaats waar men die oude reduijt Utrecht aan de ſtadſwal zoeken zou. Ook is onduidelijk wat met die oude reduijt Utrecht bedoeld is. Het is bekend, dat oudtijds in den wal van de Ooſterſtad een punt Utrecht heeft gelegen, en wel ter plaatſe, waar later Gelderland lag. De hier bedoelde reduijt heeft men te zoeken in de Weſterſtad, maar de oudere ſtukken geven ons daar geen naam Utrecht, slechts Vianen, Zeeland, Bommel, Weesp, Buuren, zie bijv. den brief van den G. G. aan Heeren XVII, 15 Dec. 1629, in De Jonge, Opkōmſt, V, 146. Gaat men na, dat in de passage over de dooping en verdooping der redujten aan de weſtzijde der ſtad, Dagregister 1634, 20 Maart, bl. 274, slechts van Zeeland geſproken wordt, dat den naam Utrecht krijgt, terwijl een andere, zuidelijker gelegen reduijt, Costverloren, Zeeland gaat heeten, dan komt men tot de concludie, dat de reduijt, waarin het Vrouwen-tuchthuis werd geplaatſt, noordelijker moet hebben gelegen dan het oude Zeeland of het

nieuwe Utrecht, en dat Bommel zal zijn bedoeld geweest, dat noordelijker en ook iets oostelijker lag. Daarmede zou vervallen de noodzakelijkheid om te veronderstellen, dat er aan de westzijde der Westerstad tweemaal een van Noord naar Zuid loopende gracht gegraven, en een daarmede corresponderende wal gebouwd is, waarvoor tot nog toe in de stukken evenmin gegevens werden aangetroffen. En het zou zeer begrijpelijk zijn, dat men, vóór de nieuwe reduijt Utrecht, die uit het oude Zeeland werd, gereed was, als de vernoeming der punten al iets ouder is dan het oogenblik hunner baptiseering, aan Bommel reeds den naam Utrecht had toegekend, of wel dat men aan die oude reduijt, omdat zij bij de Utrechtsche straat lag, en onder was dan de eigenlijke reduijt Utrecht, in de wandeling den naam van de oude reduijt Utrecht is gaan geven. Uit de aan schrijver dezes beschikbare gegevens blijkt toch evenmin, dat het Vrouwentuchthuis later verplaatst zou zijn naar de Rhinocerosgracht. Het Ned. Ind. Plakaatboek maakt van het Spinhuis, na de twee pericopen, waarop gewezen werd, tot in het 8ste deel, dat met 1765 begint, niet of slechts zelden, en dan nog zeer terloops, melding. 1)

Omtrent de eigenlijke reduijt Utrecht bericht het Dagregister ons uit deze tijden het navolgende. Dagregister 1671, 18 Sept., bl. 419, soo is met eenen weg eijndelijk naer genomen inspectie, etc. gearresteert de poort Utrecht,

1) Als een bijzonderheid uit veel lateren tijd zij hier ook even medegedeeld, dat Mr. N. P. van den Berg in zijn *Het Tooneel te Batavia* in vroegeren tijd, Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., XXVI bl. 374, aan den dag heeft gebracht, dat de nieuwe schouwburg (bij het tegenwoordige postkantoor te Weltevreden), volgens Reg. besluit van 6 Juli 1820, no 29, opgebouwd is uit de afbraak van twee der drie hier ter sprake gebrachte gebouwen, het eerste en het laatste, van *het voormalig Tuchthuis*, de zoo genaamde Compagnie's school en *het voormalig Chineesche hospitaal*, met al derzelve bijgebouwen en toebehooren, staande en gelegen naast elkander op de Spinhuisgracht binnen de stad Batavia'. De Compagnie's school was wellicht het gebouwtje, dat tusschen de beide anderen instaat, en op een der platen van Rach door een bordje, waarop „School” staat, als een leerinrichting wordt aangeduid.

aen de Westzijde deser stede staende (die nodigh dient vermaekt), onder de punt ofte het bolwerq Utrecht heen te laten gaan, die dan van binnen recht tegenover de poort Rotterdam sal comen te responderen;— 1672, 2 Aug., bl. 212, soo is mede goetgevonden de brug over de gragt buijten de poort Utrecht te laeten maken op houte stijlen en 't selve soodanigh te laten aenbesteeden;— 1673, 24 Oct., bl. 326, 24 do. heden is in Rade van India wegens de poort Utrecht geresolveert, deselve onder de punct te laeten door maecken, aen wederzijde met een corps du garde, ieder wijdt twee ende langh ses roeden.

Behalve de wijziging, die noodig werd geoordeeld aan deze, zooals uit het voorafgaande blijkt oude reduijt, want het nieuwe Utrecht was het oude Zeelandt, moesten er ook aan nog een ander bolwerk in den muur van de Westestad spoedig, reeds een acht jaren eerder, voorzieningen worden getroffen, Daghregister 1663, 13 April, bl. 152, „Alsoo de punt Nassauw, gelegen aan de Zuidwestzijde deser stede seer bouwvallig wordt, is goetgevonden, dat de bovenste verdieping, dewelcke door ouderdom t'eene mael vergaen is, zal afgenomen en verlaegt, mitsgaders de onderste verdieping aengevult en vernietigt worden, latende niet meer als een verdieping om daarop binnen de gardijn een corps du garde te stellen.”

„In het jaar, waarvan het laatste sprake was, 1673, werden voor de Westestad in het algemeen ook nog maatregelen genomen. Daghregister 1673, 25, 26 en 27 Mei, bl 129, 25 do. 's morgens is d'heer generaal de westzijde der stadt van 't Vierkant tot de Diestpoort voorts wesen bezichtigen;— 26 do. heden is in Raede van India verstaen tot versterkinge der stadts wallen, etc. sooveel aerde, kalck, steen en alle materialen te laten bijeen samelen, als te krijgen zijn, en in deze bekommerlijke tijden ten eersten hant aen 't werck te doen slaen, daer 't noodigh zij; en oock dat het swaer canon der buijten forten tot 12 ponders toe sal werden gelicht en op deselve

kleijnder schut in plaats geleijt; — 27 d^o. na den middagh is de heer gouverneur-generaal, nevens de heer Pieter Antonis Overtwater en Pieter van Hoorn, noehmaels deses stadts muijren, etc. rontom wesen besightigen om daer omtrent het noodige te ordonneeren ende doen versorgen; — 1673,6 Juni, bl. 143, En om de stadts wallen etc. in deze sware oorloghtijden van binnen met aerde te doen aenvullen en voorts sooveel mogelijk te verstercken is verstaen daertoe te gebruijcken sooveel lijfeigenen, als men in de geheele stadt tot het ordinary coelieloon sal kennen bekomen, ende de opsicht over dit en vordere wercken, als oock het geheele quartier, aan te bevelen den heere Pieter Antonis Overtwater, in plaats van d'heer Pieter van Hoorn, die daervan al een geruijmen tijdt ontslagen is geweest.

In 1659 was er reeds een maatregel van algemeenen aard genomen, die dus ook betrekking had op de muren van de Westerstad. Daghregister 1659, 18 Juli, bl. 143, „Soo is om verseheijde consideratien bij haer Ede mede gearresteert, voortaan niemanden buijten de stadt omtrent den berm sal vermoge een woninge op te slaan, tenzij het erf de breedte van vier roeden heeft ende eenige roeden diepte, daermede zich bequamelijk een huijsgesin can erneren”, doch hierin trekt het „buijten de stadt” de aandacht, omdat men zou veronderstellen, dat men de berm, de ruimte tusschen wal en gracht, daar vrij en open zou hebben gehouden.

De singel buiten de westzijde was in 1666 op dezelfde breedte gebracht als die aan de Oostzijde, Daghregister 1666 3 Aug., bl. 129, „De singel buijten de Westzijde deser stadt soo breet te maaken, als die aan de Oostzijde”, en tot verbetering van het verkeer werd nog in het zelfde jaar, op den 28 daaraanvolgende, het volgende besluit genomen, Daghregister 1666, 28 Aug., bl. 140, „Nae de middagh is ter vergaderingh van haer Ede goetgevonden aan de westzijde van deze stadt noch een gracht te laten graven van 3 roeden breet om voor te comen, dat de stadtsgracht aldaer door de

vaertuijgen niet onvrij en werde gemaect; en sal de singel tusschen de oude en de nieuwe gracht (die buiten den singel kwam te liggen) 5 roeden breed zijn, mitgaders de wech van de nieuwe gracht tot aen de hujsen of te woningen 3 roeden. Aan dit besluit was intusschen niet dadelijk gevolg gegeven. Dagregister 1670, 20 Juni; bl. 99, Nae den middag is in Raede van India goetgevonden met het graven van een tweede gracht om de Westzijde dezer stadt te laten voort vaeren, sijnde al bij resolutie van 3 en 27 Augustus 1666 vastgesteld, doch nu eenlije die veranderingh daerin gemaect, dat de cingel tusschen de twee grachten sal hebben de breedte van 4 roeden in plaats van 5 ende de nieuwe te graven gracht de breedte van 5 roeden in plaats van 3 mitsgaders de wegh ofte cingel van de nieuwe gracht af totaen de royingh der hujsen de breedte van vier roeden in plaats van 3, maeckende met malcanderen 13 roeden, zooals geschied is blijkens Dagregister 1670, 29 Oct., bl. 185, De gracht ofte buijtencingel om de westzijde deser stadt nu gegraven en voltooyt, mitsgaders door den E. landtdrost, Vincent van Mooek, van de onkosten een specificatie overgegeven sijnde ten bedrage van 2578 rds. 8 stuyvers, soo is goetgevonden en verstaen hetselve te laten betalen en de gemelte specificatie in 't resolutie boeck te insereren.

Juni, 1901.

DE KALANGLEGENDE OP LOMBOK

DOOR

J. C. VAN EERDE.

Het verhaal, dat de Javanen van de Kalangs doen, als zouden deze zoowel een hond als een zwijn onder hunne voorouders tellen, (1) is bij verschillende volken van den Indischen Archipel met betrekking tot bij hen inwonende vreemdelingen in omloop, en meestal is ook volgens dat verhaal bloedschande bij de voorouders dier vreemdelingen voorgekomen. De Atjehers (2) en de Maleiers der Padangsche Benedenlanden vertellen een dergelijk verhaal van de Niassers, de Bantammers (2) en de Bugineezen (3) van de Hollanders.

Ook bij de Alfuren van de Minahassa is een verhaal van bloedschande door hunne stammoeder in zwang (4). Slechts in details verschilt deze legende bij de verschillende volken. De lezing der Minangkabousche Maleiers wordt hieronder weergegeven (5) Ook op Lombok is zulk een verhaal popu-

(1) Veth. Java dl. III bl. 580 v.v.

(2) Dr. Snouck Hurgronje, De Atjehers, Dl. I bl. 21.

(3) Dr. Matthes in Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. XXVIII bl. 195

(4) Prof. Wilken, Die Ehe zwischen Blutsverwandten S. 19.

(5) De hoofdonderwijzer Sutan Palembang heeit die op mijn verzoek op schrift gebracht in de volgende woorden: Adapun bangsa Nias itu menurut sebeginimana tjeritera nenek mojang orang Melaju Menang Kerbou saperti tersebut dibawah ini:

Maka adalah seorang radja didalam pulau Pertja Barat jang terlaloe amat adil dan kuat mendirikan igama Islam dan teguh memegang adat negerinja. Maka djikalau barang siapa jang membuat salah, ta'dapat tiada di hukumnja dengan hukum jang sebenarnja tiadalah ia tilik nenilik orang kaya miskin sama sehadja kepadanya miskipun anaknja sendiri djikalau salah dihukumnja djuga.

lair, voornamelijk onder de Baliërs, en 'al vertoont het groote overeenkomst met de Javaansche Kalanglegende niettemin moet de Lomboksehe lezing merkwaardig worden genoemd wijl zij den Hindu-Baliërs van genoemd eiland de verklaring aan de hand doet voor vele bijzonderheden, die zij in de gebruiken der hen omringende Mohammedanen opmerken. Men geeft hier weer het vertelsel (satua), zooals dat bij den eenvoudigen dessaman gangbaar is en uit den mond van een verteller is opgeteekend.

Kotjap samé rihin Ida Sang Prabu sané ruig Dëhë lungë mēbēburu kagawah; raris sampun tujuh Ida Sang Prabu sampun lungë mēbēburu tan winten polih punapi-napi raris manggihin batu tjekok; raris wintēn pekajunan mēwarēh, raris mēwarēh ring duhur batuné. Raris ngēwastonin panjuhé antuk Ida Sang Prabu. Sapunikē wastanipun: „Njèn djē nginēm panjuh kainé nah dumadag apangē bëling djadijan buron apé-apé wastunjē apangē manak djëlmē”. Raris budal mantuk Ida Sang Prabu. Kasuwèn rauh bangkong bawi alas; sasampuné nginem raris bëling. Nēng Ida Sang Prabu dumun.

Adapun akan hal Beginda itu adalah mempunyai anak dua orang: jang seorang laki-laki dan jang lain perempuan maka kedua mereka itu terlaloe amat baik rupanja serta gelang gemelang tjeahanja. Maka tiada dapat bandingnja dalam negri itu, jang laki-laki susah beristeri dan jang perempuan susah pula akan suaminja. Satelah beberapa lamanja kedua mereka itupun bertambah besar djuga.

Maka pada suatoe hari terbitlah pikiran jang tiada senunuh dalam hati merika itu sehingga bermukahlah dia kedua bersudara itoe sampei mendapat hamil sudaranja jang perempuan itu. Adapun pekerdjaan jang tiada baik itu kedengaran oleh isi negri itu. Maka kata isi negeri: „anak radja dua bersudara telah berzina dengan sudaranja sekarang tuan puteri sudah hamil”. Satelah anak radja jang laki-laki mengetahui sudaranja hamil, larilah ia pergi membuangkan dirinja masuk kedalam rimba besar.

Satelah sampai chabar itu kapada Beginda bertitahlah ia kapada Kadli dan perdana menteri menjuruh membawa anakanda kedua itu mengadap Beginda. Kerana hendak memeriksa sendiri hal jang terdjadi itu. Maka dengan segiralah puteri dibawa menghadap Beginda. Dan anak radja jang laki-laki telah hilang entah kemana perginja. Satelah anakanda hadir dimuka Beginda

Kasuwèn katjërîtè manak i bangkong, panakipun djadmé luh, raris mèkaon i bangkong; sané djagè widiadarè widiadari. Raris anaké alit katjërîtè sampun meduwé bala² ring alassé, kasuwèn suwèn raris ipun kélìh raris ipun nunun, sanununipuné labuh tundakipuné, raris padjar i dèhè: „idong nah kudè njèn djè olas dukukang kai tundak, djadijan basong kai ongonnè somah” Rauh asu sèlèm mogèng gambrong raris ipun dangal tundak punikè boktanipun ring duhur raris genahangipun antuk i asu; i dèhè malih nunun, i asu raris mèkaon.

Samekaonnipuné wèngi i dèhè mantukang mèdèm n'damping sokpakkan. Raris doh wèngi rauh i asu nggèsgès djèlanan, mesaur i dèhè: „idong njèn komé

maka terbitlah amarah dan merah padam warna muka Beginda itu. Katanja: „Hai bedebah, andjing, babi tjilaka apakah tingkah laku jang telah kaubuat itu?” Maka sembah puteri itu dengan merah padam dan gementar sendi tulangnja dan tiada berani berdusta lagi lalu mengaku terus terang apa jang telah di buat oleh sudaranja itu kepadanya.

Maka bertambah marah Beginda mendengar kata anaknja itu. Maka titahnja: „Hei segala perdana menteriku, maka pada hari ini aku telah mengakku ini bukan anakku lagi sebab ia telah membuat kelakuan andjing. Maka masa ini djuga kita kawinkan dia dengan se-ekor andjing djantan. Dan hendaklah buang dia olehmu kepada sebuah pulau jang tiada didiami oleh orang manusia supaja kekal dia dengan andjing”. Segala perdana menteri itu bersiaplah mengerdjakan titah radja itu membuat sebuah perahu tempat pergi membuang tuan puteri itu. Satelah sudah siap perahu itu, maka puteri itu dinaikkan ka-atas perahu bersama se-ekor andjing djantan serta makan-makanan dan pakajannja. Maka berlajarlal merika itu menudju pulan Nias itu. Satelah tiba disitu maka puteri itu dinaikkan ka-atas pulau itu bersama andjing djantan, makan-makanan dan pakajannja. Maka tinggallah puteri itu disitu dengan saekor andjing djantan.

Maka perdana manteri dan perahu itupun kembalilah menghadag Beginda menjembahkan seperti jang telah dibuatnja itu

Maka satelah beberapa lamanja puteri itu diam disitu, maka beranaklah ia seorang laki-laki jang amat indahnja. Maka oleh lama berkalamana-an anak itu mendjadi besar sehingga sudah patut diberi isteri. Maka berpikirlah bundanja itu demekian: „Dengan siapakah anakku akan aku kawinkan karena seorang manusia tiada diam disini djikalau demekian baiklah dia kawin dengan aku sendiri, aken tetapi supaja ia djangan mengenal akandaku baiklah kutjahari akal, dan kusuruh ia berdjalan keliling pulau ini kuberi pula tjintjin sebantuk”.

olassan metakut kai olih tjënik pinëh tuë subë kai di alassé marë djani kai kasëngkalë." Kasuwën raris elingipun ring sanggup raris i dëhë tédun 'mbuka djëlanian, raris i asu ngrandjing; raris ipun mëdëm sarëng i dëhë, raris ipun mëkramë. I dëhë raris mëmanah mérang antuké fan wintën gëlis mekaon asuné mawinan i dëhë ngambil tiuk ring sokpakknipuné raris ipun ngëhëd

Hatta maka pada suatu hari, maka dipanggilnja anaknja mengadap. Satelah hadir maka titahnja : „Hai anakku, adapun engkau ini telah besar pada rasa hatiku engkau sudahpatut beristeri.

Akan tetapi ditempat kita diam ini tiada seorang perempuan. Oleh sebab demikian sekarang baiklah engkau berdjalan keliling pulau ini dan bawalah ini sebantuk tjintjin emas bepermata intan.

Maka djikalau barang dimana kamu bertemu dengan seorang prampuan maka engkau tjobakanlah tjintjin ini kepada djarinja maka djikalau termuat pada djari perampuan itu maka engkau ambillah perampuan itu akan djadi isterimu”.

Satelah ia menerima tjintjin itu dari pada bundanja lalu minta izinlah ia berdjalan. Adapun perdjalanan anak itu keliling pulau menudju arah ka timur. Satelah bundanja melihat anaknja menudju ka timur, maka berdjalanlah pula bundanja itu keliling pulau itu menudju ka barat. Satelah beberapa bulan dan tahun berdjalan itu, maka berobahlah warna rupa keduanja oleh kena tjeahaya panas matahari dan berdjalan di tepi laut sehadja.

Kemudian dalam perdjalanan itu pada suatu hari berteamulah anak itu ditepi laut dengan seorang perempuan. Mak lalu duduklah mereka itu berhenti dibawah sapohon kaju jang rendah dahunnja, sembil melepas lepaskan pajahnja itu serta mereka itu bertjakap-tjakap maalumlah tuan-tuan orang muda bertemu dengan perempuan muda pula, lalu bersenda gurau. Kemudian maka anak itu menjuruh mentjebakan tjintjin jang dibawanja itu kalau-kalau boleh termuat pada djari perempuan itu. Satelah ditjubah oleh perempuan itu maka sasuwai sehadja pada djari manisnja. Lalu kawinlah mereka itu ditempat itu djuga. Maka satelah beberapa lamanja kawin, maka beranak berpinaklah mereka itu di-tempat itu.

Maka oleh sebab pulau itu telah banjak berisi manusia, maka pada sangka orang jang mehantarkan puteri itu kapulau itu, maka andjing itulah mendjadi suami puteri itu. Maka mendjadi banjak manusia dipulau Nias itu. Oleh sebab mendengar tjerita nenek mojang orang Tanah Darat Alam Menang Kerbau itu menjangkakan bangsa Nias itu bangsa andjing.

Maka djikalau ada orang-orang perempuan Melaju anak bumi putera Menang Kerbau kawin dengan peranakan Nias, maka perempuan itu tiada diaku kaumnja lagi bangsa Melaju sabab sudah masuk bangsa andjing.

këni mëkëkalih „I hai subë mëkënah djëngah njan adë anak nëpukin bas kai mësomah basong, mëkranë kai djëngah ënto awanan kai ngëhëd”. Raris asune mekaon, kasuwën raris bëling, bëlingë agëng raris manak djadmë mwani. Kasuwën suwën sampun këlih panakepunë rauh i asu nindjo panakipunë. Nëng tjëritë, sampun suwë sampun midëp mëlaliang dëwëk raris dandanipun i asu, bapa²ipunë, raris ipun mepadjar ring mëmë²ipun: „mëmë² tijang pamit luwas melali”; „dong dë i dëwë luwas di tëngah gawahë gëdë buron liu matjan raksasë patjong ngarap i dëwë”. Masaur anakë alit: wirëh tijang djëlmë tjënik, nintën nggëloh salah tekën kumatat kumitit,” Raris mëmë² ipun ngambul: „noh tong dadi bahan tijang ngampët kajun idëwanë luwas, noh hëmë sube i dëwë luwas.”

Raris anakë alit memargi 'ndandan bapa² ipunë i asu, lungë mëbëburu, tandang këpanggih bangkong dadong saking luh antuk anakë alit, raris borossinipun asune galak, raris padëm bangkongë.

Sapadëmipunë punikë raris baktanipun mantuk tan wintën dados. Padjaripun mëmë² ipun rauh di umah: „mëmë² tijang bahan patjundang tijang bahan mëboros, jën napi kapo adané, margi mëmë nulungin tijang wintën dadi bahan tijang imbawat.” Raris pësaur mëmë anakë alit: „noh bagië ko tijang i dëwë tëtë tijang ngadën i dëwë sädë sarop buron.” Raris anakë alit mesaur: „Wireh tijang nintën 'nggëlah salah 'nggih margi te'mëmë ënggalang medjalan'njdjagdjin patjundang tijangë.”

Raris memargi ipun sareng tëtigë i mëmë sarëng pianakipun sarëng i asu; kasuwën rauh ring genoh bangkongë padëm raris ipun ngëlingin mëmë²ipun, raris ipun ngëling drikë

Sanë alit raris mëtakën: „mëmë kënapi dadi ngëling?” Mëmë²ipun raris mesaur, pësaur mëmë²ipunë: nah latjuë sandjë tijang'nggëlah mëmë, jën to²ah idëwë sing adë wikan, né subë né ngadakang tijang, jën to²arë idëwë wikan né ngadakang i dëwë né sukë basonge ngadakang i dëwë.” Raris mëtanëm bangkongë irikë ring gawahë.

Rauh di umah kasuwèn suwèn anaké alit mérang mè-bapa^² asu, raris padëmangipun, i asu antuk anaké alit, raris mémé^² ipun mètakèn ring panakipun: „nah buké djani idéwé kapiutangan tékéning i bapè, opè patjang i déwé patjang anggon pènawan.” Raris mémé^²ipun ngènhèn njumbuh bapa^² ipuné, raris mètanèm asumé padëm. Nèng tjeritèné malih. Katjèritè mangkin panahipuné mèbèbaos sarèng mémé^² ipun, padjar mémé^² ipun ring pianakipun: „buke djani i déwé nulung tijang mèrèrasan, jèn to'ah tijang to'are nggèlah njah uli i déwé, njèn patjang ngupé pèrè bangkem tijangé, buke^²djani mèlahan i déwé luwas ngalih dèhè.” Raris mémé^² ipun nguwèhin bungkung patjang baktanipun lungè ingèrèrèh dèhè, sané wintèn patah tudjuhipuné. „Engkèn djètongossé patuh gèdèn tudjuh I Déwanéento subè i déwé anggon somah.” Raris memargi panakipuné ring têngah alassé ngèrèrèh dèhè tan wintèn polih, raris ipun mantuk kèpanggih ring mémé^²-ipun malih, sampuné kèpanggih ipun mepadjar: „mémé pedagingannjè tijang subè tujuh mèdjalan tondèn tijang busè nepukin djelmè bèsik bèsik dadi kidjé lakun tijang ngalih, indajang mémé nganggon bungkung tijangé.” Raris anggenikun, patah „Memé subè anggon tijang somah buke djani.” Raris ipun mekurènan.

Kasuwèn suwèn sané muani lungè mètapè ka gunung; tan wintèn polih pètapan ngraris ipun lungè mèlajar ka Makasar, ipun sané dados kampung. Neng tjèritènipun, katjèritè kurènanipun. Kasuwèn mémé^² ipun ngantos, kurènanipun sané lungè mètapè tan wintèn rauh, raris sané luh sèdih, punikè sèdèg wengi wintèn ngrauhin sad kadi ipun ngipi, pengandikan sabdané „jèn to'oh njai, nu dini sing adè patjang sukè njungsung njai mèlah njai melajar ka Sumbawa^² ditu njai patjang nèpukin bagiè.” Bendjanganipuné tatas rahiné kèluntè luntè raris ipun me-margi rauh ring tèpin sègarané kangin, raris ipun mang-gihin kaju atèbih, punikè tegakinipun luntè luntè rauh ring pasisi^² Sumbawa^², irikè raris ipun tedun, manggihini-

pun djadmě akurěn; djadme né mulé irikě mětakěn: „né sidě ole² ěmbi², sidě slam apa bali” „Né side bėkėtuan, tjang oleh pergumian dėsě Lombok” „Sangka sidě dateng bėkėtě isi² berembe²? Isi² tjang kasangsarě isi² angěn bas mėsā² mėsā² tjang lě² tenga² gawah ně”.

Raris katur ring Datu Sumbawa², antuh wintěn djadmě luh rauh; wahn katur raris kasėngan ipun, raris Datu Sumbawa² ngaksi betjik rupanipun, raris kanggěn rabi. Punikě tjeritanipun sané wintenang Datu Sumbawa² sapanikě pedaganganipun arti puniki.

Kotjap punikě awanan sami masunat slam punikě, luh muwani, punikě talěr awinan kampung punikě tan wintěn dados tan winten mėsělět tjengkronng kadi pranana asu. Jening kotjap nalér ring messigitipun wintěn papindan asu sareng bawī makarija antuk paras, awinan tan wintěn dados sagemě tirtané munggoħ ka mėsšigit; taler sané mesembajang tan wintěn purun tampakin asu djadijan bawī ipun tan wintěn purun baktě djadijan nedě bawī antuk mémé bapa² ipun; jening kampung manggihin asu jening kotjap ipun njumboh.

Tot recht verstand van bovenstaande geeft men eene vertaling.

Men verhaalt, dat in vroeger tijd de vorst van Daha (1) op jacht ging in het bosch, en na moe geworden te zijn zonder iets gekregen te hebben, kwam hij bij een hollen steen waarop hij urine loosde. Over deze urine sprak hij een spreuk uit, aldus: „Wie mijne urine drinkt moge zwanger worden, al is het gedierte der wouds, het zal een mensch baren.” Toen keerde de vorst huiswaarts. Na verloop van tijd kwam er een wilde zeug, die na gedronken te hebben zwanger werd. Hier zwijgt het verhaal eerst van den vorst. Van de zeug wordt verteld, dat die later een meisje ter wereld bracht en daarna weg liep, terwijl

(1) Het bekende Javaansche rijk, zie Veth Java, 2 druk 1e deel, bldz. 59 v. v. en 177 v. v.

de hemelnymfen het kind oppasten. (1) Men verhaalt nu hoe dat kind reeds een huis op palen had in het woud, en later volwassen was. Terwijl het eens aan het weven was, viel de spoel, en de maagd zeide: „wie helpt mij toch mijn weverspoel oprapen, al zoude het een hond zijn, ik zou hem tot echtgenoot nemen.” Daar kwam een groote zwart-gekrulde hond, die de spoel in den bek nam, die naar boven bracht en nederlegde. De maagd weefde toen voort, en de hond ging weg. Toen het daarna avond werd, ging de maagd naar binnen om te slapen, het mandje met weefgerei naast zich zettende. Te middernacht kwam de hond en krabde aan de deur. De maagd zeide: „wie stoort mij daar en maakt mij bang, van jongs af aan ben ik in het bosch, eerst nu treft mij een onheil.” Doch allengs herinnerde zij zich hare gelofte, stond op en opende de deur. De hond kwam binnen en sliep bij de maagd; en zij paarden. Doch de maagd, beschaamd dat de hond niet spoedig heen ging, nam een mes uit haar mandje met weefgerei en sneed, hen beiden wondende. „Ik ben zeer beschaamd; straks zoude het nog gezien worden, dat ik een hond tot echtgenoot had, en uit schaamte sneed ik.” Toen ging de hond heen. Na verloop van tijd werd zij zwanger, en baarde een zoon. Toen deze groot was kwam de hond terug om zijn kind te zien, en dit kind, dat reeds loopen kon, geleidde den hond, die zijn vader was, aan een touw. Hij zeide tot zijne moeder: „moeder ik ga er op uit”. „Ga toch niet in het groote woud, bij de wilde dieren, de tijgers en de raksasa's zullen U opeten”. Toen sprak de jongen: „ik ben immers een klein kind en heb het ongedierte niets misdaan”. De moeder sprak boos: „als ik je niet weerhouden kan om te gaan, ga dan maar heen”. Toen ging de jongen met den hond, die zijn vader was, op jacht, en

(1) Widiadaré widiadiri, de hemelnymfen dus hier ook voorgesteld als verzorgers van een hulpbehoevend kind, zie Dr. Hazeu Tijdschrift v. Ind. T. L. en Vk. Dl. XLIII bldz. 70.

ontmoette het varken, zijne grootmoeder van moeders zijde. Hij jaagde het na, en daar de hond kwaadaardig was, werd het varken gedood. Daarna wilde hij het doode varken naar huis brengen, doch dat kon hij niet. Thuis gekomen zeide hij tot zijne moeder: „moeder, ik heb wild verkregen op jacht, doch weet niet, hoe het heet; ga mee moeder, en help mij het te halen, ik kon het niet dragen”. Toen antwoordde de moeder: „gelukkig, dat gij gekomen zijt, ik dacht, dat gij reeds dood waart en door de wilde beesten opgegeten”. Het jongetje zeide daarop: „ik ben immers onschuldig, kom moeder, laten wij vlug gaan om het wild te halen”.

Toen gingen zij met hun drieën op weg, de moeder met haar kind en de hond. Bij het doode varken gekomen, herkende zij hare moeder, en weende. Het jongetje vroeg: „moeder, waarom schreit gij?” Toen antwoordde de moeder: wee mij, het is mijne moeder, en opdat ook gij het weet, deze heeft mij gebaard, en weet het tevens, deze hond heeft U verwekt”. Toen begroeven zij het varken daar in het bosch.

Toen zij weer thuis gekomen waren, schaamde de knaap zich later een hond tot vader te hebben en toen doodde hij dien. Zijne moeder vroeg hem toen: „Gij zijt uwen vader het leven verschuldigd, hoe zult gij hem dat vergelden?” En de moeder liet hem toen een sembah maken voor zijn vader, en toen werd de doode hond begraven, Het verhaal spreekt daar verder niet over.

Nu wordt weer verhaald, dat moeder en zoon een gesprek voerden; de moeder zeide: „eilieve, laten wij er eens over denken, wie zal voor mijn lijk zorg dragen, als gij geen kinderen bezit; het beste is, dat gij een meisje gaat zoeken”.
 X Toen gaf de moeder hem een ring mede op zijn tocht om een meisje te zoeken, aan wier wijsvinger de ring zou passen, „Waar ook een meisje is, met een wijsvinger even groot als de uwe, zij moet uw vrouw worden”. Toen ging de jongen het bosch in om een meisje te zoeken, maar

vond er geen en bij thuiskomst zijne moeder ontmoetende, zeide hij: „moeder overal ben ik geweest en nergens ontmoette ik een mensch, waar zal ik nu verder zoeken, pas gij mijn ring eens aan”. Toen deed zij den ring aan, en deze paste precies. „Nu wordt gij mijne echtgenoot, moeder”. Zoo trouwden zij.

Na verloop van tijd ging de man maar het gebergte om zich in devotie af te zonderen, doch het heil werd hem niet deelachtig en daarna zeilde hij naar Makassar, waar hij de stamvader der „Kampungmensen” (Makassaren en Bugineezen) (1) werd.

Het verhaal gaat nu verder over zijne vrouw. Toen zijne moeder lang gewacht had, zonder dat haar echtgenoot, die in afzondering was gaan leven, terugkeerde, had de vrouw verdriet; op een nacht kreeg zij als het ware een droom en zeide een stem: „als gij hier blijft, zonder dat iemand u eerbied bewijst, is het beter naar Sumbawa te varen, daar wacht u heil”. Den volgenden morgen bij het aanbreeken van den dag ging zij naar het ooster zeestrand, en zag daar een stuk hout, waarop zij ging zitten en zoo kwam zij bij het strand van Sumbawa aan, waar zij aan wal stapte en een gezin ontmoette.

De menschen, die daar woonden vroegen: „waar komt gij van dan, zijt gij Islamiet of Baliër. (2)

„Gij die mij vraagt, ik kom van het land Lombok”.

„Waarom komt gij herwaarts”? „Omdat ik gekweld werd door verdriet, en te eenzaam woonde in het woud”.

Toen werd aan den Vorst van Sumbawa kennis gegeven, dat er een vrouw was aangekomen, en zij werd ontboden. De vorst, ziende, dat zij schoon was, nam haar tot vrouw, en zij werd de stammoeder der vorsten van Sumbawa.

Aldus luidt dit verhaal.

(1) Onder „Kampung” verstaat men hier overwalsche inlandsche vreemdelingen, lieden van Zuid-Celebes, Maleiers, enz. die zich hier en daar aan de Lomboksche kust hebben nedergezet.

(2) Zij wordt dus op Sumbawa in het Saksaksch aangesproken en antwoordt ook in die taal.

Men zegt, dat dit de reden is, waarom alle Islamieten, mannen en vrouwen, besneden zijn, en daarom moeten ook de „kampungmensen” een kris dragen met gebogen greep, net als de penis van een hond. Naar gezegd wordt bevinden zich ook in hunne messigits uit zandsteen gehouwen beeldjes van een hond en een varken, en daarom moge Hindu's geen messigit betreden. Ook zijn zij, die geregeld bidden, bevreesd bij de nadering van een hond of een varken, en durven zij geen varkensvleesch aanraken of eten, omdat die dieren hunne voorouders zijn. Ook zegt men, dat als een kampungmensch een hond ontmoet, hij dien groet.

Wat deze legende van Lombok interessant doet zijn, is de omstandigheid, dat, waar bij de andere, in het hoofd van dit opstel genoemde volken, het verhaal van het huwelijk met den hond, de afstamming van het wijfjesvarken, en de bloedschande worden toegeschreven aan door Mohammedanen geminachte of verafschuwde vreemdelingen, hier de Mohammedaansche vreemdelingen van den overwal gezegd worden een dergelijken onregelmatigen stamboom te bezitten. Oorspronkelijk gold deze legende hier omtrent de afstamming der „anak kampung”, dat zijn de inlanders van zuid-Celebes en de oostwaarts van Lombok gelegen kleine Sunda-eilanden, hetgeen vooral blijkt uit de attributen, die men aan de Bugineesche (Makassaarsche) krissen toeschrijft. Doch langzamerhand is men in die „anak kampung” de dragers van den orthodoxen Islam ziende, dit verhaal ook gaan toepassen op alle rechtgelooovige Mohammedanen, zelfs als die oorspronkelijk Sasaks van Lombok zijn. Het gevolg hiervan is geweest, dat, alhoewel deze legende bij de Sasaks, die veelal slechts in naam Mohammedaan waren, vroeger zeer populair was ten opzichte van de Islamitiesche vreemdelingen, deze langzamerhand minder wordt verteld, als een gevolg van het veldwinnen van den Islam in vele streken van dit eiland. Zoodat thans vele Sasaks,

die hunne dagelijksche gebeden geregeld verrichten, de waarheid der legende ontkennen, en de geschriften, waarin die is opgeteekend vernietigen of verbergen. Bij de Baliërs blijft de legende echter populair, en wordt met allerlei uitweidingen gaarne verhaald, welke uitweidingen vooral worden aangebracht door de vertellers als de episodes van het binnenkomen van den hond, of de landing te Sumbawa aan de beurt zijn.

Overigens valt de groote overeenkomst van de Lomboksche lezing met de Javaansche in het oog; zwijn, hond en bloedschande zijn aanwezig terwijl in het verhaal, dat de Atjehers omtrent de Niassers doen, het varken schijnt te ontbreken (zie Dr. Snouck Hurgronje t. a. p.) De locale kleur die het verhaal op Lombok draagt, maakt het interessant.

Merkwaardig toch mogen genoemd worden de verklaringen, die de Hindu uit dit verhaal put voor enkele gebruiken of gewoonten, die hij bij de vreemdelingen of de Islamiëten opmerkt; vooral voorzoover deze gebruiken een echt Mohammedaansch kenmerk dragen. Den inlander trouwens levert de legende geene *verklaringen* voor de vreemde gewoonten, doch vinden deze haren *oorsprong*, haren grond in de vertelde geschiedenis. Gaan wij de feiten nader beschouwen, dan wordt in de eerste plaats de ongewone vorm van den Bugineeschen kris verklaard. De gekromde greep aan het einde waarvan een puntig uiteinde zoude eene nabootsing zijn van het schaamdeel van een rekel, voorvader der met dergelijke krissen bewapenden. Inderdaad vertoont de Bugineesche kris, zooals die hier wordt gedragen aan het uiteinde van de greep een punt, die aan een hondepenis doet denken. Bij de kris, die volgens Bugineesch model op Lombok werd vervaardigd is de overeenkomst zelfs zeer in het oog vallend. Ook is het den Baliër nu geheel duidelijk, waarom de Mohammedaan hem liever niet de messigit ziet betreden. Want daar, in die ruimte, alleen voor ingewijden, stamverwanten, toegankelijk, worden bewaard beeldjes in

zandsteen gehouwen, voorstellende een hond en een zwijn; de messigit is dus aan den dienst der voorouders gewijd; en zij, die zwijnenvleesch eten en soms ook honden, mogen de aan die dieren geheiligde ruimte niet betreden. Dat de Mohammedanen zich van het eten of aanraken van dergelijk voedsel onthouden, is dus ook een gevolg van de vereering hunner voorouders, een adat, die de Baliërs zich als een noodzakelijkheid voorstellen, zooals de meeste volken van dezen Archipel ook zullen begrijpen. (1) De ontwijkende buiging van een Islamiet voor den hond, en de vrees van een geregeld biddend muzulman voor hond en varken worden als teekenen van de vereering der voorouders uitgelegd.

Dat intusschen het verhaal omtrent de beeldjes naar het rijk der phantasie verwezen moet worden, behoeft wel geen betoog.

De besnijdenis van beide sexen, die hier plaats heeft, wat de meisjes betreft middels een chineesche kepeng en op de wijze, als door Prof. Wilken medegedeeld omtrent de Makassaren en Bugineezen op bldz. 200 van zijne verhandeling: „De Besnijdenis bij de volken van de Indischen archipel”, zoude mede hare oorzaak vinden in de geschiedenis van de maagd met den hond. Naar men op Lombok mededeelt, moet de besnijdenis der meisjes inderdaad hier door de Bugineesche kolonisten of reizigers zijn ingevoerd, hetgeen wel waarschijnlijk is in verband met de bij de die operatie gevolgde wijze van doen, die tot in détails met die van zuid-Celebes overeenkomt. Over 't algemeen is hier voor den Islam steeds veel propaganda gemaakt door genoemde vreemdelingen, die hier vaak een rol hebben gespeeld op theologisch en daardoor op politiek terrein. Het mag dus geen wonder heeten, dat deze legende zeer populair is, omdat zij den Baliër tot verklaring dient voor vele feiten, die hij in het dagelijksch

(1) Zie Wilken, Animisme bldz. 997 (Ind. Gids.)

leven van de hem omringende Mohammedanen opmerkt. Een andere reden, waarom deze legende steeds bleef voortleven moet gezocht worden in de omstandigheid, dat er onder de geschriften op Iontarblad, hier vóór den oorlog in groote hoeveelheid, en thans ook nog wel, voorhanden, er een is, dat deze geschiedenis bevat, al is de lezing daarvan in sommige punten anders dan het boven weergegeven volksverhaal. Het bedoelde geschrift heet „Kebo Mundar”, en schijnt hier thans nog maar in zeer enkele exemplaren voor te komen, omdat die, in Balische handen meestal verbrand zijn gedurende den oorlog en die, in Sasakseh d. i. Mohammedaansch bezit, óf met opzet vernietigd zijn, óf uit schaamte verborgen worden gehouden. Dit geschrift werd thans weder opgesteld door eenen Pedanda, die voor den oorlog dikwijls het verhaal vertelde en als kundig ter zake werd aangemerkt. Zijn exemplaar verbrand zijnde, heeft hij uit zijn geheugen na den oorlog den inhoud daarvan weder op schrift gesteld. Het deelt in hoofdzaak het volgende mede.

De godheid Batara Brahma loosde sperma op een steen in het bosch, zeggende dat, al wie het zoude opeten een dochter zoude baren. Het werd opgegeten door een zeug die zwanger werd en een meisje baarde. Toen dit volwassen was, zat het te weven, de spoel viel en zij zeide: „Wie voor mij den gevallen spoel opraaft, zal mijn echtgenoot worden.” Een hond hoorde dit, hij appteerde den spoel, en trouwde met haar; zij kreeg een zoon genaamd I Modèr. Toen deze groot was hield hij van de jacht. Hij jaagde met den hond, niet wetende, dat deze zijn vader was en ving een hert. Huiswaarts keerende ontmoette hij een varken en I Modèr hitste den hond daarop aan, doch de hond wilde niet en bleef steeds achter I Modèr heen en weer loopen. I Modèr werd boos, nam een steen en verbrijzelde den kop van den hond, die dood ging; men zegt het was een Booze Geest. Thuis gekomen vroeg zijne moeder naar den hond en I Modèr vertelde wat er gebeurd

was en zijne moeder begon te weenen. Naar de reden gevraagd, zeide zij: „dat de hond het varken niet wilde aanvallen, komt, omdat de hond uw vader was en het varken uw grootmoeder. Om uwentwil zal ik mijn echtgenoot in den dood volgen door mij te laten verbranden”. (mélaboeh gēni = weduwen verbranding). I Modèr was na de verbranding van zijne moeder zeer ongelukkig, vader noch moeder meer bezittende. Hij wilde een eind aan zijn leven maken en ging de wildernis in. Zookwam hij bij een groote waringinboom, in den hollen stam waarin hij overnachtte.

Te midder-nacht hoorde hij een stem, die zeide: „Keer terug, ik schenk u een toovermiddel, dat bij de poorten van vreemde steden begraven zijnde, ziekte veroorzaakt, en hier is een ander toovermiddel, dat de ziekte doet wijken.” I Modèr keerde huiswaarts en reisde naar den vreemde (djawi), bij iedere poort het toovermiddel begraven, en al de steden werden door vreeselijke ziekte bezocht „Een zieneres in dat land zeide, dat men medicijn moest halen bij zekeren I Modèr die in het bosch Brégè woonde. Deze raad werd opgevolgd, en I Modèr werd opgezocht in dat bosch en nadat deze medicijn gegeven had, werden de zieken genezen, en allen bewezen I Modèr hulde, en men schonk hem een knaapje, opdat hij een volgeling zoude hebben daar in het bosch.

Empu Danghijang Manawa van Djambu Dwipa (sic) (1) hoorde, dat er een heilige in het bosch Brégè woonde die I Modèr heette en de Empu Danghijang Manawa (2) zocht hem daar op en vroeg hem:

„Welke wetenschap bezigt gij, dat gij heilig genoemd

(1) Another name for the whole of India, occurring in Sanskrit poetry is Jambu-dwipa. Strictly however, this last is merely a poetical name for the whole of earth, of which India was thought to be the most important part.

Monier Williams, *Hinduism* bldz. 2. Veth. *Java* I 2° druk bldz. 2.

(2) Empu Danghijang Manawa, Hoogerwaarde Meester (van)

wordt, zeg het mij." I Modèr antwoordde beleefd: „mij zijn door een stem twee toovermiddelen geschonken, één om ziekte te veroorzaken, één om die te genezen". Toen sprak Empu Danghijan Manawa tot I Modèr: „Jij bent in 't geheel niet heilig, jij bent iemand, die ongeluk aanbrengt; schei er mee uit kwade invloeden uit te oefenen; ik zal je den waren godsdienst schenken, waarbij je bidt, je naar het Westen keerende, en je tot den grond buigende om dien te zoenen, en dan smeekt gij het Opperwezen opdat uw grootmoeder, het varken, uit de hel verlost worde. En als gij weer opstaat, smeekt gij het Opperwezen, dat nu vader de hond uit de hel verlost worde." Aldus sprak Empu Danghijang Manawa tot I Modèr, en deze veranderde toen van naam, en heette Kebo Mundar en bekeerde de menschen op Java en Sumbawa tot den Islam.

Dit geschrift geeft dus een andere lezing dan het volksverhaal; hier geen vorst, die op jacht was, doch Batara Brahma zelf, hier geen sprake van bloedschande, doch van bekeering tot den Islam en zuivering van den smet, die op de geboorte rustte.

Groote overeenkomst vertoont de inhoud van dit geschrift met het verhaal, zooals dat op het eiland Bali schijnt te worden verteld, en zooals het is weergegeven door R. van Eck in Dl. XXII Tijdschrift Ind. T. L. en Vk. bldz. 358 onder den titel: Invoering van den Islam op Java en Lombok volgens de Balineezen.

Hierin is Batara Indra de oorspronkelijke stamvader en heet het kind van vrouw en hond Mantring Modèr. Deze wordt het hoofd der Islamiten, als zijnde er in het Balische kastenwezen geen plaats voor hem. Hij bekeerde

---

Manawa. Zou dit Manawa misschien het zelfde zijn als Banawa of Benawa = schip? Dus „Priester van het schip." Of willicht dezelfde persoon als bedoeld met Pangeran Benawa of Raden Benawa van den Jav. Babad: Sultan III van Padjang?

(Vide Bijdragen T. L. en Vk. 6° Volgreeks 6° dl. noot bldz. 138).

de bewoners van Java en de Sasaks van Lombok tot den Islam, en voerde de besnijdenis in bij wijze van geneesmiddel. „Al de vereerders van den gevierden vreemdeling bedekten zich het hoofd met een stuk doek (ikat kapala), dat de huid van eenen hond moest voorstellen, terwijl zij het gevest hunner krissen op eene wijze vervormden, dat ieder daardoor aan de besnijdenis herinnerd werd” (Van Eck t. a. p. bldz. 362).

Ondertusschen heeft men met eenige moeite nog een exemplaar weten machtig te worden van het oude geschrift „Kebo Mundar”, van vóór den oorlog. De lontarbladen hebben een oud of door veel gebruik versleten uiterlijk, zij zijn 18 in getal. Ook van dit exemplaar geeft men hier den korten inhoud weer; het geschrift in oud-Javaansch gesteld zijnde in pangkur-metrum, werd bij de vertaling van de Balineesche omzetting gebruik gemaakt, voor dit doel door een met oud-Javaansch vertrouwd priester gemaakt. Het verhaal Kebo Mundar is met twee andere in één lontarboek (tjakepan) samengevat en wordt onmiddellijk gevolgd door het verhaal „Ismara Gama” in Sinometrum, ook genaamd Satua Tuwan Smeru, dat 12 lontarbladen beslaat, terwijl het derde deel wordt ingenomen door „Kidung angraksaing wengi”, die op 4 bladen zijn gesteld in Pangkur en Dandang metrum.

Men verhaalt de geschiedenis van Kebo Mundar, die in dit geschrift al de goede en minder goede eigenschappen van een inlandschen roman vertoont aldus:

Het is een genot aan te hooren den zin van den inhoud van dit werk des auteurs (Sang Yogi Suara), die geheel op de hoogte is van den loop der dingen, van alle verhalen, als de glans van de zon die alles met klaarheid belicht in de geheele wereld; zijn werk werpt rondom zijn schijnsel.

Ik wil thans beginnen met wijze lieden na te apen, doch het verschil is zoo groot als de afstand van een diepe put tot den hemel.

Daarom smeek ik vurig aan alle goden, dat mijn onder-

nemen niet als zonde worde opgevat en ziekte en verdriet mijn deel worden, dat zij mij vergeven en mijn hart rustig kan zijn.

Er wordt eerst gesproken in dit verhaal van den Brahmaan, die in heilige afzondering op den berg Maha-giri woonde, en genaamd was Smara Wrediman; van jongs af bewandelde hij den weg des heils, al zijne lusten doodende, in volmaakte reinheid des harten.

Eens ging deze Brahmaan eene reinigingsceremonie houden (matirta jatra) in de vierde maand en hij doorkruiste het woud. Zoo kwam hij bij een gespleten steen, waaruit water borrelde en met zeer sterken stroom weg vloot, zoodat een koeltje door de boomen woei. Het streek over een welriekenden tandjungboom, een angsoka en een angsana-struik versperden het den weg; het geheele heuvelterrein stond vol itjanigarabloemen, vermengd met tangguli's als van goud; ook in de dalen was het een ooglust, en de voet der heuvelen was als versierd.

De welriekende geur wekte de wellust op en kluizenaar Smara Wrediman werd als 't ware heimelijk verleid door zijn wellustige gedachten. Hij ging op een steen zitten met een geurige pudakstengel (1) in de hand. Zijn spermaspoot te voorschijn en viel op den steen als een glanzende witte edelsteen. Daarna stond de Brahmaan ontstemd op; hij voelde zich schuldig en hij riep de godheid aan om uitredding.

Toen ging hij verder in het woud en wij spreken nu weer over hetgeen hij achterliet.

Er ging een wit everzwijn langs den waterstroom, genaamd Ni Réné (2), schoon met fijn gevormd lichaam, keurige kleine borsten, vroeger te voorschijn gekomen uit de aarde, afstammeling van Batari Pertiwi (O. J. Hyang Srama Dewi). Toen zij op den hollen steen het sperma

(1) Zie Kawi Bali Ned. W.b. Dr. N. van der Tunk bij *De pudak* is het beeld van een welgevormde kuit.

(2) Dus een gewezen vrouwspersoon.

zag, werd zij wellustig, en Ni Réné proefde als 't ware suiker en bijenhonig. Zij dronk het op, het had allerlei smaak en Ni Réné zweeg als werd zij bewusteloos en zij had jeukte, als paarde zij, zij had een gevoel als oefende zij den coitus uit in vaste omarming, als kwam er geen einde aan; zij was bevrucht en werd zwanger en op den bepaalden tijd baarde zij een menschenkind: een meisje, schoon zonder weerga. De zeng legde het kind op dien steen, maakte er een leger (nest) voor en zoogde het iederen dag; het groeide op onder hoede der goden en toen het pas kruipen en staan kon, ging Ni Réné er op uit om eten te zoeken. Wij verhalen nu weer wat anders.

De heilige priester deed boete door op een scherpen steen in het oerbosch te gaan zitten, hij zocht water in het dichte woud, want hij was zeer bedroefd; daar zag hij een schijnsel, waarop hij afging en kwam zoo bij de plaats, waar het kind sliep, omgeven door takken. De Priester had medelijden, hij nam het op en bracht het huiswaarts en legde het in het vertrek, bestemd voor gasten, waar het verzorgd werd. De Brahmaan hield zeer veel van het kind en verloor het geen oogenblik uit het oog. Na eenige jaren was het volwassen en werd een huwbare maagd.

De Priester gaf het den naam Dyah Nabiman Suputri (O. J. Sudewi). Dagelijks leerde men haar weven, zijde weven, en men leerde haar bosch ontginnen, rijst, vruchtboomen, en bloemen planten. Er is een ander verhaal.

Sang Gandarwo Purusa (O. J. Sang Gandarwi Sura) bespote den priester in Indra Loka (O. J. asura pada) en deze verdoemde den geest een hond te worden, met lange verwarde zwarte haren. Deze kwam daar bij den boetedoenden priester en werd daar verzorgd. De priester had daar allerlei plantsoenen. Op een morgen riep deze het meisje genaamd Dyah Nabiman Suputri. Zij had zich netjes uitgedost, met een zijden slendang kleurig en met gouden randen. De buikband kleurde geheel bij den slendang en zij zag er wonder-schoon mee uit, in haar ring waren groote

edelsteenen, haar uiterlijk was waardig; zij had gefatsoeneerde wenkbrauwen en witte tjempaka's in het haar. Zij zag er uit als een jeugdige priesteres; welgemanierd groette zij toen zij dichter bij kwam om met den priester te spreken. „Wat heeft de heilige Priester te zeggen, spreek tot Uw kind, als het iets van gewicht is.” De heilige priester zeide: „ik laat U achter liefje en zoek een andere plaats van boetedoening; wellicht vind ik daar heil”

Want het was niet zijn plan het meisje daar immer te verzorgen, wjl hij zich er niet aan wilde hechten, opdat hij er van zoude kunnen scheiden als hij waar dan ook naar toe wilde gaan, ten einde een nieuwe ontginning te maken in de wildernis. Zooveel mogelijk wilde hij verhuizen, om reine gedachten te behouden.

Onthutst zweeg Sang Aju Nabiman en kon in langen tijd niet spreken, haar stem stakte en zij schreide. Daarna sprak zij: „laat mij niet alleen, ik wil u volgen als twee lotus bloemen die tezamen afdrijven met den stroom. Hoe kan ik hier alleen leven, ik zou immers te veel verdriet hebben. O, verlaat mij niet, Gij zijt als het water, dat iedere dag mijn hart verkoelt.” „Foei mijn kind, troost u, heb geen verdriet, dat past niet aan iemand van hooge afkomst. Men moet niet te veel aan iets hechten, want dan kan men de stem der Godheid niet volgen; zoo is het kind, iemand die zich afzondert in boetedoening moet rein zijn en de schrift opvolgen, zijn woord houden, dan heeft hij moed bij het sterven en niets weerstreeft hem. Het is er mee mijn kind, als met een lotus die op een steen groeit zonder water, en toch bloemen en bladeren krijgt en welig tiert, en de atmsfeer met zijn geur vult, en dien over het land uitstort tot aan den hemel toe en tot aan de aarde, niets houdt haar tegen. Het aldus toegesproken meisje was zeer bezorgd van hart, als was zij gewond, en zij was zeer ter neer gedrukt Zij omvatte de voeten van den Priester als wilde zij aldus een antwoord geven op zijne leerredenen. Deze ging heen, en

Dyah Nabiman Putri groette hem eerbiedig. Toen de priester zich verwijderd had om elders boete te doen, bleef Nabiman Putri met den zwart gekrulden hond achter. Die maagd besteeg het huis en weende, zij haalde haar weefgetouw en het welluidend geklikklak daarvan deed de pauw zijn staart opzetten. De tuhuvogel deed in antwoord op dat geluid zijn stem hooren, als wilde hij het verdriet van de eenzame verdrijven, te zamen met de Silalongan-vogel, die op een tjanigoroboom in het ravijn zat, de specht klopte op een dooden stam, de katjingelar en de papetjit zongen in de takken.

En zij wekten in Nabiman Putri wellustige gedachten op; zij kreeg een gevoel van brand en vermoeiheid, doch zij beheerschte zich. Het geluid van het weefgetouw verflauwde en plotseling viel er iets van de vloer van het huis op den grond. Dat was een streek, die een godheid haar speelde, opdat zij zich zoude verspreken. „Wie mijn balida (weefstok) oprapt, wordt mijn man.” Dat hoorde de zwart gekrulde houd, hij nam den balida in den bek en apporteerde dien.

Toen zij dien in ontvangst nam, was zij geheel ontsteld en had berouw over hare belofte; zij zweeg onthutst en ontdaan; echter dacht zij aan de woorden van den vertrokken priester, dat men zijn woord moet houden. Zij hield op met weven om haar verdriet te vertreden en ging bloemen zoeken, en zij volgde de levenswijze van den priester. Drie keer per dag van 's morgens tot 's avonds deed zij de gebedsceremoniën (meveda) en volgde trouw de goddelijke voorschriften.

Nu wordt verhaald, wat er 's nachts gebeurde. Sang Dyah Nabiman riep de goden aan en tooide zich met welriekende bloemen, daarna legde zij zich neder, doch sliep niet; zonder ophouden keerde en wendde zij zich; haar gemoed was bezorgd en zij dacht aan hem, die heengegaan was tot aan de vijfde ure. Nauwelijks sliep zij of daar kwam de hond, en zette zich zachtjes bij hare legerstede neder, en blafte en hilde, doch zij hoorde het niet; met pooten en kop beurde hij haar kleed omhoog,

hijgend besnoof en belikte hij de beenen van de slapende.

Sang Dyah Nakiman werd verschrikt wakker, met een bezwaard gemoed herinnerde zij zich hare gelofte; zij weende, en zij dacht in zich zelve: Wat is er nog aan te doen, nu is het onheil onafwendbaar, voor mij is er geen uitweg. „Zwarte hond, ik herinner mij U, ik mag mijne gelofte niet verbreken, ik houd mijn woord, wat er ook van kome, ik ben het mijn stand (eer) verplicht. Ik ben U dank schuldig, en zal het U met mijn lichaam vergelden”. De maagd sprak niet meer, op het kussen likte en besnoof de hond haar, zijn stem hijgde en bromde, hij huilde zacht, zijn bek stond open, hij trilde van wellust op die legerstede, en de schoone Nabiman Putri kon van angst zich niet verweren. Zij werd gedwongen, omhelsd, weer losgelaten, haar slendang en haar sarong raakten los, zij was als een beeld en bleef stil liggen, zij herinnerde zich hare afkomst en dacht in stilte na, over haar verdriet. Na de paring was zij afgemat naar lichaam en geest, verward van zinnen als brak haar hart. Haar leven was als 't ware verdwenen, zij bestond nog als in een droom, haar denken was verward. De hond echter smaakte het hoogste genot als zag hij de geneugten van de rivier Surunadi. Het is niet bekend wat er verder met Nabiman Putri op dat bed gebeurde. Luister verder naar het verhaal, dat eenige jaren verder gaat, toen zij een zoon had reeds van eenigen ouderdom, een menschenkind, fijn en zeer schoon. Later, toen deze volwassen was, sprak hij tot zijne moeder: „Moeder blijf gij hier, ik ga een oogenblik heen om in het bosch te jagen en groente te zoeken, die gij kunt eten. Den zwarten hond neem ik mee, moeder, om het wild in de bosschen en op de bergen op te jagen; wellicht ontmoet ik zwijnen, herten of reeën.” De moeder ontwaardde vol liefde: „het is goed mijn jongen, maar deze hond is dom, hij is niet gewend mee te gaan in het bosch, maar bewaakte steeds het huis, opdat men veilig kon slapen; als jij, kleintje, hem toch wilt

meenemen, volg mijn raad en hits den hond niet aan."

Toen ijde de jonge man heen. Met den hond kwam hij op eene vlakte waar een zeug met hare jongen was, toen de verheven jongeling dat zag, hitste hij den hond er op aan, doch deze wilde niet gaan en toen hij met geweld werd aangehitst, verborg de hond zich achterwaarts. Toen werd de verheven jongeling driftig, en vergat de woorden zijner moeder. In zijn boosheid trok hij zijn kapmes en kapte in den nek van den hond; reeds met de eersten slag was deze dood en veranderde zich weer in een geest, die de jongeling omvatte, zeggende: „Verheven jongeling, ik heb een groote schuld aan U goed te maken, voorwaar; maar ik zal het U vergelden, en het kwade van U afwenden; van af dezen stond zijt gij een heilige. Al uwe wenschen zullen vervuld worden, wat gij ook zult vragen, kleine."

Daarna verdween de geest in de lucht, slechts bij wijlen zichtbaar verbaasd en onthutst stond de verheven jongeling daar, hij riep Sanghyang Guru aan en keerde terug naar zijn woonplaats en kwam daar aan. Zijne moeder Dyah Nabiman vroeg dadelijk, terwijl zij het hoofd van den pas aangekomene vatte en dat op haren schoot legde en hem liefkoosde: „gij zult wel moe zijn, waar zijt gij geweest, dat de hond niet bij U is?" „Moeder ik heb den hond gedood, hij was al te angstig, ik hitste hem aan en hij ging achterwaarts en verborg zich achter mij en ergerde mij. Daarom sloeg ik hem met mijn kapmes en doodde hem." De moeder zeide niets, haar hart brak en zij weende. Zij dreigde te bezwijmen, want haar verdriet was te groot. De jongeling omhelsde zijne moeder. „Hoe komt het toch moeder, dat gij zoo veel verdriet hebt, wat hadden wij aan zoo'n bangen hond, wij zullen liever een anderen zoeken. Ik zal elders een anderen hond gaan uitzoeken, met goede eigenschappen en die moedig is, waarmee men op jacht kan gaan; heb geen verdriet waarde moeder"

De moeder antwoordde door schreien onderbroken: „Al had men vijftig, ja honderd honden, er is er geen als

de doode, het was een goede, schoone, beste hond, hij begreep menschelijke handelingen, het was een dagelijksch genoeg hem te zien, waar hebt gij hem gedood en waar bleef zijn lijk, mijn jongen? Ik wil hem in den dood volgen uit liefde, ik kan niet meer van hem scheiden". De jongeling begreep alles en vroeg verder. De moeder antwoordde: „mijne liefde tot den hond deed mij één met hem worden, hoe kan men ons nog scheiden?" De verheven jongeling verschrikte en zeide: „dan is het duidelijk, dat ik de zoon van een hond ben, moeder, en een verachtelijk mensch, ik schaam mij voor al wat leeft, blijf gij hier, moeder, ik ga heen om den dood te zoeken".

Toen ging de verheven jongeling het bosch in, en ik spreek daarover niet meer. Thans vertel ik van de moeder, die een vijver met zeer helder water opzocht en zich daar baadde en reinigde. Zij ging zitten in het huisje voor gasten bestemd, en verrichte de ceremoniën van den boetedoenden priester, zij bad en offerde. Toen het vuur groot opvlamde en nadat zij de goden had aangeroepen, maakte zij den haarwring los, sprak de formulieren uit, en sprong in het vuur, waarin zij verdween. Zij volgde Dewi Wedawati die haar leven gaf om naar een betere plaats op te stijgen, begeleid door Sang Gandarwa Ratu, waar zij met haar echtgenoot samen was. Zij bereikte den hemel, waar het aan niets ontbreekt, als loon voor haar trouw, en tot nu toe is zij deshalve beroemd.

Er is meer.

Men verhaalt nu van hem, die achter bleef en overal heen ging, over de bergen, door bosschen, door rivieren en steile ravijnen, zonder dat hem een ongeluk overkwam; hij zocht onheilvolle plaatsen, in het donkere woud, opdat hij spoedig dood zoude gaan, dat was zijn eenige doel. In doodentempels en bij goden-verblijfplaatsen bad hij, hij bezocht alle plaatsen waar onheil woont, doch dat was hem tot heil en geluk. Dat duurde zoo maanden en hij werd niet moe, al had hij gebrek aan voedsel en slaap. Men

vertelt nu, wat er op een nacht gebeurde. Het was op den 14e na volle maan van de 7e maand, dat de verheven jongeling zich op een heilige plaats in het bosch Brégé bevond, en slapeloos onder een waringinboom zat, hopende, dat de boschgeesten en de Banaspati's mochten komen om hem te verslinden. Daar kwam Batari Durga en verhoorde zijn wensch, zij kwam uit een holte van de waringin in het uiterlijk van een giftige draak en hield een looden plaatje waarop wonderteekens vast, dat wierp zij in den schoot van den jongeling zeggende: „hier jongen, hiermee voorzien zullen de menschen je eer bewijzen. Ga hiermee naar den viersprong in de stad Mekah, en begraaft dit op den grooten weg; ieder die er voorbij komt zal zwaar iek worden en als ze je om medicijnen vragen, zul jij ze genezen. Thans zult ge niet meer verheven jongeling (Djadjaka mulija) heeten, thans noem ik u I Kebo Mundar-Verhuis niet meer, doch vestig u hier als medicijnman". Toen verdween Batari Durga, terwijl I Kebo Mundar haar loofde. De nacht verliep en den volgenden morgen ging I Kebo Mundar naar den viersprong in de stad. Over zijn reis spreekt men niet. Spoedig kwam hij te Mekah aan en vond den grooten weg, waar hij na zonsondergang deed, wat Batari Durga hem gelast had.

Daarna keerde hij spoedig naar het bosch Brégé terug, waar hij een plaats openkapte voor zijne woning die na eenige dagen gereed was.

Men vertelt nu van de stad Mekah, waar ieder zwaar ziek werd die langs de plaats kwam, waar hij dat begraven had. Steeds meer werden er ziek te Mekah, in de gehuchten, in de kleine nederzettingen en men raadpleegde de teekenen. Deze zeiden dat er in 't bosch Brégé een medicijnmeester woonde voor deze ziekte, en dat hij Kebo Mundar heette. De zieken gingen hem opzoeken en om medicijn vragen; als hij ze maar aanzag en besnoof was de ziekte verdwenen. Al de genezenen werden zijne leerlingen, allen betaalden hunnen meester met het hoog-

ste loon. Overal woonden zijn leerlingen, eerst vijftig, daarna honderd, tot duizend toe, en allen prezen zijn naam, als de Guru van Brégě, zonder wedergade.

Men verhaalt nu hoe Padanda (1) Manara van Djambudwipa, bij hem kwam in het bosch Brégě op een morgen toen hij pas gebed had. Kebo Mundar zat in een huis op palen, toen Pedanda Manawa aankwam en Kebo Mundar schrikte ervan en groette zijn gast. Hij informeerde van waar deze kwam, waarheen hij ging. De Brahmaan antwoordde beleefd: „gij wijze, ik ben een kluzenaar, ik dank u voor uw goede ontvangst. Duidt mij mijn onverwachte komst niet ten kwade, want nacht en dag zoek ik heil en moet u thans noodzakelijk spreken.”

De pedanda sprak zeer beleefd en Kebo Mundar, sprak nog beleefder, hem uitnoodigende in het voor de gasten bestemde vertrek te gaan, hem uitnoodigende te gaan zitten, hem sirih aanbiedende, doch de pedanda had geen trek want hij kende blijkbaar de afkomst van Kebo Mundar doch gaf die reden niet op. De pedanda sprak beleefd: „weet, dat ik uit het land Djambudwipa kom, men spreekt daar niet anders dan over uwe groote bewaamheden en wijsheid. Het geheele land looft de goedheid van den bewoner van het bosch Brégě, den heiligen priester beroemd om zijn vele leerlingen. Daarom kom ik hier om kennis te maken met al uwe kundigheden, en uwe formules, die door het geheele land van invloed zijn. Hoe komt gij aan al die kennis, die gij uwe leerlingen mededeelt; het is niet gemakkelijk leermeester te worden, al men de „Vier wegen” niet kent. Die zijn het uitgangspunt en de plaats der bovennatuurlijke helpers. Tot hoe ver gaat uwe kennis, zeg mij zulks?” De toegesprokene zweeg, en kon eerst niet antwoorden. „Van dergelijke geheime zaken heb ik geen verstand, mijn

(1) Men vertaalde dit woord uit de Balische lezing, hier wellicht beter door Priester omdat deze priester van het schip later een prediker van den Islam blijkt te zijn, ofschoon hij een Brahmaan was.

middelen waren doodsverachting en standvastigheid, zoo ook het toepassen van het geschenk van de Batari en dat gaf mij kennis en geneeskraft." Hij vertelde wat er gebeurd was en verzweeg niets aan den pedanda, die hem deelnemend aanhoorde. In dat geval kent gij nog niet de wijze van den terugkeer tot het al; doch dat is niets, dat is nu eenmaal zoo. Ik zie u daarom niet voor minder aan, alles wat leeft ter wereld staat boven het denkvermogen van den leek, omdat het door het opperwezen zoo is geordend, een boom, het gras, de mensch, het gedierte, het vee, alles wat een ziel heeft, is slechts voor mij als priester te doorgronden en ook uwe afkomst, jongen, is mij bekend, gij zijt de zoon van een hond, en uwe grootmoeder is een wit everzwijn. En thans, jongen, ga weer door met in afzondering boete te doen, bid, opdat gij wordt opgeheven, vermijd al wat u zou kunnen vernederen, opdat de smet worde uitgewischt en gij in waarheid een mensch wordt." Meer en meer geraakte de toegesprokene onder den indruk, en hij kreeg de tranen in de oogen; hij stonde op van de bank, waarop de pedanda zat, en reinigde met zijn haar de voetzolen van den Brahmaan, vol devotie nederig om welwillendheid smeevende aan den pedanda, opdat deze hem, ellendige zou willen bijstaan: „ik smeeek U goddelijke hulde te mogen bewijzen en mijne levenswijze te veranderen; thans is mijn eenig doel u welgevallig te zijn".

Pedanda Manawa antwoordde: „hoe zou ik iemand of iets, dat leeft in 't ongeluk kunnen storten, en ik zal U zeggen hoe de juiste levenswandel voor den mensch is, opdat gij, dien betrachtende, rein van hart wordt. In werkelijkheid, jongen is er maar één menscheijk streven, hetzij van de lieden, die tot een kaste behooren, hetzij van den gemeenen man; denk daaraan; al zijn hunne handelingen verscheidene; als de voornamen, de wijzen, de kleine man, geen godsvrucht bezitten, is voor hen geen heil weggelegd. Dit is de juiste wijze van leven: vasten, meditatie, steeds Gode welgevallig zijn, en naar het Westen gekeerd

bidden vol devotie; daarom jongen houd je handen recht voor je, breng ze op de hoogte van het hoofd, en sluit de oogen, als de zon ondergaat. Keer tot je zelve in, en buig je tot de moederaarde (Sanghyang Pertiwi) Vat je knieën, buig je hoofd op den grond dicht bij de aarde, en sla je oogleden neder. Wijl je grootmoeder een varken was, buig tot de aarde, en aldus zij uw hulde; daarna moet gij naar den hemel zien en gedenk den hond. Weet dit jongen, er zijn vier heilmiddelen: ten eerste chabar jakin, ten tweede hainalijakin, ten derde nakulijakin, en ten vierde hakmalulijakin. Vestig uw hoop op Hyang Allah, den Nabi Muhammad mursalin, en de ware „sadat” die bestaat uit drie deelen. 1° mutawilah, 2° awasitah, 3° kirohman. De spreuk van den kurwan is: asaduhan lahilaha hilallahu lahilahadam maasrapin adam mam kinatut sipat djalal sipat djomal bismillah hirman mrokem.

Weet ook jongen, dat de naam van den nabi: Mohammad het allervoornaamst is, hij stijgt op van de aarde naar de zeven hemelen, aanbid den Nabi Mohammad, door zijne wijsheid ontstond de geheele schrift, jongen. Er is nog veel meer, dat men hier heeft te betrachten, behalve wat noodig is voor de verlossing van den hond en het varken, het haar kort te knippen, een tulband te dragen waavan de slip viermaal om den hals wordt gewonden en de besnijdenis, opdat het iemand wel ga, nu en hier namaals. Dat alles is noodig.

Aldus spark de pedanda Manawa, hem den juisten levensweg wijzende. Kebo Mundar zeide nederig, dat hij dien zou volgen, en daarna ging de pedanda Manawa naar zijne woning, terwijl Kebo Mundar met zijne leerlingen achterbleef. De wijsheid was hem onderwezen, en hij werd een beroemd man in het land Mekah, velen bewezen hem hulde, zelfs de Javanen. Hij bouwde een mësigit te Bonang en heette niet meer Kebo Mundar, doch Seh Brègè Putus.

Drie lezingen van de kalanglegende, zooals die op Lombok

in omloop is, werden hier medegedeeld, omdat men meent uit haar onderling verband eene gevolgtrekking te mogen maken. Men neemt aan, dat de algemeene verbreidheid van deze legende, zij het dan ook met enkele afwijkingen, door den Indischen archipel, wijst op Indonesischen oorsprong. Het blijkt dat zij betrekking heeft op de barbaren, die van den lande van over zee kwamen. Bij de bewoners van Sumatra's Noord- en Westkust op inlanders van het naburige Nias, bij de Makassaren en de Bantammers op de Hollanders, bij de Hindus en nog niet tot den Islam bekeerde Sasaks van Lombok op de in hun oog streng orthodoxe Mohammedanen van Zuid-Celebes. Dit schijnt er op te wijzen dat de kalangs geene oorspronkelijke bewoners van Java zijn.

Maar aan den anderen kant is uit de verschillende Lomboksche lezingen op te merken het gebruik, dat de Islam van deze voor hare belijders beleedigende of onaangename geschiedenis hier heeft weten te maken.

Het lijkt geen twijfel of in vroeger tijd heeft dit verhaal alleen voor de Mohammedanen die als vreemdeling zich vestigden gegolden bij alle Lombokkers in den vorm als door den dessaman verhaald.

Naarmate de Islam veld won, moest er een draai aan worden gegeven, hetgeen wonder wel gelukte door het Mohammedanaansche geloof aan te prijzen als redmiddel voor de schimmen der dieren-voorouders, en daardoor tot zuivering van den stamboom. En de laatstmedegedeelde lezing gaat zelfs zoover door aan te geven, hoe na de overgave van den stamvader aan den Priester van het schip, eerstgenoemde een beroemd man is geworden die den waren weg des levens bewandelt. Zoodat diens afstammelingen en volgelingen gerust kunnen zijn, en zich geenerlei zelfverwijt omtrent eenige onregelmatigheid van hunnen stamboom in oude tijden behoeven te maken.

LIJST VAN WOORDEN OPGETEEKEND UIT DEN
 MOND DER KARAU JOTAFI, BEWONERS DER
 HUMBOLDTS-BAAI (MET BEHULP VAN
 EEN INBOORLING UIT GEN. BAAI)

DOOR

G. L. BINK,

zendeling der Utr. Zend. op het eiland
 Rhoo in de Geelvinks-baai,
 Nieuw Guinea. ¹⁾

TELWOORDEN.

een	thé	twee	ros.
drie	for	vier	au.
vijf	mimiaam	zes	maandossiëm.
zeven	marondi	acht	rondisnika.
negen	rondoeminase	tien	rondoeminaroos.
elf	karwador	twaalf	karwador tjika.
dertien	karwador ma- tatijaas	veertien	maniroos.
vijftien	repau	zestien	repaumatati- jaan.
zeventien	karwador ma- niroos	achttien	mampariem.
negentien	repatenja	twintig	manisajaam.

HET MENSCHELIJK LICHAAM.

mensch	kaar	menschen	karau.
man	tante	vrouw	moi.
kind	natoe	jongen	natana.

1) Zie Not. Bat. Gen. 1894, 4 Sept. V, 2°.

jongeling	srakohgehsigi	meisje	natoemoi.
maagd	nangadi	lichaam	marom.
lijk	karmap	hoofd	raboenadoe.
(hoofd) scheidel	kaboeriso	(hoofd) haar	kaboedau.
voorhoofd	aberoh	oog	windoe.
(oog) lid	windoepangi	(oog) appel	windoewokki.
(oog) haar	wentewaroe	wenkbrauw	wentegera.
oor	tenni	neus	soe.
(neus) gaten	soeriboe	(neus) been	soeberibo.
(neus) top	soeteberi	gelaat	sjararoe kwam.
wang	nohkewe	mond	sewiboh.
lip (boven)	sewebegri	lip (beneden)	sejageri.
tand	njoh	kies	memoh.
tong	meriki	kin	sjabauw.
baard	sjararoe	knevels	somberadoe.
hals	kobdo	nek	tohtewan.
strot	pohtewons	keel	dorri.
schouder	karemboh	arm	paibi.
elleboog	ajapau	hand	tibimi.
duim	ajarebau	vinger	ajagankor.
nagel	ajapangi	borst	toede.
(borst) vrouwen	toede	tepel	taroi.
ribben	kainebab	rug	manserosso.
lendenen	seridah	buik	tehri.
navel	ribbedau	penis	reroh.
ballen	pohredoe	scheede	wiki.
dijbeen	kabikerari	billen	sangier.
voet	aja teri	knie	aja pau.
kuitbeen	aja natoe	grootte teen	aja rebau.
kleine teen	aja gankor	hiel	aja koi.
beenderen (gebeente)	ge-dehkor	vleesch	kataroni.
vel	oriek	bloed	anen.
hersenen	matemoet	zweet	megoen.

tranen	kinaan	speeksel	kieb.
gal	piziel	leven	pohtemien.
hart	pohmoi	maag	poh.
darm	kabieki	vet	tambewer.
slijm	jaar	adem	mau.
stem	hos	zucht	merau.
faeces (uit- werpsel van den mensch drekstof).	kabai.		

BLOEDVERWANTSCHAP.

---

vader	aija	moeder	ainji.
ouders	neitema	kind jongste, oudste,	natoe, natoekoe, koe mekaibi.
echtgenoot, man, vrouw,	nersewaar, nersnoi	grootvader	temaga.
grootmoeder	tena	kleinkind	abo.
broeder	sesiki	zuster	roh.
neef	natoe kaanjos	nicht	rohko kaanjos.
bruidegom	posmonwore- tje	bruid	moi posmon- woretje.
schoonvader	mos	schoonmoeder	jenaga.
schoonzoon	natoe teweri	schoondochter	natoe jenaarge- mon.
schoonbroe- der	tewar	schoonzuster	sehki.
wees	tena amaab	weduwnaar	tansowi amaab.
weduwe	moi sowi amaab.		

ZIEKTEN.

---

ziekte	oisimekai	pijn	marimarigi.
tand pijn	nejohmari- marigi	buik pijn	tehre marima- rigi.

hoofdpijn	kabaroe ma- rimarigi	koorts	madiék.
gezwel	kajaan me- gaibi	oogziekte	windoe ma- rimarigi.
oorziekte	tenni ma- rimarigi.	bochel	sepedoe.
verstopping	seseroep fani	doofheid	tenni fani noes- megaibi.
onwijs	kasiamimai	schurt (mal. kaskado)	kasfê
etter	naan	wond	sigoterau.
litteeken	dijehgiaan.	wind	tenaat.
magerheid	sarewafojaam	dikte	garemerai me- gaibi.
zwakte	tenerabê.		

WERKWOORDEN OP HET VOORGAANDE
BETREKKELIJK.

aankleeden	orrisoes	ademhalen	qenneresnau.
afspringen	peraar	beven	ajateniki kata- toe.
blazen (iets weg)	gabrieri	(blazen) vuur aan	moesaam.
braken	dijoedoe	brengeu, dra- gen	oeriwi, nana jauwiaat.
bukken	woerfoeriet	bedanken	oeder djankot
bijten	wohkeisiet	drinken	joente
dorst	sare joente	eten	jaante.
droomen	kaimaidemai- roei	gaan	wabiaat.
fluisteren	maserohnai- towaat		
gapen	mau	genezen	rosemeramari.
geneesmidde- len	oraamroh	(geneesm.) ge- bruiken	megaibiramoe- to raamroh.

gillen	manemarigi- deh	zijn gevoeg doen	perewetje.
glimlachen	sewanbere- moenehgo	gorgelen	sewanberege- rohgeroh.
graauwen	gohrikinanigot		
grommen	noesoemoe- toemoetoe	haten	merch.
hoesten	hos	hongereren	sasorrie.
hoören	dehkJoewa	hijgen	tamarawaat
kauwen	oejaante	kunnen, weten	kataui
komen	metje mai	kussen	mesoensoe.
kijken	doësa	lachen	maramaar.
leven	dende	liegen	karaak.
waarheid (spreken)	tjoroenieK	liggen	dohmoepi.
loopen	nanifaubi	natmaken niezen	bentenniek. kohtabrer.
opstaan	seroekagau	oud worden	karamegai.
praten	noesebesaat	proeven	oeberababoe.
ruiken	kosse	(ruiken) lief- lijk	(kosse) powi.
(ruiken) stinken	kosse semi	schreeuwen	sadoeretau.
schreien	tenanenta	schrijven,	tenwandaro- besi.
slapen	joenot	snorken	karoni.
snuiten	jaregabren	spuwen	kipisebaar.
staan	toekewatere- raat	staren	kohromiaan.
sterven	oemohgimaap	struikelen	idatob.
houwen	henosi	uitgaan	toeteroekwaat.
terugkeeren	datema	(terugkeeren) naar huis	datema doema tibaat.
uittrekken kleederen	orri graret	vallen	senei arohri.
vangen	sjaukewaat	vechten	satoemenejoe- noe.

vreezen	awat terrija	waken,	tehromsehdi.
wakker worden	dehkjewoen-saroekwaar	wasschen	kohsehseredoe.
wateren	teminewe	zeggen	tabohsa.
zien	oeteromsidor	zweeten	penien wohgeririet.
zweren (eed)	dehkipos.	(zweren) etteren	naan.
zingen	rohgeridjai.		

HET HEELAL.

---

het uitspansel	tabegran	grond, aarde	peer.
vastland	peer megai	bosch	oesa.
laag, vlak land	peer mesi	landtong	diaroo.
eiland	metoe	oceaan	maregaap.
waterval	mandijoer	zee	maregaap
ankerplaats	meseantuvaar	golf	nau.
branding	dimerabi	wolk	taremer.
wind	rai	storm	oenani.
tegenwind	terau	land wind	ibor.
goede wind	rai	oosten wind	rai.
westen wind	terau	zuiden wind	ibor.
noorden wind	rai doekwa	zon	tap.
maan	sembi	maan (volle)	sembi merasi.
maan (nieuwe)	sembi kemek	ster	endor.
licht	derom	duisternis	kerau.
hitte (zonne.)	sani	hitte v. h. lichaam	megoen.
koude	mediek	regen	taab.
stortregen	taab megaibi	regenboog	taremer.
overstrooming	naarmerewai	droogte	amas.
donder	taberidoe	bliksem	matekari.
vuur	aidjarri	vonk	aijebraar.
damp	dai	aardbeving	anioni.

schaduw	karegerau	dauw	hom.
berg	mokkai	dal	oenaap.
heuvel	metoekmeni.	rivier	merewai.
mond van een rivier	nanserossero	strand	jabartikwaar
vlakke	peer mesi	moeras	katerandoe.
vloed	serom	eb	nandioer.
zand	jaap	modder	beroh.
kaap	tabehri	rots	aatmetoe.
steen	aat	gebakkensteen	kade.
kuil	metoegrau.		

DIEREN.

Hond	hong	huiskat	voor het eerst van Ternate in Augustus '93 ingevoerd, geen naam er voor.
civet kat	em	varken	por.
muis, rat	mesienki	vledermuis	kadawai.
hoen	oin	kraanvogel	maandabaar.
jaarvogel of boerong taun of neushoorn-vogel.			In het Noe-foonsch wordt de vogel ook maan genoemd.
kroonduif	maansera	gele paradijsvogel	maantijaar.
zwarte (paradijsvogel)	(maan) piakor	(duif) blaauwe	(maan) wape
(duif) witte	(maan) poene	vlerk	mane fagoe.
staart	manegoi	eend	karare.
sprinkhaan	ingeringi	vlieg	krini.
mier (roode)	rehmehri	mier (witte)	kaskienje.
mier (zwarte)	oekahoekor	vlinder	ibegrano.
spin	kaga.	kakkerlak	kaan.
duizendpoot	ajenoe.	luis, vloot	oes
slang	tes.	krokodil	tegom.

schildpad	intje	kikvorsch	mekohbega.
mossel	dergoni	schelp	tafanki.
oester	dergoni	tripang (zeeslak)	kondi.
visch	igeh	walvisch	doei
schubben	igeh nehro	kieuwen	fau.
kuit	igehnatoe	lever	igeh rekwe.
graten	igeh kabiki		

WERKWOORDEN OP HET VOORGAANDE
BETREKKELIJK.

Vliegen	maandiaar	zwemmen (mensch)	nanoeijaat.
kruipen als een slang	diroewi	springen (mensch)	beraat.
huppelen, (dansen)	rohkerohke- roh	stappen (mensch)	cijerikai.
rennen, dra- ven	nanifabi	hinken (mensch)	ajejatop.
steken	karkai	bijten als een slang	don.
kronkelen (mensch)	jakrodi	knagen	magi.
knijpen (mensch)	ajaoriek	pikken als hoenders	pargoi bambet.
kirren	manentah	kwaken	maanbeboh.
piepen	jai	nestelen	manaar.
paren (van vogels)	mandos	duiken van een mensch in het water	kohrehre.
blaffen	kohkaar	nederliggen (hond)	romboejaat.
op de hurken zitten (mensch)	jemaar.	schoppen (mensch)	sebeikaar.

maauwen (kat)	donota	krabben (kat)	soirokwa.
lekken	prehdokwa.	voortteelen,	deraino.
(mensch)		coitus nitoe-	
zuigen (kind)	toetewaan.	fenen	
wrijven	prinoneka.	(dieren)	
(mensch)			

 HUISRAAD, SPIJS, DRANK.

---

huisraad	roemraar	kamer	gabrar.
kast, kist,	kara reriki	spiegel	kerau.
tafel	saar	stoel, bank	kabrariwaar.
lamp	arban	bezem	seroer.
bord	ko	mes	sigeri.
lepel	perew	vork	wotisewe.
glas	oepangi	waterkruik	seros.
doos	oekebai	pot (keulsehe oepangi kade.	
		b. v.)	
ijzeren pot	sikoer	steenpot	anenne.
		(eigen fabri-	
		kaat)	
olie	brainanoe	vleesch (van	maanderoidi.
		vogels)	
hoenders	oinrau	sago (natte)	nas amanti.
(sago) gebak-			
ken	kob.		
sago gebak-	nas boneroe-	sago-brei	nasmohra.
ken in een	roe		
blad pisang	oergejoeki	kokosnoot	nieno hotje.
		jonge	
(kokos) rijpe	nieno menoh	drinkwater	nanoe.
zeewater	tati	water uit de	
		jonge kokos-	nanoe nieno.
		noot	hotje.
		huis	doema.

GEBOOMTE, HEESTERS, KRUIDEN.

boom	ai	blad	aidau.
tak	aidaar	wortel	aiweh.
bast	aioriek	vrucht	aiori,
pisangboom	oergejoeki	kokos boom	nieno doh.
kokos blad	nieno taboe- ran	pisang blad	oedau.
suikerriet	so	reziphoren- boom	aimeraar.
ijzerhout boom	aisewaan	bentanger (boom)	aisemai.
bloem	aam	gras	dêê.
groente	sijoh	oebi (mal) eenejetta aardvrucht	
komkommer	biau	tabak	sabegei.
doorn	iestje	pinang	poegoe.
betel-sirih	anajoe	lang gras alangalang	deê maraibi.
rottan	ier	bindrottan	waar.
kwast in het hout	aifau	bamboe	pons.

LANDBOUW.

landbouwer	tante omriso	tuin	omriso.
kampong	mau	heg	der.
pad door de tuin	omridwah	brug	nandiwar.
schuur	atoem	plant	megatau.
kapmes	sigéri adar	bijl	kataradoe.
zeef	seregaan	wan	aberê.
pen, spijker baal, pak	kanjau oetebon.	slijpsteen	sikejadoe.

BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN OP HET
VOORGAANDE BETEKKELIJK.

droog, dor	peer amas	ledig	oesoe.
schraal			
dun fijn	kaan	glad	merook.
vochtig	mendeniek	voldoende, ge- noegzaam,	knika.
hol	soeboemehraat	eenvoudig	aberaar.
scherp	kanbehko	stomp	kanbehko fani.
lommerrijk	anoni	eentoonig	berbé.
duurzaam	neroerera ter- miaat	broos	moimoeraat.
bol	dibimi	velerhande	neroerenaner.
versch	sigik wan	volkrijk	kaar dibi
vruchtbaar	hokki dibi	langzaam	merei-merei.
laatste, ach- terste	wandimai	eerste, voorste	moerika.
innerlijk, in- wendig	tarom	uitwendig	diemé.

WERKWOORDEN OP HET VOORGAANDE
BETREKKELIJK.

Uitplukken	kabaan	vellen	tereidoë.
wieden	wasere	zaaien	okki.
planten, pooten	pijawasoi	groeien	arau.
rijpen	degiaar.	droogen	mase mase.
verwaarloozen	abresoejaat	afperken	oemeteh.
afwerken	deki barbam	oprapen	siberoet.
afplukken	wafaroet	afschaven	kasejowaar.
begieten	kabresaat	regenen	taab.
mislukken	paroja	instorten	jasebar.
bezoldigen	sjowi	dragen op den rug	oesohgeri.

dragen op den schouder	nena nena	dragen op de heup	nebsehbadora.
opstapelen	poerewah fa- aryau	overstromen	naarmerewai.
vermeerderen leenen	tima faroe minda mando- kwa.	vernielen	bekifaar.

 AMBTEN.

---

koning	karesorri	bevel	doës.
kampong- hoofd	janti karesorri	rijken	karau erbier- da.
onderdanen	roemroriek	schatten, goe- deren	darohsesoerau.
armen	karau oere- rabi.		

 VERSCHILLENDE BEROEPEN, BETREKKINGEN.

---

vriend	kabrori	gast	kabrori.
kamaraad	kabrori	geneesheer	tante maasnai- joeka.
schuldenaar	oesjori	schuldeischer	oesjoriwanko.
koopman	anachkoda	verkooper	tante akwauwi.
koopster	tante sikeh- worri	schrijver	tante karmeets- je.
schipper	tante baborri	stuurman	tante moerika.
pottenbakster	moi annenne	prauwenma- ker.	tante waga.
beeldhouwer	tante karaka- rau	beeld, (mann.- of vrouwelijk)	karakarau.
schilder, ver- wer	tante kanowe	toovenaar	tante oereb.

leermeester	tante rehber- gau	moordenaar	tante derem- riek.
dief	tante nono	gevangene	tante kero- kwaar.

WERKTUIGEN OP HET VOORGAANDE
BETREKKELIJK.

Hamer -	tandjoe	kapmes	sigeri adar ook wel enkel adar.
bijl	kaderadoe	mes	sigeri
steen bijl	iere	zaag	tarinjo.
boor	sikowai	schaaf	kasroenoet.
bijtel	sigeri avriorri	lijn	kasarien.
cirkel	ibohgesê	recht	pramimohkaat.
krom	kanjau	naald	soekweeuw.
speld	aanboe	goederen	datohseroerau.
weegschaal	kali of da- tjang	vadem	oekoeranaat.
span	tanohsot	houtskool	aimeraniek.
mand	naar	zak	sohgeri.
		ladder	jaar.
paal, staak	aibiajek	touw	taar.
ijzerdraad	sikebai toeb	koperdraad	sikebai sikorri.
kalk	nau	tang	katauwaar.
vijl	raidoesoet.		

METALEN EN ANDERE
STOFFEN.

koper	sikorri	ijzer	toeb.
blik	oepangi	paarlemoer	pohvangi.
koraal (steen)	atenatoe	zand	jaab

doek (wit lin- nen)	orri metsjoh	katoen, eits,	orri metsju.
		rood	
katoen, (blauw)	orri kara- manti.		

 TIJDVERDEELING.

---

tijd	tapon	dag	katera.
feest	katera rohke- ohke	nacht	ponda.
ochtend	tebeganda	vandaag	nani katera.
morgen	damatra	over morgen	datera.
over drie dagen	karoe datera	gisteren	dimai.
eergisteren	mangaandari- mai	leeftijd	awatiai.
oogenblik avond	keitjegrohkwa datjebi.	maand	sembi.

 KLEEDEREN.

---

haadje, kiel	panien	broek	oeriek.
saorang of rokje	}	maar	
van bereide boom- bast		even als in het Noe- foorsch.	
zak		sohgeri	
hoed bij feeste- lijke gel. door de jongelingen op het hoofd gezet als ze feest vieren in de karawari; het voorwerp is de bast van eene groote kälabas- vrucht en heeft zoo ongeveer de vorm van een zeer		aboerpë.	
		oorring insien.	
		neusring iem.	
		armring nau.	
		haarkam karaar.	

groote rijpe kokos-
noot, het z. g. n.
hoedje is beschil-
derd met roode,
witte en zwarte
verf in allerlei
figuren.

ZEEVAART.

---

schip	metoekmeni	stoomschip	sikewaar.
sloep	koet	prauw	waga.
roeispaan	sjau	zeil	abia.
mast	aibiajek	touw	taar.
anker	oekwagai	vlag	sikwaoriek.
roeien	sjau	roeiers	karau sjau.
sturen	pararetje	stuurman	tante moerika.
zeilen	abiaropi.		

WERKWOORDEN OP HET VOORGAANDE
BETREKKELIJK.

---

in de prauw	siwa waga	uit de prauw	karietje waga.
gaan.		gaan	
laden	isesasekoi	lossen	raseroiimai.
roeien	sjau	zeilen	abiaropi.
sturen	pararetje	ankeren	tagefiri.
zeil ophalen	abia isjorri	zeil strijken	abia raisinot.
zeilen langs	merohkwaan	lek zijn	waga amette.
de kust	te kwaan.		
de prauw uit-	waga daum	de prauw	waga poeke-
hoozen	loempa	kalafaten	raukwa.
de prauw op	waga rika-	aan den grond	waga sjauma-
het drooge	sema	zitten	sa.
halen.			

schipbreuk	waga rikwaar	drijven	waga reperepi.
wenden	waga woerie	tje.	

SPELEN EN WERKWOORDEN OP HET SPELEN
BETREKKING HEBBENDE.

bal	worriaat	knikken	karariet.
een schommel	tiboet		
van een touw			
gemaakt.			
fluit	wekob	boog	fimbi.
pijlen	fimbi natoe	spelen	wangorriaar.
fluiten	wekob berom-	knikkeren	karariet iet-
	moh		jawaar.
schommelen	tiboet ietja-	dansen	rohkeroh-
	waar		kerohke.
zingen	rohgeridjai	teekenen	waken.
maskeren	anaat	wandelen	wariaar.
springen	worrigau	zwemmen	nanoeijaat.
baden	nanterohsaat	jagen (een var-	por tejerika.
		ken)	
vischen (met	dehgereri	vischen met	didau.
een net)		de hoek	
vangen (ie-	wigeraukwaat.		
mand)			

ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN VAN
VERSCHILLENDE AARD.

Antwoord		bedrog	tariminosi.
begin	mangatopi	begraven	perroegehoe.
bericht	risjèresni	dank	sarawandoe-
			kwa.
domheid	te nonne fani	dorst	oede.

droefheid	natemaap	droom	mairoei.
einde	dekki	groet	dehk waboer.
haast, spoed	moraat	handgeklap	ajaroepaar.
helft	doekwiaraat	hulp	roekwaat.
honger	sasorri	hoogte	meraugei.
hoop	oemoeriaat	ladeng, in- houd.	seroi
kant, rand	parepaar	kenteeken, merk	merauihaidjoe.
kinnebakslag	kohjamoeroe	klank	koen koen.
klap	kohroh pagaat		
korst	oergob	kracht	merai begro.
kus	mesoensoe	licht	darom.
liefde	pos	middel v. h. lichaam	maderoi.
midden	taam	moeite	magadaroek.
moed	remriek	onwil	mereh.
oordeel (ver- stand	begrabrau	opschik	kaboenendijen.
overspel	nimerono	overvaart	pidikotiaam.
pak	doeroet	rag, spinrag.	naar, kaga naar.
schop	daunoet	schram	kauwa.
schrik	deraas	spaan	saitoe.
spleet	ridewaar	splinter	ies.
stank	pohdewam	stilte	oepatiek.
tik	kambaasro- kwa	toovermiddel	oereb.
twist	noeseriniajoe	vergif	maboet.
vergiffenis	tesseni	vlucht, het vliegen	awadiai, ijaar.
vreugde	desaar	waakzaam	mowaraat.
waarheid	noeswani.	warmte (zon)	mani, tap sani.
wensch	oetiwandoe- kwa	zak	sohgeri.
zalf	onnowe	ziekte	oisimekai.
ziel	samboe	zitbank	saar.

zonde	kabidi	zucht	merawaat.
zwaarte	memeh	zwangerschap	terimirai.
zwaard	por oriek.		

BIJVOEGELIJKE NAAMWOORDEN OP HET
VOORGAANDE BETREKKELIJK.

allerlei	ratirateh	ander, anders	oerete.
arm	oerera fani	bedroefd	trananta.
bedorven	semi boerga- nina	bitter	prehriet
blauw	karamanti	blind	windoe kwes- fede.
breed	merehgei	bruin	metsje.
dapper	remriek	donker	derom
diep	nansaar	dik	pehgoc.
dom	te nonne fani	doof	tehtenja fani.
dun	pehgoc fani	dwaas	te nonne fani.
eenige	thekare	eenzaam	rekarê.
eerlijk	nono fani	eerst	insaar.
eindelijk	tjetjer	fijn	ibo.
gaarne	bediwe	gaauw	nennimoh.
geheel	arohbede	geel	jaan.
gemakkelijk	bitjo	gewoon	ajewi.
ongewoon	ajewi fani	gierig	neädjer.
glad	kiririet	goed, braaf,	noeswani.
goedkoop	karakaroe	groen	sewohnaan.
gaar	dekiaar	groot	megai.
haastig	nennimoh		
grijs (kleur)	karamante	hartig	tati megaibi.
hard	merai	heet	mani.
hoog	marau	inwendig	doroh.
jong	karakairoe	kaal	soitje.
klein	kerkersiek	koel	metiek.
koud	metiek	kort	tahoh.

kreupel, mank	tidetop	kroes, ge- kruld	saraat.
krom, ge- bocheld	tibrekoë	laat	merariëk.
laatste	somo	lam	kanjau.
lang	rehpai	lang van duur	tennefadiet.
langzaam	merèi merèi	lastig	tamaro.
ledig	waseretje	leelijk	senewani.
leergierig	ikatafaroet	lek	matiatoe.
lekker	wani	lief	nohmokki.
licht, helder	darom	licht, niet zwaar	babari.
linker	knikkaar	lui, traag	oenioen.
mager	wakehfani	meer	tijamoekaat.
meerderjarig (huwbaar)	kasesiek	meermalen	matari sanda.
middelste	padide	mild	fatikaar.
mis (niet raak)	kabide	mismoedig	karegeikohresie.
misselijk	djoedoe	mogelijk	mintanaat.
mooi	moenewani	naakt	som.
naarstig, vlijtig	terbe	nat	menteh.
nieuw	wangoe	nuttig	faroet.
onaangenaam	wani fani	ondeugend	kaar semi.
open	pau waraat	oud, grijsaard	merai, kaarme- rai.
openhartig	noeswani		
overeind	seroekwaat	plat	merer.
pokdalig	sijabetor	pokziekte	oeis.
raak	dekikoe	rauw	kamanti.
rein, zuiver	wohseretje	rood	metsje.
ruim	gei	ruw	sesoh.
rijp	deki merai	scheef	ibedaar.
scheel	windoe bisjo	schoon, mooi	wani.
schoon, zuiver	wohseretje	schor	aner.
schraal	knikkijaar	schuins	ariwakai.

schurft (mal. kaskado)	kasse	schuw	awadijaar.
slecht	semi	slim	katak wankwau
smakelijk (lekker)	mokki mokki	onsmakelijk onlekker	mokki mokki fani.
smal	sariki	spaarzaam	karikiaarfaroë.
spraakzaam	swanbowani	steil	katarier.
stellig	noesto	sterk, stevig	modehsenoi.
stinkend	pohdewam	stom	kancoesfani,
stug, onvriendelijk	roesitjemi	talrijk	dibi.
treurig	tenerbres		
uitmuntend	wani		
ver	bramegei	verbaasd	disjorraat
verdoofd, uitgebluscht	kaboën	verdwaald	karikiaunpi.
verhit	manire	verkeerd	aroh.
verlegen	tanbehterikwa	verloren	amenien.
vermoeid	tanehremegéh	verspreid	kaunanaat.
verward	arintje	verzadigd	amara.
vet	wabohri	vol	atjebaar.
volhandig	war faar dibi	volkrijk	kaar dibi.
voordeelig	oermeifaroë	voorspoedig	asokwaat.
voorzichtig	arikwaar	onzichtig	arikwaar fani.
vratig	merai waante	vriendelijk	noeswani.
vroeg, morgens	kondita	vroolijk	tenermaap.
vruchtbaar	waargoegoet		
vuil	penien	waar	dekipos.
waarachtig	dekipos	wakker	moiwaraat.
warm	mani	wild, woest,	wahreboë.
wit	metsjo	wijd	ikehsaat.
wijs	dakataw te nonne	zacht	dekiwohmor.
zamen	ditjawaat	zeeziek	senehki arohito.
ziek	ois	zindelijk	wohseretje.

zoet	mohremohri.		
zuur	memetje	zout	masemasiek.
zwaar	memeh	zwanger	nadeter.
zwart	babohri.		

WERKWOORDEN VAN VERSCHILLENDE AARD.

Aanbinden	airos	aanblazen	kabreraar.
aanbranden	vrefagrori	aandragen	oetau.
aandrukken	kabaande	aaneenbinden	airos.
aangeven	oeri jankot	aangrijpen	wautoe.
aanhalen	isjorraat	aanhitsen	noeginoesrei- noet.
aankijken	traunoesi	aankleeden	orri soesoe.
aankloppen	mohgetorri	aanknoopen	rohsimonboe- toe.
aankomen bij	deh metje	aanleggen (er- gens)	aroi-toewai.
aanleggen vuur	aimorriaat	aannemen (ont- vangen)	korgot.
aanplakken	oetaraat	aansteken	orresaat.
aanvatten	wautoe	aanvegen	soeroeroet.
aanwenden	indohsam	aanzeggen	moirohmiaat.
af blijven	megro	af borstelen	wohririet.
af breken	romsiek	af brengen	kaberoenanaat.
af droogen	masaat	af hakken	hadjoet.
af halen van boven	kaberoenanaat	af houden	nonsoep.
af klimmen	perroedroep	af kluiwen	sewi.
af knippen	treidoe	af krabben	nehroh.
aflaten	oeroerieuw	afleeren	deki ratau.
		vergeten	
affichten	wagau	aflakken	moiprehriet.
afmaken	deki morfaan	afnemen	wagau.
afreizen	wiaat	afschaven	kasnoenoe.

afscheuren	ikaande	afschrikken	awat terjai.
afschuimen	moraat	afsluiten	tamaat.
(rijst b. v.)			
afsnijden	kasariet	afstraffen	satrajoem.
afvegen	atijaap	afwachten	mangaan.
afwasschen	wohseretje	afwerken	deki morfaan.
antwoorden	mehmoraat	arbeiden	eijowiramoh.
baden	tatenonsaat	bakken	bottebotte.
baren	naat	bedanken	tima mohriaat.
bedekken	sapetauwaat	bedelen	wargo.
begeeren	pos	begieten	sasefaroet.
begraven	berboenanaat	begrijpen	onne.
behoeden	natoep	beklimmen	terai.
bekijken	oewani	beledigen	tenikimereh.
beletten	roidoei	bellen	soegoe.
beminnen	timoi	beproeven	indoksam.
bereiden	merai bindh- raat	beschadigen	waartewi.
beschilderen	mer	besmeeren	waririet.
besprengen	sasefaroet	betalen	deki aniaat.
bevallen baren	naat	bevelen	mehserotje.
bezorgen	wargo	bezwijken	araar.
bibberen	kadadoet	bijeenbrengen	proewafaroe.
bijeenkomen	sisokwaat	bijslapen	deraino.
bijstaan	roekwaat	binden	roeitje
blazen	kabrer	blijven	warsediet.
blozen	teniekmerek	blusschen	direboen.
boenen	wohririet	boren	warikaat.
borstelen	wohririet	bouwen	roemdjau
branden (een huis af)	roemtjaar	breken (als touw)	serautoe.
breken als een plank	teror	breken als een pot	aritoei.
brengen	oetau	brokkelen	kanbabaeroet.
buigen	dimaraat	bukken	tohdohfabaat.
dalen	tatiwa	danken	tima mohriaat.

dekken	sapatauwaat	denken	iergaraat.
doen	aundoraat	dooden	terehmikaat.
draaien	tehriekaat	dragen	oetau.
drenken	joente	drijven	doeridebaat.
drogen (in de zon	tabagewa	druipen	nanetaar.
duiken	woewoerwa- waat	durven	indem.
echtbreken	bejamroekwi	eindigen	deki fani.
erven	oeswajjai	fluisteren	noesemau.
frommelen	arkwaroe	gebruiken	waroekwa.
gehoorzamen	detroefaroet	geleiden	ikohgerokwaat.
gelooven	oeterewaat	geven	jankot.
gewennen	terehmegeh	glijden	womraar.
gloeien	mama	gooien	wowiaat.
gorgelen	krokeroh	grabbelen	kangodikwa.
graven	wagasé	grijpen	pabigrokwaat.
hakken, fijn	treidoe, kene- siet	halen, trek- ken	asjorrija.
helpen	doekwaat	herkennen	deki koe.
huwen ik	oerê ner oerê	jagen	tejetika.
jeuken	sesoh	indoen	derananaat.
indoopen	wondomaat	ingaan	oeiseroi.
ingeven (dranken)	joente	inkoopen	oeworiet.
inleggen	moiseroi	inpakken (in- wikkelen)	moiroeroet.
inschenken	paroet	inslikken	swanboegoe- maat.
inwrijven	oeserokwa	inzuigen	toetiria.
kammen	kaboersaar	kappen	kaboeëndije.
kennen	deki koe	kermen	terrijoi.
kittelen	terohteroh	klimmen	kautjoe.
kloppen	kadohria	kneeden	ibroraat.
knielen	aja fapau	knijpen	kambesero- kwaat.

knikken	kadaurokwaat	knoopen,	mokkadije.
knoopen, touw	waarbedoe	koken	teter.
kokend zijn	merier	koopen	oewohriet.
komen	merandionai	krabbelen	sorokwaat.
kraken	watoedoet	krassen	kasien.
krijgen	wisi	kussen	mesoemsoe.
kuchen	kanijë	kijken	monendijen.
kijven	noesirijai	laten, niet doen	bokkero.
ledigen	kasonte	leggen	abikawêrê.
lekken	nanetaar	liegen	morië.
losmaken	perewaar	luieren	tener méreh.
maken	nananimoraat	medeslepen	pehroemisjo- vraat.
mengen	wariet	meten	ajagro.
mislukken	oenani	moeten	wiaat.
moorden	oeserehmikaat	motregenen	taabegom.
morsen	penien	naaien	sijorraat
nadenken	nehginonne	nalaten	bonbinaat.
napraten	dehbosbekwaat	nederbuigen	sategadetau.
nederliggen	abikauerê	noodig zijn	sortikwata.
noodig hebben	tidohda	omgorden	oekwarisjorraat
omkijken	wöhterê	omringen	tibehrikaat.
omwerpen	teboer	ondergaan, zon	tap, aribot.
onthoofden	traidjoet	ontlasten, den buik	kabai wetje.
ontrooven	isjoremme	ontsteken	aioeresaat.
ontvangen	rohteeroet	ontwaken	seroekwaat.
openen	broewaraat	opeten	deki waam pan.
opgaan (zon)	tap barikau	ophangen	mehgeworaat.
oppassen	mohworaat	oprapen	proewawoer.
oprijzen, op- staan	seroekegai	opscheppen	geibom.
opsieren	kaboernatijeh	opsteken aan	aioeresaat.
opvouwen	monnehdijen- te	overblijven	bohbinaat.

overgeven	jankot	braken	dioedoe.
overgieten	kohkefaroet	overhellen	aboer.
overkoken	ter	overloopen	awadiai.
overzwemmen	nanoewegau- doe	paren, van dieren	deraino.
passen	oesiwaseroi	piepen	mesoefsoef.
pissen	tamien	plakken	wateraat.
plukken	ragaat	porren, wek- ken	nanî seroek.
praten	noesaboe	prikken	isjawor.
rammelen	andepgehdeh	rapen	proewawoer.
		regenen	taab.
reizen	tijardikwaat	rieken	kosse.
richten	merarikawos- no	rollen	tewoerwaar.
ronken.	kanoni	rooken, van vuur	jeberaregau.
rooken, tabak	moebiaat	ruilen	oetonosi.
rusten	tirof	rijzen, gisten	aserau
sarren	wiaat mereh	schamen	moereh
schelden	teranoewiek	sheppen, met een lepel	jankaar.
scheren	menien kehroe	schieten, den boog	daigoewaat.
schieten, ge- weer	sikwarwembi	schillen	kanesiet.
schreeuwen	satoenta	schuddebollen	saterator.
schuilen	garikasor	sjorren	mohrotje.
sjouwen	nanaat	sjaan, met de vuist	aja papom
slaan, met de vlakke hand	aja trijam	slaan, met een stok	ossi samaraat.
slapen	joenot, jendoe	slikken	oesoet.
smaken	oesi	smakken	saamsa.
smullen	oewani	snijden	treidjoet.
spelen	wangotietje	spijkeren	kasedoe.

slachten, een varken	por derehmi	springen	pepegaidoe.
stampen, met den voet	warsoewaat	stapelen	sitjaugau.
stappen	oemienfaubiaat	stelen	nono.
sterven	amaberê	stinken	pepowi.
stoppen, een gat	sapetawaat	storten	oesjerkabio-naat.
streelen	seroeroekwa	struikelen	abetohdreh.
stuiven	meraukoe	tegenhouden, m. d. hand	ajamegro.
telen	deraino	teruggeven	wandoekwaat.
tikken	mohgetorri	tillen	memehsowaar.
trappen	kojeranisi	treffen raken	deki domi.
uitblazen	satera kaboer noe	uitdrinken	deki woenfaan.
uithuwen	deriki dehrê	uitrooken	morfaan sabe-gai.
uitsnijden, in hout)	taraat	uitsteken, de hand	padikehwiaat.
uitsteken, de tong	meriki areb	uitstrooien	taboeresaat.
vallen	araar	vangen, een bal	aja soekwaat.
vastmaken	moiroetje	vegen	soeroeroet.
		verbergen	garikasor.
verbieden	mowi	verblijden, ik u —	ner ken ter.
verbranden	ai metoemtoe		
verdrinken	fadioe amaaap	verdubbelen	tia wando kwaat.
vergeten	websabetau	vergeven schuld	semi morremor.
vergissen	arohgê	vergrootten	megaibi moh- raat.
verhitten	dairei	verjagen	rohtemi
verkleeden	qrarehdi	verkoopen	roekwaat.

		verlieven, ik	ner moniwani.
		verlief	
verlossen	prewariaat	verminderen	penehfaroer.
verruilen	oetonosi	verstaan	deki sepos.
vertalen	ontianososi	vertoon	garauwadigiaat.
vertellen	korsantikwaat	vertrouwen	toewinohsiet.
verwonderen	kaabisjo	verzadigd worden	tiaremaar.
voelen	garodoewia	vol zijn	faargei.
voldoen, vullen	faargei dewa-roet	volgen	tuwinohsiet.
vragen	oepohriaat	vreezen	awat dijai.
waaien	sembririet	wapperen	segemeriminaat.
wedergeven	komewaando	wederkeeren	data komê.
wedervinden	oer kome	wederzien	sibeteroe metje.
werken	mor	weggaan	wiaat.
wegjagen	nohtowi	wegspoelen	naunoerwi.
wekken	seroekesien	wenden	nateoeriasje.
wachten	meraankaan	werpen	perohki.
wijzen	kanie	willen	keremien pos.
wonen	anoekwater	zagen	haidjoet.
zakken, in de zak doen	sohgeri kabonaat	zakken, dalen, zinken	amediet.
zeggen	sera pos	zetten	daranaan.
zijn, bestaan	garami	zitten	tatessi.
zoenen, kussen	mesoemsoe	zorgen	mowaraat.
zullen	merangaan	zwenken	oewoerisjor.
zwijgen	minerabos	zingen, doonden zang	tranenta.

BIJWOORDEN, VOORZETSELS, TUSSCHENWERPSELS.

En schijnt niet
te worden uitgedrukt

b. v. ik en hij	ner ter tejaan		
eten	nohsiet.		
ik en hij	ner ter sjau-	ook, nog	naros.
roeien vlug	nanani		
erg	anoek	bijna	deki kiri.
of	schijnt niet te		
	worden uitge-		
	drukt.		
misschien	tronta	maar	schijnt niet
			uitgedrukt.
slechts	trontermoraat		te worden.
want	schijnt		
	niet uitgedrukt		
	te worden.		
toen	titikwa		
opdat	schijnt		
	niet uitgedrukt		
	te worden,		
pas geko-	megaandaw	terstond ko-	datjabia metje.
men	wiaat	men	
gelijk	kraukonten-	hoe	trontehte.
	nebe.		
waarom	schijnt		
	niet te worden		
	uitgedrukt.		
wanneer	metari	nu, thans	komewandoe.
niet meer	tijamsagero-	ja	sa, deki.
	kwaat		
neen	fani.		
weder	naudoesitimor	in	darom.
nog eens			
van	nanaat, mi-	uit naar bui-	seroekwaat.
	naat	ten	
uit van binnen	daromboeroe-	uit buiten	oeroekwaat.
	kwaat		
met schijnt			

niet te worden uitge- drukt bijv. geef het bord met de lepel	wondo kwaat ko pereu.		
zonder	schijnt niet uitge- drukt te wor- den.		
boven, op beneden, onder	miennanaat krarianaan	ver tusschen	bramirei. isjorremenaan.
voor tegen daar	moerika memamaään okoondora- naan	achter hier waar	matia. nagaremien. kajauwiteh.
stellig helaas	deki pos öhrikjafani	foei st	semi. oeneramok.

 KLEUREN.

---

wit	metsjo	zwart	abohri.
rood	metsji	geel	jaan.
blauw	karamanti	groen	sewohnaan.
purper	onaam	goudkleur	karok.

 EENIGE VOLZINNETJES.

Wanneer komt het stoomschip	metari sike- waar metje.	Morgen komt het stoom- schip	damaka sigike- waar (of sike- waar) metje.
ik ga weg, maar gij blijft	ner wiaat ter tjehdi.	ik keer terug naar huis	ner datema doema tibaat.

- ik ben kwaad ner merch ter veel menschen kaar dibi.
 op u
 veel kinderen natoe dibi weinig huizen doema megeu-
 bifani
- veel mannen tante dibi veel vrouwen moi dibi.
 mijn vader ner aije mijn moeder ner anji.
 uw vader ter aije uw moeder ter anji.
 zijn vader der aije ik kom ner metje.
 gij komt ter metje hij komt der metje.
 wij zijn ge- deni dekiwiaat
 gaan naar Jako.
- Jako
- zij gaan naar sibi wiaat ik ga slapen ner joenot.
 Jako Jako
- ik heb ge- ner deki joe- ik roei ner sjau of sau.
 slapen not
- ik heb ge- ner deki sau ik eet ner jaante of
 roeid waante.
- ik ben ver- ner nekjoewa wees niet awat terijau.
 zadigd van jaante bevreesd
 eten
- ik zal geven ner nahka alle menschen kaar sibri
 jan kot komen metje.
- morgen gaan damatra deni naar Santari wiaat Santani.
 wij
- dezen dag koop nani katera maar morgen dametra ner
 ik niet ner oesjorri koop ik oesjorri.
 fani.
- dezen dag nani katera is Jantawai Jantawai de-
 gaan wij kwaat pam- hier rater.
 een varken biaase por.
- schieten (met
 de pijl en boog.
- de kinderen natoerau me- roei vlug, de sau nanani
 moeten ko- rah metje ner zon is heet tap sani.
 men, ik zal jankat araroe

hun koralen
 geven
 wilt gij me- teh posse si morgen gaan damatra deni
 degaan met kwaraat si- wij een kroon- tekwaat sik-
 het stoom- gike waar duifschieten war pembi
 schip naar Rhoon maunoera.
 Rhoon
 ik rook tabak ner moebiaat veel koralen araroe dibi.
 sabegai
 weinig koralen araroe dibifani voeg er nog een nauros tiwaan.
 deze man tante inte weinig bij doekwaat.
 deze boog fembi inte deze pijlen
 stuur recht op moerika wa
 eene plaats aan baat. fembinatoe inte.
 (met roeien).
 gij roeit ik ter sjau ner
 blijf zitten kaboeksarier.
 de menschen karau jotafa
 van Jotafa ste- nono dibi
 len veel
 Padawai en Padawai, Pa-
 Paro stelen ro nono fani.
 niet

EENIGE WOORDEN UIT DE TAAL VAN DE BE-
 WONERS VAN HET MEER SANTANI GELE-
 GEN IN DE NABIJHEID DER HUM-
 BOLDTSBAAI EN WEL BEPAALD
 VAN DE BEWONERS DER KAM-
 PONG AJAPO.

En zijn nog een viertal kampongs in dat meer en het zou niet tot de onmogelijkheden behooren dat men in de andere kampongs, die volstrekt niet in elkanders nabijheid liggen, weder eene andere taal sprak. De vloek van Babel is in ruime mate over de bewoners van N. Guinea uitgestort, schreef eens een Engelsche zendeling, en na een bijna 25-jarig verblijf op N. Guinea kan ik het hem volmondig nazeggen.

TELWOORDEN.

een	imbai	twee	be.
drie	namê	vier	gurri.
vijf	mehembai	zes	mehinimbai.
zeven	mehin-be	acht	mehin-namê.
negen	mehin-gurri	tien	mehin-mehem bai.
voegt men de handen bij elkander en zegt mobê = so		men telt we- der van 1— 10 voegt dan de voe- ten bij elkan- der en zegt	megohri = 20.

EENIGE ZELFSTANDIGE NAAMWOORDEN ETC.

huis	imeh	zeewater	nau.
drink zoet wa- ter	boe	aarde	jaauw.
zand	jaba	steen en bijl	seê.
aarden pot	abeh		
door de vrouwen te Santani			
verwaardigde kalkkoker de bast van een soort kalabas in het mal. waloe genaamd		au	
sirikalk	emmi	pinangnoot	boerau.
tabak	sabegai	groote prauw	gai kabaan.
kleine prauw	ifa	van touw ge- vlochten zak	wasjangi
rokje welke de gehuwde vrouwen dragen van bereide boombast		roeispaan	deu
boom, paal,	si	maroh	
hout,		jonge kokos- noot	koh mereh.
rijpe kokos- noot	koh	pisang-vrucht	eng.
sago en sago- brei	pi	man	doh.
vrouw	miëh	menschen	rotereh.
hoofd	panem	hoofdhaar	ma.
baard	sei	oog	jeroh.
neus	joi	oor	angei.
mond	heuwa	tand	tje.
hand	posadi	voet	oddo.

vingers	moi	teenen	ohbekera.
manl. schaam- deel	moe	vrouwl. schaamdeel	kama.
eten	anebê	drinken	anderi.
slapen	jogoe	loopen	toareh.
zitten	negen	praten	da.
zingen	beh	dansen	oera.
tabak rooken	oba sabegei	hond	abo.
varken	jokoe	vuur	ie.
slang	maat	krokodil	kainkeroen.
visch	ka	veel	sedem.
neen	oe	visch veel (vraag)	ka sedem.
neen (ant- woord)	oe	lijk	rohdeseder.
graf	pau	huisje op het graf	mehrediem.
atap dakbe- dekking sago. bladen	jaam	mes	tamo.
goed	poiya	slecht	lehbaam.
stelen	jeroh	zon	soe.
maan	aroh	regen	ja.
korallen	sereba	oorring (van schildpad	poera.
armband van bies gevloch- ten	nau	armband van schelpen ge- maakt	hoe.
boog	mera	pijlen	mera sere.
steen	doewa	haarkam	naisiroi.
mat van het blad v. d. kokos- boom gevlochten dient ook als slaapmat	abê	berg	semoega.

**NOTA VAN AANVULLING BETREFFENDE DE ONAF-
HANKELIJKE BATANGHARI-DISTRICTEN:**

Sidjoendjoeng 29 Nov. 1882.

Aan

Den Assistent-Resident van Tanah Datar.

In voldoening aan uwe missive van 11 September j.l. No. 1249 en onder wederaanbieding der mij daarbij toegezondene bijlagen, heb ik de eer UEdG. het volgende te berichten:

Al de inlichtingen die ik omtrent land en volk der naburige onafhankelijke *Batanghari-districten* heb kunnen inwinnen, zijn vervat in het rapport UEdG. aangeboden bij dezerzijdsche missive van 7 Mei j.l. No. 293, Geheim.

Zooals u daaruit is kunnen blijken, is bij de samenstelling daarvan gebruik gemaakt van het zich in mijn bezit bevindende werk getiteld „*Midden Sumatra*, Reizen en onderzoekingen der Sumatra-expeditie uitgerust door het Aardrijkskundig Genootschap 1877-1879, Leiden, Brill, 1881” welk werk eenigszins meer uitgebreid bevat hetgeen in de „Berichten ontleend aan de rapporten en correspondentiën van de leden der Sumatra-Expeditie uitgegeven van wege het Aardrijkskundig Genootschap” staat beschreven.

Ook de kaarten bij de gemelde werken behoorende zijn mij daarbij van dienst geweest, doch terwijl mij door onderlinge vergelijking gebleken is dat de door den chef van den staf vervaardigde kaart voornamelijk is gevolgd naar kaart No. IV behoorende bij laatstgenoemd werk, is door mij nog daarenboven geraadpleegd kaart No. 1 behoorende bij „*Midden Sumatra*”, eene kaart die belangrijk

afwijkt van kaart No. IV en m. i. een nauwkeuriger voorstelling geeft van het terrein.

Mijne aantekeningen kunnen gemelden chef van den staf bij de vervaardiging zijner kaart nog niet bekend zijn geweest, thans zal dit echter wel het geval zijn en twijfel ik niet of met die aantekeningen in handen zal ZEdG. wel een nauwkeuriger kaart van het onbekende terrein kunnen ontwerpen dan de thans ontworpen is.

Ik heb dan ook de eer korthedshalve naar die aantekeningen te verwijzen.

Daaraan heb ik alleen het volgende toe te voegen.

De monding van de Batang Piroeka en de Batang Sié bevindt zich vlak bij de Kampong kota bahroe.

Kota Besar ligt op ongeveer 4 paal afstand van Abei Sié, rechts van Batang Sié, Bondjor eveneens ongeveer 4 paal van Kota Besar aan den rechteroever van de Batang Sié.

Van uit Kota Besar leidt een weg naar Sirih Sakapoer over de ongeveer 2 paal van het laatste verwijderde kampong Pangean; het geheele traject zou eene dagreize vereischen.

Simpang Doea ligt op 2 dagreizen afstand van Kota besar, terwijl van eerstgenoemde plaats Soengei Soengkei in een dag te bereiken is. Padang Boengoes ligt aan den linkeroever van den een weinig beneden Abei Sié in de Batang Sié vallende Batang Sinaboean en op ongeveer 2 palen van Bondjor. De Batang Sinaboean is een rechterzijkant van de Batang Sié.

De Kota Boelangan (zeer zeker het „Galangan” van kaart No 1 „Midden Sumatra” vroeger ongeveer 150 zielen tellende) moet thans geheel verlaten zijn; zij ligt niet aan den rechter- maar aan den linkeroever van de Batang Sié, op ongeveer 8 uur afstand van Tanah-Galo (ongetwijfeld wordt met dit laatste bedoeld het Kota Ngalo van kaart No 1 behoorende bij „Midden Sumatra”) en $\pm$ 6 uur van Sikabau. Boelangan zou volgens den radja van Kota Besar tot zijn

gebied behooren en niet tot dat van Padang Lawas; eveneens Simpang Doea, Soengei. Doea en Soengei Dadang. Daarentegen zou Ladang Boengoes weder tot Padang Lawas moeten gebracht worden.

Kota besar moet in ongeveer $2\frac{1}{2}$ dag te bereiken zijn van uit Tanah Galo (12 kota); de weg leidt over de lindang (lindang = teratak) Soengei Gadang van den rechteroever van de Batang Sié gelegen, verder over Soengei Doea, Bondjor en Abei Sié.

Wat de vraag betreft of Tandjong-Samelidoe ten allen tijde met prauwen van af Gassing te bereiken is, teken ik het volgende aan:

Volgens de door mij geraadpleegde inlanders is de Batanghari van af Gassing in alle jaargetijden tot aan Tandjong Samelidoe voor prauwen bevaarbaar, alleen bij zeer hoogen waterstand zou aan het traject eenig gevaar verbonden zijn, door den snellen stroom en de door dezen medegevoerde boomstammen.

De vaartuigen die van af Gassing kunnen gebruikt worden zijn of prauwen of biloengkangs, die zeker wel een twintigtal personen met hunne bagage kunnen bevatten, de grootste van hen hebben ongeveer eene lengte van 8 dapo op 1 dapo breedte.

Op het geheele traject van Gassing tot Tandjong Samelidoe behoeft men niet uit de prauw, ook niet bij laag water, alleen bij de stroomversnelling genaamd Dadjahatan karang kambing (tusschen Loeboe oelangaling en Moeara Momong) moet een gedeelte van de bemanning uit de prauw tot dat men haar gepasseerd is.

De stroomversnellingen die men op het traject Gassing-Noelau Loendjoeng ontmoet zijn 27 in getal en dragen de volgende namen:

- 1e. Batoe Asoe.
- 2e. Sibatang.
- 3e. Taloe Soengei Daras.
- 4e. Poelau kintjo.

- 5e. Poepoean raden.
- 6e. Tjoebadak ampak.
- 7e. Batoe kaban.
- 8e. Landar.
- 9e. Poelau Pisang.
- 10e. Poelau Iboe.
- 11e. Kota Tinggi.
- 12e. Taloeck Lipei.
- 13e. Batoe Badjah.
- 14e. Sikaloemboeh.
- 15e. Loelau Si Ampoh.
- 16e. Aner Doerie.
- 17e. Batoe Si bawoek.
- 18e. Kadjahatan karang kambing.
- 19e. Loelau Lanindjanan.
- 20e. Rampa-an.
- 21e. Loelau Antoei.
- 22e. Tanggoebanang.
- 33e. Atjeh Sibalik.
- 24e. Loelau rapah.
- 25e. Loelau balam.
- 26e. Moeara Maoe.
- 27e. Tanah Prioek.

Die op het traject Loelau-Poendjoeng-Tandjoeng zijn vier in getal n.l.

- 1e. Loelau Batoeng.
- 2e. Batang Bandarah.
- 3e. Batoe Badagoe.
- 4e. Lompatan.

De Controleur van *Kota VII*.

(wg.) *Twiss*.

HET TAMIL-ELEMENT IN HET MALEISCH,

DOOR

Dr. Ph. S. van RONKEL.

Reeds van oude tijden dagteekenen de betrekkingen tusschen de kust van Coromandel, met het achterland, en het schiereiland Malaka benevens een deel van Sumatra. De voornaamste taal welke in het genoemde kustland wordt gesproken is het Tamil, welk idioom verre buiten de grenzen van zijn oorspronkelijk gebied zich heeft verbreid.

Van de Drávidische talen is het Tamil de belangrijkste. De juiste spelling van Tamil — vroeger gewoonlijk Mala-barsch genoemd — is Tamir. Met de r wordt een cerebrale r weérgegeven, in welker plaats in het Zuiden van het Tamil-taalgebied een cerebrale l gehoord wordt; vandaar de gewone schrijfwijze en uitspraak Tamil, somtijds verkeerdelijk Tamul geschreven. Deze taal heeft twee dialecten of taalsoorten: de klassieke taal en de verkeerstaal, het Sjen-en het Koðoen-Tamil, welke zeer veel van elkaar verschillen.

Het Tamil wordt gesproken van eenige mijlen noordelijk van Madras tot aan het uiterste Zuiden van den oostkant van het Indische schiereiland: in de uitgestrekte vlakte onder de Ghâts, van Pulicat tot Kaap Comorin, en van de Ghâts tot de baai van Bengalen. Verder wordt het gesproken in het Zuiden van Travancore, westelijk van de Ghâts van kaap Comorin tot dicht bij Trivandrum, en in de noordelijke en noord-westelijke gedeelten van Ceilon. In geheel Ceilon zijn de koelies in de koffieplantages Tamil sprekenden evenals de meerderheid der kooplieden

te Colombo. Het grootste gedeelte van de bedienden en de kleine leveranciers in het presidentschap Madras zijn „Tamoelen”, zoodat Tamil de voornaamste taal is in alle militaire cantonnementen van Zuid-Indië, welke ook de eigen taal van het gewest zij. De meesten der zoogenaamde Klingen in Pegu, Pinang, Singapoer en andere plaatsen in de Straits zijn Tamils, gelijk de duizenden koelies die naar Mauritius en West-Indië zijn gëemigreerd.

Dit wat betreft de verspreiding van het Tamil als spreektaal. Gelijk bekend is behoort deze taal tot den groep der Drâvidische, welke, geheel afwijkend van de Semitische en de Arische talen, de meeste verwantschap vertoont met den Oeral-Altatischen—weleer Scythisch genaamden—taalstam. Met deze talen waren onze voorouders reeds in den bloeitijd der Compagnie bekend: verscheidene harer dienaren beoefenden het „Malabaarsch”, en van het Telugu had men zich wegens commercieele en politieke beweegreden op de hoogte moeten stellen: het aantal brieven en stukken in het Telugu geschreven, en in het Oud-Koloniaal Archief te 's Gravenhage aanwezig, is niet gering.

Het alphabet waarmede het Tamil geschreven wordt vormt een der problemen der Indische schriftkunde. De meeste letters stammen af van de schriftsoort welke in de westelijke spelonken (western caves) aangetroffen is, maar verscheidene teekens zijn ontleend aan het bijna verdwenen Vatteluttu, een alphabet uit inscripties uit de 7e eeuw bekend, en in Malabar tot het eind der 17e eeuw in gebruik. Men vermoedt dat dit schrift moet afgeleid zijn van het oorspronkelijke alphabet van Indië, en zelfs dat het een zelfstandige tak van het Semitische schrift, door Phoeniciërs in Zuid-Indië ingevoerd, zoude zijn! Burnell traceerde den oorsprong door het Pahlawi tot een Semitische bron.

Na deze inleidende mededeelingen komen wij tot ons onderwerp: het Tamil-bestanddeel van den Maleischen woordenschat.

De aanrakingen tusschen Tamil-sprekenden en Maleiërs, reeds van ouden datum, zijn veelvuldig geweest. Dit leert de geschiedenis, en de taal legt er een onafwijsbaar getuigenis van af. Zooals ik elders in dit Tijdschrift (deel XLII, bl. 312 en 313) mededeelde, zijn enkele literatuurproducten uit het Tamil in het Maleisch overgezet, en meer nog spreekt de invloed van het Tamil in het voorkomen van verscheidene Tamilwoorden, in enkele talen des Archipels, met name in het Maleisch.

Voor hem die de uitwendige geschiedenis van het Maleisch bestudeert is kennis van het Tamil wegens de bovenvermelde feiten niet overbodig; buitendien is onder de in de woordenboeken vermelde afleidingen uit het Tamil veel twijfelachtigs en veel dat verbetering en opheldering vereischt: deze verhandeling vinde daarin haar reden, en tevens hare verontschuldiging voor de vele critiek welke zij moet bevatten.

De Maleische woordenschat is belangwekkend door de veelheid zijner — soms heterogene — bestanddeelen. Sanskrit, Arabisch, Perzisch, Tamil, Portugeesch, Hindōestani hebben woorden aan het Maleisch geleend in niet geringen getale, en uit nog enkele andere talen meer zijn woorden in het Maleisch overgegaan. Een etymologische woordenlijst der Maleische taal zoude een aanblik van bonte verscheidenheid opleveren, en aan menig woord zou het interessante van de „histoire des mots” te demonstreeren zijn. Het is niet zonder belang al de leenwoorden te schiften, en naar hunne oorspronkelijke spraakterreinen te sorteeren. Ten aanzien van de eerste twee der bovengenoemde talen is dit in vroeger jaren geschied, doch de in dien tijd gegeven opsommingen der Sanskrit en der Arabische woorden in het Maleisch staan niet op een hoogte van wetenschap, welke men met de thansgeldende eischen van taalkundig onderzoek voldoende kan noemen.

Buitendien is eene eenvoudige optelling niet genoeg: vermelding van verandering in beteekenis of in syntactisch gebruik mag niet achterwege blijven. Vooral ten aanzien van het Arabisch is dit een onafwijsbare eisch.

In de volgende bladzijden vindt men eene lijst der in het Maleisch aanwezige Tamilwoorden; niet alleen het belang eener verzameling van de tot het Zuid-Indische gedeelte der Maleische vreemde elementen behoorende woorden, maar ook overwegingen van critischen aard — gelijk boven reeds vermeld werd — gaven aanleiding tot het schrijven dezer verhandeling, welker grootste deel niet anders kan zijn dan eene voor velen dorre woordenlijst.

In de oudere Maleische woordenboeken zijn de woorden van Indische herkomst meestal gebrekkig en verward aangegeven. In het bijzonder ten aanzien van het Tamil zijn de lexica van Pijnappel en H. von de Wall — voornamelijk de etymologische toevoegingen van H. N. Van der Tuuk daarin — de eerste eenigszins volledige bronnen. Pijnappel geeft de meeste verklaringen vergezeld van opgaven der Tamil-spelling of uitspraak; Van der Tuuk beperkt zich in zijne opmerkingen bij de verschillende woorden in Von de Wall's woordenboek en in zijn in 1896 verschenen Aanhangsel op dat woordenboek tot vermelding der bron. Zelden geeft hij langere commentaren zooals Pijnappel, die echter, volgens zijne erkenning in de voorrede, de meeste zijner Tamil-etymologieën aan Van der Tuuk dankte.

Waar in de volgende paginas geen lexicon is vermeld worde het Woordenboek van Von de Wall, uitgegeven door Van der Tuuk, als bron beschouwd: de werken van Pijnappel en H. C. Klinkert en het door mij uitgegevene Aanhangsel op eerstgenoemd boek worden telkens met name genoemd. Van Van der Tuuks verspreide mededeelingen in zijne leesboeken en grammatische verhandelingen enz. is hier en daar gewag gemaakt: niet zeer vaak omdat

vergelijking van zijne meeningen in verschillende tijdperken zijner werkzaamheid een onnut en onvruchtbaar onderwerp te noemen is.

In de volgende lijst zal men naast echte Tamilwoorden vele getamiliseerde Sanskritwoorden aantreffen. De Sanskrit leenwoorden toch in het Tamil zijn uitermate talrijk; naar vaste regels verkrijgen zij in deze taal afwijkende vormen, hetwelk meestal een criterium oplevert ter herkenning van een door het Tamil tot het Maleisch gekomen Sanskritwoord.

Het ligt buiten ons bestek die regels te vermelden; enkele daarvan zullen, waar zulks noodig schijnt, ter sprake komen. Het Tamil klank- en spelsysteem, zij het ook kortelijk, te behandelen ligt eveneens buiten de grenzen en de bedoeling van dit opstel.

Als eenige mededeeling daaromtrent doen wij de opmerking voorafgaan dat de k, de t en de p alleen aan het begin eens woords of verdubbeld (in dat geval ook de t) voorkomende tenues zijn; in alle andere gevallen zijn zij mediae. Deze mededeeling, al is zij ook zeer onvolledig in zich zelve, kan menig verschijnsel der Tamilvormingen in de volgende lijst ophelderen.

De gebezigde transscriptie is die van G. U Pope.

Thans volge de opsomming der aan het Tamil ontleende woorden, met toetsing der traditioneele etymologieën aan de feiten.

اٲم APAM.

Het Tamil woord appam beteekent een brood of een koek, alles wat met meel gemaakt wordt.

اندى ONDE = balletjes met suiker is volgens Van der Tuuk Tamil. Naar dit woord verwijst hij bij ONDEH², terwijl Pijnappel met ONDIH² het Tamilwoord o e n d i vergelijkt, en het Maleische woord wêergeeft met: „groene balletjes van kleefrijstmeel, bestrooid met widjen-zaad en

opgevuld met geraspte kokosnoot en palmsuiker, die in kokosolie gebraden worden". Het Tamil woord *oendi* nu beteekent: gekookte rijst; de stam is *oen* (oel), en beduidt: voedsel, voornamelijk rijst gebruiken, doch een ander woord is *oendai*, = bal hetwelk in het Javaansch en, naar het schijnt ook in het Maleisch *oendi* luidt.

اوقم OEPAM. Indien dit woord werkelijk uit het Tamil is, moet het waarschijnlijk afgeleid worden van *oppam* = een gepolijst vlak.

بانل BATIL. Pijnappel stelt dit woord gelijk aan het Tamil-Sanskrit *pâtiram*.

Men heeft in het Tamil *pattiram* = blad, voertuig, het Sanskrit *patra*, en *pâtiram* = vaas, vaatwerk zoowel voor eten als voor drinken; dit laatste woord, het Sanskrit *pâtra*, is het origineel.

De slot-*m* die in zoovele uit het Sanskrit afkomstige Tamilwoorden voorkomt is geenszins de slot-*m* van de woorden van onzijdig geslacht. De Sanskritwoorden toch ondergaan in het Tamil veelal verandering; zoo wordt de uitgang *a(h)* der Sanskritwoorden in het Tamil bij in deze taal mannelijke woorden *aṅ*, en bij woorden die in deze taal als neutra te beschouwen zijn, *aṃ*. Zoo worden mannelijke woorden als *lâbha*, *loka* in het Tamil *labam*, *logam*, en meer dan eens treedt dit verschijnsel bij in het Maleisch overgegane woorden aan den dag. Of echter *BATIL* werkelijk het Tamil *pâtiram* is, schijnt mij onzeker toe.

بادي BADAI, wind, storm, is volgens Van der Tuuk (zie het Aanhangsel s. v.) het Tamil *bâdai* = wind.

Evenwel, het Tamil *bâdai* is het Sanskrit *bâdha* = pijn, en wind is *vâdi*, het Sanskrit *vâti*. Toch is de afleiding juist, want er bestaat een Tamilwoord *vâdai* dat o. a. wind beteekent.

باگي BAGAI. Het Tamilwoord is *bâgai*. Gewoonlijk gaat de vrouwelijke uitgang *â* der Sanskritwoorden in het

Tamil in ai over; hier is dit niet het geval, en naast den vorm bāgai komt bāgam voor. Het origineel is het Sanskrit bhāga. Zie ook bij بہاگے

بہلونگو BĒLOENGGOE is volgens Van der Tuuk uit het Tamil. Het Tamilwoord is wilanggoe, dikwijls ook in samenstellingen optredende, bv. in kaiwilanggoe = handboei.

بنار BINARA is volgens Van der Tuuk (in zijn Aanhangsel) uit het Tamil waṅṅāra. Dit is ongetwijfeld juist.

بنج BANTJI II = een dissel, volgens Von de Wall oorspronkelijk Chineesch, doch volgens Van der Tuuk en Pijnappel het Tamil wantji. Dit woord bestaat niet, voor zoover mij bekend is. Men heeft echter vâḍçi en vâyçi, beide spellingen voor vâççi = een dissel.

بنن BĒNAN door Von de Wall uit het Teloegoe afgeleid noemt Van der Tuuk in zijn Aanhangsel een Tamilwoord, nl. waṅṅān. Hieruit blijkt dat zijn transscriptie van Tamilwoorden niet consequent is; met de ñ en de ṅ wordt dezelfde klank bedoeld.

بہنیاک BĒNIJAGA is van Indischen oorsprong; daar het in verband werd gebracht met een fictieven stam NIJAGA schreef men het ook BĒRNIJAGA, vanwaar PĒRNIJAGA'AN.

Het woord heeft een lange geschiedenis. Het oorspronkelijke is het sanskrit vâṅijya. Dit woord wordt in verscheidene morderne Indische talen teruggevonden; in het Tamil luidt het vaṅigam. Van het Sanskritwoord kregen de Portugeezen hun woord veniaga = koopwaar, ook koophandel, en dit Portugeesche woord zouden de Maleiërs overgenomen hebben in den vorm bēnijaga, gelijk ons de heer Rouffaer mededeelt in zijne belangwekkende studie over de herkomst der aggrikralen (Zie Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië, uitg. door het Kon. Inst., deel L. bl. 510. noot 2).

بہنیان BANIJAN. In het Sanskrit bestaat het woord vânij, in het Tamil vâṅigaṅ, vanigaṅ, daarmede bestaat de vorm vâṅiyan. Ook van dit woord zoude

eene lange geschiedenis te schrijven zijn, waarin echter menig duister punt zou voorkomen. Van de verklaringen van het genoemde woord is wel de meest typische die van Vincenzo Maria, in 1672, (geciteerd bij Yule en Burnell s.v. banijan): „ . . . . chiamata da Portughesi Bagnani, per la frequenza e superstitione con quale si la-uono più volte"! De gissing van Yule en Burnell dat de slot n eene Portugeesche additie zoude zijn schijnt moeilijk aan te nemen; in het Tamil is de uitgang an regelmatig, als aanduiding van het masculinum.

بيرم: BIRAM, olifant, is volgens Van der Tuuk (zie het Aanhangsel s.v.) die Von de Wall's verklaring dat biram een der oorspronkelijke Maleische namen van den olifant is niet aanvaardt, uit het Tamil. Inderdaad bestaat het door Van der Tuuk genoemde woord vērāṃ, in de betekenis van olifant. Daar echter de klank r, een cerebrale r, in welks plaats dikwijls een cerebrale l wordt uitgesproken, in het Maleisch gewoonlijk door een l wordt vertegenwoordigd, is de gegeven afleiding niet zeker te noemen.

بيرم: BERAM, roode diamant stelt Van der Tuuk gelijk met het Tamilwoord weiram. Met dezen vorm is bedoeld het woord vairam, waarnevens ook de spellingen wayiram en waççiram voorkomen. Het is de diamant, een der „negen steenen" (navamani) nl. onyx; saffier, coraal, topaas, smaragd, robijn, paarl, lapis lazuli, diamant.

بيرمان: BERAMĀNI „eene snoer met gouden bloedkoralen" is volgens Van der Tuuk „wellicht" uit het Tamil. Dit is ongetwijfeld het geval; het Tamilwoord is wayirammani, een samenstelling uit het bovengenoemde vayiram en mani.

بيس: BISI, hoer, is volgens het Aanhangsel uit het Tamil; het originaal zoude besi zijn. Dit is niet geheel juist. Het woord is wêçi d. i. het Sanskrit veçyâ, van den stam viç, dus eigenlijk: intranda.

تالام TALAM, schotel, wordt terecht uit het Tamil afgeleid; in deze taal wordt het tâlam gespeld.

تاير TAER, wei, dikke melk, leidt het Aanhangsel van het Tamilwoord tayir af, waartegen geen bedenking te maken is.

توس TOERSI, groen vitriool, wordt met türüsi gelijkgesteld. De eigenlijke vorm is turuçi. Men bedenke dat het Tamil geen eigenlijk gezegden sibilans bezit, waar in het gewone gebruik wordt als s uitgesproken de klank die gewoonlijk met ç wêergegeven wordt, en in woorden uit het Sanskrit de c, ch, j, jh, s en ş vertegenwoordigt. Uit het oude Granthaschrift echter is een afzonderlijk teeken ter aanduiding van de s overgenomen, en in gebruik.

تمبي TAMBİ, in het Tamil = jongere broeder. Van dit woord wordt een vocatiefvorm tambî gemaakt, met verlenging der slotklinkers, gelijk in zoo vele talen, ook in het Maleisch, geschiedt.

تمباگ TĒMBAGA wordt een Prakritwoord genoemd. De Sanskritvorm is tāmra^ka, vanwaar een Tamil tâmiragam of tâmbiragam te verwachten zoude zijn. Doch deze vorm komt niet voor; men heeft: tâmiram, tâmbiram en tâmbaram. Herkomst uit het Tamil is niet onmogelijk, doch niet zeker. De prakrit-etymologie vermeldt Prof. Kern in de Bijdr. v. h. K. I. v. T. L. & V. v. N. I. 3 r. IV bl. 10.

تندال TANDIL, een onderofficier aan boord van vaartuigen, wordt als Tamil opgegeven. Evenwel in dien vorm bestaat het woord in het Tamil niet. In deze taal is het taṇḍal, een inlandsche onder-gezagvoerder van een schip ondergeschikt aan dan çarânggu of inlandschen gezagvoerder.

توتام TOETAM „metaal van samengesmolten rood koper, lood en zwavel” noemt het Aanhangsel een Tamilwoord in den zin van witte vitriool. Dit moet dan zijn het Tamil tuttam, en wel dát woord tuttam hetwelk het Sanskrit

tuttha is; een ander tuttam is het Sanskrit dug-dha = melk.

توپى TOPI is volgens het Aanhangsel uit het Tamil. In die taal luidt het woord toppi, maar in het Hindōestānī bestaat het woord ook in den vorm ṭōpi. Door sommigen wordt het woord teruggebracht tot een Portugeesch woord, dat zelf van Germaanschen oorsprong zou zijn.

تولان TAULAN is volgens Pijnappel afgeleid van het Hind. tol = gezelschap, gemeenschap. Deze afleiding is onhoudbaar, en de opgave is niet geheel juist: het bedoelde Hindōestānī woord toch is ṭōl. Van der Tuuk noemt het terecht een Tamilwoord. Het woord luidt tauṛan, met dien bijzonderen r-l klank, waarvan een dozijn transcripties in Europeesch schrift in gebruik zijn, welke in het Maleisch door de l vertegenwoordigd wordt.

تيراي TIRAI is in het Tamil niet anders: tirai.

دوئى DJOEDOE = weêrga, gade, paar, koppel wordt met het Tamil djo doe gelijkgesteld. Hierbij valt aan te teekenen 1° dat het woord in het schrift begint met het boven, s. v. TOERSI besproken karakter dat meestal den klank tj (ch, ç) aanduidt, en 2° dat de juiste spelling van het woord is çôdu = paar. Doch Prof. Kern noemt het Jav *djodo* een Prākṛt woord; zie Bijdr. v. h. Kon. Inst. 3. r. IV. bl. 10.

دوئى II DJOELI, is volgens het Aanhangsel uit het Tamil. Het origineel is het Sanskrit dolī; in het Hindōestānī luidt het ḍōlī, in het Tamil dōli. De afleiding van het Maleische *djoeli* (en het Javaansche *ḡas, rō*) uit het Tamil lijkt mij zeer onzeker.

چنائى TJANAI, volgens Pijnappel een Tamilvorm van het Sanskrit 'sāṇa. De juiste spellingen zijn çānai en çāna.

چئى TJETI „niet mohammedaansche inwoner van Malabar of Karomandel” is volgens het Aanhangsel Tamil, en Pijnappel zegt: „het is het Tam. setti de derde of koopliedenkaste, en iemand van die kaste”. Hierbij valt slechts mede te deelen dat het woord gespeld wordt çetti.

چرف TJARPOE wordt in Pijnappel's woordenboek terecht van het Tamil sĕroep̄poe afgeleid. (çĕruppu)

چرفلی TJĒRPĒLAI is volgens Van der Tuuk het Tamil kiripillej. Het juiste woord is kĭrippillai (met dubbele cerebrale l), samengesteld uit kĭri, het dier zelf, en pillai, eigenlijk; een jong, en achter verscheidene dierenamen gevoegd. Pijnappel's gelijkstelling met het Sanskrit sarpāri is zeer onwaarschijnlijk; het woord sarpāri komt buitendien in de literatuur niet voor. Een ander Tamilwoord voor den slangendooder is çattiri.

چنگلر = „zekere plompsoort waaraan wonderkrachten worden toegeschreven” is volgens het Aanhangsel het Tamil tjenggalnĭr. Plomp is çenggarunĭr, hetwelk is samengesteld uit çem = rood en kaṛunĭr = nenuphar. Het door Van der Tuuk genoemde woord zou kunnen zijn een samenstelling van çem = rood, kal = steen en nĭr = water, maar vooreerst zoude de l met de n n worden, en çenggal, eigenlijk „roode steen”, beteekent roode oker. De Maleische transcriptie van ṛ met een l is wederom de gewone.

چمتی TJĒMĒTI is volgens Pijnappel het Tamil samatti. Het woord is çammaṭṭi, hetwelk volgens Prof. Kern een prākṛt vorm is van het Skrt. carmayāṣṭi; zie Jav. Wdb. s. v. *चमयष्टि*

چوک TJOEKOE, gedroogde gemberwortel, noemt Klinkert met recht een Tamilwoord; het is çukku.

دهاگ DAHAGA „is skr. (dāha) naar de Tamilsche uitspraak die van de h een g maakt” zegt Van der Tuuk in het Aanhangsel. Vooreerst is hiermede de h niet verklaard, tenzij Van der Tuuk die beschouwde als aanduiding van een langen a-klank, gelijk hij ten aanzien van enkele woorden waarin bij een â-klank een h steds geschreven wordt heeft opgemerkt. Wellicht ook zocht hij de verklaring der h in de vermeende uitspraak dhāgham. Verder is de Tamilvorm dāgam, zooals te verwachten was.

راگم RAGAM; bij Pijnappel: Tamil *irāgam*, Sanskrit *rāga*.

Ter verklaring van den Tamilvorm zij hier medegeedeeld dat geen Tamilwoord met een r begint. Sanskritwoorden die met dien klank aanvangen verkrijgen in het Tamil een voorslag, en wel u voor de syllaben ru, rû, ro en rô voor de overige combinaties van r met een vocaal: i.

Op die wijze kan een Sanskritwoord, met inachtneming der wijzigingen van den uitgang in het Tamil vele vormen vertoonen; zoo beantwoorden bv. aan het Sanskrit *râjan* (nom. *râjâ*) de Tamilvormen: *irâjâ*, *irâçâ*, *iraçan*, *irâyan* en *irâçan*.

ساتی SATAI is volgens het Aanhangsel het Tamilwoord voor *vleesch*. Evenwel vleesch is in het Tamil *taçai* bij omzetting *çadai*, een andersklinkend woord dus. Wel bestaat er een woord *çattai*, doch dat is het Sanskrit *sattâ* = het zijn, de quintessens.

سد اندکم (waarvan سئلانگم een verbastering genoemd wordt), wordt terecht uit het Tamil ontleend genoemd; het is in die taal het woord *çâdilinggam* = vermiljoen.

سروئو SEROETOE is wel geen Maleisch woord, maar zoo algemeen gebruikt dat eene verklaring daarvan hier niet missplaatst schijnt. In het Javaansche woordenboek wordt de Tamilvorm *soeroettoe* vermeld. De juiste vorm is *çuruṭṭu*, en dit is afgeleid van een stam die oprollen beteekent.

سگلا SĒGALA; gelijk Van der Tuuk reeds in zijne aantekeningen op het Maleisch Leesboek, 7e stukje opmerkte is dit woord niet het Sanskrit *sakala*, maar het Tamil *çagala* (*sagala*). De spelling zonder alif is in overeenstemming met de schrijfwijze in het oorspronkelijke, gelijk bij zoovele spellingen van vreemde worden het geval is.

سندیری SANTĒRI acht Van der Tuuk overgenomen uit het Tamil, en als origineel noemt hij *sântiri* = astroloog.

Dit bestaat niet. Vooreerst zoude het woord *sândiri* moeten luiden, maar het is niet aan te treffen, en verder

is het Tamilwoord voor een sterrekundige çôdishîñçâstiri, een Sanskrit compositum. Het laatste deel der samenstelling is het Sanskrit çâstrî = geleerde.

In zijn Kawi- Balineesch woordenboek leidt Van der Tuuk echter het woord af van çâstrî, eene afleiding die mij moeilijk te verdedigen schijnt.

سواس SOEWASA leidt Pijnappel af van het Sanskrit soewâsa = goed van klank. Hiermede wordt waarschijnlijk bedoeld het woord suvâças, en de uitlegging: „eig. als attriboot van klokken klokkemetaal (beteekenende), doch later niet meer verstaan zijnde nog slechts gebruikt om een kostbaar metaal aan te duiden . . . .” is zeer gezocht. Met meer recht herleidt het Aanhangsel 't woord tot het Tamil soghoesâ; de juiste spelling is çoguçâ.

سیتی بیروم SETTIWAI RAM wordt in het Aanhangsel vermeld als eene samenvoeging van de Tamilwoorden setti = koopman en wairam = diamant (Zie s.v. سیتی en بیروم). In het Tamil is deze samenstelling onmogelijk; het woord is dan een Maleische nevenstelling van twee Tamilwoorden.

فانم (ook فتم naar het oorspronkelijke) PATAM is het Tamil pattam volgens Van der Tuuk (in zijn Aanhangsel) en Pijnappel.

Het juiste woord is echter paṭṭam en dit is het Sanskrit paṭṭa.

فانم PARAN „W. Sum., dwarsribben van een dak of huis.”

Hierbij teekent het Aanhangsel aan: „is tamil (pareṇ) en beteekent muurplaat van een huis.” Het genoemde Tamilwoord bestaat voor zoover mij bekend niet; dwarsribben heeten in het Tamil vârai, wat zeker niet het originale van het Maleische woord is.

فانم PATERAM „oorspr. Tamil (pattirām): een kleine dolk, dien de vrouwen dragen, en ook bezigen, als zij zich op het slagveld bij het lijk van hunnen echtgenoot doorsteken.” (Aanhangsel). Het aangehaalde Tamilwoord is juist, doch of de afleiding zelve goed is staat niet vast; in het Javaan-

sche woordenboek werd *पत्रपत्र* op gezag van Prof. Kern van het Sanskrit patram afgeleid, (in de nieuwe uitgave luidt de verklaring anders, en mist men den naam der autoriteit) Het Tamilwoord vertegenwoordigt—als leenwoord—de Sanskritwoorden patra, bhadra en padra.

पट्टि PETI wordt voor Tamil verklaard. In die taal luidt het petṭi, in het Hindōestānī pēṭi; beider origineel is het Sanskrit peṭi.

परिसै PĒRISAI; Pijnappel noemt als het oorspronkelijk Tamilwoord parise. Het is pariçai.

पिंगग PINGGAN; wanneer dit woord werkelijk uit het Tamil is, zoude het overgenomen woord kunnen zijn: pîng-gân=aarden of porceleinen vat. In het Jav. Wdb wordt s.v. *पिन्जान* het Perzische „pindzjan” genoemd; van het Perzische pingân of bingân maakten de Arabieren *findjân*; deze vormen zijn in het Jav. Wdbk. verward.

पैलबै PĒLBAGAI wordt in het woordenboek van Pijnappel verklaard als eene samenvoeging van het Tamil palā met het Mal. bagai „welke beide woorden hetzelfde be teekenen.”

Dit is gedeeltelijk juist. Naast pala=allerlei komt ook pal voor, en bāgai is zelf een Tamilwoord; zie bij *بائى*.

पन्चलोगम PANTJALOGAM is het Tamil leenwoord pañçalôgam, Sanskrit pañcaloha. De slot-m is boven reeds verklaard; de h tusschen twee klinkers wordt in Tamilwoorden k, hetwelk slechts als beginklank, op het eind eener lettergreep en verdubbeld k luidt, in alle andere gevallen echter als g uitgesproken wordt.

पोवदै POEWADAI „linnen, laken of eenige andere stoffe, gespreid op de passage van iemand, dien men wil eeren, bv. van een vorst, bij een' plechtigen optocht, van een bruiloft-stoet en dergelijke” wordt met recht Tamil genoemd.

Het Tamilwoord is pāvâḍai = doek dat men op den

grond uitspant bij groote plechtigheden. Hierbij kan medegedeeld worden dat het woord is samengesteld uit pâvu = weefsel, en âḍai = kleed.

قوالم POEWALAM. Bij Pijnappel leest men: „Tam. pavalam, Skr. „prabâla, bloedkoraal.” Het Sanskritwoord is pravâla, en in het Tamil heeft men pavaṛam, pavalam en piravâlam.

قود POEDI wordt gelijkgesteld met het Tamil podi = poeder, waartegen niets valt in te brengen.

كاتل KATIL luidt in het Tamil kaṭṭil. Zie ook het Jav. Wdbk. s. v. *katil*.

كارى I KARI, kerri is volgens het Aanhangsel uit het Tamil. In die taal luidt het woord kaṛi.

كافل (of كفل) KAPAL luidt in het Tamil kappal. De korte a vindt men in de eerste lettergreep aangeduid door het ontbreken der verlengingsletter.

كاول KAWAL; de eerste syllabe heeft een lange a: kâwal. In het Teloegoe komt het ook voor, waarschijnlijk gaat het woord terug op het Turksche qarâwal. Wanneer dit het geval is, zoude de lijn van ontleening zijn: Turksch — Perzisch — Hindōestānī — Tamil — Maleisch.

كالم KATALOEM is naar gissing het Tamil kottalam. Deze gissing is ongetwijfeld juist; het woord is kottalam.

كتمبر KĒTOEMBAR = coriander wordt een Tamilwoord genoemd. Het woord luidt echter kottamalli en kottumalli.

كدى KĒḌAI wordt met meer recht uit het Tamil dan uit het Perzisch ontleend. Het Tamilwoord is kaḍai. Soms wordt in uit het Sanskrit en het Tamil ontleende woorden de korte a en de e in open lettergrepen door a in het Maleisch weêrgegeven, soms door ě. Ik meen dat de regel in deze is dat de volgende cerebraal invloed op den klinker uitoefent, en bij deze klanken, met name de ṭ en de ḍ, ziet men in de Maleische ontleeningen de ě optreden. Zoo is het Sanskrit paṭa in het Maleisch pĕta,

het Sanskrit laṭa in het Maleisch lēta; op dezelfde wijze is wellicht de ě in kēdāite verklaren, alsmede in tĵēmēti, tĵēti, pēti e. a. Bij andere dan cerebralen treedt de ě doorgaands niet op, tenzij in de antepenultima waar het de a vervangt.

کرمشاکی (کرمشاگی) KĒRĒMPAKI (KĒRĒMPAGI) = scheermes wordt ontleend geacht aan het Tamil in welke taal het woord ka lo e m p a g i zou luiden. Dit woord bestaat zoover ik weet niet. Scheermes heet in het Tamil çavurakkatti, samengesteld uit het uit 't Sanskrit ontleende woord çavuram of çauram (Skt. kṣaura) en katti = mes. De afleiding uit het Tamil lijkt mij zeer twijfelachtig. Zie het Naschrift

کلدي KALDAI is volgens Pijnappel het Tamilwoord karōedai. Het juiste woord is kaṛuḍai, met dien bijzonderen r-klank die in het Maleisch door l vertegenwoordigd is.

کندجی KANDJI is volgens het Aanhangsel uit het Tamil. In die taal luidt het woord kañçi, maar in het Hindōestāni kāndjī. De ontleening uit laatstgenoemde taal is waarschijnlijker dan die uit het Tamil of uit het Sanskrit (kāñjika).

کندی KĒNDI noemt het Aanhangsel een Tamilwoord: kuṇḍi. Dit woord komt echter niet voor. De eenige vorm is kuṇḍigam d. i. het Sanskrit kuṇḍika, verkleinwoord van kuṇḍī.

کندری KĒNDĒRI wordt gelijkgesteld met het Tamil kōenri. Pijnappel schrijft: „Tam. kōen Ri, spr. kōendri”. Het bedoelde woord is kuṇṛri, met een palatale r; de d is dan een euphonische tusschenklank.

کوندی KOENDAI uit het Tamil: kōndai. Het woord is kōṇḍai.

کودی KODI; in 't Tamil is het kōḍi.

کولی KOELI noemt Van der Tuuk een Hindōestāni woord. Inderdaad bestaat in deze taal kōelī, en kōelī, doch het

wordt niet als oorspronkelijk, maar als een Drâvidisch leenwoord beschouwd. In het Tamil is het *kûli*, eig. = loon, huur, gage; de loondienaar zelf heet *kûliyân*. Evenwel, deze etymologie staat niet vast. Sommigen toch beschouwen als het origineel een nomen gentile, n. l. den naam *koli*, een kaste in West-Indië welke loondienaarsdiensten presteert, in welk geval de volksnaam tot een gewoon substantivum is geworden. In elk geval schijnt het woord zich uit het Tamil over andere talen verspreid te hebben.

كول KOEWIL wordt genoemd als het Tamil *kowil*. De twee vormen van het bedoelde woord zijn *kôvil* en *kôyil*; het is eene samenstelling van *kô* = god en *il* = huis.

كولم KOLAM; het Tamilwoord is *kôlam*. De spelling قولم geeft te kennen dat het woord een Fremdwort is. Zie Van der Tuuk, Maleisch Leesboek, 6^e stukje, bl. XXI.

گورندم GORINDAM. Bij dit woord leest men: „*spreuk* (eigenlijk de taal waarin spreuken vervat werden. . . ; denkelijk 't Tamilsche *kirandam* dat 't skr. *grantha* is)”.

In het woordenboek van Pijnappel vindt men: „het is het Tam. *kirandam* (het Skr. *grantha*, vers, litterarische compositie) een Skr. vers; de taal waarin en het schrift waarmêe die geschreven zijn: een boek met zulke verzen”.

De gegeven verklaring is zeer aannemelijk, ook in semasiologische zin. Het Tamil *kirandam* toch beteekent: een Sanskrit strophe van vier regels, een dergelijke strophe in het Tamil, een boek bevattende zulke verzen, het Sanskrit, het *grantham*-schrift, boek, wetenschap. Het Sanskrit woord beteekent eigenlijk samenknopping (van den wortel *grath*, *granth*), dan: kunstige samenstelling, compositie, tekst.

گمبالا GOMBALA is volgens het Aanhangsel het Tamil *gobhālan*. In het Tamil is het woord *kôbâlan*. De Sanskrit vorm *gopāla* is in het Hindōestān *gōpāl*; de *b* in het Maleische woord duidt op het Tamil, en de *m* is ongetwijfeld eufonisch.

گند GOENDOE volgens het Aanhangsel wellicht uit het Tamil *goēndoe*. Dit woord (kuṇḍu) beteekent bal, bol, kogel, steentje enz. wat in overeenstemming is met de opgegeven beteekenis van het Maleische woord knikker.

گودغ GOEDANG wordt in de woordenboeken niet als een Indisch woord genoemd. In het Tamil heeft men kiḍangu = magazijn, voorraadskamer, aan welk woord een oorsprong uit het Perzisch wordt toegekend!

De identiteit van het woord met *kiḍangu* en de in enkele andere Dravidische talen voorkomende eensluitende vormen is evident. Sommigen achten echter de Zuid-Indische woorden van Maleischen oorsprong, en de ontleening in de Straits Settlements geschied; evenwel in de woordenboeken van Yule en Burnell en van H. H. Wilson worden de woorden گودغ en گدغ (*gēdong*) verward. De Tamil-etymologie: *giḍangu* van den stam kiḍa = liggen, dus: „plaats waar goederen liggen” lijkt mij ongemotiveerd. In het Hindōestānī heeft men de vormen kiḍang en kiḍangi; de Maleische oorsprong welke aan die woorden wordt toegekend is door niets gēargumenteerd.

لوگم LOGAM, is het Tamil ulōgam. De slot m is reeds verklaard: de u is bij het Sanskrit-woord (loha) gevoegd daar geen Tamilwoord met een l beginnen kan.

ماچم MATJAM; het Tamil woord is maççam.

مالگي MALIGAL. De Tamilvormen zijn mâligai en mâṅigai. Het eerste wordt gēidentificeerd met het Sanskrit mâlikâ; etymologisch is daartegen niets in te brengen, doch de beteekenissen zijn geheel verschillend.

مالی MALAI (مال MALI) is volgens Van der Tunk uit het Tamil, en in het Aanhangsel verklaart hij den tweeden vorm voor een Sanskrit-woord. Dit laatste is onjuist; *mali* kan niet anders dan een Hindōestānī vorm zijn.

Pijnappel zegt dat het woord in het Sanskrit *mālā* is = snoer en het Tamil *malei* = berg. Deze opmerking is absurd

Het Sanskrit mâlâ luidt in het Tamil mâlai naar den regel dat de femin. uitgang â der Sanskrit-woorden in het Tamil ai wordt. Een geheel ander, echt Tamil, woord malai is berg; met mâlai heeft dit niets uitstaande.

مان MANI, waarbij naar مانك MANIK wordt verwezen is volgens Pijnappels woordenboek uit het Tamil. Waarom echter het Tamilwoord maṇi en niet het gelijkkluidende Sanskrit-woord het oorspronkelijke is blijkt uit niets.

مانك MANIKAM. Het Tamilwoord mâṇikkam is niet oorspronkelijk; 't is het Sanskrit mâṇikya.

متری MĒTĒRI (MĒTĒRAI bij Klinkert) wordt terecht een Tamilwoord genoemd. Het woord muttirai is echter het Sanskrit mudrâ.

ماتو MATOE. Bij Pijnappel leest men: „Tam. *mattoe* maat, graad, verhouding.”

Het Tamilwoord is mâttu, geschreven mârrru: de dubbele rr wordt uitgesproken als de dubbele palatale t, de dubbele cerebrale d als een dubbele cerebrale t.

ماتو MOETOE = parel. Het Tamilwoord muttu. De spelling der beide woorden ماتو zonder alif is etymologisch.

ماتی MATIJA zou het Tamil mattai zijn. De uitpraak *matija* schijnt onzeker, Klinkert geeft MĒTAL.

مرنگی MAROENGGAI, en bij omzetting ook RĒMOENGGAI is het Tamil murunggai.

مرقلم MARAPALAM, Men, is volgens Van der Tuuk uit het Tamil. Het Tamilwoord voor mangga is echter mâmpaṇam (samengesteld uit mâm en paṇam—Skr. phala—), wat in het Maleisch *mampêlam* luidt.

مرقولی MARAPOELAI. Men.; hierbij vermeldt Van der Tuuk den Tamil vorm *marappilai*. Het Maleische woord is MĒMPĒLAI; hierbij wordt geen afkomst vermeld. Pijnappel evenwel noemt het Tamilwoord *mappilei*. Het woord voor bruidegom is in het Tamil mâppiḷai en mâppiḷai = de aanstaande, jonggehuwde, echtgenoot, schoonzoon. Het

tweede bestanddeel van dit woord is *pillai* = jong mensch, jong dier, reeds vermeld s. v. TJARPILAL. Het door Van der Tuuk aangehaalde Tamilwoord bestaat niet. Daar zijne kennis van het Tamil zeer gering was, is het mogelijk dat hij *máppillai* als *marapillai* gelezen heeft daar het teeken voor de *â* en de *r* bijna gelijk zijn. De *m* vóór de *p* in den Maleischen vorm is een eufonische.

مقدم MAMPĒLEM, zie bij مرقوم

ممثلی MĒMPĒLAI, zie bij مرقولی

مودل MODAL = kapitaal. Het Tamilwoord *mudal* beteekent: eerste, als rangtelwoord van *oru* = een gebruikt, begin, principe, kapitaal.

میسسی MISAL. Het Tamilwoord is *mīcai*.

ناروست NARWASTOE. Van der Tuuk vermoedt dat dit woord van Tamil oorsprong is; ik meen geheel ten onrechte.

نالی NALI (de spelling ناله schijnt verkeerd) noemt het Aanhangsel een Tamilwoord. Het bedoelde woord luidt *nāri*, met dien bijzondere *r-l* klank die in het Maleisch door *l* wordt vertegenwoordigd.

ننگمبالی NIGOEMBALAI is volgens Van der Tuuk Tamil, en = het Sanskrit „*nikoembhilā*.” Hier valt slechts bij te voegen dat het Tamil twee vormen heeft: *nigumbalai* en *nigumbilai*.

نلایان NĒLAJAN is volgens Pijnappel het Sanskrit „*nārājana*”, wat onaannemelijk is. Volgens Van der Tuuk is het Tamil, en — naar de nadere aanduiding in het Aanhangsel — het woord „*noeleijan*.” Dit kan juist zijn; *nulaiyan* toch beteekent o. a. visscher. Ook zoude het woord eene verbastering kunnen zijn van *valaiyan* (*stam valai* = net) d. i. visscher, maar de eerstgenoemde etymologie verdient de voorkeur.

نیلکاندا NILAKANDA is volgens het Aanhangsel het Tamil *nilagaṇḍam*; het Sanskrit *nilakaṇṭa* wordt reeds in het woordenboek zelf genoemd. De *g* en de slot *m* in het

Tamil-woord geven aan het Sankrit-woord een ander uiterlijk, dat in het Maleisch niet optreedt; Tamil oorsprong lijkt mij daarom onwaarschijnlijk.

ذيلام NILAM (=saffier) wordt, krachtens de slot m, te recht een Tamilwoord genoemd. Het woord is nīlam, het Sanskrit nīla, dat in dien vorm ook in het Maleisch voorkomt.

ویدام WIDAM: „Tamil wédam.” Het woord is védam, het Sanskrit veda.

وېپلای WEPĒLAI. Bij Pijnappel leest men: „het is Tam. wēppālai.” Dit woordt bestaat niet als zoodanig, doch zou eene samenstelling kunnen zijn van vēppu = de plant in quaestie en palai = aarde indien deze samenvoeging niet absurd ware. Ongetwijfeld is het oorspronkelijke woord vēppilai van vēppu en ilai = blad.

هوام HOMAM: „Tamil omam = skr. hōma.” Het Tamil woord is ômam, met lange o.

Hiermede is de optelling der Tamilwoorden, volgens de opgaven der woordenboeken, en eene, naar wij hopen, volledige vermelding van hetgeen in den Maleischen woordenschat te recht of ten onrechte Tamil genoemd wordt, gëeindigd.

NASCHRIFT.

کر مشاکی

Dit vermeende Tamilwoord komt voor in de Maleische bewerking van den Tamil Pañcatantra door Abdoellâh ibn Abdilqâdir Moensji, welke is uitgegeven door Van der Tuuk als zesde stuk van het „Maleisch Leesboek voor eerstbeginnenden en meergevorderden.” Op bl. 23 leest men daar: maka pada hari itoe kata soeaminja sampil bërterejaq kapada istërinja bawalah poendi-poendi kërëmpakikoe maka oleh istërinja diambiljalalah sabilah pisau laloe dilontarkannya kapada soeaminja maka kata soeaminja sërta dëngan marahnja përampoean baddah ini akoe mëminta poendi-poendi mëngapa ëngkau bëri sabilah pisau sahadja laloe diambilnja pisau itoe dilontarkannya kombali kadalam, hetwelk beteekent: op dien dag nu zeide de echtgenoot schreeuwend tot zijne vrouw: breng mijn scheermessenzakje. Daarop nam zijne vrouw één mes en wierp het naar haren man, waarop deze toornig zeide: ellendige vrouw, ik verzocht om het zakje, waarom geeft gij slechts één mes? Vervolgens nam bij dat mes en wierp het terug naar binnen.

Aldus te Maleische tekst.

Het origineel is de Tamil Pañcatandiram. Daarvan stonden mij twee uitgaven ter beschikking: de in 1826 te Madras gedrukte en de in 1893 door A. H. Arden uitgegevene. In de laatstgenoemde komt de passage waaraan de boven geciteerde regels ontleend zijn niet voor. Doch

in de Madras-uitgave is het verhaal geheel zooals in het Maleisch; op bl. 23 treft men den corresponderenden passus aan, welke luidt:

adaipattaiyeḍuttukkoṇḍuvāḍiyenṛukēḍḍāṇ
avaḷkadavinpinnēyirunda paḍiyēyorukkattiyai
yeḍuttavanmunṇēviṭṭerindāvankôbittennāḍi-
yaḍaippattai kēṭṭālorukkattiyaiviciriyerindā-
yenṛu paḍabaḍappudaṇē adaimarubaḍiyavaṇ
munṇēyerindāṇ.

Dit beteekent: hij vroeg: kom haal het zakje (adaipattam) toch! Zij, zooals ze achter de deur stond, nam één mes, smeed er mede en wierp het vóór hem. Hij, zeggende met toorn: „heidaar, waarom als ik het zakje vraag, gooit gij mij in der haast één mes toe”, wierp met driftigheid het mes wederom vóór haar.

Adaipattam en *katti* zijn hier dus gebruikt voor *poendi-poendi* en *pisau*. *Kērēmpaki* of iets dergelijks komt niet voor; reden te meer om aan de Tamil-etymologie van het woord te twijfelen: hoogstwaarschijnlijk zoude het originele in den parallelen tekst aantreffen zijn indien كرمشاکى werkelijk aan het Tamil ontleend ware.

HET EEN EN ANDER OVER HINDOE OUD-
HEDEN IN HET DJAMBISCHE,

DOOR

Dr. C. J. NEEB.

(Met vier platen.)

Van af de westeface van het Etablissement ter hoofdplaats Djambi loopt in westelijke richting een weg over heuvelachtig terrein naar kampong Solok. Bij het eerste huis gelegen links van den weg en toebehoorende aan den tegenwoordigen kapala kampong van Solok, Saïd Noenoet, gelegen op $\pm$ 250 M. van het etablissement, bevindt zich een stukje grond begroeid met alang-alang. Hier was het dat ik Hindoe-oudheden wederom aan de vergeteldheid ontrukte, door ze uit den grond op te laten graven.

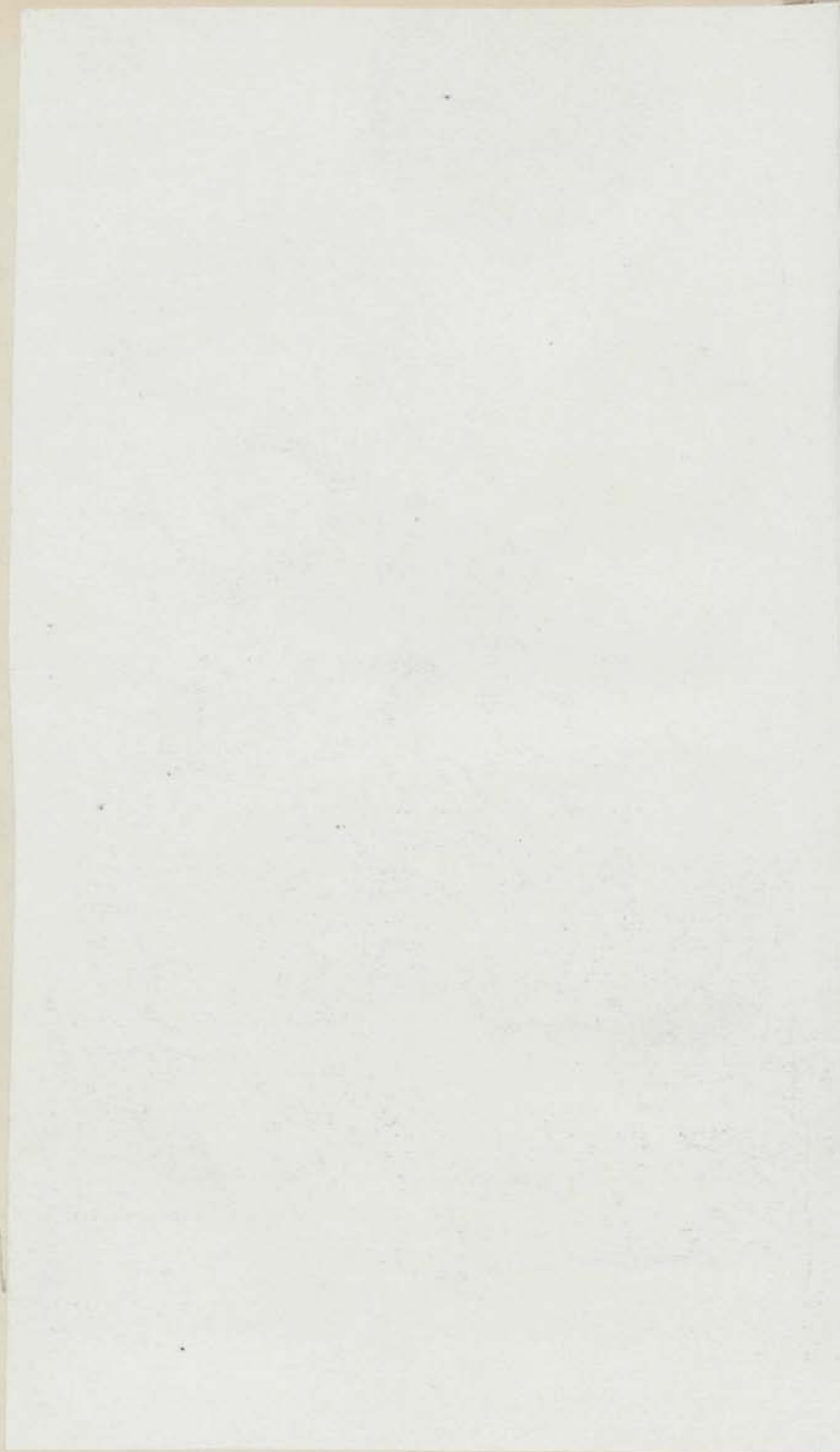
Reeds geruimen tijd zocht ik naar deze ruïnes, waarvan reeds eenige jaren vroeger melding was gemaakt; doch zoo als zij daar nu lagen, geheel onder aarde bedolven en begroeid met alang-alang en ander rimboe onkruid, was het moeielijk de plek te herkennen waar zij zich bevonden.

Deze Hindoe overblijfselen waren reeds bekend aan den heer van Ophuyzen, want de heer Versteeg deelde hierover reeds het een en ander mede in zijne voordracht over de voorgenomen Expeditie naar Midden-Sumatra den 4den December 1875 in eene Vergadering van het Aardrijkskundig Genootschap; hij ontleende deze mededeelingen uit rapporten omtrent reizen in 1861, 1867 en 1869 in het Djambische Rijk gemaakt door den heer van Ophuyzen.

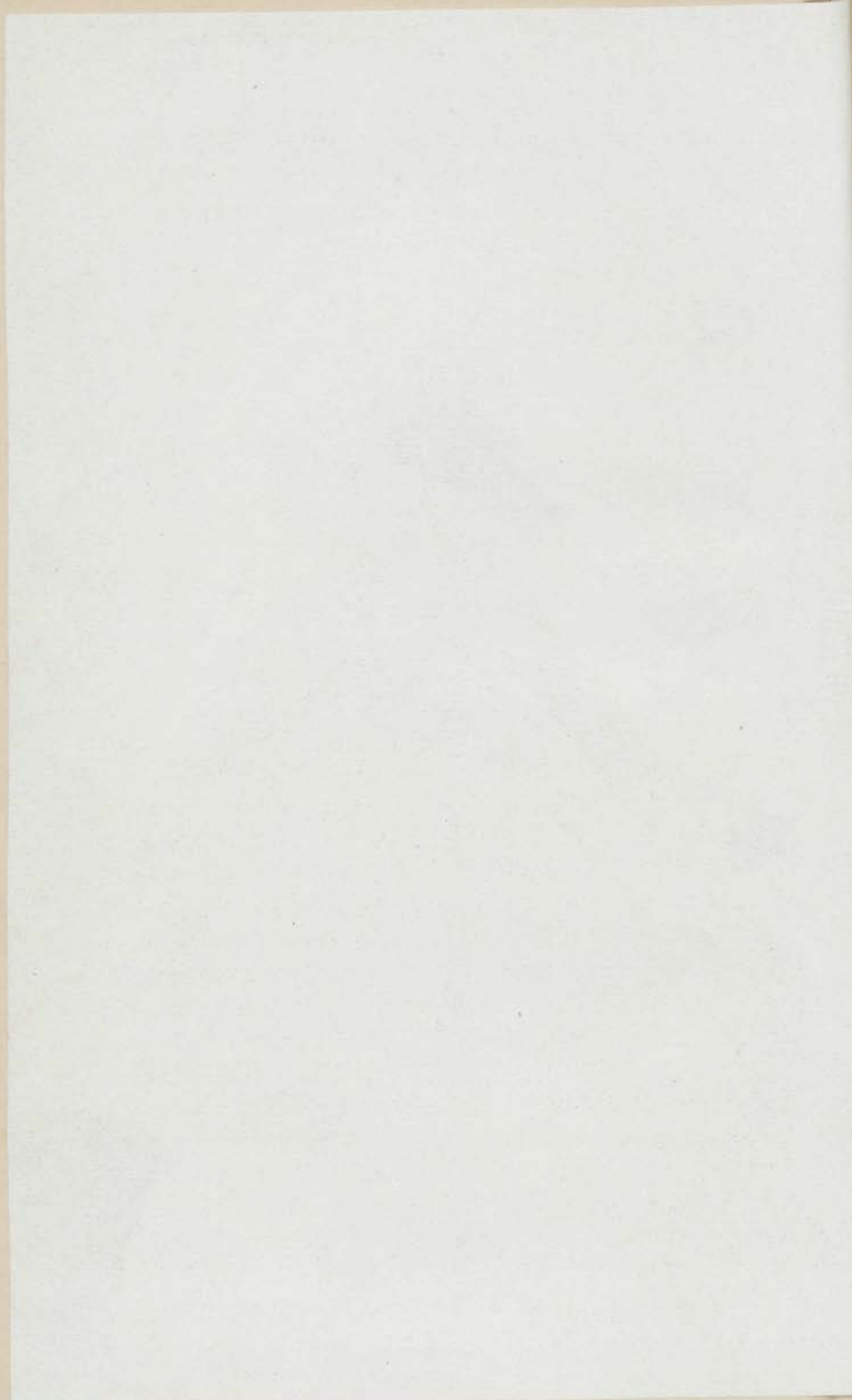
Van af dien tijd schijnen deze Hindoe-overblijfselen weer in vergetelheid te zijn geraakt, zoodat zij aan de zorg-

vuldige nasporingen van den heer Schouw Santvoort zijn ontsnapt.

Op eene wandeling echter van mevrouw Niesen, de echtgenoot van den toenmaligen assistent-resident van Djambi, vergezeld van eene oude Djambische vrouw, in kampong Solok, gelukte het haar deze oude Hindoe overblijfselen terug te vinden, als het ware door haar voor de tweede maal ontdekt.

Er zijn toen door den heer Veth fotografische opnamen van gemaakt, die gepubliceerd zijn geworden in het fotografie-album behorende bij het werk over de Midden Sumatra expeditie no. 135—no. 139. Van deze fotografien zijn no. 135 en no. 136 in houtsnede gereproduceerd in „le Tour du Monde,” 20e année 1880 pg: 228 en 230; de laatste ook in „de Aarde en haar Volken” jaargang 1881 blzd. 192.

De Hindoe steenen die ik heb laten uitgraven en vervolgens van modder en allerlei ander vuil heb laten reinigen, blijken dezelfde te zijn, die indertijd door mevrouw Niesen zijn ontdekt; wat mij echter vreemd voorkomt is het volgende: er wordt melding van gemaakt dat deze steenen ten getale van vier geplaatst zijn in een vierhoek met zijden van ongeveer vijf meters. De ligging dezer oudheden zooals ik die heb waargenomen is eenigzins anders. Wat nu de reden kan zijn van dit verschil kan ik mij niet verklaren, aangezien het gewicht van deze steenen zoo ontzettend zwaar is, dat ik mij niet kan voorstellen dat zij door menschenhanden louter voor de eene of andere aardigheid zouden verplaatst zijn.

Door een kampongbewoner werd mij het volgende medegedeeld: de plaats waar deze steenen zich bevinden was vroeger de pendopo van het huis van den Pangeran Ratoe van vóór 1858; zij zouden dienst gedaan hebben als zetels. Naar hunne gedaante te oordeelen is dit niet zoo onwaarschijnlijk.

Omtrent het ontstaan dezer steenen werd mij medege-

deeld, dat er in vroegere tijden daar ter plaatse eene huwelijksplechtigheid plaats greep, dat er toen een vreemdeling gekomen was — van waar wist men mij niet te zeggen, ook zijn naam niet, — die vroeg welk feest men daar vierde. De feestvierenden begrepen den vreemdeling niet, zij verstonden zijn taal niet, en toen deze dan na een herhaald vragen, geen antwoord bekwam, werd hij zoodanig vertoornd dat hij zeide: „nu, indien gijlieden mij dan niet wilt antwoorden, zal ik u allen hier het eeuwige stilzwijgen opleggen”, waarop hij alle feestvierenden in deze steenen zoude hebben veranderd.

Hieruit zoude men moeten afleiden dat er meer dan vier steenen aanwezig moesten zijn, daar men toch a priori kan aannemen dan er meer menschen bij dit feest zouden tegenwoordig geweest zijn dan vier. Mijn onderzoek naar meerdere steenen was vruchteloos.

Wel vond ik op een vrij grooten afstand midden in het bosch achter kampong Solok, een Hindoe overblijfsel, dat de gedaante vertoonde van een klok, met het handvat naar boven gekeerd. De inlanders noemen het dan ook, vermoedelijk wegens de gelijkenis, een loutjeng. Voor zooverre mijne onderzoekingen zich uitstrekken, heb ik dit Hindoeoverblijfsel nergens beschreven gevonden, noch er eene afbeelding van kunnen vinden. De steen is even als de andere van effen grijze kleur, en staat onwrikbaar in den grond vast. Dat het uit het Hindoe tijdperk dateert, wijst wel de versierde rand aan den benedenkant, die veel gelijkenis oplevert met de bladen van de lotusbloem. Niemand kon mij echter de herkomst mededeelen. Aan de Europeesche bevolking te Djambi was het totaal onbekend, en een groot gedeelte der inlanders scheen er ook onkundig van te zijn; het staat eenzaam in het bosch. Nadat de omgeving zooveel mogelijk was weggekapt, kon ik er eene fotografische afbeelding van maken. De steen is 1.40 M. hoog. Verder onderzoekende heb ik in de omgeving van de hoofdplaats Djambi geen Hindoe ondheden meer kunnen ontdekken.

De afmetingen dezer steenen — ter verduidelijking door letters aangeduid volgens het schetskaartje (dat hier niet gereproduceerd wordt) — zijn als volgt:

A.	lengte tusschen de loodlijnen	1.23 M.
	breedte	0.65 M.
	grootste hoogte	1.10 M.
—		
B.	lengte tusschen de loodlijnen	1.21 M.
	breedte	0.71 M.
	grootste hoogte	1.21 M.
—		
C.	lengte tusschen de loodlijnen	1.48 M.
	breedte	0.72 M.
	grootste hoogte	1.45 M.
—		
D.	lengte tusschen de loodlijnen	1.18 M.
	breedte	0.74 M.
	grootste hoogte	1.40 M.

A. vindt men hier op plaat 3, B. op plaat 4 en C. en D. respectievelijk op plaat 1 en 2.

Vergelijkt men deze steenen onderling met elkander, dan blijkt al spoedig dat zij nog al verschillen op leveren: 1° wat de afmetingen betreft; 2° wat het beeldhouwwerk aangaat; 3° wat het aantal treden betreft. Ook de hoogten der treden leveren verschillen op, zoo als bijvb:

bij A. hoogte 1° trede 26 c. m.

2° „ 12 c. m.

B. 1° trede 17 c. m.

2° „ 22 c. m.

3° „ 17 c. m.

C. 1° trede 23 c. m.

2° „ 18 c. m.

3° „ 18 c. m.

D. 1° trede 24 c. m.

2° „ 17 c. m.

3° „ 16 c. m.

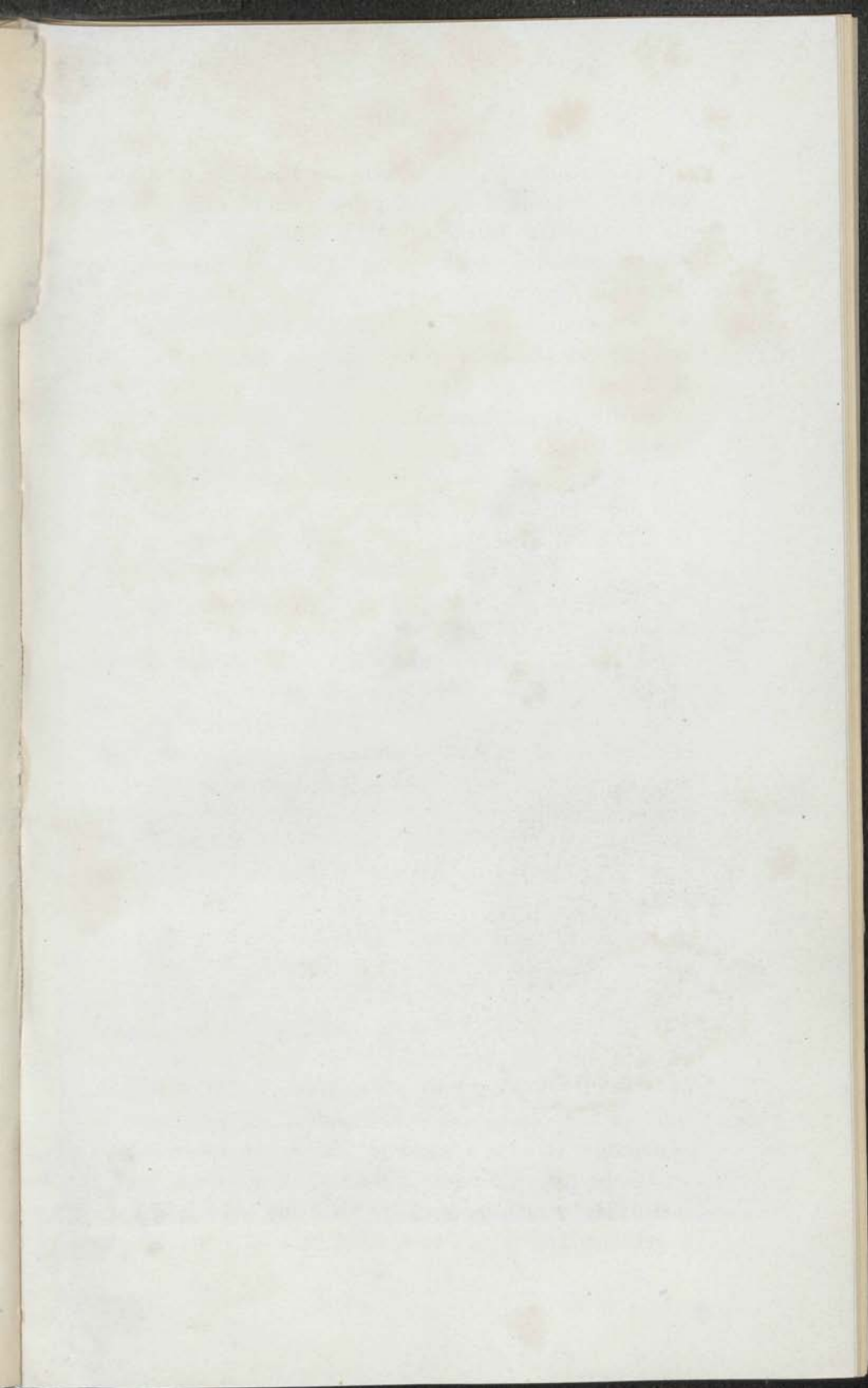
Toen ik echter bij een bezoek aan Pangeran Wirā Koe-soemā te kampong Petjinaän, gelegen aan den linker oever der Batang-Hari tegenover het etablissement, over deze Hindoe oudheden sprak, vertelde hij mij, dat er in de buurt van zijne woning nog een paar „batoe babi,” — zooals hij ze noemde —, aanwezig waren. Al spoedig begaf ik mij met een gids daarheen en het bleek nu dat er op $\pm$ 100 M afstand van zijn huis, nog eene oude vervallen poort stond, die toegang verschaftte tot eene bouwvallige woning, waarin vroeger de pangeran Ratoe (kroonprins) logeerde, wanneer Z. H. zich te Petjinaän ophield. Deze poort was van hout gemaakt, en aan den voet van iedere stijl bevond zich een „batoe-babi”.

Nadat ik het welig groeiende onkruid had laten opruimen, kwamen beide steenen te voorschijn. Zooals op de foto te zien is, geleken deze steenen meer op de gedaante van een olifant dan wel op die van een varken. Jammer is het dat zij zoo beschadigd zijn, een groot gedeelte van den kop en de vier pooten ontbreken. Ik vermoed dat deze steenen hebben gediend als dragers der deurstijlen, want er bevindt zich op den rug achter den kop eene vierkante uitholling, waarin juist zulk eene stijl zoude passen.

Zij zullen in vroeger tijd ook wel als zoodanig hebben dienst gedaan, doch de tegenwoordige vervallen houtenpoort, zal wel van lateren datum zijn. Beide steenen die als twee druppels water op elkander gelijken, hebben de grootte van een varken.

Over de herkomst kon niemand mij iets mededeelen, evenmin van een steen dien ik heb laten uitgraven vóór de missigit eu overeind heb laten plaatsen. Men ziet alleen aan den bovenrand eenig lofwerk dat nog vrij goed geconserveerd is, voor het overige is de steen zoo verweerd en beschadigd, dat niet uitgemaakt kan worden, welke voorstelling er zich op bevindt. Hoe die steen juist dáár is gekomen kon ik niet te weten komen.

vgl. 125

Al deze Hindoe overblijfselen zijn gebeeldhouwd uit eene effen grijze steenmassa, vermoedelijk van vroegere groote rolsteenen die door den sterken stroom van uit de bovenstreken der Batang-Hari naar beneden werden gedreven. Mij werd onder andere verteld dat dicht bij Tandjong Semalidoe te Mengopoh, in de Batang-Hari nog zulk een groote steen aanwezig was, welke eene groote belemmering voor de scheepvaart opleverde, vooral bij lagen waterstand.

Noch bij de verschillende pangerans noch bij de bevolking kon ik aangaande het ontstaan dezer ruïnen iets wijzer worden; het eenige wat mij werd mededeeld, was dat zij wel zouden dateeren uit den tijd toen de Orang-Hindoe zich in deze streken ophielden. Het valt niet te betwijfelen, of het Hindoe-element heeft zich vroeger alhier doen gelden, want de sporen er van vindt men terug in de beschreven Hindoe-oudheden.

Bij de moskee te Djambi werden door Anderson (*Mission to the East coast of Sumatra 1826*) beelden van Boeddha aangetroffen, maar ook tevens een ganeça en nandi, zoodat ook op Sumatra voorbeelden gevonden werden van eene vriendschappelijke verhouding van Ciwaieten en Boeddhisten.

Van deze beelden heb ik thans geen spoor kunnen ontdekken, ook de bevolking weet van hun bestaan niets mede te deelen.

Wel wordt in het werk der Midden-Sumatra expeditie nog melding gemaakt van een rund, eene voorstelling van Nandi, den stier van Ciwa, en van een Boeddha-beeld in staande houding, welke eenige afwijkingen vertoont, in kleeding en stand der voeten, van de gewoonlijk in den Indischen Archipel aangetroffen voorstelling daarvan. Zou wellicht dit beeld in eenigen samenhang staan met den steen die voor de missigt te Petjinaän staat?

Te Moeara-Djambi, een paar uur stoomens stroomafwaarts is een steen die veel gelijkenis heeft met een Nandi, doch

1 vgl. 124

ng-asah-
cin

Sila-
parang

door de slechte zorg die er voor gedragen werd—het voorwerp dient voor het slijpen van parangs en zit voor 7/8 in den grond begraven—, heeft het veel van zijn vorm verloren.

De kampong-bevolking was er afkeerig van om het voorwerp uit te graven, dit zoude groot onheil over de kampong brengen, zoodat ik er van moest afzien er eene foto van te maken. Toen ik echter de bevolking voorstelde om het direct weer, nadat zij het opgegraven hadden en ik de opname verricht had, weder onder het zand te bedelven, bleven zij toch weigeren.

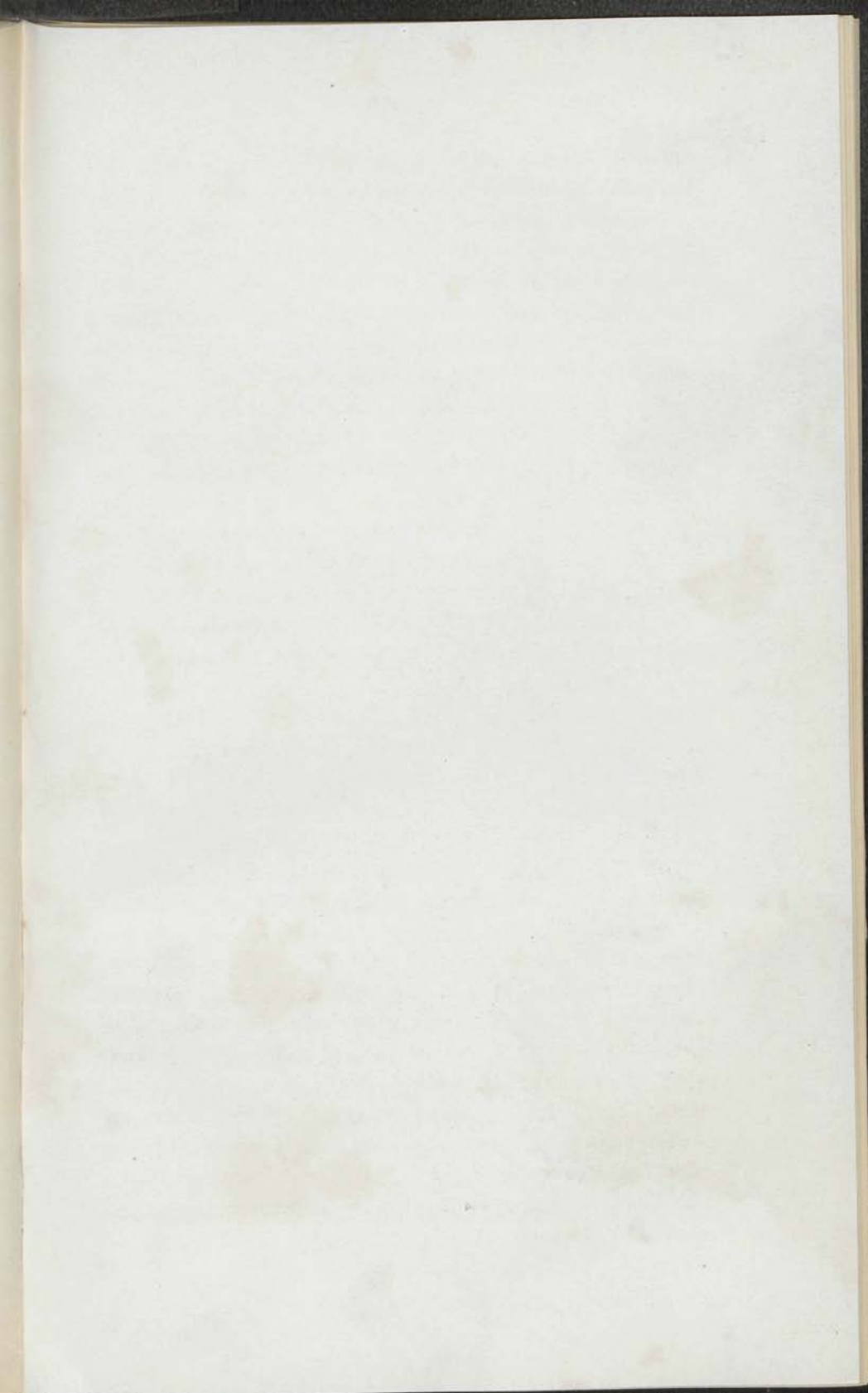
Poespa-ka
B-ali

Men vindt nog ten Oosten van de Soengei Assam, een rievortje dat uit het binnenland komt en zich bij Djambi in de Batang-Hari uitstort, diep in het oerwoud gelegen een kramat. Volgens de overlevering alhier van zeer ouden datum, ligt aldaar begraven een pangeran Toemenggoeng (Poespa-Ali) die uit Solo afkomstig was. Bij de bevolking staat dit graf bekend onder den naam van Kramat talang djawa.

Tante
anker

we-ka
S-d-yi

Deze pangeran had als zijn uitdrukkelijken wil te kennen gegeven, dat, wanneer hij stierf, bij op die plaats in het bosch begraven moest worden. Toen de begrafenis zoude plaats hebben, kwam er een schip met steenen van het eiland Java, en ankerde voor de monding van de Soengei Assam. Nu vormde zich een keten van 4000 menschen, die zich uitstreckte van af de ankerplaats tot aan het te maken graf in 't bosch. Iedere steen die uit het schip kwam ging nu van hand tot hand, tot zij de plaats van bestemming bereikte. Er werd nu een vierkant gemaakt van $\pm$ 20 M. zijde, en van de steenen eene ommuring gebouwd; de steenen werden echter niet gemetseld, doch vlak op elkander afgeslepen. Dit muurtje is ruim een meter hoog, binnen deze enceinte werd bij begraven. Achter zijn graf, dat niet uitmunt door fraaiheid, bevindt zich dat van zijne gade, en zijwaarts is één graf voor zijn hond, en één voor zijn kat, beide waren vroeger zijn pamainan geweest.

Deze pangeran had nog een zoon, en toen bij den leef- had bereikt om de besnijdenis te ondergaan, werd deze operatie tot drie malen te vergeefs bij hem beproefd.

Toen de jongeling zag dat het niet wilde lukken, deelde hij aan zijn vader en de bevolking mede, dat nu hij geen goed orang slam kon worden, het beter zoude zijn, om maar heen te gaan. Zijn vader had hier niets op tegen, en de zoon verwijderde zich, niemand wist waarheen. Hij ging het bosch in en werd toen door de bevolking betiteld met den naam van Raden Alas. Eindelijk moede van het rondzwerven, en zich langzamerhand ziek voelende ten gevolge van zijne verlatenheid, groef hij zich zelf een graf, legde zich daarin tot dat de dood eindelijk een einde maakte aan zijne omzwerving. Dit graf moet zeer ver in het oerbosch gelegen zijn; toen ik vroeg om mij er te brengen, vertelde de gids mij dat het vele dagen ver en het moeielijk te vinden was.

*Karanda-
-alas
-wano
-wakano*

D J A M B I, Augustus 1902.

**BIJSCHRIFT BIJ DE DOOR DEN HEER NEEB GEZONDEN
PHOTO'S VAN OUDHEDEN IN HET DJAMBISCHE.**

DOOR

Dr. J. BRANDES.

Zooals door den Heer Neeb reeds werd opgemerkt, vindt men in het photo-album der Sumatra-expeditie, en wel onder no. 135—139 deze Hindoe oudheden uit Djambi reeds afgebeeld, d. w. z. meer en minder dan de Heer Neeb geeft.

Deze zond afbeeldingen van:

1. Makara.
2. Makara, nl. 1 en face.
3. Makara.
4. Makara.
5. Makara.
6. Dagob.
7. Olifant.
8. Beschadigd beeld met gedeeltelijk nog gespaard ruggestuk.

In het album der Sumatra-expeditie vindt men:

135. Makara = Neeb 1, maar van de andere profzijde en van achteren gezien.
136. Makara = Neeb 4.
137. Makara's, nl. 2 stuks, Neeb 1 en 4, van voren gezien.
138. Een Boeddha-beeld, staande, thans in het Museum van het Bat. Gen., zie daar no. 233^a
139. Voetstuk van een vierkante zuil of pilaar, met lotusbladversiering.

In één woord kan men zeggen dat deze restanten zeer schoon zijn, en dat er eenmaal ergens in de nabijheid

een heiligdom moet gestaan hebben van niet onbeduidende afmetingen of geringe kunstwaarde.

8 van Neeb schijnt wel opzettelijk te zijn gemutileerd. Slechts het bladerwerk achter tegen het ruggestuk, om een langwerpige, slechts van boven afgeronde, schuin loopende glorie, is ongedeerd gebleven, en nog de meesterhand ver-radende.

De dagob op 6 is cylindrisch van vorm, met een korte, afgeplatte pynakel, die evenzeer cylindrisch is, en op de klok rust op een enkelvoudigen ogiefrand die dadelijk den eenigszins uitgebogen voet van dien pynakel steunt.

De makara's zijn zeker wel het belangrijkste en verdienen de aandacht zeer.

1 en 3 (zie plaat 1 en 2) zijn partners, zij vormen te zamen een paar, zij flanken met elkander. In den openge-sperden muil van den olifantvischkop staat een bewaker, met weelderig krullend haar, zooals de bhûta's en râksasa's dat vertoonen.

Zij zijn gewapend met een strik en een zwaren knods, die uit geledingen bestaat, en uitloopt in een bloemknop, waarop zij rust. De eene râksasa houdt de lus van den strik op (of nog liever voor) zijn iets vooruitgestoken rechterschouder, de andere heeft haar afhangend voor den linker heup. Reeds hiernit kan men opmaken dat de eene figuur de knods aan de linker zijde heeft en met die hand vasthoudt, en dat de ander dat met zijne rechter aan de rechterzijde doet. Het werd reeds gezegd, zij flanken. Beiden hebben zij een kort opgenomen buikdoek om, die met een band wordt opgehouden. Oorbellen, colliers, bovenarmbanden, enkelringen strekken hun verder tot sieraad. De olifantvischkoppen zelf zijn dubbel profilstukken en sterk verstylisteerd. Onder dubbelprofiel-stuk wordt hier natuurlijk verstaan iets dat ontstond door twee profillen, een rechtsch en een linksch, met den blinden kant tegen elkander te plaatsen, en het zoo verkregen model aan den voorkant vooral zoo bij te werken, dat het geheel

zich en face als één vrij staand stuk beeldhouwwerk voor-
doet. Van ter zijde gezien (en profiel), ziet men aan
weerskanten een compleeten slurf, van voren vertakt de
slurf zich, als men goed toeziet, in twee uiteinden, ieder
met een lip.

Over den rug van den slurf ligt een vlammenrand, maar
verstyliseerd in bloemwerk met fraaie lijnen, evenals ook
de tanden en de slag-tanden, gedeeltelijk ten minste, ara
besk-vormen hebben aangenomen. De kop is vol, dik
breed opgezet. Dit ziet niet op de afmetingen, maar wel
op onderlinge verhouding der onderdeelen die het gelaat
samenstellen.

Slechts door vergelijking is het mogelijk een goed in-
zicht in de waarde der lijnen te krijgen. Maar wie dit
behoorlijk nuchter doen kan, die ziet onder anderen spoedig
hoe in een geheel andere richting zich hier het makara-
of olifantsvisch- of zeemonster-ornament ontwikkeld
heeft, dan dat op Midden-Java is geschied. Dáár het
toegeknepen oog, het spleet oog; een klein oor, rustende
op een basis van weinig omvang; een uit den ooghoek,
den oogwortel ontspringende hoorn (of liever hoornvor-
mig ornament), dat achter het oor om loopt; lange eenigs-
zins holle wangen; bij de Djambische modellen een groot,
rond, uitpuilend oog, met zware tot bloemwerk versty-
liseerde wenkbrauwen; een groot, breed oor op een volle,
grootte, ronde basis, vooral de achterkant van de oor-
schelp is zeer ontwikkeld, en doet zich haast voor als
een geopende vleugel; het idee van een hoorn achter het
oor omloopende is geheel verloren gegaan, alhoewel aan
den onderkant het restant er van nog te zien is, trouwens
hij zou door de breede oorschelp op die punt na, geheel
bedekt zijn geworden; de wangen zijn kort, vol en bol,
en op de bovenlip vindt men bloemversieringen, als droeg
zij een knevel; het is als of men in den makara den kâla
of leeuwepop in zijn geheel heeft willen uitdrukken, het
geheele onderste gedeelte van het hoofd, het gelaat, op

den voorgrond brengende, en prononceerende, zonder op de manen te letten, waar men op Midden-Java juist dat tot zulke verrukkelijke lijntekeningen aanleiding gegeven hebbende maanwerk vooropzette, bij het verfatsoeneeren en vermodelleeren van den makara-kop. Zoo het nog noodig ware bij een zaak, die zoo van zelf spreekt, daar honderden voorbeelden het ons doen zien, nog te gewagen van de individueele vrijheid van den componist bij zulk lijn-gekwel, dan zouden deze voorbeelden uit Djambi van vrije variatie op een oud chapter, zeker zeer leerzaam zijn. Maar wij weten het, dat de oudheden op Midden-Java gevonden in hare rijkste ontwikkeling, dagteekenen uit de 9e eeuw, en dat het ornament, waarover hier een oogenblik gesproken moest worden, toen reeds een 12 eeuwen had doorgemaakt, in een geregelde repetitie van zich-zelf, zich vervormende en omzettende, maar steeds toch zich zelf blijvende. De besproken stukken uit Djambi trekken zeker de aandacht, maar het was niet meer noodig op hen in 't bijzonder te wijzen om te staven, dat ten opzichte van het makara-of olifantvischkop-ornament het nil mirari schering en inslag wezen moet. Het werd zoo even gezegd dat de hoorn van het makara-ornament van Midden-Java ook hier aan deze Djambische stukken in een restant nog teruggevonden wordt, nl. aan den onderkant, in de uitlopende punt, die zich op het eerste gezicht als een tweede onderkaak voordoet. Dat is zij echter niet. Men mag er niet anders in zien dan het restant van de punt van dien hoorn, dien hoorn, die zelf ontstond uit het in een fraaie bocht en ronding achter het oor rond gelegde maanwerk van den leeuwepkop (Kâla-kop), overgedragen om zijne fraaiheid van lijnen op den makara-kop.

De proef op de som geeft, als sprak het spel, Neeb's no. 4 (= no. 136 van het album der Sumatra-expeditie, hier plaat 3). Hoewel ook van dezen makara-kop het type in het algemeen zeer zweemt naar de juist beschrevenen

(dubbel profiel stuk, bolle wangen, groot oor, eender gevormde mond), treft ons toch dadelijk tegenover die twee stukken het spleet-oog, dat dit stuk nog laat zien. Maar ook bij dit stuk wortelt de uitlooper, die in den boven- en achter sier van den kop moet overgaan, niet in den buitenooghoek, [maar ontwikkelt hij zich als wenkbrauw, op de plaats der] wenkbrauw, maar van daaruit wentelt hij zich, achter het oor om/dat hier wel groot is, maar nog betrekkelijk klein vergeleken met dat der beids andere makara's, als een breede, aan den binnen- en aan den buitenkant versierde, platte hoorn eerst achter- en dan benedenwaarts.

Neeb's no. 5. de vierde makara, (plaat 4), sluit zich weer direct aan bij no. 1 en no. 3, met dien verstande dat het toch weer een eigen conceptie is, die in dit geval in schoonheid vooral uitmunt in de uitvoering van het oor, waarvan de schelp magnifiek van teekening is, en verrijkt is geworden met een door een gaatje in de oorlel gaanden dubbelen ooring. Dit stuk vertoont, evenals no. 1 en 3, een uit de bocht van de slurf uitkomend, en opgaand, plat bandsieraad, dat het stuk zeer verfraait maar in zijn onnatuurlijken stand den toeschouwer tegelijkertijd voorhoudt, dat hij er op te letten heeft, dat het om de fraaiheid der lijnen, der ornamentatie, der combinatie, der compositie te doen is. En daarmee is ook hier getooverd.

Bij alle onnatuurlijkheid, wanstaltigheid mag en kan men wel zeggen, bij de vreemde vormen-combinatie, bij de zonderlinge vereeniging van het zoetsappige, zacht-aandige, zoete en lieflijke, met iets angstverwekkends, verschrikkelijks, terugstootends, boeien de schoone lijnen, die het oog genietend volgt, en blijven ze boeien, telkens weer op nieuw de aandacht vragende, en ook bij de beschouwing van deze en dergelijke stukken dient onthouden te worden, ja mag niet worden vergeten, dat het onderwerp tot in zijne bijzonderheden, aan een ieder

en een iegelijk, van oudsher voldoende bekend is, dat evenals in de literatuur, zich ook in deze beeldende kunst de eisch laat voelen van de schoonheid van den vorm, dat het vooral te doen is om het kleed, waarin het oude, overjarige, maar daarom nog geenszins verjaarde onderwerp wordt gestoken, dat daarbij een zekere, zelfs groote mate van gelijkvormigheid een noodzakelijkheid is, maar toch steeds bij iedere nieuwe inkleeding gestreeft wordt naar iets nieuws, iets onverwachts, iets piquants. Want het zit hem bij zulke middeleeuwsche toestanden, als waarin deze stukken zijn ontstaan, ten eenemale niet in een rijkdom van motieven, het zijn de variaties, die talloos, en eindeloos zijn, welke hier den rijkdom der kunst aanbrengen en uitmaken. En waar hier gesproken werd van middeleeuwsche toestanden, daar werd die uitdrukking niet gebruikt om eenigen afkeer op te wekken, of afkeuring uit te drukken, integendeel, daar zij zoo typisch het geheim der kunst aanduidt en doet voelen, dat zich ontwikkelende repeteeren en herhalen, dat voet bij stuk blijven houden en niet veranderen van onderwerp, dat zich verfijnen, verrafineeren, vernieuwen, verrassend vervormen, onder een onafgebroken zich gelijk blijven, daar kan met zulk een uitdrukking slechts lof, en waar het de kunst betreft, in hare kunstige uitingen, slechts hooge lof bedoeld zijn.

Het ligt voor de hand, dat hier, waar het slechts te doen is om even die Djambische stukken te typiseeren, niet verder wordt ingegaan op de hier, eigenlijk overbodig, aangestipte eigenaardigheid dezer kunst, in hare uitingen. Een opsomming der soorten van variaties, der lijnen waarlangs zich deze, zich steeds verder ontwikkelende, bewogen hebben, het typiseeren van andere stukken is hier niet op zijn plaats, en zou dwingen tot een op dit oogenblik ongepaste uitvoerigheid.

**DE GEBORTE VAN SINGA MAHARADJA EN HET ONT-
STAAN VAN DE KOERIA [DISTRICT] ILIR IN DE
ONDERAFDEELING BAROS.**

DOOR

K. A. JAMES,

Contrôleur B. B.

Onder de aantekeningen op de eerste afdeeling van C. M. Pleijte's „Bataksche vertellingen" las ik dat het geslacht van Singa Maharadja, den bekenden Batakschen Priestervorst, zijn aanzien te danken had aan Atjeh, en geenzins is dit te betwijfelen, daar het bekend is dat hij met Atjeh in connectie is en vaak met stroopende benden Atjehers heult. Evenwel geeft een door mij aangetroffen verhaal omtrent het ontstaan van het district Ilir de voorstelling alsof het geslacht Singa Maharadja zijn ontstaan verschuldigd zijn zou aan den stichter van het vorstenhuis van Ilir, die de vader zou geweest zijn van Si Singa Maharadja I, aan wien hij en zijne nakomelingen als het ware hunne macht ontleenden.

Dit verhaal is aardig wegens zijn oostersche tint en avontuurlijke gebeurtenissen. Vrij verhaald laat ik het hier volgen.

Zeer lang geleden trok Sultan Ibrahim uit zijn land Taroesan omdat hij twist had met zijnen vader Sultan Moehammad Sjah. Hij vertrok met zijne echtgenooten en onderhoorige mannen en vrouwen die volgens de overlevering wel duizend bedroegen, en nam ook met zich mede een weinig aarde en een weinig water van zijnen geboorte grond, dien hij achterliet. Waarvoor dit laatste noodig was? Iederen keer wanneer op den tocht eene rivier werd aangetroffen, werd

het water daarvan vergeleken met het medegebrachte, doch telken male was het gehalte niet hetzelfde. Sultan Ibrahims doel was om bij het vinden van een rivier met water van hetzelfde soortelijk gewicht als het medegebrachte, aldaar zich te vestigen en een rijk te stichten. Reeds hoe lang had hij rondgezworven, zonder te vinden hetgeen hij wenschte!

Doch God de Allerhoogste zou hem helpen. Hij kwam in het landschap Toba te Dolok Silindoeng en alle radja's 1) hielden Sultan Ibrahim daar aan, doch deze wilde niet blijven, want het door hem medegebrachte water was anders dan dat van Dolok Silindoeng. Sultan Ibrahim zeide toen tot alle radja's van Silindoeng: „Thans kan ik niet hier blijven; later, wanneer gij bericht hebt ontvangen waar ik ben, kunt gij daar komen om mij te bezoeken. Nu zal ik hier vier penghoeloes als mijne plaatsvervangers achterlaten, opdat uwe namen in aanzien toenemen.”

Alle Tobasche hoofden namen dit met verschuldigten eerbied aan.

Daarop stelde Sultan Ibrahim vier penghoeloes aan, die hij de titels gaf van Orang kaja Toewa, Magek Tjita, Orang kaja Lelo Moedo en Baginda Maulana. Vervolgens sprak hij de hoofden van Dolok Silindoeng als volgt toe: „hier zijn de vier bestuurders, die mij vervangen en hier blijven,” waarop hij door alle radja's van Toba te Silindoeng eenparig den eed liet afleggen, dat zij allen en alle inwoners van Dolok Silindoeng hem, Sultan Ibrahim, zouden beschouwen als hunnen vader. Indien zij dezen eed niet nakwamen zou de padi te Silindoeng alang-alang (gras), de oebi (Inlandsche aardappel) een oneetbare wortel worden; zoodanig was de overeenkomst. Als teeken dat Dolok Silindoeng Sultan Ibrahim als zijn vorst en vader erkende moesten jaarlijks de vier penghoeloes komen met een geschenk bestaande uit een bont paard om hunne hulde

---

1) „Radja” niet op te vatten als vorst maar als hoofd van een kampong.

te betuigen aan Soeltan Ibrahim, begeleid door alle hunne onderhoorigen tot zelfs hunne kleinkinderen toe.

Nadat dit was geregeld gaf Z. H. Sultan Ibrahim aan alle hoofden en de bevolking te kennen dat hij wenschte te vertrekken om naar de door hem gewenschte plaats van vestiging te zoeken. Sultan Ibrahim trok toen naar het landschap Toba Bakara en kwam te Bakara aan, waar alle radja's verheugd waren over zijn komst. Niet lang hierna kwam hij met deze hoofden overeen om een moskee te bouwen te Bakara (1) en toen het gereed was bad Sultan Ibrahim daar op elk der bepaalde bedetijden.

Gedurende dezen tijd was er eene dochter van eenen radja in deze kampong, die Mohammedaansch werd en Sultan Ibrahim huwde haar. Nadat geruimen tijd Sultan Ibrahim in vrede geheel Toba had geregeerd, zeide hij op een dag tot alle hoofden van Dolok Bakara: heden geef ik u allen kennis, broeders, jongeren, en ouderen en andere familieleden, dat ik wil vertrekken om eene goede plaats te zoeken om mij neder te zetten. Blijft gij allen hier. Mijne vrouw hier laat ik achter en moet gij goed bewaken en verzorgen, want zij is reeds zwanger, en wanneer het kind geboren wordt zal het een jongen zijn met een harige tong en gij heeren moet hem noemen Si Singa Maharadja; hij zal mijn vervanger zijn en heerschen over het geheele land der Bataks. Nu zal ik vertrekken.

Toen hij op het punt stond te vertrekken liet hij een pajong achter als teeken van zijne macht en alle hoofden namen dit met genoegen aan. Daarop zeide Soetan Ibrahim tot alle hoofden, die aanwezig waren: „Indien ik reeds een vaste plaats heb gevonden om een kampong te stichten, moet gij allen daar komen. Thans moet gij

1) Dit verhaal stemt overeen met. pag. 4 en 5 van Pleijte's Bataksche vertellingen omtrent de pogingen om den Islam bij de Bataks in te voeren. En zou deze moskee niet verband houden met het in bovenbedoeld werk op pag. 45 vermelde heiligdom djoro = soero (mal. bedehuis) van Si Singa Maharadja, die volgens dit verhaal een zoon was van Sultan Ibrahim?

overeenkomen en beëedigen onder het branden van benzoë, en uwe handen bewierookende, dat gij niet zult tjida nalaten en verbreken onder het aanroepen van Allah's naam en van de arwah (zielen uwer voorouders), dat gij allen ieder jaar zult komen aanbieden een zwart paard aan mij of aan mijn zoon of kleinzoon". Daarop vervolgde Soetan Ibrahim: „Hé, gij allen radja's en bevolking van Bakara, indien gij het te ver en te bezwarend vindt om tot mijne woonplaats te komen, kunt gij het paard hier brengen, en behoeft het niet tot mij te komen, want hier is ook mijn zoon en kleinzoon, en zal dit een bewijs zijn, dat gij mij als uw vorst erkent. Wanneer gij echter de belofte verbreekt zoowel tegenover mij als mijn zoon en kleinzoon, zal de padi in uw gebied ilalang worden, de oebi zal een oneetbare wortel worden, alles wat leeft zal sterven." Zoodanig was de eed der Tobasche radja's op dat tijdstip.

Toen liet Soetan Ibrahim een heilwensch bidden door zijnen imam (geestelijke) dien hij in zijn gevolg had. Nadat dit gebed was gedaan, legden alle Tobasche radja's met goedvinden en oprechtheid den eed af. Soetan Ibrahim vertrok toen uit de kampong en alle hoofden van Toba deden hem uitgeleide tot buiten hun gebied, en S. Ibrahim volgde toen den grooten weg, en kwam in kampongs en landstreken en verliet die weder en zoo trok hij steeds door met al zijne onderhoorigen.

Terwijl Soetan Ibrahim rondtrok, werd hem een zoon geboren in de kampong Bakara. Het kind was een jongen met behaarde tong en toen het ter wereld kwam, had er aardbeving plaats, regende het zeer hard en onweerde het hevig. De bevolking van het land was verwonderd, want nimmer had zij zoo iets bijgewoond.

Nadat de bevalling was afgelopen besloot men het kind si Singa Maharadja te noemen, zooals zijn vader had bevolen en welk kind geheel Toba zou regeeren. Met de geboorte dan ook, verhief men dat kind tot vorst van Bakara en heerscher van alle Toba-Bataks.

Intusschen was Soetan Ibrahim zonder ophouden doorgetrokken in oostelijke richting tot hij eindelijk kwam in het landschap Pasariboe 1) Dolok. De radja's van Pasariboe vroegen toen aan Soetan Ibrahim: „Van waar komt gij allen hierheen met uwe zoovelen en welk land hebt gij verlaten en wat wilt gij hier.” Daarop antwoordde Soetan Ibrahim: „Mijn land heet Bakara en mijn stamvolk Pasariboe.”

Toen de hoofden van Pasariboe dit hoorden, waren zij verheugd en onmiddellijk hielden zij Soetan Ibrahim aan, zeggende: „Blijft gij allen eerst hier en trekt niet maar door, want wij behooren tot denzelfden stam.” Daarop bleef Soetan Ibrahim en vestigde zich in de kampong Raba-raba.

Na eenigen tijd daar verbleven te zijn, ging Soetan Ibrahim een onverbreekbaar verbond sluiten met de radja's van de vier windstreken van Pasariboe en wel van de soekoes Bandar, Habijahan, Matoendoeng en Sitaherohan. De overeenkomst was als volgt: „Op de plaats waar Soetan Ibrahim zich zou vestigen, zouden alle radja's van die vier windstreken van Pasariboe en elders komen met hunne onderhoorigen en koopwaren (welke zoude nader bepaald worden) brengen, en in moeilijke omstandigheden zou men elkaar helpen. Een markt zou gesticht worden in Pasariboe Dolok en Onan Si Batoe-batoe heeten. Daar zouden Tobaneezen van de stam Maraboen benzoë of andere handelswaren mogen verkoopen. Elders zouden hunne goederen aangehouden worden (bombong) d. w. z. dat aan lieden van Toba verboden zou worden om handelswaren tot Baros te brengen; tot de onan Si Batoe-batoe mochten zij komen en dan weder terugkeeren naar hun land. 2)

1) Van pa=per en sariboe=met hun duizenden.
en dolok=berg, dus met hun duizenden in het gebergte ook bestaat het landschap Pasariboe. Tobing. Tobing=laag, dus vlakte.

2) Hierdoor had Pasariboe Dolok het monopolie in den handel van benzoë uit het binnenland en konden zij groote winsten maken, daar zij de prijzen vaststelden.

Voorts werd bepaald dat indien Soetan Ibrahim een huwelijks- dan wel doodenfeest gaf, te voren kennis zou worden gegeven aan alle radja's der vier windstreken van Pasariboe, waarna eerst het feest zou plaats hebben. Indien Soetan Ibrahim vervangen werd als vorst, zou zijn opvolger te Pasariboe komen en iederen radja bezoeken opdat hij in ieders kampong gehuldigd zou worden, zooals het behoorde. Indien er twist was in Pasariboe Dolok, die niet door de radja's beslecht kon worden, zou Soetan Ibrahim naar Pasariboe gaan om de zaak uit te maken, of wel moesten degenen die in de twist betrokken waren bij Soetan Ibrahim zich aanmelden.

Toen deze overeenkomst gesloten werd, bekrachtigden eenparig de radja's van Pasariboe deze met den eed dat geene wijzigingen er in zouden gebracht worden tot zelfs in hunne nakomelingschap, en wie ontrouw werd zou getroffen worden door den afgelegden eed, niets zou bij hem slagen, wat men plantte zou geene bladeren en geene wortels krijgen.

Zoodanig was de overeenkomst tusschen Soetan Ibrahim en de radja's van Pasariboe. Evenwel, zoolang hij daar bleef, voelde Soetan Ibrahim zich niet behagelijk en wilde hij weder verder trekken om eene plaats te zoeken, die hem beviel. Op zekeren dag zou hij weggaan om een plek te zoeken aan het zeestrand en riep hij al de hoofden van Pasariboe tot wien hij het volgende sprak: „Ik zal eerst van hier vertrekken, gij allen blijft hier, morgen vertrek ik met mijn volk.” De radja's keurden dit goed en wenschten hem een goede reis.

Den volgenden morgen vertrok Soetan Ibrahim met al zijne onderhoorigen, mannen en vrouwen, van iederen stam ging een radja mede. Tegen den avond hield Soetan Ibrahim rust bij een rivier en aan de zijde van het bosch werd eene

---

Deze toestand heeft thans door het Nederlandsch bestuur opgehouden en sedert kort ook in Pasariboe Tobing, waardoor thans de vrije afvoer van boschproducten naar Baros gewaarborgd is.

palissade gemaakt. Hier werd overnacht en dit kamp werd Pagaran Lamboeng genoemd.

Den volgenden dag brak men op en liep men het pad langs, dat naar de zee voerde. Onderweg kwam Soetan Ibrahim bij eene rivier en daar vergeleek hij het gehalte van het water met het door hem medegebrachte, doch ook hier verschilde het soortelijk gewicht. Hij wachtte daar tot al zijne volgelingen aangekomen waren, waarop zij een maal gebruikten. Na gegeten en gedronken te hebben noemde hij die plek Moewara Panganan (van mangan = eten), waarop werd doorgemarcheerd. Niet lang hierna kwam men bij de monding van eene rivier en hier vergeleek Soetan Ibrahim weder het water met het zijne en God de Allerhoogste was dezen keer goedgunstig, want het water was van hetzelfde gehalte; het was niets lichter en niets zwaarder.

Daarop sprak Soetan Ibrahim al zijne onderhoorigen en radja's toe, dat hij hier zich zou vestigen, want het water had hij vergeleken met dat door hem medegebrachte. God, Hem zij lof, de Allerhoogste! Hier zou men eene stad stichten. Hier zou niets ontbreken, en tot de kindskinderen toe zou het steeds welgaan en de stad bloeien. De padi zou slagen en wat men plantte zou goed gedijen. Allen vernamen dit met vreugde en men begon met deze plek schoon te maken en niet lang er na was zij gezuiverd van onkruid.

Den volgenden dag werd begonnen met den bouw der stad en maakte ieder een huis en werd voorts een omheining om de plaats opgericht; niets liep tegen en zoo ontstond eene nieuwe stad, waarin men met welbehagen verbleef. Na eenigen tijd verhief zijn volk Soetan Ibrahim tot vorst met den titel Toeangkoe Soeltan Ibrahim en de stad werd Baroes 1) genoemd naar de plaats die men had verlaten 2).

1) Dit verhaal klinkt wel verdacht daar Baros toen reeds bestond onder den naam van „Patjoer”.

2) De moederkampong van zijn geboortegrond Teroesan in de Padangsche Benedenlanden.

Op een dag liep Z. H. Soetan Ibrahim langs de rivier en zag daarin eene manggisschil drijven. Hij vischte haar op en bekeek het voorwerp en zag toen kenteekenen dat aan die schil gesneden moest zijn met een scherp mes, waaruit hij opmaakte dat stroomopwaarts stellig menschen moesten wonen, want de manggis was eene vrucht uit deze streken.

Hij besloot de rivier te volgen en ging alleen stroomopwaarts. Liet lang hierna kwam hij bij eene stad, die hij binnenging en waar hij lieden ontmoette, die hem vroegen van waar hij zoo alleen kwam, waar de kampong van zijn vorst was en wat het doel zijner komst was.

Soetan Ibrahim antwoordde dat zijn land dicht bij was en hij ook iemand van de streek was. Toen de lieden zulks hoorden gelastten zij hem terug te keeren, waarop hij naar huis ging stroomafwaarts. (Iilir). Echter de lieden van de kampong stroomopwaarts (moedik) beraadslaagden en besloten om deze nieuwe kampong te zien. Den volgende morgen gingen alle bewoners vande kampong Moedik naar de kampong Iilir met alle waardigheidsteekenen van hun vorst en wapens en kort er op ontvouwde zich voor hunne blikken eene nieuwe stad met een wal en vele menschen.

Daarop gingen zij binnen en vroegen om den radja en zijne penghoeloe's (hoofden) te zien en men bracht een gezantschap uit hun midden voor Soetan Ibrahim. Deze sprak het toe: „Wat is het doel der heeren om hier te komen.” Het gezantschap antwoorde: „Wij zijn bevolen door onzen vorst te Moedik, om U Heer te vragen waarom Gij hier eene stad hebt gesticht, want de grond hoort ons toe. Aan wien hebt Gij om vergunning gevraagd?”

Soetan Ibrahim beval toen dat de radja's der vier windstreken en soekoes van Pasariboe bescheid zouden geven en deze antwoordden tot het gezantschap: „Waarom spreekt gij dusdanig, weet gij niet dat deze grond ons toebehoort.”

Daarop twistten beide partijen; ieder beweerde recht op den grond te hebben en dien dag werd het geschil

niet uitgemaakt, doch ging het gezantschap terug om hun vorst verslag uit te brengen van hunne zending. Zoodra had de Radja van Moedik den uitslag der zending vernomen of hij beval dat den volgenden morgen vroeg al zijn volk naar de kampong Ilir zou gaan om den radja aldaar gevangen te nemen.

Dien dag verzamelde het volk zich en trok het gewapend naar Ilir, dat zij spoedig binnendrongen. De vorst van Moedik ontmoette Soetan Ibrahim en wisselde een groet en een handdruk met hem, waarop hij hem mededeelde met zijn volk gekomen te zijn om te vernemen hoe men gedurfd had alhier eene stad te bouwen en van wien men den grond gevraagd had. Daarop antwoordde Soetan Ibrahim: „Hoe durft gij zoo spreken? Deze grond en deze rivier behooren mij toe; aan wien heb ik nog wat te vragen?” De radja van Moedik zeide toen: „Durft gij onder eede bevestigen dat deze grond en deze rivier u toebehooren? Zoo ja, dan is het zoo en zijn ze uw eigendom.”

Soetan Ibrahim verklaarde zich bereid, waarop hij de aarde en het water liet brengen, die hij van vroeger had medegevoerd. Hij ging vervolgens op die aarde zitten en dronk dat water en legde toen den volgenden eed of: indien de aarde waarop ik zit en het water dat ik heb gedronken mij niet toebehooren, zal God ons met onheil treffen. Indien deze aarde en het water dat ik dronk mij toebehooren, zullen wij steeds welvaren, tot het einde der wereld. Nadat de Radja van Moedik dezen eed had gehoord, zeide hij: „Werkelijk het is zoo; de grond en het water behooren u toe en deze stad is de uwe.”

Beide vorsten sloten toen vriendschap en bezegelden haar onder eede, dat men elkaar geen schade zou berokkenen. Was er overstroming dan was men beiden nat; heerschte er droogte dan zou men beiden 't droog hebben en zoo zou het zijn tot elkaars kindskinderen toe.

Zoodanig had God, de Allerhoogste, beider harten ge-

stemd dat zij groote vrienden werden voor altijd. De vorst van Moedik keerde huiswaarts en ieder heerschte in voorspoed en vrede.

Nog dient vermeld te worden dat de vier radja's van Pasariboe, die Soetan Ibrahim medegebracht had, vergunning verzochten terug te mogen keeren naar hun land, en zij keerden huiswaarts en vertelden aan de andere radja's van het landschap Pasariboe, dat Soetan Ibrahim zich gevestigd had te Baros benedenstrooms en met hen, alsook de overige radja's van Pasariboe, overeengekomen was om wanneer de vijand kwam zoowel van de zee- als van de landzijde te samen hem te bestrijden.

Zoodanig is de oorsprong van het huis Ilir, afkomstig van Taroesan (Painan) en aldus de oorsprong van den naam Baroes, en van de kampoeng Moedik, omdat die stroomopwaarts, en van de kampong Ilir omdat die stroomafwaarts gelegen was.

Hiermede is het verhaal van de stichting afgelopen, zooals die beschreven is door Soetan Ibrahims afstammeling Soetan Alam Sjah het op 30 December 1898 overleden districhtshoofd van Ilir.

WAJANG DAMPOE AWANG

DOOR

S. COHEN, Fzn.

Het onderstaande verhaal werd opgeteekend door Mas Martâ Atmâdjâ, tijdelijk gecommiteerde bij de koffiecultuur te Petoengkriânâ, uit den mond van den dalang Karnâ op den avond van den 29sten September 1897, toen deze in de kawedanan te Dârâ de Wajang Dampoe awang voordroeg.

* *
*

Deze wajang begint bij het tijdstip dat Sang Jang Goeroe boos was, omdat Sang Jang Ontâbogâ gedurende drie maanden zijne opwachting niet had gemaakt, en eindigt bij het verhaal van den oorlog tusschen den vorst Sri Maroenggoeng Nalèndrâ van Gilingwësi met Sri Nâtâ Brâmârâdjâ van Nglâgâpoerâ.

* *
*

Het eerst verschijnt ten tooneele Sang Jang Goeroe. Voor hem zijn gezeten Sang Pandji Narâdâ en Batârâ Endrâ. Batârâ Goeroe begint zijne verwondering te uiten en vraagt aan Narâdâ wat de reden er van zou kunnen zijn, dat Ontâbogâ reeds gedurende drie maanden zijne opwachting niet heeft gemaakt, waarom hij Narâdâ de opdracht geeft dit te onderzoeken. Mocht blijken, dat Ontâbogâ oproerig is, dan moet hij ter dood gebracht worden.

Narâdâ gehoorzaamt en vertrekt. Aangekomen bij Ontâbogâ begroet hij dezen en vraagt de reden van zijn wegblijven. Ontâbogâ vertelt hem dat hij tengevolge van eene oogziekte reeds drie maanden lang verhinderd is zijne opwachting te maken. Bang zijnde dat zijn wegblijven

de gramschap op zou wekken van Batârâ Goeroe, had hij de uit zijne oogen vallende tranen bewaard in een juweelen tooverbeker; dezen biedt hij Narâdâ aan om te dienen tot bewijs van zijne woorden.

Narâdâ vindt het een goed idée om den beker met tranen maar mee te nemen en aan Batârâ Goeroe te overhandigen, opdat deze mede overtuigd worde van de ziekte van Ontâbogâ. Deze heeft daar niets tegen, waarop Narâdâ naar de kadjiwatan terugkeert.

Hier verschijnt Narâdâ voor Batârâ Goeroe en doet verslag van zijne reis en biedt den medegebrachten beker met tranen aan. Bij het openmaken van den beker waren de tranen echter veranderd in twee eieren. De goddelijke bode krijgt nu de opdracht die eieren aan Ontâbogâ terug te brengen en hem te gelasten ze uit te broeden. Wat er uit te voorschijn mocht komen zou hij Batârâ Goeroe hebben aan te bieden.

De last wordt uitgevoerd. Het resultaat is, dat er uit het eene ei een jongetje, uit het andere een meisje te voorschijn komt. Ontâbogâ brengt beiden onmiddellijk naar het godenverblijf. Batârâ Goeroe doopt het meisje Déwi Sri, den jongen Sadânâ. Tot zijne gemalin, die hij vervolgens laat roepen zegt hij: Déwi Oemâ, dit meisje geef ik je om te verzorgen, pas goed op haar; doe al wat ze vraagt, maar ik verbied je ten strengste aan heur haren te trekken (djanggit), dit is mijn bevel. En tot Narâdâ: neem jij dezen Si Sadânâ, volg al zijne verlangens op.

Déwi Oemâ verzorgde Déwi Sri naar behooren. Het meisje groeide voorspoedig op, kon spoedig reeds praten. Eens erg lastig zijnde wil zij tot speelgoed hebben: „oṭak oṭak djoeroe dëmoeng.” Oemâ begrijft haar niet, wordt boos, en terwijl zij haar vraagt wat zij hebben wil trekt zij Dewi Sri aan het haar. Op hetzelfde oogenblik valt deze dood neer. Groote ontsteltenis van Déwi Oemâ; doch niets aan het gebeurde kunnende veranderen, brengt zij het lijkje naar haren heer en gebieder, die zeer boos wordt over het

niet opvolgen van zijne bevelen en haar ter dege daarom berispt en naar huis terug stuurt. Aan Narâdâ wordt het lijk toevertrouwd om het te begraven [te plaatsen in een tjandi]. „Pas goed op de tjandi, Narâdâ en rapporteer mij over honderd dagen wat er uit te voorschijn is gekomen”, is het bevel aan den bode. Na honderd dagen ontspruiten uit het graf allerlei zaden. Batârâ Goeroe hiervan onder-richt, beveelt al die zaden te brengen aan den vorst van Java om ze in zijn land uit te planten. Narâdâ wordt bovendien aangemaand om bij het volvoeren van deze opdracht vooral het hoofd niet linksom te wenden.

Maar zooals het steeds gaat, zoo ook nu. Op zijn tocht naar Java, naar het rijk Mëndang kamoelian vergeet hij dit verbod en wendt het hoofd linksom. Op hetzelfde oogenblik verschijnt plotseling voor hem een danâwâ.

Wie zijt gij, vraagt Narâdâ, verbaasd, die mij hier afwacht?

Ik ben de vorst der walangs; Walang Soemirang, heet ik; en kom U nu vragen, wie gij zijt, die mijn eten daar draagt.

N. Weet dat ik de kabajan der dèwâ's ben; Sang-kanèkâ Poetrâ, door Batârâ Goeroe naar Mëndang kamoelian gezonden, om deszelfs vorst alle soorten zaden, padi, djagoeng, gondêm, en zoo voorts, te brengen. Die vorst moet ze uitplanten.

S. Neem mij vooral toch niet kwalijk, dat ik U in den weg trad.

N. O, neen, dat is niets. Wees welkom hier. Maar ga nu op zij en laat mij door.

S. Dat wil ik gaarne doen, doch geef mij dan eerst die door U medegebrachte zaden. Ik heb ergen honger.

N. Geen kwestie van, mijn waarde. Batârâ Goeroe heeft mij opgedragen ze te brengen naar den vorst van Java. Kwel mij dus niet. Straks word ik anders nog op een standje onthaald. Doch Walang Soemirang bleef aandringen. Op eens nam Narâdâ een sprong, vloog langs Soemirang heen en vluchtte weg. Soemirang achtervolgde hem wel, kon hem echter niet inhalen.

In de hoofdstad van Mendang kamoelian aangekomen, maakte Narâdâ direct zijne opwachting bij den vorst Maharâdjâ Déwâ Koesoemâ, en overhandigde dezen alle de zaden, met de woorden: ik ben hier gekomen, om U al deze verschillende zaden te brengen, opdat gij ze uitplantet; Batârâ Goeroe draagt U op eerst het padizaad uit te planten. Als het geslaagd is, moet gij dan de oogst opnieuw uitzaaïen opdat de hoeveelheid padi spoedig zeer groot zal worden. Plant dan de andere zaden ook uit. Verbreidt den aanplant en gij kunt ze overal verspreiden [mratani, jâ tani, pinaringan parab Among Tani, zegt mijn berichtgever].

Narâdâ keert terug naar de kadjiwatan. De vorst van Java plantte de zaden uit, met het gevolg dat hij reeds spoedig al zijne onderdanen van die zaden kon voorzien.

Bambang Sadânâ begint na het overlijden van zijne zuster Déwi Sri zich in somber weemoedig gepeins te verdiepen, treurt weg en sterft. Narâdâ het lijkje brengende voor Batârâ Goeroe, krijgt van dezen bevel ook dit lijk te begraven en te rapporteeren wat voor bijzonders na honderd dagen met het graf mocht zijn gebeurd.

Na dien termijn blijkt bij opening het graf alle mogelijke schatten in te houden, ijzer, zilver, goud, diamanten, robijnen enzoo voort. Ook nu weer geeft Sang Pramèsti het bevel deze dingen te brengen aan Among Tani, vorst van Mendang kamoelian en wordt Narâdâ verboden bij zijn tocht het hoofd linksom te wenden. Deze vergeet onderweg dit verbod wederom. Op hetzelfde oogenblik komt hem in den weg iemand van een vorm, noch man, noch vrouw. Deze, Walang Srani wil zijn aandeel van de schatten hebben. Narâdâ denkt er natuurlijk niet aan, iets af te staan, vlucht in eens door tot Mendang kamoelian, waar hij 's nachts aankomt. Toevallig was de vorst al gaan slapen, Narâdâ erg dorstig, wil drinken, doch water vindt hij niet; daarop wil hij trachten een sirihpruim te bemachtigen, doch sirih was er niet. Ten einde raad, besluit hij maar even naar

het land aan de overzijde der zee te gaan. Te middernacht ongeveer kwam hij te Bandjermasin. In het paleis van Sampoekong was nog licht op. Narådå gaat binnen.

N. Wees gegroet Sampoekong.

S. Ontvangt ook gij wederkeerig mijne groeten, met de vraag, wie gij zijt, die zoo midden in den nacht hier binnenvalt.

N. Ik ben Sang Jang Manikmájå of Narådå, door Bårå Goeroe naar Java gezonden. Among Tani was echter reeds ter ruste gegaan. Mijn weg had ik vlug afgelegd, nagezeten door Walang Srani, die mij de schatten, die ik Among Tani moest brengen, wilde afnemen. Dientengevolge heb ik grooten dorst, en ben ik maar even door gegaan naar hier.

Narådå krijgt te drinken. Daar alle schatten hem wel wat erg zwaar zijn geeft hij de helft aan Sampoekong. De rest neemt hij weer mee.

Op zijn terugweg naar Java, snijdt Walang Srani hem plotseling weer den pas af; en vraagt de schatten. Narådå vlucht. Tot Tegal kapapan gekomen, begraaft hij er de helft, neemt de andere mede. Walang Srani haalt hem nu in, dringt erg aan op de goederen, waarom Narådå ze door de lucht weggooit. Als een meteor vallen zij neer, aan den voet van het gebergte, waar zij in de aarde dringen en zullen blijven liggen tot latere tijden voor hen die het slechte pad bewandelen. [tiang kang mangiwå].

Het verhaal wordt verplaatst naar het land Lëboergongså. De vorst Praboe Poeloenggånå had vier door bidden verkregen kinderen (poetrå saking poedjan). De eerste was een danåwå, Boedoeg Basoe geheeten. De prinsessen waren Retnå Déwi Poeloeng-poedjå, fraai van uiterlijk, donker van kleur; dan Déwi Poeloengsari, slank van lichaam en mede donker van kleur, en eindelijk Déwi Lårå Wingwang, zeer mooi met geel gelaat en fieren lichaamsbouw. Alle drie waren in alles zeer bedreven. Alleen Boedoeg

Basoe had het geheele lichaam met zweren bedekt, waarom hij dag en nacht jammerde.

— De vorst verschijnt ten tooneele met zijne vier kinderen voor zich. Ook voor zijn vader zit Boedoeg Basoe nu te klagen en te jammeren, wat den vorst veel verdriet doet. Boedoeg Basoe vraagt daarop hulp aan zijne zusters:

„Làrà Wingwang, kook jij water voor mij om mijne wonden uit te wasschen; Poeloeng-poedjà, haal jij bladeren om mijne zweren te bedekken en jij Poeloensari, zoek jij bladeren om tot een pap gekookt te worden; opdat de wormpjes zich niet naar alle kanten zullen kunnen verspreiden”. — De princessen verwijderen zich om aan dit verzoek te voldoen en blijft de vorst nu met zijn zoon alleen. Daar deze al door blijft jammeren en weeklagen, beveelt hem zijn vader maar de wereld in te gaan om genezing voor zijn kwaal te zoeken: „Als je zoo blijft zitten weeklagen, genees je nooit. Ga daarom maar heen, zoek pandita's op, die je kunnen helpen. Kom maar niet terug voor je genezen bent.” —

Dit hoorende, voelt Boedoeg Basoe zijn hart als gekerfd door smart. Ja vader, ik zal gaan; blijft U hier maar welbehagelijk achter. Goed, mijn zoon; ik zal den dèwà's voor je vragen, dat je genezing moge vinden.

Boedoeg Basoe gaat heen.

Spoedig hierna verschijnt Déwi Poeloengpoedjà met de bladeren: Waar is broeder, Boedoeg Basoe, vader?”

Die is heengegaan om genezing voor zijn kwaal te zoeken”.

Dan kan ik niet achterblijven, daar hij zich misschien verwijdert en niemand bij zich heeft om te helpen, ga ik mee.

Zooals je wilt; doch weel dat als je gaat, je niet meer behoeft terug te komen

Déwi Poeloengpoedjà vliegt weg, haar broeder achterna.

Déwi Poeloensari komt nu met de pap voor de wonden. Hoorend, dat Boedoeg Basoe vertrokken is, begint zij te huilen en haren vader te beschimpen. Het resultaat is, dat ook zij haar broeder achterna gaat.

Zoo gebeurt daarna ook met de derde zuster.

Door een en ander is de vorst in groote woede ontstoken, de hoeken van zijne lippen trillen, zijne oogen schieten vuur.

De ěmban verschijnt nu voor den in toorn ontstoken vorst. Vreesachtig spreekt zij: „Neem mij vooral niet euvel, heer, wat ik U te zeggen heb. Waarom zijt gij toch zoo vertoornd op Uwe arme kinderen. Denkt U er niet om dat zij hulpeloos steeds verder zich van hier verwijderen. En bovenal hoe moet het, als de princessen onderweg iets overkomt? Weet U wel dat de déwá's U dat dan zeker zullen vergelden?

Deze vermaning doet den vorst hevig ontroeren. Hartverscheurend is zijn leed. Met neergebogen hoofd, de handen om de knieën geslagen, zit hij neer. Nu eerst begint hij te beseffen wat hij gedaan heeft en besluit hij zijn kind te gaan zoeken.

Blijf jij maar hier, ěmban, ik zal mijn zoon zelf gaan zoeken.

Goed heer, ik wensch U goede reis.

Door het luchtruim vertrekt de vorst. Naar Noord en Zuid gaat hij, zonder nog te vinden.

Boeđoeg Basoe is ondertusschen aan den zoom van het woud gekomen.

„Mijn vader heeft mij weggezonden, omdat hij de lucht, die ik verspreid, niet kan uithouden. Daar het zeker is, dat mijne ziekte niet zal genezen, ben ik dus feitelijk door hem verstooten. Beter is het daarom, dat ik maar sterf. Goden, laat mij sterven.”

Bij het ingaan van het bosch, ziet hij een grooten steen. Om te sterven, bonst hij er met zijn hoofd tegen. Zonder succes echter, want bij de aanraking valt de steen uit elkaar. Daarop loopt hij tegen een grooten boom aan ook deze valt uit elkaar.

Troosteloos gaat hij nu verder.

Bij den viersprong ontmoeten de drie princessen elkaar. Geene van hen had Boedog Basoe nog gezien.

Zij besluiten nu elk naar een anderen kant te gaan om hem te zoeken en na afloop van haar tocht weder bij den viersprong bij elkaar te komen. Bedroefd gaan allen op weg.

Déwi Poeloengpoedjâ gaat het bosch in, er in doordringend als een boschkip. Onderweg wordt zij opgemerkt door de vier zonen van Praboe Déwâ Koesoemâ, of Among Tani, geheeten Raden Gading, Raden Poering, Raden Anđoen Đadapan en Anđoen Poedak. Daar zij zonder geleide is, treden de prinsen haar in den weg, vragen haar wie zij is.

„Ik ben eene prinses van het groote woud, de wolken beschutten mij, de reeën voeden mij en de pauwen dekken mij toe,” antwoordt zij hun.

Op eens ziet zij dat Raden Poering een wenk geeft aan zijn broer Đadapan. Vlug springt zij op en vlucht weg, achtervolgd door de vier prinsen. Angstig vlucht zij het bosch in en verdwijnt.

In het bosch stond een groote waroe boom, Tondâ Waroe = Đadap geheeten, die erg verlangend was om als mensch te worden en te kunnen spreken. Nacht en dag verzocht hij er den dewâ's dringend om. Het godenverblijf dreunde er van; de Kawah Tjondrâ Goemoekâ kookte, de êndoet-blêgdâ-bâ viel overal neer, de Sapi Goemarang bewoog, de Widdâdâri's schreeuwden. De dewâ's begeven zich nu naar Sang Jang Pramesti om mede te deelen, dat er oproer was in den hemel. De Balé Mrêtjoekoendâ, zetel van Bađârâ Goeroe bewoog zelfs.

Voor dezen waren gezeten Narâdâ, Bađârâ Enderâ, Sambo, Komâdjâjâ, Ratih en Déwi Oemâ.

Narâdâ doet mededeeling van het oproer in den hemel, en vraagt wat gedaan moet worden.

Weet gij dat niet, Narâdâ, gij die toch steeds der goden spijs nuttigt [babakan, bast van boomen, waardoor de goden helderziende worden]; zegt hem Bađârâ Goeroe.

Dan zal ik je zeggen, dat er in het bosch op Java een boom, Pondâ Waroe, is, die gaarne als de menschen wil worden. Ga jij tot hem en deel hem mede, dat ik zijn wensch zal vervullen. Binnenkort zal eene afstammeling der widâdarèn tot hem komen, die geef ik hem tot echtgenoot.

Narâdâ spoedt zich naar Pondâ Waroe en deelt hem dit mede.

Kort hierop doet de boom door zijne wondermacht het regenen en donker worden.

Dêwi Boeloengpoedjâ in het bosch zoekt voor den regen en de duisternis een schuilplaats. Onder den boom Pondâ Waroe schuilt zij. Deze opent zich en Dêwi Poeloeng-poedjâ geraakt hoe langer hoe meer in den boom, tot zij geheel gevangen is. Zij, in doodsangst, schreeuwt om hulp, roept om haar vader.

Ween toch niet, schoone, troost haar de boom, jij bent mij door de goden beloofd tot echtgenoot.

Zij blijft weklagen. Haar vader, die zijne kinderen zoekt, hoort haar en daalt uit de lucht neder, nadert den boom en gaat dezen binnen om zijn kind te helpen. Ook hem klemt de boom vast.

U zijt mijn schoonvader, spreekt de boom tot hem, want Uwe dochter wil ik tot vrouw.

De vorst ontsteekt in toorn. Hoe wil jij, een boom, met eene prinses trouwen.

De boom laat den vorst niet los, knelt hem hoe langer hoe meer, tot dat de boom warmte begint te voelen door de aanraking met den vorst. Door die warmte splijt de boom, valt in vele stukken uit elkaar, welke stukken alle timâhâ-boomen worden. Poeloenggânâ wordt Poeloeng Banaspati.

Poeloengsari komt onverrichterzake op den kruisweg terug. Niemand ook hier ziende bidt zij om een sterken wind,

die haar mee zou nemen. Wind steekt op en voert haar weg, zij valt neer op den berg Rêpat waar zij in vogels, in 177 soorten vogels verandert.

Ook Bârâ Wingwang komt zonder succes terug bij den kruisweg. Juist regent het, terwijl zij loopt over de dijkjes der sawah's van Among Tani; zij glijdt uit en valt. Door den val splijt haar hoofd en komt er een vogel brandjangan uit. De romp verandert in padi singgang [tweede snit van padi].

Op zijn tocht in het bosch stootte Boedoeg Basoe overal zijn lichaam, en huilt hij als een tjâlâpitâ.

„Dood mij toch, déwâ's ik kan het niet meer uithouden, al die jeuk en pijn en het bijten van al die wormpjes.”

Onder een grooten, nieuw-uitzienden boom, de kardoe of Djati-boom gaat hij zitten uitrusten. Terwijl hij daar zit, voelt hij zich vrij prettig. Er komt een wind opzetten, hij wordt slaperig en valt in slaap onder den boom. Hij droomt dat hij Déwi Sri ontmoet, dat zij met elkaar spreken en zij eindelijk zijn vrouw wordt en dat zij trouwen.

Hoe groot is daarom zijne verbazing als bij zijn ontwaken hij bemerkt, dat hij slechts alleen is en zijne schoone gemalin nergens te vinden. Om haar zoo gauw mogelijk terug te krijgen, besluit hij maar onmiddellijk zich op weg te begeven naar de Kadjiwatan, ten einde zijne opwachting te maken bij Batârâ Goeroe en dezen hare hand te vragen.

In het Godenverblijf zijn voor Batârâ Goeroe gezeten Narâdâ, Batârâ Endrâ en Sambo. Het verblijf schommelde door de wondermacht van den reus, die de Soerâlâjâ besteeg. Jang Pramesti deelt Narâdâ mede, dat hun verblijf schudt, doordien Boedoeg Basoe op weg erheen is, om de hand van Déwi Sri te vragen, en hij draagt hem op dien ongewenschten indringer te doen terugkeeren.

Narâdâ verzamelt alle déwâtâ's om zich heen en geza-

menlijk probeeren zij Boedog Basoe terug te jagen. De lucht die deze verspreidt is hun echter te machtig en keeren zij overhaast terug, op den voet gevolgd door Boedog Basoe.

Batârâ Goeroe, naast wien Déwi Oemâ en Narâdâ gezeten zijn, heet den reus welkom. Boedog Basoe bedankt voor de verwelkoming en zegt, nadat hij het verhaal van zijn droom heeft gedaan, hoe hij naar de kadjiwatan is getegen om zijne vrouw Dewi Sri te zoeken. Nergens anders dan hierheen toch kon zij gegaan zijn. Waar is zij nu? Geef mij haar!

Weet, Boedog Basoe, antwoordt de oppergod, dat Déwa Sri al lang dood is.

Dat is niet waar, wie zit dan daar achter u?

Dat is mijn gemalin, Déwi Oemâ.

Wel neen, Ejang, dat is Déwi Sri, vergissing is niet mogelijk.

En met springt Boedog Basoe op haar toe. Fluks laat Déwi Oemâ zich op den schoot van haren echtgenoot vallen en smeekt dezen om hulp. Met zijn pijl Goembâlâ gêni doodt hij daarop Boedog Basoe.

Narâdâ wordt uitgezonden om den timmerman Sinangoeh te roepen; aan wien, na zijne verschijning, het maken van een doodkist, groot genoeg voor den reus, wordt opgedragen.

Met zijn zoon Bambang Soeksilâ haast de timmerman zich naar het moeras, waar hij wist, dat een zeer groote boom stond. Bij het omhakken valt de boom tegen verwachting in het moeras, tot groot verdriet van den timmerman. Met behulp van een toovergebed en na drie streepen op den stam getrokken te hebben, verandert de boom in de begeerde doodkist. Daar de kist echter te zwaar is om die alleen weg te dragen, laat hij zijn zoon ter bewaking achter en gaat hij zelf er op uit menschen te zoeken, die hem zullen kunnen helpen de kist te transporteeren naar de Soerâlâjâ.

Terwijl de timmerman weg is, tilt zijn zoon de kist op,

vindt die heelemaal niet zwaar en brengt haar alvast maar tot den ingang van het godenverblijf, waarna hij naar het moeras terugkeert. Zijn vader is daar al terug en in grooten angst dat hij zoon noch kist vindt. Als hij hoort dat zijn zoon ondertusschen alleen de kist heeft overgebracht tot aan het godenverblijf, wordt hij kwaad, en scheldt hij zijn zoon uit, denkende dat deze hem wilde overtreffen.

Op hetzelfde moment verandert de zoon in een buffel. Dit ziende, spreekt de vader tot hem: „Zoonlief, aan den wil der goden is niets te veranderen. Jij bent een buffel geworden en dat moet je nu blijven. Ik raad je nu aan naar Java te gaan om er den vorst te dienen. Wat hij je beveelt, moet je doen. Hier geef ik je een eg en een ploeg mee voor den dienst van Among Tani. Ga nu maar heen en pas op.”

Sang Andanoe (buffel) gaat naar Java.

De timmerman wil naar de kadjiwatan gaan, maar is in nood, daar hij niemand heeft om zijn gereedschap te dragen. Eene vrouw bezig kruiden te zoeken, ziende, vraagt hij haar op zijn eigendom te willen passen. Zij belooft het hem, mits hij spoedig terugkomt.

Batârâ Goeroe neemt de doodkist in ontvangst. Hij gelast daarop Wongkâ en Wangkëng het lijk van Boedoeg Basoe er in te doen, dan de kist dicht te binden, en naar zee te brengen om daarin gegooid te worden.

Evenwel wordt hun ten sterkst op het hart gedrukt de kist onderweg niet open te maken.

Wongkâ en Wangkëng nemen de kist op en aanvaarden den tocht. Onderweg rusten zij uit.

De vrouw ondertusschen werd onrustig, omdat de timmerman niet terugkeert. Als het donker begint te worden laat zij de gereedschappen achter bij de rivier en klimt in een grooten boom.

Bij zijn terugkeer ziet de timmerman de vrouw niet, doch

vindt hij zijn gereedschappen overal verspreid liggen. Zijne sipatan (touw om rechte lijnen te trekken) vindt hij drijven in de rivier, waarom hij deze de kali Sipatan doopt. Op een tak boven in een boom ziet hij eindelijk de vrouw, dat wil zeggen, alleen hare dijen kan hij onderscheiden, schrijlings op den tak.

Hard schreeuwt hij nu. „Dijen” (poekang), maar de vrouw antwoordt niet en verandert nu in een poekang, een luiaard (soort aap). Daarop gaat de timmerman naar huis.

Terwijl Wongkå en Wangkëng nog uitrusten, hooren zij een donderend geluid in de kist. De laatste wil haar openmaken de eerste is er tegen. Van de gelegenheid dat Wangkå zich even verwijdert, maakt Wangkëng gebruik om de kist te openen. Bij het opengaan komen er bij honderden dieren uit, die welke in het bosch terecht komen worden boschdieren, degene die in het water vallen werden visschen. De kist sluit zich van zelf weder. Bij den terugkeer van Wongkå, biecht de ander zijn schuld. Zij besluiten fluks de kist in zee te gooien en dan de dieren, die er uit gekomen zijn te gaan bewaken, Wongkå in het water, Wangkëng in het bosch.

Onder den naam Jang Baroenå gaat Wongkå te water. Aan alle visschen geeft hij namen. De kist wordt de visch djåkå toewå het hout ervan de visch loenggåjånå.

't Aantal soorten visschen in het water wordt gezegd 123 te zijn, waarvan de namen niet worden vermeld.

Wangkëng verandert zich in een heel oud man, Sang Bramånå geheeten. De boschdieren roept hij voor zich om hun namen te geven. Alle verschenen dieren waren 137 in getal, de namen worden niet verteld. Terwijl alle dieren voor hem gezeten zijn om namen te krijgen, valt de klappertor uit de gëbang palm, waarvan hij bezig was de poepoes op te eten. Alle dieren verschrikken door dien val en verspreiden zich haastig. Daarom wordt de poepoes van de gëbang nog gebruikt als afweermiddel (gawar)

tegen de boschdieren. Sang Bramânâ roept de dieren terug en geeft hun namen. Daarbij staat hij op een zwarten steen. Plotseling valt hij er af en verandert in een woeloenghert. Zijn stok valt ook en wordt een têngsék boom. Nadat Sang Bramânâ in een woeloenghert is veranderd, wordt hij koning van alle boschdieren.

* * *

Nu komt op de vorst van Telâgâpoerâ, Mahrâdjâ Brenggi een danâwâ, wiens zoon Raden Karoengkâlâ geheeten was. Deze laatste had vernomen, dat in Mëndang kamoelian op Java zoovele soorten lekker eten waren en vraagt daarom zijn vader verlof derwaarts te gaan.

Zijn vader geeft hem het verlof den vorst van Java te gaan dienen, doch waarschuwt hem wel op te passen. Iemand die kunde op wil doen toch, heeft zwaar werk, des te meer hij die gaat dienen bij een vorst die de geliefde is van Batârâ Goeroe. Ten slotte raadt hij zijn zoon aan onderweg djali-zaden uit te strooien, opdat bij zijn terugkeer hij overal voedsel zal kunnen vinden. Daarna vertrekt Raden Karoengkâlâ.

De vorst van Mëndang kamoelian verschijnt nu ten tooneele. Voor hem zijn gezeten zijne zonen Raden Gađing, Poering Dađapan alsmede Patih Soebâlâ.

Terwijl de vorst inlichtingen vraagt omtrent de hoeveelheid padi en het aantal gevulde padischuren, maakt Karoengkâlâ zijne opwachting. Ondanks de mededeeling van den vorst, dat hij indiensttreding hij zeer zwaar werk zal te verichten krijgen, dringt hij aan om opname.

Bâpâ Tani neemt hem aan en draagt hem onmiddelijk op een stuk boschgrond te ontginnen, plantklaar te maken en met padi te beplanten. Karoengkâlâ gaat heen om zijn werk te beginnen; vraagt eerst echter te eten en verzoekt bovendien hem elken middag zijn eten naar het bosch te willen doen zenden.

Bâpâ Tani draagt zijne dochters Tali Mëndang en Tali Mênir op om voor de maaltijden van Karoengkâlâ te zorgen.

Nadat Karoengkâlâ gegeten heeft, begeeft hij zich op weg naar het bosch en begint er zijn werk.

Den volgenden dag reeds om tien uur wordt hem zijn eten gezonden. Den dag daarna echter heeft hij 's middags om vier uur ongeveer nog niets gekregen. Dol van honger, gaat hij naar de sawah's waar hij de padi die nog zeer jong was, opeet.

Hiermede nog bezig, komen de prinsessen met zijn eten aan. „Hé, Karoengkoelâ, zoo roepen zij hem toe, eet jij al die onrijpe padi op, net als een varken? Op hetzelfde oogenblik verandert hij in een varken.

Verzadigd zijnde, gaat hij drinken. In het watervlak ziet hij zijn beeld en bemerkt nu eerst, dat hij een varken is geworden. Woedend achtervolgt hij daarom de prinsessen, die in een goeboeg de vlucht nemen.

In een vaart rent hij op de goeboeg toe om de prinsessen aan te vallen. De goeboeg echter vliegt de lucht in en wordt het sterrebeeld Goeboeg Rentjod [zuiderkruis]; de prinsessen worden de Lintang Landjar Ngirim [twee heldere sterren in den Centaurus]; de etensmand de Lintang Péngan; het rijstpotje de Lintang Soemboelan.

Ongeveer op het tijdstip dat Bâpâ Tani ophield met ploegen [ongeveer 9 uur, welk tijdstip daarom pëtjah rakitan heet] kwam het varken op hem af. Het varken valt eerst aan op de ploeg, verandert in Lintang Wloekoe (Orion). Achtereenvolgens worden de jukpen, de zweep, het tuig, de karbouw door het varken aangevallen die daardoor veranderen in de sterren Sambilan, Petjoet, Rakit en de Kêbo Danoe. Zoo wordt tengevolge van den aanval van het varken een bamboe waarmede Bâpâ Tani naar het varken steekt de steenen Woeloeh [het zevengesternte]; het paard dat de vorst bestijgt de ster Djaran dawoek. Nu vlucht Bâpâ Tani, het varken hem na. Alles wat op die vlucht

Na deze boodschap meegedeeld te hebben, vliegt Narådâ terug naar de kadjiwatan, Des nachts gaat de vorst daarop rond met zijne vrouw, de kidoeng hem door Narådâ verteld, opzeggende. Nog denzelfden nacht worden de âmâ's door den wind weggevoerd, terug naar de landen van overzee en wordt de padi beter.

Er wordt nu verteld, dat Walang Soemirang de padi-aanplant op eet. Raden Gading ziet hem bezig, gaat hem tegemoet. Een gevecht ontstaat. Soemirang ondertussehen aan het tarten: Weet jij wel Gading, dat ik uit wraak

និ រក្សាព្រះវិហារដ៏សង្ឃឹម មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
ព្រះវិហារដ៏សង្ឃឹម បញ្ជូនព្រះយមមេត្តា រក្សាព្រះវិហារដ៏សង្ឃឹម ព្រះយមមេត្តា

ឲ្យរក្សាព្រះវិហារដ៏សង្ឃឹម មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា

ឲ្យរក្សាព្រះវិហារដ៏សង្ឃឹម មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា

ឲ្យរក្សាព្រះវិហារដ៏សង្ឃឹម មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា

ឲ្យរក្សាព្រះវិហារដ៏សង្ឃឹម មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា
មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា មេត្តាមេត្តាបញ្ជូនព្រះយមមេត្តា

hier de aanplant van Bâpâ Tani verwoest, omdat, toen Batârâ Goeroe al de zaden aan uw vader liet brengen, ik den bode om een deel verzocht, doch te vergeefs. Nu ik die dingen daarom hier ontmoet, wil ik er van eten.

Gading en Dadapan achtervolgen hen. De laatste krijgt hem te pakken, en slaat hem tegen een klapperboom aan. Op hetzelfde moment verandert Walang Soemirang in een badjing, die den boom, al maar door uitdagende, invliegt. „Jaag mij maar weg met steenen, als ge kunt, want ik ben nu een âmâ voor Bâpâ Tani's aanplant geworden.”

Bâpâ Tani, thuis komende, vraagt zijne vrouw hem eten te geven. De vorstin roept hare bedienden Katëplik en Moentilik om het eten klaar te maken en op te dienen. Beide bedienden krijgen ruzie en laten daardoor het eten bederven. De vorstin dit bemerkende en de bedienden willende berispen, geven deze elkander de schuld en wordt de ruzie nog erger. Bâpâ Tani, het lawaai hoorende, roept de meisjes toe: Hé, meisjes, wat maak jelui toch ruzie met elkaar zonder overleg, net als de kat en muis. Nauwelijks heeft de vorst dit gezegd, of Kateplik verandert in eene kat, Moentilik in eene muis. Dit is de reden, dat kat en muis steeds vijanden zijn gebleven.

Er wordt nog verteld, dat kinderen van Among Tani welke âmâ's zijn, 25 in getal zijn. Daarom gaat de vorst als zijne sawahs beplant zijn, en er 'snachts wind uit het westen waait, steeds de sawah's rond, opdat zij niet door de âmâ's worden getroffen. Want als er 's nachts wind uit het westen waait, dan komen al zijne kinderen de âmâ's.

* *
*

In Bandjermasin was er na den vorst niemand die meer de vermelding verdiende dan de koopman Dampoe awang of Sang Sampoehong of Lim Sampoehong. Deze was zeer rijk aan juweelen en geld. Even rijk was hij als alle andere menschen der geheele aarde te zamen.

Bat. Gen. v, K. en W.

11.

*F naam vld weduwe Asem sore
Kats 174*

Hij treedt op gezeten op een gouden stoel. Voor hem bevinden zich Djoeroemoedi en Bandégá. De koopman gelast Djoeroemoedi de prahoe in gereedheid te brengen, deze te laden met al het goud en de edelgesteenten, ten einde een en ander naar Java te voeren om te verhandelen. Daar de vorst van Java heel machtig was, overvloed van voedingsmiddelen had, vond Dampoeawang het wenschelijk dezen tot vriend te maken.

Zijne moeder hoorende, dat hij naar Java wil gaan, komt hem nu smeeken haar toch vooral niet alleen achter te laten en haar op zijn tocht mede te nemen.

Voor al hare smeekbeden blijft Dampoeawang echter doof. Hij wordt zelfs boos om al haar aanhouden, vooral als ook Djoeroemoedi haar bijvalt.

Neen, Djoeroemoedi, zegt hij, mijne moeder is eene arme Javaansche vrouw, die mijn vader trouwde en die mij tot zoon kreeg. Hoorende dat ik naar haar geboorteland van plan ben te vertrekken, dringt zij alleen aan om mede te gaan, ten einde mij last te veroorzaken. Straks steelt zij al mijne goederen en geeft die aan hare familieleden.

Zoonlief, dat is het niet. Ik ben alleen ongerust; als misschien je een ongeluk mocht overkomen; wie anders dan ik zou dan lijden.

Dit hoorende, wordt de zoon rood van kwaadheid, „zijne tanden knaisen, zijn borst gaat op en neer, zijne lippen trillen, zijne oogen zijn met blad beloopt, hij ziet er uit als iemand, die eene onschuldige zou kunnen vermoorden”.

Nog steeds houdt de moeder aan. Plotseling vergeet Dampoeawang zich, grijpt hij zijne moeder beet en slaat haar, met het gevolg, dat zij dood neervalt. Het lijk verdwijnt spoorloos.

Hierna beveelt Dampoeawang zijnen volgelingen het anker te lichten.

De moeder volgt door de lucht, hem een groot ongeluk voorspellende.

Nu verschijnt weder ten tooneele de vorst van Pelagâ Poerâ, Praboe Srënggi (op Brënggi).

Tot de baboe spreekt hij: zeg eens, ěban, ik droomde van nacht van je heer, mijn zoon Karoengkâlâ; 't was een ware droom, die mij heel ziek maakte. Daarom ga ik heen mijn zoon te zoeken en draag ik jou op zoolang de stad te bewaken. Hier geef ik je een paal tot teeken omtrent mijn wel zijn. Zoodra de paal schuin gaat staan, ben ik ziek. Valt hij om, dan ga ik dood.

Hierop verteekt de vorst naar Java. Aan de grens van dit rijk gekomen verneemt hij reeds, dat zijn zoon gedood is door Bâpâ Tani.

Dit bericht brengt hem tot zeer groote woede. Raden Daḍapan, die de grens bewaakte, wordt door hem aangevallen en op de vlucht gedreven met Daḍapan's broeders, die hem ter hulpe gesneld waren. Ook de vorst van Java, die mede nu tegen Srënggi optrekt, ziet zich niet opgewassen tegen dezen sterken vorst, tot hij dezen gelukkig treft met zijn pijl, waardoor Srënggi dood neervalt. Gelijkijdig verandert het lijk van den vorst in een groot varken, de vorst der varkens. Merkende, dat hij van gedaante veranderd is, bedreigt hij Among Tani te zullen terugkeeren met al zijne hulptroepen en waarschuwt hij hem te passen vooral op den aanplant van voedingsgewassen, die in den vervolge den vorst der varkens en al zijne nakomelingen tot voedsel zal strekken.

* *
*

Het verhaal keert nu terug tot Dampoeawang, die intusschen in Mendang kamoelian is aangekomen. De kraton ingaande ontmoet hij den vorst van Java.

Djoeroemoedi en Bandégâ zijn mede den kraton ingegaan. Daar de stoel, die Among Tani hem aanbiedt nog al slecht is stuurt Dampoeawang Djoeroemoedi naar boord om gouden stoelen en tafels te halen alsmede verschillende spijzen.

Den vorst van Java vraagt hij daarop om padi, waarvoor hij verschillende sieraden in ruil zou willen geven, Among Tani heeft hiertegen geen bezwaar, mits men gelijke gewichts hoeveelheden tegen elkaar ruilt. Hiervan wil echter Dampoe awang niets hooren.

Niet tot een resultaat kunnende komen, wordt besloten, dat raadsels zullen worden opgegeven. De winner zal de goederen van den verliezer nemen, zonder de waarde te vergoeden.

Het resultaat van dat opgeven van raadsels is, dat Dampoe awang verliest. Niet kunnende besluiten zoo voor niets van zijne schatten te scheiden, stelt hij Among Tani voor, dat beiden hunne wondermacht zullen toonen.

Hij vraagt Among Tani in een pedati over de zee te willen rijden. Zelf zal hij dan in eene prauw door de lucht gaan. Degeen die niet kan, zal zijne goederen verliezen. Beider wondermacht stelt hen echter in staat tot het doen van deze buitengewone verrichtingen.

In de lucht zijnde, ziet Dampoeang op de aarde eene hoop padi liggen van Among Tani. Kwaad geworden omdat Among Tani in staat is het gevraagde ook te verrichten verandert hij door eene vervloeking dien hoop padi in de Goenoeng Pari dicht bij de Soembing.

De koopman grijpt daarop eene rocispaan waarmede hij de kar van Among Tani uit elkaar slaat, met het gevolg dat de kar in zee valt. De kar verandert in de Balékambang Mārā Oedjoeng of wel de Oedjoeng Goenoeng.

De karbouwen veranderen in de Karang kēbo. (1).

De pandégā 's van Dampocawang lachen om het gebeurde met kar en karbouwen, waarom zij door den toorn van Among Tani worden getroffen en veranderen in apen.

(1) Zie omtrent dezen strijd ook Tijdschrift I. T. L. en V. kunde deel 24 pg. 421 waar de karbouwen de Oedjoeng en de kar een koraalrif (aan de Pekalongansche kust) vormen. Dampocawang verdwijnt daar niet onder de Goenoeng Prahoe, doch wordt er de stamvader der Kalangs.

Maas 48

Dampoeawang beschaamd, dat zijne pandégâ's veranderd zijn in apen. smijt hen ver weg, zoo ver, dat zij neerval- len in Lamongan. Dit is de reden, dat in dat landschap zoo vele en groote apen zijn.

De vorst van Java grijpt een jukpen, slaat er mede naar de prauw, die kantelt, omkeert en verandert in de Goenoeng Prahoe; de goederen van Sampoekong worden de Goenoeng Koentji de roeispaan wordt de Goenoeng Banjoe. Dampoeawang geraakt onder de prauw.

De moeder, die haar zoon gevolgd was, weeklaagde, ziende dat haar zoon onder de prauw bedolven werd. „Dit is nú je loon, dat je je hebt willen meten niet alleen met den vorst van Java, maar ook je verzet hebt tegen je eigen moeder”.

Nu verandert zij zich in een lidjok-vogel, die dag en nacht geluid maakt aan den Oedjoeng en de Goenoeng Prahoe.

De vorst van Java keert naar de kraton terug.

In het gehucht Pagëdangan leefde Ni Bok Rondâ Kosijan, vroegere geliefde van den vorst van Java, met haren zoon Raden Wânâ Impël. Op zekeren dag dringt deze aan om te weten wie zijn vader is. Nadat zij eindelijk aan dien drang gevolg gegeven heeft, vraagt hij op reis te gaan naar Mendang kamoelian om zijn vader op de zoeken.

Beiden gaan op weg.

De vorst zit juist buiten in tegenwoordigheid van zijne zonen Raden Gading, Poering en Andoem Dajapan.

De vorst deelt hen mede, dat het einde van zijn bestuur nadert. Hij heeft ook gedroomd, dat de goden hem vertelden, dat al de âmâ's zijne eigene kinderen waren; bij 25 vrouwen had hij 25 kinderen, welke allerlei soort âmâ waren geworden. Als de wind uit het westen zou waaien, dan zouden al die kinderen de âmâ's komen.

Nog is de vorst aan het spreken met zijne zonen als de vrouw met Raden Wânâ Impel hare opwachting maakt.

De vorst vernemende, dat zij zijne vrouw geweest is en de jongen zijn zoon is, draagt hen op naar de loemboeng te gaan om er zooveel padi uit te nemen, als zij kunnen meedragen. Zoo doen zij. Kasijan vindt in de padischaar een kippenei dat zij meeneemt. In werkelijkheid was dit ei de gedaante van Dewi Sri.

Huiswaarts keerende, wordt Kasijan gevolgd door al de loemboengs. Onderweg houdt zij stil om wat uit te rusten en legt zij het ei zoolang op de padi, welke daardoor verbazend in hoeveelheid toeneemt. Zij begint daar om van die padi te verkoopen. Zij is de eerste die padi verkocht. Alle lieden van Mendang Pramësti kwamen bij haar padi koopen.

De vorst van dit rijk, hoorende dat Bok Kasijan zoo rijk aan padi is gaat haar, vergezeld van zijn patih, opzoeken. Onderweg ontmoeten zij haar.

Wie zijt gij? vraagt haar de vorst.

Ik ben Bok Rondå Kasijan van Pagëdangan; maar wie zijk gij, mijn vorst?

Ik ben de vorst van Mendang Pramësti of Giling Wësi. Wat hebt gij daar toch, vrouwtje?

— Dat is padi, afkomstig van Mendang Kamoelian

— En wie is die jongen, daar achter je.

— Dat is de zoon van den vorst van Mendang kamoelian en van mij; Bambang Impël is zijn naam

De vorst vraagt haar daarop om al han padi, in ruil waarvoor hij zijn land wil geven.

De weduwe aanvaardt dit bod, vraagt tegelijkertijd om den patih daar haar zoon nog te klein is om zelf het bestuur te voeren.

Impël wordt daarop vorst van Giling Wesi, bijgestaan door den patih Indrågiri. Hij neemt den naam Praboe Sri Mapoenggoeng aan.

— Kort hierna zendt hij zijn Patih uit om de hand te vragen van de dochter van Bagawan Adiråså, die op den Goenoeng Repat woonde, en welke dochter Déwi Djoewitå

Wati geheeten is. Deze zending heeft een gunstig gevolg en de vorst huwt met deze prinses.

Tot slot wordt nog verhaald hoe de vorst van Tlågã-poerã, op het vernemen van de omstandigheid, dat in Giling Wesi groote overvloed van eten zou zijn, zich opmaakt om het land te nemen, en zeer vele troepen meevoert. Onderweg wordt alles verwoest; de bevolking vlucht.

Hevig wordt gevochten tusschen de troepen van beide rijken. Ook de vorsten vechten tegen elkaar. Die van Giling Wesi verliest en vlucht naar zijn kraton. De groote poort wordt gesloten

Ook de kajon wordt geplaatst ('t verhaal is uit.)

Djatiredjo, 1901.

DE VERTELLING VAN I BUNGKELING OP LOMBOK

DOOR

J. C. VAN EERDE,

Controleur B. B.

In aansluiting bij hetgeen Dr. Snouck Hurgronje mededeelt omtrent den Indonesischen Uilespiegel op bldz. 71 v.v. van de Atjehers Deel II, en het uilespiegelverhaal van de Kangean-eilanden, vertaald door Dr. Ph. S. van Ronkel, in afl. 1, Dl. XLIV, Tijdschrift Ind. T. L. en Vk. bldz. 61, moge hier de vertaling volgen van een Balineesch geschrift, waarin Uilespiegel ook de hoofdpersoon is.

Heet deze figuur uit de Indonesische literatuur in de Sundalanden Si Kabajan of Si Buta-tuli, bij de Javanen Djaka Bodo, bij de Menangkabausche maleiers Si Pandië, bij de Atjehers Thi Meutheukin of Thi Gathiën-meutheukin, in het Kangeansch Kandhulok, terwijl hij op Bali Bongkling schijnt genoemd te worden (zie voorloopige lijst van de verkortingen gebruikt in het Kawi-Balineesch-Nederlandsch w.b. van Dr. H. N. van der Tuuk, bij Bngk.), op Lombok noemt men uilespiegel I Bungkeling of Pan Bungkeling of I Ktut Bungkeling. (Balin Holl. w.b. van R. van Eck i. v. boengkling en bongkling).

Hij is in de Lomboksche versie niet de „domme”, „ellendige”, „doodarme”, „onnoozele”, die allerlei idiote en vieze dingen uithaalt en daarom telkens zelf bedrogen uitkomt, zooals in het Atjehsche en Kangeansche verhaal, doch I Bungkeling is de slimme disputant, die geleerde priesters en knappe rechtsgeleerden er in laat loopen, die brutaal de hebzucht en de waanwijsheid der priesters hekelt, die zich niet ontziet te spotten met hoovaardige lieden van kaste of

invloedrijke zieneressen. En daarin ligt de reden voor de groote populariteit van het Bungkeling-verhaal bij den gemeenen man. Dat hij in het dispuut de algemeen voor geleerd of invloedrijk doorgaande personen door zijn slimheid en woordverdraaien verslaat en door zijne brutaliteit beschaamd doet staan, wekt steeds de lachlust van al degenen, die deze vertelling hooren voorlezen. Waar men zulks bijwoont, schateren ook al de aanwezigen en wekken de antwoorden van Uilespiegel algemeene vroolijkheid. Daarvoor is nog een reden, namelijk de woordenkeuze in deze vertelling. Wanneer de gedragingen van Bungkeling worden beschreven, zijn loopen, zijn lachen, zijn knipogen, zijn fluiten, zijn heengaan, is dit niet alleen op clownsmanier, maar ook de woorden, waarmee zulks verteld wordt zijn zoo gekozen, dat de inlander alleen daarom dit verhaal reeds zeer grappig vindt.

De vertaling is zooveel mogelijk woordelijk, doch verliest in haar Nederlandsch gewaad veel van de charme, die zulk een echt inlandsch verhaal in de eigen taal heeft. Daar het echter typisch Balische gedachten bevat en ook, afgescheiden van Uilespiegels streken, grepen geeft uit het inlandsche doen op dit eiland, meende men het niet onnut de aandacht er op te vestigen, ook, omdat deze Tutur Bungkeling, geschreven in Djinada-metrum, onjuist door van Eck wordt genoemd: „een volksgedicht, waarin de priesters en hunne leer, met name die van de zielsverhuizing, belachelijk gemaakt worden”. van Eck t. a. p.). Iets dergelijks komt wel in dit geschrift voor, doch maakt daarvan slechts een klein onderdeel uit; wêergegeven is de titel van dit vertelsel: het verhaal van Uilespiegel. Achtereenvolgens komt hij in aanraking met eenige hoofdpersonen uit de Balische maatschappij: een priester, een kapelaan, een pleitbezorger, de ingelanden van een waterschap, een tempelwachter, een medicijnvrouw en een letterkundige en weet met zijne spreekwoordelijk geworden „akal Bungkeling” allen te verslaan en verbluft te doen staan.

TUTUR BUNGKELING.

Metrum Djinada.

Dit is een gedicht (kidung guguritan), gemaakt te Bاندjar Mantri ¹⁾ door een zeer jong en onervaren mensch, met geen ander doel dan om tot vermaak voorgezongen te worden en om door menschen zonder geld (gidigan) als voorwendsel gebezigd te worden (als men hen maant).

Het verhaal begint met mededeeling te doen van I K'tut Bungkeling, den zoon van Dè Wajan Tigaron ²⁾, die hem nooddrufftig in het bosch had gevonden, en toen hij in leven bleef, zeer veel van hem hield. Hij zag er uit als een figuur uit het Malat-verhaal, (als I. Pandji wellicht) glanzend als metaal, en geen oogenblik kon hij stil zitten; overal scharrelde hij heen, steeds vagabondeerende ³⁾ (kětjag kětjig mingsar mingsur sing djalan djalannja manginjah), zwaaiende als een deftig man zonder zorgen (gëndar gendir ambéké kadi kawirian). Hij was brutaal en nooit verlegen en liet zich niet door vreugde of kommer beheerschen; nooit zat hij stil en het ging hem steeds goed; zijn kennis verzamelde hij uit de praatjes der menschen en toen hij volwassen was, doorkruiste hij het geheele land. Zijn streken bestonden uit plagerijen; al zijne medemenschen was hij onaangenaam door zich te houden, of hij ze niet begreep (tjangkit) en hij verdraaide alles (lett, sprak wartaal). Hij begaf zich naar het gebergte Wilis, alwaar het land zeer schoon en welvarend is. Er zijn daar 75 Padanda's (hoogepriesters), 80 senggulu's ⁴⁾ en 1400 ingezetenen (tani = sudra). Alle schoons is daar bijeen; er zijn 35 dalangs (wajangvertooners) en vele timmerlieden en houtsnijwerkers.

1) Wijk van Tjakra Negara.

2) Het praedicaat wijst op iemand uit de Sudra-kaste.

3) Dr. H. N. van der Tuuk Kawi, Balin, Wb. i. v. ketjig.

4) Kawi, Balin, Wb. i. v. senggulu: iemand, die geen brahmaan is, maar toch de weda's mompelt, in tegenwoordigheid van een padanda zit zoo iemand beneden, enz.

• De voornaamste priester is Ida Rësi Ganggasura, die eene schoone dochter heeft, genaamd Idaju Ni. In de zuidelijke wijk woont de Brahmaan Ida Kukuh, die een voornamen (tatri mènak) jongen als zoon had aangenomen van Gusti Sulatri. Ida Kukuh was zeer geleerd in de schrift en in zang, maar hij was inhalig en zijne hartstochten nog niet meester; hij had nog geen afstand gedaan van gierigheid, begeerte en hebzucht.

I Bungkeling kwam daar aan, langzaam een groote vracht ubi dragende. Toen Ida Gëdè dat zag, kreeg hij trek in die kolossale ubi en zeide: „Bungkeling, waar kom jij van daan waggelen met dien zwaren last?”

„Ik kom van huis om U ubi aan te bieden.” Ida Gdè riep: „Kom eens hier iemand om die ubi aan te nemen, en breng gauw sirih en jij Bungkeling kom hier bij mij zitten.” Nu was men daar juist bijeengekomen om regelingen inzake de landsbelangen te treffen (ngupadesa) en zeer veel bekwame bezoekers waren daar aanwezig.

I Bungkeling kroop in nederige houding naderbij en deed alsof hij beefde van angst. Ida Gdè sprak: „Wat wildet gij zeggen, Bungkeling?” „Ik wilde zeggen, verheven priester (Ida Suria), dat ik U om vergeving wilde vragen voor mijn domme woorden en of U niet boos zoudt zijn, maar ik was van plan een doodenfeest te vieren, waarvoor ik de benodigdheden reeds verzameld heb. Padanda, daaromtrent wilde ik U nog inlichtingen vragen,” De Padanda antwoordde welwillend: „Leg eerst het offerloon ¹⁾ klaar, zonder dat er iets meer ontbreekt. Voor het inwikkelen van het lijk, de opstanding (wekken), de verbranding en de ceremoniën bij het wegwerpen van de asch bedragen de onkosten 20.000 kepengs, breng dat bedrag eerst volledig hier, geen duit minder; het moet voldaan worden, opdat heil is weggelegd (voor den overledene).” „Uw bevel zal ik opvolgen.” Ida gdé zeide: „Ga

1) Kawi. Bal. Wb. i. v. santun II = daksina.

maar eerst naar huis terug domoor, want je ziet er ziek en afgemat uit." „Dat zal ik doen, maar ik wilde U eerst iets vragen:" „Wat wil je van mij, jij bent dom en doet als of je wijs bent, jij kunt toch niets begrijpen." I Bungkeling sprak nederig: „Ratu, vergeving; bij het inwikkelen (ngringkës) van een lijk volgt men velerlei gebruiken, men brengt een schaal vol eieren, gadung, kunjit, spiegeltjes, ijzer, gebrande rijst, waar dient dat voor?" De Padanda zeide: „hoe dom; dat is ouder gewoonte en er staat geschreven in het boek Siwa Sasana, dat zulks noodig is voor het heil van den doode na de wedergeboorte."

De spiegeltjes veroorzaken een scherp gezicht, het ijzer een sterk gebit, de gadung met kunjit er door een gele huid, de eieren een goed gevormd lichaam met glanzende huid, de olie veroorzaakt fijnheid, de mon-mon¹⁾ veroorzaken een welluidende zoete stem, zoodat al zijne wenschen vervuld worden,"

I Bungkeling sprak nederig en lachte in zich zelve (ngambah kahëdjit): „Godheid, die ik aanbid, vergeef uw dommen slaaf, zoo ik iets verkeerd zeg of mij onjuist uitdruk, wil het mij niet ten kwade duiden." Ida Gde stond hem toe te spreken: „spreek op, en verberg mij niets."

„Nu U mij verlof gegeven heeft, durf ik te spreken. Padanda, nimmer deed U iets verkeerd en steeds handhaafde U de goede inzettingen, hoe komt het dan, dat uw zoon een leelijke, ruwe, schurftige huid heeft en scheel is, gebrekkig spreekt en een stijven arm heeft? Of heeft U het ijzer en de spiegeltjes vergeten, omdat ze zoo schaars waren. Hoe komt het bovendien, dat er vogels²⁾ zijn, die zoowel 's nachts als overdag helder zien, wie heeft ze vroeger van spiegeltjes voorzien?"

1) De gouden ring met edelsteen, die in den mond van het lijk gelegd wordt.

2) Kawi Balin. Nederl. Wb. i. v, sirang II zegt: „tjëtjek kebo sampi djaran".

Ida Gdé werd zeer boos, en alle gasten lachten daarover om het hardst. Nederig sprak I Bungkeling: „Wees niet boos op uw armen slaaf, dat ik zoo dom sprak, als U mij vergeven heeft, vraag ik, domoor te mogen weggaan, dat alleen maar.” De Padanda sprak bits (ngambris): „ga naar huis, Bungkeling!” I Bungkeling ging fluitend heen. Ida Gedé sprak toornig (kemak kemuk) en zag van woede alles scheef staan, zich gevoelende als was hij tegengehouden op den grooten weg: „als hij weêr hier komt bij de besprekingen zal ik geheel verkeerde mantra's voor hem leggen.” Toen sprak iemand beleefd: „Zwijgt u maar, misschien is hij gek, ik verzoek u spoedig de mis te bedienen (meweda), opdat ik naar huis kan gaan, want het wordt al avond”.

I Bungkeling ging toen Noordwaarts naar het huis van Dè Sengguhu Pangi (niet gewijde priester); deze was zeer geleerd wat gedichten en verhalen betreft, en in het nagaan van de lichaamsgesteldheid, en er waren toen juist velen, die hem om uitlegging vroegen. Hij zat daar met vier andere sengguhu's te spreken. Daar kwam I Bungkeling aan en vroeg, onderdanig naderbij komende om hulp, doende alsof hij blind was, zeggende: „Waar is Djero Gdé?” De sengguhu's lachten alleen; Sengguhu Pangi stond op en leidde hem bij de handen, vragende: „Waar kom jij vandaan gestrompeld (hingik hingik), ga hier boven zitten; jij schijnt geheel de kluts kwijt te zijn” (paling hingët-hingetang djuwa awak). „Ja, ik ben verdwaald en kan niet zien, waar is toch Djero Gedé? De Sengguhu (Djero Gdé) trok hem meê en legde de hand van I Bungkeling op zijn knie. „Ik zit hier bij je”. Toen begon deze te praten en Djero Gdé vermoedde niets. „Ik voel U niet.” De Sengguhu deed hem zijn hand langs zijn middel en rug strijken. Weer sprak I Bungkeling: „waar is toch Djero Gdé, hij is veel te ver; wat ik zooeven voelde weet ik wel, eerst een knie, een dij, een navel, een buik, een rug, een borst en een zijde, dat weet ik allemaal,

waar verblijft nu eigenlijk Djero Gdé?" De Sengguhu kwam al weder naderbij en de andere vier schudden van het lachen (kédèk manungging). De sungguhu Pangi werd boos: „jij bent heelemaal niet verdwaald, natuurlijk tracht je mij beet te nemen, ga hier maar eens zitten om je slimheid uit te kramen en je grootste listen, ik zal je toch verslaan, dat wed ik vijf tegen drie." I Bungkeling glimlachte en zeide: „U wordt boos, als ik ernstig spreek, ik kom hier om onderricht te worden (maçiwa, zie kawi Bal. wb i. v. çiwa 2°) en bij mij thuis staat alles al klaar, zooals dat een leerling betaamt; een zeer fijn kleed en 5000 kepengs, hetgeen ik U wilde aanbieden. Ook een schoone kris met een schede „sasampiran" 1), rondom bezet met sierlijk gevlekt (pèlèt) hout; de greep is een beeld van Batara Gana (Ganeça) met een ring van edelgesteenten tot voetstuk (maselut); neem die, en onderwijs mij, opdat ik helderziend worde. Zooeven heb ik U maar eens op de proef gesteld, zooals staat geschreven in het boek Wiwaha, dat het in den Hemel toeging, waar ook eerst op de proef gesteld werd alvorens in liefde op te nemen, toen Ardjuna die zich in dévotie had afgezonderd in verleiding werd gebracht, vóór hij in liefde werd aangenomen (door Batara Indra) 2). Zoo deed ik met U." Toen werd Dè Sengguhu weer goed en zijn kwade luim was weg, want hij begeerde die schoone pèlèt ten zeerste. I Bungkeling smeekte: „Wees mij genegen en reinig en onderwijs mij, dat was het doel van mijn komst." De Sengguhu zeide voorzichtig: „breng eerst die krisschede hier en laat mij die eerst eens zien, ten teeken, dat het je ernst is met het vragen van onderricht. Als je daarmee aankomt en de schede werkelijk „sasampiran" is, vraag dan maar op omtrent den hemel, de windstreken, de zeven onderaardsche verblijven, want de geheele

1) Waarvan de eene vleugel boven de andere uitsteekt. Deze soort krisschede is algemeen bij priesters in gebruik. Zie Kawi. Bal. w. b. i. v. sampir II.

2) Kawi-Balin. Wb. i. v. wiwaha.

lichaamsgesteldheid begrijp ik. Zoodra ik zekerheid heb, zal ik je daaromtrent mededeelen." „Ja, ik zal U eerst de krisschede aanbieden, die zal ik halen, dewa, maar geef mij eerst wat leering mede op weg opdat ik, die nu niets weet, een weinig wijsheid heb, als toeverlaat. Dè Sengguhu Gdè antwoordde: nu, wat wensch je te weten omtrent enkele termen, ik wil je ze één voor één uitleggen, opdat je ze goed zult hooren." „Ik heb U te vragen omtrent de windstreken." Dè Sengguhu wees met zijn linkerhand. „Daar is het oosten, in het lichaam is dat het hart, beide zijn helder wit. Maar ga nu eerst naar huis om de krisschede te halen." „Zeker, dat spreekt van zelf (lett. hoe zou ik dat afwijzen), doch tot hoever reikt eigenlijk het oosten?" Dè sengguhu sprak voorzichtig: „Verder dan de aarde, daar is de hemel rond als een glanzende jonge klapper." „En ten oosten daarvan, hoe heet dat?" Dè sengguhu vervolgde: „dat heet ook het oosten." „Zijt u daar al eens geweest?" Dè Sengguhu werd benauwd: „neen, maar ik weet dat uit de berichten." Toen zeide I Bungkeling en lachte in zich zelf (kedèké ngambab ka kuping): „ik wilde u zeggen, die krisschede is nog in 't Westen te Blongbangan 1), ik heb ook uit de berichten, dat daar zeer faai pèlèthout is. Dat wilde ik u aanbieden, als u zulks goedkeurt, zal ik het halen, ik verzeker u, ik weet de plek waar het is opgeborgen op zekere plaats." 2) Het was een lastige overweging van Dè Sengguhu. Als hij het aanbod aannam, dacht hij teleurgesteld te worden; als hij weigerde, kon I Bungkeling hem dat wel eens met gelijke munt betaald zetten. Hij had zich versproken en hield zich nu, alsof hij boos was, zeggende „die man wordt gezegd zeer gierig te zijn en hij brengt mij, wijze, in tweestrijd." Hij sprak streng: „breng die krisschede hier." I Bungkeling keek maar steeds op zijde en lachte langs zijn neus weg: „Vadertje, wordt niet boos, ik ben immers dom en

1) Het Pelèthout wordt van Banjoewangi ingevoerd.

2) Djumahan wadiah hing kènan.

kwam om onderricht." De sengguhu verloor zijne kalmte, nu eens sprak hij juist en dan weer verkeerd en omgekeerd. De vier sengguhu's zeiden: „gij spreekt te verward om voordeel te behalen, maar als wij het tegen hem afleggen, zullen wij een sembah voor hem maken. Bungkeling spreek nu eens op en versla met je listen ook ons met ons vieren eens." I Bungkeling antwoordde minzaam: „al waren er twee honderd geleerde sengguhu's, het zou niet lastig zijn om tot een goed einde te geraken." De vier Sengguhu's zeiden: Vraag nu maar op en als het maar de schrift betreft, zal het ons niet moeilijk vallen, want van jongs af zijn wij volleerd in de schrift en wij hebben die reeds van alle kanten beschouwd en verklaard."

I Bungkeling glimlachte, zeggende: „Zeker, U is zeer geleerd en dat is, zooals het behoort, terwijl ik met de patjoel werk en het gebracht heb tot karbouwenhoeder. Ik vraag U, geleerde sengguhu's slechts mij twee letterteekens te leeren. Schrijf eens voor mij op het geluid van den harden wind en het geluid, dat de watervogel ¹⁾ maakt, opdat ik het kan voorlezen, zooals het behoort."

De sengguhu's waren onthutst en schudden alle vier het hoofd. Hoe zouden zij dat opschrijven, hoe zij er ook over dachten, het ging niet, wat zij ook verzonnen, zij wisten het niet; alle vier hadden het land en peinsden, dat zij er van zweetten, doch het schrijfmes bleef liggen en zij knipten met de vingers in het zand (uit verlegenheid). Het werd avond en zij wisten het nog niet, hoe langer zij peinsden, hoe meer verward zij werden en het zweet stroomde hoe langer, hoe harder, alsof zij de tiwang kukus ²⁾ ziekte hadden; de een stond verbaasd met open mond, men zag zijn tanden en tandvleesch, met wijd geopende oogen; de andere zat strak te kijken en zag bleek en

1) Kawi-Balin W. k, b. i. v. sawan udjan

2) De heete stuipen? Kawi-Bal. wb. geeft deze samenstelling bij kukus niet, doch verklaart tiwang = de krampachtige stuipen bij volwassenen.

geel, als weende hij; zijn gedachten waren hoe langer hoe meer afwezig; de andere hield zijn hoofd met de handen omvat, met donkerrood gelaat; hij trok met alle ledematen en zoo peinsde hij. Door boosheid wilden zij hunne domheid verbergen: „Waarom nog verder gedacht, hij vraagt iets, dat niet bestaat; wat kan hij ons eigenlijk schelen.” Dè Sengguhu Pangi glimlachte, dat ook zij door hem als dom waren aan de kaak gesteld „Gij hebt U ook voorbijgepraat, hij is niet dom maar knap, hij kent alle listen; hoe meer je met hem débateert, hoe slimmer hij wordt; wij hebben het tegen hem afgelegd; hij is zoo glad als een aal,” (kědis manawang tjarang tjarang lett. zoo handig, als een vogel in de takken).

I Bungkeling was vroolijk gestemd, en sprak beleefd: „ik verzoek U te mogen heengaan, want ik moet verder.” Toen ging hij heen en sprak terwijl hij achterstevoor over het hekje van het erf stapte: „Dacht U dat het passend is, dat een reine priester zich boos maakt (manjêhêd - uit nijd het gevest van den kris vasthouden), iemand, die een uitstekende haarwring op het achterhoofd en gepoetste tanden heeft, een afhangend kleed draagt met dubbelen gordel, en zich onophoudelijk zijn borst met borêh besmeert, die steeds een zeer schoone klêpika 1) achter het oor draagt. Gij kent de goede manieren, daaraan verbonden, nog niet. En als gij dat nog niet weet, zijt gij als een ei.” (dwz. alleen de buitenkant is wit (rein) en geel=onzuiver is het van binnen). De sengguhu's zwegen allen en konden niet spreken. „Gij vijf sengguhu's, opent uwe ooren; nu zal ik U eens uitleggen hoe een priester moet doen; de reden, dat zij een dubbelen gordel dragen is om hunne hartstochten beter te kunnen bedwingen, en een sasampiran kris: opdat vuile gedachten

---

1) Klêpika is de bloemversiering, die de Priesters en anderen na het metirta achter het oor dragen, bestaande uit een meeldraad van de kembang sépatu, gewikkeld in in een blad van die plant (putjuk).

afschampen (woordspeling sampir en simpir) en slechts reine ingang vinden; het tanden poetsen maakt eene volledige vroomheid (woordspeling „sisig” en sęgsęg) en de haarwring (siwa) verwijdert de 5 hoofdzonden 1).” De sengguhu’s zetten allen oogen op als een verschrikte merrie.

I Bungkeling ging op weg en wandelde naar het huis van den djaksa, waar juist rechtszaken onderzocht werden, daar waren vele mannen en vrouwen bijeen, waaronder verscheiden bekwame lieden De Djaksa Budjangga was zeer geleerd in de kawi-letterkunde, hij had vele geschriften gelezen en vele djaksa’s vroegen hem om onderricht. Nu spreken wij van I Bungkeling. Deze wandelde naar het huis van den Djaksa en kwam naderbij met een zeer rood gezicht, wartaal sprekende en allerlei vuile woorden uitende, zoodat de Djaksa’s hem uitlachten. I Bungkeling wentelde zich op den grond, als iemand, die een toeval krijgt en het schuim stond hem op den mond. De djaksa’s liepen naar hem toe en vele aanwezigen met hen, zeggende dat hij aan vallende ziekte (ajan) leed. De djaksa’s zetten hem in een loodsje nêer en de djaksa Budjangga zeide: „bęsprekel zijn buik” I Bungkeling knipoogde en sprak met zware stem: „waar ben ik hier, dat ik het gebrul der zee hoor?” De djaksa Budjangga zeide: „Wat praat je toch nu van de zee, je zit in een loodsje (balé)”.

1) De perapantja zijn verdeeld in:

- A. Parapantja paramarta (pamargi patut), te weten:
- 1° tutur męngęt tutur djati.
  - 2° pakarija saué patut
  - 3° dana (— barès).
  - 4° tapa brata.
  - 5° darma.
- B. Paropantja mahabuta (pamargi tan patut), te weten:
- 1° tjingak patih tjingak tjingakkin.
  - 2° ungussan pati diman dimannin.
  - 3° tjangkem pati ęwèr ęwerrin.
  - 4° suwara.
  - 5° tangan suku pati ambil-ambillin.

Bungkeling sprak nederig: „Wat voor een loodsje, zeg het mij toch, want ik ben geheel van streek en van mijn kindsheid af heeft niemand mij ooit iets medegedeeld.” Dé Djaksa sprak voorzichtig; „dit heet een balé gǎdé” I Bungkeling lachte in zich zelf en kon zijn lachen haast niet verbergen (buka girik kǎdéké ngubek di tengah), nederig en vriendelijk zeggende: „Ik vraag vergeving en wordt U toch niet boos; voor zoover ik weet zit ik niet op een loodsje; wijs mij terecht, opdat ik weet hoe dit nu eigenlijk heet”. Djéro Djaksa wilde wel met hem praten en sprak te goeder trouw, met de hand wijzende: „dit heet een balé gǎdé.” Bungkeling had een plezier van belang „Heer Djaksa wordt niet boos, maar zoeven spraakt gij de waarheid niet, want gij weest met uw hand den rand van de bank aan”. De Djaksa stond verslagen en had het land beetgenomen te zijn, omdat hij door zijne onvoorzichtigheid in den strik was geloopen. Alle mannen en vrouwen lachten en al de djaksa's (te vertalen met: „pleitbezorgers” of „zaakwaarnemers”), waren boos. De Djaksa Bukjangga sprak: „Ik dacht niet, dat je me zoudt beetnemen met je gepraat; ik meende, dat je te goeder trouw waart en nu probeer je mij te bedriegen, kom echter nu maar eens met je kunsten en listen voor den dag; steeds las ik de adjigama ¹⁾ en jij bent nog een zuigeling (mapupuk tjékuk lett. nog met kentjur op de ongesloten fontanel), en je behandelt mij, alsof de vleeschspijs moet onderdoen voor de ongare groente, terwijl je moest weten, dat de zee niet geeft om een beetje zout, dat geen zoet gevoegd behoeft te worden bij suiker, en geen zuur bij een citroen.” I Bungkeling sprak nederig en lachte heimelijk: „Heer djaksa, waarom verbergt gij uwe kennis voor mij, deel mij toch iets daarvan mede; wordt toch niet boos, want ik vraag vergeving voor mijne domheid; ik heb een geding,

1) moet: zijn adigama, de titel van het wetboek. Adjigama is de kooprijs van eene vrouw

dat morgen beslecht zal worden en ik vraag thans inlichtingen, opdat ik het noodige geld kan mēebrengen om de kosten te betalen."

De djaksa's waren verheugd en antwoordden om strijd: „van ouds bedragen de onkosten 1233 kepengs, wie minder brengt, verliest zijn zaak en dat geld is voor den djaksa. Het is daarmee als met de gebeden van den Padanda, ook daarvoor is een vast tarief, dat de hel in den hemel kan doen veranderen. Heb maar geen zorg, deze djaksa is zeker van zijn zaak en verliest nooit een geding tegen een ander."

I Bungkeling sprak nederig met ingehouden lach: „ik vraag u, moet mijn wederpaartij ook net betalen als ik?" De djaksa's bevestigden zulks. „Nog wilde ik vragen, wat noemt men eigenlijk winnen." De djaksa's lachten allen: „Zoo'n domme kerel houdt ons, knappe lieden, maar op; wie het meeste bewijsmateriaal levert, wint".

„Dan zal ik, als ik kan, in mijn geding het bewijsmateriaal van den andere overtreffen; ik heb 35 getuigen, die op mijn hand staan, dus zal ik wel winnen." De djaksa's zeiden, dat hij gelijk had. I Bungkeling sprak daarna: „als ik het geluk heb mijn zaak te winnen, dan is het procesgeld (toh) voor mij, want dat is dan mijn winst."

De djaksa's werden verlegen en gevoelden zich verslagen. Een hunner sprak: „Volgens de oude gewoonte is dat procesgeld voor den djaksa, al wint of verliest men, of al komt men tot een vergelijk, steeds zijn de procesgelden voor de djaksa's". „Als dat zoo is, zou ik ook wel djaksa kunnen zijn, want in alle zaken zou ik spoedig eene beslissing nemen; werden ze gewonnen of verloren, of kwam men tot een vergelijk, ik kreeg toch het geld. Bedrijfskapitaal is bij dat vak niet noodig, je schrijftmes is je kapitaal, dat is voor vijf kepengs aan ijzer en je behoeft je niet moe te maken met het versjouwten van je eg."

I Bungkeling stond op, bleef met de handen op zijn

achterste staan staren en ging heen, terwijl de djaksa's hem uitscholden.

I Bungkeling wandelde toen over de sawahs en kwam bij menschen, die aan een dam werkten. Er waren 75 lieden van kaste aanwezig en I Bungkeling ging in de nabijheid zitten te hengelen, doch men joeg hem weg, zeggende: „ga heen, wat moet jij hier, jij hebt zeker niet te eten, dat je de menschen bij het werk hindert.” I Bungkeling zeide nederig: „ik hengel niet uit honger, vergeef mij, ik wenschte wel eerst te informeeren, met wie ik te doen heb, opdat ik U kan aanspreken, zooals met uw stond overeenkomt.” Eén der weggagers zeide: „ik ben een persangiang, Bungkeling”. Toen vroeg I Bungkeling: „wat voor sawahs worden door dit water bevoeid?” De persangiangs en wargi's ¹⁾ antwoordden: „de oostelijke sawahs, die het waterschap Babakkan vormen”. „Ik vraag U, als het water opgevoerd is, wat wil men dan gaan planten?”. De persangiang werd boos: „jij vraagt erg brutaal. Padi wil men planten, om het tot rijst (bahas te stampen, dat gekookt tot spijs (dahar) wordt en bij verkoop veel geld (pipis) oplevert; weet dat Bungkeling; het is een schande, dat je zoo dom bent” (towara manawang sëmëngan). I Bungkeling liet een boer (ma-

1) Persangiangs en wargi's behooren tot een' stand gelegen tusschen de tani en satrija respectievelijk wesia. Door die opvolgende geslachten uit mésailles daalt een lid dier kasten tot persangiang respectievelijk wargi of. Ook kan men van genoemde kasten afdalen tot persangiang of wargi, wanneer bij een door dezer lieden gegeven offerfeest de man van kaste van de offers eet, (parioan = surudan), nadat de goden daarvan de sari hebben genuttigd. En voorts in alle gevallen, dat iemand, tot die kasten behoorende, zich vernedert of aan een lagere bangsa hulde bewijst.

Op Lombok kwam het wel voor, dat de vorst een meisje van de tani's huwende, haar en hare familie tot wargi's verhieft (praedicaat hier Gusti, te Puleleng Gusi), in tegenstelling van wesia's, die hier het praedicaat I Gusti voeren, en geen wesia, doch peraria of pergusti genoemd worden, wordende met wesia's de wargi's aangeduid. Praedicaat satria's = I Dewa, Praedic. persangiangs = Sang.

tahaq = Eng. to belch) en spooog, terwijl hij antwoordde: „Wat voor padi, wat voor spijs, wat voor geld, zeg mij dat, opdat ik het weet, wat voor rijst?” De persangiang antwoordde: „Nu moet je ook nog vragen, wat wordt tot stinkende stront, want dan weet je het in eens goed, jij bent toch door alles heen onbeschoft; spreek nu ook eens als een verstandig mensch.” I Bungkeling deed alsof hij boos werd en sprak: „Persangiang wordt maar niet nijdig, als ik U eens vertel, wat mij door een oud man is medegedeeld. Padi is hetzelfde als pada (te samen) want als men veel padi bezit, heeft men steeds famlieleden te gast; pipis (geld) is hetzelfde als pëpës (vaak), want als men veel geld bezit is men vaak verwaand; bahas (rijst) heet ook pëpës (vaak), want, als men veel rijst heeft, heeft men vaak last van arme bedelaars. Dahar (spijs) is het zelfde als duhur (hoog, groote), want door te eten wordt men iederen dag grooter.” Al de persangiangs stonden wezenloos te kijken, daar hij de baas bleek. „Komt allen maar hier om het tegen mij op te nemen en toont uw kennis, opdat blijkt dat uw gepoch is als een leege klappernoot, die als men haar ontbolstert, slechts zoo groot blijkt te zijn als een ketupat.” Hij spotte maar door: „het is, als of ik met nagemaakte batik te doen heb, dat alleen niterlijk schoon is; als men het wascht, bemerkt men eerst, dat de figuren niet geteekend zijn, maar inèenvloeien.” Zoo klonk het in de ooren der persangiangs. „Scheld mij dus niet uit, want met recht zou ik U als gelijke kunnen aanpreken (katijangang). Iederen dag loop jullie met een patjoel op den nek in de sawahs, jullie persangiangs en wargi's en ik, sudra, weid het vee.” Toen ging Bungkeling heen en schreeuwde: „denk je, dat ik voor jullie onderdoe; wel ben ik een sudra, doch één, die van jongs af aan gewoon is zelden te eten” (en dus slim is).

I Bungkeling ging op weg en wandelde naar het dorp; hij kwam bij een' tempel, waar men juist een feest ter

eere der goden vierde (ngodalin) en de wewalèns (shamanen) waren druk aan het dansen. Deze jonge meisjes (waarover men zie: Wilken, Het Shamanisme bij de volken van den Indischen archipel, bldz. 471 vv. 489) waren uitgedost om verliefd op te worden. De gamelan blagandjur speelde en deed hare muziek opstijgen tot aan den hemel en de menschen gonsden als de golven. Daar kwam I Bungkeling aan; hij liet zijn overkleed neerhangen, ging netjes zitten, en deed als een voornaam persoon. De wewalèns gilden met rood beloopen oogen; zij stonden plotseling op en draaiden in 't rond, allerlei wartaal sprekende. Zij zeiden maar altijd door: „I. Masari Puseh santun is gekomen.” Soms lachten zij luidkeels, soms staarden zij met groote oogen, soms zwegen zij al springende, soms glimlachten zij lief, soms praatten zij maar door, soms knipoogden zij als vroegen zij allerlei gunsten.

„In den tempel woont thans de godheid I Mas; mijn broedoer van Gunung Sari is gekomen om mij een bezoek te brengen; hij heeft met dobbelen verloren, de kraaien kwamen niet hier zij hebben de godheid niet naar dit land vergezeld.” Een andere gilde: „De zeer verheven godheid Mas Pasir is hier gekomen om een bezoek te brengen.” I Bungkeling schudde van het lachen, en de tempelwachter wilde hem weggagen. „Wie ben jij, onbeschofte? De godheid is nedergedaald in deze menschen en daarom gedragen zij zich zoo en spreken wartaal. Als jij zoo onbehoorlijk doet, moog je niet hier blijven, en jaag ik je weg.” „Heer tempelwachter (mamanku) waarom wordt u boos; ik wist dat immers niet en u hebt mij nu al ingelicht. Als zoovele goden hier nederdalen wil ik gaarne hier lid van deze (kerkelijke) gemeente worden, zelfs al kost het 1000 of 2000 kepengs.” De Mangku werd weer goed: „breng dan eerst het geld hier.” De mamanku voegde hem daarna toe: „Kom maar eerst hier om er over te spreken. Op de eerstvolgende bijeenkomst moet je 2000 kepengs meëbrengen, 1000 voor de

vereeniging en 1000 voor mij." I Bungkeling sprak nederig: „Verklaar mij toch eerst, hoeveel goden hier thans op bezoek zijn, en hoe zij er uit zien, groot of klein, zwart of bruin, geel of wit. Zeg mij dat eerst, want straks zullen mijne huisgenooten daar misschien naar vragen en dan moet ik toch een antwoord kunnen geven." Dè Mamangku klopte zich op de borst, 1) jij praat goed, en daarom zal ik je nu eens vertellen van de goden, die hier thans verblijven en gekomen zijn uit den hoogsten hemel (duhurakasa). De Batara van Gunung Agung is gekomen met 800 volgelingen, zoo ook de Batara van Song Lalawah, en de Batara van Lampujang; zij allen zijn hier op bezoek. En nu je dat weet, ga nu maar gauw geld halen, om mij dat af te dragen." I Bungkeling sprak beleefd, een lach onderdrukkende (kèdéké ngampak kabang), en steeds verder examineerende: „hebt U die goden zelf gezien?" „Nee maar de bezetenen hebben dat medegedeeld en die geloof ik, en daarom bewijs ik hun iederen dag hulde, offer aan hen en zing mijne litaniën.

I Bungkeling sprak bedachtzaam: het geld is voor U, haal het maar van onder het huis, waar wel twee millioen ligt, naar de belastinggaarder (Djero sedahan) mij mededeelde. Het is belasting van de handelaren en de hoeveelheid is mij door den sedahan medegedeeld en hem geloof ik."

Dè Mamangku werd zeer boos: „jij wordt geen lid van deze gemeente, wij hebben je niet noodig met al je praatjes." Toen ging I. Bungkeling heen, de lip uitstekende en spottend zeggende: „al zou men met den gemakkelijksten god te doen hebben, men zoude hem niet kunnen zien, al riep men hem met de spreuk wargasari, al lokte men hem met de gong, al vroeg men zijne genegenheid met liederen, al trok men hem met wierook, en al offerde men aan hem. Hoe zouden dan die bezetenen, domme verwaande stommelingen de godheden kunnen zien; zij toch stellen zich aan als on-

1) Dat doen de Baliërs, als zij gemoedelijk zitten te praten.

kwestbaren en steken zich op de borst; zij rennen heen en weer als daalde een booze geest in hen neer en als waren zij gek (dangkrak dingkrik) ten aanschouwe van anderen." I Bungkeling ging lachende heen, zijn kleed over den schouder dragende en liep westwaars, naar het huis van de Balian ngéngéngan (een zieneres = clairvoyante, die in een toestand van vervoering den aard en de genezing van ziekten aangeeft). Vele menschen, zoowel mannen als vrouwen waren daar verzameld, die advies kwamen vragen (aan het orakel, matenungang). Juist kwam I Bungkeling aan en ging ter zijde van de balian zitten, zij praatte onduidelijk en liet achterelkaar vele boerten ¹⁾ en zeide daarna luide: „door de straf der goden kreeg hij de heete koorts en weeklaagt ²⁾ nu."

Degene, die haar geraadpleegd had antwoordde: „dat is zoo, ik vraag alleen nog, welke godheid hem straffe?" Djero Balian schold en schreeuwde: „Batara Sukeh veroorzaakte de ziekte, dat bracht I Munjäng aan het licht, die thans in mij is gezeteld." De adviesvragende zeide: „zeg mij maar alles, opdat ik het weet en het thuis kan mededeelen." Weer luidde zij de schel en met trillende stem neuriënde, wel 150 maal boerten latende zeide zij zacht: „er is nog wat anders, dat onheil veroorzaakte, de zieke heeft een kleine aarden (offer) pilaar met den patjoel omgewerkt." Aldus sprak de door de godheid geïnspireerde balian — De balian vroeg toen: „is het niet zoo?" „Ja het is waar, toen men daar vochtige klêeren (sèhè lètjig) te drogen wilde leggen, is dat geschied." „Dat bracht de ziekte te weeg en die moet weer opgericht worden." De vrager (naar waarheid) zeide = „ja, als de

1) Ructus, ten bewijze van haar overvalling met „heiligen geest." Practiseerende balian's doen dit steeds. (Zie voorts Wilken, Shamanisme bldz. 472 waar echter deze bijzonderheid niet wordt medegedeeld evenmin als van al de andere volken aldaar genoemd, de Pythia was ook „enceinte du dieu" 't a. p. 439.)

2) Kawi Bal. Wb. i. v. sambat, mèsèsambatan.

ziekte voorbij is, beloof ik die wêer te zullen oprichten, met mijn geheele familie zal ik dat bewerkstelligen." Daarna zeide Djero Balian beleefd omtrent de geneeswijze: met banglè (kunjit) en tjékuh (kentjur) doorgaan en met kasuna djangu (witte uien met duivelsdrek), voorts met liligundi ¹⁾ en gember; dat zijn de medicijnen". De man, die om medicijn gevraagd had, antwoordde: „ik zal dat geheele recept in toepassing brengen, op welk lichaamsdeel moet het worden aangewend?" Djero Balian antwoordde: „dat moet door elkaar gewreven worden en als smeersel op de beenen en op het lichaam gestreken."

Toen vroeg die man verlof om heen te gaan: „ik zou naar huis willen gaan, want het wordt avond." „Ga maar naar huis mijn vriend."

Toen ging die man heen. I Bungkeling lachte, maar hield zijne lippen gesloten en wendde zijn hoofd om. Djero Balian sprak luide: „jij hebt daar zeker ook verstand van, plaaggeest, jij hebt toch brutale manieren." I Bungkeling sprak beleefd: „Djéro Balian wordt niet boos, dat ik zoo dom ben, gij zijt immers als 't ware mijn overgrootmoeder; het doel van mijn komst was maar U raad te vragen, want ik ben erg ziek."

Djero Balian vatte de schel en liet zeker 1000 boerten; de schel hield ze boven de wierook en ze gilde, zoodat de naast haar staande sasantun ¹⁾ er van schudden: „Ik (ira) Batara Mas Muntjar, gezeteld in deze geringe balian spreek tot U." I Bungkeling glimlachte voor zich heen en Djero Balian zag hem boos aan. I Bungkeling zeide nederig: „ik ben zoo dom en kwam bij U om leering te ontvangen, overgrootmoeder; wat de onkosten betreft, ook daaromtrent was ik gaarne ingelicht." Allen lachten: „jij bent verbazend dom jong-

1) Van Eck: *Vitea Trifolia*.

2) Sasantun is ook het loon van de balian, gewoonlijk bestaande in eenig geld, een klapper, een tjatu bras, een streng garen. De balian zit te midden van deze gaven harer patienten, die ieder in een mandje aanbiedt.

mensch, breng eerst de onkosten hier." I Bungkeling sprak beleefd: „vergeef mij, maar geef mij eerst eenige leering mede ten overdenking onder weg. Zeg mij, overgrootmoeder, als iemand doorziek is, en u medicamenteert hem, wordt hij dan beter?" „Haal eerst het geld (daksina)!" „Zeker, laat mij eerst nog even spreken." I Bungkeling sprak nederig: „duid mijne woorden niet ten kwade, uw zoon (mijn grootvader) is in zijn ziekte gebleven. „Daksina" (het loon voor de balian) beteekent ook „zuid" 1). Het is alsof gij, overgrootmoeder in uwe boosheid maar allerlei wartaal uit. Ik zeg u, als hij niet dood gegaan was, dan had de balian hem genezen; nu hij dood ging, kon hij toch ook weer levend gemaakt worden door uwe medicijnen?" De balian was als ter neer geworpen. Zij was een beroemde medicijnvrouw. „Als iemand dood is kun je hem niet levend wêèr doen zitten." De Balian zette hem na, schold hem uit en sloeg naar hem, maar zij raakte hem niet, want hij rende weg.

Over Djero Balian wordt niet meer gesproken, maar over I Bungkeling. Deze sukkelde door de dorpen om een leermeester te zoeken. Hij kwam bij iemand, die zat te lezen en te verklaren en ging daarop af en zette zich, aandachtig luisterende daarbij neder, doende alsof hij nadsacht. Het was een schoone uitlegging. Dé Bandesa sowara las, en Dé Sëri Sowaraasta verklaarde. Laatstgenoemde zeide: „gij moet niet verkeerd lezen, want dan kan ik geen goede uitlegging geven, gij leest een letter te veel, laat die weg en houd die achterbaks". I Bungkeling wreef zich de oogen uit en lachte met zijn wang. Dé Sëri Sowaraasta zeide: „Wie ben jij, dronken gek?" I Bungkeling sprak nederig: „ik wilde gaarne van u leeren." Dé Sëri Sowaraasta sprak: „wat wou je hier leeren, jij bent veel te ondeugend, dat jij mij daar net zat uit te lachen; spreek eens op, wat vindt jij dat ik verkeerd zei."

1) Kawi Bal Wb, i. v. daksina, 2°, en 4°.

Ik vraag vergeving, wil het mij niet ten kwade duiden." „Goed". I Bungkeling sprak beleefd: „Waarom moest er een letter weggelaten worden; bij de verklaring kan je die immers wel verdonkeremanen. Waarom moest een letter achterbaks gehouden worden; in uwe verklaring moest gij die negeeren, als gij niet wildet, dat men u beetneemt, de fout ligt bij den verklaarder. Dé Seri Sowaraasta stond als verslagen van toorn; hoe meer men tegen I Bungkeling aanvoerde, des te meer listen had hij, als men om hem lachte, hield hij zich dom, als men boos op hem werd, werd hij ook nijdig.

I Bungkeling lachte vroolijk, stond op, en ging naar huis, waar hij aankwam.

Tot zoover gaat mijn lontargeschrift, dat, volgens sommigen niet volledig is, aangezien in andere geschriften nog andere streken van Uilespiegel moeten zijn opgeteekend. Mij dunkt, het boven medegedeelde is voldoende om den aard van de Uilespiegel-figuur in de literatuur dezer streken aantegeven.

Echter dient nog vermelding het Bungkeling-verhaal in Sinom-metrum, dat zoomogelijk nog in hooger aanzien staat dan dat in Djinadadichtmaat. Naar men hier mededeelt, zou het Djinada gedicht in het begin der vorige eeuw in Badoeng [Bali] zijn vervaardigd, van waar het via Karang Assem Lombok bereikte. De auteur is niet bekend. Wel is zulks het geval met de Sinombewerking, die aan Ida Wajan Dangin, een Brahmaan, van Sidēmēn [Karang-Assem], die in het midden der 19e eeuw te Karang Assem wegens hoogverraad is terdoodgebracht wordt toegeschreven. Dit Sinomgedicht is zeer opmerkelijk, omdat daarin een oorlogsépisode uitvoerig wordt verhaald tusschen een Balisch en een Mohammedaansch vorst, waartoe de stof waarschijnlijk geleverd is door de op Lombok tegen oproerige Sassaks geleverde gevechten. Bovendien geeft deze lezing veel geleerder en meer diepgaande discussies dan de boven medegedeelde, zij is daardoor dikwijls breedspakiger.

In den aanvang worden dezelfde streken van onzen held, hier genoemd Pan Bongkling „die het nooit aflegde tegen de wijze menschen”, verteld, als in de Djinada-lezing.

Nadat wij hem bij den Pedanda hebben ontmoet, wiens raad hij komt vragen: „alvorens mijne moeder, die gisteren avond gestorven is, te begraven, en die hij na de uitlegging heetneemt door te zeggen: „ik heb een rund zien begraven, en er waren zelfs geen vliegen bij, toch zag ik een pas geboren kalf, dat goed uit zijn oogen keek,” komt hij ook in aanraking met Sengguhu Pangi. Deze geeft een zeer lange uitlegging van de beteekenis der windstreken ten opzichte van de lichaamsgesteldheid, en van de heerlijkheden hier namaals, waarom Pan Bongkling hem aanraadt in zee te springen om daar goud op den bodem te zoeken, dat daar volgens de verhalen ook zoude zijn.

Nu wordt ten tooneele gevoerd Gusti Agung, vorst van Pamamorran, een zeer rijk man met groote oogen en dikke buik, met vorstelijke manieren. Deze vorst over vele onderdanen wil met zijne hovelingen eens een pretje hebben en ontbiedt Pan Bongkling om met zekeren Mohammedaan, genaamd Dukuh Durahim, een verwaand geestelijke, een dispuut te voeren. In dit dispuut stelt Bongkling den Dukuh allerlei lastige vragen, b. v. wie staat hooger, een Slam of een Hindu? wie heeft den besten god? enz. Dukuh Durahim bepleit de voortreffelijkheid van den Islam, zegt, dat Allah Ta'ala de allerhoogste godheid is, en dat voor de geloovige vromen de hoogste belooning is weggelegd. Bongkling laat den dukuh er telkens inloopen; zegt o. a. dat het slecht te rijmen is met de bewering van den dukuh als zoude Nabi Adam alleen de braven laten leven, dat er zoovele dieven rondloopen, enz. De dukuh delft in het dispuut het onderspit, en wil ten laatste Bongkling met zijn slaggersmes te lijf, waarop een gevecht ontstaat tusschen de aanwezige Slam, die Dukuh Durahim helpen en Bongkling, bijgestaan door de Baliërs. Twintig Slam sneuvelen en Durahim wordt door Bongkling doorstoken.

De Radja van Mekkah (Sang Prabu) krijgt van een en onder bericht en trekt met een groot leger tegen Pamamorraan op. Deze veldtocht wordt zeer uitvoerig beschreven. Sang Prabu was gezeten op een wagen, door sapi's gestrokken.

Gusti Agung is bang voor de overmacht van Mekkah te moeten bukken, en belegt een krijgsraad. Sommige punggawa's raden een nachtelijken overval aan, anderen de grenzen te versterken, en de Padanda's luchten hun wijsheid door de „Radjaniti" aantehalen en den vorst zijne verplichtingen tegenover zijne onderdanen onder het oog te brengen, opdat hij op hun trouw en verknochtheid kan rekenen.

Na veel redeneering besluit men de hulp van een naburig Balisch vorst, Tjokorda Djajasinga van Djagatra, in te roepen. Terwijl de punggawa's alles voor den oorlog in gereedheid brengen, gaat Gusti Agung naar Djagatra, waar de vorst hem de hulp belooft van een leger van 50.000 man onder aanvoering van 's vorsten broeder, Dewa Gdè Sloka. De oorlog begint. Radja Mekkah zendt afgezanten naar Pamamorraan met een ultimatum. Gusti Agung moet vergeving vragen voor het gebeurde met Dukuh Durahim en zich op genade of ongenade overgeven. „Doet hij dat niet, dan sla ik hem tot meel." De punggawa's van Gusti Agung raden dezen aan het gezantschap te doen vermoorden, doch de vorst weigerde dit en liet aan Radja Mekkah berichten, dat hij over het ultimatum wilde nadenken.

Radja Mekkah echter wenscht geen uitstel te verleen en gelast den aanval.

I Bungkeling geeft aan Gusti Agung den raad, op de wegen, waarlangs het vijandelijk leger zal trekken, bambukokers te begraven, waarin de trekdiere, de olifanten en andere rijbeesten van den vijand met de pooten zullen trappen. In de verwarring, die dan zoude ontstaan, moest men met algemeen amok den vijand op het lijf vallen. Dus nachts werden de bambukokers begraven en de vorst liet rijkelijk arak uitdeelen. Den volgenden morgen trok

men den vijand tegemoet, de hoofden op schoone paarden gezeten, met beproefde krissen gewapend, en met pajungs boven zich. Een gevecht ontstond; er werd hevig geschoten, het regende kogels, doch Djagatra en Pamamorran hielden stand; Mekkah leed dien dag de nederlaag.

In het zuiden gelukte de krijgslist van Bongkling; men knuppelde den vijand nêr, nadat de paarden met de pooten in de bambukokers waren vastgeraakt. De lieden van Mekkah heschen een witte vlag, wat volgens hun adat beteekende, dat ze wilden ophouden met rechten. Doch de menschen van Pamamorran waren niet meer te houden en sloegen er maar op los, zoodat de strijd op nieuw ontvlamde. Pan Bongkling die zag, dat zijn broeder door een familielid van Dukah Durahim werd gedood, trad naar voren en doodde dezen vijand. Mekkah leed de nederlaag Des avonds was de strijd afgelopen en keerde men naar de versterkte grenskampen terug.

Radja Mekkah gelast zijn' punggawa Raden Bonto Menail, I Dewa Gdé Sloka tot een gevecht uittedagen. Deze Raden komt met eenige andere gezanten in het kamp van den Dewa, dien hij beleedigt door uitdagende woorden en uitnoodigt tot een gevecht op den volgenden dag. De Dewa wordt driftig en laat de gezanten opvatten en binden, hun met stompe messen het hoofdhaar afsnijden en daarna hunne hoofden met azijn en aftreksel van kleinespaansche peper inwrijven. Daarna jaagt hij ze het kamp uit.

Radja Mekkah wordt daardoor woedend en besluit nog dienzelfden nacht een aanval te doen op het kamp van Djagatra. Men verrast de troepen van Djagatra in den slaap, steekt het kamp in brand en velen komen in de vlammen om. Er ontstaat een hevig handgemeen, doch ten laatste zijn alle strijders zoo vermoeid, dat zij van uitputting in slaap vallen bij de lijken.

Gusti Agung zendt op het hooren der schoten hulp naar het kamp van Djagatra, waarbij ook I Bongkling zich bevond. Zij vonden alles daar snorkende; I Bong-

kling laat obors aansteken en neemt den toestand goed op. Om de bondgenooten niet eveneens te treffen, worden de slapende vijanden niet afgemaakt, docht nauwelijks kwam de maan op, of de strijd ving opnieuw aan, en allen nemen daaraan deel.

De hoofden van Mekkah sneuvelen allen; alleen de vorst was bijna niet te treffen, omdat hij zich op zijn rijtuig zoo vlug bewoog. Ten laatste klimmen de Gusti's op het rijtuig en dooden den Vorst. Daarmêe eindigde de strijd, het kamp van Mekkah werd genomen, alwaar de vrouwen zich zelf doorstaken. Voor de weduwen der gesneuvelden en voor de gewonden werd gezorgd middels kleine geschenken in geld; en de verbondenen vierden een feest, waarbij veel tuwak werd gedronken.

Twee punggawa's gingen met 1000 volgelingen op weg naar Mekkah, waar zij na 15 dagen aankwamen en de puri in bezit namen en de goederen van den vorst met al zijne vrouwen naar Pamamorran zonden. Ook twee prinsessen werden buitgemaakt. De nog overlevende Radens van Mekkah maakten hunne opwachting te Pamamorran, en werden met het bestuur over hun land belast terwijl de buit onder de verbondenen werd verdeeld.

Aldus is de korte inhoud van dit verhaal.

NOG EENS DE TEEKENINGEN VAN HET OUDE BATAVIA EN ANDERE VESTIGINGEN DER O. I. COMPAGNIE

DOOR

H. D. H. BOSBOOM

Gepensionn. Lt. Kol. N.-I. leger. 1)

Op 7 Maart 1882 deelde Mr. N. P. VAN DEN BERG in de Bestuursvergadering van het Bataviaasch Genootschap mede, dat hij bij den boekhandelaar VAN LEEUWEN te Leiden had aangetroffen eene collectie van 35 teekeningen in oostindischen inkt, blijkens de specificatie 2) geziechten bevattende, deels van oud Batavia, deels van Compies vestigingen buiten die plaats en stelde hij voor, pogingen aan te wenden om die teekeningen voor het Genootschap machtig te worden, „als hebbende meer waarde in een Indische verzameling dan in eenige andere”; diezelfde collectie was aanwezig op de Amsterdamsche Tentoonstelling van 1883 3).

Pogingen, kort daarop aangewend om haar aan te koopen leidden niet tot een resultaat 4); de in 1900 hernieuwde onderhandelingen met den eigenaar bleven slepende 5), totdat nu onlangs tot den aankoop kon worden overgegaan.

1) Enkele kleinigheden benevens de Bijlage B zijn met goedvinden van den schrijver aan dit stuk toegevoegd door Dr. F. DE HAAN.

2) Zie notulen der Bestuursvergaderingen B. G. v. K. en W. Deel XX 1882, No. 1, bladz. 45 e.v.

3) Zie Catalogus der Afd. Nederl. Koloniën van die tentoonstelling, bladz. 61 e. v. van Groep I, 3de klasse; Verzameling B.

4) Zie notulen der Bestuursvergaderingen B. G. v. K. en W. Deel XX 1882, No. 3, bladz. 141.

5) Zie idem, Deel XXXVII, 1899, No. 4, bladz. 219; en Deel XXXVIII, 1900, No. 2, bladz. 73 e. v.

Zoo is dan nu het Genootschap in het bezit gekomen van de tweede groep, deel uitmakende van de schoone verzamelingen teekeningen van het oude Batavia en andere vestigingen der O. I. Compie, waarop Dr. J. BRANDES in zijne „Losse mededeelingen enz.” doelde 1) en waarvan de eerste groep, bestaande uit 120 teekeningen, afkomstig van den Heer F. J. BOURSSE WILS te Leiden, in mijn opstel, voorkomende in afl. 2 — 3 van Deel XLIV, besproken werd.

Onder deze 35 thans verkregen teekeningen zijn er elf 2), die overeenkomen met, of duplikaten zijn van, elf teekeningen behoorende tot de Verzameling A. II (voorheen BOURSSE WILS), doch de meeste dier duplikaten zijn in betere conditie dan de eerst verworvene.

Als een vervolg op mijn evengenoemd opstel en op dezelfde wijze als daar geschiedde, zullen omtrent de 35 teekeningen, waarvan de titels in de hierbij behoorende bijlage A worden aangetroffen, eenige opmerkingen worden gemaakt, terwijl in de bijlage zelve weder eenige aantekeningen zullen worden gesteld, als in de bijlagen I en II behoorende bij mijn eerste opstel.

In het algemeen kan gezegd, dat deze teekeningen evenals de vroeger besprokene den indruk van waarheid geven. Mij wil 't voorkomen dat deze „naar het leven geteekende” afbeeldingen, ondanks hare gebreken, veel meer den waren indruk geven van stad en omgeving, van kustplaatsen en natuur, ja zelfs van het leven der menschen in den lateren Compagniestijd, dan eenige bekende plaat. De afbeeldingen van HEIJDT, van NIEUHOFF, van VALENTIJN maken door hare angstvallige netheid en gladheid den indruk van aan

1) Zie afl. 2 en 3, Deel XLII van dit Tijdschrift, bladz. 106 e. v.

2) In bijlage I werd abusievelijk vermeld, dat van de teekening No. 56 uit de Verzameling A. I een duplikaat werd aangetroffen onder No. 11 van de Verzameling B (van Leeuwen) of onder No. 24 in de notulen der bestuursvergaderingen B. G. v. K. en W. Deel XX, 1882, No 1. Dit No. 11 is een ander gezicht op Tandjoeng West dan de teekening No. 56 (A, I).

de teeken- of graveer-tafel te zijn vervaardigd en mooigemaakt, terwijl *deze* teekeningen werkelijk den indruk geven zoo naar het leven, naar de natuur, te zijn afgemaald.

De teekening No. 1 vertoont ons, aan den rechterkant, den westelijken vleugel van het Gouvernementshuis, de woning van den Gouverneur-Generaal, met het bordes, den breeden ingang met de kolommen aan weerszijden en de beelden, de kleine kruisramen, ongeveer zooals een en ander wordt voorgesteld in de plaat, behoorende bij Deel I der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap (Holl. druk 1781) en in plaat IV van „Batavia in deszelfs gelegenheid enz.”; beter overeenkomende met plaat IX van HEIJDT's Schauplatz, en met de platen, die VALENTIJN van het Gouverneurshuis geeft, doch nog al sterk afwijkende van de plaat „Gouverneurs Huys Binnen 't kasteel”, voorkomende in NIEUHOF's werk. Tusschen al die platen zijn kleine of grootere afwijkingen; de beide eerstgenoemde zijn trouwens op te kleine schaal om voor eene vergelijking in aanmerking te komen; maar gelukkig hebben wij voor de Generaalswoning eene onafwijsbare bron voor vergelijking in de „Grout- en Stant-affteekeningh van het nieuw gebouwde Generaels huys binnen 't Casteel Batavia”, aanwezig in het Rijksarchief te 's Hage 1). Uit die vergelijking blijkt, dat de plaat van HEIJDT (uit omstreeks 1740) en onze teekening (uit omstreeks 1770) het meest met de oorspronkelijke teekening, gemaakt in 1648, overeenkomen, veel beter dan de plaat van NIEUHOF (uit het laatst der 17de eeuw) en ook beter dan de platen van VALENTIJN (uit het begin der 18de eeuw).

Het torentje boven op het dak is bij HEIJDT en in onze teekening overeenstemmende met het origineel, bij

1) Onder No. 1231 van den Catalogus. Manuscript; overgekomen in 1649, dus in het jaar na de voltooiing van het gebouw; dat nummer bevat een plattegrond, een aanzicht van de voorzijde en een van de achterzijde op voldoende groote schaal om al de details duidelijk te kunnen opmerken.

NIEUHOF daarvan afwijkende; het frontespiece onder de dakgoot is bij HELJDT het best, doch wat te laag aangebracht; dat in onze teekening is eenvoudiger, doch vertoont toch nog in onderdeelen gelijkenis met de oorspronkelijke afbeelding. NIEUHOF heeft er maar wat van gemaakt. De hoofdingang met de kolommen en de beelden evenals het bordes zijn bij HELJDT en in onze teekening overeenstemmende met het origineel, alleen schijnt, volgens de oudste afbeelding, de bekroning van den hoofdingang sierlijker, kwistiger te zijn geweest; NIEUHOF en VALENTIJN hebben dien ingang in zijne architectonische schoonheid stellig te eenvoudig voorgesteld; de bovenramen schijnen oorspronkelijk met een eenvoudig driehoekig fronton gedekt te zijn geweest, juist zooals onze teekening dit aangeeft; de benedenramen waren van boven gedekt met eene steenen kroonlijst met gebeeldhouwde koppen in het midden; onze teekening wijkt daarin dus af, maar verandering in ruim 120 jaar is niet onmogelijk; de andere afbeeldingen vertoonen ook in dit opzicht sterker afwijking van het origineel; de horizontale zandsteenen banden over de geheele breedte van het gebouw komen in onze teekening, bij HELJDT en in de oorspronkelijke afbeelding voor, NIEUHOF en VALENTIJN vertoonen die niet.

Om kort te gaan, onze teekening geeft onvoorwaardelijk met HELJDT, de beste afbeelding van het gebouw, dat volgens de authentieke teekening een mooien en statigen indruk moet hebben gemaakt, hoewel de Indische Regeering er van schreef in hare Generaels missive van 31 December 1649: „Het nieuwe Generaels hujs, daervan den verleden jare geschreven hebben, is voltoijt gelijk uit de gront en affteekeninge bij desen gevoeght zult gelieven te beogen; *is niet costelijck maar sterck ende durabel*, om lange jaren te connen dienen gemaackt” enz: 1).

1) Tegelijkertijd wordt er bericht dat er eene tweede verdieping op het stadhuis was gezet, en dat eenige niet langer bewoonbare woonhuizen aan de zuidzijde van het kasteel waren afgebroken. Het vorige

Het uurwerk, aangebracht in de teekening tusschen het eerste en het tweede raam oost van den hoofdingang, komt niet voor in de oorspronkelijke teekening, evenmin als bij HELJDT, wèl in de plaat van Deel I der Verhandelingen, en voorts in de beschrijvingen door VALENTIJN en in „Batavia enz.:" waar men op bladz. 126 kan lezen: „voorts aan het einde der zaal bij de vensterraamen een slaand uurwerk, dat ook van buiten de uuren aanwijst, en het eenig openbaar uurwerk is in de geheele stad, enz.," welke mededeeling wel uit VALENTIJN schijnt overgenomen, maar die toch in verband met de evengenoemde plaat de correctheid van onze teekening komt bevestigen.

De kasteelskerk of kapel, die in het midden van de teekening is afgebeeld, treffen wij aan bij NIEUHOF, bij VALENTIJN en bij HELJDT; de kapel in de platen van de beide eersten ziet er echter geheel anders uit dan in onze teekening, die haar met een puntdak afbeeldt, terwijl NIEUHOF en VALENTIJN haar een plat dak gaven; HELJDT, die alleen een zeer klein stukje van de kapel en ook geen dak laat zien, geeft ons eene verklaring van deze afwijking in de volgende bewoordingen: „Es ist zu meiner Zeit erstlich ein Dach auf gedachte Kirche gebauet worden, massen dieselbe vorhero, gleich einem Italiänischen Gebäude, oben ganz plat gewesen".

Trouwens, zooals hierboven reeds bleek, zullen wij niet te veel op de voorstelling van NIEUHOF moeten vertrouwen: aan de fantasie schijnt althans bij de afbeelding van de plaat, voorstellende het „Gouverneurs Hujs Binnen 't Kasteel", vrij spel gelaten, wat ook door HELJDT verzekerd wordt, waar deze schrijft: „NIEUHOFF hat allda einen Prospect des Castells von inwendig eingeschaltet, in welchem aber weder

---

jaar was omtrent de Generaalswoning bericht, dat die toen bijna voltooid was, dat de bouw sedert verleden voorjaar (d. i. dan 1647) had stilgestaan, wegens gebrek aan planken, die later uit Siam gekomen waren; waaruit zeker mag worden afgeleid dat de meeste zorg werd besteed voor het bekomen van goede houtsoorten.

die Häuser, Trappen, Kirche, noch der Thurm in geringsten also vorgestellt worden, wie sie in natura allda anzutreffen sind. Ueber dieses hat er auch darin einen Büffel, sehr viele Böcke, und Menschen zu Pferd angemerket, da ich doch die ganze Zeit meiner anwesenheit in Batavia dergleichen nicht observiret, weilen es nicht erlaubet, einiges Thier, es sey auch von was vor einen art es immer wolle, allda hinein zu bringen."

Op grond van de laatste opmerking vooral kunnen wij het met HEIJDT eens zijn, dat NIEUHOF's teekenaar er maar wat van gemaakt heeft, waarbij nog zou kunnen worden aangeteekend dat NIEUHOF niet eens de Pinangpoort aangeeft, die op zijne teekening had moeten voorkomen.

Aan de linkerzijde zien wij in onze teekening alleen de dragonderwacht, die ook in de andere platen van later dagteekening voorkomt. De gebouwen aan de zuid- (land-) zijde van het Kasteel, dienende tot woningen van den Directeur-Generaal en van de Raden van Indië, werden, zooals bekend, met de courtine aan die zijde en de Landpoort op last van den Gouv.-Generaal VAN IMHOFF afgebroken; het spreekt dus van zelf dat wij in onze teekening uit omstreeks 1770, de gebouwen, door NIEUHOF, VALENTIJN EN HEIJDT tegenover de Generaalswoning afgebeeld, niet meer aantreffen; alleen een klein gedeelte daarvan bleef bestaan en werd ingericht tot militaire wacht en vermoedelijk tot kantoor van den Directeur-Generaal (zie „Batavia enz." bladz. 128), of wellicht later nog tot „Boekdrukkerij"; het staande gebleven gedeelte der courtine is ook nog even in de teekening te zien aan de uiterste linkerzijde.

Op den voorgrond eindelijk is een loopweg aangegeven, voerende van de voormalige Landpoort naar den hoofdingang van het hoofdgebouw, de Pinangpoort genaamd, die echter buiten de grens der teekening valt.

Ik sta bij deze teekening wat lang stil, omdat het van veel belang wordt geacht te constateeren, hoe een deel

van het Kasteel er althans omstreeks 1770 uitzag. In de teekeningen van NIEUHOF en van HEIJDT is veel onverklaarbaars; de eerste geeft niet de Pinangpoort, terwijl die toch binnen de grenzen van zijne afbeelding viel; de tweede teekende den hoofdingang van de kapel in een stand, waarin die zich onmogelijk heeft kunnen bevinden; die hoofdingang, waarvan de afbeelding op zich zelve wel met die van onze tekening en met die van NIEUHOF eenigermate overeenkomt, stond loodrecht op den gevel van de Generaals-woning en kan zich dus nooit hebben voorgedaan in den stand ten opzichte van dien gevel als HEIJDT in zijne tekening aangeeft, en een zuidelijke zij-ingang kan er ook niet mee bedoeld zijn, daar deze niet bestaan heeft, althans in geen der teekeningen wordt daarop door het aangeven van eene trap gedoeld en in geen der beschrijvingen wordt er melding van gemaakt. HEIJDT stelt 't voor, als of er boven den ingang der kapel niets meer was, geen stuk muur, niets, wat in strijd is met NIEUHOF, met onze tekening en met de waarschijnlijkheid; mogelijk heeft HEIJDT de tekening maar zoo afgebroken, omdat zoo'n stuk muur, reikende tot in den bovenhoek zijner tekening, minder fraai zou gestaan hebben en hij dan bijna in conflict zou zijn gekomen met zijn mooi opschriftlint, dat toch in geen geval mocht ontbreken 1). Dat de gevel van het gebouw recht tegenover de Generaalswoning bij NIEUHOF en bij HEIJDT verschillend wordt afgebeeld, is van ondergeschikt belang, daar mag worden aangenomen dat de bij HEIJDT voorgestelde galerij en balustrade later werden aangebracht.

1) In het Rijksarchief te 's Hage is aanwezig eene project-teekening van de Kasteelskapel (zie no. 1234 v. d. Catalogus), waaruit blijkt dat de Gouv. Gen. van Diemen (1636-1645) voor die kapel een zeer mooien hoogopgaanden renaissancegevel en een hoog puntdak heeft doen ontwerpen; wij moeten echter op grond van alle bekende afbeeldingen tot het besluit komen, dat de Kasteelskerk of kapel nimmer volgens dat project is opgetrokken.

Nu wordt, zooals hierboven werd aangetoond, de voorstelling in onze teekening, zoowel in het algemeen als in de details, bevestigd 't zij door de eene, 't zij door de andere afbeelding, en bovenal door de authentieke afbeelding uit het jaar 1648 van het Generaels hujs, terwijl de beschrijvingen in hoofdzaak de teekening bevestigen, zoodat ik wel haast de gevolgtrekking zou durven maken, dat wij in de teekening de eenige goede voorstelling van de Generaalswoning en van de Kasteelskerk hebben, althans zeker, zooals die er in de 2de helft der 18de eeuw hebben nitgezien, terwijl wij tevens tot het besluit moeten komen, dat de voorstelling bij NIEUHOFF van den toestand dier beide gebouwen, vooral van de Generaalswoning, niet met de waarheid overeenstemt.

Voor deze teekening No. 1 geldt de opmerking, gemaakt in het naschrift van mijn vorig opstel (zie de noot op bladz. 188, 6de regel v. b. en volg.): de gebouwen, vrij nauwkeurig volgens de regelen van het perspectief geconstrueerd, kunnen eerst door een bouwkundig teekenaar zijn neergesteld, terwijl enkele figuren er in zijn gebracht, nadat de bouwkundige teekening geheel voltooid was; men ziet toch de lijnen der gebouwen hier en daar door de figuren heenloopen; met de boomen is dit echter niet het geval; deze schijnen tegelijk met de perspectivische teekening opgezet.

Een paar figuren op den voorgrond geven nog aanleiding tot eene opmerking; de pajongdragende inlander schijnt een voorwerp, een beurs of een zakdoek, uit den zak van den voor hem staanden heer te nemen; zou de teekenaar hier den diefachtigen aard van de inlandsche slaven hebben willen schetsen? of is het eene herinnering aan eene recente gebeurtenis?

In teekening No. 2, het Kasteel gezien van de gebouwen van den Laborant, d. i. den chef van het Laboratorium van den Medicinalen Winkel, is weder de vrij vaardige hand te onderkennen van den teekenaar, die op het oog schetst wat hij voor zich ziet. Zonder in details te treden mag

gezegd worden, dat de teekening alles aangeeft, wat volgens de bekende plattegronden daarop moet voorkomen. Zij komt overeen met de plaat VIII uit „Batavia enz.” en ligt daaraan vermoedelijk ten grondslag; dezelfde verschillen, in de figuren vooral, worden opgemerkt, als tusschen de andere teekeningen en de daarmede overeenkomende gedrukte platen in de uitgaven betreffende Batavia van het laatst der 18^e eeuw.

Ook in die plaat steekt, evenals in de teekening, het dak van de koepelkerk, in de plaat door het cijfer 5 aangeduid, boven de punt Robijn uit, en toch is het n. m. m. onmogelijk dat dit dak van het standpunt van den teekenaar ooit te zien zal zijn geweest; de koepel was daartoe te weinig verheven en de kerk te ver naar achter gelegen.

Uit de teekening blijkt verder, dat er in de flank zuid van de punt Robijn nog eene poort is geweest, waarvan alleen bij NIEUHOFF als van eene „kleine deur in de gordijn tegen het Ooste” (zie bladz. 210 van zijn werk) wordt melding gemaakt, tenzij daarmede bedoeld wordt het kleine poortje in de gordijn tusschen Robijn en Saphier.

Opmerking verdient, dat de licht- en schaduwzijden in de teekening rationeel zijn weergegeven, in de plaat echter zeer bepaald niet; in de eerste is overal in het oog gehouden dat de oostzijde licht, de noordzijde schaduwkanten heeft, dat dus het ochtendlicht de wallen beschijnt; in de plaat zijn de licht- en schaduwkanten schromelijk dooreenverward, wat aan de goede voorstelling sterk afbreuk doet.

No. 3 geeft weer een typisch gezicht uit de binnenstad. De houten 1) Middelpuntsbrug met de Utrechtsche straat recht vóór ons, gezien van uit de oostzijde der Groote Rivier, met de bruggen over de Roca Malakka of de Jonkersgracht en over de Rhinoceros- of de Spinhuisgracht duidelijk genoeg aangegeven en de Utrechtsche poort heel flauw in het verschiet. De Portugeesche Binnenkerk rechts te

1) Zie „Batavia enz.” bladz. 120.

juister plaatse en geheel overeenkomende met de afbeelding die daarvan in Plaat V van HEIJDT's Schauplatz te zien is; in dat werk wordt het aanzicht van de zijde der Jonkersgracht gegeven, maar daar de kerk symmetrisch gebouwd was, aan de vier zijden gelijk, is vergelijking mogelijk; de ronde deuren met lijstwerk en driehoekig frontespice en de cirkelvormige opening daarboven, de kruisvorm van het gebouw, de boogvormige ramen, het dak, alles stemt overeen; alleen heeft de teekenaar vier haantjes als windvanen aangegeven wat HEIJDT niet deed, doch die ook volgens „Batavia enz.:” 1) aanwezig waren en die ook in de afbeelding bij VALENTIJN voorkomen; de lage muur om het kerkhof en de ingangen met hekjes, alles stemt overeen; alleen geeft HEIJDT de Utrechtsche straat, die ook in diens teekening recht voor ons ligt, doch van de andere zijde gezien, veel smaller aan, dan onze teekenaar deed. Het gebouwtje rechts op den voorgrond, deels over de rivier hangende, vindt men ook in de plattegronden terug. Het Middelpunt komt overeen met de afbeeldingen van andere sterkten of torens van dien aard, en ook met de voorstelling, daarvan door HEIJDT in zijne plaat V gegeven. De gebouwtjes aan de Groote Rivier westzijde (zuidelijk gedeelte) aan den waterkant worden elders niet aangetroffen.

Uit de teekening blijkt ook, dat er nog pasar gehouden wordt langs de rivier westzijde (noordelijk deel) tot aan de Middelpuntsbrug 2).

De teekening is niet geheel af, de boomen zijn maar geschetst, doch naar onze meening geeft zij een bijzonder juist beeld van den toestand omstreeks 1770. Aard en voorkomen der huizen in de Utrechtsche straat komen ook heel aardig overeen met de voorstelling, welke HEIJDT daarvan een 30-tal jaren vroeger gaf.

Ook de teekening No. 4 kan weer gerust eene vergelij-

1) Zie aldaar bladz. 139.

2) Zie Dr. Brandes 3de reeks „Losse mededeelingen” bladz. 26.

king met de plattegronden doorstaan. Het hoofdobject is de ophaalbrug over de Stads-Buitengracht tegenover de Rotterdammerpoort; die poort met haar cirkelvormig bastion links, de brug over de Antjolsche vaart met de huisjes vlak aan den waterkant en de huizen aan de Oost-voorrij zijn in teekening en plattegrond overeenstemmende; het noorderdeel van den stadswal vertoont eenige afwijking; het vierkante 1) bastion Delft wordt in beide aangetroffen, doch het ronde bastion, (halve kat) 2), Middelburg wordt in de tekening gemist; maar dit is ook het eenige verschil.

Als een merkwaardig staaltje van nauwkeurigheid wordt nog genoemd, dat op de Rotterdammerpoort, in de tekening, het jaartal 1636 is vermeld, overeenstemmende met het jaar van den bouw dier poort.

De figuren schijnen deels, en dat zijn de best geteekende, tegelijk met de levenlooze voorwerpen, deels, en dat zijn de slecht geteekende, later in de tekening aangebracht te zijn. De visschende Chinees aan den waterkant en de groep vruchtenverkoopers tegen de leuning tusschen de beide bruggen zijn vrij goed geteekend; de twee vrouwen in het opgaan naar de ophaalbrug en de wegloopende Chinees rechts zijn echter bepaald slecht geteekend, en bij die drie laatste figuren schijnen de lijnen van brugleuning en brug door de lichamen heen, vermoedelijk zijn die laatste dus aangebracht, nadat de tekening eigenlijk al af was. Zou dit ook niet eene aanwijzing zijn, dat er meer dan één persoon de hand in heeft gehad, dat er later nog wat bij gewerkt is?

No. 5 is een duplikaat van No. VI, A. II; even leelijk en onbeholpen. 3)

1) Zie ook „Batavia enz.” bladz. 114.

2) T. a. p. bladz: 114.

3) Wij kunnen hier thans nog bijvoegen, dat het gewezen Diaconiegebouw bij koopbrief 28 Juni 1786 folio 710 voor 19.500 Rd. door SIBERG werd gekocht van de weduwe van De KLERK op wier naam het was overgeschreven 27 Oct. 1780 folio 147; haar man was daarvan voor 4500 Rd.

Het opschrift van No. 6 is weinig in overeenstemming met de teekening; beter zou daarvoor passen de titel van die uit de Verzameling C 1) welke luidt: „Decoratie bij de voorstelling van den Heer PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, Gouverneur-Generaal van Nederl. Indië, geïnventeerd door den ingenieur C. A. LEUPKEN 29 September 1763. Hierbij een afzonderlijke beschrijving.”

De teekening geeft toch eene afbeelding van eene breede eerepoort of eene estrade, waarbij het opschrift in de Verzameling C. geheel zou passen, terwijl met de „Voorstelling” van een Gouverneur-Generaal iets geheel anders bedoeld werd, zooals in casu kan worden nagegaan in het „Ontwerp, tot de Publicque Voorstelling van zijn Edelheijt, den Hoog-Edelen Heere PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA enz.”, voorkomende in JOH. HOFHOUT'S Nieuwe Beschrijving van geheel Oost-Indië.

De eereboog met een eenigszins romeinsch karakter kan volgens de teekening heel mooi zijn geweest; het wapen boven de poort is dat van den G. G. VAN DER PARRA 2); de arend met uitslaande vleugels, de driehoek en de drie eikels zijn voldoende zeker te herkennen, terwijl de arenden op de pinacles boven de uiteinden der estrade ook op het wapen van dien pronkloveden G. G. zullen doelen; men ziet die ook op de platen van 't huis te Buitenzorg en dat te Weltevreden. De teekenaar is dus weer correct. Vreemd moet 't echter worden geacht, dat onze teekening het jaartal 1762 draagt, terwijl de voorstelling van VAN DER PARRA eerst op 29 September 1763 plaats had 3); het opschrift van

---

eigenaar geworden bij drie koopbrieven: 10 Sept. 1755, 5 Juli 1758, 4 Juni 1756, folio 20, 766 en 535. Derhalve heeft DE KLERK dit huis doen bouwen.

1) Zie Catalogus Amsterd. Koloniale Tentoonstelling, Groep I, 3de klasse bladz. 62 en 63 en Verzameling C. No 8.

2) Zie van Rhede van der Kloot, De Gouverneurs-Generaal en Commissarissen-Generaal enz.

3) Daarom behoeft het jaartal 1762 nog niet incorrect te zijn Van der Parra aanvaardde zijne functies reeds in Mei 1761. In de laatste

de teekening behorende tot de verzameling C is ook daarin nauwkeuriger, terwijl nog wordt opgemerkt, dat de in dat opschrift als de ontwerper van de decoratie genoemde C. A. LEUPKEN in HOFHOUT's „Ontwerp” en de hierachter volgende Bijlage B als een der figuranten in die „Voorstelling” wordt genoemd, nl. de „Majoor van de Arthillerye VAN LEUPKEN”, die de „sleutels van het kruijkelder” aan Zijn Hoog Edelheid overhandigde 1).

De figuren trekken bijzonder de aandacht; de zeer wijde hoepelrokken zijn waarschijnlijk niet overdreven, noch caricatuurachtig; wel is dit laatste het geval met de twee ambachtslieden op den voorgrond rechts; twee opzettelijk leelijke figuren, de eene voorstellende een verver, de andere een timmerman; wellicht heeft de teekenaar willen aangeven het contrast tusschen het, in zijn oog, mooie gevaarte en de leelijkheid van de werklieden, die het wrochten, of

maanden van dat jaar hadden er feestelijkheden plaats bij de overkomst der Regenten van Java's Noordoostkust en uit de Preanger, opgekomen om den nieuwen G. G. te begroeten. Einde 1762 verschenen de feestgezantschappen van Solo en Djokja, die insgelijks onthaald werden. Eerst 1 Juni 1763 kwam de bevestiging van des G. G.'s aanstelling uit Nederland en toen verschoof deze de „voorstelling” nog tot zijn verjaardag, 29 September, een curieus bewijs hoe destijds zelfs de hoogste ambten min of meer als eene particuliere affaire werden beschouwd. Nu is het heel wel mogelijk, dat de decoratie, welke op onze teekening te zien is, reeds in '62 had dienst gedaan bij 't vuurwerk dat volgens Dagregister 6 Dec. 1762 aan de gezantschappen der Vorstenhoven werd aangeboden, ofschoon het daaraan voorafgaand diner plaats had in den tuin van Heemraden, die niet al te ver van den weg van Jacatra af was.

Over het algemeen komt het ons voor, dat men zich wel met duchtige argumenten mag wapenen, waar men de nauwkeurigheid der platen-RACH in twijfel wil trekken. Overigens moet worden opgemerkt, dat de origineele teekening dezer decoratie moeielijk door denzelfden persoon kan zijn vervaardigd, die de teekeningen, bedoeld in dit Tijdschrift deel XLIV, 183 noot, leverde, welke gemaakt schijnen door iemand, die van 1762 tot 1764 aan de Kaap was.

1) Claudius Anthonie van Leupken komt in het naamboekje van 1764 voor het eerst voor als Majoor der Artillerie, aangesteld in 1762; vóór dien tijd succesievelijk als Luitenant en Capitein-Ingenieur.

wilde hij, zooals men ook uit sommige opmerkelijke figuren op andere platen zou opmaken, het niterlijk voorkomen van zekere in zijn tijd algemeen bekende Bataviasehe persoonlijkheden vereeuwigen. De zeer realistische humor van sommige figuren is waarschijnlijk steeds aan het leven ontleend. Zoo heeft ook op deze plaat de inlander, gewapend met lans, schild en gepluimden helm, die met eene soort paradepas vóór de decoratie rondspanseert, zijne beteekenis: deze figuur stelt namelijk naar alle waarschijnlijkheid een der Ambonneesche kampongmannen voor, die de „voorstelling” volgens achterstaande beschrijving met hunne martiale tegenwoordigheid opluisterden. CORNELIS DE BRUIN, die eene halve eeuw vroeger eene troep Bataviasehe Boegineezen zag opmarcheeren, vermaakte zich met de „bijster vreemde sprongen” hunner aanvoerders (zie zijne Reizen, blz. 374).

De wonderlijke paradepas onzer figuur is ook op te merken op eene plaat van het optrekken der inlandsche lijfwacht aan een der Vorstenhoven, welke mij indertijd onder oogen kwam.

Voor No. 7, het fort Jakatra, moeten vooral de afbeelding en de beschrijving, bladz. 112 — 114 van HELDT'S Schaulplatz ons te hulp komen. Deze zegt o. m. dat het fort „von aussen rings herum mit Erden angeworffen (ist)”, wat ook uit onze teekening blijkt; voorts: „Wann man dieses Thor, welches nicht all zu grosz ist, hinein passiret, ist man gehalten, etliche Staffeln hinauf zu steigen, weilen dasselbe um ein gutes Theil höher als der Weg und die umher gelegene Situation lieget;” als men de afbeelding van de, ook in onze teekening niet al te groote poort aandachtig beschouwt, ziet men de treden van de trap in of achter de poort aangegeven. Is dit niet een treffend bewijs van nauwkeurigheid van onze teekening?

Op meerdere punten van overeenstemming tusschen afbeelding en beschrijving zou te wijzen zijn. Wat ons echter intrigeert is: wat kan bedoeld zijn met de vrij aanzienlijke woning, die zich in de teekening links van

het fort bevindt? Het is haast niet aan te nemen, dat dit de woning zou zijn van den Prins van Bantam, die daar omstreeks 1740 schijnt verbannen gehouden te zijn, volgens HELJDT; daarvoor lijkt ons de woning te aanzienlijk; HELJDT spreekt ook alleen van een „Garten" op 100 schreden afstands van het fort, waar die Prins gelogeerd zou zijn.

De plaats, waar het fort Jakatra gestaan heeft, is met behulp van de kaart van REIMER vrij nauwkeurig aan te wijzen in de topographische kaart van Batavia en omstreken van 1897, en met behulp daarvan als 't ware in het terrein zelf.

In die topographische kaart zou het fort geplaatst moeten worden west (links) van het tegenwoordige Goenoeng Sari-kanaal, ongeveer 1 e. m. zuid van (beneden) de tweede *a* van den naam Pisang batoe, dat is daar, waar in de kaart, de blauw gekleurde waterlijn (slokan of greppel) een scherpen hoek maakt.

In het terrein zou ik de plaats als volgt aanwijzen: komende van Goenoeng Sari en de sluiswerken aan het einde daarvan overgegaan zijnde, volgt men eerst den voor zich liggenden weg, slaat dan rechts af den Jakatraweg in, volgt dien, in den aanvang met eene kromming loopenden weg tot daar, waar de weg beslist links afslaat, waar tevens een soort pleintje, een open plek of verbreding wordt aangetroffen, en ook een weg rechts afslaat; op dat ruime gedeelte staande met den rug naar den weg, dien men afgekomen is, heeft men de plaats van het voormalige fort Jakatra vlak voor zich. Het heeft dus gelegen aan de noordoost zijde van den weg, dus naar de kust toe; thans is die plek begroeid of bezet met boomen.

Het is of in de teekening die open ruimte is aangegeven; de teekenaar heeft zich geplaatst op het punt, boven door mij omschreven. Het fort is afgebroken ingevolge een besluit van DAENDELS van 28 Maart 1809.

Afbeeldingen van een zelfde huis aan den weg Goenoeng Sari geven de teekeningen No. 8 en No. 9; de eerste

moet de voorzijde, de tweede de achterzijde vertoonen, hoewel dit uit de opschriften niet volkomen duidelijk is. Bij veel punten van overeenkomst is er toch wel verschil in vóór- en achtergevel.

De plaats waar dit huis van Mr. WILLEM ARNOLD ALTING gestaan heeft is nog met volkomen zekerheid aan te wijzen; het komt nl. voor in het „Situatieplan van Batavia met desselfs stranden en ommelanden, tot de buiten posten Angiol, Noortwijk, Rijswijk, de Ketting, Anke en de Fluijt, enz. door P. TENCY. 1797” aanwezig in het Rijks Archief te 's Hage 1) en moet dan gezocht worden aan den weg Goenoeng Sari, oostzijde, en vlak tegenover den weg, die aan de overzijde van het kanaal naar den Chineeschen tempel leidt 2).

De teekeningen moeten dagteekenen uit de jaren 1777—1780, daar ALTING in het eerste jaar benoemd werd tot Eersten Raad en Directeur-Generaal en in 1780 tot Gouverneur-Generaal, en hij in de opschriften nog onder den eersten titel voorkomt.

Een aardige voorstelling wordt ons gegeven in tekening No. 10: ettelijke heeren, voorzien van lange pijpen, zitten onder de schaduw van eene groote tent te kijken naar de artillerie-schietoefeningen onder de leiding van den Majoor GIDEON DULEZ 3), terwijl onder eene kleinere tent eene tafel

1) Onder no. 1192 van den gedrukten Catalogus.

2) Mr. W. A. ALTING, die ook nog bezitter was van „het groote Landgoed Kampoeng Malajo, ruim een half uur gaans boven de veldschans Mr. Cornelis”, (Zie Teisseire in de Verhandelingen v. h. B. G. v. K. en W. 1792, bl. 33) waar hij in 1800 overleed, was in 1797 dus nog eigenaar van het huis aan Goenoeng Sari. De Chineesche tempel is als een overblijfsel van een der oudste buitenverblijven buiten Batavia een bezoek wel waard; men vindt er ook nog eenige Hindoe-oudheden (afgebeeld in het 2e deel van Raffles, History of Java) als ook de sporen van breede daarheen leidende wegen. Hij werd in 1762 door de Chineezzen uit den boedel van den G. G. Mossel gekocht. Voor de bewering bij Veth (III, 54) en anderen, dat Van Imhoff er had gewoond, is geenerlei bewijs te vinden.

3) In het naamboekje van 1774 komt Gideon Dulez voor het eerst voor

met dranken gereed staat en inlandsche bedienden bezig zijn, de heeren van de noodige ververschingen te voorzien; andere gasten aanschouwen de oefeningen, staande buiten de tent, doch in de schaduw van boomen; in de verte ziet men de zee. Deze gezellige bijeenkomst had plaats, blijkens het opschrift, op het Landgoed Slingerland 1), ge-

als Majoor der Artillerije, als zoodanig aangesteld in 1772; vóór dien tijd vinden wij hem vermeld als ingenieur, in 1765 voor het eerst te Banda. Artillerije en Genie werden als één korps beschouwd en eigenlijk niet behorende tot de militie. In het boekje over 1778 komt de naam van den majoor Gideon Dulez niet meer voor.

1) Tijdens die oefeningen, welke tusschen 1772 en 1778 moeten vallen (zie de voorgaande noot) behoorde Slingerland denklijk nog aan het Leprozenhuis, eerstens omdat de teekenaar, die altijd geneigd blijkt titels, namen en waardigheden der groote heeren, bezitters van landgoederen, in zijne opschriften op te nemen, dit hier achterwege liet; en tweedens omdat ik in de Verhandelingen v. h. B. G. Deel VI, 1792, door Teisseire vermeld vind: „Bij de breede uitmonding van de Angiolze Rivier in zee, „ruim een uur gaans van de Stad, staat nabij het strand, welk van zuiver „wit zeezand bestaat, een ruim steenen Heerenhuis op een Landgoed, dat „voor weinige jaren voor het grootste deel eene wildernis was, dog thans door „het aanleggen van zeer groote Vischvijvers nuttig voor 't gemeen, en „voordeelig voor den eigenaar geworden is, hetzelve is tegenswoordig een eigendom van den Heer Willem, Vincent, Helvetius van Riemsdyk, Opperkoopman en gewezen Gecommitteerden tot en over de zaken van den Inlander.” Dit landgoed moet Slingerland zijn, 't welk op de kaart van Reimer ($\pm$ 1790) met het Heerenhuis ter aangeduide plaatse voorkomt. Van Riemsdyk kocht het land van het Leprozenhuis in 1775 (Resol. 30 Nov. 1775) en kreeg daarvan een erfbrief den 17 April 1776. Het is hier de plaats er op te wijzen, dat zuid van dat landgoed „eene door het gemeen sterk bezogt wordende Herberg, die zeer vermakelijk aan de breede Rivier Angiol geplaatst is, de Oesterbank genoemd” werd aangetroffen; die Oesterbank heeft eveneens aan het Leprozenhuis behoord. De plaats van die herberg is thans met behulp van de kaart van REIMER en de nieuwste topographische kaart van Batavia (1897) nog vrij nauwkeurig aan te wijzen; zij moet gestaan hebben noordoost van de Antjöl Batterij, in de topographische kaart 1,2 c.m. noord van de B van dien naam, aan den rechter oever der rivier, ter plaatse waar een klapperboom het dichtst bij die rivier geteekend is. Over den, noordoost van die herberg gelegen, Chineeschen tempel, welke thans nog bestaat en dus in de topographische kaart voorkomt en die ook, evenals de herberg, in de kaart van REIMER is afgeteekend, en over die herberg „de Oesterbank” zie Teisseire t. a. p. bladz. 21 tot en met 26; met behulp Tijdschr. Ind. T., L. en Vk., deel XLVI, afl. 3. 2.

leggen bij de breede monding van de Antjolrivier. Het landschap is niet slecht geteekend, de figuren redelijk wel, de tenten zijn zeer goed afgebeeld. De teekening is leerrijk voor de gebruiken dier tijden: van eene artillerie-schietoefening werd een pretje, ten minste een gezellige bijeenkomst gemaakt; daar er ook enkele dames bij tegenwoordig waren, willen wij vertrouwen dat de samenkomst niet in een drinkgelag ontaard zal zijn.

De toren, waarvan melding wordt gemaakt in het opschrift van de teekening No. 56 (A I) ¹⁾ vinden wij afgebeeld in de teekening No. 11 (B). Teisseire t. a. p. bladz. 53 spreekt van een toren van 5 verdiepingen; de teekening stemt daarmee overeen. De eigenaar van het landgoed „West Tanjong,” de Oud Majoor-titulair DUURKOOP heeft toren en tuin rijkelijk doen voorzien van beelden, die in de teekening wel niet fraai, maar toch duidelijk genoeg zijn weêrgegeven om te kunnen nagaan wat zij voorstellen. Dat dit een veelbezocht plekje was, blijkt uit RADERMACHER's mededeeling dat bezoekers van den toren hun naam in een boek zetten. Voor deze teekening geldt wel de meening dat de toren, (die zoo ongunstig mogelijk, vlak van voren, is genomen), de beelden en de hekken geteekend zijn door een bouwkundige, terwijl het bijwerk, de tuinen en de figuren, door een ander kan zijn aangebracht.

Wat bedoeld is met „Yemans”, ons voorgesteld in No. 12, is mij niet duidelijk; wellicht moet er Tjimanggis uit gelezen worden. De teekening is niet kwaad; stellig is hier een wissel- of verspanningsplaats afgebeeld, terwijl men uit RADERMACHER's beschrijving van zijne reis naar Buitenzorg (T. N. I. 1856, II, 166) ziet, dat het voor groote heeren niet ongewoon was, aldaar of op Tandjoeng te verspan-

---

van die beschrijving wordt ook de ligging van het voormalige landgoed Kliphof thuis gebracht in de topographische kaart en daarmee in het terrein. Ook Stavorinus maakt melding van die herberg op bladz. 224 v. h. 1ste deel van zijn „Reize enz. gedaan in de jaren 1768—1771.”

1) Zie bladz. 169 v. h. vorig opstel.

nen. Op de plaat is zulks het geval met de equipage van den G. G., zooals uit de dragonder-figuren is op te maken. Trouwens, Tji Manggis is VAN DER PARRA's eigendom geweest. De bamboehuizen, de stal, de groote pendoppo, de lichte reisrijtuigen, het landschap, zijn alle vrij goed geteekend. De figuren zijn weer het minst; toch heeft de teekenaar in de paarden goed weêrgegeven wat hij wilde; er is duidelijk verschil in teekening van de twee paarden in het midden van den weg, die er afgewerkt en vermoeid uitzien en de paarden rechts, die begeerig schijnen om te gaan loopen.

De teekeningen 13 en 14 kunnen onbesproken blijven, zij lijken trouwe copieën van de Nos. XVI en XV in de Verzameling A. II.

Van No. 15 valt slechts te zeggen dat ze slecht geteekend is, vooral het bruisende water is erbarmelijk weêrgegeven. De wijze van reizen en het escorte van een op reis zijnden Gouv.-Gen. *), kenbaar aan zijne trompetters, stemt in deze teekening overeen met de voorstelling daarvan in andere gegeven. De riviernaam Sapang zal (als er geen misverstand is met RADERMACHER's „sappan of vischplaats") wel gelezen moeten worden Sadanij, d. i. de Tji Sedani of Tji Dane; de brug is misschien de door RADERMACHER vermelde „gitti of draaibrug," hoewel van draaivermogen niets te bespeuren valt; waartoe zou ook een draaibrug over dat onbevaarbare water dienen?

Wat de teekeningen 16 en 17 betreft, de proporties der daarop afgebeelde steenen zijn zoo geheel afwijkend van de werkelijkheid, dat men haast niet kan aannemen dat de persoon, die de bij deze steenen geplaatste figuren heeft geteekend, inderdaad Batoe Toelis heeft bezocht. Deze opmerking geldt vooral voor den steen met de inscriptie, die naar verhouding tot de figuren veel te hoog is geteekend.

*) Het is eenigszins zonderling dat deze figuur in de Notulen (u. s.) wordt aangeduid als »een rijks groot"; aan wat »rijk' daarbij wordt gedacht, is evenmin te begrijpen.

De inscriptie zelve lijkt al zeer weinig op het fascimile in deel I van dit Tijdschrift, bladz. 469. RADERMACHER bezoekt ook deze bezienswaardigheden. Omtrent de figuren zij opgemerkt, dat de inlandsche priester en de hem eerbiedig begroetende inlander typisch geteekend zijn; soms weet de teekenaar in zijne figuren toch wel te leggen wat hij er in wil uitspreken.

De Nos. 18, 20, 21 en 22 kunnen als duplikaten uit de Verzameling A. II onbesproken blijven. Alleen wijs ik in No. 20 op het achter 't middelste gebouw uitstekende met vlaggen getooide schip, dat volgens RADERMACHER aldaar was gezet door 't hoofd van Dramaga als herinnering aan zijne terugkeer van de Kaap, waar hij gebannen was geweest. De heer en dame met het zoontje dat hard komt aanloopen, zijn denkelijk VAN DER PARRA en familie.

Omrent No. 19 merk ik op, dat die teekening eerder eene afbeelding geeft van het jachtbedrijf dan van de vischvangst; het landschap is maar matig geteekend, het water bepaald slecht. RADERMACHER (u. s. pag. 174) spreekt van deze „vischplaats . . . met oplopende bamboesen belegd waar de visch bij hoog water met de handen kan gevangen worden.”

No. 23, geheel landschap, maakt geen kwaden indruk; legt men deze naast andere, bijv. 19 of 25, dan moet men wel tot het besluit komen dat niet dezelfde hand ze vervaardigde.

Ten slotte merken wij op, welk een belangrijk aantal dezer teekeningen toegelicht worden in RADERMACHER's reisbeschrijving. Waren sommige daarvan niet met een afwijkend jaartal voorzien, dan zou men haast denken dat zij ontworpen werden in 1776 en 1777 toen deze Raad van Indië tweemaal een tochtje naar boven maakte. Men kan echter ook andersom redeneeren en zeggen dat RADERMACHER de punten ging zien, die hij reeds uit de platen kende.

De gezichten op Indramajoe, Tegal en Pekalongan zijn in de teekeningen 24, 26 en 27 afgebeeld en bevestigen

opnieuw dat de Compies-nederzettingen aan de noordkust van Java bijna hoofdzakelijk bestonden uit forten en pakhuizen. Opmerkelijk is op No. 24 de figuur links, schijnbaar een zwierig Europeaan, inderdaad een inlandsch hoofd, zooals blijkt uit zijn kris, zijne puntschoenen, zijn sarongachtig kleed en zijne inlandsche begeleiding. Deze figuur is een frappant bewijs, hoezeer in de laatste tijden der Comp. de inlandsche grooten Europeesche gebruiken na-aapten. Dergelijke, doch niet semi-Europeesche hoofden, wien een matje wordt nagedragen, ziet men ook op de platen van Tji Manggis en Dramaga.

Dat Semarang uitblonk boven alle kantoren der Cie. op Java's noordkust blijkt duidelijk uit teekening No. 28; de zetel van den Gouverneur van Java's Noordoostkust heeft veel meer het voorkomen van een groote plaats, van een stad. In „Batavia enz.” vinden wij op bladz. 18 omtrent Semarang aangeteekend: „Deeze plaats . . . . hoewel maar een open vlek, verdient (zij) eene stad genoemd te worden, wegens hare uitgebreidheid, die ruim eene mijl in 't rond beslaat, en ruim twintig duizend huisgezinnen tot inwoners bevat, enz.” En verder: „De huizen zijn meerendeels, volgens den Indiaanschen trant op deeze eilanden, van gespleeten bamboezen zamen gevlogten: ondertusschen zijn er ook noch al veele van steen voor de voornaamste Grooten en kooplieden. Inzonderheid munt uit de woning des Landvoogds, die een van de voornaamste Prinzen des Keizerrijks is, zijnde dit gebouw *een zeer groot steenen gevaarte* aan een fraaije rivier opgetrokken, tot hetwelk men over een steenen brug nadert.” „De Hollandsche Gezaghebber heeft hier ook een fraaije steenen woning, gelegen in 't midden van een aanzienlijk houten Fort, 't welk ruimer is dan 't Kasteel van Batavia, en uit vijf wel geregelde bolwerken bestaat, die alle wel met geschut en eene bezetting zijn voorzien.”

STAVORINUS, die Semarang bezocht in het tijdvak tusschen 1774—1778, spreekt ook in de eerste plaats van de woning van den „Inlandschen Prins, den Towangh Depate” (Toe-

wan Dipati), doch zegt niet dat die woning aan de rivier gelegen was, doch aan „de Pascébaan”; verder noemt hij de verblijfplaats van den Gouverneur „de Vrijheid” genaamd, doch wijst de plaats niet nauwkeurig aan; zegt dat de vestingwerken slecht zijn; dat de tempel der Chineezen een merkwaardig gebouw is; dat Semarang „een fraai, doch klein kerkjen” heeft; spreekt verder van de pakhuizen en werkplaatsen van het Gouvernement, alwaar voorheen de Gouverneur zijn verblijf hield en „waar de Pennisten der Comptoiren hun werk verrichten” maar wijst dat alles niet nader aan.

Wij kunnen dus met de teekening en de beschrijvingen naast ons wel eenige veronderstellingen maken, bijv. dat het „groot steenen gevaarte” wel het hoofdobject van onze teekening zal zijn, dat het „fraai doch klein kerkjen” wel door het gebouwtje links van den vlaggestok in onze teekening kan zijn voorgesteld, maar zekerheid heeft men volstrekt niet.

De tegenwoordige plattegrond van Semarang geeft geen licht; een oud kaartje van die plaats, zonder jaartal, in de verzameling BODEL NIJENHUIS 1) evenmin: daar staat veel te weinig op, doch wel blijkt daaruit dat Semarang een vijfhoekig fort had, waardoor dus de mededeeling in „Batavia enz.!” bevestigd wordt. De kaarten van Semarang in het Rijksarchief dragen niet bij tot herkenning van de details der teekening 2). „Cook's Reizen” geven ook geen uitsluitel. Wij moeten dus de teekening, als gevende een aanzicht van Semarang omstreeks 1770, maar aannemen voornamelijk op grond van de omstandigheid dat de teeke-

1) In de Leidsche Bibliotheek.

2) Een kaart van het jaar 1719 duidt Semarang nog aan als eene plaats in wording, een fort en een kleine Europeesche en een Chineesche nederzetting daarbuiten. Een plattegrond van het jaar 1787 doet Semarang kennen als een niet onbelangrijke geheel ommuurde plaats, met vele benoemde straten en een vijfhoekig groot fort aan de rivier. De overige kaarten van het jaar 1741 kunnen alleen uit een militair historisch oogpunt van belang zijn.

ningen in het algemeen, voor zoover ze gecontroleerd konden worden, juist en nauwkeurig zijn, en in die veronderstelling berustende zou de teekening buitengewoon merkwaardig zijn, omdat er voor zoover mij bekend, geen andere afbeeldingen van die plaats in het laatst der 18de eeuw te vinden zijn. Men vindt overigens het een en ander omtrent het toenmalige Semarang in de verschillende memories van overgave bij DE JONGE, Deel XI.

STAVORINUS maakt nog melding van „Boeijang omtrent een groot half uur van daar (Semarang) gelegen,” waar de Gouverneur een verblijf had; hiermede zal wel het tegenwoordige Bodjong bedoeld zijn en Vredestein (zie No. 67 A. I. waarin sprake is van Bonjong), maar die naam van het buitenverblijf wordt door hem niet genoemd. Ook in een kaart van Semarang en omstreken van het jaar 1788 1) wordt de „buitenplaats van den Gouverneur” te Bodjong afgeteekend.

De afbeeldingen van Salatiga, Demak en Djapara (29, 30 en 31) vullen de verzameling A. I en II voor wat betreft de vestigingen buiten Batavia niet onaardig aan. Van al deze gezichten op de kust en andere plaatsen kan gezegd worden, dat de teekenaar ook in de stoffeering voldoende afwisseling wist te brengen.

Wat met „het Dalam Sultan Sumatran” van teekening 32 bedoeld kan zijn, is mij niet duidelijk 2); de afbeelding stelt veeleer een groote aloen-aloen of een voorhof van het paleis van den Sultan voor; ver naar achteren ziet men den muur of de afrastering van den kraton; het ruime veld daarvóór (naar den aanschouwer toe) zou de plaats kunnen

1) Aanwezig in het Rijksarchief te 's Hage onder no. 1268.

2) De heer G. P. Rouffaer opperde de veronderstelling dat met „Sultan Sumatran” de Sultan van Mataram bedoeld kan zijn; mij lijkt dit wel aannemelijk, daar geen andere naam van inlandsche rijken op Java meer gelijkennis met *Sumatran* heeft. De teekenaar, een Duitscher, schreef wellicht: „Sultan zu Mataram” waarvan de copïist, een Hollander, een woord maakte dat hij beter begreep.

zijn, waar de senënnen gehouden werd; men ziet ook eenige ruiters in dat veld en ook lansdragende mannen afgebeeld; meer naar voren schijnt het veld te zijn, waar de wachthoudenden en de op toelating wachtenden onder afdaken rustig gehurkt neder zitten. Op den voorgrond dicht bij den kraton, van waaruit ik vermoed dat het gezicht genomen is, zijn twee evenwijdige staketsels aangebracht, die wellicht om den eigenlijken kraton loopen en door de openingen waarvan, — in de teekening in het midden op den voorgrond aangegeven — toegang verkregen wordt tot de sitinggil.

Deze teekening draagt wel het karakter van door een bouwkundig teekenaar te zijn vervaardigd, maar dan door iemand die tevens niet geheel onbedreven was in het zogenoemde vrije handteekenen, want in hekwerken, gebouwtjes, boomen en personen herkent men toch wel dezelfde hand.

Van de drie teekeningen 33, 34 en 35, die gezichten van de Kaap de Goede Hoop en de Kaapstad geven, valt niet veel te zeggen; de afbeelding der bergen rond de baai stemt met de algemeen bekende en ook elders gegeven vormen der Tafel-, Leeuwen-en Windbergen overeen.

De ossenkar, voorgesteld in teekening 24, is van een model, geheel zooals ze nog gebruikt worden in Zuid-Afrika 1); opmerking verdient, dat op de tent van dien wagen staat: D. V. 1777. Zouden dit de initialen van den teekenaar zijn? Bij No. 35 merken wij weder het realisme op, waarmee de teekenaar ons aan de bekende windvlagen van de Kaap herinnert.

Meer licht omtrent den persoon of de personen, die de teekeningen vervaardigden, is door het beschouwen van deze verzameling voor mij niet ontstoken. Alleen zij opgemerkt dat de veronderstelling, geüit in het naschrift

1) Op de onlangs te Scheveningen gehouden tentoonstelling van een voortrekkerswoning in Zuid-Afrika was aanwezig een model van zoo'n ossenkar; dit model stemt geheel overeen met de afbeelding in onze teekening.

van mijn vorig opstel 1), als zoude een bouwkundig teekenaar de gebouwen en een ander de omgeving hebben afgebeeld, ook door sommige van deze 35 teekeningen meer waarschijnlijk wordt gemaakt, hoewel er toch ook vele, en daaronder van de beste, zijn, die slechts ééne hand verraden.

Mijne in het vorige opstel uitgesproken veronderstelling, dat de teekeningen voorzien van een randje tot ééne verzameling hebben behoord, wordt door de verzameling B. bevestigd. De teekeningen op die wijze gemerkt zijn: 16 en 40 van de verzameling A. I; VI, VII, X, XII, XV, XVI en XVII van de verzameling A. II; en verder 16, 18, 20 en 22 van de verzameling B. Nu zijn al de hier genoemde, behalve VII, *en geen enkele andere*, voorzien van het onderschrift „naar het leven geteekend door JOHNS. RACH” 2); mag daaruit niet de gevolgtrekking worden gemaakt, dat de teekeningen voorzien van het geele randje tot ééne verzameling hebben behoord, dat ze van één eigenaar zijn geweest, die er RACH's naam als vervaardiger op heeft laten vermelden? 3)

1) Zie bladz. 188.

2) De teekening No. 11 (het Gezicht van de Tuijn te Weltevreden) behorende tot de Bataviasche verzameling bestaande uit 20 nummers en evenzeer voorzien van het onderschrift: „Na het Leven get. enz.” heeft weliswaar geen geel randje, maar een breeden zwarten rand, die dus wel geel kan zijn geweest en zwart gekleurd om de teekening in overeenstemming te brengen met de 19 andere dezer groep, van welke 19 zij overigens niet alleen door de breedte van den rand, maar ook door het formaat der teekening zelve verschilt. Het is duidelijk te zien, dat deze ééne teekening oorspronkelijk *niet* tot deze groep behoorde; ook de wijze van behandeling van het voorgestelde toont zulks.

3) De omstandigheid dat onder die teekeningen zijn, die van het Heerenhuis te Buitenzorg (XVI en XVII A. II.) van Pondok Gedeh (XII A. II.) en van Tjiseroewa (22 B.), waarvan sprake is in den vroeger door mij aangehaalden brief van den Gouv. Gen. JEREMIAS VAN RIEMSDIJK, en welke teekeningen blijkens dien brief naar Holland zijn gezonden, in verband met het feit dat die teekeningen ook in Holland zijn aangekomen, doen de vraag rijzen of de verzameling met het geele randje wellicht die kan zijn, welke oorspronkelijk aan den Heer JEREMIAS VAN RIEMSDYK heeft toebehoord.

Het is te hopen, dat de openbare bespreking van deze, voor de kennis van oud-Batavia vooral, belangrijke teekeningen, zal leiden tot de ontdekking van meerdere van dien aard 1); de waarschijnlijkheid dat nog andere, dan de thans bekende, bestaan of bestaan hebben, werd in mijn vorig opstel besproken; dat nog geen afbeelding werd aangetroffen van de Amsterdamsche poort, terwijl dit van alle andere poorten van Batavia wél het geval is, noch van Bantam 2), dat door de nabijheid van Batavia en door zijn belangrijkheid toch wel voor afbeelding in aanmerking kwam, komt die waarschijnlijkheid nog vergrooten.

Intusschen zijn door mij in het Rijksarchief te 's Hage twee penteekeningen aangetroffen, die onvoorwaardelijk van de hand van RACH zijn; n.l. twee vignetten, aangebracht op twee in dat archief onder de numers 1197 en 1199 aanwezige project-plans betreffende de versterking van Batavia; op beide staat: „JOH. RACH Fecit 1764”; het lijdt dus wel geen twijfel of beide deze teekeningen zijn van diens hand; de wijze van behandeling, met de pen in stede van

---

1) In de verzameling Bodel Nijenhuis (L. B.) is aanwezig een in oostindischen inkt uitgevoerde tekening van „T Eij'landt Onrust” die in behandelingswijze wel gelijk op die van de thans besproken verzamelingen, maar van grooter afmetingen is (54,5 op 41 c. m.) en het jaartal 1752 draagt; eene aanwijzing dus, dat ook in vroeger tijd wel dergelijke teekeningen gemaakt werden; deze zal toch wel geen unicum zijn uit het midden der 18 de eeuw. Verder vindt men in de Fransche vertaling van Stavorinus behalve reproducties van twee der teekeningen van RACH nog een gezicht op de haven van Ambon, dat in behandeling aan RACH herinnert en wellicht tot eene zelfde verzameling heeft behoord als de twee andere.

2) De penteekening van de voornaamste gebouwen van Bantam door L. LUSSON in 1780, evenzeer als het „ontwerp van een nieuw Waterkasteel” door denzelfde in 1778 vervaardigd, beide aanwezig in de verzameling BODEL NIJENHUIS (L. B.) zijn slechts gewone rechtlignige teekeningen, plattegronden, en wijzen dus niet onmiddellijk op verwantschap tusschen LUSSON en onze verzamelingen, hoewel de mogelijkheid dat LUSSON daaraan medearbeidde, volstrekt niet uitgesloten blijft.

met het penseel, zooals de meeste van onze teekeningen, en het verschil in onderwerp maken 't moeielijk eene vergelijking op te stellen of een oordeel te vellen omtrent de waarschijnlijkheid betreffende de al of niet gelijkheid van oorsprong van deze vignetten en van onze teekeningen. Toch valt eenige overeenkomst niet te ontkennen; vooral het tweede vignet (op No. 1199) doet aan sommige teekeningen en dan aan de goed uitgevoerde denken.

RACH maakte dus vóór zijne benoeming tot vaandrig (in 1766) reeds teekeningen en kan daarmede ook reeds geruimen tijd als onderofficier zijn bezig geweest en gaandeweg meer vaardigheid hebben verkregen.

Het feit dat zijn naam op deze authentieke penteekeningen als de vervaardiger daarvan voorkomt, in verband met de omstandigheid dat hij door allerlei aanwijzingen als een teekenaar, die genoemd mocht worden, werd aangeduid, brengt ons stellig een stap nader tot de zekerheid dat RACH in vele teekeningen de hand heeft gehad (1).

(1) Op de bladz. 184 van het vorige opstel besproken mogelijkheid, dat RACH langdurige reizen zou hebben ondernomen teneinde de verzameling teekeningen te vermeerderen, wordt een eigenaardig licht geworpen door twee acten, opgemaakt door Notaris BLOMHERT te Batavia 12 Juli 1770 no. 8765 en 7 Jan. 1775 no. 19463.

Bij deze twee acten verleent RACH, zijnde „Vaandrig militair woonende binnen dese stad” generale procuratie, telkens aan twee Compagniesdieneren; bij de laatste acte benoemt hij hen tevens tot executeurs testamentair. Nu is het niet zeer aannemelijk dat RACH, die immers een man van zaken was, procuratie zou hebben verleend, wanneer hij niet herhaaldelijk en voor lange tijden van Batavia afwezig moest zijn, zoodat het ons hoogst waarschijnlijk begint voor te komen, dat hij inderdaad langdurige reizen deed. Wij zien uit die acten tevens, dat hij was uitgevaren voor Rotterdam en dat zijne vrouw te Amsterdam woonachtig was en WILLEMINA VALENTIÏN heete.

Deze vrouw werd door RACH bij testament van 26 Oct. 1780 (het origineel bestaat niet meer, doch de copie is op de Weeskamer) tot erfgename benoemd.

Ook toenmaals woonde zij nog in Nederland.

In de hoop, dat tengevolge van laatstgemelde omstandigheid na 's mans dood wellicht eene boedelbeschrijving zou zijn opgemaakt die

Voor de kennis van het uiterlijk aanzien van oud-Batavia mogen wij het van groot belang achten, dat er mannen als HEIJDT en RACH zijn geweest, die — de eene met wellicht te angstvallige netheid, de andere met een vaardiger hand en ruimer blik, maar beiden strevende naar waarheid in het weergeven — ons in staat stellen de oude en beroemde Hollandsche vestiging, die thans deerlijk vervallen en ontakeld is, in hare vroegere grootheid te leeren kennen, beter dan NIEUHOF en VALENTIJN in hunne droge beschrijvingen en vaak onjuiste teekeningen of DE MARRE in zijn gezwollen lofzangen dit hebben gedaan.

DEN HAAG, November 1901.

misschien meerdere bijzonderheden aan het licht kon brengen, hebben wij in de bewaarde notarieele protocollen naar die boedelbeschrijving gezocht doch zonder gevolg.

Alleen bleek dat, aangezien 19 Juli 1783 (acte Bestbier no. 792) eenslaaf aan RACH werd verkocht en bij Resol. 8 Aug. 1783 een nieuwe Majoor der artillerie werd benoemd „institute van den overleden JOHANNIS RACH”, hij tusschen deze twee datums moet zijn gestorven.

VERZAMELING B. (VOORHEEN VAN
LEEUWEN) 35 NUMMERS.

Deze verzameling is onder een andere nummering ook vermeld op bladz. 46 t/m 48 van de notulen v/h Bat. Gen. v. K. en W., deel XX, 1882—No. 1.

Verzameling A. is de verz., in den Catal. Amsterdam 1883 vermeld als zoodanig, toebehoorende aan den Heer F. J. BOURSSE WILS te Leiden.

Verzameling C. is de verz., in den Catal. Amsterdam 1883 vermeld als zoodanig, toen toebehoorende aan nu wijlen Mr. S. H. DE LA SABLONIERE, te Kampen; tegenwoordige eigenaar onbekend.

Volnum- mer.	Nummer in de Notulen Bat. Gen.	OPSCHRIFTEN.	Bijzonde- re aantee- keningen.	Watermerk.
1	2	Het Gezicht van Het Cast- stel van Batavia met het Gouvernement Kerk en Dragonderwagt van Binnen van het pleyn af te zien.	—	I. S. met het kruis daarbo- ven.
2	14	— — — — Het Cassteel van Batavia van agteren met desselfs Rijst Pakhuijsen en Houydkap af te zien van de Gebouwen van de Labrand ziende in 't ver- schieft de vierkans Poort.	—	Het Wa- pen met onleesba- re letters.
3	23	— — — — de Midelpunts Brug naar de Uijtersche Poort de Groote Rivier ter Linker en de Portugeesche kerk ter rechter Zijde.	—	Wapen met L. v. G.
4	13	— — — — de Rotterdam- mer Poort van Batavia van de Rijwegt af te zien.	—	Wapen met L. v. G.
5	6	— — — — de Tuijn van achtern af te zien van Zijn Hoog Edelheyd den Hoog Edelen Groot Agtbaaren Heer Reijnier de Klere Leggende op de Wegt van Moole Vlied even Buijten Batavia.	Dupli- kaat van de teeke- ning VI uit de Verzame- ling A. II.	Geen.

Volgnummer.	Nummer in de Notulen Bat. Gen.	OPSCHRIFTEN.	Bijzondere aantekeningen.	Watermerk.
6	21	— — — Voorstelling van zijn Hoog Edelheyd den Hoog Edelen Groot Agtbaaren Heer Petrus Albertus van der Parra Gouverneur-Generaal van Nederlands India Staande op op de Wegt van Yaccatra even Buijten Batavia. A ^o 1762.	Zie ook No. 8 uit de Verzameling C Catal. Amsterd. Tentoonstelling.	Wapen met L. v. G.
7	31	— — — de Post Jaccatra van de Rijwegt af te zien Leggende 2 Paalen Buijten Batavia.		Wapen met L. v. G.
8	3	— — — Voore van de Tuijn van de Rijwegt af te zien van den Weledelen Hr. Mr. Willem Arnold Alting Erste Raad en Diercteur Generaal van Nederlans Indie Staande op de Weeg Goenong Saari 3 Paale van Batavia.	—	Wapen met onleesbare letters.
9	18	— — — de Tuijn van den Weledelen Hr. Mr. Willem Arnold Alting Eerste Raad en Diercteur Generaal van Nederlands Indie Staande op de Weeg van Goenon Saari 3 Paale van Batavia.	—	niet goed leesbaar.
10	22	— — — het Xcerseren van de Artilleristen 5 Paalen van Batavia op Selingerland Gecomandert van de Her Maijoor Gideon Dulez.	—	Wapen met L. v. G.

Volgnummer.	Nummer in de Notulen Bat. Gen.	OP'SCHRIFTEN.	Bijzondere aantekeningen.	Watermerk.
11	24	Het Gezicht van de Beuigten Plas West Tanjong of Hernamt Oost Vrisland van het Heerrehuys af te sien na de Torn geleegeen op het Grootte Eyland Java 20 Paalen boven Batavia.	—	Wapen J. H. en Z.
12	8	----- Yemans van de Rijwegt af te zien int verschiet de Gebertens Leggende 27 Paalen Buijten Batavia.	—	I. H. S. Iville-dary.
13	25	— — vant Heere Huijs van Buijten Zorgh van Agtere af te zien van de koekraal tusse de 3 en 4 pilar.	donkerrood gekleurd randje; duplikaat van no. XVI verzameling A. II., doch zonder de aantekening „na het Leven enz.”	I. H. S. Iville-dary.
14	34	— — van 't Fort Philippina over Buijten Zorg van de Rijwegt af te zien.	duplikaat van no. XV verzameling A. II.	Wapen met L. v. G.
15	12	----- de Bamboese brug Leggende ovier het Revier de Sapang van de	—	I. H. S. Iville-dary.

Volgnummer.	Nummer in de Notulen de Bat. Gen.	OPSCHRIFTEN.	Bijzondere aantekeningen.	Watermerk.
16	32	beneden Tuijn na Campón Baaro op Buijten Zorg. — — — Batotulis alwaar de 2 vodstappen in en Steen te Zien zin Benevens nog een Groote Steen met desselfs Schrift zooals het daar is Bevonden Even Booven Buijten Zorgh. Na het Leeven geteekend dor Johs. Rach. A° 1772.	geel randje.	J. Honig en zoonen.
17	5	— — — Batotulis alwaar de 3 Steene Beelden Hier Zijn te Zien Effen Boven Buijten Zorg.	duplikaat van No X verzameling A. II.	I. H. S. Iville-dary.
18	19	— — — Soeke Atie of Harten Lust te Zien in de Laaste Bogt van de Groote Tuijn Even Booven Buijten zorg. Na het Leven geteekend door Johs. Rach A° 1772.	geel randje; duplikaat van No. XIV verzameling A II	niet duidelijk, vermoedelijk Iville-dary.
19	4	— — — de Visvangst beneden op Soeke Atie of Harten Lust effen boven Buijten Sorg.	—	Wapen; verder onduidelijk.
20	33	— — — Indramago 7 Paale Booven Buijten Zorg af te zien in 't overkoomen van de Revier. Na het Leven geteekend dor Johs Rach. A° 1772.	geel randje; duplikaat van No. XI verzameling A. II.	Wapen met J. Kool.

Volgnummer.	Nummer in de Notulen Bat. Gen.	OPSCHRIFTEN.	Bijzondere aantekeningen.	Watermerk.
21	7	— — — Poudaccadee af te zien van beneede in de Tuijn na Booven op 't Heeren Huijs Leggende 9e Paalen Booven Beuijten Zorg.	duplikaat van No XII verzameling A. II.	Wapen met V. D. Z.
22	35	— — — Cicero 18 Paalen Booven Buijtenzorg af te Zien in de Booven Tuijn van het Speelhuijs na Beneeden Na het Leven geteekend dor Rach. Ao. 1771.	geel randje; duplikaat van No. XIII verzameling A II	Wapen met J. Kool.
23	9	— — — van de berg Pangararang op Cicero 18 Paalen Booven Buijtenzorg van de flakten af te Zien nabooven Langs de moestuijn de wooning van de Mandadoer en Speel Huijs.	—	Kruis met I. H. S. Iville dary.
24	20	— — — Comp ^s Posthouwerij en Pakhuijsen op Indrmajoe Leggende op het Grotte Eijland Java.	—	Wapen met L. v. G.
25	10	— — — Koning Kling Siende nade Preangeslande Een het Hoog Geberge van Tagal Langs Valeije nar Cheribon in Zee Leggende op het Grotte Eijland Java.	origineel van de onafgewerkte teekening No. XIX verzameling A. II.	Kruis met I. H. S. Iville dary.
26	16	— — — het Fort Tagal Leggende op het Eijland Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.	—	Wapen met L. v. G.

Volgnummer.	Nummer in de Notulen Bat. Gen.	OPSCHRIFTEN.	Bijzondere aantekeningen.	Watermerk.
27	15	— — — het Fort Paccalonga Leggende op het Eijland Groot Yava Aan de Noord Oost Zijde.	duplikaat van No. XVIII verzameling A. II.	Kruis met I. H. S. Iville-dary.
28	11	— — — Samarang Leggende op het Eijland Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.	—	Idem.
29	17	— — — Salatiga Leggende op het Eyland Groot Yaava Aan de Noord Oost Zijde.	—	Wapen met L. v. G.
30	27	— — — het Fort de Mak Leggende op het Eijland Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.	—	Idem.
31	1	— — — et Foort Japara Leggende op het Eijland Groot Java aan de Noord Oost Zijde.	duplik. v/d beschadigde teekening No. XXI verzameling A. II.	Idem.
32	26	— — — het Dalam Sultan Sumatran Leggende op Het Eyland Groot Yava aan de Noord Oost Zijde.	—	Wapen met V. D. L.
33	28	— — — Cabo de Gode Hoop met desselfs omleggende Gebergtens af te zien int opkoomen van de	—	Wapen met L. v. G.

Volnum- mer.	Nummer in de Notulen Bat. Gen.	OPSCHRIFTEN.	Bijzonde- re aantee- keningen.	Watermerk.
		Reede Z. W. beneden de Groote water Batterij tot vor bij de Linges.		
34	30	— — — Cabo de Goede Hoop van binnen op het Pleijn met desselfs Geberg- tens int Verschiet.	—	Kruis met I. H. S. Iville- dary.
35	29	— — — Cabo de Goede Hop van agteren aan te Zien Leggende in 't Noord W. I. Met desselfs Geberg- tens en Reede.	—	Wapen met L. v. G.

*De voorstelling van den G.-G. VAN DER PARRA
en de festiviteiten daarbij volgens het
Dagregister des Casteels Batavia
29 September 1763. (1)*

Met de arrive in Sunda's Engte van de voor de kamer Amsterdam g'equipeerde scheepen Kievitsheuvel en Westerveld, geannoteerd op den 1 Junij jongstleeden, tijding erlangd hebbende dat het Haar Edele Hoog Agtbr. de Heeren XVII^{en} bij schrijvens van den 11 November des verwekene jaars behaagd hadden, Zijn Hoog Edelheijd den Heere Gouverneur Generaal PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA in die seer aansienelijke digniteit te confirmeeren, zoo geliefde Zijn Edelheijd op den 7 Junij daeraan, wijl op den 15 Meij 1761 de bepaling aan Hoogdenzelven gedefereert gelaten was, goed te vinden, de Heeren Leeden der Hooge Indiasche Regeering te kennen te geeven, dat geneegen was die dag op den 29 September te fixeeren, om in die hooge waardigheijd den volke publiccq voorgesteld te werden.

En dus in voldoening van 't zelve den geprefigeerden dag tot de publicque authorisatie op heeden ingevallen zijnde, zoo wierden met het aanbreeken van den dag op alle poorten en bolwerken, zoo van 't Casteel, de stad als buitenforten en posten de vaendels geplant en op de alhier ter rheeде leggende scheepen en mindere vaartuijgen een meenigte van vlaggen en wimpels bijgemaakt.

Terzelvertijd vergaderden voor 's Compagnies paardenstal, nijtgesondert een gering gedeelte aangehoudene cavalierissten ter patrouilleering, 't corps dragonder lijfwagt onder hunnen ridmeester JAN VAN WEESEL, voorsien met standaard,

(1) Wij geven den tekst met alle schrijffouten van het Dagregister, behoudens een paar wijzigingen die in noten zijn aangeduid. Veranderd is alleen de interpunctie en de plaatsing van hoofdletters.

pauken en trompetten, van waar 't zelve opmarcheerde de Rotterdammer poort uijt tot voor de thuijn van Zijn Hoog Edelheijd, gelegen aan de weg van Jaccatra, en stelde zig aan de Noord-Westzijde van den ingang tot op een famelike distantie.

In dat tijdstip vertoonden sig voor 't huijs van haaren Capitain, staande aen de Westkant van de Binnen-Nieuwpoortstraat, den Opperkoopman en Groot-Cassier JAN BIERENS, de comp^s pennissen deses Casteels.

In zelver voegen vergaderden de comp^s pennisten van de stad onder commando van haaren Capitain, 't Opperhoofd over 't Generaale Zoldijecomptoir, THOMAS FREDRIK WANNE-MAKER, voor 't huijs van den jongst g'eligeerden Vaendrig Mr. PIETER RAS, staande aan de Westkant van de Groote Rivier.

Wanneer ook de Burgerij van de Oostzijde zig lieten vinden voor de wooning van hunnen eersten Vaendrig, MR. JOHANNES HARRIS, staande aan de Oostkant van de Heere-straet, onder gezag van den Capitain IOACHIM WINTER.

Desgelijx vergaderde de compagnie burgers van de Westzijde voor de wooning van den Capitain NOACH BOUCQUET op de Oostzijde van de Tijgersgragt.

Voorst posteerde zig ter zijde van de opgemaakte estrade voor de Pinangpoort na 't ordinair aflossen van de wagt 't corps granadiers.

En bezijden de hoofdwagt stond onder de wapenen 't battailon van den Heer Brigardier DE WENDT, gecommandeert werdende door den Collonel JAN BAPTIST ROUSSEL, voorzien met hoboïsten, bassonisten, waldhornisten en ander veldmusick.

Wijders waren meede voor de wooninge van hunnen Ridmeester MELCHIOR BLOCKERT, staende en geleegen aan de Noordwestzijde van de Jonkerstraat, vergadert de comp^s burger-cavallerij in volle wapenen, voorsien met standaard, pauken en trompetten, vanwaar opmarcheerende de route der lijfguarde namen, als: de Rotterdammerpoort uijt, regterom direct na de thuijn van den Heere Gouver-

neur Generaal, alwaer dat corps sig vlak tegenover de dragonders stelden.

Waarna voor de post Jaccatra op de gedane aankondiging van den Gecommitteerde tot en over de Zaken van den Inlander, MR. ARNOLDUS ADRIANUS VAN TETS, compareerden twee compagniën Maleijers, twee dito Boegineesen, een dito Maccassaaren en een compe Amboineesen

Nog stonden in een dubbelde reije van de Jassenbrug tot aan de brug van de Nieuwpoort een corps uijt de Chinesee natie onder haare officieren, eenelijk met vlaggetjes en zagte instrumenten voorsien.

Aan de wagt bij de Jassenbrug verscheenen meede de geheele compe inlandsche burgers gehoorende onder den Capitain ANTHONIJ FRANZ, en voor 't Stadshuijs de compagnie Inlanders onder den Capitain CHRISTOFFEL THOMAS.

Laastelijk de geheele compagnie Mooren onder den Capitain ABOE BAKKER DOUWT aldaar vergadert zijnde, plaatste zig op de regtervleugel van evengem. inlandse compagnie, met haare gewoone wapenen en kleeding.

Ten half 7 uren marscheerde de compe pennisten, zoo van 't Casteel als de stad, en de burgers langs de Oostzijde van de Tijgersgragt binnen de hoofdwagt tot op een tamelijke distantie van de valbrug binnen 't Casteel, en stelden zig alle met 't front na 't Westen.

Wanneer vervolgens de Edelen Heer Directeur Generael Mr. LIBRECHT HOOREMAN met de Heeren Raden Ordinair JEREMIAS VAN RIEMSDIJK en JAN SCHREUDER (mits de indispositie van den Heer JURGEN VAN DER SPAR) nevens den Eersten Secretaris van Haar Hoog Edelheidens d'E. Mr. IMAN WILLEM FALK, zig vervoegden binnen 't Generale Gouvernement.

Intusschen waaren aan de thuijn van den Heer Raad Ordinair HULBERT VAN BAZEL, om Zijn Hoog Edelheid van desselfs hofsteede af te haalen, te zamen gekomen den Heer Raad Ordinair REIJNIER DE KLERK neevens de Heeren Raden Extraordinair NICOLAAS HARTING, MICHIËL ROMP, Mr.

MAURITS THEODORUS HILGERS, PIETER HAKSTEEN, en Mr. WILLEM ARNOLD ALTING, den Heer President van den Agtb^r. Raad van Justitie deeses Casteels, Mr. WILLEM VINCENT HELVETIUS, en den Tweeden Secretaris van Haar Edelheede's d'E. PAULUS GODOFREDUS VAN DER VOORT.

Onderwijlen compareerde op de voorzaale van 't Generale Gouvernement binnen 't Casteel op preadvertentie der Heeren Presidenten der respectie collegiën, als: de Leeden van den Agtb^r. Raad van Justitie en Scheepenen met hunne officieren en secretarissen, mitsgaders de Kerkenraad, Weesmeesteren, Heemraden, Commissarissen van de Bank Courant en Bank van Leening, Commisarissen van Huwelijkse en Kleene Gerigtszaken, Boedelmeesteren, Notarissen, Diaconen met de Buijtenregenten van 't Lazarus en Vrouwen-tugthujs, ook alle Landmeeters en Ingenieurs, teffens alle militairen en zeeofficieren tot Schippers inclusive, onge-reekend degeene die onder de wapenen stonden, zoo ook de officieren van de marinen en ambagtsgezellen.

En zijn die van de pennisten en burgers, als in de wapenen staende, geëxuseert, ook alle Advocaten, Procureurs, Capitains en andere officieren der Mardijkers en alle andere inlandse natiën, beneevens de aanweesende gezanten van vreemde Indiasche vorsten, als tot deeze publicque voorstelling geen relatie hebbende, verders Oud-Weesmeesteren, Oud-Commissarissen en Oud-Boedelmeesteren.

Inmiddens de voorgewezen Heeren der Hooge Regeering op welgemelde Zijn Hoog Edelheijds buijtenplaats verscheenen zijnde, ten eijnde den Heere Gouverneur-Generaal na 't Casteel te conduiseren, marcheerde de vorgemelde compagniën Baleijers, Boegineesen, Maccassaren, en Amboineesen op, en formeerden een dubbelde rancquet van de thuijn van welmelte Zijn Edelheijd tot aan Jassenbrug, wanneer dan na een kort regaal den optrek in volgender voegen geschieden:

Vooraf marseerde 't corps dragonder-lifwagt, met standaard, pauken, trompetten, opgevoerd werdende door den Ridmeester JAN VAN WEESEL.

Hierna volgde Haar Hoog Edelheedens op eene statelijke wijze in koetsen in volgender manieren:

In de eerste koets-coupé van den Heere Gouverneur-Generaal, die seer pragtig uijtgedost en bespannen was met ses paarden, waaren geseeten Zijn Hoog Edelheijd en de Edele Heer VAN BAZEL;

In de tweede koets-coupé van gedagte Heer VAN BAZEL, bespannen met vier paarden, de Edele Heeren DE KLERK en HARTINGH;

In de derde koets-coupé van de Heer HARTINGH, met evengelijk getal paarden bespannen, de Edele Heeren ROMP en HILGERS;

In de vierde koets van den Heer HILGERS, alseven bespannen, de Edele Heeren HAKSTEEN en ALTING;

In de vijfde koets van den Heer HELVETIUS, alsboven bespannen, de Edele Heer HELVETIUS en d'E. Tweede Secretaris VAN DER VOORT.

Ter weederzijde bij de eerste koets Zijn Edelheijds leijfwagt met de helbardiers te paard en nieuwe staadsmonteer-ingen, en bezijden ieder van de overige koetsen de oppassers van de Heeren der Hooge Regeering, almeede te paard.

De route wierd genomen van gedagte thuijn langs de Jaccatrasede weg over de Jassenbrug, voor welke een fraaije eerboog door de Chineesen gemaakt was, binnen de Nieuwpoort, werdende toen de compagnie Mardijkers en Chineesen afgedankt, en door de Nieuwpoortstraet tot voor 't stadhuijs, als wanneer de aldaer geposteerde compagnie inlandsche Christenen en Mooren front maakten na de Hollandsche Kerk en Zijn Edelheijd onder 't slaan van de marsch met sponton en vaandel salueerde; voorts 't plein gepasseert zijnde en over de brug bij 't Quartierstraatje linksom gekeert, wierd de marsch genomen langs de Oostzijde van de Tijgersgragt tot aan de brug bij de nieuwe hoofdwagt, de poort van de hoofdwagt in en de casernen der dragonders even voorbij, wanneer de lijfwagt regtsom swenkte en agter de aldaer geposteerde pennisten en burgers marcheer-

de tot op de hoogte van de valbrug, alwaer lings gekeert hebbende zig stellende met het front naer 't Westen naast gemelde valbrug.

Intusschen passeerde Zijn Hoog Edelheijd in voegen voormeld stapvoets de geschaarde militie, pennisteu en burgers onder het slaan der trommen, 't geluijd van trompetten en diverse musicaale instrumenten.

Waarna de compagnie burger-cavallerij binnen de poort der hoofdwagt komende sig posteerde aan de Oostkant van 't pleijn naast of aan de linker vleugel van de compagnie burgers van de Westzijde.

Zijn Edelheijd en de Hooge Regeering voormeld in dier voegen geëscorteed voor de puije van 't Generaale Gouvernement verscheenen weesende, wierd aldaer beneeden dezelve zoo door den Heer Directeur Generaal Mr. LIBRECHT HOUREMAN als de Heeren Raden Ordinair JEREMIAS VAN RIEMSDIJK en JAN SCHREUDER op een ceremonieele wijze gecipieerd en verwelkomt, makende de bij 1) de estrade geposteerde granadiers 't front na de Casteelscapelle, als wanneer Hoogstgem: Zijn Edelheijd onder 't slaan van de marsch door de gezamenlijke Heeren van de Regeering na de vergaderzale wierd begeleijd, alwaer Haer Hoog Edelheids op hunne gewoone zitplaatsen in een enkelde rije sessie namen, stellende zig gemelde granadiers terwijl voor de estrade, drie diep.

Hierna wierden op een plegtige wijze door den Heer Brigadier GERARDUS BEIJLANUS DE WENDT de sleutels van 't Casteel en der stad, alsochon die zeedert de introductie van Hooggem: Zijn Edelheijd op den 15 Meij 1761 reeds onder Hoogstderzelver zorge zijn geweest, op de tafel der Hooge Regeering needergelegd en beneevens de sleutels van van de Stadswaterpoort Zijn Edelheijt aangeboden, 't geen door den Majoor van de arthillerij CLAUDE ANTHONIJ LEUPKEN aangaande de sleutels der kruijkelders meede geschiede.

1) Hier staat nog overtollig: *der*.

In deezer wijze wierden dan vervolgens door de Heeren Presidenten JEREMIAS VAN RIEMSDIJK, HUIJBERT VAN BAZEL en Mr. WILLEM VINCENT HELVETIUS voor handen van den Heere Gouverneur Generaal nedergelegd de zegels zoo van de Weeskamer, Scheepenen als van de Raad van Justitie, item 't kleen zegul onder gem: Heeren in voornoemde Collegiën en bij singuliere commissiën berustende.

Waarna door den Heer Directeur Generael als Eerste Raad uijt naame der vergadering Zijn Hoog Edelheijd met de overgave van voors: kenteekens en ornamenten, aen 't Gouvernement van India gehorende, in dit hoogwigtig en aansienlijk character hertgrondig gecongratuleerd wierd.

Nadat Zijn Hoog Edelheijd zijne dankbetuyging daarvoor afgelegd had, wierd ieder Collegie apart, terwijl de Heeren Presidenten in Rade van India sessie hebbende bleeven sitten, door den Heer p^l Tweede Secretaris VAN DER VOORT naar de rang binnen geroepen en dus

Eerstelijk de alhier aanweesende Oud- en g'eligeerd Gouverneur CLUIJSENAAR, ABRAM ABELEVEN en WILLEM FOCKENS, den Brigardier DE WENT en 't Hoofd over 's Comps. Zeemagt NICOLAAS HOUTING;

Ten tweeden 't Collegie van den Agtbr. Raad van Justitie deses Casteels met den Water-fiscaal en den Secretaris;

Ten derden 't Eerwaarde Collegie van Scheepenen deser stad met haare officieren en Secretaris;

Ten vierden den Eerwaarden gecombineerden Kerkenraad der Gereformeerde;

Ten vijfden die van de Lutherse gemeente;

Ten sesden 't Collegie van Weesmeesteren deeser stad;

Ten sevenden 't Collegie van Heemraden der Bataviase Ommelanden;

Ten agsten de Commissarissen van de Bank-Courant en Bank van Leening; de Commissarissen van Huwelijkse en Kleene Gerigtszaaken en die van Boedelmeesteren der onchristen sterfhuijsen;

Ten neegenden alle gekwalificeerdens van de Politie, Opperkooplieden zijnde en daarboven;

Ten tienden de respective zee-officiëren;

Ten elfden Koopl: en daermeede gelijkstandige;

Ten twaalfden Onderkooplieden en daermeede gelijkstandige, waeronder meede de Regenten van 't Vrouwentugt- en Lazarus-huijs.

Alle dan gesteld zijnde aan de linkerzijde van voorschreeven tafel, wierd ieder afzonderlijk door den Heer Directeur Generaal kennisse gegeven van de reeden hunner convocatie ten eijnde bij te wonen de publicatie der acte van authorisatie en 't formulier daer annex, ter voorstelling van den Heere Gouverneur Generaal PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, die op de estrade stond afgeleesen te worden.

Onder de aansprake in de vergaderzael wierden de voormelte collegianten en dienaeren uijt naame van Haer Hoog Edelheedens aangesegt, dat Zijne Hoog Edelheijd reeds in Rade van India naar de ordre van de Comp: in die qualiteijd bevestigd was geworden op 't overlijden van Zijn Excellentie 1) den Heer JACOB MOSSEL (G: G:), zijlieden gezamentlijk bleeven continueeren in zodanige diensten en functiën als haar zijn aanbetrouwd geweest.

Dus dan een ieder na de puije gerenvoijeert zijnde, gaf Zijn Edelheijd aan den Heer Brigardier DE WENT terug de sleutels van 't Casteel, der stad en Stads-waterpoort en aan de Majoor van de arthillerij LEUPKEN die van de kruijkelders, onder de verijschte recommandatie tot een trouwe bewaaring van dezelve.

Waarna ook aan de Heeren Presidenten van de Weeskamer, van Scheepenen en den Raad van Justitie weeder in handen gesteld wierden de zeeguls zoo van de Weeskamer als beijde de regtbanken met de stempels van 't kleene zeeguls.

---

1) Mossel heet aldus niet als Gouv.-Gen. maar als Generaal der Infanterie der Vereenigde Nederlanden. De letters G: G: beduiden Goeder Gedachtenisse.

Onderwijlen marscheerd de geschaarde militairen, pennisten en burgers op over de valbrug tot voor de estrade invoegen als volgt:

Eerstelijk de dragonder-lijfwagt onder den Majoor VAN WEESSEL, zig plaatsende voor de Groote Geldcassa met het front na de Casteels-capelle;

Ten tweeden de beide compagniën pennisten, zoo van 't Casteel als de stad, de dragonders volgens en zig posteerende aan de regter vleugel van de granadiers;

Ten derden de beide compagnies burgers, als van de Oosten Westzijde, op de linkervleugel van gedagte granadiers;

Ten vierden het bataillon van den Heer Brigardier DE WENT op de linkervleugel der pennisten en regtervleugel der burger evengemelt;

Ten vijfden en laastelijk marcheerde de burgercavalierij op een seekere distantie agter gem: corpsen om, posteerende zig teegens de Cassteels -capelle met het front na de Groote Geldecas en Winkel, terwijl intusschen aan de hoofdwagt de ordinaire wagt na den gebruijke post bleef houden, en wierd daertoe het tweede bataillon van den Collonel ROUSSEL g'emploijeert.

Nadat alle de voorm: troupen invoegen voorsz. geposteerd waeren, begaf zig Zijn Hoog Edelheijd met de Heeren Raden van India en beide Secretarissen onder de lijfwagt der helmbardiers na de dikwerff gem: estrade, welke belegd was met een fraaij aleatief en groene fluweele kussens; boven 't voorfront van gemelde estrade was in 't midden 't wapen van de Oostindische Maatschappij en aan de regterzijde dat van Batavia, mitsgaders aan de linkerhand het wapen van Zijn Hoog Edelheijd, zijnde 't verheemelte van meer-melt estrade met rood, blaauw en wit linnen zeer zierlijk bekleed. Op dezelve gekomen zijnde marcheerde de officieren der gerangeerde corpsen tot een sekere hoogte op, en salueerden met sponton 1) en vaandels.

1) Het sponton of esponton is eene kleine piek of kleine hellebaard. Uit het exercitie reglement van 1781 blijkt, dat de onderofficiers te

Zijn Hoog Edelheijd met de verdere Heeren der Hooge Regeering als gesegt op de estrade collegialiter vergadert zijnde, wierd gevolgt van de aanweesende Oud-en g' eligeerd Gouverneurs, de Agtbr. Raad van Justitie deeses Casteels, 't Collegie van Scheepenen, en de Eerwaarde Predikanten, wanneer de overige gequalificeerdens zig vervoegde terzijde van dezelve.

Hierna wierd door den Heer Eersten Secretaris, MR. IMAN WILLEM FALCK, de bijeengeschaarde gemeente, aldaer in groote meenigte tezaamengekomen, voorgelezen de acte van authorisatie, geschreeven op pergament met het groot zeegul van de E: Compagnie voorzien en geteekent door de gezamentlijke Heeren der Indische Regeering, luidende in verbis 1) aldus:

De Raden wegens den Staat der Vereenigde Nederlanden en de Generaale Nederlandsche Compagnie in Indiën allen dengeenen die deezen zullen zien ofte hooren leesen salut! Doen te weeten

Dat de eminente waardigheid van Gouverneur-Generaal van India op den 15 Meij des jaars 1761 door 't ontslapen van Zijn Excellentie den Hoog Edelen Heer JACOB MOSSEL (H: L: M:), in leven Generaal over de Invanterij ten dienste van den Staat, zijnde komen te vacceren, wij in nakoming van de ordre en het welbehagen van de Hoog Mogende Heeren Staten-Generael der Vereenigde Nederlanden, onze Souverainen, en de Compagnie, om, tot betragtinge van den welstand deezer landen, ten eersten uijt de aanweezende Raaden de bequaamste en ervarenste provisioneelijk tot dat hoogwigtig amt te verkiezen, consteerende bij de Instructie van de Edele Hoog Agtbr. Heeren Gedeputeerde Bewindheb-

Batavia eene hellebaard voerden, de officiers (of wel meer bijzonder de luitenants?) een esponent, en dat bij het salueeren ook de hoed werd afgenomen.

1) Er staat: *verbis*.

beren ter vergadering van de Seventhienen voor Generaal en Raden van den 22 Augustus Ao. 1717, bij Haar Hoog-Mogende op den 3 November daeraan geratificeerd, na den naam des Alderhoogsten aangeroepen te hebben om over de importante charge met rijpen verstande te disponeeren, en aflegging van den eed voor de Raden van India in dezen gevalle beraamt, geconsidereert hebbende niet alleen de talenten en goede qualitejten van den Heertoenmaligen Eersten Raad en Directeur Generaal PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, maer ook de grondige kennis en ervarendheijd, bij Zijn Edele door langjarige diensten en het bekleeden van verschejdene hooge ampten g' acquireert, overzulx eenpariglijk hebben goedgevonden en verstaan, Ziju Edele te verkiezen en te installeeren tot Gouverneur Generaal van Nederlands India, op de hoogg'eerde approbatie der Edele Hoog Agbtr. Heeren Bewindhebberen van de Compagnie, en dat ons onlangs nijt de missive van welgen: Edele Hoog Agbtr. Heeren Bewindhebberen ter vergadering van de Zeventhienen van den 11 November anno passato tot zonderling contentement gebleeken is, dat het Haar Edele Hoog Agbtr. behaagt heeft, voornoemden Hoog Edele Heer PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA in die hoogaanzienelijke dignitejd te bevestigen, weshalven op den 7 dezer maand in Raade van India alverder goedgevonden en gearresteerd zijnde de publicque voorstelling van Zijn Edelheijd aan den volke in dat character, dewelke naar Zijn Edelheijds welbehagen duslange is nijtgesteld, plegtiglijk te laten gevolgneemen op den 29 September naastkomende, zoo ter deezer hoofdplaatse, als op alle andere Comptoiren van India alwaar de ordres ten dien eijnde tijdig zullen werden aangebragt, en op de andere zoo kort daeraan als gevoeglijk sal konnen geschieden, ten eijnde een iegelijk van allen bewust is en weeten moge wien hij, gelijk tot nu toe zoo ook voortaan, voor zijnen wettigen Gouverneur-Generaal en Oppergebieder heeft te respecteeren en te gehoorsamen,

Zoo is 't, dat wij als van weegens den Staet het lighaam der

Regeeringe hier te lande uijtmakende, allen Raden van India, Gouverneur en Commandeurs, Collegiën en Officieren van Justitie, hoofden en mindere officieren van de militie, zeevaart en burgerij mitsgaders alle verdere hooge en lage bediendens van de Politie, de Justitie, den publicquen Godsdienst, de Commerciantie, den Deegen, de Marine, en den Burgerstand neevens alle ander persoonen en ingeseetenen in den dienst en eed item onder het ressort van de Generale Oostindische Compagnie, mitgaders de gehoorsaamheijd van den Nederlandschen Staat sorteerende, zoo die reets in India zijn als namaals mogten aankomen, bij deezen ordonneeren en beveelen, hooggemelte Zijn Edelheijd, den Hoog Edelen Heere PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA, voor haaren wettigen Gouverneur Generaal aan te neemen, te erkennen, te respecteeren en te gehoorsamen, agtervolgens den eed van trouwe en obediëntie, daertoe speciaalijk in Raade van India beraamd *).

Gegeeven in 't Casteel Batavia in 't Koningrijk Jaccatra op het eijland Groot-Java den 17 Junij A^o. 1763.

(*Was getekend*) L. HOOREMAN, J. VAN DER SPAR, J. VAN RIEMSDIJK, J. SCHREUDER, H. VAN BAZEL, R. DE KLERK, N. HARTINGH, M. ROMP, M. T. HILGERS, P. HAKSTEEN en W. A. ALTING.

(*ter zijde stond*) 's Comps zegul gedrukt in rood wasch, met een papieren ruijte overdekt.

(*en daeronder*) Ter ordonnantie van welgem: Haar Hoog Edelheeds

(*was getekend*) W. FOCKENS Secretaris.

Vervolgens wierd meede door gemelte Heer Secretaris den volke voorgeleezen den eed daartoe gehoorende, als volgt,

Formulier van den Eed.

Wij alle dienaren van de Generale Neederlandsche Oost-in-

*) Er staat: beragt.

dische Compagnie, zo van de Politie, Justitie en den publiquen Godsdienst als van de Commercie, Militie, Zeevaart etc^{ra} mitgaders Burgers en Ingeseetenen bescheijden onder de gehoorsaamheijd en 't gebied van dezelve Compagnie, geene uijtgezondert, belooven en zweeren dat wij de Doorluchtige Hoogmogende Heeren Staaten Generaal van de vrije Vereenigde Nederlanden als onse hoogste en souveraine overheijd, Zijne Doorlugtigste Hoogheijd den Heere PRINCE VAN ORANGIE EN NASSAUW, Erfstadhouder, Capitain-Generaal en Admiraal van de Republicque, ende de Bewindhebberen van de Generaale Oostindische Comp: mitsgad^s den tegenwoordigen Gouverneur Generaal PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA gehouw en getrouw zullen zijn, en dat wij alle ordres zoo bij den articulbrief en de ordonnantiën bij de voors: Bewindhebberen ofte ook bij den welgemelden Gouverneur Generaal en de Raden van India almeede gemaakt, als die bij haer en alle andere onse Commandeurs en Bevelhebberen gedurende onzen dienst nog gemaakt zullen worden, naar ons uijterste vermogen zullen nakomen en wijders in allen deelen opvolgen de orders van den voorgenoemden Gouverneur Generaal en zijne Raaden, beneffens die van onse Overheeden en mindere Bevelhebberen en zulk alles te doen, wat inzonderheid bij den articulbrief ten belange van de dienaeren en bij de successive ordonantiën ten reguarde van de burgers en verdere onderdanen uijtgedrukt staat.

Zoo waarlijk helpe ons God Almagtig!

Dit voorestaande volbragt en door de tezaamen gekomene gequalificeerdens en mindere dienaeren en burgers op de aanspraake van den Heer Directeur Generaal Mr. LIBRECHT HOOREMAN met een algemeene toejuijching van driemaal „Hoezee” beandwoord zijnde, ontving Zijn Edelheijd van de Collegiën en andere bediend^s de publieque gelukwenschingen waermeede de Heeren der Hooge Regeering haerlieden voorgingen, terwijl door die gezamentlijke infanterij zoo van de militie, pennisten als burgers, drie generaale

salvos uijt het handgeweer op 't commando van de trom gedaen wierd en tusschen ieder derzelve een canonschoot van de punt de Diamant.

Waarna de militie, namentlijk den Majoor VAN WEESEL met de dragonder-lijfswagt, opmarcheerde, 1) rijdende voorbij d' estrade onder het doen van 't gewoon saluut tot op de hoogte van des Heeren Gouverneurs Generaals wooning, alwaar links zwenkte en over de valbrug halte hielt. Op gedagte beweging wierd aanstonds de marsch door de officieren der infanterijsten, zoo pennisten als burgers, gevolgd en door 't corps burger-cavallerij, welke alle aftrokken tot voor de wooning van hunnen Capitains en Ridmeesters en wierden aldaer afgedankt excepto 't bataillon van den Heer Brigardier DE WENT, hetgeene marcheerden na 't vertrek der troupes op en posteerde zig voor de Casteelscapelle met het front na de Grootte Winkel, blijvende aldaer vertoeven tot dat Zijn Hoog Edelheijd en de Heeren Raden van India weeder binnen 't Generaale Gouvernement teruggekeert waren, houdende duslange 't geweer gepreenteerd onder 't slaan van den marsch.

Geduurende deezen aftrek wierden uijt het grof geschut, zoo van de casteels-als stads-punten, uijt de buitenforten en feldschansen, mitsgaders van alle de ter rheede leggende scheepen en canonvoerende vaartuijgen, de volgende schooten gedaan, te weeten:

Van de punt de Diamant 7 schooten.

” ” do ” Paarl 7 do

” ” do ” Saphier 7 do

” ” do ” Robijn 7 do

Van de Stadspunten als:

van Amsterdam 5 schooten

” Gelderland 5 do

” Holland 5 do

” Zeelandia 5 do

” Groningen 5 do

1) Er staat: *op ende de marsch.*

Uijt de Buijtenforten:

Meester Cornelis	5	schooten.
Jaccatra	5	do
Ankee	5	do
Noordwijk	5	do
Rijswijk	5	do
Angiol	5	do

Uijt de Veldschansen:

Tangerang	5	do
Tanjongpoura	5	do
Van 't eijland Onrust	15	do

Mitsg's van alle de ter rheeде
leggende scheepen als:

Van ieder schip van 150 voeten	7	do
" " " " 140 en 136 do	5	do

En van alle mindere kanonvoerende
vaertuijgen 3 do

Dus den tijd van ongevaer tien uren verlopen zijnde en den Heere Gouverneur Generaal berigt gekreegen hebbende dat de troupes afgetrokken waeren, begaf zig Hoogstedeselve uijt het Casteel en wierd door de Heeren Leeden en corps geconduiseert in volgender voegen:

Vooraf marcheerde 't corps dragonder, dat gedurende die tijd halte voor de valbrug gehouden hadde, neemende de route voorbij de hoofdwagt, de Heerestraat door tot aan de Leuwinnegragt, die lings op, de Rotterdammerpoort uijt en zoo regtsom na Zijn Edelheijts wooning op Jaccatra waerna Haer Edelheedens na 't nuttige van eenige refraissementen afscheid naamen en na derzelver logiementen retourneerden, gaande de dragonders na 's Comps paardenstal en de burger-cavallerij, die Zijn Hoog Edelheijd dusverre almeede hadde geëscorteerd, na de wooning van haaren voormelden Ridmeester, alwaer bedankt wierden.

Wijders wierd volgens de daartoe gegeeven ordre zoo aan den inlands Capitain bij Jassenbrug ANTHONIJ FRANZ als den Capitain voor 't stadshuijs CHRISTOFFEL THOMAS

na 't passeeren van Zijn Edelheijd de helfte van 't volk afgedankt en de andere helfte gelast aldaer te blijven wagt houden tot 's anderen daegs 's morgens ten 6 uren; en ten 1) eijnde tot die tijd te blijven posteeren was de inlandsche wagt aldaer heeden morgen de klokke ses uren bereeds vergadert.

Ook waaren de wagenen aan de poorten versterkt en de Waterpoort deeses Casteels gedurende deeze ceremonie gesloten gebleeven.

Laastelijk heeft den Capitain-luijtenant van de lijfwagt, PIETER ROBERTSON, als Adjudant-generaal van den Heere Gouverneur Generaal gefungeert.

's Avonds de klokke half 6 uren zag men ter gelegentheid van de gementioneerde voorstelling op het daertoe geprojecteerde thuijnland van hooggem: Zijn Edelheijd aankomen den Heere Gouverneur Generaal en Mevrouw desselfs gemalinne, in statie geseeten zijnde in een coets-coupé bespannen met ses paarden.

Voor gedagte thuijn gekomen zijnde wierd Zijn Hoog Edelheijd en Mevrouw door alle de ceremoniemeesters waartoe gedurende deese festiviteit verzoegt en genomineerd waeren:

- den Boekhouder-Generaal NICOLAAS LAURENS VAN ENGELSDORP,
 „ Visitateur-Generaal ANTHONIJ HENDRIK DORMIEUX,
 „ Sabandhaar der Onchristen(en) ROBERT HEND^k ARMENAUULT,
 „ Oud-Eerste Gesw: Clercq ter Generaale Scretarij JACOBUS JOHS: CRAAN,
 „ Opperkoopman HEND^k LEENBRUGGEN,
 „ Geheijmschrijver van Zijn Hoog Edelheijd BOUDEWIJN VERSELERVEL FAURE,
 „ Kooplieden: ISAAC REIJNST,
 MICHEL WILLEM WESTPALM,
 Mr. NICOLAAS JAN DALLENS,
 CORNELIS BOSCH en

1) Er staat: *ten dien eijnde.*

JOHANNES LAURENS HUIJGENS,
 Onderkooplieden: Mr. PIETER RAS,
 JOHANNES BINKHORST,
 JAN VERMEULEN,

ADRIAAN BOESES 1), en JOHANNES VAN ECHTEN gerecipieerd, en was bereeds de daartoe geapprobieerde logie die een considerabele omtrek besloeg en van welkers coupel een princenvlag waaijde, zeer vrij geillumineerd. Wanneer Zijn Edelheid zig stelde aan de linkerzijde van den ingang van gedagt gebouw, zoo verscheenen de uijt name van welmelte Zijn Edelheid reeds voor eenige dagen door de helmbardiërs versogte heeren en dames, die een aantal uijtmaakte van circumcirca seshondert persoonen van beijderleij sexe, alle op 't magnificqse uijtgedost, om Zijn Hoog Edelheid en Mevrouw, Hoogstdeszelfs gemalinne, over dit gelukkig eventement te complimenteeren, terwijl de ceremoniemeesters de dames vervolgens in de regtervleugel van 't voornoemd gebouw, daer MEVROUW VAN DER PARRA ook geseeten en de Mevrouwen en Juffw. afwagtende was, om de gratulatiën te ontfangen, de zitplaatsen aanweezen na rang, volgens de geplaatste briefjes op de stoelen.

De tijd met gedagte schikkingen tot seeven uren ruijm verlopen zijnde, wierd het bal geopend in de evengemelde regtervleugel of de plaatze der Mevrouwen van de Hooge Regeering en verdere dames, wanneer circumcirca de klokke agt uren 't zijn tot 't afsteeken van 't bereeds voor eenige weeken in gereedheid gebragte vuurwerk gegeeven wierd met het doen van 7 canonschooten, waar van zoo wel als de geillumineerde decoratiën de ondervolgende descriptie een duidelijke aanwijzing komt te geeven.

De geheele decoratie was na de Corinthische bouwordre, lang 82 Rijnlandse voeten en hoog 55 voeten, verbeeldende het middelste of hoofdgebouw een eerentempel van 37 voeten breed in 't front, ondersteund door 8 ps. gekoppelde colommen van 13 voeten hoog, en met bloemfestoenen

1) Er staat: *de* BOESES, maar dit is onjuist.

verciert, zonder de pedestallen, die alleen $4\frac{1}{2}$ voet hoog waeren. Aan deeze tempel ging men op met 4 trappen tot in de middeste boog die van binnen open en met lusters behangen en geillumineerd was en wierd de uijtvoering van 't vuurwerk daerdoor gezien. Midden over deze boog op de architrave lag 't wapen van Zijn Hoog Edelheijd met alle attributen van 't hoofdgebied tusschen vier pedestallen, ieder van $3\frac{1}{2}$ voet hoog, waarop differente krijgsmatuuren rusten en met bloemfestoens aen 't wapen gehecht waren. Boven 't wapen op de architrave begon de tweede verdieping van 20 voeten hoog, in dewelke een raam tusschen twee pilasters stond; deeze raam was 12 voeten hoog en 7 breed, behelsende een transparent en op wit armozijn geschildert zinnebeeld, namentlijk op de voorgrond eene groote piramide van marmer, aan welkers voet de Tijd en de Voorsienigheijd bij malkanderen zaten; boven aen 't borstbeeld van Zijn Hoog Edelheijd een medaillon gehegt met de inscriptie:

DIU VIVAS FELICITERQUE REGAS 1)

of: Hij levee lang en regeere gelukkig.

In 't verschied zag men Batavia's strand. Boven deese verligte raam op de lijst of cornische waeren de wapens van de Seeven Provintiën tusschen twee hoorens van overvloed met vier genies gehegd, dewelke twee groote vaezen 2) ondersteunde en waaruijt diverse soorten van gecouleurde vuurwerken brande. Vlak over genoemde wapenschilden stonde een circulronde lucarne, waarin eene brandende zon van 8 voet diameter continueel ronddraaijde. Eijndelijk was deese tempel op zijn top gekroond met eene Fama in de wolken, volgens haare gewoonelijke attitude.

1) De gepastheid van deze Latijnsche „inscripties” springt bijzonder in het oog, wanneer men weet dat Zijn Hoog Edelheid VAN DER PARRA, zooals hij zelf ergens in een particulieren brief verklaart, zelfs geen Fransch verstond. Hij was dan ook in Indië gewonnen en opgegroeid.

2) Er staat: *Vaezen*.

Ter weederzijde van dit middelste gebouw waeren nog twee pavillons, ieder door vier groote gekoppelde colommen gedragen, werdende deze pavillons met twee verligte bogens en balustraden aan 't middelste gebouw gehegt. 't Raam van de eerste boog aen de regterhand was $7\frac{1}{2}$ voeten breed en 12 hoog, verbeeldende eene zon die met volle glans de Zuiderpool van den globus bestraalt met deze inschripte:

HUJUS ORTU AUREA EMERGET ATAS

of: Zijne rijsende stralen verkwekken onse tijd.

De tweede raam aan de linkerhand, van even de groote als de voorige, vertoonde Nederlands Vrijheid onder de gedaente van een maagt die de staf van commando aan eene held overrijkt met de inschripte:

VIRTUTIS AC LABORIS DIGNISSIMA PRAEMIA

of: Waardige belooning van beleid en deugt.

Ieder pavillon was 15 voeten breed in 't frond en 35 voeten hoog met colommen, pilasters en wapenrustingen verciert, zijnde de daken piramidaal en met konstvuurwerken van binnen voorsien, waerboven twee arenden de tol be-kroonden. Tusschen de vier colommen aen de regterzijde van den eeretempel zaten de Godsdienst en de Geregtigheid op een pedestal met het volgende opschrift:

PIETATE ET JUSTITIA.

Aan de linkerzijde tusschen de vier overstaande colommen zaaten meede op een peedestal de Voorzienigheid en de Overvloed met deese inschripte:

PROVIDENTIA AC BENIGNETATE.

Tusschen de vier colommen van 't regter pavillon zag men Neptunus en Mercur, zijnde 't opschrift:

NAVIGATIONE ET COMERCIO.

En aan het daer teegenover staande linker pavillon waeren geplaatst Mars en Minerva met deeze inscriptie:

ARTE ET MARTE

zijnde de vier paedestallen met hunne agt beelden ieder 10 voeten hoog. Voor 't overige waeren de kroonlijsten op de hoeken van deeze twee pavelons even als den eeren-tempel met groote vaezen (1) verciert, waeruijt gestadig allerlei soort van vuurwerk speelde.

Het overige kunstvuurwerk heeft bestaen in drie groote vuurfonteynen, ieder met vijf over malkanderen reijssende kommen, waeruijt het vuur trapswijze op de grond viel, werpente ondertusschen de middelste buijssen vuur en lugtballen uijt. Deeze drie fonteijnen stonden vlak voor de decoratie in de verdeeling (2) van de middelste boog en de twee pavillons, zijnde de voorgrond gevuld met swerpotten, vuurraders, moordslagen, ligtballen (3), zonnebloemen etera in groote quantiteijd.

Agter gem. decoratie en in 't verschiet stonden vijftig p^s handmortieren van 6 duym diameter, uijt dewelke gestadig ligtballen (4) geschooten wierden. Op wederzijdse van deeze handmortiere stonden thien pees vuurkokers op kassen gerangeert, ieder met twee hondert en 250 pees vuurpeilen van $\frac{1}{2}$ $\bar{w}$ caliber gevuld, agter dewelke nog drie ballustradens sluijlatwerk waeren en behangen met vuurpijlen van 1 $\bar{w}$ caliber. Bij evengem: vuurwerken quam nog 't lustvuur van goude en silvere reegen uijt de ses groote vaezen (5), die op den eerentempel gestaan hebben, de draijende zon, de twee arenden, en 't gekroond naamvuur waeruijt men in groote letters las:

VIVAT PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA.

(1) Er staat: *vaeren*.

(2) Er staat: *vreedeeling*.

(3) Er staat: *lugtbalen*.

(4) Er staat: *lugtdasen*.

(5) Er staat weer: *vaeren*.

Tot de illuminatiën van deezen eerentempel met de differente boogen en piramides hebben behoord 6000 lampen (1).

Werdende met het eijndigen van 't vuurwerk, zoowel als met het afsteeken 7 canonschooten gedaan, rijzende op ieder dechargie een vurige krans in de lugt.

Nadat het vuurwerk ten deele afgestooken was, wierd het geopende bal vervolgt tot omtrend 11 uren, wanneer de spijsen wierden opgedist en de heeren, excepto die der Hooge Regeering, briefjes trokken van de dames die ze zouden oppassen aan de tafels. Gemelde briefjes waren verdeeld in ses klassen en weesen aan de tafel en nummer waer zig ieder heer met zijn dame plaatsen moest, zijnde de tafels seeven in getal en genoemd na de Seeven Provinciën, invoegen ook aan 't eijnde van ieder tafel geplaatst was 't wapen van de provincie die dezelve verbeelde, te weeten: Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Vriesland, Overijsel en Groningen.

Aan de provincie Gelderland als de grootste van de tafels en waaraan ook de Heeren der Hooge Regeeringe met Haar Edelens gamalinnen item derzelve kinderen, met de verdere eerste gequalificeerdens zitplaats genomen hadden en geplaatst waren, waaren ook geseeten vier ceremoniemeesters en aen ieder van de overige tafels twee om de honeurs der tafels waer te nemen en de conditiën in te stellen, welke onder het geschal van pauken en trompetten gedronken zijn en bestaan hebben in de volgende, namentlijk:

De welkomst van de Edele Heeren en vrienden;

- „ gezondheid van den Heere Gouverneur Generaal en deszelfs gemalinne;
- „ do van den Edelen Heer Directeur Generaal en de Heer VAN DER SPAR, mitsgaders Haer Eds. gemalinne;
- „ do. van de Heeren en Mevrouwen VAN RIEMSDIJK en SCHREUDER;

---

(1) Er staat: *lampen*.

- De do. van de Heeren en Mevrouwen VAN BAZEL en DE
KLERK;
- ” ” van de Heeren HARTINGH en ROMP met Mevrouwen
VAN DER WAIJEN en HARTINGH;
- ” ” van de Heeren HILGERS en HAKSTEEN, met Me-
vrouwen ROMP en HILGERS;
- ” ” van de Heeren ALTING en HELVETIUS met Me-
vrouwen ALTING en PECKOCK;
- ” ” van de absenten Heeren en Mevrouwen van de
Regeering;
- ” ” van de vrienden aan de tafel Gelderland;
- ” ” ” ” do. ” ” do. Holland;
- ” ” ” ” ” ” ” ” Zeeland;
- ” ” ” ” ” ” ” ” Utrecht;
- ” ” ” ” ” ” ” ” Vriesland;
- ” ” ” ” ” ” ” ” Overijssel;
- ” ” ” ” ” ” ” ” Groningen;
- ” ” ” den Heere Gouverneur Generaal, en de ver-
dere Heeren van de Regeering;
- ” gelukkige regeering van den Heere Gouverneur Ge-
neraal;
- ” do. verjaring van de welmelde Zijn Edelheid;
- ” progressen der affaires en handel van de Nederlandsche
Oost-Indische Compagnie;
- ’t Welvaaren van deze colonie;
- ” do. van de Oostersche provinciën;
- ” ” ” ” Westersche gouvernementen en comptoiren;
- ” ” ” ” comptoiren om de Noord;
- ” ” ” ” Java do. en Bantam;
- ” ” ” ” ’s Comps. fortificatiën;
- ” ” ” ” de Navale Magt;
- ” ” ” ” Militie;
- ” Behouden vaaren van de Retourvloot;
- Vriendschap en goede harmonie;
- ’t Welvaren van ’t Vaderland;
- ” do. der Heeren en Meesters;

't do. van de Prins en

" " van Haer Hoog Mogende. (1)

Met het soupeeren onder het drinken deezer conditiën ruijm een paar uren verlopen zijnde, wierd het bal in de meergemelde vleugel weder door de liefhebbers vervolgd, terwijl andere een wandeling gingen doen om de illuminatiën te besigtigen tot circa drie uren, wanneer 't voorige zijn weder gegeven wierd om 't overige gedeelte van 't vuurwerk aftesteeken, 't geen meest bestaan heeft in lichtballen (2), vuurpijlen, moordslagen, swerpotten etcra.

Waarna 't bal weder vervolgd wierd tot het doorbreken van den dageraad, wanneer het geselschap langamerhand scheijde en een ieder vrolijk en vergenoegt na hujs ging.

Voorts zag men niet alleen op deezen dag maer ook op de twee volgende dagen zoo binnen als bujten de stad verscheijde fraije illuminatiën, decoratiën en divisen als:

Aan 't hujs van den Luitenant der Oostzijdze burgercompagnie HERMANUS LAURENS DISSCHER, staende in de Zuijder-voorstad, de onderstaande decoratiën:

Op 't eerste stuk vertoonde zig een groote en drie kleene rotzen, die de aen 't firmament staande son beletten om zijn stralen te kunnen schieten op een sonnebloemenveld dat zig aan de andere kant van die rotsen heel mager en dor (3) vertoonde, waeronder stond:

RAPIUNT CAELESTIA CURAE.

Op het tweede stuk stond in 't midden 't wapen van Zijn Hoog Edelheijt; ter regterzijde aen 't firmament de

(1) Bij deze schrikwekkende toostenlijst moet men nog opmerken, dat volgens andere dergelijke beschrijvingen in het Dagregister de glazen steeds grooter werden; men dronk eerst gewoon, daarna „voldertjes” en eindigde met eene reeks „bokalen”. En vervolgens werd er waarlijk weer gedanst!

(2) Er staat weer: *lugtballen*.

(3) Er staat: *dor*.

son en daeronder een adelaer (1) die omhoog na deeze son steijgd om zijn vederen te hernieuwen, latende eenige oude afvallen; ter linkerzijde stond in een groen veld een sonnebloem die door de stralen van de son werd bescheenen en daeronder:

SEMPER PARERE PARATA.

Op het derde stuk zag men 't wapen van Batavia, ter zijden eenige gehugten met verscheijde beijekorven en zwarmen van beijen, en daeronder:

FLORENS RESPUBLICA.

Op het vierde stuk vertoonde zig een palmboon met volle vrugten en ter zijden de vogel Phaenix, uijt zijn asch geboren werdende, met deeze inschriptide:

QUAE NATURA DEDIT REDDO.

Bij den Adsistent . . . . . kelman boven de deur het wapen van Zijn Hoog Edelheijd door twee engelen vastgehouden en met laurenkrans omringt, met dese woorden:

IK STEIG OMHOOG

VOOR IEDERS OOG (2).

En daarnaast Zijn Hoog Edelheijd pourtrait leevensgrootte met de staf van commando in de hand, rustende met de linkerhand op de bijbel waarnaast het harnas was leggende en in 't verschiet eenige scheepen waeronder stond:

PUGNO PRO PATRIA.

(1) De adelaar behoort tot van der Parra's wapen; de „afvallende” veeren zouden eene aanduiding kunnen wezen dat Zijn Hoog Edelheijd voor de festiviteiten een nieuw pak had aangeschaft, mogelijk bij burger Disscher zelf; wil men dan in de „inschriptide” nog lezen: PARATUS, dan beduidt zij: Altijd tot uw dienst, Uw Hoog Edelheid. Op die wijze krijgt deze zonderlinge decoratie ten minste nog eenigen zin.

Of Disscher met de zonnebloem zich zelf aanduidt, en te kennen wil geven dat hij vroeger niet zulke deftige klandizie had, durf ik niet beweren.

(2) Verkwikkelijk nuchter na de diepzinnige symboliek van burger Disscher.

En laastelijk Zijn Hoog Edelheijds naam gevlogten, door twee engelen vastgehouden en met een lauerkrans omringt en daeronder:

DE DEUGT ALLEEN MAAKT IEMAND EDEL.

Bij den Binnenregent van 's Comp^s Binnenhospitaal, WILLEM AUGUST HOMMEL, was 't onder te noemene gezien:

Een eereboog van 22 voeten hoog en 18 do. breed, verciert met groente en bloemen, in wiens agterste gedeelte een transparent geplaatst was van 20 voeten hoog en 16 breed op wiens midden zig een hooge en sterke boom vertoonde wiens takken, vol bloijssel hangende, zig regts en links over 't geheele stuk uijtbreijden met een als door de takken geslingerde sinspreuk:

NOG VEEL EDELER VRUGTEN.

Boven deeze boom zag men Jupiter in een wolk, met den arend die den blixem voerde neevens hem, met dit opschrift:

JUPITER ZELFS BESCHERMT HEM.

Aan 't opperste gedeelte van den stam deezes booms hing 't wapen van Zijn Hoog Edelheijd met dit divies:

DE EEUWIGHEIJD GEWEIDT.

Onder aan den voet stond een genius, snijdende de volgende letters in de schors van de boom:

P. A. V. D. P. G. G. 1763. Aet. 1) 49.

Ter rechterzijde en als onder de schaduw deses booms stonden elf andere boomen 2) als in sperpectief en alle met wapenschilden behangen en onder deeze boomen eenige Europeërs, Javanen, Mooren en Chineesen, met koopmanswhaaren, eenig vee en landvrugten, met het opschrift:

GERUST ONDER HARE BESCHERMING.

1) Er staat: *Pt.*

2) Er waren toemaals welgeteld elf Raden Ordinair en Extra-ordinair.

Ter linkerzijde van de boom vertoonde zig een stille zee, een opgaende zon die haere stralen op eenen aen den oever ploegenden landman werpt met dit devies:

DE ZEEGEN KOMT VAN BOVEN.

Voorts een met volle zeijlen en voor de windt aankomende schip met een vlag van dies top, daerin deeze woorden:

GOEDE TIJDING.

Ter weederzijde van deze eereboog stond eene piramide van 20 voet, zijnde ieder met 120 p^s lampen verligt, en boven waaijde een vlag van geel, wit en groene armozijn.

Agter dit alles stonden op 't zogenaamde Eijlandje 1) vijf piramiden, waarvan de middelste 20 voet hoog was en tusschen deeze piramide vier eerepoorten, tusschen welke weeder 16 ligte kroonen geplaatst waaren; voorts was rondsom het Eijlandje een hek gemaakt, bestaande uijt 36 boogen en tussen ieder boog een kleene piramide, alles geillumineert met 3078 p^s lampen.

Wijders bij den Oud-Luijtenant der dragonder lijfwagt JAN ANDRIES DUURKOOP zoodanige decoratiën als de ondervolgende descriptie aanwijst.

Op 't eerste wierd verbeeld Zijn Hoog Edelheijd in Romains gewaad tot halve weegen een onbeweeglijken steenrots, representeerende de Vrijheijd, beklimmende, staande op dies bovenste de Hollandsche Maagt, hebbende aan haar regterzijde 't wapen van de Seven Provinciën en uijt welkers naam zij den staf van commando aan hoogstgem: Zijn Hoog Edelheijd als Gouverneur Generaal van Nederlands India overgaf, en daeronder deeze woorden:

1) Dit zal 't eilandje „Bijgelegen” zijn, bewesten de punt Hollandia, waar een dertig jaar vroeger eene Compagnie's zijdespinnerij was geweest.

DEN HOOG EDELEN WELGEBBOREN GROOT AGT-
 BAEREN HEERE PETRUS ALBERTUS VAN DER
 PARRA GOVERNEUR GENERAAL VAN
 NEDERLANDS INDIA.

Het tweede verbeelde Zijn Hoog Edelheijd gekleed in 't harnas als 't gesag aangenomen hebbende, met den staf van commando in zijn regterhand en met de linkerhand steunende op de bijbel die op een tafel lag, op welkers middens teffens te zien was 't wapen van Zijn Hoog Edelheijd met alle desselfs couleuren. Boven Zijn Hoog Edelheijt zag men de Faam in de lugt zweefen, houdende in de regterhand een standaard met het wapen van d'E. Comp: omhoog en hieronder in zijn linkerhand blazende op een bazuijn, op welkers kleed stond:

DOOR VERDIENSTEN.

In 't verschieft zag men eene meenigte gaande en komende scheepen en tegelijk de gedaante van Mercurius op de oever van de zee met het onder volgende devies:

HIJ REGEER OVER KONINGEN EN VORSTEN IN VOORSPOED.
 DUS GENIET DEN ONDERZAAT REGT EN TEFFENS OVERVLOED.

Het derde en laaste stuk vertoonde 't Schip van Staat, daar Zijn Hoog Edelheijd voor de wind zeijlende aan 't roer zat en teffens agteruijt latende eene meenigte heemelhooge klippen, met wolken bedekt, en had meede voor devies:

VOOR DE WINDT
 IJDELS VRIENDT.

Nog zijn bij den Eersten Practisijn in 's Compagnies Hospitaal in de Binnen-Nieuwpoortstraat, JOHAN JACOB SCHOENMACHER, bij de Stads-Chirurgijn FERDINAND DE JEAN op de Tijgersgragt, item bij den Boekhouder van 't eijland Edam, PIETER SELJER onder de wal van de Moorsche gragt, ver-

scheijde andere diverse decoratiën en illuminatiën vertoond
 bijten nog eenige festeijnen, die sommigen op den volgen-
 den dag ter betuiging van hun contentement en genoeg
 gegeven hebben 1).

---

1) Waarschijnlijk om geen aanstoot te geven, wordt niet vermeld dat op den 1 October (dus twee dagen later) in den Bataviaschen schouw-
 burg een door P. DE VRIES voor deze gelegenheid vervaardigd „Groot
 divertissement met Dans, Konst-, Vliegwerken en Illuminatiën” werd
 gegeven (zie Mr. N. P. VAN DEN BERG's verhandeling over het Tooneel te
 Batavia in vroegeren tijd, in dit tijdschrift, deel XXVI). Wij zeggen
aanstoot omdat men in het brave Batavia der 18e eeuw dergelijke
 dingen beschouwde als uit den duivel. Toen omstreeks 1790 de leerlingen
 der Semarangsche Marine school, om zich in eene beschaafde spreekwijze
 te oefenen, tooneelstukjes opvoerden, moest dit worden gestaakt omdat
 anders de vrijwillige bijdragen der Bataviasche haute voleé, waarvan
 die school voor een deel bestaan moest, zouden ophouden.

K A A R T
VAN
O U D - B A N T Ě N
(B A N T A M)

IN GEREDHEID GEBRACHT DOOR WIJLEN

Mr. L. SERRURIER.

(Met eene inleiding van Dr. J. Brandes).

De oorsprong van de hiernevens den lezer aangeboden kaart van Oud-BantĚn (vulgo Bantam) wordt door Mr. L. SERRURIER in de Notulen Bat. Gen., XXXVIII (1900), bl. 103, onder 2°, als volgt medegedeeld.

„De Secretaris-Conservator der ethnographische verzameling — dat is Mr. SERRURIER zelf, — deelt mede, dat hij onlangs bij een bezoek aan oud Bantam zich aldaar heeft georiĚnteed met de schetskaart, die in Mei 1893 door den Resident van Bantam aan ons Genootschap werd toegezonden, zie de Notulen van dat jaar p. 71. Het is spreker daarbij gebleken, dat deze schetskaart wat de lijnen betreft, onbetrouwbaar is, maar dat zij hare waarde ontleent aan de vele namen van wijken, die aanwijzen welke groepen van personen daar hebben gewoond en welke namen nog tegenwoordig door de ter plaatse zich bevindende kampongs worden gedragen. Spreker heeft nu het blad „Bantam-Karangantoe” van de topographische detailkaart op eenigszins grootere schaal doen overteekenen, en daarin doen inschetsen de Kraton en andere details van de plattegrondteekening van Heijdt's Schauplatz, in de 18^e eeuw door Compagnie's landmeters vervaardigd; deze alzoo be-

Tijdschr. Ind. T., L. en Vk., deel XLVI, afl. 3. 5.

werkte kaart als grondslag nemende werden daarin de namen aangebracht, voorkomende op de zooeven bedoelde schetskaart van 1893. Spreker stelt voor die kaart in het tijdschrift op te nemen".

Uit bladzijde 131 ibidem blijkt, dat het in de bedoeling van den Heer SERRURIER heeft gelegen „een enkel woord tot toelichting bij de kaart te voegen." Zulk eene toelichting werd niet aangetroffen, wat intusschen geen reden mag zijn de kaart niet algemeen bekend te maken, daar de er wel bijgevonden en hier tevens gepubliceerde, uitvoerige legenda haar zeer goed verduidelijken en er verder verwezen kan worden naar het opstel Oud-Bantam van Mr. J. A. VAN DER CHILS, in Tijdschrift Ind. T. L. en Vk. XXVI (1881), bl. 1 — 62. De schetskaart, waarvan Mr. SERRURIER gewaagde is dezelfde als in 1892 uitgelokt werd door Dr. C. SNOUCK HURGRONJE, zooals duidelijk is uit Not. B. G. XXX (1891), bl. 114, vergeleken met Not. B. G. XXXI (1892), bl. 71.

In 1879 werd er een onderzoek ingesteld of er te Bantën nog oude kaarten van de plaats voorhanden waren, maar met een onbevredigend resultaat, zie Not. B. G. XVII (1879), bl. 169.

Hierachter volgen de legenda.

LEGENDA

BEHOORENDE BIJ HET SCHETSKAARTJE VAN OUD BANTAM.

- A Pakoewon, verblijf van de Soelthans (thans ruine).
  - 1 Woning der Soelthans.
  - 2 Karè denok (de mollige juffer), schatkamer, door water omgeven.
  - 3 Datoelaja.
  - 4 Badkamers.
  - 5 IJzeren poort aan de Noordzijde, waardoor Daendels is binnengegaan.
  - 6 IJzeren poort aan de Oostzijde.
  - 7 Boeloewarti, ringmuur met bastions aan de vier hoeken en in het midden der lange zijden; onder de hoekbastions bevinden zich de pasépen's (pasépien), waar de Soelthans zich afzonderden tot overpeinzigen.
- B Aloen-aloen.
- C Batoegilang, plaats vanwaar de Soelthans de sapton's en sodoran's aanschouwden.
- C¹ Batoegilang, een andere, waar de hooge rijksbeambten plechtstatig werden geïnstalleerd en ontslagen.
- D Groote Mésigit.
- E Tiama.
- F Sri mēnganti (bestaat niet meer).
- G Madarsa, put, waarvan het water in verband staat met de heilige bron Zamzam te Mekkah.
- H Moenara moedzin, minaret.
- I Vlaggestokken.
- J Seda kingking, begraafplaats.
- K Kētandan, gevangenis (bestaat niet meer).
- L Ophaalbrug (bestaat niet meer).

- M Twee graven van onbekende personen.
 N Erf der woning van den Fekih.
 O Mésigit, genaamd Patjinan tinggi (thans ruine).
 P Peperpakhuis.
 Q Singa-rasmi, executie-veld.
 R Mésigit der Kodja's (thans ruine).
 S Mésigit Karangantoe (bestaat niet meer, evenmin als de daarbij gelegen brug).
 T Kanon si Amok.
 U Balédana, niti boekti, of paseban (bestaat niet meer).
 V Maderaras, opgeworpen hoogte, waar het hof zich met het vliegerspel vermaakte.
 W Kaibon (thans ruine).
 W¹ Langgar.
 X Kadjajan (latere verblijfplaats der Soelthans, bestaat niet meer).
 IJ Graf van Pangeran Mandëlika (ruine).
 Z Graf van Djaja (ruine).

Buiten de eigenlijke stad.

- a Groote Mésigit te Kasoenjatan; 1. Moenara, 2. Bad.
 b Gewezen regentswoning aldaar.
 c Graf van Moelana Joesof en van Moelana Moehamad (komen op het kaartje niet voor).

VERKLARING VAN DE NAMEN DER KAMPONGS.

*Ook deze namen zijn op het kaartje niet ingeschreven,
maar met cijfers aangeduid, om dit zoo duidelijc mogelijk te houden.*

1. Kafekihan   Priesterwijk.
2. Pamaritjan   Wijk van het peperpakhuis (ook de
andere pakhuizen waren daar).
3. Pabéan   Wijk van het kantoor der uitgaande
en inkomende rechten.
4. Kaloran   Dus genaamd naar Pangeran Lor, die
aldaar woonachtig was.
5. Kawangsan   Dus genaamd naar Pangeran Wangsa
die aldaar woonachtig was.
6. Kapoerban   Dus genaamd naar Pangeran Poerba
die aldaar woonachtig was.
7. Pëndjaringan   Visscherswijk.
8. Pakodjan   Wijk der Kodja's en andere vreemde
oosterlingen.
9. Pratok   Wijk der klapperdopwerkers (daar-
van werden zeer fraaije kommetjes
met of zonder voet gemaakt, waar-
uit men de geneesmiddelen ge-
bruikte).
10. Pasoelaman   Wijk der borduurwerkmakers.
11. Karangantoe   Antoe is een duivel.
12. Pamaranggen   Wijk der krisschedenmakers.
13. Pawilahan   id. der personen, die de bamboe-
zen benoedigdheden voor den huis-
bouw enz. maakten.
14. Pëkawatan   Wijk der makers van de koperen
haken voor de vischnetten.

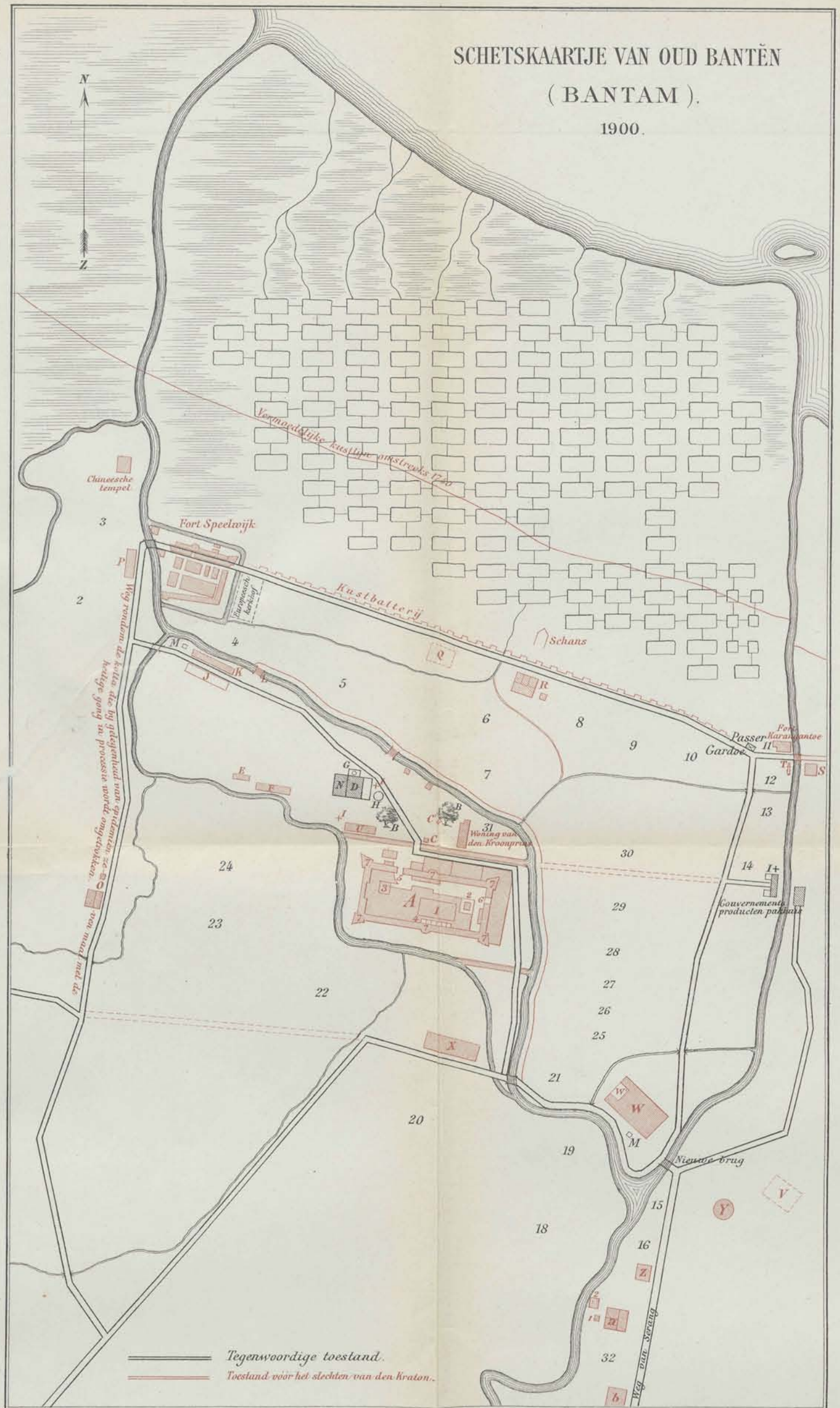
15. Karoja Aldus genaamd naar de roja's (een soort van wringin), die zich daar bevonden.
16. Kamandélikan Aldus genaamd naar Pangeran Mandélika, die daar woonachtig was.
17. Tjémara Aldus genaamd naar de tjémara boomen, die zich daar bevinden.
18. Tambak
19. Kadjoran
20. Këbalen Wijk der Balinezen.
21. Kasémen
22. Kawiragoenan Wijk waar verschillende ambachten werden uitgeoefend.
23. Padjantran
24. Kapandean Wijk der smeden.
25. Kasantrian id. der santri's.
26. Karangsëpaten
27. Kraton Wijk waar de Ratoe's woonden.
28. Pasar ajar
29. Pagëbangan
30. Kabantënan Aldus genaamd naar Pangeran Bantën.
31. Langëngmaita

Buiten de stad.

32. Kasoenjatan De wijk der heiligen.
33. Kagongan id. waar de gamëlan mocht geslagen worden, in tegenstelling met de voorgaande wijk (niet op de kaart; ligt iets zuidelijker dan de onderrand daarvan).

SCHETSKAARTJE VAN OUD BANTËN
(BANTAM).
1900.

LO TONG,

EEN JAVAANSCH E REFLEX VAN EEN

CHINEESCHEN RIDDER-ROMAN,

DOOR

Dr. J. BRANDES.

Met het oog op het groote aantal Chineezzen, dat al sinds jaren op Java is te vinden geweest, heeft het zeker de aandacht van velen getrokken, dat òn in de Maleische òn in de Javaansche literatuur zoo weinig inwerking van de Chineesche zijde aan te wijzen is, en vandaar dan ook is het een opmerkenswaardig feit te achten, dat in het einde der vorige eeuw er te Batavia een heele reeks van vertolkingen van populaire Chineesche volksboeken (ridderromans) in het Maleisch verscheen, wat in de boekenlijsten, in de Notulen van het Bataviaasch Genootschap, kan worden nagegaan en gecontroleerd.

Onder dezen vindt men ook het Boekoe Tjerita Hong tee Lie Sie Bin tempo Lo Tong tjeng Souw Pak, tersalin dari boekoe Tjina oleh O. H. T., Y. P. S. en GOAN BIE HOO, in drie stukken, te zamen 238 bladz. in 12°, te Batavia nitgegeven van 1884—1894, dat een reproductie is van een der redacties van een ridder-roman over den tijd van LI SI BIN, den grootste der Tong Tjaw vorsten, 626—683 A. D., over wiens gesten evenzeer loopen de drie navolgende publicaties, die, behoudens een kleine gaping (?) tusschen de tweede en de derde, aan elkander aansluiten, nl. 1° Boekoe Tjerita merk Tong Tjauw, Hong tee LIE SI BIN, tjerita tatkala tempo SIH DJIN KOEI tjeng tang, terkarang oleh LIM HO HIN, Betawi 1884, 766 bldz., 12°; 2° Tjerita

SIH DJIN KOEI tjeng see (samboengan tjerita tjeng tang) toeroen sampe SIH TENG SAN, 600 en 208 bladz., 12°; en 3° Tjerita di negri Tjina tempo Hong te LIE SI BIN pake merk Tajj Tjong merk negri Tajj Tong Tiau, 1088 bladz., 12°.

Hoewel nu het aantal zulker Maleische vertolkingen, uit dat laatste vierendeel van de vorige eeuw, zoo gaandeweg aangewassen en toegenomen is, wordt hier toch slechts op de reeds speciaal genoemden de aandacht gevestigd, omdat er van het eerste en het derde der genoemde boekjes, ook tegenhangers in het Javaansch zijn aan te wijzen.

Daaruit blijkt dat ook bij de Javanen dus zulk soort van literatuur niet absoluut ontbreekt, waar schaars vertegenwoordigd is zij er desniettemin toch zeker.

Over andere teksten zwijgende, wordt hier slechts gewezen op het verhaal SAM PIK ENG TAE, in den Javaanschen almanak VAN DORP, Samarang, 1873, waarnevens genoemd moet worden Tjerita dahoeloe kala di negri Tjina terpoengoet dari tjerita'an boekoe menjanji'an Tjina, SAM-PIK-ING-TALJ, njang menjalin bahasa melajjoe BOEN SING HOO, Samarang, GRIVEL & Co., 1885, 12°, 43 bladz., en Tjerita dahoeloe kala di negri Tjina terpoengoet dari tjerita'an boekoe menjanji'an Tjina, ja-itoe SAM PEK — ENG TALJ, 2^e druk, Betawi 1892, 12°, omdat zij met dat verhaal verband houden.

Een van die redactie in den Almanak van VAN DORP afwijkende versie van dit verhaal wordt onder de door Dr. H. N. VAN DER TUUK nagelaten handschriften, aange troffen, no. 971 van de ter perse zijnde beschrijving 1).

1) Dit verhaal is een idylle van den navolgenden inhoud (volgens den Jav. Alm. van VAN DORP, van 1873).

ING TAE is de naam van een twaaljarig, schoon en slim meisje, dat aan hare ouders verlof vraagt bij een guru les te mogen gaan nemen, en de ouderlijke woning met hunne toestemming, in mannelijke kleding, verlaat, na hun een kleed te hebben gegeven, waaraan zij zullen kunnen zien hoe het met haar gaat. Onderweg ontmoet zij den goeden, doch dommen SAM PIK, met wien zij een vriendschapsband

Een andere Javaansche tekst van Chineeschen inhoud in die verzameling is de Angdok, *ibid.* n°. 102.

Onder n°. 606 vindt men den tegenhanger van dien eersten te Batavia uitgegeven LI SI BIX roman, de LO TONG, van welken hieronder de inhoud even zal worden medegedeeld.

Voor het terechtbrengen van de Javaansche en de Maleische bewerkingen onderling heb ik mijn dank te betuigen aan den Heer B. HOETINK, die mij daarbij een goede hulp heeft gereikt, en ook verder den weg heeft gewezen op dit mij grootelijks onbekende gebied. Aan hem heb ik het dan ook evenzeer te danken, dat hier medegedeeld kan worden, dat aan het middelste dier drie andere LI SI BIX romans beantwoordt de tekst — aangetroffen in Cod. 2140 en 2151 van de Leidsche Universiteitsbibliotheek, vgl. Vreede, *Catalogus*, n^o CXXXIX en CXL. Hij wees mij op het *Abrégé de l'histoire Chinoise de la grande dynastie Tang*

sluit, en verder gaat. Samen slijten zij nu hun leven, zelfs op een bed slappende, een kussen bezigende als siegfried-zwaard. Langzamerhand ontvlamt bij haar de liefde, en geeft zij SAM PIK bedekt te kennen, dat zij eene vrouw is, maar wordt door hem niet begrepen, zelfs verjaagt hij op dat oogenblik een paar kozende vogels. Nu voorspelt zij hem, dat hij straks van haar gescheiden zal worden, en dat dat zijn straf wezen zal. Reeds spoedig daarop wordt zij door hare ouders opontboder, omdat men haar aan den zoon van een ambtenaar wil nithuwelijken. Zij maakt zich aan SAM PIK, door haren boezem te ontblooten als vrouw bekend, maar vertrekt hem, die wanhopig is, den raad gevende haar over drie en zeven dagen te komen bezoeken. Dit herhaalt zij met eenige variaties drie malen, (3 en 7, 2 en 8, en 4 en 6) om het hem duidelijk te doen zijn. Hij hoort er uit over 30 dagen, maar vindt de huwelijksonderhandelingen reeds afgevoerd, zoodat er niet aan te keeren is. Nu raadt zij hem, als hij gestorven zal zijn, zijn grafzerken groen te laten verwen, daar hem dit misschien nog helpen kan. Hij bezwijkt onder zijn leed reeds vóór zij gehuwd is. Zij passeert tijdens haar brui-oftsommegang zijn graf, dat het gewenscht uiterlijk had, herkent het als zoodanig, en gaat er met toestemming van haren bruidegom bidden. Het opent zich op haar gebed, zij begeeft er zich in en verdwijnt zoo. Als men het graf daarna onderzoekt, vindt men er slechts twee vlinders in, die ten hemel vliegen, SAM PIK en ING TAE, die onder de goden waren opgenomen.

in *Mémoires concernant l'histoire, les sciences, les arts, les mœurs, les usages, etc., des Chinoises par les missionnaires de Pekin, Tome XV (1791)*, bl. 399 en volg., waar LI SI BIN's regeering zuiver geschetst wordt, en waardoor het mogelijk is hier dadelijk positief te vertellen, dat de LO TONG speelt in den eersten tijd van het koning zijn van LI SI BIN, „als hij drie jaren koning is” dus in 629 A. D.; want hij besteeg den troon in 626, en dat het te Leiden voorhanden verhaal loopt over het laatste gedeelte van zijne regeering. De expeditie naar Kole (Korea, Kaoli) had n. l. plaats in 668. en hij stierf in 683. SI DJIN KOEI's naam, zie in den *Catalogus* bl. 218 en volg., vindt men tijdens dat gedeelte van zijn bewind herhaaldelijk vermeld in het genoemde *Abrégé*.

Vergelijkt men de Javaansché en de Maleische vertolking van de LO TONG met elkander, dan blijkt het dat de eerste het verhaal niet geheel ten einde brengt, maar wat er aan ontbreekt is betrekkelijk weinig. Daar het handschrift in van der Tuuk's verzameling in 1881 afgeschreven werd, is de Javaansche bewerking anterior aan de uitgave van den Maleischen tekst, nl. 1884—1894. Hetzelfde kan geconstateerd worden van één der handschriften te Leiden daar daarin, als de sengkala goed gelezen is, het jaartal 1859 wordt aangegeven

Thans volgt het overzicht van de LO TONG. Voor het begin en het einde van den tekst, de beginwoorden der zangen, enz., zie men genoemde beschrijving, onder het vermelde nummer, 606.

De vorst van Tong tija, TJAP PIK LA HIJAN ONG, werd na zijn dood door zijn zoon LI SI BIN opgevolgd. Na drie jaren geregeerd te hebben, kreeg deze een oorlogsverklaring van DJIB BIK GONG ONG, die overgebracht werd door TIJU KONG, gezonden door TJU KI LUN, den eerste der krijgers van GONG ONG. Na overleg met DJI BOK KONG, die den gezant ook van den dood redt, maakt LI SI BIN zich dadelijk gereed den uitdager te gaan bestrijden, en

daarom trekt hij met een leger onder TJIN SIJOK PO naar het Noorden, waarbij KONG KIM over de tros is gesteld. Zijn zoons plaatst hij onder de hoede van den *patih*, GIJA TIM, die ook de zorg voor het rijk overneemt; zijn schoonzoon SIK BAN TIJAT trekt met hem te velde.

Op de grens van het rijk in het Noorden ligt de *beteng* Pik Lyang Kyan, en bezuiden daarvan een andere, Gab Buk Kwan, die aan Tong tya toebehoort: iets verder weg Lët Buk Kwan(?). Over de eerste staat TJENG PING LA ONG, met LA KOK TJING en TIJANG PIK TJAM U onder zich. Na een korte rust wordt Pik Lijang Kwan aangevallen. UT TI KLJONG, ook UT TI KING TIK geheeten (?), de tweede der voornaamste krijgers van LI SI BIN,—naast TJIN SIJOK PO,—begint den aanval. Hij verbrijzelt LA ONG den schouder. Diens stiefzoon PO LIM, die sprekend op UT TI KLJONG gelijkt, neemt den volgenden dag den strijd tegen deze op, maar wordt door LA ONG op een hachelijk oogenblik teruggeroepen. Na het gevecht verhaalt zijn moeder BU WES SI hem, dat UT TI KLJONG eigenlijk zijn vader is. In haar zwangerschap had deze, die vroeger smid was, haar te Ma Ik Kuwan verlaten, en een door hem zelf vervaardigde *bindi*, met zijn naam er op, achtergelaten. Zij was later krijgsgevangen geraakt, en, hoewel weduwe, door LA ONG tot vrouw genomen. Nu moest hij haar op LA ONG wreken. Hij maakt zich aan zijn vader bekend, en brengt deze en de zijnen, als vervolgden zij hem, in de versterking. Wat vluchten kan, vlucht naar Kim Ling Djuwan. LA ONG wordt gevangen, en op bevel van BU WES SI door PO LIM gedood. Ook zich zelf maakt zij van kant, omdat zij den weduwestaat evenzeer had geschonden, als LA ONG dit deed door haar te nemen. (Zang V.)

Men trekt nu naar Kim Ling Djuwan. NGANG KOK LIJONG is daar chef. PO LIM verslaat hem, en neemt deze vesting.

Gin Lin Djuwan komt nu aan de beurt, ONG DIJAN SIJANG sneuvelt. Men vlucht van hier naar IJah Man Djuwan.

DJK BIK PO GONG ONG, den koning, bericht men het gebeurde. TJU KI LUN bereidt zich ten strijde.

Tegen IJah Man Djuwan durft Po LIM eerst niet op te treden, want DIK PAN TO DJIN heeft een ijzeren djimat. In een gevecht met UT TI KIJONG verdwijnt hij evenwel plotseling in den grond.

Zijn volk vlucht naar Wi Lijong Nah, waar To Lo KONG TIJU, een dame, het bewind voert. Zij, de dochter van den *patih*, was door den vorst als kind aangenomen. Ook zij heeft een tooverwapen, en hare vesting is de laatste, waarmede Tong Tja staande kan worden gehouden. Zij verzint daarom een list, en doet of zij wegvlucht. Zij begeeft zich naar Bok Yang Syah; maar TIK SIJOK PO vermoedt dadelijk waarom het te doen is. Haar list is de navolgende. Be-noorden de kraton is een berg, Ho Nah San; daar moet de vorst zoolang gaan verwijlen, maar men moet hinderlagen in de buurt van de kraton leggen, en als straks de vijand daar ingetrokken is, deze belegeren. De vijand vindt, van Wi Lyong Nah opgetrokken, Bok Yang Syah ledig, en legert zich er buiten, maar wordt nu daár omsingeld, en het kamp in brand geschoten. Uit nood betreft men nu de kraton, waarin TJU KI LUN, LI SI BIN omsingeld belegerd houdt. Men ziet in de kraton honderd duizenden muizen met vleugels uit de lucht neerdalen en in den grond verdwijnen, en vindt daardoor rijst die er begraven was, en waarmede men weder eenigen tijd geholpen is, maar besluit toch iemand tot den kroonprins te zenden om van hem hulp van buiten te vragen. KONG KIM breekt, door DJI BOK KONG daarvoor aangewezen, en vernomen hebbende dat zij, mocht zij sneven, koningin der geesten worden zou, door den vijand heen, opgenomen door een stormwind van TJJAH ING TENG (een godheid), een broeder van KONG KIM. Zij komt terecht bij Gam Mi Kyan (boven en iets lager Ga Puk Kwan genoemd), waar zij genoemden god als kluize-naar (*sang yang rēsī*) aantreft. Zij ziet hem aan voor den doodsengel (Wanakirun). (Zang VIII.) Na deze ontmoeting

gaat zij dadelijk naar Tong Tya, meldt zich na onder weg aan een der prinsen TAN LIM het doel harer zending reeds medegedeeld te hebben, bij den kroonprins, die volgens zijns vaders opdracht een tournooi uitschrijft, waar de dapperste der prinsen, die het daarbij winnen zou, de aangewezen zou zijn om hem uit zijnen benarden toestand te komen verlossen. KONG KIM doet ook verslag aan de *raden aiju* To Hu DJIN, de weduwe van Lo SING, die door SI TING ONG gedood was: zij smeekt haren zoon en eenig kind Lo TONG van de deelname aan het tournooi te vrijwaren. Doch de jongen bemerkt dat het plaats heeft, al zijn alle middelen aangewend om hem er onwetend van te houden, en hij wint den kampstrijd, waarin optreden DIK GU, TI LIJANG, SA ONG, TAN LIM, SA LIM en TJIN WEH GIJOK. Hij neemt afscheid van zijn moeder, en regelt de troepen, waarover de prinsen, die met hem aan het tournooi deelnamen, onderbevelhebbers worden. Noch zijne moeder, noch Ko KIM, tot wie deze hem verwees, wil hem zeggen wie zijn vader en zijn grootvader doodde. Als hij den vorst geholpen zal hebben, zal hij het vernemen. Lo TONG's pleegbroeder Lo DJIN, die gevangen zat, breekt los, als hij hoort dat Lo TONG ten strijde getrokken is, en gaat hem achterop. (Zang X.) Hij wordt achterhaald, maar weigert terug te keeren. De nieuwe troepen worden door DJI IJU TIK, een straatroover, staande gehouden; deze wordt gevangen. Nu verschijnt echter SIJAN DIJAN SIJANG, die sprekend gelijkt op SIJAN HONG SIN, een onderen broeder van Ko KIM, wiens zoon hij dan ook is. Deze en Lo TONG's vader waren vroeger vrienden. De laatste had zich bij TONG TIJA aangesloten, de eerste was de schoonzoon geworden van den Koning van Lok IJang. Dit rijk was door Lo TONG's vader genomen en daarbij SIJAN HONG SIN gedood. In een gevecht overwonnen, onderwerpt zich SIJAN DIJAN SIJANG, in de hoop den dood zijns vaders later nog te zullen kunnen wreken. Met de beide in vrijheid gestelde gevangenen trekt men verder.

Pik Lyang Kuwan, dat weer in handen der vijanden blijkt te zijn gevallen, en waar nu DIK LU WI GIN GE chef is (Zang XI), geeft veel moeite. Na drie dagen hevig vechten, verschijnt aan Lo TONG de geest van LO GE, zijn grootvader, en van LO SING, zijn vader; deze geeft hem het portret van hun moordenaars, nl., zooals later blijkt, van de wapenen, waarmede zij geveld waren. Op het lange aanhouden van LO TONG, zegt KO KIM, dat SA TING ONG (d. i. ? GIN KEK KONG die onder Koning TA KIJAN TIK tegen KI YU TJU YAN SAN vocht ?) de moordenaar is. Daarom neemt hij SA ONG en SA LIM, die met de tros hem achterop waren gekomen, gevangen, want zij waren de zoons van SA TING ONG, doch hij laat ze weer los om hen in het gevecht te zenden. De afbeelding van zijn vader's *gandewa* Gap Dji La draagt hij op raad van KO KIM.

SA LIM wordt spoedig daarop onthoofd, daar hij uit den strijd vlucht; SA ONG loopt weg. (Zang XII) GIN GE wordt verslagen en Pik Lyang Kwan weer genomen. Men gaat nu naar Kim Ling Djuwan, daar is DIK LU WI KIM GE kommandant. Het wordt genomen. GIN GE KIM GE, de Chef van Gig Lin Djuwan, vlucht weg. Dan volgt Yah Mah Djuwan, waar DIK LU WI PAT PO aanvoerder is. Tegen deze heeft LO TONG een harden strijd. Hij wordt verslagen door LO DJIN, die hier, met zijne volgelingen LO TIK en LO DJIN, plotseling zijn broeder bereikt. Nu komt Wik Lyong Nah aan de beurt, waar TO LO KONG TJU zetelt. Zij verslaat LO DJIN, maar raakt dadelijk verliefd op LO TONG. Daarom spaart zij hem in den strijd, en doet zij hem een huwelijksvoorslag, belovende de partij van den vorst van Tong Tya te zullen kiezen. Na eenig aarzelen neemt hij 't aan, en werpt zij haar tooverwapen, dat zij van SING BO had ontvangen, in het water. Hare vesting laat zij hem over, zich tot vorst GO ONG begevende.

Door de belegeraars heen gebroken en bij Bok Yang Syah gekomen, vindt LO TONG SA TING ONG op wacht. Deze weet door een droom, dat zijn zoon SA LIM omgebracht

is en weigert, in angst voor zijn leven, LO TONG den toegang. Hij laat LO TONG buiten de vesting, deze rondvechten, van Zuid naar Oost, van Oost naar Noord, van Noord naar West, waar hij ten laatste tegenover TJU KI LUN komt te staan. (Zang XV.) Ook TO LO KONG TYU trekt schijnbaar tegen hem uit, maar het eerste wat zij doet, is TJU KI LUN verslaan. Intusschen heeft men in Bok Yang Syah bespeurd, dat de hulp is gekomen, en dat SA TONG ONG de poort niet heeft willen openen. Men doet een uitval waarbij SA TING ONG tracht over te loopen, maar gegrepen wordt. GO ONG wordt door TO LO KONG TJU van den zegepraal van TONG TJA ingelicht, en slaat op de vlucht, een schuilplaats zoekende in het gebergte Hong Lan San. Hij onderwerpt zich per brief LO TONG slaacht SA TING ONG voor een offertafel aan LO SING en LO GE gewijd, aan wie allen eerbiedige hulde brengen. KO KIM verhaalt den vorst, dat zij indertijd door den vijand was heen gebroken, en vraagt om den rang Ping Lyo Ong. DJI BOK KONG loochenstrafft haar, daar hij van TJJAH ING TING zelf weet, dat deze haar geholpen had. Den gevraagden rang verkrijgt zij dan ook niet, maar zij wordt toch ook niet gestraft. Zij wijst LO TONG er op, dat hij nu met TO LO KONG TJU huwen moet. Hij weigert. Zij vertelt den Koning wat de afspraak is geweest. LI SI BIN zet het huwelijk door. KO KIM brengt het aanzoek over. Straks komt TO LO KONG TJU, onder begeleide van TA ONG, LO TONG blijft weigeren, maar LI SI BIN wordt verwoed, zoodat hij toegeeft. Na het huwelijk smaadt hij TO LO KONG TJU echter. Zij maakt zich van kant LO TONG wordt gegrepen, maar op voorspraak van KO KIM niet gedood. Zijn straf is degradatie tot koeli, en een verbod ooit, ook niet met een bijwif, te trouwen. Hij vertrekt alleen naar Tong Tya terug, waarheen de vorst (LI SI BIN) hem spoedig daarop, met DJI BOK KONG en de anderen volgt. Thuis verhaalt LO TONG hetgeen er geschiedde aan zijn moeder, (*maar hier eindigt de Javaansche tekst*).

NOG EENIGE JAVAANSCHĒ PIAGĒM'S

UIT HET

MOHAMMEDAANSCHĒ TIJDVAK,

AFKOMSTIG VAN

MATARAM, BANTĒN EN PALEMBANG,

(Achtste vervolg.)

DOOR

Dr. J. BRANDES.

III.

P A L E M B A N G.

(Zevende vervolg.)

No. 19.

Een onbekende *piagĕm*, zij bleek van 1719 A. J. te zijn, werd mij toegezonden bij schrijven van den Resident van Palembang, 4 Februari 1901, No. 963/4. Zij is van koper, aan één zijde beschreven, in 16 regels, en breed 29 en hoog 20 c. M., het schrift is af en toe zeer onduidelijk.

Dit blijkt waar men dadelijk zien kan wat er staan moet en toch de trekken of halen zoo zijn dat men er veeleer een andere letter, dan de door den context vereischte lezen zou. Bij het hier volgende afschrift zijn deze bijzonderheden met opzet gehandhaafd; op een paar plaatsen is het stuk daardoor niet te verstaan, en men mag het daarom ook betwijfelen of de eigennamen allen wel correct gelezen zijn. Met behulp van de vroeger reeds uitgegeven *piagĕm's* van Palembang zal men zelf de gissingen kunnen maken volgens welke de gapingen in de vertaling verondersteld zouden kunnen worden te moeten worden aangevuld. Naar gewoonte acht ik het beter een *cave!* te

is de *bangun* tweemaal zooveel; en de *pajëg* van de lieden van Tañjung is 10000 in het jaar, die van de lieden van Tanah-Abang, en Pandan idem; als een slaaf (?) van iemand van Tamiyang . . . . . meer dan 10 realen, dan vervalt dit aan dengene die hem pakt; en wat nu aangaat de grenzen van Tañjung en Batulana van Tugu af (?), stroomafwaarts van Lëngiti (?) is dat de rivier Dëlul met Dusun Wolung puluh; de grens met den grond (?) van Pamatang is de rivier Bëlah tot aan Sutan karang; stroomopwaarts tot aan Bukit walas, stroomafwaarts tot Pamatang lipat Kajong; met Pamba tot Kayu tiga banir, ... Raja lela; en als de lieden van Batulana en van Wolung puluh *gaga*-velden of *talang's* willen aanleggen op de *alas*-gronden van Tañjung, dan geschiede dit met onderling overleg, ook moeten de lieden van Tañjung zoo handelen, zonder te twisten of moord. Let wel zoo luidt het bevel. Geschreven den 27^{en} *panglong* van de maand Dulkaidah van het jaar Jim, . . . (de vreemde in allerlei vormen en nooit hetzelfde optredende formule), *door - mensch - geluid - vorst*, 1719.

Juli 1901, Weltevreden.

GEBRUIK VAN VERMOMDE TAAL

DOOR DE

NUFOOREN

DOOR

Th. J. F. VAN HASSELT.

Zending der Utrechtsche Zendingvereeniging.

Gelijk onder vele volksstammen in bijzondere omstandigheden eene bijzondere taal gebruikelijk is en in andere gevallen weder sommige woorden niet uitgesproken, doch omschreven worden, zoo ook bij de Papua's (1) van Nufoorschen stam.

(1) Indien dit opstel de eer geniet gelezen te worden door den heer KROESSEN, ass.-res. ter zuidkust van Nieuw-Guinea, dan vrees ik, dat de naam Papua enige rimpels op zijn voorhoofd te voorschijn roept. Immers op gezag van een Tidoreeschen prins, verklaart ZEdGestr. dat Papua een scheldwoord is, synoniem met slaaf, en ZEdGestr. zou het woord Papua „tabu” willen verklaren en 't vervangen door Halifuren.

De meening, door den heer KROESSEN uitgesproken, was me niet onbekend. Mijn vader vernam haar reeds van wijlen resident Bensbach en ook wijlen de heer BINK deelde me deze afleiding mede. Terugkeerende tot den wortel, waaruit deze meening was ontsproten, komen we echter telkens weer terecht bij 'n Tidoreeschen prins. Nu is het gezag op taalkundig gebied van „'n Tidoreeschen prins” nog niet „het eind van alle tegenspraak”. Mij werd, wel niet uit zoo aanzienlijken mond, verteld dat slaaf in het Tidoreesch was „felom” of „bala turu”. Ik zeg niet, dat mijn zegsman of liever mijne zegsmannen 't bij 't juiste eind hadden. Maar alvorens me angstvallig te onthouden van het gebruik van den naam Papua, zou ik de quaestie eerst voor een wetenschappelijke rechtbank willen beslecht zien. 't Is voor mij de vraag, of 't niet andersom is. De radja van Tidore maakte slechts Papua's

Dit gebruik draagt in hunne taal den naam *sasor*, afgeleid van het grondwoord *sor*, dat omhullen beteekent. Wanneer in de Papsche fabels sprake is van menschen, die de gedaante aannemen van bruinvisschen, slangen of leguanen, dan wordt dit *sor* gebezigd voor vermommen; schoenen dragen den naam van *ro be sor wesi*, dat wil letterlijk zeggen, ding vermomt (of omhult) voet, de scheede van een mes heet *ro be sor ino* of *sauria*.

Wellicht is dit *sor* ook terug te vinden in *kinsor* (wicke-len), dat indien mijne onderstelling juist is, zou beteekenen: vasthouden, aangrijpen 't verborgene.

De den Nufooren taal- en stamverwante bevolking van Roon kent ook dit gebruik, doch daar heet het *winio*.

tot slaven en geen wonder dat dan „slaaft” en „Papua” identisch worden.

Maar toch — mocht de meening van den Tidoreeschen Prins werkelijk steekhoudend blijken, dan zal 't toch een heele toer zijn, den reeds burgerrecht verkregen hebbenden naam „Papua” weg te bannen — even groote toer als het zou blijken der naam Eskimo (ook een scheldwoord) te veranderen.

't Is mij gedurende mijn 7jarig verblijf onder de Papua's nog niet voorgekomen, dat een zich beleedigd toonde (en ze zijn anders spoedig beleedigd) over den naam Papua. Wel, dat een zich de allures van 'n vreemdeling had eigen gemaakt en dan sprak van „itoe orang Papua” om zich daardoor 't air van een Ternataan aan te matigen. Meermalen heb ik de Nufooren zich zelven aldus hooren noemen, in navolging der vreemdelingen. Op mijne vraag, wat Papua dan toch beteekende, zeiden ze het niet te weten, ze onderstelden, dat het zou beteekenen „paisim” d. w. z. zwart.

Maar zou het werkelijk noodig gevonden worden een anderen naam in te voeren, dan zou ik toch in overweging geven een meer karakteristieken naam dan Halifuren te zoeken.

Mijn twijfel omtrent de juistheid van de afleiding Papua — slaaf, vindt nog voedsel in 't feit, dat Valentijn reeds spreekt van de Papsche eilanden, die in 1527 door Georgio Menesez werden bezocht en van 't verbond, dat in 1535 door Papsche koningen (sic) na den „Moluksche vesper” tegen Portugal zou zijn aangegaan met de Moluksche vorsten. Met slaven-koningen maakt men in den regel geen verbond, men roept ze ten strijde op als vazallen.

En nu — wanneer maakt de Nufoor gebruik van deze vermomde taal?

In de eerste plaats, gelijk elders (Galela, Toradja), om personen van aangetrouwde families aan te wijzen, wier namen verboden (*for*) zijn voor den spreker. Men spreekt b. v. den naam niet uit van vrouw, schoonmoeder en vader, aangehuwde ooms, tantes, oudooms en tantes, de geheele aangetrouwde familie van dezelfde generatie, als waartoe de man of de vrouw, die(n) men gehuwd heeft behoort. De mannen echter mogen de namen noemen hunner zwagers, doch den vrouwen is het niet veroorloofd de namen van zwagers of schoonzusters te noemen.

De kinderen echter van hen, die tot dezelfde generatie behooren, worden wel genoemd en deze maken het „*sasor*” makkelijk vol te houden, daar men aan den naam van een kind eenvoudig *snari* (moeder) of *kamari* (vader) toevoegt om de persoon, wiens naam niet mocht genoemd worden, aan te duiden, of men voegt achter den niet verboden naam van broeder of zuster, „*swari*” — echtgenoot.

Het niet noemen van aangetrouwde familieleden gaat zover, dat ook verloofden hunne familie in spé niet mogen noemen, ja niet mogen zien. Dit geeft tot de komiekste scènes aanleiding bij plotselinge ontmoetingen. Plaatsen, waar men weet, dat aanstaande familie zich bevindt, worden vermeden.

Uit vrees den naam van een aangetrouwd familielid uit te spreken, vermijdt men ook gelijkkluidende woorden; zoo b. v. zal iemand, wiens schoonvader Waimoni (grootte boschduif) heet, zich wel wachten te zeggen, dat hij een *waimon* geschoten heeft; hij vergenoegt zich te vertellen, een „*manansap* (kleine boschduif) te hebben bemachtigd. Of eene vrouw, wier zwager Kajuwas heet, durft niet vragen om *gojawa's* (djambu bidji), maar zegt slechts: „die vruchten ginds”.

Wordt de naam van iemand, wiens naam „*for*” is, gevraagd en kan men niet met allerlei aanduidingen en om-

schrijvingen den naam duidelijk maken voor den vrager, dan wordt aan de bijstaanden gezegd: *J'ap wanerik?* (Zal ik 't maar noemen?), waarop deze toestemmend antwoorden door hunne wenkbrauwen op te trekken, of een binnensmonds „'m" te doen hooren.

't Gebeurt echter wel, dat men een verboden naam uitspreekt. Dan moet de overtreedster of overtreder zich onmiddellijk op den vloer werpen, de woorden uitende: „*J'ap sasàr, ja saan i ro pat, fa jaan nabjé*", letterlijk — „Ik heb verkeerd genoemd, ik werp het door de reten van de vloeren opdat ik goed etc." Doch dit „goed eten" (*aan nabjé*) is fatsoenlijk zijn, manieren kennen, adat weten.

Dit zou dus de meening van Dr. KOHLBRUGGE bevestigen, die in deze gebruiken meer een soort beleefdheid ziet, dan een vrees voor booze geesten. (Naamgeving in Insulinde, blz. 32).

Noemt de vrouw een of meer verboden namen van haars man familie, dan heeft ook haar echtgenoot 't recht een even gelijk aantal namen van zijn vrouws familie te noemen.

Noemt echter de vrouw den naam harer schoonmoeder of dien des schoonvaders, dan is dit zoo groote belediging, dat ze deze moet verzoenen met een' stapeltje borden, een pinangdoos of iets dergelijks.

Ook is een Nufoor niet makkelijk te bewegen zijn eigen naam te noemen, hij verzoekt dan een ander dien te zeggen. In 't geval, dat hij iemand moet toespreken, die zijnen naam draagt, dan noemt hij hem: „*kamuk,*" d. w. z. naamgenoot.

In de tweede plaats gebruikt de Papua vermomde woorden op zee. Doch dit gebruik is niet zoo sterk als op Sangir (N. Adriani. Sangireesche Spraakkunst), waar de reizigers een geheel aparte taal er op na houden. De vermommingen bepalen zich alleen tot het noemen der eilanden of landstreken, die nog vóór den boeg liggen.

Hier is wel degelijk bijgeloof in 't spel. Want heeft een

Papua 't ongeluk den naam van een eiland te noemen, dat nog vóór den boeg ligt, dan volgt volgens hem vrij zeker storm, regen of nevel, die hem den koers doet verliezen.

Op kleine trajecten, of zoolang men de kust houdt, vreest men dergelijk onheil niet, maar wel, wanneer een groote oversteek gemaakt moet worden.

Men duidt dan ook een voor den boeg liggend eiland aan met een verholen naam, b. v. Nufoor zal men aanduiden als *a mando* (drijfhout); Mansinam (waar koeien grazen), *mees sapi* (koeieneiland); de Andei-rivier (naar een paar geiten, die daar verblijf hielden), *waar kambing* enz.

Behalve, dat men den naam niet noemen mag, is het ook ongeoorloofd met den vinger naar een bepaald punt te wijzen, want dat geeft ook storm uit dien hoek — men wijst met den elleboog of spitst de lippen naar hetgeen men wijzen wil.

Ook is het verboden in het water te spuwen bij 't kauwen van pinangnoten. Dit moet geschieden in een voor dit doel meegebrachte bamboe.

Behalve de gewoonte om namen van familieleden of landstreken in vermomde termen te gebruiken, wat *sasor* heet, is er nog een vermomde spreekvorm, *sarbeer*. Dit is een soort dieven- of moordenaarstaal. 't Beteekent echter ook raadsel.

Over dezen verholen spreekvorm en over Nufoorsche raadsels hoop ik echter in een later artikel te handelen.

KWAWI, (DORÉ-BAAI) December 1901.

ENKELE OPMERKINGEN

OVER SPOREN VAN

SHAMANISME BIJ MADOEREEZEN EN JAVANEN.

DOOR

C. LEKKERKERKER.

In de verhandeling van Prof. WILKEN „Het Shamanisme bij de volken van den Indischen archipel” worden bij den rijken schat van voorbeelden van volken, die het Shamanisme beoefenen, de Madoereezen en Javanen geheel gemist. Ook in de „Handleiding voor de vergelijkende volkenkunde van Nederlandsch-Indië” bewerkt naar de nagelaten dictaten van genoemden geleerde, wordt over het Shamanisme bij de volken van Java niet gesproken.

In 't algemeen worden van de elementen der ethnologische wetenschap zeer weinig voorbeelden aangehaald uit de beschaafdste en grootste volken. Dit lijkt wel vreemd, daar toch deze volken het meest met Europeanen in aanraking komen en door hen het best bestudeerd kunnen worden. Het klinkt paradoxaal, dat het geestesleven van de Bataks beter bekend zou zijn dan dat van de Javanen, en toch ligt er veel waars in deze bewering.

De reden van het verschijnsel zal wel zijn, dat die elementen bij de minst beschaafde stammen het meest op den voorgrond treden en zich zuiverder aan ons vertoonen, het minst vermengd met uitingen van uitheemsche beschaving en van wereldgodsdiensten. Wat bij onbeschaafden in het oog springt, moeten wij bij beschaafden meer naspeuren als curiosum. Daarom ook werkten personen, wier doel uitsluitend was te zoeken naar uitingen van het geestesle-

ven der volken in deze gewesten meer onder onbeschaafden, en niet-geleerden vonden onder dezen meer aanleiding hunne bevindingen te boek te stellen dan op Java. Daardoor is de literatuur over den godsdienst veel uitvoeriger voor de Buitenbezittingen dan voor Java. Daaruit ontstond de meening, dat men op Java bijna alleen uit de boeken ethnographie zou kunnen studeeren; daarom kan men op Java telkens „ontdekkingen” doen op ethnographisch gebied.

De dogma's en de praktijken der natuurgodsdiensten behooren voor Java nog geenszins tot de folklore.

De shamaan heet in 't Madoereesch „dhoekon kędjhiman”, of kortweg „kędjhiman”. „Djhim” is het welbekende Ar. djinn, zoodat de afleiding duidelijk is. Men zegt ook: „dhoekon sė kėsosobhān sėtan”, doekoen in wie(n) een setan gevaren is. Veel gebruikelijk is ook de naam „dhoekon rėng- bhārėngan”, d. i. die tot gezelschap strekt, n. l. van een geest. Merkwaardig stemt dit laatste woord in beteekenis overeen met den Javaanschen naam voor shamaan, n. l. „doekoen prewangan”, van rewang, gezelschap, makker, partner. Uit deze namen blijkt reeds, dat de Madoereesche en Javaansehe shamanen behooren tot de soort, die hun eigen levens- of individualiteitsziel tijdelijk uitbannen, om daarna hun lichaam te doen strekken tot woning van een bepaalden geest. Zeer duidelijk bestaat de voorstelling, dat het de geest is, die den raad geeft, de voorspelling uitspreekt, de medicijn aanwijst. De shamaan speelt een volstrekt lijdelijke rol vanaf het oogenblik, dat de geest in hem of haar is nedergedaald. Zooals gewoonlijk zijn ook op Java en Madoera de shamanen meest vrouwen, hoewel er ook enkele mannelijke kędjhimans van naam zijn, op Soemėnėp b. v. een Arabier. Te Bangkalan had Mboeq Matjan in de desa Demangan als zoodanig een grooten naam.

Elke geest heeft zijn vasten kędjhiman om er in neder te dalen. Sterft deze, dan kiest hij eene andere nederdaalplaats. Door lang een kluizenaarsleven te leiden, te vasten,

zieh den slaap te ontzeggen, te slapen aan het voeteneinde van een heilig graf of door andere dergelijke krachtige middelen kan men de aandacht van zulk een geest op zich vestigen en door dezen als medium worden gekozen.

De geest heeft zijn vaste dagen om te verschijnen, n. l. op Woensdag- en Zondagavond (malëm Këmmes en Sënnen dus). Dan komt hij zelfs ongeroepen zijn medium bezielen. Maar op andere tijden moet hij geroepen worden en dat gaat niet zoo gemakkelijk. De oproeping heeft plaats op dezelfde manier als bij andere volken. De bedwelming wordt tweeweggebracht door het inademen van den rook van mën-njan (wierook).

Met het hoofd boven het potje zittende, waarin de mën-njan brandt, wordt de rook als het ware met de handen voor het gelaat gebracht en ingeademd. Het is onbegrijpelijk, dat de kédjhiman daarbij niet stikt. De geest wordt aangeropen in de eerbiedige taal, afgewisseld door doa's. Langzamerhand treedt de transe-toestand in. De kédjhiman huilt en schreeuwt, slaat met armen en beenen, de oogen draaien rond zoodat soms alleen het wit zichtbaar is, de gelaatstrekken zijn verwrongen en onherkenbaar, de haren fladderen woest om het afschuwelijke gezicht. In dezen toestand is de dhoekon kédjhiman zeer gevreesd, en in ontzetting treden de omstanders achteruit.

Het binnentreden van den geest in het lichaam gaat van eenige hevige spasmen vergezeld. Daarna worden de bewegingen kalmer en het gehuil gaat over in een regelmatig zacht kreunen, waarna geheele bewusteloosheid intreedt, die soms een halven dag kan duren.

Op het oogenblik dat de bewegingen kalmer beginnen te worden, dus even vóór het intreden van de bewusteloosheid, wordt het orakel door den geest uitgesproken. De djhim spreekt door den mond van zijn medium zijn eigen taal, want gewoonlijk is hij geen landsman, maar een Maleier of een Javaan, soms zelfs een Arabier, een Chinees of een Hollander. Dit Maleisch of Javaansch wordt door

een helper of helpster in de landstaal overgebracht. Deze medehelper speelt overigens volstrekt geen rol in het orakel. De kédjhiman beweert volstrekt geen Maleisch of Javaansch te kennen.

De geheele plechtigheid maakt een diepen indruk op het gemoed van den Madoerees en daarom hecht hij groot gewicht aan de uitspraken van het orakel. Het geloof aan de kracht van de godspraak is dan ook diep geworteld.

De Madoerees is veel godsdienstiger dan de Javaan, neemt tenminste de uiterlijke vormen van den Islam strenger in acht. Om nu zijn Animisme en zijn Islamisme met elkaar te verzoenen onderscheidt hij de talloze geesten in geloovige en ongeloovige geesten of „djhim ésslam" en „djhim kapèr". Alleen de eerste zijn goed en kunnen kracht uitoefenen, maar de laatste spelen de eerste wel eens een poets en treden in een lichaam, dat tot medium voor een djhim ésslam moest dienen. Door doa's wordt deze onderkruiperij verhinderd, en is de ongeloovige geest niettemin toch binnengekomen, dan geeft hij verkeerden raad. Dan is tevens verklaard, waarom de gegeven voorspelling niet is uitgekomen of het middel niet heeft gewerkt. De „djhim kapèr" treden alleen op als bedriegers; opzettelijk worden ze nooit opgeroepen, een „zwarte kunst" beoefenen de kédjhiman dus niet. Zelfs als men een slecht doel najaagt, bijv. iemand heimelijk den dood wil berokkenen, of zijn vee ziek maken, dan nog is het de djhim ésslam die raad geeft, want deze wil niet, dat zijn cliënten in het ongeluk worden gestort.

De belooning voor het medium, de salawat (Mad. salabät) bestaat niet in geld, maar in voedsel. Er is niet een vast bedrag vastgesteld voor elk consult, zooals bij gewone doekoen's, maar het medium bepaalt de salabat voor elk geval afzonderlijk. De geesten worden geraadpleegd voor ziekten, voor het doen van voorspellingen, om raad te geven als er iets weg is, om de promotie wat te verhaasten bij een ambtenaar, om een huwelijk in de hand te werken of eene vrouw tot ontrouw te krijgen, om iemand langs ge-

heimzinnigen weg den dood te berokkenen en zelf buiten schot te blijven, kortom, om te voorzien in alle wenschen, die het gemoed van den inlander vervullen.

Naar de voorstelling der Madoereezen paart de djhim zich wel eens met zijn medium als deze eene vrouw is. De vrucht dezer verbintenis is een „anaq sèloman”, een kind, dat na de geboorte plotseling en voorgoed verdwijnt. De kèdjhiman's zijn nooit publieke vrouwen en ook nooit kinderen, zooals soms de shamanen der Balineezen.

Het hier gezegde geldt ook voor de Javaansche „doekoen prewangan” maar over het geheel worden deze bij de Javanen minder au sérieux genomen en is het geloof aan de kracht der djhim minder levendig. Ook is bij hen de raadpleging minder indrukwekkend; soms zelfs komt het medium niet eens tot bewusteloosheid. Het aantal doekoens van deze soort is ook veel te groot; vandaar dat zij minder gezien zijn en men veel klaagt over bedrog. De Javaansche prewangan doorstaat niet zooveel om den eigen levensgeest uit te drijven en den orakel-geest te doen spreken als hare Madoereesche collega; daarentegen doet zij meer om dien geest aangenaam te stemmen als hij eenmaal in haar geïncarneerd is door te eten wat de geesten lekker vinden, door bloemen, bédak en boreh. Al deze dingen *slikt zij door*, daar er geen andere weg is om ze tot den geest te brengen.

PROBOLINGGO, Jan. 1902.

EEN MALEISCHE BRIEF VAN 1608

UIT SIAM GEZONDEN AAN DEN HOLLANDSCHEN
KAPITEIN TE PATANI.

MEDEDEELING VAN

Dr. Ph. S. van RONKEL.

Onder de vele documenten uit de 17e eeuw in het Oud-Koloniaal Archief te 's Gravenhage bevinden zich verscheidene stukken welke geschreven zijn in Oostersehe talen, voornamelijk in het Teloegoe, het Perzisch en het Maleisch. In eerstgenoemde taal, eene der Drâvidische talen, werd briefwisseling gevoerd met rijks grooten en kooplieden van Zuidelijk Hindoestan; het Perzisch was de hof- en officieele taal van een groot deel van Noordelijk Indië, werwaarts het overgebracht was uit Perzië, waar de Nederlandsche koopman de voornaamste der Europeesche handelaren was, en het Maleisch was sinds den aanvang der aanrakingen met de bewoners dezer eilanden de algemeene taal voor het politiek en persoonlijk verkeer tusschen den dienaar der Compagnie en den inlander. Geen wonder dus dat schriften in die drie talen opgesteld in niet geringen getale in het Koloniaal Archief zijn aan te treffen.

Eenige jaren geleden in het Archief voor een speciaal onderzoek werkende kon ik van vele der Oostersehe stukken vluchtig kennis nemen. Bijzondere aantekeningen over den inhoud dier geschriften — voor zoover zij voor mij niet onverstaanbaar waren — heb ik niet kunnen maken. Van één Maleisch stuk echter heb ik destijds eene copie gemaakt. Het was de „copia” van eenen brief uit het jaar 1608.

Een Maleisch geschrift uit dien tijd is betrekkelijk oud te noemen; uit dien hoofde kwam het mij niet ongepast voor den tekst des briefs hier mede te deelen. Uit een historisch oogpunt bevat de brief, voor zoover ik weet, niets belangrijks; daarom achtte ik eene vertaling overbodig. Immers het doel is voornamelijk dit oude specimen van Maleische epistolographie aan de beoefenaren van het Maleisch bekend te maken. Enkele woorden in den brief zijn, zooals zij bemerken zullen, niet duidelijk, en verkeerde schrijfwijzen zijn niet zeldzaam.

De bedoelde copie dan heeft den volgenden inhoud:

Copia van eene brief int maleys mij gesonden van Siam comende van eene opra t' soultu mandory die mij alhier geworden is op den 21 Octobris 1608 door Eg. Chianes (?).

کاسه مسرا اقران دیچکت دانغ کفد کفیتن ولندا دفانی شهدان یغ
 امة بجقشنا ترلال ایلق فکرت امت بدمان فد فکرجائن سکل راجراج
 دان منتري دفلیهراکن الله درفد بهای دنیا دان درفد سکل کجپان
 ادفون کمدين درفد ایت بیت ممبري تاه کفد کفیتن بیو فربواتن یغ
 تله لال کارن کفیتن ایت اورغ ترنام درفد راج ۲ دنگری ولندا ایت
 مکت انتار ایت کفیتن مپورهکن اورغ بارغدمان ایت هندقله
 مپچیکن نام کفیتن دان جاغن کفیتن براوله کچلان اوطعن انتار ایت
 سنقیاس کفیتن مپروه اورغ فد بارغدمان کفیتن بروله ترنام ادفون
 فد کتیکت این کفیتن تنگراکن فتور دلم نگری ایدي کفیتن اداله
 بروله کچلان برتمبه سکل ولندا کسکارا کارن سکل راجراج دان
 منتري دان دل یغدفرتون برکنن کفد یعقوب هپاله کارن یعقوب
 ایت اورغ تاه مالو دان مملهراکن نام کفیتن دان تیاد ممبري اکن
 سکل ولندا مکت سکل راج ۲ دان منتري درفد ای ان اورغ برپچار
 سمهان برکنن اکن فعلن دان کتان سفکله کفیتن اورغ عارف
 بجقشنا فپورهکن فون دمکینلاگت مکت فد سکل این کفیتن سفکینکن
 فتور این اداله کفیتن ترکچل نام کفد سکل راج ۲ دان منتري
 کارن فربواتن فتور کاسریغ ای تیدر ایت دبوان کدالم هندق

د فرس مېهنگن د سميگن کفد اورغ بغداد دالم بغداد کفد راج هندق
 ممت کارس امس استرین دسورهن کدالم کفد سام فرسغون مکت
 راجفون نرال امة مرک سکال اکن سگل ولند دان اورغیغ دالم
 مکت اورغ دالم فرسغون ایت راج مکت سنتباس مکتین له سهغه
 ابي مات ایتفون چکلو راج جاغن ممدغ کفیتن فتور ایتفون دان
 سگل ولندا فون کسکارن تقاف راج تیداک ملبهنگن فتور درفد هندق
 برکاسه کسپین دغن راج ولندا دان ادانه کارنی اکن کفیتن ایتوله
 سپین راج بریدیم دیر دان فرسغون اورغ دالم ایتفون بوکن اورغ کچل
 مثل ایرکاک راج سبب ایتوله راج دیم تقاف کمیدین لاگی اوله
 کفیتن اورغ بغداد مکتین تیداک برعقل ایت جاغن مپوره سفای کفیتن
 جاغن دفروله نام کچلان هندقله مپورهکن اورغ یخدمان تقاف کفد
 بیت یغ لبه درفد یعقوب تیداک سیاف لاگ اکن ناهکن استعراه
 راج راج دان منتری دالم نگرې ایدی سبرمول بارغ حال کسکارن
 ساله سیله دالم نگرې ایدی انس بیتاله تیداک مغاف برمول انگره راج
 فیرق سفوله کت ایت اکن کفیتن دان یعقوب جاغن کفیتن
 شک دالهن کارن ابي ایت درفد فرسبیه بدل دان بارغ سگل
 فرسبیه درفد کفد فیهق ایتوله راج انصاف انگرهکن کفیتن دان
 یعقوب چکلو اورغ فتزیکن کفد کفیتن جاغن فرچای کارن کفد
 کینارن یعقوب ساو مملیاکن دان مملیهراکن نام کفیتن ایتوله بوکن
 بوکن الف ۲ دان کفیتن جاغن دغر دغارن اورغ فتنه*

تمت الاتمام

VAN OUD BATAVIA,

LOSSE MEDEDEELINGEN

DOOR

D^r. J. BRANDES.

(*Vervolg van Deel XLII, bl. 105, XLIII, bl. 1
en 493, XLV, bl. 1.*)

In de laatste reeks losse mededeelingen was schier uitsluitend sprake van de Westerstad, thans kome het een en ander omtrent de Oosterstad aan de beurt. Evenals daar, is wat hier gegeven wordt een soort van afronding, maar het zijn en blijven losse mededeelingen, berustende op aantekeningen door schrijver dezès tot ontspanning gemaakt, en niet verder gaande dan een zeker aantal gedrukte werken en stukken, die hem dezen aan de hand konden doen. Het is wenschelijk dit hier nog even in herinnering te brengen, daar het bij den rhapsodischen aard, die ze kenmerkt, niet vergeten mag worden.

De ommuring van dit gedeelte der stad, sedert 1628 de verkorte stad, was, zooals bekend is, zeer veel eerder gereed dan die van de Westerstad. Het is onnoodig hier nog eens te herhalen wat in de vorige reeksen daaromtrent reeds kon worden te berde gebracht. Men vond er aan het noordelijke uiteinde van den muur aan de Oostzijde der stad het bolwerk Amsterdam en daarbij het pakhuis, dat er naar genoemd werd, maar ook het tarwehuis of het graanhuis en het rijstpakhuis heette. Daaromtrent wordt in het Dagregister 1669, 31 Mei, bl. 331, bericht, „31° na de middach is in Raede van India goetgevonden op
Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel XLV, afl. 4. 1.

het rijspackhuijs, staende tusschen de gracht van het casteel ende de punt Amsterdam, aen de oostzijde van de stad, een plat dack te laten maecken, te weten op de oude muuren, die noch bequaem zijn, gelijk breder bij het resolutie boeck staet uijtgedruckt; — 1669, 3 Sept., bl. 412, Item het metselwerk van 't packhuijs Amsterdam aen den borger, Abraham Struijs, (te besteden) tegen 15 rds de roede quadraet". Blijkens Dagregister 1663, 20 April, bl. 157, had men er, tijdelijk (?), ook de olie geborgen, „Is wijders goedgevonden de olie uijt het packhuijs Amsterdam, over te brengen in 't casteel en aldaer te storten in de back, die tot het bergen van arrak gemaect is", doch den 22 Mei daaraanvolgende, onder overgieten der olie, bezweek, *ibid.*, bl. 200. In 1665 was van den muur daar een stuk in de gracht terecht gekomen, Dagregister 1665, 13 Maart, bl. 53, „Eijndeljk is goetgevonden de gracht van het casteel tusschen de punt, Amsterdam, ende de ingestorte beer te laeten uijt diepen, waertoe gebruikt zullen worden de soldaten van de respective punten ende wachtplaetsen, die het verkerft hebben; ende sullen daertoe 3 à 4 prauwen en canoën worden ingecoect", terwijl hij tusschen Amsterdam en Rotterdam in 1673 versterkt werd, Dagregister, 1673, 6 Juni, bl. 143, „En is oock goetgevonden van de Rotterdammer poort tot aen het taruw packhuijs zijdtwaerts te laten ophaelen een binnenmijr, dick onder acht en boven vijf voeten, om dan tusschen de bujtenmuur voort met aerde gevult te werden". Ook de Rotterdammer poort zelf deelde in dat lot, 1673, 4 Juli, bl. 185, „Soo is mede in rade verstaen het fundament van de mijren der poort Rotterdam soo dick te maecken als die tot aen het graenhuijs om dan voorts de dicke van vijf steen opgetrocken te werden met een ingesneden boogh tot een zitbanck voor de wachthebbende soldaten". 3 Maart daaraan voorafgaande was bij die poort een plaats aangewezen om tot exercitieveld te dienen voor de inlandsche burgers, Dagregister 1673, 3 Maart, bl. 58, „Heden is ook in Rade van India

verstaen om de inlantse borgers met geweer te leeren omgaen. haer daertoe een plaets bij de Rotterdammer poort te assigneren en musquets en busert. daertoe te leenen, alles onder 't opsicht v. d. capiteijn, Jan Francen", zooals ook te vinden is in Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1673, 5 Maart, bl. 563.

Eén passage in het Dagregister, waarin de punt Amsterdam genoemd wordt, doch hier nog niet werd aangehaald, heeft wellicht niets om het lijf, hoewel zij leeren kan, evenals verschillende andere, dat het grootte ongedierte, of de wilde dieren, toenmaals uit de directe omgeving der stad nog niet verdwenen was. Men leest Dagregister 1641, 10 Aug., bl. 386, „Op dato is in de buitengracht, tusschen de punt Amsterdam ende het casteel, een groote met ettelijke cleijne jonge caijmans gevangen; oock had een soldaet even in de moerassige ruijchte een nest met eijeren gevonden ende binnengebracht; 't was wonder om te sien; d'selve aen stueken geclopt, quamen levendige caijmans voor den daeh; happende om ende weeder, dat men daer een verslindende nature in conde bemereken; d'eijeren waeren van groote weijnich minder als een gansen eij." Hier wordt zij daarom slechts gereleveerd, omdat het daardoor mogelijk is op den oorsprong van den naam van de Kaaimansgracht te wijzen, die aan dit of een soortgelijk feit haren naam te danken kan hebben. Is de Rhinocerosgracht in de Westerstad de tegenhangster van de Tijgersgracht in de Oosterstad, en niet, of niet tevens, die van de Kaaimansgracht, op welken parallel gewezen werd in Een plattegrond van Batavia in 1632, maar de naam Kaaimansgracht een betrekkelijk jongere, d. w. z. in zwang gekomen na 1639, toen de Rhinocerosgracht, die dadelijk dien naam kreeg, gegraven werd, zie Ned. Ind. Plakaatboek, I, 1639, 13 April, bl. 431, dan zou hij zijnen oorsprong aan dit feit wel degelijk te danken kunnen hebben. In het Ned. Ind. Plakaatboek vindt men den naam pas in het Reglement op de brandspuiten te Batavia van 1739, deel

IV, bl. 492, en voor zoover ik vond, komt hij in het Daghregister tot en met 1673, d. w. z. de deelen die tot op dit oogenblik uitgegeven zijn, slechts voor Daghregister 1667, 29 Mei, bl. 280, zie beneden, waar hij omschreven wordt met Bandaneesch kwartier. De oudste bron die hem vermeldt, is de plattegrond van Clemendt de Jonghe, 1650, wel is waar anterior aan 1667, maar, en dat schijnt opmerkenswaardig, slechts toegekend aan het noordelijkste gedeelte van de gracht, die later in haar geheel, tot aan de groote rivier toe, de Kaaimansgracht (in de Zuider voorstad de Buiten-Kaaimansgracht) heette. Op dien plattegrond heet het zuidelijke gedeelte van die gracht, binnen de muren, nog Malabaarsche gracht, wat van dat stuk ook nog de naam is in dat brandspuit-reglement van 1739, t. a. p. bl. 493 (zelfs in de herziening daarvan in 1768, 25 Maart, Ned. Ind. Plakaatboek, VIII, 360, en van daar in de nieuwe statuten, IX, 470). De naam Kaaimansgracht is dus het eerst aan het noordelijkste gedeelte dier later zoo geheeten, lange, drie-geledige gracht toegekend, d. w. z. aan het stuk, dat het dichtste lag bij de plek, waar men in 1641 die kaaiman aantrof. Hierbij dient in herinnering gebracht te worden, dat in een vorige mededeeling gebleken is, dat het Malabaarsche kwartier, dat oudtijds het Tayoleesche heette, of ook heette, lag in den zuidoosthoek van de stad. Met het verkorten der stad trok het zich noordelijker terug, evenals ook de houttuijnen dat deden, of met andere woorden, de verdeeling van de stad, de distributie in wijken, bleef na de belegering van 1628, hoewel nu op een kleiner territoor, dezelfde als voor dien tijd. Al lag het Malabaarsche kwartier noordelijker, en al was het zoo veel kleiner dan vroeger, het lag aan het zuidelijke einde dier gracht, vroeger en later, evenals het Bandaneesche kwartier, want dat is de oudere naam van het noordelijke stuk van de Kaaimansgracht, aan het Noordelijke.

De naam Bandaneesch kwartier is in de toegankelijke

stukken, blijkens de gemaakte aantekeningen, eerst in 1639 aan te wijzen, maar zonder twijfel is hij veel ouder. Reeds zeer vroeg was een „goet deel” Bandaneezen naar Batavia overgebracht, „liber en vrij gestelt,” zooals blijken kan uit den brief van den G. G. aan de Heeren XVII, 26 Maart 1622 (de Jonge, Opkomst, IV, 260), waarin van een complot der Bandaneezen te Batavia gesproken wordt. In 1639 was er een brand in het Bandasche kwartier geweest, waarbij ettelijke lederen brandemmers in het onge-reede waren geraakt, wat der regeering aanleiding gaf op den 30 October van dat jaar, Ned. Ind. Plakaatboek, I, 435, een last uit te vaardigen tot de teruggave daarvan „in 't stadthujs”, op straffe van de „kettingh ofte anders naer gelegentheijt van zaecken ende persoonen arbitra-lijcken”. De daaropvolgende vermelding is die, welke men aantreft in de Kerk-ordening voor de Bataviasche ge-meente van 1643, onder van Diemen, Ned. Ind. Plakaat-boek, II, 1643, 7 Dec., bl. 31, speciaal bl. 53, en dan volgt er weder een brand in dit kwartier, die in herinnering is gebleven, omdat zij genoteerd werd in het Dagregister 1653, 18 Juli, bl. 96, „Des avonts, even de clocke negen uren, ontstaet een grooten brandt in 't Bandanees quar-tier, tegenover Comp^s. peerdestal, verterende alle de bam-boese pedacken tot aen de thuijn van Bartholomens Verde voy, geduerende omtrent een groote halve ure langh, sijnde veroorsaect door onvoorsichtigheijt van eenige, die in haar eijgen logement het vijer soo groot gemaect hadden, dat de spranckels daervan in de adap geslagen ende niet bij tijts geblust was geweest”. Desniettemin werd de Ban-dasche buurt (en Compagnie's slaven-kwartier, d. i. het Malabaarsche kwartier) in het volgende jaar toch nog uit-gezonderd, toen er o. a. een verbod werd uitgevaardigd tegen het bouwen aan de Oostzijde der stad van bamboe woningen en van „kotten ofte huijskens, met adap ofte cadjangs gedeekt”, achter de steenen huizen, Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1654, 28 October en 2 November, bl. 199,

welke uitzondering verviel in 1667, na een nieuwen grooten brand in datzelfde kwartier, Daghregister 1667, 29 Mei, bl. 280, „29 do Pinxterdagh. Weynig tijts nae de mid-dagh predicatie is aen de Oostzijde van de Kaymans-gracht, anders genaemt het Bandancees quartier, een grooten brant ontstaen, waerdoor in weynigh tijt niet min dan 100 woningen sijn vernielt, zijnde het meeste deel van bamboesen gemaeckt, oock eenige van plancken ende een van steen; daer de brant eerst begon, was de wint meest Oost, en blies al vrij sterk door, doch schoot daer-nae wat Noordelijke, soodat de westzijde van de gemelte Kaymansgracht, die tegens de Tijgersgracht aengrenst, geen schade heeft geleeden, maer soude bij continuatie van de Ooste wint groot pericul gelooopen hebben en gevolgelijk oock de gemelte Tijgersgracht; dese brant heeft veel arme menschen gemaeckt, meest Bandanceesen en inlanders; daer wort gesegt, maer nogh al sonder sekerheijt, datter sedert de jongste brant, den 25^{en} deser, op verscheijde plaetsen brandende bondeltjens, lappjens en bolsters van oude pinang op eenige daken van adap sijn gevonden, zoodat veele van gevoelen sijn, dat dese brandt door quade menschen gestigt zij”. Deze brand nl., met dien van den 25sten dien maand, welke bij het Weeshuis in de Westerstad plaats had, zie de vorige reeks losse mededeelingen, gaf er aanleiding toe, dat het volgende besloten werd, Daghregister 1667, 7 Juni, bl. 289, „7 do bij haer Ede gelet sijnde op de gevaerlijkheit der bamboese woningen, met adap gedeckt, en dat deselve nief alleen de brant seer onderworpen, maer oock de steene huijzen, daer omtrent staende, souden connen aensteken, soo is goetgevonden en vastgesteld het bouwen van bamboesen huijzen binnen dese stadt voortaan in 't geheel te verbieden, mitsgaders te ordonneren, dat degene die nogh in wesen sijn, metten eersten sullen moeten worden afgebroken ende in steen verandert ofte te minsten met harde pannen gedeckt, ende dat nijtterlijk binnen den tijt van

een jaer, breder blijkende bij het plaecaet, onder dato deses in 't resolutie boeck geinsereert", vgl. Ned. Ind. Plakaatboek, II, 7 Juni 1667, bl. 422.

Bezuiden het Bandaneesche kwartier lag het Malabaarsche, ook wel Compagnie's slaven kwartier geheeten, en later omgezet in het Ambachtskwartier.

Even te voren is er hier reeds op gewezen, dat het Zuid-Oostelijkste gedeelte der stad, ook toen zij vóór de belegering van 1628 nog zooveel grooter of langer was, naar het Zuiden toe, voor dat kwartier, het Malabaarsche of dat der Malabaren, het aangewezen schijnt te zijn geweest. Dat Malabaar in dit geval niet in zijne nauwere beteekenis mag worden opgevat, werd vroeger reeds gezegd. De waarde er van, zooals het hier gebruikt wordt, zou men kunnen stellen gelijk te zijn aan iemand uit Engelsch Indië, en van inlandsche afkomst, zooals afwisselend ook van zoovele andere volksnamen van daar in de oude stukken is op te merken. Daarom dan ook is Malabaar een synoniem van Tayolees, of omgekeerd, zijn de uitdrukkingen Tayoleesche gracht en Malabaarsche dito voor iemand, die de beide namen meer dan eens gehoord heeft en in hun gebruik kent, van gelijke waarde, en als men dit in het oog houdt bij het herlezen van hetgeen in deze losse mededeelingen over Kota Tai opgemerkt is, en nu eens in de citaten uit het Daghregister van 1628 voor Tayolees Malabaar substitueert, dan ziet men ook, dat deze laatste uitdrukking in een zekeren zin ook gelden kan voor gelijkwaardig met Compagnie's slaaf, en begrijpt men hoe de tweede naam voor dit stadsgedeelte, Compagnie's slavenkwartier, beantwoordt aan den eersten of het Malabaarsche kwartier. Ook de derde naam, het Ambachtskwartier, is goed gezien niet anders dan die beide andere namen, slechts het standpunt van waar uit dat kwartier bekeken werd, verschilt er bij. Malabaren beteekent taliter qualiter Compagnie's lijfeigenen, Compagnie's slaven, dezen waren Compagnie's werklieden, Compagnie's am-

bachters, als het zoo eens mag worden uitgedrukt, Slavenkwartier en Ambachtskwartier loopt dus ook geheel in elkaar. Wel is waar wordt daarbij hier niet vergeten, dat in origine het Tayoleesche of Malabaarsche of Slavenkwartier daarom nog niet een ambachtskwartier behoeft te zijn geweest, zeker werd het dat laatste, en even zeker is het dat de laatste naam het op den duur gewonnen heeft. Daarnevens hield de naam van Malabaarsche gracht lang stand, tot deze op een gegeven oogenblik al even zeer, en wel voor Kaaimansgracht, ook voor dit gedeelte van die gracht, moest wijken, zie boven.

Reeds uit de eerste of oudste passage, die in de gedrukte literatuur door schrijver dezes werd aangetroffen, blijkt duidelijk dat Malabaarsch kwartier en Slavenkwartier aan elkander beantwoorden. Zij komt voor in de Kerkordering voor de Bataviasche gemeente van 7 December 1643, Ned. Ind. Plakaatboek, II, bl. 53. In § 87 en 88 daarvan wordt voorgeschreven wat de schoolmeesters (die tevens catechiseermeesters waren) in 't Mallabaers Quartier te doen hadden. Zij luiden:

§ 87. Eer dat de lijffeijgenen van de Comp. naer het werck gaen, sullen deselve, ijder naer sijn begrijp, hetsij in 't Portugees, Bengaels ofte Mallabaers, van de meesters in de hoofdstucken van de Christelijcke religie onderwesen werden, ende sal haer het Onse vader, het geloove ende thien gebooden der Heeren beneffens eenige vraeghstucken, voor desen daertoe geformeert, voorgeseyt worden, 't welek gedaen sijnde, sal de clocke getrocken worden, opdat de vrouwen ende kinderen, die in het quartier blijven, in d'ordinarie vergaederplaetse te saemen comen, ende sal alsdan een capittel in het Portugees voorgelesen, het gebett gedaen ende 1 à 2 Vaersen uijt de psalmen Davits gesongen, d'actie met den zegen beslooten ende daer naer de kinderen noch wijders van den meester, die het gebett gedaen heeft, in de gebeden onderwezen worden.

§ 88. Daernae sullen de meesters de siecke slaeven be-

soecken ende een ijegelijk nae vereijch van saecken ende naer sijn capaciteitj onderwijsen, 't welck gedaen sijnde, sal sich een ijder van de meesters in 't quartier otte wijk, alwaer hij bescheijden is, gelijk alsmede in 't fort, de stadt ende westsijde beijde de kinderen ende lijffeigenen der inwoonderen vlijtich ende neerstich onderwijsen; ende sal eijndelijck wederom des avonts in d'ordinarie vergaederplaetse voor de manspersoonen een capittel gelesen, het gebett gedaen ende verder d'actie g'eijndicht worden als vooren.

Bij besluit van 28 Oct. en 2 Nov. 1654, Ned. Ind. Plakb., II, bl. 299, werd toegestaan dat, behalve in de Bandasche buurt, ook in Compagnie's slavenkwartier huizen van bamboe werden gemaakt, zie boven.

In 1656, zie Ned. Ind. Plakb., II, 1656, 28 Maart, bl. 21°, wordt in het Verbod voor de Chirurgijns, in dienst van de Compagnie, burger-practijck uit te oefenen, naast het Kasteel, het Vierkant, Comp^s hospitael, ook het slavenkwartier vermeld, evenals in de twee volgende passages uit het Dagregister. — Dagregister 1659, 20 Juli, bl. 143, „20 d^o. Niet sonderlings voorgevallen dan, naer 't eijndigen deses Sabbath's voormiddachs predicatie, soo ontstont haestelijck een brandt in 's Comp^s. slavenkwartier, doch wert opstonts sonder merkelijcke schaede weder uijtgelescht". — Dagregister, 1659, 12 Sept., bl. 186, „'s Comp^s. hujs timmerwerf, alhier op 't plein onder 't casteel staende, alwaer seer qualijck comt, oock verre van de hant van de fabrijeq, soo is goetgevonden 't selve op de helfte van 's Comp^s. slavenkwartier te laten overvoeren".

De titel Fabriek, voor den chef van 's Compagnies werklieden of bazen, dus van het Ambachtskwartier, vindt men reeds vroeger, bijv. Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1645, 10 Juli, bl. 101, en 1647, 27 Augustus, bl. 116, hier fabriekmeester, evenals in I, 1622, 24 October, bl. 606, maar het eigentlijke ambachts-kwartier qua talis schijnt van 1660 te dagteekenen, want in dat jaar werd 25 November (Ned.

Ind. Plakb., II, bl. 339) bepaald, dat in het ambachtskwartier te Batavia, dat toen juist opgericht schijnt te zijn, zie hieronder, elken Zondag een preek en elken morgen en avond een gebed moest voorgelezen worden door een „cranckbesoucker oft ander bequaem persoon, daer toe te stellen”. Om „die te beter, zoo leest men t. a. p. nl. verder, onder 't oogh ende bij de handt te hebben”, had de Regeering haar werkvolk gelast „bij den anderen te logieren”, welk volk „door verscheijde harer voorwerkselen, ende onnutte nijtvluchten niet wel can gehonden worden ons des Sondaghs tot gehoor van Godes woort in de kerek te krijgen, maer ter contrarie de rustdagh liever met spelen, droncken drincken, als andere, vuijle, quade wercken doorbrengen”. Men moet aannemen dat in dit plakaat vrij werkvolk bedoeld is, en als zoodanig zal het Ambachtskwartier nooit met het slavenkwartier verward mogen worden.

Sedert eenige jaren, bericht verder Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1661, 18 Maart, bl. 346, werd door Compagnie's slaven dagelijks drinkwater en brandhout bezorgd niet alleen „ten behoeve van de huijsen deses casteels, gelijk van ouds altoos gebruijckelijk is geweest, maer oock buijten ordre, door een quade inbreuck, aen vele ende verscheijden huijsen van gequalificeerde ministers en andere inde stadt”. Ook is van het slavenkwartier, en slechts daarvan, sprake in de Instructie voor de Opperkooplieden van het Kasteel Batavia, van 1664, 25 November, Ned. Ind. Plakb., II, bl. 381, waarin bijeengenoemd worden de „equipagie, generaelen ontvang, 't slavenkwartier, 't soldijcomptori, dispeneiers, winckelier, rijs- ende ijsermagasijnen, mitsgaders de wapenkamer, constabel-majoor, etc.”, en men ook het ambachtskwartier verwacht zou hebben, wat de naam weer is in 1665, in de bepaling van 9 October (Ned. Ind. Pl. II, bl. 406), dat „men de swarte jongens (in het Ambachtskwartier te Batavia) voor den tijt, die sij van haer werck affblijven, 't sij heele off halve dagen, hare gagie nae rato sal affkorten”, en ik geloof sedert ook gebleven

is, daar de naam Slavenkwartier verder in het Plakaatboek niet schijnt voor te komen, terwijl die van Malabaarsch kwartier daar verder ook afwezig is, behoudens eene plaats, waarop zoo dadelijk nog gewezen worden zal, doch na eerst te hebben laten zien hoe het in het jaar, waar juist van sprake was, in het Slavenkwartier heeft gespoekt, Daghregister 1665, 25 Sept., bl. 280, Den fabriek, Jan van Sterckenburg, heeft aen zijn Edt de Heer Gouverneur Generael verhaelt, hoe dat verleden nacht in 't slaevenkwartier een spoeck ofte schim was gesien, waerdoor een van de swarte schiltwachten, off door schrick, off op een ander mannier, om 't leven was geraeckt, zijnde nae het verhael van den eenen schiltwacht aldus toegegaan; hij, met zijn overleden macker, ijder op een hoeck van het gemelte quartier staende, sagt een schim in 't wit gekleet, hebbende de gedaente grooter als een mens; hij riep tegen hetselve, doch bequam geen antwoord, maer sag, dat het nae de andere schiltwacht sijn gang nam, die. . . , waernae het schim verdween; hij vraegde aen zijn gemelte macker, wat off het was? Maer geen antwoord becomende, ging nae hem toe ende bevont hem doot te sijn, hebben zijn pieckje nog in zijn handt'. De plaats, waarin nog eens van het Malabaarsche quartier gewaagd wordt, is Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1671, 7 en 29 April, bl. 546, in de voorschriften nopens begrafenissen Men leest daar dat, indien de burger-kistenmakers ongenegen waren voor de aangegeven prijzen doodkisten te maken, dan was de Regeering „t'allen tijden", bereid de kisten tegen lagere prijs dan het door haar vastgestelde tarief „in 't Malabaarsche quartier" te leveren.

Om te laten zien, dat sedert de naam Ambachtskwartier de gewone was geworden, nog een paar plaatsn.

Ned. Ind. Plakaatboek, III, 1686, 24 Mei, bl. 179, „Reglement voor het nieuwe armen-huis, 6°, Dienvolgende sulen alle arme luijden, die wel kloeck van leeden sijn, dog om de beswaernisse van veele kleijne kinderen in dit huijs

genomen worden mitsgaders de jongens, die onder de 16 jaren out en van de vereijste sterckte sijn, gehouden wesen dagelijcx voor den middag ten 7 uren ende namiddag ten half twee uren te gaen na het ambagtsquartier off 's Comp^s. equipagiewerff, om aldaer soodanige ambagten te doen ende te leeren, waardoor die jongens bequaem werden konnen om in tijden en wijlen haere kost te winnen en alsoo 't huijs tot geen verder last te strecken'; Ned. Ind. Plakaatboek, III, 1688, 18 Mei, bl. 229, „Slaven opgevat tussehen de buitenforten van Batavia (Soutelande, Noordwijk, Rijswijk, en de Zevenhoek) en de rivieren van Krawang en van Tangerang, zouden voor 6 maanden in het ambachtswartier in de ketting geklonken worden om aan de publieke werken te arbeiden, bij onbekendheid van den lijfheer of bij onwil van dezen om het opvat-loon (5 rijksdaalders) te betalen”.

Doch genoeg, want het is hier niet te doen om een geschiedenis van de instelling. Slechts zij hier nog aan toegevoegd de beschrijving, die Nieuhoff, bl. 205, geeft van Stads Meesters en Konstenaershuis, en de mededeeling dat men bij hem ook een afbeelding van het gebouw in zijn tijd vindt. Omstreeks 1740 beschreef Heijdt de inrichting nog eens, ook geeft deze er een specialen, zeer leerzamen plattegrond van.

Nieuhoff zegt: „Aen d'Oostzijde, in eene hoek van de stad, is het begriip of woonplaetse van alle kunstenaers en handwerksluiden, die in dienst van de Maetschappije zijn: als huistimmerluiden, molenmakers, metselaers, geschutgieters, steenhouwers, beeltsnijders, steenleggers, schilders, spigelmakers, glasblazers, draaiers, metaelbranders, landtmeters, ingenieurs of vernuftelingen, goutproevers, lettersnijders, tinnegieters, waterwerkers, kaertemakers, teekenaers, enz. Alle deze luiden hebben aldaer bequame rust en arbeitplaetsen, behalve die der Maetschappije lijfeigen zijn: alwaer drie Duitschen het gezagt over hebben om die aen het werk te houden.

„Daer is noch een wondtheeler en schoolmeester, die des avonts het gebedt onder de timmerloods doet, alwaer een ieder op verbeurte van zekere boeten, gehouden is te verschijnen.

„Alle deze luiden staen onder het gezagh van den bouwmeester dezer stad, die aldaer een zeer schoone wooning heeft, beneffens eene schrijfkamer voor twee klerken.

„Alle die, om hunne bedreve misdaden, verwezen zijn, om eenige maenden of jaeren in de ketting te gaen, werden aldaer geklonken, en door eenen sterken krijgsmaght bewaert, en tot zwaerder werk aengewent.

„Deze plaets wordt des avonts tegen negen ure toege-slooten, en door lijfeigene slaven van de Kompanjie bewaert, tegen allen oploop en onraet, die onder zoo vele verscheide menschen lichtelijk zou kunnen veroorzaekt worden”.

De tegenover den hoofdingang gelegen dwarsstaat, die in de wandeling de Nasi koening straat heette, had naar dit ambachtskwartier den naam van Kwartierstraatje. Zij bestond in Nieuhoff's tijd nog niet, maar kwam uit op de Tijgersgracht, die thans een oogenblik de aandacht vraagt.

In een vorige mededeeling bleek reeds dat op het zuidelijke gedeelte van de Tijgersgracht, zoowel voor als na de belegering van 1628, totdat zij naar elders overgeplaatst werden, de houttuinen gelegen waren. Ook de arackstokerijen had men daar te zoeken.

Bij besluit van 18 Januari 1627 (Ned. Ind. Plakaatboek, I, bl. 209) moesten binnen 14 dagen de stokers van arak en andere „stercke wateren” zich vestigen „boven ofte besnijden het frontispicie van 't nieuw gebouwde stadthujs, streckende van bij oosten de groote riviere tot tegen des stadtswal ende zuidelijk op, soo verre als de stad tusschen de voorsz. riviere ende wal uijtgelecht ende beslooten is, uijtgenoomen in de hujsen aen de Westzijde van de teerlinck recht over de kerek”.

Omtrent hen werd 5 Januari 1629 hetzelfde besluit geslagen als omtrent de houtzagers. Zij kregen toen bevel terug te keeren naar hunne oude standplaatsen.

22 Mei 1634, had er op de Tijgersgracht een brand plaats in een arakstokerij, Dagregister 1634, 22 Mei, bl. 308, „Ditto is omtrent den middernacht een seer vehementen brandt ontstaen waerdoor de bamboesen pedaeken ende arackbranderijen staende op de Tijgersgracht tussehen de hujsinge van Abraham Janssen ende Jacob Knijff ende toebehoorende de vereenichde Oostindische Compe. t'eenemaal afgebrant en geconsumeert sijn,” maar zij hadden zich ook genestelt, waar zij niet behoorden. Ned. Ind. Plakb., I, 1634, 4 en 6 Juli, bl. 368, de Regeering deed, wat zij vermogt door het maken en uitdiepen van grachten en door het planten van „grootte quantiteit alderhande vrucht dragende boomen” om de gezondheids-toestand binnen Batavia te verbeteren; maar arakstokers die zich wederregtelijk „binnen de muiren ende het begriip deser stede op blinde straten” hadden gevestigd en dientengevolge geen afvoer voor hun „vuile water” hadden dan langs de straat, bedierven de lucht met hunne „vuile poelen ende stinckenesten”.

16243

Of Compagnie's paardenstal, vgl. boven bij het Bandasche kwartier, aan de Tijgersgracht lag, is mij niet duidelijk gebleken. Nienhoff, die er een afbeelding van geeft, zegt:

„Aen d'Oostzijde van het stadhuis is een aenzienelijk gebouw opgerecht, en geschikt tot een stal voor de paerden. Het is gantsch, van onderen tot aen den top, van gebakken steen opgemetselt en eierlijk uitgestreken, onder een langh pannen dak. Het is van binnen met rekken, kribben, en draeiboomen, zeer wel verzien, en doorgaens met grove hartsteen en beleit, die met goten en verheven stallingen zoodanigh gemaekt zijn, dat men de mist van de paerden met gemak kan weghnemen en verspoelen. De rij-plaese is heel luchtigh en breed: desgelijx de deuren; alwaer men aen beide zijden in en nitrijt. D'eene deur staet na het Zuide, dicht op den kant van de stadsbinnengracht; waerdoor de paerden te water worden „geleit

en gewasschen". Hoe deze schets wat de ligging betreft, nu kloppen kan met het bericht van 1653, kan ik niet uitmaken. Het blijkt toch niet welke stadsbinnengracht, de Zuider- of de Ooster, is bedoeld. In het eene geval lag de stal bezuiden het Stadhuis en ver van de Bandasche wijk, in het andere zou men zeggen tusschen deze en het Ambachtskwartier. Doch ook in het laatste geval is de situatie-aangave nog niet voldoende, en hier dient de zaak in het midden te worden gelaten.

Men vond er in 1635 (Ned. Ind. Plakaatboek, I, 1635, 10 Sept., bl. 381) een Diaconiehuis. Ten bate van de „Indiaense weeskinderen ende siecke burgeren" werd, omdat „weijnich werkx van de arme Indiaense vader en moederlose weeskinderen gemaect wierde bij de geene, diese voor desen aengenomen hebben", „de huijsinge ofte de pedacken . . . bij de Diaconie achter haere huijsinge op de Tijgersgracht geappropriert, alwaer de opsiender de kinderen ende voorvallende Indiaense siecken houden ende selven vrij van huijshuijz wesen sal".

Zeker lag op de Tijgersgracht ook de 2^e Latijnsche school. Men weet, dat er een was van 1642 tot in 1656, en dat deze tweede opgericht werd in 1666 en weer opgeheven in 1670. Het is natuurlijk deze school, die Nieuhoff heeft afgebeeld en beschreven, en waarover handelen Daghregister 1666, 31 Aug., bl. 141, 3 Sept., bl. 146, 3 December, bl. 202, en 1670, 12 Sept., bl. 153, doch wij verwijzen hier naar het opstel van Mr. J. A. van der Chijs, De Latijnsche scholen van 1624 en 1666, alsmede het Seminarium van 1745 te Batavia (Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., X), evenzeer als wij dat voor de Tijgersgracht in het algemeen ook nog doen naar S. Kalf De Tijgersgracht te Batavia, Elseviers geillustreerd maandschrift, 9^e Jg., XI, bl. 444.

In het Noorden kwam de Tijgersgracht uit op de Steenhouwers- of Amsterdamsche gracht. Van daar kon men door de Princesstraat, zoowel als door de Heerestraet het stadhuisplein bereiken, dat, nadat de markt, van wat men

later het Kasteel(voor)plein noemde, daerheen was overgeplaatst, ook gedurende een zekeren tijd het Marektvelt heeft geheeten.

In de Heerestraet vond men in 1631 een of het Chineesch kwartier van die dagen. Dagregister 1631, 15 Aug., bl. 34, doet ons weten, dat „13^{en} ontstondt in de stadt in het Chinees quartier, staande in de Heerestraet, een seer swaeren brandt, een gansche rij hujsen op de dwarsgracht medenemende”. Dat dit Chineesche kwartier in de noordelijke helft van dit stadsdeel lag, is op zich zelf reeds waarschijnlijk, o. a. om dat daar aan de Groote Rivier iets later de voornaamste Chineesche toko's werden gevonden. Het blijkt behalve in het aangehaalde daarenboven nog uit het vermelden dier dwarsgracht, die in het zuidelijk gedeelte der Oosterstad niet te vinden was.

Een goede, vermoedelijk ook noodzakelijke, maatregel werd genomen in 1637, toen, zie Ned. Ind. Plakb., I, 1637 6 en 10 Februari, bl. 413, de bewoners van de Heeren- en Prinse-straten gelast werden om binnen twee maanden na de afkondiging van het plakaat, „hunne straeten behoorlijk (te) doen hooghen, ruggen ende met corael steenen bestroijen, laetende deselve bequamelijcken afwaeteren, alsmede tot lossinge van 't waeter tegen hunne stoepen aen maecken een goote, van gehouwen coraelsteen gevloert, breet een en een quart roe voeten ende diep naer de behoorlijke proportie”, terwijl tevens ten opzichte van de burgwallen (of grachten, het begaan-, niet het bevaarbare gedeelte) in het algemeen werd bevolen, „dat men de wal van de gracht drie en een halve voeten van de geplante clappus boomen mede neer de huijsinge sal ophooghen, maeckende van de huijsinge aff behoorlijke affwatinge, stroijende meede langs deselve tot bequaeme passagie corael steen”. De grachten zelf, dit zij hier ter loops ook even vermeld, moesten in de Oosterstad worden uitgediept in 1643, en daarna weder in 1654 (Ned. Ind. Plakb., II, 29 en 188, ook in 1668, 1672, Dagregister 1668, bl. 20 en 1672, bl. 15).

Trouwens reeds in 1653 (vergl. Ned. Ind. Plakb., II, 1653, 18 Sept., bl. 185) was men genoodzaakt geweest om een verbod uit te vaardigen tegen het werpen van „dreck ofte andere vuiligheijt” in de grachten aan de Oostzijde van de stad, en te gelasten de „dreckbalijen” des avonds na 9 uren in de groote rivier te ledigen. Vele „ongeregelde ende vuijle” menschen hadden zich toch niet ontzien „haren dreck en vuiligheijt, niet alleen in de als noech bewaterde, maer oock in de uijtgewaterde, drooge gragten boven op den slick te werpen, ’t welek niet alleen op den heeten middagh een vuijle en benauwde stanck is causeerende, maer met ’er tijt wel een pestilentielle sieckte onder de gemeente zoude veroorsaecken”.

Wanneer de markt precies verplaatst is van het Kasteels- (voor)plein naar het Stadhuisplein, of ook daar geopend werd, blijkt niet duidelijk. Nevens hetgeen in een vorige losse mededeeling reeds geplaatst werd over de (oude) markt en het (nieuwe) marktveld, kan hier nog gewezen worden op Ned. Ind. Plakb., I, 1 Maart 1627, bl. 216, waar gesproken wordt van het nieuwe stadhuis, bedoeld moet zijn dat van 1627, dus het tweede stadhuis, „staende op ’t nieuw marcckveld”, d. i. wat wij noemen het stadhuisplein, en Ned. Ind. Plakb., I, 1628, 7 Januari bl. 219, waar den Javanen verboden wordt na zonsondergang zich binnen Batavia op straat te bevinden, en met hunne prauwen aan de „ordinarij passer ofte marcckplaats” te liggen. Zij moesten van zonsondergang tot den volgenden morgen daarmede verhuizen naar de overzijde der rivier, „ter plaetse daartoe te prepareeren”. Deze „ordinarij passer” kan weer geen andere geweest zijn dan die op het Kasteelsvoorplein. De marktplaats daar, men lette slechts op de dagteekening der beide stukken, was dus ook nog in gebruik, toen de andere reeds voor hetzelfde doel gebezigd werd.

Op het nieuwe Marktveld werden tot sieraad van de stad jonge manggaboomen geplant, die vermeld worden in Ned. Ind. Plakaatboek, I, 1634, 12 December, bl. 369, omdat

loslopend vee ze beschadigde of vernielde, en werd de groote pasarloods opgericht, van welke reeds gesproken werd in een vorige mededeeling. Ook vond men er de Kruiskerk, waarmede men in 1632 zeker reeds bezig was, die in 1640 vermoedelijk werd afgeleverd en ingewijd, en in 1733 door de Grootte of Koepelkerk, die taliter equaliter als model gediend heeft voor de Willemskerk op het Koningsplein, vervangen werd.

Ten opzichte van deze kerk vertelt het Daghregister ons dat Reiniersz er in begraven werd, Daghregister 1653, 19 Mei, bl. 69, wat hier slechts daarom wordt gereleveerd, omdat men de zerk van zijn graf thans te Soerabaja vindt liggen, zie Not. Bat. Gen., Juli 1901, en tot nog toe de verklaring daarvoor zich niet heeft opgedaan. Het kerkhof bij deze kerk was in 1661 te klein geworden, hoewel het „tot nog toe alleen de begraafplaats der Christenen” was geweest. Er werd bepaald, Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1661, 27 Sept., bl. 350, dat de lijken uit 's Compagnie's ziekenhuis, „dat maendelijcx al een merkelyck getal is belopende”, op het nieuwe kerkhof, nl. dat bij de nieuwe kerk, aan de overzijde van de rivier, in de westerstad moesten worden begraven, en het grafloon voor het kerkhof bij de Kruiskerk van 1 op 2 realen gebracht. Maar dat de doodgraver van dit kerkhof reeds spoedig reclameert, omdat zijne inkomsten daardoor sterk verminderd waren, werd reeds elders medegedeeld, Ned. Ind. Plakb., II, 1663, 3 Juli, bl. 365. Wat het te beduiden heeft, dat de navolgende passage, die op dit kerkhof betrekking heeft, in het Daghregister een plaats kreeg, is onduidelijk. Zij staat op zich zelf, of de eigentlijke beweegreden tot het doen van het verzoek is niet vermeld. Daghregister 1663, 14 Sept., bl. 449, „ende heeft d'heer Dirck Steur, insgelijks op sijn versoeck, verkregen licentie om een graefstede te laeten maeken op het Nederlands Kerkhof deser stede, om sijn overledene huijsvrouw daerin te leggen, gelijk sij op haer sterfbedde begeert heeft”. Ook de ruimte in de kerk werd

te klein, Dagregister 1673, 18 April, bl. 97, 18de. is op 't voordragen van d'eerwaarden Kerckenraedt goet gevonden d'E heeren, Nicolaes Verburgh en Pieter van Hoorn te versoecken en te committeren om eens inspectie te willen nemen, hoedanigh mettet verplaetsen eeniger gestoelten in de Nederlantse Kerck deser stede best wat meerder ruijnte en plaets voor de gemeente soude kennen worden uytgevonden;" — 21de. namiddagh is door de E. heeren Verburgh en van Hoorn rapport gedaen van de genomen inspectie in de Kerck, hoe datter mettet versetten van eenige gestoelten wel ruijnte voor 200 menschen soude kunnen uytgevonden worden, en 't welcke dan verstaen zij oock alsoo te laten geschieden'.

Aan de Zuidzijde van het Marekvelt of het Stadhuisplein lag het Stadhuis, sints 1627, maar vernieuwd in 1652, en daarna nogmaals in 1707. Daar er reeds te voren een stadhuis was, dient men dat van 1627 het tweede en de beide anderen het derde en het vierde stadhuis te noemen.

Omtrent het 2de stadhuis zij hier slechts deze bijzonderheid geplaatst, „Eenige vuyle ende schaemteloose personen”, zoo vertelt Ned. Ind. Plakb., II, 1648, 17 Juli, bl. 124, hadden zich niet ontzien „tot spot ende schemp van de justitie” bij nacht vóór de „pitsjaercamer inde voorzaal van 't Stadhuijs haer gevoegh te doen”, zonder dat de schuldigen konden worden ontdekt, op het 3^e heeft het navolgende betrekking.

Het wordt door Nieuhoff, er die een afbeelding van geeft als volgt beschreven:

„Het raethuys staet bijna in het midden en hertje van de stad op een groot en effen plein. Het wierdt op het jaer zestien hondert en twee en vijftigh (1652) van gehouwen en gebakken steen gebouwt, heeft twee verdiepingen, en gaet met een wendeltrap na boven. D'ingang is recht in het midden, en na de korintische orde, bouwkunstigh opgehaelt, en boven met een steene wandelrij verzien en gekroont; daer men uit d'opperzael kan intreden, en na

buiten zien. Als 'er balsrecht wordt gedaen, dan recht men voor het raethuis een schavot op.

„De vensters van dit huis zijn alle, na de mate van het werk, zeer hoogh en heerlijk, en met glazen en ijzere tralien, verlicht en toegestelt.

„Aldaer hebben de Heeren Raden van den gerechte hunne zitplaetsen en vertrekken: desgelijx de Heeren Schepenen, Weesmeesters en bevelhebbers van geringe zaken; beneffens de Heeren van den burgerlijken krijgsraet.

„De binnenplaetse is aen wederzijde met een hoogen steenen muur, op een breede voet, met dubbelde zuilen, bouwkunstigh besloten, alwaer de geweldige hooftman met andere dienaars van den gerechte hunne wooningen hebben. Daerneffens is de boeien en bekommerkamers.

„Aen den Westkant van den ingang woont de stokwagh-ter met zijn volk.

„Dit werk wierdt bij mijn tijt alles vernieuwt, met een heerlijk aenzien. Het strekt zich van de Tijgersgracht tot aen de Heerenstraet”.

Wat Nieuhoff zegt van de verbouwing, vindt zijne bevestiging in het Daghregister. Daarin leest men achtereenvolgens, Daghregister 1665, 13 Februari, bl. 28, Soo is mede goetgevonden seker stuckje erffs, aen het stadhuys palende, te koopen van den burger Jan Krijne, voor de somma van 500 r^s, om alsoo het gemelte stadhuys in een regt viercant te brengen; — 1665, 10 Maart bl. 50, Is mede goetgevonden aen de Westzijde van het stadhuys een muur op te trecken wat swaerder en dicker als degene, die aen de Oostzijde gemaect is; — 1665, 10 Maart, bl. 50, De heer fiseael, meester Louijs Philibert Vernattij, comt ter vergaderinge binnen, ende exhibeert een geschrift van den gevangen, Coyet, houdende weijgeringe om op de orde van zijn Ed^t. met den geweldigen te gaen uijt de wooninge van den cipier, daer hij bij provisie in geordonneert is, omdat het gebouw aen de Westzijde van het stadhuys dreijgde in te vallen, naer een plaetse aen de Oostzijde van

het gemelte stadhuijs, voor hem bereijdt en schoongemaect, ende is goetgevonden ende verstaen te persisteren bij de voornoemde ordre; — 1665, 4 December, bl. 398, Soo is mede ter vergaderinge van haer Edt. gesien de projecten en aftekeningen van het metselwerck, aen d'Westzijde van het stadhuijs te maeken, en is goetgevonden het-selve te besteden aen d'gene, die het tot de minste prijs sal willen aennemen, en dat op zodanige conditien, als in het resolutieboek onder dato deses staet geinsereert; — 1665, 14 December, bl. 408, Omtrent de middag is het metselwerck, aen de Westzijde van het stadhuijs te maeken volgens het besteck, in de resolutie onder dato 4 deser geinsereert, aengenomen bij den burgers, Jacques Boulan voor 19 rds de roede quadraet, een steen dick; ende hebben haer dienaengaende als borgen gestelt den landdrost, Jan Ferment, en den vrijborger, Jacob Hostrock; — 1666, 2 Juli, bl. 100, Nae de middach sijn ter vergaderingh van haer Edē. geaprobeert de conditien, op de welke Jan Jansen de Ruijter aengenomen heeft, het metselwerck van 5 gevangenhuijsen, achter het stadthuijs, en sijn deselve conditien in het resolutieboek onder dato deses geinsereert; — 1672, 16 Juni, bl. 156, Soo is in Rade van India verstaen, om de nodige verbeteringhe aen de gevangenhuijsen achter het stadthuijs te doen, soovele van het erf van den boekhouder, Adriaen van Hosten, nogh tot taxatie aen te nemen, alsoo hem daertoe niet ongenegen is thonnende, — 1672, 26 Juli, bl. 199, Soo is oock in Rade van India goetgevonden het werk, dat aen 't opmaeken van de gevangenhuijsen achter 't stadthuijs nogh resteert, aen te beveelen de heeren presidenten der collegien van justitie, Pieter Anthonis Overtwater en Cornelis Speelman; — 1672, 2 Sept., bl. 237, 's Avonts, naer 't gebeth, is in Rade van India op het gedane rapport van d'heer Overtwater en Speelman wegens de twee huijsen en erven, door haer Edē. gecoght volgens commissie, bij resolutie van 29 July genoteert, het eene van den boekhouder Adriaen van Hosten

voor 2200 rds en het ander van de Weescamer, toebehoort hebbende d'erfgenamen van Sr. Adriaen van den Been salr. voor 1000 rds., goetgevonden de betalinge soo te laten geschieden". In 1707 stond er een nieuw stadhuis, het 4e waarover men o. a. Heijdt kan raadplegen, en dat er nu nog staat.

De voorzaal van het 3e stadhuis werd blijkens Plakaat van 1660, 15 Maart (II, bl. 333), gebruikt voor vendutie's, op Dinsdag en Zaterdag, 's morgens te 8 ure, en volgens de plakaten van 1669, 27 Augustus, en 1676, 27 October, (II, bl. 485 en 579) voor predicatie's. Het plakaat van 27 Augustus 1669 vindt zijn reflex in het Dagregister, 1669, 27 Aug., bl. 393, „Na de middagh is in Raede van India op het voorstel van den Eerw. Kerekenraedt goetgevonden de voorsael boven op het stadthujs te laten prepareren om aldaer te komen predieken des Sondaghs voormiddagh in 't Portugees en 's naemiddags in 't Maleijts". Dat van 1676 is nog niet uitgegeven.

Bezuiden het Stadhuis lag in de Oosterstad, aan de Oostzijde van de Heeren- of Nieuwpoortstraat, tusschen deze en de rivier, dicht bij de Nieuwpoort, het Sieckenhujs, Gasthujs of Hospitaal. Behalve naar de beschrijving van Nienhoff, dient daarvoor verwezen te worden naar Swavingh's opstel, dat voor alles de sanitaire geschiedenis der stad beoogde te leveren, en dus voor dit gebouw of deze inrichting bovenal geraadpleegd worden kan. De bijzonderheden, die men in het Dagregister, tot en met 1673, aantreft, zijn dezen. Dagregister 1661, 3 October, bl. 296, „Is mede goedgevonden langs aen het ziekenhujs, op de straet naer de Nieupoort gaende, 3 woningen te maken voor den siekentrooster, barbier, en . . . in plaetse van de gene, die binnen het ziekenhujs gestaen hebben, ende door het omwaeijen van een groote boom onlangs gedestruceert zijn; — 1671, 6 Januari, bl. 243, 6 d^o. nae den middagh is in Raede van India goetgevonden en vastgesteld het hospitaal ofte sieckenhujs, dat nu seer bouwvalligh is en niet wel

langer staan can, metten eersten te laten vernieuwen en op soodanige wijze te bouwen, als onder dato deses bij het resolutieboeëq can worden naar gesien;— 1672, 23 Maart, bl. 69, Des achtermiddaghs is door den docter anatomicus, Joannes Terbeeck, alhier ter stede gedaen de eerste oratie in de nieuw opgerechte anatomiekamer ten aenhooren van verscheijde liefhebbers, sijnde hier van te voren de navolgende gedruckte notificatie bekent gedaen: Notificatie: De Gouverneur Generael en Raden van India hebben de medicijne en chirurgije begunsticht en opgerecht een anatomie kamer bij de nieuwe poort, daer voor desen d'eerwaerde predicant, Leonarts, gewoont heeft, weshalve aen de liefhebbers wort bekent gemaectt, bijzonderlijk aen de doctoren en chirurgijns gerecommandeert, om aenstaenden Donderdagh, sijnde den 23^{en} Maert, 's achtermiddags precijsten 3 uren haer aldaer te willen laten vinden, alwaer de doctor en voorleser der anatomie door een publieque oratie de eersten intrede sal doen; vorders ook op den gesetten tijdt in de weeck de publieque lessen met hare presentien te helpen bijwonen; onderstont: Ter ordonnantie van haer Edelheijt (was getekend): Andries Cleijer, med. doctor.

De Nieuwpoort, in 1631 gebouwd, die men door moest om de Zuidervoorstad te bereiken, moest ingevolge het besluit van 1677, 7 December (Ned. Ind. Plakb., II, 587), tot na zekere predicatie buiten de stad daar, open blijven, „opdat degeene, die in de stad woonachtigh waren en haer mede tot het aenhooren van Godswoort aldaer wilden verwoegen, weder binnen mogten geraecken”. De oude bepaling omtrent het openen en sluiten der poorten vindt men Ned. Ind. Plakb. I, bl. 68, 1620, 18 Augustus, 8°, „opdat het openen ende sluijten van de stadspoorten een iegelijk kundigh sij, ende oock wanneer ijder ambachtsman 's morgens aent werck sal treden ende 's avonts van de straet ende tijt de herbergen ende kroegen vertrecken, alle degene die aldaer niet te doen en hebben, soo sal de clocke vant stadhujs drie mael des daeghs geluijdet werden, eens des

's morgens de clocke vijf uren ofte halff ses, eens des avonts in de schemeringh als men de poorte sluijt, ende eens te negen uijren daernaer als een ijder vrij burger oft vreemdelingh, niet nodich buijtens huijs te doen hebbende, van der stracten ende uijt de herbergen ende kroegen sich naer huijs begeven moet".

Over het bouwen van bamboe woningen, en het gebruiken van atap-dakbedekking moest in het voorafgaande reeds het een en ander gezegd worden.

Tot nadere toelichting van het reeds gereleveerde en om een soort van overzicht te geven, veroorlove de lezer, dat te midden dezer mededeelingen daarbij ook even uitsluitend stil wordt gestaan. Er moet daartoe veel in extenso uit het Ned. Ind. Plakaatboek worden overgenomen. Dit vindt zijn verontschuldiging in zichzelf, en zal, naar gehoopt wordt, schrijver dezes niet al te zeer worden kwalijk genomen.

Dat deze materialen in het oude Batavia veelvuldig werden gebruikt, is begrijpelijk, en het schijnt dan ook dat men er zich niet tegen verzet heeft, vóór om zoo te zeggen de nood aan den man kwam.

Na de belegering van de stad in 1628 volgde den 20^{en} December van dat jaar nog een besluit, waarbij voorschriften werden gegeven nopens pannen- en atappen-daken. In Ned. Ind. Plakaatboek, I, bl. 240, leest men, onder den gemelden datum, dat de Magistraat, daartoe aanleiding vindende in den steeds meer en meer dreigende aanslagen op Batavia van de zijde der Javanen en van hunne adherenten, bepaalde

1°. alwie tusschen het Kasteelsplein en de bastions Braband en Utrecht, bewesten de groote rivier, — dat was in de verkorte, ommuurde stad, zooals deze gemaakt was tijdens het beleg van 1628, want waar Braband lag, vond men later de punt Holland, en Utrecht werd Gelderland, —

één of meer steenen huizen, niet met pannen „ofte tichelen” gedekt, bezat, moest die huizen daarvan voorzien „ter eersten gelegen theijt ende soo haest de materialen daertoe te krijgen zijn.”

2°. alwie „in dit voorsz. begrijp” erven, met bamboe huizen betimmerd of niet betimmerd, bezat, mogt aan het repareren of bouwen dier huizen „geen excessive onkosten” besteden, maar moest zich „in alle neersticheijdt verdiech maecken om op 't spoedichtste hare erven met steene huijsen te versien.”

Wie hiertoe niet kon besluiten, moest „in tijts” zijn erf „in dese voorsz. beslooten stad gelegen”, verkoopen onder voorwaarde, dat den koper het erf met een steenen huis zoude betimmeren.

Hem zoude bezijden, „buijten de beslooten stad”, of bewesten de groote rivier een erf worden aangewezen, waarop hij „vooreerst” slechts bamboe huizen zoude mogen bouwen.

Dit laatste is vooral opmerkenswaardig. Bezuiden de besloten stad was het terrein, dat later de zuider voorstad ging heeten, geheel geseerd, behalve het oude Hollandia, de bekende Kota Tajoli (voor dezen naam zie men wat indertijd in deze mededeelingen daarover is opgemerkt) of Kota Tai. Men wilde het terrein vrij houden, ook met het oog op mogelijk gevaar van den vijand, en daar zouden bamboe woningen juist toe geschikt zijn, men zou ze in geen tijd kunnen afbranden. Bewesten de rivier zouden zij ook geen kwaad kunnen. Wel was oorspronkelijk ook het plan geweest, zooals het later weer werd, aan die zijde van het water de stad uit te bouwen, men denke slechts aan de onder Coen tot een preuve gegraven gracht in beginsel, maar op dat oogenblik, in 1628, had men daarvan afgezien. De Oosterstad was ook aan de rivierzijde ompaggerd, en versterkt met blokhuisen.

Een bevestiging van de veronderstelling, dat het toestaan, neen het verordonneeren van het bouwen met bamboe op

die terreinen met die bedoeling geschiedde, geeft Ned. Ind. Plakaatboek I, 301, 27 Sept. en 1 Oct. 1633. Er werd zelfs verboden op de gronden van de latere Zuider voorstad boomen te planten. „Het respectabel ende redoutabel aensien van des stadts zijder muijren, dat nochtans tot schrick, affkeer ende verwonderinge van onsen vijant, den Mattaram ende andere inlantse prinsen in allen manieren behoort geconserveert te werden, werd „gants ende gaer benomen” door den aanplant van boomen op de „erven, thuijnen ende gronden, gelegen bij zijden de nieuwe stadspoorte (de Nieuwpoort is van 1631) ende benoorden de groote rivier.” Op die terreinen mochten alleen „aertvruchten ende moesthuijnen gehouden” worden. De boomen, die „daar gestaen hebben ende geset sijn vóór ons aecomste alhier” mochten voorloopig „praecario” blijven staan, maar zouden uitgeroeid moeten worden bij de „eerste machtige aecomste eeniger onser vijanden in Batavias lantschap om ons te beschadigen”.

Belangrijk is het in dit opzicht het gezicht op Batavia in Valentijn's Oud en Nieuw Oost-Indië te vergelijken. Die plaat laat ons zonder twijfel Batavia zien in een toestand, die anterior is aan den tijd van dien ijverigen verteller. Bezuiden de eigentlijke stad, bezuiden de punt Gelderland, ziet men niets dan een open terrein, waarop dicht bij de rivier, eenig en alleen, de oude benteng Hollandia of Kota Tai nog te zien is.

De hand is aan het besluit van 20 December 1628 niet gehouden. Ook werd er een nieuw plan voor de stad gemaakt. De rivier werd recht gelegd, de Oosterstad in het Noorden verbreed, enz., enz., waarvoor men zie wat elders reeds is medegedeeld. In 1633, 20 Aug. en 13 Sept., zie Ned.-Ind. Plakaatboek, I, bl. 294, werden er nieuwe bepalingen uitgevaardigd. Men leest daar:

In de oude stad (d. i. „bij Oosten de oude ende gegraven rivier tot de Oosterburchwal des Tijgersgrachts in cluijs”) mogten geene „riette gebouwen met palmbladeren ge-

deekt' meer gerepareerd worden, tenzij die gebouwen aan alle kanten 24 voeten verwijderd waren van „huijzen met calcik ende steen getimmert ende met hart dack gedeckt”, op straffe van de reparatie af te breken.

Bijaldien aan een steenen huis een dito van bamboe verbonden was zonder aan een ander steenen huis te belenden, dan mogt zoodanig bamboe huis gerepareerd, maar niet nieuw gebouwd worden.

Om eigenaren van bamboe huizen „met onbeswaerde gronden” te helpen in het vervangen dier huizen door steenen huizen met pannen daken, werden hun van Regeeringswege „penningen” aangeboden tegen $\frac{1}{2}$ pCt. per maand, „mits passeerende behoorlijk bescheijt”.

Alwie daarmede niet geholpen kan of begeerde te worden, moest zijn grond „bij vercoopinge quyt maecken ofte ledich laten leggen, ende naer andere gronden omsien, daerse op hare wijze dan oncostelijke naer hare gelegentheit timmeren soude mogen”.

Bij dit laatste had de regeering op het oog terreinen, verkregen „door het graven des binnengrachts aan de Oostzijde der stadt, bequaem tot wooningen gemaect te werden, daer geen steenen huijzen en staen ende alwaer men den burgeren oncostelijk gront sal connen laeten genieten om met riet ende palm dacken te mogen bouwen”.

Dat terrein was het terrein, waar het Bandaneesche kwartier kwam te liggen.

Als een aanvulling van het juist medegedeelde besluit zou kunnen gelden dat van 27 Sept. en 1 Oct. 1633, Ned. Ind. Platkaatboek, I, bl. 301, waarbij een verbod werd uitgevaardigd tegen particuliere stegen, sloppen, wegen en toegangen binnen de stad Batavia, hoewel daarin van brandgevaar niet wordt gerept.

Verscheidene ingezetenen, „door een baetsuchtigen geest gedreven”, hadden „op haer eijgen autoriteit ende sonder eenig consent ofte octroij” achter hunne woningen „zoo groote quantiteit riette huijskens” opgericht, dat daarin

verschejdene „familien van geringe conditien” konden wonen en daardoor het aantal stegen, enz. „bij ons ofte onse predecesseurs met gemeen advijs van den Raad van Indie geroeijt ende geordonneert”, noodeloos vermeerderd.

„Alsuleke particuliere sloptjens ende toegangen niet anders en sijn als sluijpplaetsen voor ongeregelde menschen, nesten van alle stanck; . . . . . 't aensien ende eieraet van een wel gelegen ende geordonneerde stadt” werden daardoor „gedeformeert . . . . . daardoor verscheijden plaetsen ende er van noch ledig ende onbewoont sijn . . . een ijder zich om de cleene cost naer de voorsz. sloptjens begevende, . . . de ingesetene op veele plaetsen in groote stanck ende vijligheijd al te bekrompen, bij ende onder malkanderen sijn woonende”.

Om deze redenen werd gelast, dat alle particuliere sloppen binnen 6 maenden afgebroken moesten worden, op straffen van arbitrale correctie en het „publiequelijk op straet” verbranden der materialen van de alsdan door den officier af te breken sloppen.

In den vervolge zou men „steene ofte riette huijskens tot gemack ende accomodatie van geringe luijden” alleen dan op zijn erf binnen de stad mogen bouwen, wanneer men voorzien was van een „klaer, duidelijck ende expres consent van ons ende den Raden van India, bij authentijque extract onsen resolutien te bewijsen,” op straffe van arbitrale correctie en verbeurdverklaring van de gebruikte materialen.

Sloeg het besluit van 20 Aug. en 10 Sept. 1633 op de Oosterstad, en met beperkingen of vrijlating, in 1641, 23 Oct., zie Ned. Ind. Plakaatboek, I, bl. 464, werd er een genomen voor een gedeelte van de Westerstad. Er werd bepaald, dat huizen, te bouwen te Batavia aan de westzijde van de groote rivier in het blok M, gelegen tusschen de timmerwerf en de Jonkerstraat (de Lepelstraat en de Zandzee), „eeuwigh en altoos” belast zouden blijven met zekeren „vaststaende, erfelijke rente”, om ze zoo als 't ware

te kunnen onteigenen, en het verbod van bouwen met bamboe en atap daardoor ook daar te kunnen invoeren.

Voor de tweede maal had op de aangegeven plaats, waar alle huizen en petakken van bamboe en atap waren geweest, een hevige brand gewoed, waardoor 's Compagnies timmerwerf en „het huijs van den generaelen ontfangh (daer alle de scheepsgereedschappen ende behouftigheden van touwerk, pick, teer, etc. tot de dagelijksche equipagie onder het logiement vander Ontfanger-Generael berusten)” in groot gevaar hadden verkeerdt.

Om die reden besloot de Regeering den grond aldaer te onteigenen, ten einde hen, die daarop weder woningen mogten bouwen, te kunnen dwingen, „met steen in calek ende hart dack” te bouwen.

Maar die grond behoorde voor een groot gedeelte aan minderjarige weezen, wier voogden met die onteigening geen genoegen konden of wilden nemen.

„Naer verscheijden voorslagen ende gehouden cavillatien” kwam men eindelijk overeen, dat de bebouwers van den grond, in plaats van huur, „eeuwigh ende erfelijk” aan de weezen zouden betalen 30 realen van achten per maand, ingaande met 1 Maart 1642.

In 1654 volgde daarop, op 28 October en 2 November, Ned. Indisch Plakaatboek, II, bl. 199, 1° een verbod tegen het bouwen aan de Oostzijde der stad van bamboe woningen en van „kotten ofte huijkens, met atap ofte cadjangs gedeet”, achter de steenen huizen, en 2°. een last tot het deeken „met harde ofte pannen dacken” van „pedacken, achter huijskens ofte kotten”, op de Westzijde van de stad, staande „aen ofte omtrent steene gebouwen, op de breete van een roede ofte 12 Rijnlantse voeten, soo wel achter als ter weder zijde”.

Vrees voor brand, welke, „Godt betert, meer dan te veel”, plaats had, was de aanleiding voor de uitvaardiging van dit stuk.

Aan de Oostzijde van de stad mochten bamboe huizen,

enz., alleen gebouwd worden in Compagnie's slaveukwartier (d. i. het Malabaarsche kwartier) en in de Bandasche buurt.

Ook dit laatste werd verboden in 1667, 7 Juni, Ned. Ind. Plakb., II, bl, 422.

Geen onderscheid werd toen meer gemaakt tusschen de west- en oostzijde van de stad, noch „off deselve staen voor aende straet offte achter op de erven, zoo wel cleijne als groote, daeronder oock begrepen alle thuijnhuijsjens, galderijen, affdaeken, hoenderhuijzen, combuijsden off wat het soude mogen wezen”.

Binnen een jaar moesten de bamboe woningen aan de westzijde van de stad, „die noch op ettelijke plaetsen gevonden” werden, afgebroken worden en „in steen verandert offte ten minste met harde pannen gedeckt”.

Dat dit besluit ook sloeg op het Bandasche kwartier kwam aan den dag in een vorige mededeeling. Hoewel niet alleen, was een hevige brand daár op den 29^{en} Mei 1667, de directe aanleiding geweest tot het nemen van dit besluit.

Dat op den duur die bepaling ook over de Zuidervoorstad moest worden uitgebreid, was een onvermijdelijke noodzakelijkheid, nadat de omstandigheden zich gewijzigd hadden, en dat gedeelte buiten de stad, dat eens tot de stad had behoord, weer bewoond was geraakt, door meer gegoeden, ja zeer welgestelde personen, die er eerst buitens hadden, en daarna zelfs woonhuizen, waarin zij geregeld woonden, en van wie met name genoemd kunnen worden Maetsuijker, Strantwijck, Speelman, Camphuijs. Daarop wijst wat men leest in het Plakaatboek, III, 287, onder 1691, 6 Augustus.

In zijn vergadering van 6 Augustus 1691 overwoog het college van Schepenen, dat „tot voorkominge van de eecesive schade, die, soo wel groote als cleijne, kan toegebracht werden door den brand en welke seer beswaerlijk, om niet te seggen onmogelijk, in de bamboese huijsen grasseerende, te stuijten is, als in den aenvang van de fundatie deser

stad, de timmeragien van soo ligtelijk brand vattende materialen verboden is op en omtrent de plaetsen, daer eenige hujsen van belang stonden, en welke verbod bij diverse plaacaeten verder en verder is g'extendeert, na dat bij aenwas en verbeteringe deser stadt sodanige considerable hujsen verder van 't casteel aff uijtgeset en gebouwt wierden, sulxs eijndelijk het maecken van allerlei bamboese gebouwen, paekhuijzen, afdakken, binnenmuuren, etc. te eenemaal verboden is binnen 't geheel begrip van de stadswallen, sooals men die tegenwoordig siet; ende dat deselve redenen, welke doenmaels militeerden tot het verder uijtbreiden van 't voorsz. verbod binnen dese stadsmuuren, nu ook meriteerden de extentie van dien, ten minsten tot in de Zuidervoorstad, als waerin nu al bereijts een groot getal steene, en daeronder vrij veele aensienelijke hujsen gepermitteert sijn te erigeeren, mits allen welke verstaen is bij extract dezese omtrent de Ed. hooge regeringe te insteren, ten eijnde niet alleen den aanbouw van diergelijke bamboese en atappe getimmerten binnen deser stede voorstad bij plaaccaet verboden, maer ook dat alle de soodanige, allerzijts gemaekte, soo daer als langs de cingels, binnen een korten en peremtoiren tijd afgebroken oft ten allerminsten de reparatien daervan verboden mogen werden, ten eijnde deselve also langamerhand van selfs immers mogen komen te vervallen". Volgens de er bij voorkomende mededeeling van Mr. J. A. van der Chijs werd er geen besluit van de Regeering over deze zaak aangetroffen.

Maar de Zuidervoorstad was natuurlijk begrepen in het verbod tegen „het extrueeren van bamboese en atappe hujsjes of pedaeken, met atap, stroo of andere ruijgte gedeckt, in de voorsteden van Batavia", van 4 November 1746, Ned. Ind. Plakaatboek, V, 417, want onder de benaming „Voorsteden" begreep de Regeering „de eerste blocken ten westen van de stad, het quartier der Chineesen tot aan de Papanger-wacht, de Zuijder voorstadt, na desselfs bekende limiten, en ten oosten de blocken tot aan de zoogenaamde

Paroe's weg". Met dit laatste is wel bedoeld wat vulgo als de Parveesche weg bekend staat.

Binnen den tijd van 6 maanden „of uijtterlijk binnen het jaar" moesten alle woningen dier voorsteden van een pannen dak voorzien, en, zooveel mogelijk, geheel van steen of hout gebouwd zijn.

Ten opzichte van huizen, die dicht bij de kruitmolens stonden, werd er een bepaling gemaakt in 1713. De kruitmolens lagen buiten de stad aan de overzijde van de rivier, op het terrein bezuiden de Zuidervoorstad, het zoogenaamde Kettingkwartier van thans, enz. Dat terrein lag langs het Molenvliet, dat zoo heette om de molens van verschillende soort, die men daar oudtijds vond. Men zie Ned. Ind. Plakaatboek, III, 1706, 5 November, bl. 574, en IV. 1713, en 27 Juni, bl. 32.

Een andere algemeenheid, die hier evenmin onbesproken kan blijven, is het uitdiepen der grachten en het schoeien daarvan. Ook daarop moest in het voorafgaande, hier of daar, de aandacht worden gevestigd, ten gevolge waarvan het noodzakelijk is er evenzoo even in het bijzonder bij stil te staan.

Daarom zij er hier verwezen naar Ned. Ind. Plakaatboek, II, 29, sub 10 November 1643, waar sprake is van een belasting voor het uitdiepen van de Tijgers-, Amsterdamsche, Groene en Leeuwinnegracht te Batavia en voor het maken van steenen kaden daarlangs.

Deze grachten waren allengs zoo ondiep geworden, dat geen vaartuig meer daarin varen kon. Ook veroorzaakten „de uitrijvende quade dampen" allerlei ziekten. De Regeering wilde daarom die niet beschoeide grachten in orde laten brengen, maar zag tegen de kosten op. Zij gelastte mitsdien het Collegie Schepenen „hierover met de voornaemste burgers en eijgenaers der gronden te sprecken, haer genegentheijt tot gemelte goede werck te hooren ende

met eenen te overleggen, hoe ende in wat manieren men op 't gevoechelijckste 't bedraegen van 't een en 't ander soude connen vinden, alsoo naer gemaecte overslagh dit uijtgraeven ende schoeijen t'saemen omtrent 30.000 realen sal coomen te costen". Hoe de omslag der belasting over meer of minder belanghebbende personen bij deze zaak was, doet er hier niet aan toe. De Regeering vereenigde zich met het voorstel van Schepenen, zooals men het t. a. p. vindt, en nam op zich „over de gemelte grachten te leggen de noodige bruggen, meede van steen ende calcck, insgelijcx oock de trappen die daer benevens vereijsschen".

Bij plakaat van 6 April 1654, Ned. Ind. Plakaatboek, II, 188, werd (op nieuw) de contributie vastgesteld, welke voor het uitdiepen van de grachten van het oostelijke deel van de stad Batavia moest opgebracht worden door hen, die aldaar aan grachten of in straten woonachtig waren.

In Daghregister 1668, 31 Januari, bl. 20, vindt men verder, „Nae de middagh is bij haer Ede in Raede van India goetgevonden den heer Joan Thijssen te committeren om met heeren Schepenen deser stede eens te sien ende te overleggen, op wat wijze best gediept ende schoon gemaect souden connen worden de grachten ofte burghwallen binnen dese stadt, de welcke bij laeg waeter bijnae geheel droogh vallen en dienvolgende stanck ende ongesontheit comen te veroorsaecken", met dit gevolg, Daghregister 1668, 9 Maart, bl. 41, „Voorts is bij haer Ede. goetgevonden een van de dwersburghwallen deser steede door 's Comps. slaven te laeten uijt diepen tot een preuve".

In 1672 was het weer noodig, of er was intusschen niets van gekomen. Daghregister 1672, 18 Januari, bl. 15, „Soo is mede verstaen en gans nodig geacht, dat de grachten van de statsburghwallen, die seer ondiep ende onsuijver sijn geworden en een seer leelijke stanck geven, gediept en gereijnicht worden; tot dien eijnde is goetgevonden den heer Pieter van Hoorn te versoecken met het collegie van schepenen deser steede te overleggen hoe ende op wat

wijse sulx oncostelijckx voor den borger en andere inwoonders sal connen geschieden". Waarna in 1673, Ned. Ind. Plakaatboek, II, 567, op nieuw eene belasting voor het uitdiepen en reinigen der burgwallen en het reparereen der kaden te Batavia werd ingesteld.

10 April 1685 moest men weder op de zaak terug komen, 29 Januari 1686 werd zij op nieuw geregeld, en zoo ging het geregeld door tot 14 September 1748 de belasting bekend onder den naam van „een halve maand huishuur” voor goed, zooals men zeggen kan, werd ingevoerd. Daarvan het verloop na te gaan, kan niet op onzen weg liggen. Hier zij er slechts op gewezen, dat het vervuilen der grachten reeds lang vóór de hevige aardbevingen van 4 op 5 Januari 1699, die een uitbarsting van den Salak vergezelden, geconstateerd kan worden. Daarvan kan men een beschrijving vinden in de Resoluties van 7 en 14 Januari 1699, en bij Abraham Bogaerts, Historische Reizen, 1^e Boek, bl. 170. Aangehaald vindt men de bedoelde pericope in noot 2, op bl. 55 van Verh. Bat. Gen., deel II, bij het opstel Bericht wegens de zwaare aardbeving van den 22 Januarij 1780, door Mr. J. C. Radermacher. De maatregelen, die toen genomen werden tot uitdieping der grachten, enz., vindt men in Ned. Ind. Plakaatboek, III, 1699, 7 en 13 April, bl. 458.

Over de Zuidervoorstad, waarbij nu nog even verwijld moet worden, valt na hetgeen gaandeweg hier reeds kon worden geplaatst, niet veel meer te zeggen. In het voorafgaande moesten reeds allerlei bijzonderheden te berde gebracht worden. Men zie slechts de losse mededeelingen over Kota Tai, Buijren, de buitenplaats Batenburg, het Malabaarsche kwartier, de Houttuinen, de arakbranderijen, het bouwen met bamboe en atap, de plaatsen die over de onveiligheid der omgeving van de stad aangehaald werden in Een plattegrond van Batavia van 1632. Het is niet noodig, noch wenschelijk, dat alles hier te herhalen.

Vóór 1628 vond men er de redoute van Jan de Brasser, de redoute Hollandia, het Sieckenhuijs, de Kerk, de tuin van Hendrick Lievensen, de Tajjoleesche gracht en het einde van de Tijgersgracht; zij werd geheel gerasceerd, op Hollandia na, en kwam eerst langzamerhand, na een tijd lang open te zijn gehouden, weer op. Men mocht er niet bouwen dan met bamboe en atap, men mocht er geen boomen planten, slechts laag opschietend gewas, en het gezicht op Batavia, dat men in Valentijn's Oud- en Nieuw-Oostindien aantreft, geeft er een voorstelling van hoe het terrein van de Zuidervoorstad er, gedurende eenigen tijd, heeft uitgezien, open, onbebouwd, onbewoond; slechts Hollandia stond er, dat, in de werkelijk zeer benarde dagen der belegeringen, stand gehouden had, en daarom dan ook, later bij Regeeringsbesluit, moest blijven staan, en dit dan ook langer dan een eeuw, tot 1766, nog gedaan heeft.

Gaandeweg is daarin, zoo nog niet onder Speex, langzamerhand onder Brouwer en van Diemen verandering gekomen.

In 1633, zie Ned. Ind. Plakaatboek, I, 1633, 2 en 7 Juni, bl. 291, had de Regeering haren veestapel te Batavia verkocht, o. a. omdat „de koebeesten door den pachter zoo nijtgemolcken werden dat het aengroeijen der calveren gantsch is vervallende”, maar als men zich herinnert hoe de koestal van de Compagnie, die bij Dirxland lag (d. i. dicht bij de plaats van het latere fort Jakatra, thans Djambatan merah), en nog eens die Coestal, in de citaten over de onveiligheid der omgeving, het punt van taquineering door de Javanen was, dan begrijpt men dat ook andere omstandigheden nog hebben medegewerkt om die koestal op te heffen, en het aanfokken van runderen in handen van particulieren te geven. Dezen zochten de plaats voor hunne stallingen natuurlijk dichter bij de stad en moeten ze gevonden hebben op het terrein van de Zuidervoorstand, waar men Baucke de Boer en Ambrosius van der Keer, met hun „koebeesten” dan ook aantreft, zie Dagregister 1634, 11 December, bl. 455, terwijl *ibid.* bl. 422, sub 1 December, ten

overvloede nog blijkt, dat 's Compagnies koestal was opgeheven, want daar wordt gesproken van een plaats „bij suijen daer de Coestal heeft gestaen”. Was in 1628 het besluit geslagen voor het slechts met bamboe bouwen op het terrein van de Zuidervoorstad, en 27 September 1633 dat van het openhouden van het terrein, uit het citaat 1634 blijkt duidelijk, dat daar koestallen waren, niet minder dan uit het verbod tegen het stallen van buffels en koeien in de voorstad (d. i. de Zuidervoorstad) van Batavia, Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1648, 30 November, bl. 129. En dat het bedoelde terrein, ook op andere wijzen, in dien tusschentijd eenigszins bebouwd moet zijn geraakt, volgt uit het permitteeren van het bouwen met bamboe daar, uit Daghregister 1633, 13 Juni, bl. 126, waar gesproken wordt van „2 à 3 bamboesen huijskens” die in brand gestoken werden, en lagen „in den thuijn van Hendrick Lievenzen zaliger” (d. i. zoo ongeveer waar men thans nog de bocht van de Riebaldsgang vindt), en uit Ned. Ind. Plakaatboek, I, 1642, 27 Mei, bl. 471, een verbod voor vrouwen zich verder buiten de poort van Batavia te begeven dan tot aan de eerste „corps du garde ofte buijtenwacht”. Zonder nadenken, zoo leest men daar, begaven zich meermalen vrouwen te voet of te paard, dan wel in vaartuigen naar de „waterplaets ende andere plaijsante gewesten omme haar vermaeck te scheppen”, waar zij echter gevaar liepen van door „boschroovers, straetschenders, Javanen en de andere onse vianden” overvallen te worden. De Waterplaets lag over de rivier, ter hoogte van Glodok, waar thans het Kettingkwartier gevonden wordt. Was het terrein tot daar open geweest, dan zou het toch zeker tot op die plek ook wel veilig geweest zijn.

Met dit alles klopt het tooneel van het terrein der Zuidervoorstad gegeven door den plattegrond van Clemendt de Jonghe, 1650. Men vindt er paden, wegen, grachten, sloten, kleine huizen (bamboe woningen), een enkele tuin. Het geheel doet zich voor als ook sommige gedeelten der Westerstad, nog niet druk bewoond, en zeker nog

niet bebouwd met grootere, steenen heerehuizingen met trapjesgevels.

Het Daghregister, dat zulke belangrijke gegevens verstrekte over de omgeving der stad tot in 1636, omdat er van omstreeks dien tijd een doorlopende reeks van jaargangen van voorhanden is, is van dien tijd af tot op 1663 slechts in enkele jaren vertegenwoordigd (1640, 1641, 1647, 1648, 1653, 1656, 1657, 1659, 1661), en dan nog daarenboven af en toe nog onvolledig, terwijl 1647, 1648, 1656 en 1657 nog niet uitgegeven zijn. Onder deze omstandigheden kan men er zeker van zijn, dat veel ons ontgaat, althans nog op dit oogenblik, wat hier het vermelden zeker waard zou zijn, doch hetgeen uit de reeds uitgegeven deelen opgelezen kan worden, is op zichzelf ook zeer de moeite waard, en zij hieronder in den trant dezer mededeelingen bekend gesteld.

Daghregister 1659, 23 Aug., bl. 170, verhaalt, „Van middach stort een buitenmuij van de pedacken van d'heer lantdrost, Jan Fermant, staende bij de lantpoort, nevens sijn woninge, in, waeronder een Chinese vrou dood blijft, zijnde anders sonderlinge geen schade geschiedt, dan dat bij den eijgenaer met het hermaken can geboet werden". Op deze pericope werd vroeger reeds eens gewezen, omdat verondersteld werd dat met de Lantpoort daar de Nieuwpoort zou kunnen zijn bedoeld, en dan slaat zij op de Zuider voorstad. Daaraan is onderwijl bij mij eenige twijfel gerezen, omdat er verder slechts over het erf van Jan Fermant bij de Dietzpoort wordt gesproken, wat mij aanleiding gaf te vragen of wellicht niet deze poort met Lantpoort kan zijn aangeduid. Ik ben niet in staat het uit te maken, dit moet aan een ander of aan den tijd worden overgelaten. Is het zoo, dan heeft dit bericht geen betrekking op de Zuidervoorstad.

Het eerstvolgende vindt men Daghregister 1664, 21 en 22 Augustus, bl. 344. Er is in de Zuidervoorstad reeds een groote verandering gekomen, de Gouverneur-Generaal,

Joan Maetsuijcker, heeft er zijn „thuijn”, d. w. z. zijn buiten.

Nadat Maetsuijcker den 11 Juli 1664 het lijk zijner 3 Juni 1663 overleden eerste gemalinne, Haesie Berkmans, „een deughtsame, goedaerdige en godsaalige matroone, wiens verlies bij veelen betreurt en beklaegt werdt”, en met wie hij 28 jaeren getrouwd was geweest, Daghregister 1663, 3 Juni, bl. 225, van uit de Kruiskerk, naar de Kasteelskapel had doen overbrengen (Daghregister, bl. 280), trad hij den 31 Juli daaraanvolgende in ondertrouw met de weduwe van den Heer Simon Cos, van haarzelve Elisabeth Abbema, de bruid van Johan van Dam (voor deze historie zie men Valentijn IV, 1, bl. 302), en huwde haar den 20 Augustus, waarna de bruiloft gevierd werd op de twee daaraan volgende dagen.

Daghregister 1664, 31 Juli, bl. 300, Na de middagh heeft zijn Edt., de Heer Gouverneur Generael, Joan Maetsuijcker, voor commissarissen van huwelijksake, die in zijn Edts. wooning (in het Kasteel is zonder twijfel de bedoeling) compareerden en vergaderden, ondertrouw gedaen met mevrouw Elisabeth Abbema, weduwe wijlen d' heer Simon Cos, zalr me, in zijn leven extra-ordinaris Raed van India, ende werden de heeren Raden van India, de fiscaal, baillu en secretaris, nevens hare respectieve huisvrouwen, op de voorbruijloft des avents genoodigt;— 1664, 3 Aug., bl. 306, Op heden heeft zijn Edt., den heere Gouverneur Generael, Joan Maetsuijcker, zijn eerste houwelijkspromulgatie gehad met d' eerbare juffrouw Elisabeth Abbema, weduwe wijlen d' heer Simon Cos, zalr, in zijn leven Raed extra-ordinair van India en Gouverneur in Amboina; -- 1664, 20 Aug., bl. 342, 20 do. voor de middagh is zijn Edt. d' heer Gouverneur Generael, Joan Maetsuijcker, hier in 't Casteel in den houwelijken staat bevestigd met mevrouw Elisabeth Abbema. Zijn Edt. haelde mevrouw, de brugd, met de carosse uit hare woning, in de stadt staende, tot in het casteel, vergeselschap met de

heeren speelnoots, Carel Hartsink, directeur Generael en Nicolaes Verbrugt, ordinaris Raed van India, nevens hare respective huijsvrouwen, en bragt deselve in de predikzale, houdende in het zitten deselve ordre ende rang als onder haer Ed^t. altijd gebruikelijk is geweest. De gequalificeerste ministers en de juffrouwen, in 't casteel woonende, mitsgaders de heeren van Hoorn en Cops, nevens hare huijsvrouwen, ook d' heer fiscaal, ds. Leenders en Heussens waren aldaer mede tegenwoordigh. Voor de predicatie las de voorleser de historie van Jacobs vrijagie ende houwelijk uijt Genesi. Daernae wierd gesongen den 113^{en} psalm. Dr. Cornelius Lindius, die de predicatie dede, nam zijn text uijt het boek Ruths Cap^l, 4, vers 11, lujdende als volgt: Ende al het volk, dat in de poorte was, mitsgaders de oudsten zeijden: wij zijn getuijgen; de Heere make dese vrouwe, die in u huijs comt, als Rachel en Lea, die beijde het huijs Israels gebout hebben; ende handelt kloekelijk in Ephrata ende maekt uwen naem vermaert in Bethlehem; zeer applicabel tot de tegenwoordige handeling. Nae de predicatie en de gewoonlijke gebeden, mitsgaders de solemnisatie des houwelijks, is gezongen den 128^{en} psalm. De brugge van 't casteel was met groente besteken en de weg van de poorte des casteels tot aan het huijs van zijn Ed^t. na deses lantswijze met gallerijen van clappustacken en andere groente en bloemen alomme verciert; — 1664, 21 en 22 Aug., bl. 344, 21 do. wert de tweede dag van de bruiloft van zijn Ed^t. geviert, 22 do. heden wort de burijloft gesloten in zijn Ed^{ts}. thuijn, staende bujten de Nieuport, aen de groote rivier, alwaer de heeren Raeden van India ende eenige weijnige van de bruijloftsgasten ende jonge luijden, zoo te perde, als met de carossen, haer laten vinden.

Van deze tuin gewaagt ook Nieuhoff, bl. 226, „Buiten Batavia, op de groote riviere, staet ook het huis van eenen voornamen burger, Strantwijk geheeten, dat weleer het speelhuis van den steehouder, de Heer Johann Maetsuijker,

was. Het is zeer, luchtigh en lustigh, met een aerdigh en antyks dak en voor met een uitstek getimmerd. Het heeft een schoone tuin, die met allerhande vruchtboomen en bloemen beplant is." Dit bericht is daarom zoo opmerkelijk, omdat Nieuhoff in 1670 Batavia, na een herhaald verblijf daar, in 1654, 1657, 1659 en in 1667 — 1670, voor goed verliet, terwijl Maetsuijker tot 1678, in welk jaar hij 2 Januari stierf, aan de regeering bleef. Daar Nieuhoff van het huis en de tuin spreekt als reeds overgegaan in handen van den Heer Strantwijk, moet Maetsuijker dit buiten dus reeds een jaar of 8 vóór zijn dood van de hand hebben gedaan.

Gijsbert de Davidt Strantwijk, want deze zal de nieuwe eigenaar wel geweest zijn, werd 21 Januari 1670 gekozen tot diaken, 21 Mei 1671 bij continuatie tot schepen, 19 Augustus 1672, toen „na deliberatie in Rade van India goetgevonden (was) het collegie van heeren Heemraden met nog drie leeden te vestercken," tot heemraad, en 2 Juni 1673 tot boedelmeester. Dat hij, hoewel burger zijnde, tot de notabelen en welvarende lieden van Batavia behoorde, kan blijken uit Daghregister 1671, 1 November, bl. 466, „maar alsoo pangeran Loor ordre van den Coning (van Bantën) hadde om de eerste chaloup, die van Batavia daer moghte aencomen om te handelen, in arrest te houden, soo had hij verleden week de chaloup van den vrijborger, Backer, waermede de mons^{rs}. Qualbegen, Schimmelpenning, de Vicq en Strantwijcq om een speelreijs waren aengecomen, doen arresteren; maer omdat deselve om geen negotie daer waren aengecomen, is deselve chaloup door ordre van den Coning weder gelangeert; — 1672, 2 Augustus, bl. 212, Ook is op 't versoek van den borger, Gijsbert de Davidt Strantwijk, toegestaen, dat een scheepjen nae Arrakan zal mogen senden, mits niet aendoende Benggale off eenige handelcomptoiren van d' E. Compe.

Het toenemen van de bevolking in de Zuidervoorstad blijkt uit het feit dat men er een school, onder de redout

Buijren had, die in 1666 (zie Daghregister, 1666, 21 Sept., bl. 151) vernieuwd moest worden.

In 1668 had er tweemaal een belangrijke brand plaats. Daghregister 1668, 2 Sept., bl. 151, Nae de middagh zijn in de voorstadt buijten de Nieuwpoort, in de straat tusschen deselve poort ende de eerste brugge aen de Westzijde, 6 bamboese woningen afgebrant, sonder dat men weet, waer door de brant ontstaen zij; — 1668, 3 Dec., bl. 216, Nae de middagh omtrent 4 uren zijn buijten de Nieuwpoort tegenover de thuijn ofte woningh van den luytenant, Fredrick Hendrick, omtrent 70 bamboese woningen in minder als een uur tijd door het vuur verteert ende afgebrant, toebehoorende aen de weduwe van Joan Hartman, in sijn leven coopman en dispencier in Comp^s. provisiemagasijn alhier, zijnde gemelte brant, soo men niet anders en weet, alleen ontstaen door ongeluck ofte onvoorsigtigheid.

In 1672 werd de brug buiten voor de Nieuwpoort vernieuwd, en kreeg Speelman permissie om, op eigen kosten, even boven de reduijt Buijren, over de Grootte rivier, een brug te laten maken. Of de brug bij de Nieuwpoort, die vernieuwd werd, die is welke men op de plaat bij Nieuwhoff, „De Nieuwe Poort”, ziet, schijnt, om den achtergrond, wel aan eenige bedenking onderhevig te zijn, en op mij maakt het sterk den indruk, dat deze nieuwe poort de Dietspoort wezen moet. Het besluit omtrent de brug bij de eigentlijke Nieuwpoort luidt, in Daghregister 1662, 1 Juli, bl. 174, „En alsoo de brugh buijten voor de Nieuwpoort nootsaeckelijck moet vernieuwt worden, soo is eijndelijck naer veel beradens mede goetgevonden daer te laten aenvallen ende te doen maeken met vier steene boogen ende een valbrugh in 't midden van 14 voeten langh, mitsgaders aen de eijnden de hoofden met ruim uitgespreijde vlogels om door wagens en carren te min misgelopen te connen worden”. Speelman's brug moet gelegen hebben, dicht bij, maar lager dan de plek waar men het gedenkteecken aan het verraad van Pieter Erbervelt vindt, men zie slechts

Daghregister 1672, 2 Sept., bl. 241, reeds aangehaald, toen er in deze mededeelingen over Buijren in 't bijzonder gesproken werd. Zij moet dicht bij zijn buitenplaats, Batenburg, gelegen hebben, die men met de gegevens, zie de mededeeling daareven reeds gedaan, zoekt op het terrein, waarop de redoute Hollandia stond. Toch vraagt men zich af of men dit buiten, dat later ook door Camphuis bewoond werd, ten minste niet gedeeltelijk aan de overzijde van de rivier heeft te zoeken, op welken oever het eigentlijke Batenburg, de benteng, gelegen heeft. Zonder twijfel was deze tuin een andere dan de tuin van Speelman, die meer dan eens elders in het Dagregister genoemd wordt, en naast, beoosten, het Kasteel lag.

In 1673 werd er meer orde op de wegen of hoofdwegen in de Zuidervoorstad gesteld, want men leest Dagregister 1673, 8 Aug., bl. 218. „Op 't ingediende request van Aletta Backers, weduwe van wijlen Jacob de Bock, om te weten hoe het met de roijninge door haer hujs en erf bujten de Nieuwe poort sal moeten voortgaan, is verstaen, voor apostil te geven, dat de gemelte roijninge sal stand houden, en over sulx 't selve hujs binnen den tijt van 6 maenden moeten afgebroken werden, tot haer naereght'.

In 1677 was de Christenbevolking buiten reeds zoo toegenomen dat meer dan 8000 inlandsche Christenen „meest alle behoefte luyden" zich „des avonts ende na het afleggen van haer werck seer gaerne" „op of te aen het waghthuijs" buiten de stad Batavia, „daer als nu zedert eenigen tijt is gecatechiseert" „ter plaetse zouden laten vinden," zie Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1677, 28 Sept., bl. 585. Om de ook door lieden uit de stad bijgewoonde, druk bezochte predicatie werd het hier vroeger reeds gemelde besluit geslagen van 1677, 7 December, dat de Nieuwpoort tot na afloop daarvan geopend moest blijven, „opdat degeene, die in de stad woonaghtigh waren en haer mede tot het aenhoren van Godts woort aldaer

wilden vervoegen, weder binnen mogten geraecken", zie Ned. Ind. Plakaatboek, II, 587.

Er rest hier nu nog slechts om er even de verklaring van te geven waarom de Zuidervoorstad, zoo dadelijk en bij de stad behandeld werd. Eigentlijk is dit reeds geschied, want er werd reeds gewezen op den historischen samenhang van dit terrein met de onnmuurde stad. Dat terrein is, hoewel het buiten de muren lag, wellicht nooit anders beschouwd dan als daarmede een geheel uitmakende. Alle plattegronden mij bekend geven, al treft men de andere voorsteden van Batavia er niet op aan, toch steeds de Zuidervoorstad. Slechts de afbeelding op de penning aan Speex aangeboden, doet dat niet.

En het verdient dan ook de aandacht dat in de instructie voor den Landdrost, welke betrekking in 1651 hier gecreëerd werd, en het eerst werd bekleed door Pieter Kemp, van de landen buiten de besloten stad gelegen, die allen onder zijne jurisdictie werden geplaatst, uitgezonderd werden „eeneljk de voorstadt daeronder niet begreepen, te weten, zoo deselve jegenwoordich mette groote revier ende reduijt afgeslooten ende gelimiteert is, nochte oock de singel rontom de stad, die onder den Bailluw zullen blijven, gelijk tot noch toe is geschiet", Ned. Ind. Plakaatboek, II, 1651, 24 Februari, bl. 164, hetgeen bij plakaat van 27 September 1660 (Ned. Ind. Plakb., II, 338) nog eens werd bekend gemaakt, want de jurisdictie van den Bailluw (die in de stad de baas was) omvatte, „de stad, zoo alsse met haer mueren beslooten is, mitsgaders de voorstadt, gelijk deselve gelimiteert ende afgeslooten is, mitsgaders de grote Rivier ende de gracht Buuren, streckende van tegenover punt Geldria voorbij de oude redout Buijren tot in de voorsz. grote rivier", en de jurisdictie van den Landdrost „alles, wat bujten deselve limiten is gelegen". Met landdrost of heemraden, — dit collegie werd 19 September 1664 ingesteld, omdat de landdrost alleen „over de platte landen deser steele geen behoerlijke ordre alomme

en stellen" kon, dus om hem ter zijde te staan, — had de Zuidervoorstad niet te maken. In 1669 werd zelfs bepaald, Ned. Ind. Plakaatboek 1669, 10 October, bl. 485, dat de landdrost „op een bequaeme plaats" buiten de muren van Batavia wonen moest, om bij nacht en ontijden steeds gereed te zijn de lauderijen, enz. tegen roovers en diergelijken te beschermen, of zooals in het Daghregister, 1669, 1 October, bl. 421, staat, — Jan Ferment was, na Ambrosius van den Keer, 1653 — 1656, de 3de landdrost geweest van 1656 — 1669, — in plaetse van den E. Joan Ferment, die nae 't vaderlandt vertrekt, tot landdrost over Batavia's ommelanden te stellen den E. Vincent van Moock, die, om dat ampt te beter waer te nemen, zijn wooninge sal moeten hebben bujten de muren van de stad."

Buiten het stadsgebied, waarbij dan de Zuidervoorstad inbegrepen was, en ten zuiden daarvan, lag 's Compagnies molenwijk, met allerlei Gouvernementsinrichtingen, maar dezen waren daardoor als van zelf buiten het zoo gaandeweg medegedeelde buitengesloten, want zij behooren slechts ter sprake te komen, waar gesproken wordt over de omgeving van Oud-Batavia, gedurende den tijd, waarover deze losse mededeelingen voornamelijk liepen.

Weltevreden, Juli 1901.

INHOUDSOPGAVE
VAN HET
MALEISCHE GEDICHT
SJÂIR RÂDJA MAMBANG DJOEÂRI
DOOR
C. S P A T.

In zijn „Catalogus van de Maleische en Sundaneesche Handschriften der Leidsche Universiteits-Bibliotheek” noemt Dr. H. H. Juynboll het gedicht, waarvan de titel boven dit opstel is geplaatst „een der belangrijkste Maleische gedichten”.

Deze van waardeering getuigende woorden zouden te eerder doen vragen, wat de reden mag zijn, dat tot nu toe zoo weinig aandacht is geschonken aan dit dichtwerk, ware het niet bekend dat de Maleische poëzie in het algemeen zich niet op groote belangstelling kan beroemen.

Een uitgave van de Sjâir Râdja Mambang bestaat niet, althans voor zoover wij hebben kunnen nagaan; een eenigszins uitvoerige opgave van den inhoud zoekt men tevergeefs. In het bekende boek van De Hollander zijn er slechts enkele regels aan gewijd, welke weinig meer dan den titel vermelden. Iets uitvoeriger is Prof. Pijnappel in de Bijdragen van het Instituut (zie de 3e volgrees, deel V), terwijl Dr. Juynboll weder iets meer omtrent dit gedicht te onzer kennis brengt. Ook laatstgenoemde schrijver, die het in den bovengenoemden catalogus bespreekt, geeft daar uit den aard der zaak slechts een zeer beknopte inhoudsopgave. Wil men iets meer omtrent de geschiedenis

van dezen koning Mambang weten, dan is men aangewezen op de weinige manuscripten, welke er van bestaan.

Wij meenen derhalve geen overbodig werk te doen, met van deze tot de belangrijkste der Maleische gedichten behorende Sjâir een meer uitvoerig overzicht te geven, waartoe ons twee handschriften uit de Rijksbibliotheek der Leidsehe Universiteit (Cod. 1896 en Cod. 1955) als bronnen hebben gediend.

Hoewel beide manuscripten abrupt eindigen, zoo besluiten zij toch met een belangrijke gebeurtenis, welke het slot van verhaal zou kunnen zijn. De redacties wijken, wat den inhoud betreft, niet noemenswaard van elkander af; Cod. 1896 telt ruim 4100 dubbelverzen, Cod. 1955 ruim 3600; het laatste is op sommige plaatsen minder gerekt en bovendien iets vroeger afgebroken.

Als de schrijver wordt ons door Prof. Pijnappel en door Dr. Juijnoll genoemd Paněmbahan Boepati van Palěmbang.

Wij stellen ons voor een vrij uitvoerig overzicht van den inhoud te geven met enkele aanhalingen, ontleend uit verschillende hoofdstukken, opdat de lezer zich ook een denkbeeld kunne maken van den vorm, waarin de stof gegoten is.

Een enkele korte aantekening moge vooraf nog een plaats vinden.

Gelijk vele voortbrengselen der Maleische letterkunde, toont ook het hier besproken gedicht op tal van plaatsen groote overeenkomst met andere verhalen. Maleische schrijvers staan in het algemeen duidelijk onder den invloed van den arbeid hunner voorgangers, en het gevolg is, dat men geheele groepen Maleische werken kan aanwijzen, welke deelen een duidelijk geprononceerde familietrek gemeen hebben.

De intrige van hetgeen we het 1^e deel van dezen Sjâir Mambang Djoeari zouden kunnen noemen, n. l. de ontvoering of althans de poging daartoe van een verloofde prinses, en de strijd die hierdoor ontstaat, doen denken aan een der

gelijke handeling, beschreven in het Pandji-gedicht Oenda'an Agoeng Oedâja. De oorlog wordt gevoerd met de meest wonderbaarlijke verdelgingsmiddelen; een soortgelijke beschrijving is te vinden in de Hikâjat Barma Sjahdân. De held van laatstgenoemd verhaal, naar wien het werd genoemd, is in oorlog met Sjah Bôerandân, wiens helper de maharsi Râdja Bâjoe allerlei woeste dieren toovert en o. m. een overstroming oproept om het vijandelijk leger te verdelgen.

Vinden we verder een tweegevecht beschreven, waarin de strijders onverlet blijven kampen, al worden hun ook de ledematen afgehouden, dan herinneren we ons een plaats uit sommige redacties der Maleische bewerkingen van het Râmâyana.

„Eindelijk bestrijden Râma en Râwana elkaar. Râwana is niet te overwinnen, daar zijn hoofden en armen zoodra zij door Râma afgeslagen zijn, weer aangroeien. Daarom gaat Hanumân aan Sitâ vragen, hoe Râwana gedood kan worden, Hij ontnemt aan Mandudau een zwaard, waarmede Râma Râwana in tweeën slijt, maar toch blijft Râwana nog in leven”. (Catalogus van Dr. H. H. Juijnboll, pag. 44).

Niet ongewoon is de rol welke Batâra Kâla in dit gedicht speelt als redder, raadgever en vredestichter. Wij volstaan met te verwijzen naar de Hikajat Tjekel Waneng Pati, waarin vermeld wordt hoe Batâra Kâla een verzoening bewerkt tusschen dêwa Soekmanasa en Mesa Indra Dêwa Koesoema, en naar de Hikajat Pandji Soesoepan Mesa Kêlâna, welker schrijver Batâra Kâla meermalen als raadgever laat optreden.

Stellig zal degene, die eenigszins vertrouwd is met de Maleische letterkunde, niet vreemd opzien, wanneer hij leest, hoe verschillende personen het vermogen bezitten zich in dieren te veranderen (vergelijk Hikâjat Sjah-i Merdân, Barma Sjahdân), of hoe allerlei geesten een belangrijk aandeel hebben in den loop der gebeurtenis. In het hier besproken gedicht wordt vooral dikwijls melding gemaakt van ifrits (reusachtige en machtige demonen.)

Van de groote overeenkomst, welke men in Maleische verhalen aantreft, waar huwelijksfeesten beschreven worden, behoeven we hier verder niet te gewagen.

Uit het bovenstaande kan voldoende blijken, dat de schrijver van het gedicht van Koning Mambang niet weinig onder den invloed heeft gestaan van andere auteurs.

De taal van dezen sjâir munt niet uit door zuiverheid; trouwens de schrijver was een Pëlebanger; geen wonder dat zijn Maleisch doorspekt is met Javaansch. Niet alleen Javaansche woorden, maar ook Javaansche vormen, zijn herhaaldelijk gebezigd. Dit geldt voornamelijk de afleidingen met prefix mē met nasaal, waarbij gewoonlijk het voorvoegsel zelf gemist wordt en alleen de nasaal is overgebleven.

In de onderstaande aanhalingen hebben wij deze vormen, wanneer zij van Maleische stammen afgeleid waren, weder voorzien van een beginletter mīm.

Niettegenstaande de schrijver zijn woorden putte uit twee talen, heeft het vinden van een rijmwoord hem toch nog eenige malen moeite gekost; althans in verschillende coupletten hebben onmiddellijk op elkander volgende regels eenzelfde slotwoord.

Overigens volstaan wij hier met te verwijzen naar de beneden aangehaalde plaatsen; zij kunnen een duidelijk beeld geven van de taal, waarin de dichter zijn gedachten heeft uitgesproken.

Deze aanhalingen zijn ontleend aan Cod. 1896; slechts zelden werd met behulp van het andere handschrift naar verbetering gestreefd. Wijzigingen in den oorspronkelijken tekst hebben wij telkens in een noot vermeld, doch niet de wijzigingen in de spelling. Deze laatste werden op verschillende plaatsen aangebracht, inzonderheid dan, wanneer de spelling van het handschrift minder duidelijk was.

GEDICHT

VAN

Koning Mambang Djoeâri.

Ver boven de aarde, in het luchtruim lag een groot en machtig rijk, Zémindôer 'Alam geheeten, dat bestuurd werd door den vorst Langkâra Indra. Hij was even dapper als kundig, en telde zijn onderhoorigheden bij duizenden. Met zijn gemalin en zijn eenig kind, eene dochter Koesoema Indra, leefde hij omringd door vorstelijke pracht in zijn paleis van blinkend metaal. Toen de prinses veertien jaren telde, waren op zekeren dag hare ouders plotseling verdwenen, zonder dat iemand wist waarheen zij getogen waren; nimmer werd meer iets van hen gehoord.

De pradâna mëntëri nam de teugels van het bewind in handen; hij was alom geacht en gevreesd, handhaafde de oude gebruiken en waakte over de jonge koningsdochter.

Deze was reeds voor de verdwijning van haar ouders, verloofd met Dêwa Sahpri van Bêlantapôera. Hij vertoefde tijdelijk te Zémindôer 'Alam, waar men hem een paleis tot woning had gebouwd, dicht bij het paleis zijner verloofde. Daar vermaakte hij zich met zijn gezellen en trachte hij zijn ontstuiwig verlangen naar het huwelijk te vergeten bij tooneelspel en dans.

Toen hij zich eens begeven had naar de bâlaj roeng sri trof hij daar den pradâna-mëntëri met gevolg. Nadat over en weer de gebruikelijke eerbewijzen waren gewisseld en Dêwa Sahpri plaats had genomen, gaf hij zijn wensch te kennen om spoedig in het huwelijk te treden. De regent van het land wilde echter de plechtigheid nog een jaar

uitstellen; dan zou hij gaarne alle onderhoorige vorsten en dienaren noodigen en kon de verbintenis in allen luister worden gesloten. Mocht de prins hierin bewilligen, dan zouden reeds thans de noodige bevelen worden gegeven. Het voorstel werd goedgekeurd en ras vloog een dë mang door de lucht om tijding te brengen aan de hoofden in alle grens- en onderhoorige landen. Op 's prinsen verzoek zou een nieuw verblijf voor zijn geliefde worden gebouwd, een paleis van louter edelsteen. Dit prachtig bouwwerk verrees al spoedig in den lusthof Bandjâran Sâri, later Asmâra Brangta genaamd. Er was een vijver met kristalhelder water, talloze soorten bloemen verspreidden er hunne geuren, en de paden fonkelden den wandelaar tegen: zij waren bedekt met diamanten. Voor een goede afsluiting werd gezorgd; een zilveren hek weerde elken indringer.

Nadat Koesoema Indra haar nieuwe woning had betrokken, liet Dêwa Sahpri haar verblijf bewaken door een heir van geesten.

Eenige maanden later had de liefde den prins bijna verleid tot een ondoordachte daad; van uit zijn paleis kon hij de prinses zien, haar schoonheid hewonderen; en eindelijk werd zijn begeerte zoo hevig, dat hij naar haar toe wilde, onverwijd, in het nachtelijk uur.

دوله توجه بولن انقار	*	دودق بونگکو سري بنار
عشق براهی تیداء ترکیر	*	مماهن دندم ساعمت سفسار
ترلال ایفن اکن براستری	*	تمباهن ممتنغ فارسن فوتری
اصول بفساون درجا برسری	*	چفکک مانس تیداء توفری
دانس مالینگی امس ترفندغ	*	فوتنه کونغ دادان بیدغ
فندس مجلس بسرن سدغ	*	ممبری عشق نیداء ترسندغ
بگند ممندغ دوار کوت	*	فوتری دالم مالینگی قرصات
صیفقن تیداء ان یغ لنا	*	لقسان گمپر بهارو دفنا
دلوار دفندغ پات بریایغ	*	فارس سفرت گمپر وایغ

ممكن د فذغ برتمبه سايق *	فيغيرن نقسان فاوه دلايغ
ممندغ لال دامت اماتي *	ايلقن فارس بوكن سفرت
سامت بوكنن ددالم هاتي *	حيال ممدغ فارس يع فستي
..... *	.....
براوله بگند دانس تيلم *	سكتيكت دودق هاري فون مالم
توكشكن فارس فرمات نيلم *	ترول رندو قلبو ددالم
باغن له بگند بهيس ديوي *	رندو زن تيدا لاگي توفري
اكن بوتمو اديند فوتري *	مقصودن هندق ماسق كفوري

Gelukkig bedenkt de jonkman zich nog bij tijds.

Wijl hij nog honderd dagen moet wachten vóór hij de prinses de zijne kan noemen, en hij niet zeker is dat hij inmiddels niet voor de verzoeking bezwijken zal, zoo neemt hij het besluit dien tijd in zijn eigen land Bèlantapoëra te gaan doorbrengen. Bij het krieken van den dag reeds, geeft hij den pradâna mëntëri zijn voornemen te kennen den volgenden morgen af te reizen, en drukt hij hem tevens op het hart goed te zorgen voor zijn bruid.

De algemeene droefheid der inwoners vermag niet hem van het plan af te brengen. Het aanbod hem te vergezellen wijst hij af. Dien laatsten dag te Zëmindoêr 'Alam gebruikt hij het maal bij Koesoema Indra en terwijl men lustig feest viert in het paleis, werden de noodige voorbereidselen voor de reis gemaakt. Eerst als hij het paleis verlaten heeft, wordt het droeve bericht aan de prinses medegedeeld.

Als alles gereed is, is de nacht reeds ingevallen. Hij brengt den prins echter geen rust. Vroeg in den morgen begeeft deze zich naar buiten, waar zijn strijdswagen en een bereden volgstoet reeds op hem wachten. Met luide kreten wordt hij verwelkomd, de kanonnen worden te zijner eere afgeschoten, en als hij eindelijk zijn zegewagen bestijgt, schijnt er geen einde aan het getier te zullen komen. Een oogenblik nog, dan vliegt de stoet de wijde ruimte in, en is aanstonds uit het oog der achterblijvenden verdwenen.

Eenige dagen later bereiken de reizigers het doel, zonder dat hun eenig ongeval is overkomen.

Koesoema Indra blijft wel is waar zeer bedroefd achter, maar zij weet haar leed te verbergen en tracht zich zooveel mogelijk te vermaken. Zij wordt hierbij in 't bijzonder geholpen door vier vriendinnen, die haar zijn toegevoegd. Deze meisjes zijn Lila Këntjana, Rĕtna Pĕkĕdja, Rĕtna Mĕngindra en Lila Tjamboean. Alle vier munten uit door schoonheid en vernuft. Zij waren de voornaamste onder de dĕjangs, zeer gehecht aan hare meesteres, en deze wederkeerig aan haar. Door haar toedoen vooral heerschte er vroolijkheid en opgewektheid in het paleis.

In het land Balanta Indra, ook gelegen in het luchtruim, heerschte koning Mambang Djoeĕri. Schoon van uiterlijk was hij als Sangyang Batĕra; hij gebood over millioenen onderdanen, welke zijn onmetelijk rijk bevolkten. Elk jaar werden hem schatten in goud en zilver opgebracht. Zijn paleis was van onovertroffen pracht, zijn vesting van buitengewone sterkte. Niemand evenaarde hem in wetenschap en bovennatuurlijke macht.

Onder zijn talrijke trawanten waren er vier, die zich in 's vorsten bijzondere gunst mochten verheugen. Zij heetten Koeda Djoeĕri, Koeda Pahĕlĕwan, Koeda Sĕntika en Koeda Prawĕra. Allen waren moedige, verstandige en schoone knapen.

Koning Mambang was ongehuwd. Wel zou hij gaarne een levensgezellin hebben, maar het meisje zijner keuze had hij nog niet gevonden.

Daar bereikt hem de tijding van de wondere schoonheid der prinses Koesoema Indra. Hij verneemt tevens dat haar ouders verdwenen zijn, dat haar verloofde haar tijdelijk heeft verlaten en haar toevertrouwde aan de hoede van

den pradâna mëntëri. Deze omstandigheden beletten hem niet het plan te maken, de schoone jonkvrouw, op wie hij alleen bij het hooren van hare voortreffelijkheid reeds verliefd is geworden, te gaan ontvoeren. Hij deelt zijn voornemen mede aan de vier vertrouwelingen, en deze juichen het toe, hem trouw zwerende tot in den dood.

Alvorens te vertrekken meldt koning Mambang aan zijn pradâna mëntëri, dat hij op reis moet, zonder hem evenwel het doel der reis mede te deelen; hij draagt dien eersten der mëntëri's het bestuur over en geeft tevens te kennen, dat hij enkel vergezeld wil worden door zijn vier lijftrawanten. De afwezigheid zal slechts van korten duur zijn.

Spoedig wordt nu de tocht aanvaard; Mambang verandert zich in een hommel; de vier gezellen nemen de gedaante van vogels aan, en gezamenlijk vliegen zij weg. Zonder rusten wordt doorgevlogen, zeven dagen en zeven nachten lang; maar dan is ook Zëmindoêr 'Alam bereikt en strijkt het vijftal, onopgemerkt door de bewakers, in den tuin Asmâra Brangta neer.

Het verhaal meldt verder, dat Koesoema Indra haar gezellinnen zegt zich klaar te maken om met haar naar den tuin te gaan, waar zij wil baden in den vijver, zoodat alles voor het bad benoodigd, medegenomen moet worden.

Allen trokken haar beste kleeren aan en tooiden zich met de mooiste sieraden; de prinses was als een godin zoo schoon. Dan gingen zij naar den vijver, waar Koesoema Indra een bad nam, zich blankette en parfumeerde en van toilet wisselde. Na afloop van deze bezigheden begaf zij zich onder vroolijk gepraat met hare vriendinnen weer naar het paleis, waar slingers en bouquetten werden gemaakt van de in den tuin geplukte bloemen. Dartel als zij was, wierp de prinses met een tros bloemen naar Lila Këntjâna; deze schrikte en zonder te weten wat ze recht zeide, flapte ze er uit: „Pas op!

Mambang!" (1) Beschaamd over haar uitval zweeg ze dadelijk weer; maar haar meesteres voegde haar schertsend toe: „Wat wordt er gepraat van Mambang; hoe zou jij wat van hem weten?" Inmiddels gingen de meisjes al pratende door met het maken van bloemenkransen.

Koesoema Indëra was bij het baden bespied door Mambang Djoeâri; haar zeldzame schoonheid had hem in zwijm doen vallen. Een der getrouwe vogels zijn meester ziende, vloog aanstonds naar hem toe, wiesch hem vleugeltjes en pootjes (Mambang was nog steeds hommel) en bracht hem bij kennis. Daarna nam de vorst zijn gewone menschen gedaante weer aan, zich verschuilende achter een nâga-sâri-boom.

Daar werd hij bemerkt door eenige dâjangs, die in den tuin gebleven waren. Zij dachten een mensch-geworden godheid te zien. Mambang sprak de verwonderde meisjes met zijn wêl-luidende stem toe; zij, verschrikt en beschroomd, vluchtten weg en gingen de prinses het gebeurde vertellen. Deze stuurde aanstonds hare vier getrouwen op verkenning. Zij ontmoetten Mambang, die vroeg wat zij kwamen doen, en op zijn beurt door de jonge dames over zijn persoon en het doel van zijn komst ondervraagd werd; waarop hij het vriendelijk verzoek deed om zijn antwoord aan de prinses over te brengen.

De meisjes beloven zijn woorden over te brengen en haasten zich naar hare gebiedster aan wie zij getrouw verslag geven van het gebeurde, daarbij de schoonheid van Mambang ten zeerste roemende. De prinses, hoewel vercerd, laat aan den vorst verzoeken haar niet in opspraak te brengen; stellig zal hij ergens anders wel een meisje van zijn gading kunnen vinden. Haar antwoord doet in sierlijkheid niet onder voor Mambang's aanzoek.

Het wordt Mambang droef te moede, nu hij hoort dat hij afgewezen is. Nu hij eenmaal de prinses zelve gezien heeft, is hij verliefd tot in de puntjes van zijn haren; dus

(1) Mambang, de naam van den held van het verhaal, is ook de benaming van een soort geesten.

laat hij zich niet aanstonds ontmoedigen en doet hij al zijn best de vier vriendinnen der geliefde voor zijn zaak te winnen. Uitvoerig deelt hij haar mede, dat hij alleen Koesoema Indra en geen andere wil, en dat het zijn dood zal zijn, indien de aangebedene in hare weigering blijft volharden. Zijn woorden maken indruk; bovendien zijn de hofjuffertjes hem niet ongenegen, wijl ze hem zoo'n bijzonder mooi en jong vinden; en dus pleiten zij voor hem bij hare gebiedster. Deze weet eigenlijk niet goed, wat te beginnen. „Leefden mijn ouders nog maar”—denkt ze— „dan zou er nooit zoo iets gebeurd zijn”. De tranen loopen haar langs de wangen, en ze roept ten einde raad, de hulp in van geheel haar vrouwelijk gevolg. Haar voorstel om het paleis in den tuin te verlaten en bescherming te zoeken in de stad, vindt algemeen bijval. Spoedig zweven allen gezamenlijk weg. Er wordt bericht gezonden aan den pradâna mëntëri, die in woede ontsteekt, het leger bij een laat roepen en de noodige bevelen geeft om Mambang gevangen te nemen.

Mambang intusschen wil naar de stad. zijn, schoone achterna; de vier trawanten weten hem echter over te halen eerst den nacht af te wachten. Terwijl zij nog aan 't beraadslagen waren, zagen zij de wel bewapende scharen van Zë-mindoêr 'Alam, die den tuin afgezet hadden. Het groote aantal vijanden maakte koning Mambang niet bevreesd. Bedaard brengt hij zijn wapens in orde, en wacht den aanval af.

De tegenpartij begint met hem te schelden en te tarten, waarop hij zijn vier volgelingen bevel geeft er op in te gaan. Zij jagen het leger op de vlucht, na duizenden vijanden te hebben gedood. De pradâna mëntëri weet echter de vluchtenden tot staan te brengen en op hun beurt te doen aanvallen. Nu veranderen Mambang's getrouwen zich in allerlei woeste dieren. Hun koppen worden afgeslagen, het deert hun niet; dadelijk springen zij weer op in de gedaante van andere nog grimmiger beesten. Toeh

kunnen zij den strijd niet volhouden en Mambang, die tot nu toe slechts toeschouwer is geweest, moet tusschen beide komen. Hij schiet een pijl in de lucht en plotseling daalt een dichte regen van gloeiende kolen op zijn aanvallers neer. De pradâna mëntëri, die ook over bovennatuurlijke kracht beschikt, roept een storm op, welke den vurigen regen verdrijft. Op dergelijke wijze duurt de strijd nog een tijd voort, tot eindelijk Mambang en de aanvoerder van het leger man tegen man zullen vechten. De laatste wordt telkens bijgestaan, maar Mambang blijkt onoverwinnelijk. Welke slagen en houwen en steken hij ook krijgt, gewond wordt hij niet. Toch blijft de kamp onbeslist; het invallen van de duisternis is oorzaak dat het gevecht wordt gestaakt en het leger naar de veste terugkeert.

Daar worden de noodige maatregelen voor bewaking genomen en inzonderheid wordt een sterke wacht geplaatst bij het verblijf der prinses. Bovendien wordt een bode met een brief gezonden aan Dêwa Sahpri om hem het voorgevallene te melden en te verzoeken in persoon het bevel te komen voeren.

Mambang en de zijnen trokken zich terug in den tuin en maakten het zich daar zoo aangenaam mogelijk. Een bad in den vijver herstelde hen van de vermoeienissen.

Dan prijst de vorst het moedig gedrag van zijn weinige volgelingen, maar spreekt tevens zijn bezorgdheid uit over de toekomst. De trawanten stellen hem gerust; zij vreezen niets en niemand, en zullen trouw blijven tot in den dood. Zij rekenen op de hulp der machtige goden, die het zware en moeilijke werk met goeden uitslag zullen bekronen, en geven hun heer in overweging nu in den nacht zijn geliefde te bezoeken. Mambang, die plotseling de verrukkelijke gestalte en het beeldschoone gezicht der prinses in gedachten voor zich ziet, is onmiddellijk bereid. Hij wil alleen gaan, doch neemt op hun verzoek zijn knechten mede. Alle vijf veranderen zich in hommels en weldra vliegen zij, zonder door de bewakers bespeurd te zijn om het verblijf

van Koesoema Indra. Doch hoe de diertjes ook zoeken, zij vinden geen opening in den wand groot genoeg om een hommelmuis door te laten. Nogmaals verandert Mambang zich, nu in een muskiet, en nu vindt hij ook spoedig een reetje waar hij zich door kan wringen. De hommels blijven buiten al zoemende en snorrende rondvliegen.

Toen het mugje binnen was gekomen nam het eerst eens goed alle pracht en praal op, welke het inwendige van het paleis te aanschouwen gaf. Het was er helder licht, daar tal van Chineesche lantaarns en hanglampen ontstoken waren.

Meer dan honderd vrouwen zaten er, wakende over de koningsdochter. Deze allen werden door het kleine diertje vlug in slaap getooverd, en toen ze goed en wel sliepen werd de muskiet weer koning Mambang. Met een bonzend hart schoof hij dan de gordijnen, waarachter zijn mooi prinsesje op haar praalbed lag te slapen, ter zijde. Het bed was omgeven door een klamboe, die als bezaaid was met edelsteen; een fluweelen spreid dekte de slaapster. Voorzichtig opent de verliefde jonkman ook de klamboe en behoedzaam zet hij zich naast de geliefde neer. Aandachtig bekijkt hij haar; zoo schoon een vrouw had hij zich zelfs nimmer kunnen droomen. Hij raakte geheel van streek; de geur van fijne parfumerieën bedwelmde hem en haast wist hij zich niet meer te beheerschen. Dan langzaam en zachtjes spreekt hij haar toe met zoet gevele.

Voorzichtig grijpt hij haar handje en gaat door met galante woordjes haar te smeecken. Maar zij wordt wakker, verschrikt, angstig en kwaad. Ze wil vluchten; hij houdt haar vast en dringt op nieuw aan. Ze weet een der bewaaksters bij de haren te krijgen en rukt er aan tot het mensch wakker wordt. En dan ontwaken ze allen. Er ontstaat een tooneel van de grootste verwarring. De vrouwen kruipen van angst over den grond, schreeuwen en tieren en slaan het eigen lijf. Sommigen krijgen diarrhee van angst en bevuilen zich zelve en de dichtbijzijnden; anderen kunnen

haar water niet houden. Het prachtige vertrek wordt een stal gelijk.

De vier bevoorrechte hofmeisjes hebben zich bij de eerste verwarring naar de prinses begeven om haar te beschermen. Met een vloed van woorden verzekeren zij den dood te verkiezen boven de schande, en Koesoema Indra is het geheel met haar eens. Zij lezen Mambang geducht de les; maar deze — weer bekomen van zijn verbazing over de plotselinge drukte — verzekert de dames, dat hij niet in 't minst met slechte bedoelingen is gekomen; enkel de liefde had hem gedreven en alles wil hij doen, wat de prinses hem moge bevelen. Indien zij een tweekamp verlangen mocht van hem tegen Dêwa Sahpri, dan moge hij een verachtelijke lafaard zijn, indien hij ook maar een duimbreed wijkt. Men vraagt hem te bewijzen dat hij meent wat hij zegt, door twee eischen welke men stellen zal in te willigen; zoo hij dit doet kan de goede naam van Koesoema Indra gered worden. In de eerste plaats moet hij afwachten, welke de bedoelingen zijn van Dêwa Sahpri; het zou kunnen zijn dat deze afgereisd is omdat hij een andere liefde heeft; men weet althans niet volkomen zeker waarom hij vertrok. Mambang moet dus geduld oefenen tot de verloofde van Koesoema Indra, naar wien een gezant op weg is, duidelijk heeft laten blijken welke zijn voornemens zijn. In de tweede plaats moet hij goed vinden dat de Pradâna mëntëri in de zaak gekend wordt; deze toch moet optreden als de vader der prinses en Mambang dient haar aan hem ten huwelijk te vragen, geheel en al alsof hij met een gelijke van vorstelijken bloede onderhandelde. Koesoema Indra voegt aan deze twee nog een derden eisch toe, n. l. dat Mambang onmiddellijk vertrekt. Hij antwoordt wellevend, dat hij doen zal wat men verlangt; dat hij uit liefde voor de prinses zich wil laten zeggen, dat hij zich liet ringelooren door een paar vrouwen, dat hij een stommerik is, die de suiker in den mond had, maar niet doorslikte. Het viertal tracht Mam-

bang te overtuigen, dat het niet zoo erg is, als hij voorstelt. Zij geven hoog op van zijn voortreffelijke eigenschappen en betoogen, dat hij door te doen wat van hem verlangd wordt, zich niet vernedert, maar zich slechts gedraagt zooals een waardig man betaamt. Uit hare woorden blijkt, dat de eerste verontwaardiging over de vermete daad vrij wel voorbij is: zij zouden Mambang en Koesoema Indra een paartje vinden, waarvan geen weerga kan bestaan. De koene jonkman weet ten slotte nog zoo mooi te praten, dat de prinses hem op zijn verzoek een aandenken vereert. Zij schenkt hem een kěmběn, een kostbaar stuk aan de randen met passament bewerkt, en Mambang geeft haar om te bedanken een kus op de wang. Wel weert ze hem af, maar 't is haar geen ernst. Met veel lieve woordjes neemt de jongeling eindelijk afscheid en is dan plotseling, zonder dat iemand weet hoe, verdwenen.

Mambang's verschijning had veel indruk gemaakt; toen hij weg was betreurde men hem, en de prinses eerst zoo vertoornd op den ongenooden gast was hem ten slotte niet ongenegen. Maar wel was ze bekommerd en ongerust; ze dacht aan haar verloofde, aan haar land, en ze gevoelde, dat er bange tijden zouden aanbreken.

De vier hommels hadden trouw gewacht op den meester, die eenmaal buiten het paleis, ook weer de gedaante van een hommel aannam. Allen keerden fluks naar den tuin, waar zij zich in menschen herschiepen. Mambang vertelde zijn trawanten, dat het doel nog niet was bereikt en na hun al zijn wedervaren verhaald te hebben, vroeg hij, wat nu gedaan moest worden; zij waren slechts vijf tegenover velen. De vier dapperen durfden den strijd wel aan, waar hun heer vreesde dat het niet gaan zou; de vijand was niet gering te schatten en het was noodzakelijk ernstig te beramen, wilde men het spel niet verliezen. Een voorstel om naar het eigen land terug te keeren om daar hulp te halen,

werd afgewezen; het zou toch kunnen zijn dat Dêwa Sahpri inmiddels terugkwam en deze zou daar stellig Mambang beschuldigen gevlucht te zijn. Eindelijk besloot men per brief bericht te zenden aan den pradâna mëntëri en hem met het geheele leger te doen overkomen. Pen en inkt waren even spoedig bij de hand als een stuk papier, dat weldra door den vorst beschreven was en voorzien van zijn stempel; dit laatste zou den ontvanger van de echtheid van het stuk overtuigen.

Nu hield de koning den adem in, sprak in gedachte een tooverformulier uit, en blies dan den brief omhoog. Hij zweefde de wolken in en Mambang verzekerde zijn gezellen, dat de brief terecht zou komen, juist op den schoot van den pradâna-mëntëri.

Toen deze maatregelen waren genomen gaf de verliefde jonkman zich over aan zijn gedachten, die nog geheel vervuld waren van de prinses. Hij haalde de këmبën, die hem was vereerd, te voorschijn, kuste het doek, sloeg het om zijn lijf, nam het op schoot en gaf uiting aan zijn gevoelens in droef-verliefde taal, zóó dat zijn vier lijfknechten medelijden kregen en meewarig het hoofd bogen.

De lezer moet zich thans verplaatsen naar het land van Dêwa Sahpri, den verloofde van Koesoema Indra. De groote afstand tusschen hem en de prinses heeft zijn liefde niet verminderd. Hij voelt zich, nu hij van haar gescheiden is, nog ongelukkiger dan te voren, en voorziet rampen en droefenis. Zijn moeder wil gaarne weten wat haar zoon deert en hem genezing brengen, maar zij begrijpt weldra, dat er slechts één geneesmiddel is, hetwelk zij niet kan geven.

Zij raadt hem spoedig terug te keeren naar Zëmindoêr 'Alam en hij maakt het plan over twee dagen te vertrekken. Na het gesprek met de koningin gaat de prins naar de bâlaj, waar hij audientie verleent aan alle ambtenaren en

rijks grooten. Hij geeft den last alles in gereedheid te brengen voor den eerdaags te ondernemen tocht; een stoet van uitgelezen mannen moet hem vergezellen, terwijl de zorgen voor het rijk aan den Pradâna-mëntëni en den Bandâra worden opgedragen.

De audientie is nog niet afgelopen, als plotseling de gezant uit Zëmindoër 'Alam verschijnt. Hij overhandigt den prins een brief; uit zijn bezorgd uiterlijk valt reeds op te maken, dat hij geen goede tijding brengt.

Aan den Bandâra wordt gezegd het geschrift voor te lezen en met luider stem verkondigt hij, wat de pradâna-mëntëri uit het verre land heeft gemeld. Voor hij den brief ten einde toe gelezen heeft, barst Dêwa Sahpri in woede los.

De ter audientie aanwezigen zijn niet minder vertoornd dan hun heer, die hen toespreekt om hun strijd lust aan te wakkeren en de verdedigers van Zëmindoër 'Alam smaadt wegens hun gedrag, hetwelk hij niet dat van mannen maar van gesnedenen noemt.

Dan gaat de prins terug naar zijn moeder om haar in kennis te stellen met het gebeurde. Zij maant hem tot voorzichtigheid en waarschuwt hem niet in den blinde te werk te gaan, maar nauwkeurig in de sterren te lezen welk tijdstip hem gunstig zal zijn. Hartstochtelijk neemt hij afscheid van de vorstin en zegt nog dien avond te willen vertrekken. Aan den pradâna-mëntëri wordt opgedragen te zorgen, dat alles en allen bij tijds gereed zijn.

Dêwa Sahpri steekt zich in een prachtige wapenrusting en bezoekt vóór te vertrekken nog eenmaal zijn moeder, die hem noode ziet gaan. Daarna gaat hij zich voegen bij het leger, dat hem ten strijde zal volgen. Aan de poort der vesting gekomen overhandigt hij de sleutels aan de echtgenoot van den eersten minister, met den last na het vertrek de poort te sluiten. Ten slotte wordt aan dien hoogen ambtenaar zelf de zorg opgedragen voor de vorstin en voor het rijk met de achterblijvende bewoners.

Als de prins zijn strijddar, welken hij plots uit een ring van

zijn vinger toovert, heeft bestegen gaat een oorverdoovend gejuich op van de mannen, die haken naar het gevecht. Spoedig vliegen allen, achter hun aanvoerder aan, de wijde ruimte in. Sommigen waren gezeten op woeste vogels, anderen op vurige rossen, weer anderen op vliegende stoelen, en allen waren van top tot teen gewapend. Lansen en speeren glinsterden in de zon; de trommen weerklonken, muziek speelde en boven dat alles dreunde het krijgsgescreeuw der wakkere strijders. Dag en nacht werd doorgevoegen; men trok over bergen en ravijnen, over landen en steden. De drommen waren zoo groot en talrijk, dat zij het licht van de zon verduisterden.

In het rijk Balanta Indra, het land van koning Mambang, begon men zich ernstig ongerust te maken over den vorst, die slechts vergezeld door vier volgelingen, zoo lang afwezig bleef. De afspraak was, dat hij slechts twee maanden weg zou blijven, en die termijn was reeds sedert lang verstreken. Dus beraamt nu de pradâna-mëntëri, die het bestuur tijdelijk waarneemt, met zijn onderhoorigen de middelen, welke men dient aan te wenden, om eenige tijdging omtrent den vorst te verkrijgen. De onderdanen zijn bereid alles te doen, wat van hen verlangd mocht worden.

Te midden van de besprekingen valt koning Mambang's briefs juist op den schoot van den pradâna-mëntëri. Hij opent het geschrift en leest den inhoud voor. Vernomen hebbende in welke moeilijke omstandigheden de vorst geraakt is, die nog elk oogenblik verergerd kunnen worden door de terugkomst van Dêwa Sahpri, beveelt de eerste minister om aanstonds het leger bijeen te roepen en zoo spoedig mogelijk uit te rukken om den bedreigde te hulp te komen.

Duizenden en duizenden strijders komen te zamen waarvan velen begaafd zijn met bovennatuurlijke macht. Dezen

zijn ongevoelig voor zwaard- en knotsslagen, genen zijn gehard tegen het vuur; weer anderen kunnen uitdrogen zonder letsel te ondervinden.

Een gedeelte der troepenmacht wordt aangewezen om het land te blijven bewaken; de rest breekt aanstonds op. Gelijk de storm vaart het leger door de lucht. De pradâna-mëntëri had zich in een leeuw veranderd, eenigen waren wilde vogels geworden met ijzeren bekken, anderen vermondten zich als tijgers, en ook waren er neushoorns; allen zonder onderscheid hadden het vermogen om te vliegen.

Een week lang werd dag en nacht zonder rusten verder getrokken. Toen kwam men aan in Zĕmindoeër 'Alam waar halt gehouden werd op de vlakke Soedjâna. De aanvoerende leeuw keerde hier tot zijn menschelijke gestalte terug en zijn ondergeschikten volgden zijn voorbeeld.

Dan neemt de pradâna-mëntëri een werpschijf, slingert hem tegen den grond, en plots verrijst er een wal van blinkend koper, bijna tot de wolken reikende, zoo hoog; en daar binnen paleizen, kazernes, vergader- en ontvangzalen. Alle krijgers trekken binnen; een wacht wordt uitgezet en wanneer aldus voor de veiligheid is gezorgd, deelt de pradâna-mëntëri aan de vóór hem verzamelde troepen mede, dat hij een verkenning zal doen in de vijandelijke stad en tevens in den tuin, waar Mambang, de koning, zich moet ophouden. Hij zal zich onzichtbaar maken en wil geen geleide.

Nauwelijks is dit gezegd of een papegaai komt de veste binnengevlogen. Deze blijkt Koeda Pĕhalâwan, een van 's konings vier getrouwen te zijn. Hij was uitgezonden door zijn heer om te onderzoeken uit welk land het pas aangekomen leger was. Alsnu meldt hij den pradâna-mëntëri, dat koning Mambang in den tuin Asmâra Brangta is, en de eerste verzoekt hem daarheen te geleiden. Beiden veranderen zich in noëri-vogels en niet lang daarna maken zij — weer teruggekeerd tot hun gewone gedaante — hun op-

wachting bij den vorst. Mambang is verheugd zijn eersten dienaar te zien; hij zegt hem den moed nog niet op te geven, hoewel de goden hem tot nu toe nog geen bevestiging van zijn wenschen schonken. Ook doet hij verslag van het gerecht tegen het volk van Zémindoer 'Alam en vraagt welke maatregelen te nemen zijn voor den te verwachten strijd. De pradâna-mëntëri acht het 't beste, dat de koning zijn geliefde ten spoedigste ontvoert en het leger een vervolging belet. Mambang echter meent op die wijze zijn naam geen eer aan te doen; misschien is Dêwa-Sahpri reeds nabij en men zou allicht beweren, dat Mambang den strijd was ontweken. Hij geeft als zijne meening te kennen, dat men wel zal doen af te wachten, wat de tegenpartij in het schild voert en niet het eerst aan te vallen.

Daarop neemt de pradâna-mëntëri afscheid en vliegt — weer als vogel vermomd — naar de koperen vesting terug.

Terwijl men zich daar voorbereid tot het gevecht, wordt het plotseling duister. Een oorverdoovend rumoer daalt van boven de wolken tot beneden neer.

Het is het leger van Dêwa-Sahpri, dat aankomt. Staande in zijn strijddak ziet hij de koperen vesting; en begrijpende dat daar Mambang's gezellen zijn verzameld, daalt ook hij neder op het veld Soedjâna, trekt een ring van den vinger en toovert daaruit een ijzeren wal, niet minder hecht dan die van den vijand en eveneens voorzien van kazernes en wat meer noodig is. Zijn volgelingen trekken binnen, niet weinig verwonderd over de toovermacht van hun aanvoerder. Rood van toorn beveelt Dêwa-Sahpri aanstonds om de vijandelijke vesting te omsingelen. Tot de tanden gewapend omringen zijn mannen den koperen wal en tarten de verdedigers.

Deze laten zich niet wachten; een uitval wordt gedaan en er ontstaat een gevecht, waarbij van weerszijden met doodsverachting wordt gestreden. De lijken hoopen zich op tot bergen; het veld wordt een zee van bloed, waardoor de paarden zwemmen.

Als Mambang pradâna-mëntëri bemerkt welke machten hem bestrijden, geeft hij zich de gedaante van een leeuw, terwijl twee andere aanvoerders veranderen in een draak en een tijger. Dan valt het drietal aan, alles verseurend en verslindend wat het ontmoet.

Dêwa Sahpri tracht hen te verdelgen door met een pijl-schot in de lucht een regen van vlamvend vuur te doen neerkomen. Inderdaad vallen de woedende dieren dood ter aarde; maar uit hunne cadavers springen de drie mannen weer op, levend en ongedeerd, en nog onstuimiger werpen zij zich op de vijandelijke gelederen.

Een nieuwe tooverpijl roept een regen van steenen te voorschijn, maar de pradana-mëntëri weet het onheil te keeren met een betooverde werpschijf.

Dan stijgt Dêwa Sahpri zelf omhoog, verandert zich in een reus, en gooit met bergen naar beneden. Millioenen mannen vermorselt hij; die nog in leven zijn gebleven zoeken bescherming achter den koperen wal. Alleen de pradâna-mëntëri blijft buiten en wijkt geen duimbreed.

Niet zoodra houdt het smijten met rotsen op, of de vluchtelingen beklimmen den wal en doen pijlen en werpschijven, kogels en steenen op den vijand dalen, met het gevolg dat thans de aanvallers het lijf door de vlucht trachten te redden. Wederom grijpt Dêwa Sahpri nieuwe rotsblokken en slingert ze omlaag, maar de wal beschermt de verdedigers. Zij dekken zich tijdelijk, om telkens weer te voorschijn te komen. Zoo duurt het gevecht langen tijd.

Toch begrijpt de pradâna-mëntëri dat de partijen niet gelijk zijn en hij niet opgewassen is tegen de toovermacht van den vorst. Met weemoed denkt hij aan de duizenden gesneuvelden. Hij kent nog slechts één redmiddel: Mambang moet zich zelf in den strijd mengen.

De auteur verplaatst den lezer nu van het tooneel van den oorlog naar den tuin Asmara Brangta, waar koning Mambang nog steeds vertoeft.

Zijn vier volgelingen verzoeken hem te mogen deelnemen aan het gevecht. De pradâna-mëntëri toch heeft bericht, dat de toestand zeer moeilijk is geworden en Dêwa Sahpri in zijn reuzengestalte tal van mannen met rotsblokken heeft vermorzeld.

De koning stelt hen gerust; zij moeten op de hulp der goden blijven vertrouwen. Inmiddels zal hij met zijn vier dapperen mee gaan vechten; waarheen de strijd hen ook moge voeren, men zal hen steeds bijeenvinden. Dus begeeft het vijftal zich naar het slagveld. Mambang spreekt met ingehouden adem een tooverspreuk uit, en een gevlengeld ros staat opgetuigd voor hem. Fluks bestijgt hij het en vliegt er mede weg, gevolgd door zijn trawanten, die vogels zijn geworden. Bij den aanvoerder zijner troepen gekomen keert het viertal tot de gewone gedaante terug. De koning krijgt thans verslag van alles wat er is voorgevallen; den pradâna-mëntëri moed insprekende, zegt hij aanstonds te zullen opstijgen om zich met Dêwa Sahpri te meten. Tegelijkertijd moet het leger weer buiten de wallen den strijd hervatten.

Als koning Mambang zich tegenover den reus bevindt, blijft deze een oogenblik verbijsterd. Spoedig echter heeft hij zich hersteld en bewerpt hij zijn tegenstander met rotsen. Als hij zijn doel telkens mist, neemt hij vuurbrakende vulkanen als projectielen. Mambang beantwoordt den aanval met één pijlschot. Midden in de borst getroffen stort de reus omlaag, springt echter als prins Dêwa Sahpri heelhuids overeind, toovert een wilmâna-vogel uit een ring, en is onmiddellijk gereed het tweegevecht te hernieuwen. De pijlschoten volgen nu elkander snel op, maar beide strijders weten steeds het wapen te ontwijken; totdat eindelijk een bijzondere pijl Mambang treft. Zijn strijdroos verdwijnt in het onzichtbare; hij zelf valt op de aarde en blijft bewusteloos liggen. Als hij weer bij komt voelt hij zich te zwak om den kamp te hervatten.

Onstuimig stormen thans Dêwa Sahpri's mannen aan;

zij willen de koperen vesting omverhalen. Te vroeg echter hebben zij victorie geroepen. Koning Mambang heeft met een tooverspreuk zijn krachten terug weten te krijgen. Een garoeda, te voorschijn gekomen uit een tooverdoos, den vorst door zijn eersten minister aangeboden, zal ditmaal zijn rijdier zijn.

De vorstelijke aanvoerders nemen thans hun toevlucht tot allerlei verdelgingsmiddelen, welke zij met tooverpijlen te voorschijn roepen. Steeds echter weet de een onschadelijk te maken, wat de ander ter vernietiging op hem afzendt. Zoo helpen geen rotsen, of vulkanen, vuurregen noch giftige slangen; tot eindelijk Mambang een groot deel van het vijandelijke leger weet vast te leggen aan van uit de lucht neerslingerende ketens. Maar nog is het pleit niet beslecht.

Dêwa Sahpri, woedend over de nederlaag van zijn draak, slingert een schijf tegen de aarde, zoo fors, dat er onmiddellijk een aardbeving komt. Gelukkig voor Mambangs troepen, weet deze de gevolgen der dreuning af te wenden.

Op een dergelijke wijze duurt de strijd nog dagen lang voort.

Het tweegevecht werd van den aanvang af gevolgd door vele belangstellenden; van uit Koesoema Indra's paleis was de kamp boven in de wolken te zien en zoowel de hofjuffers als de prinses zelve waren niet onverschillig omtrent den uitslag. Men achtte de partijen ongeveer even sterk alleen Mambang scheen iets of wat de meerdere. Met zorg en angst dachten de meisjes aan hetgeen haar te wachten stond, indien Dêwa Sahpri overwinnaar mocht zijn.

Vrees voor den verloofde der prinses, wiens toorn op haar allen zou neerdalen, en sympathie voor den meer met uiterlijk schoon bedeeden Mambang, den koenen jonkman, deed alle jonge dames in stilte hopen, dat laatstgenoemde zegevierend uit den strijd zou komen. De vier bevoorrechte dajangs lieten haar voorkeur duidelijk blijken in een pantoen, die zij elkander toezongen.

دکت رامانس (1) فاگر ملائي	*	فوهن کموئغ د نغفي گوت
هيتم مانس مسوا دهاتي	*	فونيله کونغ غلمبر (2) چنت
فوهن دليم بربنجر امفت	*	دکت رامانس (1) فاگر ملائي
فارس اونام سوکرله دافت	*	هيتم مانس مسوا دهاتي
بوغان جانه دالم جمباغن	*	فوهن دليم بربنجر امفت
فانت مجنادي تاجو جذجوئن	*	فارس اونام سوکرله دافت
دترفا فقسي درامناس	*	بوغان جانه دالم جمباغن
د فوهنگن جاغن روسق بناس	*	فانت مجنادي تاجو

جذجوئن

Koesoema Indëra had heimelijk haar liefde reeds meer geschonken aan koning Mambang dan aan Dëwa Sahpri. Ze was lusteloos; eten noch drinken smaakte haar. Ook zij dacht aan het lot dat haar wachtte, indien Mambang eens niet mocht overwinnen. Levendig herinnerde zij zich het nachtelijke bezoek; het geheele uiterlijk van Mambang teekende den man van vorstelijken bloede, den man van verstand, van hoofsche manieren; op de geheele wereld zou men zijn gelijke lang kunnen zoeken. Slechts één zaak betreurde zij een weinig: zijn land was zoo ver weg. De prinses wist echter haar gedachten te verbergen; niemand giste wat er in haar omging; alleen de vier vriendinnen hadden eenig vermoeden.

Het gevecht, van uit het paleis zoo aandachtig gadegeslagen, woedde inmiddels voort.

Dëwa-Sahpri op zijn wilmana, Mambang op den garoeda wisselden nog menig pijlschot, zonder eenig resultaat. Eindelijk slingert de laaste zijn vijand een werpschijf tegen het lichaam, welke Dëwa Sahpri meeneemt, de wijde-wijde ruimte in. Hij verdween in de lucht; waarheen wist niemand. Vlug daalt Mambang naar het strijdveld, en roept daar in de laagte een orkaan op, welke al de geketende mannen met de geheele ijzeren vesting wegblaast.

1) ارا مانس

2) Jav. ngleboer van lêboer = oplossen, te niet doen gaan.

Zoo had dan Mambang, dank zij zijn toovermacht over den vijand gezegevierd. Rustig zette hij zich op een ver sierden zetel, aan de poort van zijn koperen wal. Achter hem schaarden zich zijn vier trawanten; vóór hem kwamen alle onderhoorigen eerbiedig hun opwachting maken.

Maar nog was het einddoel niet bereikt. De stad Zémino doër'Alam was nog wêlbewaakt, evenals het paleis der prinses. Daar voerde de pradâna-mëntëri nog het bevel over een niet geringe macht. Het liefst wilde koning Mambang alles verder in vrede en vriendschap regelen. Hij was echter in twijfel hoe de pradâna-mëntëri een aan zoek om de hand van Koesoema Indra zou ontvangen; bovendien eischten de regeering en alle landszaken spoedige regeling, waarover met den regent beraadslaagd diende te worden.

Op voorstel van 's konings eersten minister, besluit hij af te wachten of misschien, nu Dêwa Sahpri verslagen is, de regent van Zémindoër 'Alam zijn onderwerping zal komen aanbieden, en het land overdragen aan den overwinnaar.

Zooals gezegd, werd de stad nog scherp bewaakt. Het zwaard was dag en nacht uit de schede, en zonder ophouden werd om het paleis gepatrouilleerd.

Toen echter de pradâna-mëntëri waargenomen had, dat Dêwa Sahpri verdween in het onzichtbare, riep hij zijn mannen te zamen en beraadslaagde met hen over hetgeen te doen stond. Allen waren eensgezind en achtten het 't beste het geheele rijk over te dragen aan koning Mambang.

Dus trok het leger met opgestoken wapens de veste uit naar het veld Soedjâna, om den overwinnaar te huldigen.

Als teeken van onderwerping werden de krissen voor hem neergelegd; doch Mambang wilde niemand grieven en deed aan elkeen zijn wapen teruggeven, terwijl hij den

pradâna-mëntëri alle eer bewees. Ook verzocht hij hem het bestuur te blijven waarnemen en ondanks de tegenwerping, dat een jongere kracht deze moeilijke taak beter zou volbrengen, wist hij te bewerken dat het verzoek werd ingewilligd. Mambang werd uitgenoodigd dadelijk zijn intocht te houden in de stad, waar men dan aanstonds de toebereidselen voor de trouwplechtigheid zou maken; doch hij wilde de zorg daarvoor geheel aan den pradâna-mëntëri overlaten en voorloopig in de koperen sterkte blijven resideeren.

In de stad teruggekeerd, gaf de eerste minister de noodige bevelen aan zijn vrouw en dadelijk is geheel het vrouwelijk personeel in de weer om te zorgen, dat alles behoorlijk in orde komt. De mëntëri zelf laat de staatsiedraagstoel te voorschijn halen en zendt boden naar alle onderhoorige landen.

De vorsten dezer onderhoorigheden lieten zich niet wachten; met allerlei geschenken en een groot gevolg kwamen zij spoedig in de stad, waar het reeds feestelijk toeging. Elk slag van onderdanen vermaakte zich op eigen wijs.

De pradâna-mëntëri liet een berg vervaardigen, waarom een dijk van edelsteenen, terwijl zich een draak om den voet slingerde. Boven op werd een paleis gebouwd, terwijl beneden aan den berg tal van uit edelsteenen verwaardigde dieren een plaats kregen. Hier zou na het huwelijk het bad genomen worden.

Mambang zond veertig zijner mëntëris naar Balanta Indra om zijn volk ook tot de huwelijksfeesten te noodigen. Ook daar werden de handen aan het werk geslagen en kostbare geschenken verwaardigd. Toen alles gereed was, werden de verschillende benoodigheden op karren geladen; de vrouwen namen plaats in versierde wagens. Al deze voertuigen werden door een heir van geesten — ook tot Mambang's onderdanen behoorende — in de vlucht mede genomen. Spoedig was dan ook de geheele trein veilig en wel op de vlakte Soedjâna aangekomen.

De stoet welke Mambang bij zijn intocht zou vergezellen werd opgesteld, opdat men gereed zou zijn, als het volk van Zëmindoêr'Alam den vorst kwam halen.

Toen veertig dagen verstreken waren trok een geheel leger van de stad naar de koperen vesting om bij de intocht van den bruidegom in diens volgstoet plaats te nemen.

Mambang kleepte zich in feestgewaad, de kroon op het hoofd. Hij droeg een menigte sieraden, allen zwaar van diamanten en andere edelsteenen. Nadat zijn toilet gereed was, nam hij de këmbën, het geschenk der prinses, en verliet zijn paleis, boven het hoofd de vorstelijke pajoeng met franje van geregen parelen en juweelen. Hij besteeg de voor hem gereedstaande staatsiekoets, en nu kwam er beweging in de scharen. De drukte laat zich niet beschrijven; den geheelen weg langs werden allerlei spelen gehouden. Daar wierpen duivelen in reuzengestalten elkander met vulkanen; ginds hield men spiegelgevechten met zwaard en lans; overal weerklonk de muziek, tooneel en dans waren in vollen gang. De toeschouwers verdrongen elkander om een plaatsje.

De stoet ging eerst de geheele stad rond; dan hield zij halt voor de poort. Hier wachtte een garoeda, welke koning Mambang verder zou voeren. Hij bracht hem naar de prábajëkså, waar ook de panghoeloe kwam om het huwelijk te voltrekken. Na afloop der plechtigheid geleidde de pradâna-mënt'ri den vorst naar het paleis zijner bruid.

Deze, in bruidsgewaad gekleed, werd bewaakt en behoed door een aantal vrouwen. Toen Mambang haar zag dacht hij een oogenblik het te zullen besterven, zoo overweldigend was de schoonheid zijner jonge vrouw.

Met het vallen van den nacht, trok het jonge paar zich terug in het slaapvertrek. De gasten bleven lustig feestvieren. Zoowel binnen als buiten het paleis heerschte de vreugde en zij alleen.

Niet lang weerstaat het bruidje het zoete gevele van haar gemaal.

Het verhaal meldt verder, hoe den dag na het huwelijk het bruidspaar werd gewogen, waartoe een versierde weegschaal en bergen van edelsteen naar de poëri waren gebracht.

Ten aanschouwe van de menigte, die verwonderd was over zooveel pacht, bestegen de vorst en de vorstin zeven maal de weegschaal. Als eerste tegenwicht gold de overdracht van het geheele rijk met al zijn steden en bewoners; daarna werden zes bergen van verschillende edelsteen gewogen en overgedragen.

Na afloop van de juist vermelde plechtigheid werd het jonge paar in de staatsiekoets gedragen naar den te voren vervaardigden berg, om welks voet zich de draak slingerde. Water spoot uit den muil van het dier en de vorstelijke echtgenooten gebruikten het bad. Achter Koesoema Indra waren de vrouwen van het gevolg opgesteld; haar aller oogen spieden telkens naar den mooien man.

Toen ook deze ceremonie was afgelopen, werd teruggekeerd naar het paleis waar groote audientie werd gehouden, terwijl daarna een feesmaal werd aangericht.

Onder het genot van de sirih schertste Mambang met de vier intiemen zijner vrouw, en vroeg haar, die destijds zoo rap van tong tegen hem waren, thans hare rede te vervolgen. De meisjes hadden niets te zeggen dan betuigingen harer onderdanigheid, waarop de koning, vroolijk verder praatte, als 't ware het viertal sprekende invoerende. „Hij, Mambang, was immers maar de woesteling, de indringer, die het land zou te gronde richten? Dêwa Sahpri, die was eerst de rechte koning, voor hem bewaarden de bewoonsters van het juweelen paleis hare liefde en genegenheid.”

De juffertjes verzekerden hun gebieder, dat ze in hem haren heer en meester zagen en vertelden van hare angst over het geen gebeurd zou zijn, indien Mambang niet de overwinnaar ware geweest. Zij zouden allen zich zelven gedood hebben.

Waarop Mambang weer plaagde: dat zij heel slimme meisjes waren, van wie één woord tien gedachten bevatte, en dat zij hem bij een vorige gelegenheid het hoofd suf gepraat hadden.

Zoo werd de tijd doorgebracht onder vroolijk gekout en gedurende vele dagen die volgden waren de receptie-zalen van het paleis de plaats van vereeniging voor tal van gasten. Lustig werd er feestgevierd; eten en drinken was er volop. De bange tijden waren voorbij en een gezegend tijdperk was voor het land Zemindoêr 'Alam aangebroken. Van langen duur mocht het echter nog niet zijn.

Het verhaal van Dêwa Sahpri, die door Mambangs werpschijf werd medegevoerd, wordt nu verder medegedeeld.

De getroffene was, na eenige dagen gezweefd te hebben, neergevallen boven op een berg, waar hij bewusteloos bleef liggen. Zijn volgelingen weggeblazen door den storm, waren beland aan den voet van dien berg, waar zij eveneens machteloos en buiten kennis ter neer lagen.

In dien toestand werden zij gevonden door Batâra Kâla bij diens ommegang rond de wereld. Hij had medelijden met Dêwa Sahpri en bracht hem bij uit zijn bezwijming. De prins, nu ontwaakt en Batâra Kâla ziende, kuste hem eerbiedig de hand en deelde in antwoord op de vraag, hoe hij hier gekomen was, alles uitvoerig mede, wat er in Zemindoêr 'Alam was voorgevallen.

De godheid stelde den jongeling gerust; hij behoefde zich geen zorgen te maken. Wel is waar moest hij afzien van een vernieuwden aanval op Mambang Djoeâri, daar deze zich in de bijzondere gunst der goden mocht verheugen, zoodat al wat moeilijk was hem gemakkelijk viel te doen en hij niet te overwinnen bovennatuurlijke macht had, doch er was een andere weg, langs welken de vijand getroffen kon worden en Batâra Kâla zou dien weg aan Dêwa Sahpri wijzen.

Mambang toch had een zuster, een beeld van een meisje van veertien jaren oud, wonende in het land Bandar Pêrmâta. Hare ouders waren dood; het land werd bestuurd door den vizier Indra Pêhalâwan, aan wien Mambang zijn volle vertrouwen schonk. Het was een groot en machtig rijk dat beschikte over een sterk leger. De vesting werd bewaakt door een heir van geesten, dag en nacht, en even scherp werd het paleis bewaakt, waarbinnen het prinsesje, Poespa Indra genaamd met hare gezellinnen haar leven sleet.

Daarheen moest Dêwa Sahpri gaan, zich onzichtbaar maken en het paleis geheel en al uit den grond rukken, om het mede te voeren naar zijn eigen land. Hij behoefde niets te vreezen; mochten er moeilijkheden ontstaan, dan zou Batâra Kâla op het juiste oogenblik ter plaatse zijn om te helpen.

Na het geven van dezen raad, was de godheid plotseling verdwenen.

Dêwa Sahpri bleef alleen achter, en verdiepte zich in de vraag, wat het lot van al zijn mannen zou zijn. Bedroefd daalde hij van den berg af, en zag aan den voet gekomen, tot zijn groote verbazing, zijn geheele leger. Wel moest Mambang's macht zeer buitengewoon zijn.

Alle krijgslieden, de aanvoerders en de bandâra zoowel als de soldaten, waren nog steeds bewusteloos. De prins deed hen ontwaken. Zij betuigden om strijd hunne onderdanigheid en waren diep begaan met het lot van hunnen heer. Deze meldde hun dan, dat er niet te denken viel aan een aanval op Mambang's troepen, daar deze moest eindigen met eigen ondergang. Er moest een middel gevonden worden om Mambang te verleiden als aanvaller op te treden, want dan zou de toovermacht van hem wijken. Zoo althans stond het geschreven in de sterren. De troepen hadden voorloopig niets te doen, dan terug te keeren naar 's prinses land Balantapoêra, daar zich te vereenigen met het achtergebleven krijgsvolk en af te wachten, wat

verder zou gebeuren. Voorloopig was echter geen aanval te duchten.

De prins kon hen niet vergezellen; hij moest elders heen en alleen de bandâra mocht hem volgen.

Zooals bevolen werd, geschiedde het. Binnen korten tijd was de geheele macht terug in Balantapoëra.

Dêwa Sahpri en zijn bandâra togen naar het Oosten, de richting waarin het rijk Bandar Përmâta was gelegen. Ook zij hadden spoedig het doel bereikt; boven uit de lucht, door de wolken onttrokken aan het gezicht van hen die lager waren, zagen zij vesting en paleizen, geheel en al gelijk deze door Batâra Kâla waren beschreven.

De beide mannen maakten zich nu onzichtbaar en stonden aanstonds voor de poort, door welke zij vervolgens binnentraden. Hoe sterk de wacht ook was, de indringers werden niet bemerkt, en ongehinderd kwamen zij onder het prachtige paleis, dat door Poespa Indra werd bewoond.

Na het gedaante van een klein torretje aangenomen te hebben, sloop Dêwa Sahpri alleen door een reetje naar binnen. Hij zette zich neer op een gordijn van rijk geborduurde stof en keek het helder verlichte vertrek rond. Alles blonk en schitterde in het licht van lampen en lantaarns.

Er was een duizendtal vrouwen ter bewaking van het prinsesje. De dames hielden zich onledig met elkander voor te lezen; enkelen vergastten hare hoorders op hare vroegere chronique.

Geen der aanwezigen had eenig vermoeden van het naderend gevaar. Het kleine torretje lachte even mee om de gehoorde verhalen, maar talmde daarna niet lang. Het bracht de bewaaksters in slaap, herschiep zich in Dêwa Sahpri, en deze opende voorzichtig de gordijnen, waarachter Poespa Indra lag te slapen. Diep was de indruk, welken het mooie meisje op den prins maakte; haar te zien stond gelijk met haar te beminnen. Er ontbrak dan ook weinig aan, of het doel van de komst werd vergeten; maar hoe verliefd ook, Dêwa Sahpri wist zich te beheerschen. Hij

trad terug en sprak een tooverspreuk uit welke hem plots uit het paleis deed verdwijnen. Buiten gekomen bij zijn bandâra, gelastte hij dezen dadelijk af te reizen naar de eigen woonplaats. Nu geheel alleen, sloot hij de oogen en gevoelde de nabijheid van Batâra-kâla. Dus zeker van zijn zaak veranderde hij zich in een enormen reus, rukte het geheele paleis van den grond en vloog er mede weg, juist op het oogenblik dat de morgenschemering doorbrak.

Geen der bewoonsters had eenig besef van het gebeurde; ongestoord sliepen zij door en voor zij ontwaakten stond het paleis reeds in den tuin Bandjâran Sâri in Dêwa Sahpri's eigen land.

De prins begaf zich na aankomst dadelijk naar zijn moeder, die gedurende de lange afwezigheid van haar zoon steeds over hem in zorg was geweest. Hij deed haar uitvoerig verslag van al wat er was voorgevallen, besluitende met de mededeeling dat het paleis van Poespa Indra, overeenkomstig den raad van Batâra Kâla, met de bewoonster bereids was overgebracht. Zijn verhaal bracht heel wat opschudding te weeg, vooral onder de hofdames.

Na zich er met zijn moeder over verstaan te hebben gaf Dêwa Sahpri de noodige bevelen ter verzameling van het krijgsvolk op de vlakte Mërtjoe Indra en ter bewaking van de grenzen van het rijk: stellig toch was er een aanval van koning Mambang te wachten.

De vlucht van Dêwa Sahpri met het paleis was gepaard gegaan met een orkaan, welke de bewoners van het land Bandar Përmata door zijn hevigheid had verdoofd. Toen zij weer bijkwamen zagen zij met ontzetting wat er gebeurd was. Er bestond geen twijfel wie de roover was, en ras vertrekken eenige verspieders om een onderzoek in te stellen. Achter de wolken verscholen speurden zij al spoedig het gestolen paleis, waarna zij terugkeerden om hunne bevindingen te melden. Goede raad was thans duur.

Mambang zou bevig verontwaardigd zijn op hen, aan wie de bewaking zijner zuster was toevertrouwd; maar men mocht hem niet onkundig laten. Ten slotte werd besloten met het leger op te rukken naar Zémindoêr 'Alam en Mambangs bevelen te vragen, terwijl men alsdan den koning wilde verzekeren, dat ieder zijner krijgslieden bereid was tot den dood te vechten tegen den aanraander. Zoo gezegd, zoo gedaan.

De vervolgenheid van den koning uitte zich niet in veel worden. De strijd met Dêwa-Sahpri zou opnieuw aangeboden worden en Mambang zelf wilde zijn legerscharen aanvoeren. Dus ging hij afscheid nemen van zijn gemalin. Deze was wel bedroefd, maar maakte toch geen bezwaren tegen des konings vertrek, alleen maande zij hem tot voorzichtigheid.

Nadat de noodige bevelen gegeven waren aan den achterblijvenden pradâna mëntëri begon de uittocht van de legerscharen.

Na aankomst op het veld Mërtjoe Indëra toovert Mambang uit een ring een volledig bewapende vesting. Het duurt niet lang, of Dêwa Sahpri's mannen openen het gevecht, dat eenige dagen wordt voortgezet en waarbij de aanvallende troepen de meeste gesneuvelden krijgen. De beschrijving van den veldslag komt in hoofdtrekken geheel overeen met die van den vorigen, totdat de vorstelijke aanvoerders persoonlijk aan den strijd deelnemen.

Dan blijkt duidelijk welke hoogere macht Dêwa Sahpri ter zijde staat: Mambangs tooverkracht faalt. Wat hij ook beproeft, alles blijft zonder resultaat. Daarentegen slagen de middelen van zijn tegenstander, zoodat ten slotte Mambangs geheele leger geketend is.

Vóór het tweegevecht tusschen de aanvoerders beslist is, voert de schrijver Batâra Kâla nogmaals ten tooneele.

Deze weet Dêwa Sahpri te overtuigen, dat Mambang — al moge hij een oogenblik zijn bijzondere macht missen — toch niet te overwinnen is. De strijd zou tot den gerichtsdag

voortduren. Dus is het beter, dat de partijen zich met elkander verzoenen.

Er wordt door beiden naar Batara Kala's raad geluisterd. De aanvoerders omhelzen elkander, en hunne onderhoorigheden staken het gevecht; de ketenen waarin Mambang's geesten geslagen waren, verdwijnen. Dêwa Sahpri noodigt zijn nieuwen broeder uit, aanstonds mede te gaan naar de stad; maar Mambang acht het beter later te komen, om vooraf zijn troepen te kunnen inspecteeren. Dus gaat Dêwa Sahpri eerst alleen; hij meldt dadelijk den nieuwen stand van zaken aan zijn moeder, en komt met haar overeen, dat Mambang plechtig zal worden ingehaald.

Niet lang na dien bevinden de helden der historie zich beiden in het paleis der oude koningin. Deze vraagt Mambang eerst belangstellend naar zijn land om spoedig het gesprek op een gewichtiger onderwerp te brengen: zij verzekert Mambang dat in alle opzichten gezorgd is voor den goeden naam zijner zuster, en vraagt eindelijk in de meest hoofsche woorden ten behoeve van haar zoon om de hand van prinses Poespa Indra.

Het gunstige antwoord wordt op niet minder hoofsche wijze gegeven, waarna het gezelschap het paleis verlaat om Poespa Indëra te bezoeken. Dêwa Sahpri gaat mee tot den tuin; zijn moeder en Mambang treden binnen. Het jonge meisje is hevig ontroerd als ze haar broeder ziet, en het hoofdje op zijn schoot leggende stort zij voor hem haar hart uit.

Hij weet haar te troosten en deelt haar mede, dat niet alleen haar goede naam bewaard is gebleven, maar dat ze zelfs in macht en aanzien zal stijgen als gemalin van Dêwa Sahpri. Als hij zijn zuster gewonnen heeft, verlaat hij haar om haar een nieuw paleis te tooveren, waarvan de glans en praal alle beschrijving te boven gaan.

Daar neemt Poespa Indëra haar intrek, en nauw is zij er geïnstalleerd of Mambang ontvangt een bode van den bruide-

gom, die laat vragen wanneer het huwelijk zal worden voltrokken.

Men komt overeen dat deze gewichtige gebeurtenis den volgenden dag zal plaats hebben.

De dichter beschrijft verder hoe allen in de weer zijn met de toebereidselen voor het feest, en hoe den volgenden dag de brui gom, na zich in een voor de gelegenheid passend gewaad te hebben gestoken, in optocht werd rondgevoerd, om eindelijk door den panghoeloe in den echt te worden verbonden. Een uitvoerige beschrijving van de vermaken, welke den bewoners te genieten worden gegeven, onthoudt de auteur zijn lezers niet.

Het verhaal van Dêwa Sahpri's huwelijk en de verschillende formaliteiten, aan welke het jonge paar zich na den trouwdag nog heeft te onderwerpen, komt in alle opzichten overeen met dat van Mambang's bruiloft. Geheele regels van vroeger vindt men thans woordelijk terug, zoodat hier gevoegelijk volstaan kan worden met een verwijzing naar vorige bladzijden.

In het naastvolgende gedeelte van dezen sjâir wordt verhaald hoe koning Mambang terugkeert naar zijn gemalin. Natuurlijk gaan de noodige besprekingen met Dêwa Sahpri en diens familie aan het vertrek vooraf en wordt er niet verzuimd den gast tot een langer verblijf te nooden. Men laat hem slechts gaan onder voorwaarde dat hij spoedig terug zal komen. Vooral zijn zuster Poespa Indra denkt haren beschermer zeer te zullen missen; zij voelt zich nog niet thuis in de nieuwe omgeving.

Na een gesprek met Poespa Indra nam Mambang afscheid en verdween plotseling. Het verdriet der achterblijvenden was groot, maar de dichter kan niet lang bij de beschrijving daarvan stilstaan. Hij verhaalt verder hoe Dêwa Sahpri thans in rust en veiligheid troonde in zijn land en audientie verleende aan rijks grooten en legeraanvoerders. Onder de laatsten bevond zich ook de wizieer Indra Pêhalâwan uit het rijk Bandar Pêrmâta, welk land ter gelegen-

heid van het huwelijk door koning Mambang was overgedragen aan Dêwa Sahpri. Deze geeft het bestuur weer in handen van den wizier, aan wien tevens de eeretitel Râdja Pêhalâwan Moeda wordt verleend. De nieuw benoemde aanvaardt weldra zijn post en keert met zijn gevolg en onderhoorigen naar Bandar Pêrmâta terug.

Koning Mambang heeft voor de reis naar Zêminoêr Alam slechts een korte spanne tijds noodig gehad. Zonder dat zijn nabijheid werd vermoed, zat hij plotseling ter linkerzijde van zijn gemalin, die niet weinig verschrikte door de onverwachte verschijning. Met lieve woordjes en kusjes rechts en links weet hij haar spoedig te kalmeeren; dan vertelt hij zijn wedervaren, het verloop van den strijd en den vreedzamen afloop, besluitende met de woorden:

سکارع سده هابس بیچار * اديند فوتري فسف اندرا
دغن راج دیو اودار * سده نغندین د دالم نگار

De auteur doet hierop volgen:

سوکت سدیکت روقان فوتري * مذفر مہبغ راج بستاري
پردامی دغن دیو شه فري * بہارو سمقرن ددالم نگري

Hiermede moeten wij ons overzicht besluiten; wel blijkt uit het M. S. dat de geschiedenis nog niet ten einde is, want er wordt nog een nieuw hoofdstuk geopend, doch hiervan zijn slechts enkele regels geschreven. Het handschrift eindigt abrupt, gelijk boven reeds werd gezegd.

Voor zoover ons bekend, is het vervolg van het verhaal ook niet uit andere manuscripten te leeren; althans het eenige volledige handschrift van dezen sjâir, dat ons nog ten dienste staat, eindigt met de beschrijving van het tweede gevecht tusschen de beide helden, waarin dan Dêwa Sahpri den dood vindt. Wij hebben niet kunnen nagaan, waar volledige handschriften zijn te raadplegen, waarvan de tekst

meer overeenkomt met dien der door ons onderzochte manuscripten.

Zooals wij in den aanvang reeds opmerkten, de geschiedenis zou gevoegelijk kunnen eindigen met het laatste hoofdstuk, dat de auteur voltooid heeft. De vijanden van vroeger zijn dan verzoend, zij zijn beide gehuwd en zelfs familie van elkaar geworden en er heerscht vrede in hunne landen; wat kan men meer eischen aan het slot van een Maleisch verhaal!

Had de schrijver zijn werk afgesloten met een.

تمتله شعر مہمبغ جوہاری * راج فوکاس سوکر د چہاری
enz.,

wij zouden niet verwonderd zijn geweest over een onverwacht einde en hadden ons niet hoeven te beklagen, dat we het laatste deel moeten missen.

Thans blijven wij onbevredigd, en zulks te meer wij wij voor de vraag staan of de auteur inderdaad nog meer wilde geven en misschien gegeven heeft, zonder dat wij weten waar het te vinden is, of dat hij enkel zijn verhaal wat langer wilde maken—misschien zonder zelf recht te weten hoe—omdat zijn keurig gebonden bundel papier nog niet ten einde toe was beschreven.

BREDA, 1901.

DE BADOEWI'S
IN VERBAND MET ENKELE OUDHEDEN

IN DE

RESIDENTIE BANTAM.

DOOR

ANT. A. PENNING,

Zendeling der Nederl. Zendings-Vereeniging.

In het zuiden der residentie Bantam is een dessa, officieel bekend onder den naam dessa Kanekes. Zij is een der meest uitgestrekte dessas der afdeeling Lëbak. Alleen van het Noorden bij Bodjong Menteng, en van het Zuiden bij Tjiawi kan men deze dessa binnengaan door een pas, aangezien het gebied door bergen is omringd. Slechts aan enkele Europeanen is het tot heden gelukt er binnen te komen, aangezien dit door de bewoners is verboden. Met de grootste gestrengheid stellen zij alles in het werk om Europeanen en inlandsche ambtenaren buiten hunne kampoengs te houden, ongetwijfeld om van overheersching vrij te blijven, waar zij eenmaal vermoedelijk naar deze oorden de vlucht namen uit het Noorden, toen de Islam in Bantam zegevierde. De bevolking toch mag zich vrij in hunne kampoengs begeven om handel te drijven, ja, zelfs heeft zich een Mohammedaansche kampoeng (ampian) — Tjikakal, gekomen uit het Westelijk gelegen district Paroeng Koedjang — in dit dessa-gebied gevestigd met toestemming van het geestelijk hoofd der oerang Kanekes, den girang-poeoen (girang = stroomopwaarts, boven, hoogste; poeoen afl. van poe = heer.)

De bewoners dezer dessa noemen zich Oerang Kanekes of Oerang Rawajan (naar een vroeger gehucht); de Mohammedaansche bevolking, door hen Oerang Are geheeten, noemt hen oerang Badoewi. — Ik kan mij niet vereenigen met de schrijfwijze der Heeren Dr. Julius Jacobs en J. J. Meijer, die Badoej schrijven. Men hoort de bevolking in Zuid-Bantam duidelijk zeggen Badoewi, doch met den klemtoon op Bâ. Een bewijs te meer, dat deze naam een Mohammedaansche scheldnaam is voor deze vluchtelingen, naar het Arabische Badawî. Voor de meer vloeiende uitspraak wordt tusschen d en w echter oe ingevoegd.

Veel gissingen zijn gemaakt aangaande deze lieden en daaronder zeer vele vergissingen. Onder deze vergissingen komen ook voor de veronderstellingen van den Heer Jacobs bij de beschrijving van de afkomst en den godsdienst dezer lieden, als zonden zij zijn nakomelingen der gevluchte vorsten van Padjadjaran, die we als Boeddhisten hebben te beschouwen. Dat in hunne pantoens vooral wordt gesproken van de Vorsten van Padjadjaran, dat in hun taal (grof Soendaneesch) woorden voorkomen, die in Bantën, ten minste thans, niet meer bekend zijn, doch veel gevonden worden in de pantoentaal der Preanger-regentschappen, zijn voor den Heer Jacobs bewijzen van hunne afstamming van Padjadjaransche vorsten. Met hetzelfde recht zouden wij dan kunnen beweren, dat de bewoners van Java van Arabische afkomst zijn, omdat zij trouw den koran lezen, en in hun dagelijksche taal vele Arabische woorden gebruiken. Wat wij uit de aangevoerde redenen kunnen opmaken is alleen, dat ook zij aan Padjadjaran onderworpen waren, en dat die pantoens onder hen burgerrecht hadden.

Het komt mij waarschijnlijker voor, dat we hier te doen hebben met nakomelingen der oude bevolking van Bantam, die in de dichte bosschen en hunne ontoegankelijke verblijfplaatsen een veilige schuilplaats vonden, toen Padjadjaran het onderspit moest delven voor den Islam. Waren

zij nakomelingen der vorsten van Padjadjaran, dan zouden zij de eenige overblijfselen moeten zijn van dien aard, die wij in Zuid-Bantam aantreffen. Dit is echter niet het geval. Geheel Zuid-Bantam is bevolkt geweest door niet-Islamieten. Die niet-Islamieten kunnen de oorspronkelijke bevolking van Zuid-Bantam zijn geweest; zij kunnen vluchtelingen uit het Noorden zijn geweest. In verband met enkele verhalen der Oerang Kanekes zouden wij het laatste kunnen veronderstellen.

Deze oude bewoners van West-Java waren Animisten. De beeldengroepen, die men hier en daar op West-Java vindt, waren voorstellingen der voorouders. Uit enkele dier beeldjes ziet men een Hindoe-invloed, die uit den vorm en de voorstelling blijkt (zie Nota van Dr. G. A. J. Hazeu, Notul. Bat. Gen. 1900 Bijl. XI). Maar in Bantën zijn ook enkele oudheden gevonden, waaruit ik meen te mogen opmaken, dat men in die oude dagen in Noord-Bantam iets meer van het Ciwaïsme afwist.

Onder de oudheden in Bantam reken ik ook de Oerang Kanekes (Badoewi's) en de Oerang Karang, (waarover nader). Zij dateeren uit den tijd, toen de Islam in Nd-Bantam overwon. Vele bewoners van het Noorden vluchtten toen naar het Zuiden, naar den Goenoeng-Këndëng en bleven nog langen tijd getrouw aan het oude animisme. Zij voerden hunne artja's mede (zeer primitieve beeldjes, voorouders voorstellende). Zij hadden hun pamoedja's, bid- en offerplaatsen, gewoonlijk op heuvels en bergtoppen gelegen, te midden van oude woudreuzen, kyara's en dergelijke. Daar verborgen zij hun meegevoerde artja's. Niet onwaarschijnlijk waren dit tevens hunne begraafplaatsen, die zij terrasvormig aanlegden en waar ook andere steenen werden opgericht of ter gedachtenis aan voorouders, of als graf-teekenen van daar in hun tijd begraven hoofden en aanzienlijken. En al deze voorwerpen en heilige plaatsen bleven voor het volk gewijde zaken en plaatsen, ook toen zij zwichten moesten voor de overmacht van den Islam.

In het westen beginnende noem ik:

1e. Sanghyang dengdek. In de dessa Sanghyang dengdek (op de helling van den Poelasari, N. W. van Mènes afd. Tjaringin) aldus genaamd naar het beeldje (Sanghyang = „de geeërde geest”, „God”, dengdek = scheefstaande) vinden wij een eenigszins behouwen steen. In het hoofd zijn oogen, neus en mond een weinig aangegeven. Ook de linkerarm met de vijf vingers is afgebeeld, terwijl men ook heeft gepoogd de geslachtsdeelen voor te stellen. Hieruit zien wij, dat het beeldje een man moet voorstellen. Waarschijnlijk beeldde men aldus hoofden en voorname personen af, en zette dat beeldje op hunne graven. Hunne nakomelingen bezochten deze graven, om te moedja (loven), en te ngëmbang (bloemen, spijsen enz. te offeren, wat ook nu bij de bevolking nog in gebruik is). Naar „Sanghyang dengdek” gaat nu en dan nog wel een inlander ter bedevaart. Zelfs lieden uit het Buitenzorgsche komen hier „moedja”.

2e. Kërta ($\pm$ 15 paal Z. W. van Goenoeng Kantjana, distr. Paroeng Koedjang afd. Lebak). Hier stond tot voor een drietal jaren (toen het naar het museum te Batavia werd vervoerd) een beeldje, even primitief als dat te Sanghyang dengdek” in het bosch „Nagara Seja” (denkelijk sejah: ruischen, ruischend).

Het stond op den grond in de opening van een boengoerboom, waaromheen een Kiraj was gegroeid. Het heeft een hoogte van 53 c. M., en hoewel zeer slecht bewerkt, kan men uit den haarwring en de tegen de borsten gehouden handen (de rechterhand bedekt de rechter-, de linkerde linkerborst) opmaken, dat het eene vrouw moet voorstellen. De beenen zijn gekruist onder het lichaam. Eigenaardig is, dat we hier de voorstelling eener vrouw hebben.

Dit beeldje werd niet meer gebruikt voor bedevaarten, maar toch had de bevolking er zekere vrees voor. Niemand durfde het dan ook van zijn plaats te nemen uit vrees betooverd (kasantap) te worden, maar dat een Europeaan dit deed en het medenam, had voor hen geen bezwaren.

3e Tjandi. Te Tjandi (aan den weg Sadjra-Madja, afd. Lëbak) stond een oudheid bekend onder den naam Ki Tjandi. Voor de beschrijving hiervan verwijs ik naar de nota van Dr. G. A. J. Hazen (Not. Bat. Gen. 1900 Bijl. XI). Bij deze verzameling zijn enkele beeldjes van hetzelfde type als de beide bovengenoemde.

4e Kosala. Te Kosala (gelegen $\pm$ 10 paal ten Z. van Sadira) — (Sanscr. Kauçala: welvaart, heil) staat op den top van een lagen bergtop, dien men te voet en niet zonder vermoeienis beklimmen moet, een klein beeldje in relief uitgehouwen op een platten steen, hoog 37 c M. in zittende houding, de beenen gekruist met de hielen tegen elkander en de voeten rechtstandig naar beneden, de armen voor de borst met de vuisten boven elkaar, de duimen naar boven gericht. Aan het gezicht zijn oogen, neus en mond te onderscheiden. Kin en rechterwang zijn beschadigd. De wat groote ooren zijn goed te onderkennen. 't Schijnt dat het hoofd met een hoofddoek gedekt is; verder is het beeld ditjawët (een doek om het middel, waardoor de geslachtsdeelen bedekt zijn, een kleederdracht van mannen). Dit beeldje is beter bewerkt dan de reeds genoemde.

Niet ver van den heuvel, waar dit beeldje staat, vinden we een groote ruimte, omringd door zwaar geboomte. Het oude woud is reeds bezweken voor de bijl, daar hier vroeger koffietuinen zijn aangelegd. De open ruimte bestaat uit vijf grootere en kleinere terrassen, die zich uitstrekken van West naar Oost. Ten Zuiden daarvan, buiten en naast dit terrein, staat een „talahab", een van halve bamboezen gemaakte hut, met hetzelfde materiaal gedekt, waar de Oerang Karang overnachten, als zij hun bedevaart maken naar deze pamoedja. Op de petak's (terrassen) zijn steenhoopen opgericht, elk met een grooten, platten, rechtopstaanden steen. Achter één dezer steenen staat een gebroken aarden pot van ongeveer 15 cM. doorsnede. Het geheel maakt den indruk van een oude begraafplaats.

Naar deze plaats maken éénmal 's jaars de Oerang Ka-

rang een bedevaart. Toen ik voor de eerste maal die plaats bezocht, was het pas enkele dagen geleden, dat zij er geweest waren. Vóór de groote rechtopstaande steenen, tusschen de kleinere, stonden nog de half afgebrande bosjes sintoeng (gedroogde bloemschede van den kalapa). Het geheele terrein was aangeveegd en gewied, terwijl enkele der graven (waarom ik de hoopen steenen vond), met als franje afhangende kalapa-bladeren, bij wijze van hekje, gehangen aan stijltjes, waren versierd. Toen ik bij een bezoek aan de dessa Karang aan de oudsten der Oerang Karang vroeg wat die pamoedja te Kosala eigenlijk was, kreeg ik het volgende verhaal tot antwoord.

Te Kosala, de boemi Soenda (= Soendaneesche bakermat) woonden weleer onze vaderen en van daaruit hadden verhuizingen plaats naar Koemboel Kintël, Djantën Dewata, Kalapa Doewa, Bangkong Sěma, Bodjong Bombang en Karang.

Van die oude nederzettingen bleven eindelijk alleen die over in de „tanah Bombang”, de landstrook tusschen de Tjilahi en de Tji Minjak. Allen, die daar toen woonden, heetten de „Menak Bombang” (de edelen van Bombang.) Onze voorvaderen te Kosala zijn echter langzamerhand verdwenen (ngahyang.) Als zij voelden, dat hun tijd voor ngahyang aanbrak, richtten zij eerst een grooten steen op onder het opzeggen der volgende djampe (tooverspreuk):

„Siwit sěmbah tan katěpi

Siwit sěmbah tanda hyang,”

opdat hun nakomelingen zouden weten, waar zij eenmaal woonden, om daar heen te gaan en hen daar te loven en te gedenken (moedja). Daarna verdwenen zij met huis en al. Zoo verdween de een vóór, de ander na, totdat ook eindelijk hun djaro (dorpshoofd) Goeroe Rěsi geheeten, heenging. De steen, dien hij oprichtte, nam toen echter zijn beeltenis aan, en dat is de artja, die nu nog te Kosala staat, en dus ook Goeroe Rěsi heet. De verschillende terrassen wijzen op de plaats, waar eenmaal hun huizen stonden. Daarom

gaan eenmaal 's jaars na den rijstbouw alle werkbare mannen, die rein zijn, van Karang, — ook die van Sindangwangi, Palendeng, Lëboeh en Tjibolang, die nog bij ons behooren — daarheen om te moedja. Alleen „noe bërësih djeung boga nijat” (die schoon zijn en het voornemen hebben) Hij die lijdt aan kesrek, of andere ziekten, wiens vrouw zwanger is of pas bevallen en nog niet rein, wordt als onrein beschouwd en mag die bedevaart niet meemaken. De girang-poeoen van Karang regelt den tijd en laat dit ook weten aan de enkele getrouwen in andere dessa's. Een ieder trekt dan zijn witte zelf-geweven badjoe koeroeng aan, zijn idem hoofddoek en samping paleng (rok). (Dit schijnt de kleederdracht uit den ouden tijd te zijn. De binnen-Badoewi's dragen altijd deze kleeding, de Oerang Karang nog slechts als zij naar Kosala gaan.) Zoo gaan wij langs een moeilijk pad over de ruggen van verschillende bergen, gewapend met het hakmes om takken en slingerplanten, die in den weg zijn, te verwijderen, naar Kosala, teerkost medenemende voor een paar dagen. Den tweeden dag komen wij te Kosala aan en dan worden de bovengenoemde terrassen van onkruid gezuiverd en aangeveegd. Den volgenden morgen worden bij de verschillende staande steenen bosjes sintoeng waarin tendjo (kajoe garoe, een houtsoort, waarvan de bars bij branding een wierookgeur verspreidt,) gezet en aangestoken als reukoffer, waarna de terugtocht weer wordt ondernomen. Thuis gekomen wordt de sidëkah (maaltijd) gehouden.

Uit een en ander meen ik te mogen opmaken, dat deze geheele streek van de grens van Buitenzorg (misschien verder oostelijk) tot de Tjisimeut moet bewoond geweest zijn door lieden van gelijken godsdienstvorm als de „Oerang Karang” (zie hieronder). En de oudheden te Kërta Sanghyang Dengdek en andere, die ik niet bezocht, maar die mij genoemd werden, en van dezelfde soort zijn als die van Kosala, wijzen er op, dat deze bevolking tot het Westen van Bantam toe woonde. Te Kosala vinden we nog

eën der oude bid-, tevens begraafplaatsen, waaraan nu die legende door Karang is verbonden. Die bewoners van Zuid-Bantam hebben eindelijk ook het onderspit moeten delven voor den Islam en we vinden nu nog slechts enkele overgeblevenen, en wel de „Oerang Karang” en de „Oerang Kanekes,” die we dus ook als oudheden uit den tijd van het Animisme kunnen beschouwen.

50. De Oerang Karang. Karang is een dessa gelegen ongeveer $5\frac{1}{2}$ paal zuidelijk van Moentjang aan den weg van Moentjang naar Tjitoedja. De dessa bestaat uit zes ampians (lëmboer, gehucht), waarvan Karang er één is, tevens de naam der geheele dessa. Deze ampian onderscheidt zich van de vijf andere, omdat haar bewoners geen islamieten zijn. Men heeft de Oerang Karang, die in gewoonten zooveel overeenkomen met de Badoewi's, altijd gehouden voor buiten-Badoewi's. En menigeen der oude schrijvers, die dit beweerde, meende bij de Badoewi's geweest te zijn, maar was te Karang geweest. De Oerang Karang, zooals zij door de Mohammedanen genoemd worden, zijn geen buiten-Badoewi's. De andere uitgestooten Badoewi's, die in Mohammedaansche dessa's wonen, even ver van Kanekes als Karang, erkennen allen hun verband met de Oerang Kanekes, vieren de feesten der Badoewi's mee, erkennen de pamoedja van Kanekes als de hunne, en staan onder een der drie girang pooeens van Kanekes, terwijl zij in hun kampoeng, slechts (niet eens allen) een djaro dangka hebben, die hun godsdienstige belangen behartigt. De Oerang Karang daarentegen zeggen geen familie van de Oerang Kanekes te zijn. Zij hebben hun eigen pamoedja, Z. Westelijk van hun dessa, terwijl de pamoedja van Kanekes Z. Oostelijk van hen ligt, en hebben hun eigen girang pooen. Zij vinden zelfs verschil tusschen zich zelve en de Oerang Kanekes. Zij zeggen: de Oerang Kanekes belijden de Agama boeda (boeddistischen godsdienst) en wij de Agama Soenda (den Soendaneeschen godsdienst).

Zooals ik boven reeds zeide, noemen zij Goeroe-Rësi het

laatste hoofd hunner vaders, djaro van Kosala (Boemi Soenda). Al diens nakomelingen, die zich verspreidden in „tanah Bombang” werden genoemd menak Bombang. De ampian der dessa Karang, bewoond door de Oerang Karang, niet islamieten, bestond in Oct. 1897, toen ik er een bezoek bracht, uit 46 huizen en telde toen 36 werkbare mannen. De nokken der huizen, die volgens oud Soendaneesch model de volle lengte van het huis moeten hebben (bapang), moeten evenzoo zijn bij de mohammedaansche bewoners der dessa. Hoewel dezen de meerderheid uitmaken, moeten zij in dezen de bevelen van den girang poeoen opvolgen, daar zij volgens hun zeggen zich eerst later in de dessa Karang vestigden met toestemming van den girang poeoen. (Zie boven Tjikabal in Kanekes). De girang-poeoen is het hoofd der Oerang Karang, hoewel zij als dessa-hoofd een mohammedaan hebben, daar de islamieten bij dessa-verkiezingen de meerderheid hebben. De girang poeoen regelt de godsdienstige zaken der Oerang-Karang. Hij woont afzonderlijk en is voor Europeanen niet te ontmoeten. Zijn huis dat van de andere afgezonderd staat, is omringd door een pagër van handjoewang, zooals bij de Badoewi's de geheele kampoeng ompagerd is. Ook bij de Oerang Karang is het aanleggen van sawahs boejoet (wat trouwens tot voor korten tijd ook in vele mohamm. dessa's in Zd.-Bantam boejoet was), en hoewel hun hoema's (droge rijstvelden) door het bestuur worden opgemeten ter bepaling van de te betalen padjèq (belasting), mag de hoema van den girang niet opgemeten worden; deze wordt slechts getaxeerd.

Als stamboom van den girang poeoen werd mij opgenoemd :

- 1 Jang goeroe (oudere broeder van Goeroe Rësi)
- 2 girang-poeoen Bëndo
- 3 „ „ Djamparing
- 4 „ „ Sërat (de eerste te Karang.)
- 5 „ „ Rambeng
- 6 „ „ Wadijat
- 7 „ „ Wanal

8	girang-poeoen	Daka
9	"	"
	"	Roeda
10	"	"
	"	Boni
11	"	"
	"	Asdin
12	"	"
	"	Rani
13	"	"
	"	Arsid, die het bij mijn bezoek in 1897 was, en ook heden, 1902, nog is.

Bij navraag naar hetgeen door hen voor boejoet wordt verklaard, kreeg ik ten antwoord: „Wat door onze vaders niet gebruikt werd, is boejoet. Te Kosala, de boemi Soenda, waren geen geiten, paarden, karbouwen, sawah's enz., dus voor ons zijn ze verboden”.

Als muziekinstrumenten hebben zij de tarawangsa (een strijkinstrument), de soelin (fluit), angkloeng pondok (korte angkloeng, zooals te Kanekes) en sinds den laatsten tijd volgens hun zeggen ook de goöng en de térébang.

Wat ik kon merken van hun idee over een „hiernamaals”, was Mohammedaansch. „Koemaha takdir noe agoeng bae”.

Als djampe bij begrafenissen gebruiken zij de volgende: „Bismillah. Majit soetji sarasa toenggal Pangeran — ja isoen poedji kang agoeng — ja isoen poedji kang gaib. Banjoe soetji sarasa toenggal Pangeran — ja isoen poedji kang agoeng — ja isoen poedji kang gaib. Beusa soetji sarasa toenggal Pangeran..... enz. tot gaib — gëndi soetji — enz. idem....., boemi soetji..... idem....., majit soetji..... idem....., sēri soetji noe leuwih poetih, noe leuwih soetji, oelēs-oelēs-lēs.

60. De Oerang Kanekes. Voor de Oerang Kanekes verwijs ik naar het begin van dit opstel en naar „De ethnographische schets”, „de Badoejs”, van Dr. Julius Jacobs en J. J. Meijer. In gewoonten en taal komen zij met de Oerang Karang overeen, met dit verschil, dat zij nog streng oude kleeding en gewoonten bewaren, terwijl dit bij de Oerang Karang niet meer zoo te bemerken is. 't Is hier niet de plaats de vele onjuistheden in de schets van Dr. Jacobs te bespreken. Niet ongewenscht vind ik het echter een juistere

bevolkingsstaat der Badoewi's te geven, en we zien dat het „nauwkeurig ingesteld onderzoek” (blz. 46) niet zeer nauwkeurig geweest is.

De volgende staat is de telling van den Wadana van Lëbak van een paar jaar geleden.

Wij onderscheiden.

1°. Oerang kaoem — binnen-badoewi's.

2°. „ panamping — buiten-badoewi's.

3°. De buiten-Badoewi's, die verhuisden naar Moham-medaansche dessa's.

Naam van het gehucht.	Ressorteert onder dessa	Ressorteert onder girang poeoen.	Aantal huizezinnen.	Waarbij Weduwen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
1°.									
Tjibeo.	Kanekes.	Tjibeo.	25	5	20	27	25	28	100
Tjikeusik.	„	Tjikeusik.	17	3	14	17	15	15	61
Tjikartawana.	„	Tjikartawana.	7	1	6	7	5	8	26
2°.									
Kadoeke-toeg.	„	Tjibeo.	23	5	17	24	22	24	87
Gadjeboh.	„	„	17	0	17	17	15	11	60
Tjipaler.	„	„	12	4	9	12	9	8	38
Tjisagoe.	„	Tjikeusik.	7	0	7	6	11	7	31
Tjipiit.	„	„	6	1	5	6	6	5	22
Tjikadjoe.	„	„	8	1	8	8	8	7	31
Tjioeloe.	„	Tjibeo.	9	0	9	9	9	9	36
Tjikapong.	„	Tjikartawana.	6	1	5	6	6	4	21
Tjibongkok.	„	„	6	0	6	6	4	6	22
Karahkal.	„	„	25	1	24	25	23	26	98
Sarokokod.	„	„	15	3	12	15	7	24	58
Tjoeroeg Seor.	„	Tjibeo.	14	5	10	14	5	15	44
3°.									
Tji Nangka bengkoeng.	Tjiboe-ngoer.	Tjikeusik.	4	5	4	9	5	4	22
Kaman-tjing.	Sangkanwangi.	Tjikartawana.	3	0	3	3	5	0	11
Tji Handam.	„	Tjibeo.	13	3	13	16	16	8	53
Tji Herang.	„	„	12	1	12	13	17	8	50
Kompol.	„	Tjikartawana.	3	0	3	3	5	7	18

Naam van het gehucht.	Ressorteert onder dessa.	Ressorteert onder girang poeoen.	Aantal huizezin en.	Waarbij Weduwen.	Mannen.	Vrouwen.	Jongens.	Meisjes.	Totaal.
Tjakoeëun.	Babakan.	Tjikarta-wana.	15	5	15	20	22	16	73
Pitjoengkawang.	Babakan.	„	13	3	13	16	13	20	62
Tjisaban (rantja kondang).	„	Tjibeo.	27	1	27	28	30	33	118
Bontjeret.	„	„	7	1	7	8	6	13	34
Noengkoe-lan.	Lengis.	Tjikarta-wana.	23	9	23	32	27	25	107
Inggoem.	„	„	31	12	31	43	27	23	124

Van de pamoedja der Oerang Kanekes weten we niet veel: slechts wat Koorders er van schreef (Jacobs blz. 14). Hij vond er 13 terrassen, maar spreekt niet van artja's, alleen van door menschenhanden aangelegde steenhoopen. Ik hoorde slechts door inlanders vertellen, dat er op de „goenoeng gëdogan” een steenen stal zou staan, en dat elke der drie girang-poeoen in zijn huis een beeldje bewaart. Die van Tjibeo, de hoogste der drie, zou den bapa (vader); bewaren; die van Tjikeusik den anak (het kind), en die van Tjikartawana de parabot (gereedschappen). Ik kon echter hieromtrent niet de minste zekerheid verkrijgen.

Evenwel meen ik, dat we uit vergelijking met de Oerang Karang, de Oerang Kanekes mogen beschouwen als een overblijfsel uit denzelfden tijd als de Oerang Karang. De pamoedja der Oerang Karang is een „Padjadjarantype,” een overblijfsel van het Animisme. Ook de Badoewi's zijn mijns inziens hetzelfde. Mijn vermoeden dat de Oerang Kanekes uit Nd.-Bantam afkomstig zijn, is gegrond op:

1o. het feit, dat er bij hen, menschen die trouw legenden bewaren, het verhaal bestaat, dat zij in familiebetrekking staan tot de regentsfamilie van Serang. Eénmaal 's jaars zeker zenden zij hun afgevaardigden, de Kokolots der binnenkampeongs (Kaoem) naar dien nakomeling dier familie, die de hoogste is. Menigmaal kwam ik hen tegen

en op mijn vraag: „waar gaan jelui heen”, kreeg ik trouw ten antwoord: „ngaing dek seba ka Serang”. Zij nemen dan pisang, hibids (waaiers om het vuur aan te waaien), habako's (rijstmandjes) en dergelijke als geschenken mede. Ook bij de installatie van den tegenwoor woordigen regent van Serang, hadden zij hun afgevaardigden gezonden.

20. Bij het petangan (berekeningen bij het naamgeven en uithuwelijken) gebruiken de Oerang Kanekes de bekende bamboelatten (Jul. Jacobs en Meijer blz. 122). De naktoes op deze latten aangegeven volgen het Javaansche alphabeth van 20 letters, niet het Soendaneesche van 18 letters. De invloed van Java, die op de Soendalanden werd uitgeoefend, kan tot de Badoewi's niet zijn doorgedrongen, die in zulk een strikte afzondering leven en hunne gewoonten en taal zoo bewaarden. Het vermoeden is daarom niet ongegrond, dat zij uit Nd.-Bantam kwamen, waar Javaansch werd gesproken, reeds een 50 jaar voor de komst van den Islam. Met hun vlucht voor den Islam is misschien de schrijfkunst boejoet verklaard om geen aanraking langs dezen weg te houden met den overheerscher. In allen gevalle is door een of andere oorzaak het schrijven bij hen ongeoorloofd geworden.

---

2. OVERBLIJFSELEN UIT HET ANIMISME, NADAT MEN IETS VAN HET HINDOEISME HAD VERNOMEN.

Onder de oudheden, die in Bantam gevonden werden, zijn er, die afkomstig zijn uit het Animisme, maar toch eenigszins aantoonen, dat men van het Ciwaïsme ook hier iets vernam. Onder deze rubriek rangschik ik

10. enkele der beeldjes, afkomstig van Tjandi. Zie hierover nader de nota van Dr. G. A. J. Hazen blz. LXXXIII).

20. De twee bekende oudheden te Lëbak Pari. De eene, door Verbeek een yoni genoemd, is een vierkant behakt stuk „wadas malela”, in Bantam genoemd „Tjadas bangkong,”

in den vorm van een afgeknotte, vierzijdige piramide met den top naar beneden gekeerd en daaraan een voetstuk, dat breed uitloopt, terwijl aan den bovenkant een breede rand is uitgehakt. In elk der vier zijden zijn twee diepten uitgebeiteld als paneelen. De hoogte van den grond (het stuk staat een weinig begraven) is 53 c. M. Het bovenvlak is 56×56 c. M., de onderkant, waar het blok in het voetstuk overgaat 38×38 c. M. Op het midden van den rand, aan alle vier zijden is een menschenhoofd gebeiteld, dat wel van eenige vaardigheid meer getuigt dan de bovenbeschreven voorwerpen. Elke kop heeft een mutsje op en lange oorbellen in de ooren, de eene vierkant, de andere spits eindigende bellen. Een der kopjes is zwaar geschonden, van twee is de neus geschonden en één is gaaf. Bovendien is van het geheel een hoek afgeslagen, die er naast lag en nog tamelijk eraan paste. Een der kopjes heeft boven in het mutsje vijf ronde gaten, waar een pink in past, alsof er een ander voorwerp met pennen op vastgezet behoort te worden. De gaten staan in een vierhoek met één in het midden. Een ander kopje heeft een, en het derde twee zulke gaten. Het vierde is geschonden. Midden op het bovenvlak, er één geheel mede vormende en niet los erop gezet, staat een rond paaltje, eenigszins breeder van boven, en daar geheel afgerond, dat een hoogte heeft van 165 cM. Moet dit voorwerp een yoni voorstellen? Ik kan het niet beslissen, het gat van boven en de tuit zijn niet aanwezig. Misschien is het wel het idee geweest een yoni met lingga te vervaardigen, maar wist men maar ten halve den vereischten vorm.

Inlichtingen kon mij niemand verschaffen.

Het voorwerp is bekend onder den naam „wong-wongan”. Misschien werd het bij de vlucht voor den Islam uit Noord-Bantam, waar toen reeds de Javaansche volksplanting gevestigd was, meegevoerd. Misschien ook gaf de bevolking hier later er dien naam aan, want vele Jav. woorden uit

Nd.-Bantam zijn hier in dagelijksch gebruik. Veelal roept men elkander hier met „wong”! inplaats van met het Soendaneesche „Euj!”

Dr. G. A. J. Hazen schreef mij over deze oudheid het volgende: „Wat het vierkante blok betreft, ik heb er nog eens met Dr. Brandes over gesproken, doch hij durft evenmin te verzekeren, dat het een yoni moet voorstellen als het tegendeel. Uit de strepen kan ook hij geen letters maken, hoeveel we de tabellen van oud West-Jav. schrift hebben vergeleken. Uw opmerking over de oorbellen zal wellicht later blijken van belang te zijn bij vergelijking met andere voorwerpen, doch voorloopig valt er niets zekers uit op te maken. Het blijft een curieuse, raadselachtige steen. En 't schijnt beter zich te onthouden van 't maken van conjecturen en te wachten op eventueele nadere gegevens.

30. De tweede oudheid te Lëbak Pari stelt een nandi voor, en is zeer geschonden, daar een opzichter bij het aanleggen van een koffietuin met dynamiet het voorwerp liet springen. Ouden uit de dessa Lëbak Pari wisten mij echter nog te vertellen van de „mooie horens” en de „lange staart” van de „sapi”. De kop is nog te herkennen; de pooten zijn onder het lichaam gekruisd. Toch geloof ik, dat we ook deze moeten rangschikken onder deze rubriek en niet onder zuiver Boeddhistische oudheden.

3. OVERBLIJFSELEN UIT HET HINDOEÏSME.

Volledigheidshalve noem ik hier van de voorwerpen, die reeds in het Museum te Batavia staan, die in Bantam (Midden-Bantam), vermoedelijk op den Karang en Poelasari, gevonden oudheden.

10.	Brahma (zie Catalogus W. P. Groeneveldt) No.	8.
20.	Çiwa als Mahadewa	id. 54.
30.	„ „ Goeroe	id. 66.
40.	Ganeça	id. 171.
50.	Yoni	id. 361.

Een twintig jaar geleden werd bij het graven van een solokan in een koffietuin te Kosala, in de buurt van bovengenoemd beeldje, gevonden:

60. Een bidschel hoog 22 c. M., waarvan het handvat 15 c. M. Het geheel is van metaal. De klepel ontbreekt. Het handvat bestaat uit een nandi, die geknield ligt op een langwerpige rond plaatje. De pooten naar binnen gebogen met de hoeven tegen elkaar. De staart naar rechts op den rug geslagen. Op den rug draagt de nandi een vijftand, waarvan een tand is afgebroken.

Ongetwijfeld is deze bidschel van elders naar Kosala gebracht, toen men in Midden-Bantam meer van het Boeddhisme wist. Waarschijnlijk ook op een vlucht naar het zuiden, waarom men het toen bij de andere artja's van Kosala verborg. Dr. Hazeu schreef hierover: De bidschel lijkt veel op eenige dergelijke schellen in onze verzameling, hoewel we er geen bezitten, die en die vijf punten en een nandi vertoont. Zeker is het een Ciwaietische, maar dat is ook alles, wat er over valt te zeggen, want over de verschillende sectekenmerken der verschillende Ciwaietische secten weten we nog bijna niets.

Wel eigenaardig is het, waar men op West-Java zoo weinig van Boeddhistische ondheden heeft gevonden, dat juist in het meest Westelijke deel voorwerpen werden gevonden als de onder 3 genoemde, die ons klaarblijkelijk wijzen op meer ontwikkeling van het Boeddhisme in Bantam.

LĒBAK, December 1901.

TORADJA'SCHE VERTELLINGEN

DOOR

D^r. N. ADRIANI.

De hier volgende vertellingen zijn eene vertaling van de teksten door mij uitgegeven in 1900, onder den titel „Leesboekje in de Bare'e-taal” gedrukt op de Landsdrukkerij te Batavia en te bekomen bij 's Rijks-Depôt van Leermiddelen te Weltevreden (Catal. No. 849). In het Tijdschrift van 't Bataviaasch Genootschap, dl. 40, bl. 339 en dl. 44, bl. 223 — 234, waar het een en ander is medegedeeld omtrent de proza-letterkunde der Toradja's, zijn de meeste der hier volgende verhalen reeds vermeld.

Van de Toradja'sche vertellingen zijn in de eerste plaats belangrijk die, welke overeenkomen met de „Dwergghertverhalen” der Maleiers en Javanen. In het eerste der bovengenoemde opstellen is reeds gezegd dat de hoofdrol in deze verhalen wordt vervuld door den Spookaap, een diertje dat o. a. op Borneo, Sumatra, Banka, en de Filippijnen voorkomt 1) en ook over geheel Celebes en de Sangir-eilanden is verspreid. Merkwaardig is het dat dit dier in de Minahassische talen, in het Bare'e, Morisch en Sangireesch denzelfden naam draagt als het Slimme Dwergghert in het Javaansch, n. l. Bar. *nggasi*, *tangkasi*, Sang. *sënggasi* (Groot-Sangir), *tënggahë* (Siaoe), Minah. talen *tangkasi*, Morisch *tanggasi*. Deze vormen geven als grondwoord

1) Volgens opgave van Prof. A. A. W. Hnbrecht te Utrecht in zijne Princeton Lecture van 1897, getiteld „The Descent of te Primates,” bl. 6 en 7. Tegenover bl. 6 staat een fraaie afbeelding van den Spookaap (*Tarsius spectrum*).

kasi te zien, met het bij diernamen zoo gewone voorvoegsel *ta*. Indien deze stam *kasi* op zijn Bare'e'sch werd gena- saleerd, dan zou hij *kantji* luiden, hetwelk de vorm is dien het Jav. *kantjil* in het vocalische Bare'e zou krijgen, indien het werd overgenomen. Het Bimaneesche Woordenboek van Dr. Jonker leert ons dat *kantji* „slim” beduidt, waar- mee dus de boven genoemde namen zijn verklaard.

Het wisselwoord van *nggasi* is in het Bar. *nggade*, misschien ontstaan uit *nggati*, dat dan een oudere vorm, zoowel van *nggasi* als van *kantjil* zou moeten zijn 1). In het Bada'sch heet het dier *tangkeda*, 't welk dan voor *tangkade* zou moeten staan.

Nog eenige andere namen van den Tarsius zijn: Boeng- koesch: *laku*, Lalakisch *mori*, Daj. *ingkir*, Goront. *tandabana* (V. Rosenberg, Reizen in de Afd. Gorontalo, bl. 101), Mak. Boeg. *memu* 2); op Banka heet hij *mëntiling*, op W. Borneo *tëmpiling*, op Z. W. Sumatra *singo paar* en *bëruk paar* 3),

1) Naast *gasa* „sperma”, een druk gebruikt scheldwoord, hoort men ook *gade*, dat als verminking of liever vermomming van *gasa* kan op- gevat worden, daar men het zegt bij het uitschelden van iemand, dien men niet mag uitschelden, bijv. zijne moeder: in plaats van *gasa i ine!* zal men zeggen *gade i ine*.

In het Par. bet. *gasa* „zweet”; het woord is zonder twijfel identisch met *vasa*, Par. „snot,” Bar. „kleverig vuil op het lichaam,” vgl. ook Mal. *basah* en O.-Jav. *basah* „rot”. *Gade* kan op zijn Morisch (zie Meded. Ned. Zend. Gen. 1900, bl. 295) uit *gada* zijn ontstaan en dus id. zijn met *kada*, dat weder het Bar. woord is voor „snot”. Tusschen *gasa* en *gade* bestaat dus waarsch. wel dezelfde verhouding als tusschen *nggasi* en *nggade*.

2) Uit het art. *memu* in Dr. Matthes' Makassaarsche en Boegineesche Woordenboeken blijkt dat de Makassaren en Boegineezen (althans zij die nooit een Spookaapje hebben gezien) de voorstelling hebben dat het dier een klauw aan de punt van den staart heeft. De Tarsius heeft wel een langen dunnen staart, die hem in evenwicht houdt bij de verbazende sprongen die hij kan nemen, maar er zit geen klauw aan. Hij is niet grooter dan een kat die een paar weken oud is, heeft een dik behaarde huid, een ronden kattedop, groote ooggen en ooren en platte nagels aan voor- en achterpooten.

3) Naar opgave van Prof. Hubrecht; *paar* is de naam van een boom, volg. Filet: *Amomum Cardamomum*.

in het Napoesch en Koelawi'sch *ntimbo*, dat „springer“ moet beteekenen.

Onder den titel *Lolita i Nggasi* zijn in het Bare'e-Leesboek vier Spookaapverhalen medegedeeld. Nog een aantal andere zijn door mij opgeteekend, die ik later eens hoop uittegeven. De hier volgende zijn opgegeven in Tijdsch. Bat. Gen. bl. 40, bl. 344, onder de nummers 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10. De parallellen in verwante talen zijn ook aldaar opgegeven; er kan nog bijgevoegd worden dat de No's. 1, 2 en 3 ook in het Mongondansch voorkomen, zie Meded. Ned. Zend. Gen. XI, 394, terwijl No. 8 nog te vinden is in Ling Roth „The Natives of Sarawak“, I, 347. In Dr. Brandes' opstel „Dwerghert-verhalen buiten den Archipel“. Tijdschr. Bat. Gen. dl. 43 is No. 3 terug te vinden op bl. 230, en No. 8 en 9 op bl. 238, 239 en 246, 279, en in de Bijdrage tot de kennis der folklore van West-Borneo, van L. C. Westenenk zijn te vinden No. 3 (Krokodillenbrug) Tijdschr. Bat. Gen. dl. 41, bl. 201, No. 4 (stuk hout voor poot) Ibid. bl. 200, No. 8 (bijennest) bl. 199, No. 9 (slang voor gordel) bl. 198.

Eenige bijzonderheden, den tekst en de vertaling betreffende, vindt men in de aantekeningen achter elk der verhalen.

x SPOOKAAP-VERHALEN.

(Leesboek, bl. 5—10).

Er was eens een Spookaap, die bevriend was met een Reiger. De Spookaap zeide: Vriend, laat ons elkander luizen, laat ik eerst worden geluïsd. De Reiger antwoordde: Ja, gij eerst, daarna ik. — Hij zocht den Spookaap zijne luizen af; toen het gedaan was, zeide de Reiger: Ik ook nog. — Terwijl hij geluïsd werd door den Spookaap, zeide de Reiger: Au, (je doet het te) hard. De Spookaap antwoordde: wel neen, het is maar neten uithalen. Intusschen

was het hem de veeren uitplukken. Toen hij de veeren van den Reiger had uitgeplukt, zeide de Spookaap: Ik ben klaar met luizen, vlieg maar op! — De Reiger sloeg zijne vlerken uit, daar vielen zijne veeren, och arme! De Spookaap ging heen, de Reiger was boos op hem.

De Reiger ging zijns weegs, het bosch in. Daar kwam de Spookaap een anderen Reiger tegen, die zijn makker ging wreken. De Reiger zeide: Ginds zijn veel wilde frambozen, zoo groot als pompoenen, ze zijn aan de overzijde der zee. De Spookaap zeide: Hoe zullen wij die oversteken? De Reiger zeide: Er is eene prauw. En toen nam hij een *tea*-blad, maakte er een schuitje van een daar gingen zij in: dat was hun vaartuig, zeide hij. Nu ging de Spookaap roeien en de Reiger sturen. Reeds ver waren zij in zee, een wal zagen zij niet meer, toen pikte de Reiger in het *tea*-blad dat zij als prauw gebruikten; de Reiger vloog op, het *tea*-blad sloeg om. En daar zwom nu de Spookaap rond, naar een verblijfplaats zoekende. Hij vond een eiland, maar 't kwam niet boven water, slechts aan een klein boompje hield hij zich vast.

Niet lang was hij daar geweest of daar kwam een Krokodil aan en zeide: Hier is dan de Spookaap, die bedrieger, zoo aanstonds eet ik je op. De Spookaap hield zich stil, toen de Krokodil dicht bij was, zeide de Spookaap: Gij zoudt mij, zoo'n dapper man, opeten, als ge maar alleen zijt, zijt ge niet [sterk] (bl. 6) genoeg om mij op te eten, ga maar heen, ga rond om uwe kameraden in menigte op te roepen. De Krokodil ging heen; nog niet lang was hij heen gegaan, of hij kwam weer terug, met vele makkers. De Spookaap zeide: Misschien zijt gij (nu wel) genoeg, wacht, ik zal u eens tellen, komt boven water. Daar sprong de Spookaap over de ruggen der Krokodillen, hij nam er telkens drie [in den sprong] en telde: Eén, deun, dip! och, ik tel niet goed, wacht, ik zal van den anderen kant tellen. Eerst sprong

woorden: wel naar het is maar niet nader te weten.

hij op een boontak aan den wal, toen klom hij in een waringin en zeide: Zuig aan den Spookaap zijn gat!

Daar kwamen de Krokodillen en deden hun best den Spookaap te vangen, maar de Spookaap ging op een boontak zitten. De Krokodillen beten den boom door, hij viel om en de Spookaap verhuisde naar een anderen boom. Toen de boomen alle waren omgevallen, krōop de Spookaap in een bamboe-stoel en verborg zich; de Krokodillen konden dien bamboe-stoel niet doorbijten.

Een anderen keer had de Spookaap dorst en ging naar het water, met het plan om te drinken. Toen hij aan het water was gekomen, beet een Krokodil hem in zijn éenen poot. De Spookaap zeide tot hem: Waarom geeft gij geen krijgskreet, nu gij een dappere hebt buitgemaakt? als ik een dapper man heb verslagen, geef ik krijgsgeschreeuw. Nu gaf ook de Krokodil den overwinningskreet, bij zijn schreeuwen deed hij den bek open, de Spookaap kwam vrij en zeide: Bijt daar maar in; [de ander] dacht dat het de poot [van den Spookaap] was, maar het was een doode tak. De Spookaap sprong op een liaan en zeide: Hij dacht dat het een tak was [waarin hij eerst beet] en dat was juist mijn poot.

Hierna ging de Spookaap weer weg en hield zijn verblijf op een waringin. Eens zat hij op een liaan zijne nagels te snijden. Daar kwamen zeven Apen aan en zeiden: Ha, uwe nagels zijn bijzonder mooi. De Spookaap, die bedrieger, antwoordde: Wel, dat zijn nagels van een lijfband-vlechter. De Apen antwoordden: Toe (bl. 7) laat ons ook lijfbanden dragen. De Spookaap antwoordde: Goed, maar de rotan moet ver gehaald worden, neemt mij mee, dan zal ik u den berg wijzen waar men rotan kan afrukken. Zij droegen den Spookaap op een draagbaar, legden één steen aan de linkerzijde, één aan de rechterzijde en nog een om als hoofdkussen te dienen. Aan den

berg gekomen, zagen de Apen dat het niet de Spookaap was, dien zij gedragen hadden, maar enkel steenen.

De Apen waren kwaad en zeiden: Wij gaan den Spookaap zoeken, dien bedrieger. De Spookaap was weggelopen en zat ter zijde van een bijennest. Daar kwamen de vervolgers aan en zeiden: Ha, daar heb je den Spookaap, dien bedrieger. De Spookaap antwoordde: Wel neen, 't is een andere Spookaap geweest, er zijn vele soorten van Spookapen: de Spookaap van den waringin, de Spookaap van de bamboe; ik ben al lang hier om de trom van mijn grootvader te bewaken. De Apen antwoordden: Zeg, mag er op geslagen worden? De Spookaap antwoordde: Dat mag niet, dat zou ongetwijfeld heimwee naar mijn grootvader geven. De Apen antwoordden: (Mag) men er ook niet eventjes op slaan? De Spookaap antwoordde: Eerst als ik ben weggelopen is het toegestaan, als ik ben verdwenen, sla er dan maar op. De Spookaap ging heen, intusschen verstopte hij zich slechts; de Apen sloegen op de trom, die echter slechts een bijennest was; slechts één bom gaven zij er op, zzzz. . . . . daar kwamen alle bijen aanvliegen, zij staken de arme bijen, hunne lichamen zwollen op.

De spookaap was heengegaan en verdwenen, hij had eene slang gevonden en zat bij haar neder. De Apen zochten den Spookaap, vonden hem bij de slang en zeiden: Ha! hier hebben wij den Spookaap, dien bedrieger. De Spookaap antwoordde: Wel neen! het is een andere Spookaap geweest; er zijn vele soorten van Spookapen: de Spookaap van den waringin, de Spookaap van de bamboe, ik ben al lang hier bezig den schaamgordel van mijn grootvader te bewaken. De vervolgers zeiden. Mag men hem soms omdoen. De spookaap antwoordde: Ik sta het niet toe, opdat ik geen heimwee krijgje naar mijn grootvader. De Apen vroegen het nog eens en zeiden: Kom, maar heel eventjes. De Spookaap antwoordde: Wacht, laat ik eerst heengaan, eerst als ik ver weg ben, als men mij roept en ik niet meer

(bl. 8.) antwoord, bind hem dan maar om. De spookaap ging heen, hij was nog niet ver, toen hij zich verstopte: de Apen riepen hem: Spookaap, Spookaap! Hij gaf geen antwoord; toen namen de Apen den schaamgordel en deden hem om; het was intusschen eene slang die zij als schaamgordel omdeden; de slang beet een der Apen en deze stierf.

Nu, daarop ging de Spookaap steeds verder weg en kwam bij een man die een arèn-palm bewerkte en aan het kloppen was (op de bloemkolf). De spookaap zeide: zeg, loop weg, daar komen lieden aan om u te doden, leg uw schaamgordel af, doe uw hoofddoek af, leg uw hakmes neer. De man legde inderdaad zijne kleeren en gereedschap neer en ging heen, hard loopende; nu nam de Spookaap zijne plaats in, hij deed den schaamgordel aan, bond den hoofddoek om, gordde het hakmes aan en klom daarna op de ladder om den palmboom te bekloppen. De vervolgers kwamen aan en zeiden: Daar heb je den Spookaap, dien bedrieger, hij doet niet anders dan ons bedriegen: een slang noemt hij een schaamgordel, één onzer heeft hem omgedaan, de slang heeft hem gebeten en hij is gestorven. De Spookaap antwoordde: O, dat ben ik niet, dat is een andere Spookaap, er zijn vele soorten van Spookapen: de Spookaap van den waringin, de Spookaap van de bamboe, de Spookaap van den arènpalm. Ik ben hier al lang bezig voor mijn palmwijn te zorgen, maar er is straks iemand voorbijgegaan, hij is bergopwaarts gegaan, hij was geheel naakt, misschien is die het, die u telkens bedriegt.

De Apen vonden den ouden man, die naakt van zijn palmwijn was weggelopen; de Apen zeiden: Hier is de bedrieger. De oude man antwoordde: Welneen, dat ben ik niet, mij heeft men weggejaagd, er is iemand gekomen, die zeide: Leg uw schaamgordel, hoofddoek en mes af. Niet ik ben het, die Spookaap is het, de Spookaap heeft mijn palmwijn gestolen.

De Apen gingen terug, den Spookaap op nieuw achterna. Na het weggaan van de Apen was de Spookaap van den

palmboom afgekomen en weggegaan; hij trof vrouwen aan die aan het wieden waren. De Spookaap zeide, gooit uwe sarongs en baadjes weg, legt uwe wiedmessen neer, daar komen lieden aan om u te dooden, loopt heen! De vrouwen liepen heen, hare sarongs, baadjes en wiedmessen wierpen zij weg: de Spookaap deed een sarong en een baadje aan, raapte een wiedmes op en ging aan het wieden. Daar kwamen de Apen aan, zij zagen den Spookaap bezig met wieden en zeiden: Daar heb je den bedrieger. De (bl. 9) Spookaap antwoordde: Dat ben ik niet: kijk, mijne moeder heeft mij bevolen te gaan wieden; misschien zoekt gij de menschen die zoo even zijn voorbijgegaan, geheel naakt, daar ginds zijn zij heengegaan. De Apen gingen weer voort, vonden de vrouwen en zeiden: Daar zijn de bedriegers!

De vrouwen antwoordden: Dat zijn wij niet, hoor, wij zijn slechts weggejaagd; misschien is het degene die daar aan het wieden is, die tot ons heeft gezegd: Gooit uwe sarongs, baadjes en wiedmessen weg, daar komen lieden aan om u te dooden!

Nu gingen de Apen weder terug, den Spookaap achterna; hij was niet meer op de plaats waar hij zooeven had gewied, de Apen zochten hem, (maar) hij was verdwenen, zij vonden hem niet meer.

De Spookaap en de Aap voeren op de rivier. Zij troffen lieden aan op den oever en de Spookaap vroeg: Hoe vindt gij ons beiden? De lieden zeiden: Ongetwijfeld is hij die stuurt de mooiste; nu, dat was de Spookaap. De Aap zeide: Laat mij ook eens sturen, kom gij dan hier. Zoo stuurde dan de Aap, de Spookaap zat op den voorsteven en zij voeren verder.

Weder troffen zij lieden aan op den oever; de Spookaap vroeg aan die lieden: Hoe vindt gij ons? De menschen antwoordden: Hij die op de plecht zit is de mooiste. De Aap kreeg het land, alleen zijn kameraad noemde men

mooi, hem niet. Terwijl zij nog aan het afvaren waren, zeide Aap: Hoe komen je vingers zoo plat? De Spookaap antwoordde: Zoo zien altijd de vingers van lijfband-vlechters er uit. De Aap antwoordde: Ik wil ook wel een lijfband aanhebben. De Spookaap zeide: Goed. Zij beiden voeren nog verder af en kwamen aan een boomstam die dwars over de rivier lag. De Spookaap zeide: Laat ons hier ophouden. De Aap vroeg: Hoe staat het met het lijfband omvlechten? De Spookaap antwoordde: Gij gaat maar op uw rug liggen, boven op dien boomstam, dan zal ik hem om uw middel vlechten. Hij vlocht [den lijfband] om het lichaam van den Aap en tevens om den stam, nadat hij hem op een tak had doen springen; toen het klaar was zong de Spookaap en riep den regen en zeide:

(bl. 10). „Regen, regen, daarboven in het woud,

Spoel hem weg van de rechterzijde”.

Daar kwam de regen aan. De Aap vroeg: Wat komt daar aanruischen? De Spookaap antwoordde: Dat is het geruisch van de sarong van Zusje, die eten komt brengen. Niet lang daarna kwam de regen aan, het water werd een stortvloed, die den Aap wegspoelde. De Aap trachtte van den boomstam te springen, evenals een vogel die wil opvliegen, maar hij kwam niet los, de Aap verdronk in het water.

Den volgenden morgen kwam de Spookaap terug en vond den Aap met ontbloote tanden. De Spookaap zeide: Mijn vriend heeft schik in zijn lijfband, terwijl ik nog ver was, lachte hij mij al toe.

Eens kwam de Spookaap bij den Aap om een (zwaard welks) scheede met bladtin (was) beplakt (ter leen) te vragen; hij zeide: geef mij uw zwaard, om het daar boven te gebruiken; ik ben van plan om naar boven te gaan om te dansen en te zingen met mijne familie; gij hebt een fraai zwaard. Hij gaf het den Spookaap, deze gordde het zwaard aan, de Spookaap ging heen met het plan om

met zijne familieleden te gaan dansen. Hij kwam aan een ravijn, hij wipte op en nam een sprong, terwijl hij opsprong, stuitte het ter leen genomen zwaard en kwam met het handvat tegen (den overkant) aan, want het zwaard van den Aap was te groot voor den Spookaap. De Spookaap vloog achteruit, daar stuitte het sluitstuk van de zwaardscheede van den Aap; daar hing nu de Spookaap te schommelen, in 't midden van de zwaardscheede, die om zijn lijf was gebonden; beneden in het rijk was water, ginds in de hoogte dansten al zijne familieleden; hij hoorde hun gezang en het ergerde hem. Toen het lang geduurd had, stierf de Spookaap en zijn lichaam verrotte.

AANTEKENINGEN.

Bl. 5. *Lolita* of *laolita*; beide vormen vindt men naast elkaar, in de bet. „verhaal, vertelling”. In het Napoesch is „spreken” *mololita* en *mouli*, in het Bada'sch *molaluta*; het Bad. *aluta* bet. „verhaal”. In de taal der priesterzangen (*powurake*), die in parallelisme zijn gedicht, staat *polauli* parallel met *pagontu* „woord, verhaal, gezegde”, bijv:

sunjalimo pogontuta „op gelijke hoogte staan onze woorden”
menente polaulita op ééne rij onze gezegden.”

Hiernaar zou men geneigd zijn *laolita* tot *loulita* terug te brengen en af te leiden van den stam *uli* „spreken”.

De *wurake*-term *polauli* geeft den secundairen stam *lauli* te zien, gevormd met eene, om 't zoo eens te noemen, Sangireesche reduplicatie (5). Het achtervoegsel — *a* is dan met tusschengeschoven *t* aangehecht, wat dikwijls voorkomt in 't Bar., vooral bij *-i* en *-aka*, bijv. *awuta* „van onkruid en struiken gezuiverde grond,” van *awu*; *inawuti*, hetz. als *awuta*, *majawataka* „tegen houden” van *jawa* (Mal. *lawan*, enz.)

Een weinig gebruikt syn. van *laolita* is *pau-pau*, Boeg.

(5) Spraakkunst, bl. 51.

id., misschien uit die taal overgenomen, daar het Bar. geen substantieven vormt door woordherhaling. Ook wordt het steeds gebruikt met suffix-*nja* om de genitief verhouding uit te drukken, bijv. *Pau-paunja Ta Datu pai Indo i Datu* „Verhaal van T. D. en I. D.”, 't geen almede geen Bare'e is en aan Boeg. *pau-pauna* doet denken.

r. 5. *ma'ai* „erg, zéér, hevig,” Nap. *mahai* „pijnlijk, ziek”; het woord vereenigt dus de beide beteekenissen van ons „zeer.”

r. 6. *majali* en *marebu* hebben hier de bet. van onzen Infinitief. Met het voorvoegsel *ma-* dat adjectieven en part. perf. pass. vormt, worden *jali* en *rebu* eveneens tot *majali* en *marebu*, in de bet. „er uitgehaald, door halen er uitgekomen” en „uitgerukt, uitgedrukt.” Wil men *majali* en *marebu* met het „nasaal- prefix” *ma** (dat vóór *j* altijd en vóór *r* soms zijn nasaal verliest) onderscheiden van *majali* en *marebu* met 't voorvoegsel *ma*, dan gebruikt men de vormen *mangajali* en *mandabu* (van *rabu*, syn. met *rebu*). Zie de aant. bij bl. 16, r. 3. v. 0.

marebusi, over het achtervoegsel *si*, zie aant. bij bl. 13, r. 9.

r. 9. *pindongo* is afgeleid van den stam *rongo*, die thans in 't Bar. „echtgenoot” beteekent, maar oorspr. „metgezel” moet hebben beduid, zooals niet alleen blijkt uit het wisselwoord *junu* „metgezel,” maar ook uit Mal. *déngan*, Sang. *dingang*, Nap. *ranga* „metgezel,” in het Parigisch gebruikt men weder dit *ranga* in de bet. van Bar. *pindongo* „och arm, stakkert.” *Déngan* is syn. met *dua* „twee”, het Sang. zegt dan ook *pirua* voor Bar. *pindongo* en een wisselwoord van *pindongo* is Bar. *andoro*, dat dus aan Jav. *loro* beantwoordt. Voorts beteekent *pindongo* in het Lindoesch „kat”. Vertaalt men het Bar. *pindongo* met Mal. *kashian*, dat oorspr. „geliefde, vriend” moet beteekend hebben, dan komt men gemakkelijk tot de verklaring der beteekenis van Lind. *pindongo*, als benaming voor een zoo gewoon huisdier als de kat.

napokarau, zie aant. bij bl. 24 r. 4.

r. 10. *momberata*, van *rata* „komen, aantreffen, vinden”

(Mal. *datang*, enz.), met *be-* het wederkeerigheidsvoorvoegsel. Zulke vormen hebben nimmer een direct object na zich en daarom zijn vormen als *napomberata* of *naberata* onmogelijk; wil men *pai* „met” niet gebruiken, dan kan men den wederkeerigen vorm nog van het achtervoegsel *-ka* voorzien, in pl. v. *momberata pai kanda*, laat zich denken *napomberataka i kanda*. Ik heb dezen vorm nimmer gehoord; wel *napom-etotoka* „hij streed met,” naast *membetoto pai*, evengoed als men het niet-wederkeerige *mompau pai* kan vervangen door *napompauka*.

Dat *mompesawaka* in den vorm met *mo-* staat, is omdat het hier wordt gebruikt als een infinitief van doel: „om voor zijn makker wraak te nemen” of een deelwoord: „willende, het plan hebbende om voor zijn, enz.”

r. 12, *lokaja*, *Rubus pungens*, de Inlandsche wilde framboos, eene Rosacee, die zeer veel in jong bosch voorkomt en met de talrijke stekels aan zijne ranken den voorbijganger de huid openrijt. Volgens de Toradja's is de *lokaja*-vrucht het geliefkoosde voedsel van den Spookaap.

katedo, wisselw. *tampere*, is de *Lagenaria vulgaris*, die in 't Mal. *tabu*, Jav. *waluh* heet.

r. 14 *tea*, *Artocarpus* sp., is ook etymologisch, het Mal. *tērap*, O. Jav. *tēp*, Sasaksch *tērēp*, enz. Het Bar. *tea* moet nit een grondvorm *tara(p)* zijn ontstaan, die *taja*, *tea* moet zijn geworden, evenals in andere voorbeelden der 1e V. d. Tuuksehe klankwet, waar het Bar., dat den typischen klank verliest, de klankreeks *ea* vertoont, zooals in *wea* „gestampte rijst”, *sea* „vogelnest”, *deami* „stoppels”, vgl. Mal. *bēras*, *sarang*. Boeg. *darame*. Een aantal voorbeelden van deze behandeling levert het Boengkoersch; men zee Meded. Ned. Zend. Gen. dl. 44, bl. 256—258. Het blad van de *tea* is vrij groot, door het om te vouwen kan men er een drinkvat *pingku* van maken, dat den vorm van een schuitje of bakje heeft. Dat een reiger en een spookaap in een omgevouwen *tea*-blad zouden kun-

nen varen, is ondenkbaar. *Pinku*, vgl. Pakëw *pëkun*, Bim-
piku, *poku*, „vouwen, opvouwen.”

Bl. 6, r. 5. *isa*, *inpadua*, *mpadodo*; *isa* is het gewone
telwoord voor „één” voor onbenoemde getallen; *mpadua* en
mpadodo zijn vervormingen van *dua* en *dogo*. De volle
vormen zijn *radua*, *latogo*, maar *radua* wordt bij het tellen
tot *dua* afgekort en de beginner van *togo* wordt dan daaraan
geallitereerd *dogo*.

r. 12. *tabalo* (*Bambusa longinodis*), het wisselwoord voor
wojo wuju, is met het voorvoegsel *to* gevormd van *balo*,
Morisch, Ampan. Boborgko'sch *balo*. Kasl. talen *wolo*, Lind.
walo. De stam van *tobalo* is dus id. met *wojo*, waarvan
het een wisselwoord is.

r. 13 v. o. *rajanja* „zijn zin, zijn lust”, dikwijls te vertalen
met „van plan zijnde, om te.” In dezen zin wordt *rajanja*
dan ook steeds gevolgd door *da*, dat de toekomst aanduidt.

karine, samengesteld uit *ri we*, met 't voorvoegsel *ka*-
naast *ta*- in gebruik bij planten- en diernamen. De
beteekenis is dus „waterdier”, evenals *kakadju*, „boschdier”,
dat als bepaling wordt toegevoegd aan den naam van dieren
die in tammen en in wilden staat voorkomen, om het wilde
dier aan te duiden, bijv. *wawu kakadju* „wild zwijn, manu
kakadju „bosehkip.” *Karine* is wisselwoord van *garanggo*
„krokodil”, dat met *-ar-* is gevormd van *ganggo* „pakken,
nemen”, en dus „pakker” beduidt.

r. 12 v. o. *witinja* „zijn achterpoot.” De voorpooten van
dieren worden doorgaans *pale* genoemd, dat overigens 't
gewone woord voor „hand” is.

r. 10 v. o. *mepoku* bet. den typischen gil geven, dien
strijders uiten bij het verslaan van een vijand en dien zij
herhalen wanneer zij met hun buit bij een dorp komen.
De Spookaap herinnert hier den Krokodil aan dit krijgs-
gebruik, die van zijn kant ook niet wil doen als of hij
geen echte held is en zich dus haast om zijn verzuim te
herstellen. Behalve deze overlevering van 't verhaal, die
aan de Aesopische fabel „De Vos en de Raaf” herinnert,

is er nog een andere, bekend uit de parallellen in verwante talen, die blijkbaar ook den verteller van dit verhaal voor den geest heeft gezwefd. De Spookaap zegt dan tot den Krokodil: Als ge mij in mijn poot wilt bijten, kijk dan beter uit en bijt niet in een tak, kijk, hier is mijn poot; met deze woorden steekt hij hem een stuk hout toe, waarin de Krokodil bijt, zoodat hij den poot van den Spookaap loslaat. De herhaling van dezen streek door den Spookaap, als hij reeds bevrijd is, is geheel overbodig.

r. 3 v. o. *kad'a*, wisselwoord voor *boti* „aap”, is wellicht hetzelfde woord als Sigi'sch *kaledja*, waarvan dus het bestanddeel *ledja* met *di'a* moet overeenkomen, indien *di'a* staat voor *dida*, 't welk alleen nog als eigennaam voorkomt.

madago ntjenga „bizonder mooi”; *senga* is „een stuk, een afgebroken stuk”, *nasenga laka ri bulinja, nata'o: se'imo loka santjenga* „hij brak pisangs van den tros en zeide: hier is een brok van den pisangtros”. Er moet dan „een groot stuk, een brok” onder verstaan zijn, tenzij de uitdrukking ironisch bedoeld is.

r. 1 v. o. *ale*, een band dien meisjes en jonge vrouwen zich om het middel laten vlechten en die niet anders dan door lossnijden kan losgemaakt worden. Hij is gevlochten van fijn gesneden rotan, die ten deele rood is gekleurd en met *pako*, een zwart-bruine liaan, doorgvlochten, dus in drie kleuren, 't geen een aardig effect maakt. Jonge vrouwen, die gewoonlijk vrij dik zijn, rijgen zich hiermee het middel vaak tot op 47—55 c.M. in; het dunste middel dat ik gezien heb van een volwassen jong meisje, dat intusschen vrij slank van figuur was, mat 42 c.M. en was dus niet veel dikker dan een kuit.

Bl. 7, r. 3 *parapa po'u*; rotan wordt, behalve *lauru*, ook dikwijls *po'u* genoemd, dat „bindsel” beteekent; *rapa* is „afscheuren”, *parapa* „tijd, wijze, plaats van afscheuren”. Men scheurt de rotan, die zich om hooge woudboomen slingert, met krachtige rukken daarvan af.

watu samponga nadika. Indien het lichte Spookaapje alleen

op de draagbaar zat, zouden de dragers het bemerken wanneer hij er uit sprong; nu bleef de baar door het gewicht der steenen zwaar. Dat de Spookaap er onderweg uitsprong, heeft de verteller niet afzonderlijk vermeld.

kati „draagbaar, draagzetel”, Mal. *katil*, Tag. Bis. Pamp. *katig*, Par. *katigi*, Boeg. *ati*, Jav. *katir*, Sas. *kantir*: de afleiding uit 't Tamil in 't Wdb. van Von de Wall, is door V. d. Tuuk in zijn Kawi Wdbk. verbeterd.

r. 9. *mosori uani* „ging naast bijen zitten; bedoeld is *uma u-ni* „bijennest”, zooals ook r. 18 staat. Dit *uma* is de regelmatige vorm van 't Mal. *rumah*, enz. waarvan het Bar. ook nog den ouderen vorm *guma* heeft, die voor „scheede” in gebruik is.

r. 11 v. o. *wata* (Mal. *batang*, enz.) is syn. met *koro* „lijf, lichaam”, waarvoor ook *wata nghoro* pleonastisch in gebruik is. In de verwante talen zijn de begrippen door deze twee woorden uitgedrukt, eveneens synoniem. Zoo bv. *batang* in Mal. riviernamen: *Batang Ibaro*, *Batang Gadis*, terwijl *koru* ook in 't Bar. de gewone naam voor rivier is (*wata* nimmer), als verkorting van *koroue*. Vgl. verder Mal. *diri* „zelf”, in verwante talen „huispaal” en 't Jav. *tiang*, wisselwoord voor *wong*.

Bl. 8, r. 5. *kaewantje'inja*, of *kawantje'enja*, *kawase'enja* met *ka-* en *-nja* van *ewase'e* „zooals dit, aldus”, is een gewoon begin van een nieuwen zin: „Toen het er aldus mee was, onder die omstandigheden.”

r. 10. *motadengkosi* of *montadengkosi baru* is het kloppen tegen de bloemkolf van den arèn-palm, waaruit de palm-wijn druipt. Telkens als men palm-wijn gaat halen, herhaalt men deze handeling aan het eind. Met een klanknabootsend woord wordt dit ook *mondū-ndū* (gerekte u) genoemd.

r. 7. Het uittrekken van den schaamgordel en hoofddoek en het afleggen van zijn hakmes, waarmede de Spookaap zich wilde vermommen, moest dienen om den man het wegloopen gemakkelijker te maken, daar hij in het bosch vluchtte en met hetgeen hij aan had aan de takken kon blijven haken.

Bl. 9, r. 8. „*wai ma'i*” hierheen, dezen kant uit, bet. in

dit geval „terug”. daar het ook 't tegenovergestelde is van *wailo'u* „ginds heen, weg”.

r. 13. *ntje'e madolidi* „die is de mooiste”. Wanneer aan de eene van twee partijen eene eigenschap wordt toegekend in tegenstelling tot de andere, dan beteekent dit gewoonlijk dat zij die eigenschap in meerdere mate bezit dan de andere partij. Dat de Aap niet geprezen wordt, spreekt voor den Toradja van zelf, daar ook bij hem de aap (de zwarte baviaan van Celebes, andere apen zijn hier niet) als het type van leelijkheid geldt.

r. 8. v. o. *lawi*, syn. met Mal *memang* „van ouds, van zelf, toch al, bij voorbaat”.

r. 7. v. o. *lintago* is Morisch voor Bar. *ale* „lijfband”. 't Is een grap van den verteller om nu eens dat woord te gebruiken, daar het woord *ale* voor hem niet verboden was. Het verhaal is ook niet speciaal Morisch.

r. 1. v. o. *nakelo udja* „hij lokte den regen”. *Kelo* is „tot nadoen of meedoen trachten te bewegen, tot zich lokken”, bijv. vogels lokken met andere vogels, buffels en geiten met zout, meisjes tot zingen en dansen lokken, door zelf maar vast te beginnen. *Kelo* is het Mak. *kelong*, Boeg. *elong*, Jav. *kidung*, Mad. *kedjhung*, waar het de bet. „lied” heeft gekregen.

Bl. 10, r. 1. Het versje waarmee de Spookaap den regen roept, wordt gezongen. *Uda* = *udja* „regen”, *ndiulu* = *riuju* „in 't Bronnenland, in 't Bovenland”, *buntulaka* „drijf voort, neem (in den stroom)mee”; *inggana* = *ingkana* „rechts”, maar het is hier niet anders dan een rijmwoord op *wana*.

Het liedje wordt ook wel aldus gezongen:

Udja, Udja, ndi ulu e

Buntulaka inggana e

of:

Udja ndiulu ri wana

Buntuli, buntulaka

Buntulaka i inggana

Buntulaka i nggai.

r. 4. *ri*, nabootsing van het gernisch of gekraak van de foeja-saroeng eener loopende vrouw.

tele, vertaald met „zusje”, is in 't algemeen eene benaming voor kleine meisjes. 't Woord is id. met *tile* „vagina”, in de Parig.-Kail. talen (behalve in het Paloesch, dat *batu* zegt) en met Gor. *tele*, Boengk. *Petas. sele*, Bad. *tilo*. Dit *tile* lijkt eene omzetting van Bar. *leti*, Boeg. *lesi*, doch Mak. weder *telang*.

mombawa, zonder object gebruikt, beteekent „eten brengen”, bijv. aan een gast, die in de *lobo* of in de smidse verblijf houdt, of aan een huisgenoot die reeds vroeg aan zijn werk buitenshuis is gegaan en niet thuis komt eten. Bij een aantal werkwoorden wordt in het Bar. het object verzwegen, omdat de hoorder dit er van zelf bij denkt, bijv. *molulu* „(de buffels) achternagaan, om ze op te vangen”, *mombala* „(een prauw) uit een boomstam kappen”, *mopawawa* (een bruidegom) naar zijne bruid geleiden”, *mono'o* (buffels) voorttrekken aan het touw van den neusring” of „(eene prauw) overland slepen naar het water”, *motanande* „(een of ander vat) ophouden, om daarin palmwijn te vragen”, enz.

r. 11. *guma rawajo* „een zwaard waarvan de scheede met bladtin is bedekt.” *Guma* is feitelijk alleen de scheede; het zwaard heet *penai*, maar hier is het geheel met den naam *guma* aangeduid, omdat het hier op de scheede aankomt, die met bladtin is beplakt, wat de Toradja's prachtig vinden. Indien men den *raego* (dans met zang) uitvoert, hetgeen des nachts, liefst bij maanlicht, wordt gedaan, gorden de mannen doorgaans hun zwaard om, alleen ter versiering; men zal dan liefst een fraai zwaard leenen als men zijn eigen niet mooi genoeg vindt.

r. 12, *ndate* „daar boven” en *ndeku* „naar boven”, d. w. z. in het dorp waar het feest is. De beide dieren bevinden zich ergens in 't bosch buiten het dorp dat, zooals bijna alle Toradja'sche dorpen, op een heuvel ligt.

r. 13, *moraeo* „den reidans *raego* uitvoeren”. De mannen vormen daarbij een kring, waarin zij, elkaar vasthoudende,
Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel XLV, afl. 5. 2

in een bepaalden pas rond loopen; de meisjes (getrouwde vrouwen doen doorgaans niet meer mee) vormen een kleineren kring in 't midden; de mannen zetten in en eindigen hun couplet met een luid gejubel; nog eer de mannen hebben uitgezongen, vallen de meisjes in met haar tegenzang. Dit spel is zéér algemeen en zéér geliefd bij de Toradja's; behalve op feesten, doet men het tallooze malen, alleen des nachts, vaak van des avonds 8 uur tot den morgenstond. Op geheel Midden-Celebes (behalve onder Mohammedanen) wordt de *raego* ongeveer op dezelfde wijze uitgevoerd. *Kajori* is de naam van een vier-regelig versje, dat ook dikwijls in reidans wordt gezongen. In dl. 44, bl. 224, 225 zijn er voorbeelden van gegeven. De stam van het woord *kajori*, dat in de meeste talen van Midden-Celebes eveneens luidt (op Ceram *karari*, Tijdschr. Aardr. Gen. 1895, bl. 161) is waarschijnlijk *jori*; in het Parig. noemt men het mondharpje, uit de bladnerf van den arèn-palm gesneden, *ijori* (1), van *jori* met de instrumentale *i*. *Kajori* zal dus wel „gezag, deuntje” beteekenen. *Ende* (Mong. *dende*, vgl. ook Boeg. *dende* „op één voet loopende, krijgertje spelen” en Mal. *endel* „een zekere danspas”) is een algemeen woord voor „dansen” (met of zonder zingen).

r. 9 v. o. *bangke penai i Boti, kadi i Nggasi* „het zwaard van den Aap was te groot voor den Spookaap”. Met een dergelijke tegenstelling drukt men dikwijls een der trappen van vergelijking uit in het Bare'e, bijv. „de rivier Posso is grooter dan de rivier Bongka”: *bangke koro mPoso, kodi koro Bongka*: „Jajaki ligt verder dan Boejeoe mbajaoe”: *lawa Jajaki, mosu Buju mBajau*, of als antwoord op een vraag: *Bara lawa Jajaki* „ligt Jajaki ver?” *mosu Bujunbajau* „verder dan Boejoembajaoe” (dichtbij is B. B.).

---

(1) In 't Bat. Mal. heet dit instrument *grinding*.

DE AAP EN DE SCHILDPAD.

(Bar. Leesb. bl. 10-13).

Er was eens een Aap, die bevriend was met een Schildpad. Op een dag zeide de Schildpad tot den Aap: Laat ons (bl. 11) een tuin aanleggen, vriend. De Aap vond het goed; zij beiden gingen dan een tuin aanleggen, zij kaptten gras en struiken af, velden de groote boomen en toen die droog waren staken zij ze in brand en maakten den grond schoon. Toen dit klaar was, zeide de Schildpad: Vriend, laat ons de pisang-spruiten van het dorpshoofd gaan afsnijden. Beiden gingen heen, kwamen terug en plantten de pisangs.

Nu gingen zij beiden naar huis en wachtten vijf dagen; toen zeide de Schildpad: Vriend, laat ons naar onze pisangs gaan kijken. Toen zij ze hadden bekeken, kwamen zij weder bijeen en de Aap zeide: Hoe is het met de uwe? De Schildpad antwoordde: Er zit nog maar een klein blaadje aan; hoe is het met de uwe? De Aap antwoordde: Telkens als er een takje uitloopt, scheur ik het af, telkens als er wat opkomt, trek ik het uit.

Langen tijd wachtten zij, daarna gingen zij weder kijken. De Aap vroeg: Hoe is het met uwe pisangs? De Schildpad antwoordde: Ze zijn al aardig hoog en hoe is het met de uwe? De Aap zeide: Telkens als er wat uitloopt, scheur ik het af, telkens als er wat opkomt, trek ik het uit.

Na langen tijd droegen die van de Schildpad vrucht. Hoe is het met uwe pisangs, Schildpad? Ze dragen al vrucht; hoe is het met de uwe? Telkens als er wat uitloopt, scheur ik het af, telkens als er wat opkomt, trek ik het uit. Geruimen tijd daarna gingen zij weder kijken. De pisangs van den Schildpad waren rijp, die van den Aap niet, want hij had het merg ervan uitgescheurd en opgegeten.

De Schildpad trachtte in zijne pisangs te klimmen, maar hij kwam er niet in. Toen vroeg hij den Aap er in te klimmen, de Aap klom er in en kwam tot den top, maar hij at de pisangs in den boom op en gaf ze niet

aan den eigenaar. De Schildpad stond te vragen aan den voet der pisangboomen en zeide: Zeg, vriend, geef mij mijn deel, geef er maar één hier! De Aap antwoordde: Och, zeur niet om één. Hij vroeg er weder om en zeide: Toe, vriend, geef dan maar één stukje hie! De Aap antwoordde: Och, zeur niet om een stukje. Hij vroeg er weer om: Och, vriend, geef dan maar de schillen hier! De Aap antwoordde: Och, zeur niet om de schillen. De Schildpad kreeg er niets van, de Aap zat boven (in den boom) maar al te eten.

De schildpad werd verdrietig en ging heen; hij vond een rotan-stengel (bl. 12) en maakte daarvan een schommel.

Toen de Aap al de pisangs had opgegeten, kwam hij naar beneden, ging een eind weegs en vond den Schildpad aan het schommelen.

De Aap zeide: Kom, laat ik ook eens schommelen, mag ik u eens verbeurten? De Schildpad antwoordde: Goed hoor, gebruik mijn schommel maar als ge dat wilt. De Aap vroeg: Hoe maakt men hem vast? De Schildpad antwoordde: Alleen wanneer men hem in het achterste steekt zit hij goed; als het u pijn doet, zeg het dan maar. Buk eerst diep, dan zal ik dezen rotan-stengel in uw achterste steken, eerst dan kunt gij goed schommelen; dit is de schommel van mijn grootvader, mijne voorouders hebben er op geschommeld, 't is een erfstuk van me, als ik hem opduw, is de zee te zien.

De Schildpad stak den rotan-stengel in het achterste van den Aap, tot aan zijne keel toe: hij werd gestoken door de dorens, het deed hem pijn. De Aap zeide: Houd even op, vriend, 't doet pijn! Nu duwde de Schildpad hem op, de buik van den Aap scheurde open, zijne ingewanden kwamen er uit, de pisangs in zijn buik vielen er uit en de Schildpad at ze op.

De Aap stierf. Toen hij dood was nam de Schildpad zijne beenderen, brandde ze en maakte er kalk van, die hij in een bamboe-koker deed.

Niet lang daarna werd die gestorven Aap door zijne makkers gezocht. Aan het verblijf van den Schildpad gekomen, vroegen zij: Hebt ge onzen kameraad niet gezien?

De Schildpad antwoordde: Houdt u even op, vrienden, laat ons sirih pruimen. De Apen kwamen boven, hij lood hun sirih aan, de beenderen van hun makker gebruikten zij als kalk. Na het pruimen vroegen de Apen oorlof en gingen heen. Toen zij een eindje ver waren, riep de Schildpad en zeide: Pruium ze, pruium ze maar, of het de beenderen van uw grootmoeder zijn, dan wel die van uw grootvader, pruium ze, pruium ze maar! De Apen keken om en zeiden: Wat roept gij daar? De Schildpad zeide: Niets, maak een beetje voort, het gaat straks regenen. De Apen gingen verder, de Schildpad riep op nieuw: Pruium ze, pruium ze maar, of het de beenderen van je moeder zijn, dan wel die van je vader, pruium ze, pruium ze maar! Nu werden de Apen boos, zij keerden terug en zeiden: Stil! wat hoor ik daar, het blijkt dat hij het is, die onzen makker heeft gedood. Nu zochten de Apen den Schildpad op, zij paktten hem en zeiden tot hem: Gij zijt het die onzen makker hebt gedood, al ontkent ge, ik geloof u niet meer. Wacht uw deel af, ik zal u (bl. 13) dood maken, ik zal u tegen de steenen gooien. De Schildpad lachte en zeide: Dat voel ik niet, mijn schild is (te) hard. — Dan zal ik u met een stok steken. De Schildpad lachte weer. — Dan zal ik u tegen den grond smijten. Hij lachte al weer en zeide: Dat voel ik niet. — Dan zal ik je in 't water smijten. Nu schreide de Schildpad: O, niet in 't water, dan ga ik dood! De Apen antwoordden: Het water, dat is zijn ongeluk, smijt hem er in! Toen hij in 't water terecht kwam, lacht de Schildpad en zeide: Hier ben ik in het huis mijner voorouders.

Verstoord hierover gingen de Apen allen heen en haalden de buffels van Soembali, om het water op te slurpen uit den grooten plas, waarin de Schildpad zich bevond. Toen het water in den plas op was, groeven de Apen den bodem

van den plas uit, maar vonden den Schildpad niet, want hij was heengegaan en had wespen, duizendpooten, krabben en alle beesten die bijten, steken en kruipen, geroepen. Toen de buffels het water in den plas hadden opgemaakt, staken hen de wespen, duizendpooten en bloedzuigers, zoodat hun buik doorboord werd, het water kwam uit hun buik en de plas kwam weer vol water. Toen lachte de Schildpad in het water en zeide: Ha, ha, ha, wat zult ge nu terugdoen?

AANTEKENINGEN.

Dit verhaal is misschien wel het meest algemeen bekende bij de Indonesische volken; onder de Toradja's is er om zoo te zeggen niemand die het niet kent. Behalve op de plaatsen aangehaald in Deel 40, bl. 354, 355 van dit Tijdschrift, is het ook nog te vinden in Deel 42, bl. 561, waar tekst en vertaling in het Ampana'sch zijn medegedeeld; voorts nog in Dl. 44, bl. 64, uit het Kangeansch vertaald, in Dl. XI van de Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen. bl. 396, als behoorende tot de letterkunde van het Mongondonsch en misschien ook in No. 10 op bl. 97 van Max Morris „Die Mentawai-Sprache”, maar er is niet veel van dit verwarde stukje te maken.

Naar den eisch van dit verhaal, is Schildpad in de vertaling mannelijk gebruikt.

Kolopua, Bobongk. *kalapuang*, Boeg. *alapung*, Rongkongsch *kalapuan*, Nap. *kadapua*, Boengk. *kolopuha*, Lala-ki'sch *kolopu'a*, Moena'sch *kolopua*, is de land- of zoetwaterschildpad; de zee-schildpad heet in 't Bar. *sisi*.

r. 1 v. o. *naioka* „hij vond het goed”, woordel. „hij zeide er *io* „ja” op.

Bl. 11, r. 1 en 2 worden de ontginnings-werkzaamheden opgenoemd. *Moawuti* is „het kleine hout, de struiken en het gras, die onder de groote boomen groeien, uitroeien”; dit geschiedt vooral door de vrouwen; daarop volgt *monowo*, *manowo* of *mantowo* „de groote boomen vellen”, met de bijl,

het werk der mannen. Deze boomen worden in stukken gehakt (*montipo*, *monipo*) en als het gehakte droog is, verbrandt men het (*mantundju*, *monundju*); daarna wordt de grond schoongemaakt (*mokuasi*) en kan men gaan planten.

r. 3, *masa loka* zijn de spruiten of uitloopers aan den voet, waardoor de pisang wordt voortgeplant.

r. 4. *Ta Datu* is de gewone naam van het dorpschoofd in de Bare'e-verhalen. Zie Inleiding op *Sese nTaola*.

r. 7. *lima mbengi* „vijf nachten”; gelijk de andere Indon. volken, tellen ook de Toradja's bij nachten.

r. 9. *nepa santje'a iranja* „pas één lapje is zijn blad”. Het eerste blad dat uit de jonge spruit in opgerolden vorm te voorschijn komt, is nog maar zoo groot als een afgescheurd lapje. *Sia, mantjia* „scheuren”, *santjia* „een afgescheurd stukje.”

r. 10. *tuwu² kurintji, tuwu² kupa'upelo*. De Aap heeft telkens als er een spruit uitliep, hem vaneen gescheurd, om het merg er uit te halen. Van den vorm *kupa'upelo* is de stam samengesteld uit twee klanknabootsingen: *pa'u* stelt het vaneenscheuren voor, *pelo* het op nieuw zich samen voegen van de vaneen gescheurde deelen der spruit, zooals de Toradja dit uitdrukt: *pa'u tesela, pelo tepasambaka* „rits! scheuren ze vaneen, pats! voegen ze zich samen”.

r. 7 v. o. en vervolgens: de antwoorden van den Aap moeten eigenlijk aldus worden weergegeven: oeh, houd toch op met *ogu*-en, *pu'a*-en, *pela*-en, zeur niet om een *ogu, pu'a, pela*.” Dergelijke spreekwijzen zijn zéér gewoon in het Bare'e om zich van eene vraag af te maken. Zie verder aant. bij bl. 16, r. 7.

r. 1 v. o. *napoposoe* is een geredupliceerde vorm van *naposoe* „hij maakte er een schommel (*soe*) van”. Wat men met de herhaling van het voorvoegsel uitdrukt (het eerste *po-* van *napoposoe* is dus niet als een voorvoegsel op te vatten), kan men ook weergeven door den stam te herhalen of te reduplicceeren, bijv. *naposo-soe* of *naposoesoe*; bij de To Pebato, die de reduplicatie-lettergreep palataliseeren

wanneer zij vóór den klemtoon staat en dus de lichtste lettergreep vormt; *naposoisoe*.

Volgens een anderen verteller zong de Schildpad op den schommel het volgende versje:

Soe ntinimbo-ntimbo de schommel, steeds hoger
da loi Wawo mBiro opgeduwd, komt tot *Wawo mBiro*.

Soe malape-lape de vlugge schommel komt
da loi Wawo Lage. tot *Wawo Lage*.

Wawo mBiro „Glagah-hoogte” en *Wawo Lage* zijn twee bergen in het land der To Lage.

Bl. 12; r. 4; *kaná*, een stopwoord dat de mannen gebruiken; het heeft den klemtoon op de laatste lettergreep; dit is ongetwijfeld een vocatief-accent, evenals dat van *onggá*, het stopwoord der vrouwen. *Ongga*, met het gewone accent op de voorlaatste, komt nog voor in de beteekenis „vriendin”; daar nu het Morisch *kana* nog in de beteekenis van „vriend” kent, kan men aannemen dat het Bar. *kana* oorspr. hetzelfde heeft beteekend. Wellicht is het id. met Mal. *kënal*.

r. 5. *napetaka*; de rotan-stengel hangt n. l. naar beneden en is niet aan twee kanten opgehangen, zooals een echte schommel. Het losse eind moet dus op de eene of andere wijze aan het lichaam worden bevestigd.

r. 7. *ta'inja* in den regel bet. *ta'i*, vuil van iets, speciaal „poep”, daar het vuil van andere dingen doorgaans een eigen naam heeft, maar het heeft ook nog de beteekenis „ingewand”, bijv. *wajá nta'i* „darm”, *mompeta'isi* „ingewand uithalen”, b. v. van een geslacht dier. In het Parigisch en ook wel in het strand-Barée, wordt ook de buik *ta'i* genoemd.

r. 17. *nakoni i Kolopua*; dit is een echt staaltje van de wijze waarop de Toradja zich gaarne den gang van zaken voorstelt. Aan denkbeelden als: „Loontje komt om zijn boontje” of: „De deugd wordt beloond, de ondeugd gestraft” hangt hij in die mate, dat hij beweert dat men aan

het lichaamsdeel wordt gestraft waarmee men het kwaad heeft bedreven. Hier heeft de Aap met zijn buik gezondigd; deze wordt opengereten, de gestolen pisangs vallen er uit en de rechtmatige eigenaar eet ze ten slotte nog op.

r. 10 v. o. *pongo* is de stam van *mamongo* of *mampongo*, hier als Imperatief gebruikt. De enkele stam als Imperatief gebruikt, onderstelt altijd een object, wanneer dit er niet bij wordt uitgedrukt en kan dus niet bij intransitieve werkwoorden worden gebruikt; waar men niet aan een object denkt, wordt de vorm met *pa-*, *pe-*, *po-* gezegd. Men zegt bijv. *pongo* „pruim dit”, terwijl men iemand de sirih toereikt, maar als iemand zich zelf uit de sirih-doos van den gastheer bedient en daartoe verlos vraagt met *jaku da mamongo* „ik zal eens sirih pruimen”, dan antwoordt men: *pamongo* „pruim”; zet men iemand zijn eten voor, dan zegt men *koni* „eet het op”, noodigt men zijne huisgenooten tot toetasten, terwijl men zelf het voorbeeld geeft, dan heet het: *pangkoni* „doe uw maal, eet!”; *pone* „klim er in”, *pepone*, *pempone* „ga naar boven, kom boven”; m. a. w. *koni* is de Imperatief bij: *kukoni*, *nukoni*, *nakoni* „ik, gij, hij eet het”, *kakoni*, *takoni* „wij (excl., incl.) eten het”, *nikoni* „gijl. eet het”, *nakoni* „zij eten het”; *pangkoni* is de Imperatief bij: *jaku mangkoni*, *siko*, *si'a*, *kani*, *kita*, *komi*, *mangkoni* „ik, enz. eet, ben aan 't eten, doe mijn maal, ben in 't algemeen een etend wezen.”

r. 4 v. o. *kaliwongo*; bedoeld is *neé makaliwongó* „maak geen leven,” maar deze uitdrukking wordt nagenoeg altijd verkort tot *kaliwongo*, daar men het bijna altijd in eene ongeduldige stemming uitspreekt of uitschreeuwt, evenals *podjo!* „ik wil niet,” voor *bareé kupodjo*.

Bl. 13, r. 6, *nu ue*; hier is *nu* een nadrukswoordje; wij zouden zeggen, met een zwaren klemtoon; Juist, water!

r. 8. *banua ngkaiku* „het huis van mijn grootvader,” d. i. „het huis waarin ik van ouder tot ouder heb gewoond en dus bijzonder op mijn gemak ben.

r. 9. *nano'osi*; het achtervoegsel *-si* duidt hier het meervoud aan, dit kan zoowel op het onderwerp als op het voorwerp slaan. Bij w. w. vormen, die altijd een voorwerp hebben, genoemd of ongenoemd (die met de pron. pers. prefixa) duidt *-si* de meervoudigheid van het voorwerp aan, dus *nano'osi baula inTjumboli* „zij trokken vele buffels van Soemboli”. Zelfs achter zelfst. n. woorden hoort men het soms gebruiken. Zoo wordt bijv. in een verhaal verteld van een man die zeven meisjes had bezwangerd, aldus: *wawo lembamo wa'a ngkomposinja, papitumo we'anja, naporongosimo papipura, papituna wo'u anasinja* „haar-aller buiken staken uit hare baadjes, hij had nu zeven vrouwen, hij trouwde ze allemaal en kreeg ook zeven kinderen”. In *naporongosi* is het onderwerp dus enkelvoudig, het voorwerp meervoudig, evenzo in *narebusi wuju i Kando* „hij plukte de veeren van den Reiger uit” (Leesb. bl. 5, r 6). Bij de vormen die geen voorwerp hebben, wanneer het niet is genoemd (die met *na-, me-, mo-*), duidt *-si* de meervoudigheid van het onderwerp aan. Zoo bijv. in de gebedsformule medegedeeld in Intern. Arch. f. Ethnogr. dl. 14, bl. 142, *kami da makaliwongosi* „wij gaan leven maken” is het onderwerp meervoudig, evenals in: *da motundasi* „gaat zitten!” Het suffix. slaat dus op de veelvuldigheid der handeling, 't zij door één subject aan vele objecten, 't zij door vele subjecten aan één (enkel- of meervoudig object) voltrokken. Men kan dus ook voor 't Bareé den regel stellen dien van der Tuuk voor het Bataksch geeft, waar 't aanhechtsel *-i* een meervoud kan voorstellen, dat zoowel op 't object als op 't subject slaat. (1) Bij transitief gebruikte vormen wordt de meervoudigheid van 't object, bij intransitief gebruikte, de pluraliteit van 't onderwerp door *-si* aangeduid. Bekend is ook *-i* als aanduiden der veelvuldigheid van handeling in 't Javaansch (Roorda, Bekn. Jav. Gramm. 3e. dr. bl. 80, 81). Ook in 't Fidji komt

(1) Toba'sche Spraakkunst, bl. 102, 103.

dit gebruik van *-i* voor; Prof. Kern geeft (Fidji-taal bl. 68) ook voorbeelden van het gebruik van *-i* als meervoudsaanduiders in 't Fidji, Boeloesch en Pakëwa'sch.

r. 10 *baula nTjumboli*. In de Bar. verhalen is Soemboli een slaaf van het dorps hoofd Ta Datoe, het type van den zelfstandig levenden slaaf, den vertrouwde van zijnen heer. Hier is zijn naam slechts gebruikt, zooals men dien in de raadsels noemt, ter omschrijving van het te raden voorwerp, dat dan wordt aangeduid met „dit of dat van Soemboli”.

Zoo zou bijv. het bekende Hollandsche raadsel: „Keizer Karel had een hond, Hoe heet Keizer Karel's hond?” moeten vertaald worden in 't Bar. met: *Re'e asu i nTjumboli: i sema ta'o asu i nTjumboli?* Zie ook over deze figuur de Inleiding op Sese nTaola.

r. 17 *nundjamo sawanja*, eene uitdrukking zooals bij ons „nou jij”, van iemand die gevoelt dat zijne tegenpartij het niet van hem kan winnen. De beteekenis is: wat zult gij nu verzinnen om u te wreken, om uw doel te bereiken, nu ik u den pas heb afgesneden?

VERHAAL VAN DEN AAP EN DEN BOOMGEEST.

(Bar. Leesb. bl. 13 — 14).

Er was eens een Boomgeest, die op een waringin verblijf hield. Een Aap klom op den waringin, waarop de Boomgeest woonde; de Boomgeest zeide: Wat doet gij hier op te klimmen, Aap? deze waringin is mijn woonplaats, niet uw woonplaats, want gij kunt over den grond loopen, ik niet; ga gij dus vooreerst maar weg. De Aap antwoordde: Neen, gij zijt door Lamoä te zamen met dezen waringin geschapen, ik ben ook door Lamoä geschapen; gij moet mij niet tegenhouden; laat ons beiden dan op dezen waringin wonen. De Boomgeest zeide: Ik heb (bl. 14) daar geen lust in; dezen nacht zullen wij wedden; wie niet slaapt tot den morgen toe, die is de eigenaar van dezen waringin; wie in slaap valt gaat weg.

Toen het donker werd, zetten zij zich beiden neder. Te middernacht zeide de Boomgeest: Hé, Aap, slaap je soms? De Aap antwoordde en zeide: Wel neen, ik denk hierover na, niemand heeft de dorens aangepunt, ze zijn vanzelf puntig. Dat was intusschen een leugen van hem, de Aap had werkelijk geslapen, hij hield den Boomgeest voor den gek.

Eenigen tijd daarna kreeg de Aap slaap en de Boomgeest zeide opnieuw. Hé, vriend, slaap je soms? De Aap antwoordde: Wel neen, cypergras is niet geslepen en toch scherp. De Boomgeest antwoordde: Zeer waar, vriend, ik zelf weet dat ook niet.

Niet lang daarna werd de Aap opnieuw slaperig, de Boomgeest zeide: Ge hebt werkelijk geslapen, vriend. De Aap antwoordde: Wel neen, hierover denk ik na: niemand heeft kippencieren gekneed, ze zijn van zelf rond. De Boomgeest antwoordde: Ja waarlijk, dat weet ik zelf ook niet.

't Was reeds diep in den nacht, toen de Aap opnieuw slaap kreeg. De Boomgeest zeide: Gij slaapt, vriend. De Aap antwoordde: Wel neen, ik denk hierover na: Nacht en dag vloeit het water in de zee en zij wordt niet vol. De Boomgeest antwoordde: Ja, waarlijk, vriend, dat weet ik ook niet.

Het Was reeds bijna dag en nog steeds zaten die twee neder; de Boomgeest kon zijn slaap niet meer ophouden, de slaap van den Aap was reeds over, want hij had al dikwijls werkelijk geslapen, dat de Boomgeest het niet wist, de Aap had hem voor den mal gehouden. Toen nu de Boomgeest in slaap gevallen was, zeide de Aap tot hem: Ge slaapt, vriend, ik heb het van u gewonnen. De Boomgeest viel van den waringin-tak af, hij had niets te antwoorden, hij was overwonnen door den Aap.

En zoo bewonen de Aap en de Boomgeest den waringin tot op den huidigen dag.

AANTEEKENINGEN.

Dit verhaal is vermeld Tijdschr. Bat. Gen. dl. 40, bl. 355, waar ook de parallellen staan opgegeven.

In eene andere redactie van dit verhaal spreken de Aap en de Boomgeest eene aparte taal, samengesteld uit woorden aan andere talen ontleend, zonder dat men nog terstond aan ontleening van dit verhaal uit den vreemde behoeft te denken. Zoo zegt bijv. de Aap: *Iti kupenawanawa, laso toe nilengge, malengge*, waarop de Boomgeest antwoordt: *Tonga si ale*. Dit beteekent: „Daarover denk ik na, er is geen hals aan den penis gezet en toch heeft hij een hals.” — Mijn vriend heeft gelijk”. De ontkenning *toe* is eigen aan het Sada'sch en Rongkongsch, de talen der *To Sada* of *To Radja* en der *To Rongkong* en *To Kanandede*; in die talen is *iti* het aanw. voorn. w. van den 2^{den} persoon, „die, dat”; het gebruik van dat pronomen is dus minder juist, daar de gedachte niet voorafgaat maar volgt. *Menawa*² is in beide talen „nadenken” en *laso* „penis”; *tonga* (Boeg. *tongëng*) is voor geen der talen die ten N. van Palopo worden gesproken karakteristiek; *ale* kan verminking zijn van *bale*, Bar. „vriend”. *Lengge* is in 't Bar. „tusschenschuifsel, iets dat ter afwisseling tusschen twee gelijksoortige dingen wordt ingezet”, bijv. een witte kraal tusschen twee zwarte, een zwarte armband tusschen twee witte.” De hals van den penis, dat gedeelte dat onmiddellijk op de corona glandis volgt, heet in 't Bar. *lingka*; dit woord kan id. zijn met *lengge*, maar in welke taal *lengge* in den zin van Bar. *lingka* wordt gebruikt, weet ik niet.

Nog een paar staaltjes van deze „apen-taal” zijn: *Duri lemo ta natata, matata* „citroenen dorens zijn niet gescherpt en toch scherp”, en *tutu alo, tutu bongi ue moili tae mabuke lino* „den geheelen dag, den geheelen nacht vloeit het water en toch wordt de wereld niet vol.” De herkomst dezer woorden, voorzoover ze geen Bare'e zijn, kan ik niet be-

palen. Ten slotte zegt de Aap tot den Boomgeest: *kutalo siko, Angga* „ik heb het van je gewonnen, geest.” Van deze woorden is *talo* geen Bare'e; wat het wel is, weet ik niet.

Dat men dieren eene verminkte taal laat spreken, zooals bijv. in het verhaaltje uit W. Borneo, medegedeeld door den Hr. Westenenk op bl. 165 van Dl. 43 van dit Tijdschrift, komt in Toradja'sche verhalen ook wel voor.

Verder worden nog in gewoon Bare'e deze twee antwoorden van den Aap medegedeeld: *Se'i kupenawa² tana mânju, be nakae ntau*, „hierover denk ik na, de grond stort af, zonder dat men hem heeft ondergraven”; *ue moili, bare'e tau mompoili* „het water vloeit en niemand doet het vloeien”; *ngoju mewui, bare'e tau mantawuisi* „de wind blaast, zonder dat iemand hem aanblaast”.

Bl. 13, r. 8 v. o. *angga* is in 't algemeen „spook”, zooals er des nachts in de bewoonde wereld rondzwerfen; over dag verblijven zij in het bosch. Verder is *angga* de benaming van de schimmen der afgestorvenen, die het Doodenrijk (*Torate*) bewonen. Groote boomen, vooral waringins (*numu*) worden als verblijfplaatsen van *angga*'s aangezien en daarom zelden omgehakt, althans nimmer zonder voorafgaand offer aan de *angga*, met verzoek om te verhuizen. Het woord *angga* is misschien id. met Jav. *angkër*; misschien ook is het terug te vinden in de benaming *Nji Onggâ* „een booze watergeest in de gedaante van een klein meisje, die met hare lange armen en beenen de menschen in de diepte trekt”. (1)

Nunu, Sang. id, Banten, Soemb. *nunuk*, Boel. *munu* is de algemeene benaming voor waringins in Midden-Celebes; er worden een aantal soorten onderscheiden.

r. 3 v. o. *Lamoa* is de algemeene naam voor de vergoode

(1) Jav. Handwdbk., uitgave v. Vreede-Gunning, 1902, i. v. *onggâ* Indien het boven gezegde waar is, zou *onggâ* in dat Wdbk. niet met het aan 't Skr. ontleende *onggâ* of *angga* in één artikel mogen staan.

voorouders, waarschijnlijk uit *la*, het lidwoord en *moa*, vgl. Mal. *mojang*. Gewoonlijk wordt *lamoa* meervoudig bedoeld, maar als men hier van *Lamoa* als den Schepper spreekt (*Pue Lamoa* of *Pue mPalaburu*); dan is er de Oppergod mee bedoeld.

Bl. 14, r. 1, *butoro* is uit het Mak. (of Mandarsch) *botoro* overgenomen, waarschijnlijk door tussehenkomst van het Parigisch; in 't Mak. rust de klemtoon op *bo*, in 't Bar. op *to*, vandaar dat in de lichtste lettergreep *bo* tot *bu* is verzwakt, evenals in *botolo* (Mak.), *butolo* (Bar.), waar hetzelfde accent-verschil bestaat.

r. 10, *tetari*, het hooge, scherpe gras dat in het Mal. *rumpit pisau* heet, *Seleria scrobiculata*, eene Cyperacee.

r. 3 v. o. *nangi* is de stam van *menangi* „de baas zijn, het winnen”; *panangi* „overwonneling, hij die het aflegt, die moet toegeven”. Het wordt ook overdrachtelijk gebruikt in vergelijkingen, zooals: *mabuja rafa ngkabosenja ri jaku*, *panangi papaku* „het dorps hoofd houdt nog meer van mij dan mijn vader” (mijn vader is zijn mindere in het van mij houden); *magasi jaku mangkoni*, *panangi To Napu* „ik eet veel, nog meer dan een Napaër”, *maliga kapala apu*, *panangi njara* „een stoomboot gaat nog vlugger dan een paard”.

r. 1 v. o. *wewali*, met *djadi*, als verbindingswoord van twee zinnen, evenzoo gebruikt als Mal. *djadi* „een zoo geschiedde het, en zoo kwam het dat, van daar dat”.

napodjuju „zij bezitten gemeenschappelijk”; *djuju* is Mal. *djurit*, Bat. *urup*, Boeg. *uru'*, Daj. *dohop*, Bal. *oop*, Bis. *hogop*, is een der weinige voorbeelden in 't Bar. van het niet verdwijnen van den klank der 1^e v.d. Tuuksehe wet. In 't Bar. bet. *modjuju* „gemeenschappelijk bezitten, deel hebben aan, deel nemen aan, gezamenlijk verrichten.”

VERHAAL VAN DEN AAP EN DEN WITTEN WORM. (Bar. Leesb. bl. 15.)

Er leefde eens een Aap op een boomtak; de maan scheen helder en de Aap zong, aldus: O Maan, o Maan, de Maan

is mijn gelijke. Toen antwoordde een Witte Worm die op het uiteinde van een dorentak [rotan], naast den boom zat: Dat liegt die Aap, hij noemt zich de gelijke van de Maan, dat ben ik. De Aap hoorde dit en zeide: Wel, wie beledigt mij daar? Toen zong de Aap weder: o Maan, o Maan, de Maan is mijn gelijke. De Worm antwoordde: Oeh Aap, gij jukt; hij noemt zich de gelijke van de Maan, zoo zwart als hij is. De Aap zeide: Waar is degene die aldoor maar antwoordt dat hij de gelijke van de Maan is? De Aap zong opnieuw en de Worm antwoordde weder naast hem, op het uiteinde van den rotan. Daarop scheurde de Aap de rotan af, greep den Worm en zeide: Ik zal u tegen een boomstam slaan! De Worm lachte. Hij zeide: Ik zal u tegen een steen slaan. De ander lachte er slechts om. Toen hij alles had opgenoemd waar mede hij hem zou willen dooden, en de ander er slechts om lachte, zeide de Aap nog: Dan zal ik u in mijn neus steken. Daar schreide de Worm om. Toen hij hem er ingestopt had, knabbelde de Worm [aan zijn neus], dit hinderde den Aap zéér, hij niesde, snoof en zeide: Nies uit, dien Worm van de punt [van den rotan stengel]! Een aantal malen trachtte hij den Worm uit te niezen, maar hij ging er niet uit.

Niet lang daarna hoorde de Aap iemand die eene prauw disselde; de Aap ging er heen en zette zich ter zijde van den disselaar. De man waarschuwde hem: Ga weg vandaar, zoo aanstonds wordt uw neus geraakt met den dissel. De Aap antwoordde: En ik kom hier nog wel om te hakken. Het hielp niet of de ander hem al waarschuwde; het duurde dan ook niet lang of hij werd werkelijk geraakt, de man trof zijn neus met den dissel. De neus van den Aap ging er af en hij stierf, de Worm kwam er nit en keerde terug naar zijne verblijfplaats.

AANTEEKENINGEN.

Dit verhaal is vermeld: Tijdschr. Bat. Gen. Dl. 40, bl. 360

awati (Boel. *watir*) is de naam van een witten worm, die o. a. op sago-boomen wordt gevonden; de Toradja's en ook de Minahassers eten hem. Daar hij wit is, kan hij zich de gelijke der Maan noemen en den zwarten Aap, die dit ook wil doen, uitlachen.

r. 3. *wula* is een oudere, dus meer poetische vorm van het huidige *wuja* „maan”.

r. 4. *rui* „doren” wordt hier de rotan genoemd, die zich om den boom had geslingerd waarop de Aap verblijf hield.

r. 6. *mompakakodi* „klein (*kodi*) maken, kleineeren, beledigen, minachten”.

r. 9. *maeta ewa saretu*, vertaald met „zoo zwart als hij is”. *Saretu*, met *-ar-* van *setu*, aanw. voorm. w. bij den 2den persoon, slaat hier op den Aap; zoo zwart als hij daar zit, noemt hij zich wit.

r. 14. *ro naimba* „toen hij klaar was, teneinde was met opsommen, toen hij alles had opgenoemd.

anu da napopate „wat hij zou gebruiken tot zijn dood”, n. l. van den Worm. „Dooden” is *mompepate*; indien er stond *anu da napepate*, zou het verstaan worden als „die (*n*) hij zou dooden”; wil men zeggen „waarmee hij zou dooden, dan wordt het: *anu da napepateka*.

r. 17. Een andere verteller liet den Aap bij het niezen zeggen: *Tiso awati jojo, tiso awati jae* „nies uit den Worm van de punt, nies uit den worm van het midden (van den tak).”

r. 8. v. o. *naseko*; *seko* is „iemand aanspreken om zijne aandacht op iets te vestigen”, vdr. „opmerkzaam maken op, waarschuwen voor, iemands aandacht afleiden, hem aanspreken over iets”.

r. 6. v. o. *maka* leidt hier het antwoord in op de waarschuwing, en is met „immers, nog wel” te vertalen. De Aap bedoelt: gij jaagt me ten onrechte weg, ik kom immers om u te helpen hakken”. Zie Tijdschr. Bat. Gen. Dl. 41, bl. 529.

mehambe; bedoeld is *mesambe*, maar de Aap heeft den Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel XLV, afl. 5.

Worm in zijn neus en spreekt dus door zijn neus, zoodat de *s* tot *h* wordt.

VERHAAL VAN WAKOEKA.

(Bar. Leesb. bl. 15-18).

De vader en de moeder van Wakoeka gingen van huis (bl. 16) en zeiden tot hun zoon: Gij, Koeka, blijf tehuis met uw broertje, wij gaan oogsten. Als broertje honger heeft, dan is hier rijstepap in den pot; zij hadden dien op de rookvliering gezet.

Toen zijn vader en zijne moeder waren verdwenen, kwam er een Aap boven, klom op de rookvliering en at daarop de pap van het kind op. Wakoeka zag het, hij was bang den Aap weg te jagen, deze mocht hem eens bijten. Toen de zon onder was, kwam zijne moeder thuis, het kind was maar steeds aan het huilen van den honger. Zijne moeder vroeg: Wel, Koeka, heeft uw broertje niet gegeten, dat het zoo huilt? Wakoeka antwoordde: Zijn eten heeft een Aap gekaapt. Hebt ge hem den kop niet afgehouden? Koeka antwoordde: Ik was bang.

Den volgenden dag gingen zijn vader en zijne moeder weder oogsten. Daar kwam de Aap en klom het huis binnen, om de rijst van het kind op te eten. Ettelijke dagen kwam de Aap telkens in het huis, om het voedsel van het kind op te eten; het ging kwijnen en werd mager, daar het in 't geheel geen eten kreeg.

Op een anderen dag kwam Koeka's moeder terug van het oogsten. Wakoeka vroeg: Moeder, zijt Gij met Uw oogsten al aan de kleefrijst gekomen? Zijne moeder antwoordde: Morgen oogsten wij daar—Wakoeka zeide: Als Gij daar komt, wil dan wat meebrengen, om het voor ons te stampen.

Den volgenden morgen gingen zijne ouders heen. Toen zij des avonds op hielden [met oogsten], brachten zij kleefrijst mee naar huis, om te stampen. Zij namen een grooten

pot en kookten [de rijst]; zij hadden een heeleboel in den pot gedaan. Zijne ouders gingen uit, alleen Wakoeka bleef met zijn broertje tehuis. De Aap kwam op nieuw en klom in het huis; boven op de rookvliering gekomen, ging hij de rijst eten. Terwijl hij van de kleefrijst at, bleef er veel aan zijne handen kleven, hij raakte zijne oogen aan en er bleef rijst aan zijne oogen zitten; toen hij er af wilde halen wat er aan kleefde, kwam er meer bij, in plaats van dat het er af ging. Zijne oogen werden toegestopt, hij kon niets meer zien. Na eenigen. (bl. 17) tijd vroeg de Aap: Waar staat de zon al, Koeka? Koeka antwoordde: De zon is pas opgegaan. Eenigen tijd daarop vroeg de Aap weder: Is de zon al over 't hoogtepunt, Koeka? Wakoeka antwoordde: De zon is nog niet op 't hoogtepunt. De Aap vroeg weder: Is de zon al onder, Koeka? Wakoeka antwoordde: Nog niet, de zon staat nog hoog; intusschen was de zon wel degelijk ondergegaan, hij loog het, om dien Aap om den tuin te leiden. Nu kwamen zijn vader en zijne moeder van het oogsten, zij kwamen boven in huis en zagen den Aap, zijn vader schoot hem met het blaasroer en de Aap stierf.

Toen hij gedood was, roostten zij hem, haalden de ingewanden er uit en zijn vader gelastte Wakoeka: Ga gij heen en peuter de ingewanden van den Aap uit, daar ginds aan het water. Koeka ging heen, nam de ingewanden van den Aap mede en terwijl hij ze uit peuterde, kwam er een troep Apen aan, om hun makker te zoeken, die niet meer was teruggekomen. De Apen vroegen: Wat voor ingewand maakt ge daar schoon, vriend? Wakoeka antwoordde: Kippeningewand. Niet lang daarna kwam een andere troep, om hun makker te zoeken van zoo even, die niet meer thuisgekomen was. Bij Koeka gekomen, vroegen ook zij: Wat maakt ge daar schoon? Wakoeka antwoordde: Varkensingewand. De Apen gingen door, toen kwam er weer een andere troep, met hetzelfde doel als de vorige. Bij Koeka gekomen, vroegen zij: Wat voor ingewand

maakt gij daar schoon? Koeka antwoordde: Herteningewand. Daar kwam weer een troep en vroeg: Wat voor ingewand maakt ge daar schoon? Koeka antwoordde: Buffelingewand. Zij gingen door en daar kwam weer een troep aan en vroeg: Wat voor ingewand maakt ge daar schoon? Koeka antwoordde: Vogelingewand. Weer kwam een troep Apen aan en vroeg: Wat voor ingewand maakt ge schoon? Wakoeka antwoordde: Jaarvogel-ingewand. Toen die voorbij waren, kwam er nog een troep Apen aan; bij Koeka gekomen, vroegen zij: Wat voor ingewand maakt gij daar schoon? Daar het Wakoeka verveelde dat zij hem dat zoo dikwijls vroegen, zeide hij: Apen-ingewand, apen-ingewand.

Pas hadden de Apen gehoord wat Wakoeka zeide, of zij riepen, zeggende: Kom terug, kom terug, hier is onze makker, wiens ingewand hij uitpeutert.

Bl. 18. In korten tijd waren alle apen bijeenverzameld, met het plan om Wakoeka te doodden. Wakoeka lachte bij het zien van al die apen: nu zagen de Apen dat hij zwarte tanden had en vroegen: Hoe komen uwe tanden zwart? Wakoeka antwoordde: Nog niet lang geleden zijn mijne tanden gekort. De Apen antwoordden: Zonden ons de tanden niet mogen gekort worden? Wakoeka zeiden: Goed, als gij dat wilt, laat mij dan in het leven, breng stukken hout in orde om als klemmen te dienen, haal een heeleboel arèn-palmhaar, en kruip dan in de rijstschuur. Ik zal het aan mijn vader gaan zeggen, opdat hij u spoedig de tanden korte.

Wakoeka ging heen, kwam te huis en zeide tot zijn vader: Daarginds komen vele Apen aan, om bij U hunne tanden te laten korten. Niet lang daarna kwamen werkelijk de Apen: De vader van Koeka zeide: Komaan, gaat op rijen zitten onder de rijstschuur. Zij gingen werkelijk op rijen zitten, daarop klemde hij hen allen tusschen de houten, opdat het korten der tanden goed zou gaan. Hij bond alle Apen stijf vast aan hunne borst en hunne

pooten, zij konden zich niet meer bewegen. In plaats van dat hij hun de tanden kortte, zette hij hen in de rijtschuur, legde het arenpalmhaar onder de ruimte beneden den omtrek der rijtschuur er mee gevuld was; toen alle Apen in de rijtschuur gekropen waren, stak Wakoeke die in brand, alle Apen verbrandden, sommige stierven, sommige bleven in leven. Vandaar komt het dat de Apen een zwart lichaam hebben, tot op den huidigen dag.

AANTEEKENINGEN.

Dit verhaal is vermeld Tijdschr. Bat. Gen. Dl. 40, bl. 380, 381. In eene andere overlevering wordt *Wakuka* genoemd *Langkuka*, waarin *la* het bekende lidwoord vóór persoonsnamen is, dat bij de To Poe'oe mBoto (Z. kust van het Meer) nog wel in gebruik is, ook bij vrouwennamen; trouwens de Toradja's onderscheiden nog geen mannen-en vrouwennamen. *Lameti*, *Laoda*, *Labuju* zijn namen van Poe'oe mBoto'sche vrouwen, maar het zouden ook mannen-namen kunnen zijn. Dat men *la* niet meer in zijne kracht gevoelt, blijkt hieruit, dat men ook vóór de namen met *la* het lidwoord *i* zegt, dus *i Lameti*, *i Laoda*, *i Labuju*.

Bl. 16, r. 1. *tua'imu* is vertaald met „uw broertje”, voor het gemak, hoewel uit niets blijkt dat het geen zusje is geweest.

Karóró. De Imperatief van intransitieve werkwoorden kan niet den stamvorm hebben, daar deze transitief zou zijn, zooals reeds gezegd is in de Aanteekeningen bij bl. 12 r. 10 v. o. Van w. w die den stamvorm hebben, zooals *jore* „slapen”, *lo'u* „gaan”, *re'e* „zijn” en van die welke het kwalificeerende prefix *ma*-hebben, wordt de Imperatief met *ka* gevormd, dus *kajore*, *karó-ró* (van *maró-ró*), *kapate* van *mate*, als welks stam *pate* wordt beschouwd, terwijl het een secundaire stam is.

r. 3. *Topo* is de rookvliering die in de Toradja'sche huizen boven de Kookplaats is gebouwd, in 3 of 4 verdiepingen,

waarvan de bovenste en de onderste weer een eigen naam hebben. *Topo* is id. met *tapa* „rooken”.

r. 6. *maeka boi nakangkasi* „hij was bang dat (de Aap) hem zou krabben.” De woorden die „vreezen” uitdrukken, hebben *boi* „dat niet, opdat niet, moge niet, laat niet”, waar wij in dat geval „dat” hebben. De To Rano gebruiken dit *boi* ook na *ne'e* de vetatieve partikel in 't Bar., bijv. *ne'e boi nuto'oka tau* „laat het niet zijn dat ge het aan anderen vertelt”, waar de meer N. lijk wonende stammen zeggen *ne'e nuto'oka tau* „zeg het niet aan anderen”. *Boi* alleen gebruikt staat gelijk met *nakane'e*, „opdat niet, als maar niet”, bijv. *da maboru jaku, boi kono udja* „ik zal een regenmatje gebruiken, opdat de regen mij niet rake”, *boi nukalingani* „als je 't maar niet vergeet”.

r. 7. *katangi-tangi*, een dergel. vorm als de bij bl. 11 r. 7 v. o. besproken vorm *kaagu-agu*, enz. *Ka-* met herhaalden woordstam, zoowel van subjects-, als van predicaatswoorden duidt aan „al maar doende, al maar bezig met,” vooral in ongunstigen zin; men gebruikt zulke vormen veel als men scheldt, spot of knort. Behalve de voorbeelden op bl. 11, nog deze: *potunda, kaná! sako dja kalindja-lindja* „ga toch zitten, je doet maar niets dan heen en weer loopen” *ma'imo sa, nundj-mo kaleti² sindjau* „kom toch hier, wat heb je daar ginds toch te zeuren”, van *leti* „vagina”, hier eene verachtelijke uitdrukking ter aanduiding van hetgeen waarmee een ander zich bezig houdt, wat het ook zij; tot een meisje dat in een boom klom: *awa nundja nutako, dja kangkela-ngkela* „wat heb je toch te halen, dat je aldoor je schaamdeelen te kijk laat komen”.

Met een gevarieerden vorm van 't voorvoegsel, n. l. *ko-*, zijn deze vormen ook in 't Bar. in gebruik, met gereduceerd voorvoegsel en herhaalden stam, ter aanduiding van „hoe langer hoe meer”, bijv. *kakosae-sae kakomosu-mosumo* „hoe langer het duurde, hoe nader hij kwam”, *napatuwu nu inenja, rantani kako-bangke-bangkemo* „zijne moeder voedde hem op, totdat hij hoe langer hoe grooter werd”.

Men vergelijkte de vormen met *ka'*— en pron. suff. 3e pers. (n)e in 't Sang, die de bet. onzer tegenwoord deelwoorden hebben, bijv. *ka'dalenge* „gaande”, *kakänge* „etende”, *kahaunge* „naderende”, (1) en vooral ook die met *ka'ka*— (n)e, bijv. *ka'karentane*, „al nader komende”, *ka'kasasa'e* „al rijper en rijper wordende”, Bar. *kakotasa-lasa*.

r. 15. *mesago*, geheel synoniem met het reeds vroeger gebruikte *meago*, dat dus zijn *s* moet verloren hebben. De stammen aan de O. zijde der Posso-rivier gebruiken den vorm *mrago* niet. Dit verhaal is n. l. opgeteekend onder de To Pebato, die ten W. van de Posso wonen, zooals ook te bemerken is aan andere woorden, die aan hun dialekt eigen zijn, *kadi'a* voor *boti* „aap”, *ara* voor *bara* „soms, of”, *nyena* voor *pane* „zoo even”, *lago* voor *lagiwa* „hert”.

r. 16. *bare'e mangkoni-ngkomi*; na de ontkenning heeft de woordherhaling de beteekenis van versterking der ontkenning, zie bijv. ook r. 2. v. o. *bare'emo mongkita-ngkita* „hij kon heelemaal niet meer zien”.

r. 13 v. o. *djelamo ri pae puju pomotami?* „is uw oogsten al gekomen in de kleefrijst?” De kleefrijst wordt gewoonlijk op hetzelfde veld verbouwd als de gewone rijst, maar in een aparten hoek.

r. 9 v. o. *peolunja*, van *olu*, een wisselwoord voor *pura* „afgedaan, klaar, op”, welk woord men in den oogsttijd vermijden moet, *boi da rongga pura pae* „opdat de rijst niet spoedig op rake”. Zoo is *olu* de vaste term geworden voor „klaar met oogsten.”

r. 3 v. o. *pangajalinja anu metaka, sawanja majali mew li maria*; hier is een duidelijk voorbeeld van het gebruik van *manga-* in tegenstelling tot *ma-*, wanneer *ma-* vóór liqidae niet met den nasalen tusschenklank kan aangevoegd worden en dus met het kwalificerende *ma-* kan verward worden. Zie aant. bij bl. 5, r. 6.

(1) Sang. Spraakt. bl. 83, 84.

Men doet dit vooral als *majali* transit. en *majali* intrans. dicht bijeen staan, bijv. *ananggodi mangajali, be da majali* „een kind wil het uithalen, dan gaat het er niet uit.”

Bl. 17, r. 2. *tejoli eo* „de zon is omgewend, heeft haren draai genomen”, wordt gezegd als zij over het zenith is.

r. 10 *nudju'ika: medju'i* „uitpeuteren”, bijv. om vuil tusschen iets uit te halen. De ingewanden van dieren worden ook door de Toradja's gegeten, nadat eerst de faeces er uitgepeuterd zijn.

r. 3. *maeta ngisinja*: de tot stompjes gekorte tanden worden zwart gemaakt met *uka*, roet van verbrande kokosdoppen, dat op een hakmes wordt opgevangen. Wanneer de tanden pas gekort zijn en dus ook pas gezwart, zijn zij, naar Toradja'schen smaak op zijn fraaist.

r. 5. *nakodjoli ngisi*; de tanden worden bij jongens en meisjes voor een gedeelte afgeslagen, met een hakmes, dat dan als beitel wordt gebruikt; daarna worden zij met een steen gelijk geschuurd van de onderzijde. Van „vijlen” is geen kwestie. *Koadjo* bet. in 't algemeen „insnijden, kerven, een snee of hak geven in”.

r. 7. *kadju paupiti* „houten of stokken als knellers of klemmers”. Wakoeka wil den Apen wijs maken dat zij eerst tuschen houten moeten geklemd worden om het afhakken der tanden te ondergaan; de zwarte *idjuk* moet dan op de eene of andere wijze dienen om de tanden te zwarten.

r. 17. *bukemo kambuka ri ara ntoto, sapemo ri ala* „vol was het met arèn-haar onder den vloer, het kwam geheel rondom de rijstschuur”, d. w. z. de omtrek van de met idjoek opgevulde ruimte onder den vloer der rijstschuur, die op meer dan manshooge palen staat, was gelijk aan den omtrek der rijstschuur zelve.

VERHAAL VAN DE KAT EN HET HERT.

(Bar. Leesb. bl. 18-19).

De Kat had gejongd, midden in het veld daar ginds.

Nu was een Hert dat schrok op het hooren van het geklop van den Walitoetoe, hij dacht dat het menschen waren en vluchtte er voor. In zijne vlucht trapte hij op het oor van het jong der Kat, de Kat werd boos, ging naar het Hert en zeide tot hem: Het is slecht van u het oor van mijn jong te vertrappen. Het Hert antwoordde:

(bl. 19). Niet ik ben slecht, ik heb n. l. het geklop van den Walitoetoe gehoord, ik ben geschrokken en heb in mijne vlucht op het oor van uw jong getrapt.

Nu ging de Kat naar den Walitoetoe, toen zij daar gekomen was zeide zij: Het is slecht van u, Walitoetoe, het Hert op de vlucht te jagen, zoodat hij het oor van mijn jong heeft vertrapt. De Walitoetoe antwoordde: Niet ik ben slecht, dinges is het, de *Djindji-ké*, want die heeft een gevorkten staart.

Nu ging de Kat naar de *Djindji-ké*, daar gekomen, zeide zij: Het is slecht van u den Walitoetoe aan 't kloppen te brengen, zoodat hij het Hert op de vlucht heeft gejaagd en deze het oor van mijn jong heeft vertrapt. De *Djindji-ké* antwoordde: Niet ik ben slecht, het is de *Nggoerio*; want die heeft een gele sarong om den hals en daarom is mijn staart gevorkt.

Nu ging de Kat naar de *Nggoerio*. Daar gekomen zeide zij: Het is slecht van u de *Djindji-ké* een gevorkten staart te doen dragen, waardoor den Walitoetoe aan 't kloppen heeft gebracht, waardoor deze het Hert op de vlucht heeft gejaagd, zoodat hij het oor van mijn jong heeft vertrapt. De *Nggoerio* zeide: Niet ik ben slecht, de Krab heeft mij een gele sarong doen dragen, want zij heeft aan beide kanten scharen.

Nu ging de Kat naar de Krab en zeide: Het is slecht van u, aan beide kanten scharen te dragen, waardoor gij de *Nggoerio* een gele sarong hebt doen dragen, waardoor zij de *Djindji-ké* een gevorkten staart heeft doen dragen, waardoor deze den Walitoetoe heeft doen kloppen, waardoor die het Hert op de vlucht heeft gejaagd, zoodat hij 't oor

van mijn jong heeft vertrapt. De Krab antwoordde: Niet ik ben slecht, de Muis is slecht, die heeft mijne woning geroofd, daarom draag ik aan weerszijden scharen.

Nu ging de Kat naar de Muis en zeide: Dat is slecht van u, Muis, de woning van de Krab te stelen, waardoor deze aan weerszijden scharen is gaan dragen, waardoor zij de Nggoerio een gele sarong heeft doen om hebben, waardoor deze de Djindji-Kê een gevorkten staart heeft doen dragen, waardoor de Walitoetoe is gaan kloppen, waardoor hij het Hert op de vlucht heeft gejaagd, zoodat hij het oor van mijn jong heeft vertrapt en mij heeft boos gemaakt. De Muis kon geen weerwoord geven, de Kat pakte haar beet en doodde haar. Zoo komt het dat tot op dezen dag de Katten en de Muizen met elkaar in oorlog zijn.

A A N T E E K E N I N G E N .

Dit verhaaltje is reeds vermeld in Dl. 40 van dit Tijdschrift, bl. 355, waar in plaats van den vogel *Djidji-Ke*, de *Jadjo* wordt vermeld, met zijn witten bef op zijne zwarte veeren (1). De daar genoemde *koriowala* is dezelfde vogel als de *Nggurio* van de in 't Leesboekje gevolgde overlevering. De *Teka-teka* met zijn gelen bek, die dikwijls als sieraad door de Toradja's om den hals wordt gedragen, komt in de hier gevolgde lezing niet voor. De Hr. Westenek deelt het in zijn reeds vroeger aangehaald opstel. Bl. 41 van dit Tijdschrift, bl. 206, 207 uit W. Borneo mede.

Een andere lezing geeft nog de variatie: *Mesono i Koriowala: Jaku matopi makuni mangkila i Alo moenu mabuja*. „De K. antwoordde: Ik heb een gele sarong aan, omdat ik zie dat de Jaarvogel witte kralen draagt” — Vgl. het verhaaltje van de Poene en den Jaarvogel, ook in deze verzameling opgenomen, Leesb. bl. 26.

(1) Vandaar de naam *burung pandita*, dien de Minahassers hem geven als zij Maleisch spreken.

Eene Poe'oe mBoto'sche vertelster gaf nog dit toevoegsel: *I wei siko, Walitutu, montantando? Ua Djo'u mampopasa'a balukari.* „Hoe komt het W. dat gij klopt? Omdat de Eekhoorn eene lans met geitenhaar over den schouder draagt.” Hiermee is zijn pluimstaart bedoeld. De Toradja's versieren hunne lansen wel eens met geitenhaar, dat als een streng in de lengte aan de schacht is gehecht.

Dezelfde vertelster gaf het volgende slot aan dat verhaal: *Mui² ngudju mbalesu, are'emo pohalinja, sandô nasoko i Ngao, kasandónja nasoko, are'e mate, dja m' rakia naepe. Majaimo i Ngao, pajainja sei, ndjo'umo ine i mBalesu, mompepali tadu mburake* „de Muis mummelde wat met haren snuit, zij had niet meer te antwoorden, roef! pakte haar de Kat, toen deze haar roef! gepakt had, stierf zij niet, zij gevoelde zich slechts zeer ziek. De Kat ging heen, toen zij was heengegaan, ging ook de moeder der Muis uit, om eene priesteres te zoeken”. En dan volgt het verhaal dat op bl. 27 van het Bar. Leesboekje staat, met den titel *I Walesu mekiwurakesi Ananja.* De Muis laat haar jong genezen”, dat ook in deze verzameling is vertaald. De combinatie dezer twee verhalen, die stellig niet bijeen behooren, zooals te allen overvloedige uit de parallellen in de verwante talen blijkt, is een eigen vinding dezer vertelster, die ik nergens elders heb aangetroffen.

Behalve de t. a. p. opgegeven parallellen, is mij nog het volgende Bataviaasch-Maleische verhaal bekend geworden, door eene mededeeling van den Heer A. J. N. Engelberg Controleur der Tominibocht:

Sang Bango, Sang Bango, kënapa lu dëlaq-dëloq?

Sang Ikan ënggaq mau timbul.

Sang Ikan, Sang Ikan, kënapa ënggaq mau timbul?

Sang Rumput tërllalu tëbël

Sang Rumput, Sang Rumput, kënapa tërllalu tëbël?

Sang Këbo ënggaq makan gua.

Sang Këbo, Sang Këbo, kënapa ënggaq makan Sang-Rumput?

- Sang Orang énggaq ngangon gua.
 Sang Orang, Sang Orang kénapa énggaq ngangon Sang
 Kébo?
 Sang Pérut térlalu sakit.
 Sang Pérut, Sang Pérut, kénapa lu sakit?
 Sang Nasi méntah maténg.
 Sang Nasi, Sang Nasi, kénapa méntah maténg?
 Sang Api kélap-kélip.
 Sang Api, Sang Api, kénapa kélap-kélip?
 Sang Kaju térlalu basah.
 Sang Kaju, Sang Kaju, kénapa lu basah?
 Sang Udjan timpah gua.
 Sang Udjan, sang Udjan, kénapa lu timpah Sang kaju?
 Sang Kodoq kéraq-kéroq.
 Sang Kodoq, sang kodoq, kénapa kéraq-kéroq?
 Sang Ular makan gua
 Sang Ular, Sang Ular kénapa lu makan Sang Kodoq?
 Sudah dia makanan gua dari neneq-mojang gua.

Bij vergelijking met de Soendaneesche, Javaansche en Bataksche parallellen, maakt het Bareé verhaal een onnoozelen indruk, door de dwaze uitvluchten der ondervraagden, die geen behoorlijke reden voor hunne handelingen weten te geven. Men hou le intusschen in 't oog dat het er bij de Toradja's slechts op aan komt of men iets weet te antwoorden, waarmee men den ondervrager uit 't veld slaat of althans voorloopig den mond stopt. Men kan bijv. een Toradja, die door een ander in 't nauw wordt gebracht, zich hooren redden met een antwoord als dit: Hoe kan ik je woorden gelooven? je hebt niet eens je hoofdhoek goed vastgebonden! — Het is intusschen waarschijnlijk dat de Toradja'sche overlevering het oorspronkelijke verhaal slechts gebrekkig heeft bewaard, daar er nog wel iets te merken is van den oorspronkelijken samenhang tusschen antwoorden der ondervraagden, die, evenals in het Bataksche verhaal, elkander door eene dreigende of onheilspell-

lende houding bang maken, juist omdat het den Toradja voldoende is dat er een antwoord worde gegeven, welk dan ook, kan een verhaal als dit gemakkelijk zijn oorspronkelijken vorm verliezen.

Bl. 18. r. 6 v. o. *ri tongo mpada sindjau* „in het veld daarginds.” De meeste Toradja'sche vertellers plaatsen het tooneel van hun verhaal in hunne omgeving en wijzen dan met de hand waar dit of dat heeft plaats gehad

r. 5 v. o. *Walitutu*, een soort specht, die tegen de stammen der boomen pikt, om daardoor insecten naar buiten te doen komen; zijn wisselnaam is dan ook *Tadodo* „klopper.”

Bl. 19, r. 2. *kujongkosi mpolontjo* „ik heb er al vluchtende, op getrapt.” Deze soort constructie is zéér algemeen in 't Bare'e, bijv. *kukeni mpalai* „ik ben er mee weggeloopt, ik heb het in den loop meegenomen” *koru mPuna kupowate mponangu* „de rivier Poena ben ik al zwemmende overgestoken”, *napepate inpewunu*, „bij heeft hem met een lansworp gedood”. Ook van zelfst. n. w. wordt zulk een vorm gemaakt, om bij wijze van voorbeeld, of als complement, bij een bijv. naamw. te voegen, bijv. *mabuja mpojoku* „zoo wit als een armband” (uit een witte schelp gebikt), *majoa mpojua* „zoo recht als een lansschacht (*ju'a*)”, ook ironisch, bij *majoa mpopoka* „zoo recht als een haak”, *majoa mpowalugai* „zoo recht als een *walugai*” (een altijd in windingen groeiende liaan).

r. 6 *Djindji-ke*, een klein zwart vogeltje, met gevorkten staart, genoemd naar zijn geluid.

r. 10 *Nggurio*, ook *sanggorio*, *nggoriowala* of *koriowala*, een gele vogel, die een helder gezang laat hooren, door Graaffland in „De Minahassa” II, bl. 71 (1e uitg.) op noten gezet. In het Boel. heet hij *kilo-kilo*, in 't Dan. *kikelawoj*, in 't Sang. *karliawo*, in 't Mol. Mal. *kukubilo*.

r. 16, *motakie*: gewoonlijk beteekent *takie* „bovenarm”, maar het wordt ook wel eens voor den geheelen arm gebruikt, als er een wisselwoord voor *pale* noodig is. In 't

Sang. bet. *takiahê* „arm”, vgl. voorts Niaskh *ta'io*, Negr. *takiai*, Boeg. *ta'ia*. Ook in 't Boeg. is het „bovenarm”, gelijk in het Morisch *tokie*, Petas. *tokia*, Lind. Koelaw. *takio*, Rongkongsch *takea-*, elders „arm”, bijv. Paloesch *takio*, Togiansch *takie* Amp. *tikie*, Nap. *taie*, Bad. *té* (uit *tee*, uit *tuie*), Boengk. *tokia*, Talautsch *taia*. Het woord is zéer verbreid; de oorspr. vorm moet ongeveer *takiak* zijn, met voorvoegsel *ta-* gevormd van *kia*k, waarvan Bent. *kaliak*, Sang. *énggalea'*, Talautsch *anggar'lea'* „oksel” frequentatieven schijnen te zijn; Mal. *kéliak* is wellicht omzetting van *takiak*, 't geen tevens verklaart de beteekenis „bovenarm” naast die van „arm.”

De scharen der krab heeten gewoonlijk *kasi*, evenals de angel van den duizenpoot en de nijtang.

r. 9 v. o. *karó-róku* „mijne woonplaats”; het hol der krab heet in 't Bar. *wanua*, bijvorm van *banua* „huis”, ook nog over in *taliwanua* „huisbewoners.”

r. 3 v. o. *mobali muntu* „het gezegde beantwoorden, weerwoord geven”. Wie dat niet kan, verliest bij de Toradja's onvermijdelijk zijne zaak, daarom is de Muis dan ook in dit verhaal het kind van de rekening.

HOE HET EI GING KOPPENSNELLEN.

(Bar. Leesb. bl. 20-21).

Het Ei nam zijn regenmatje onder den arm en ging uit om koppen te snellen. Het kwam eene Slang voorbij, die vroeg: Waar gaat ge heen, vriend? Ik ben zoo maar eens aan 't loopen.— Dat liegt ge, zeg mij wat ge voornemens zijt, dan ben ik van de partij.— Wel, ik ga koppensnellen.— Goed, laat mij ook gaan, vriend. Als ge zin hebt, kom dan, vooruit! loop op! Toen gingen die beiden verder.

Terwijl zij aldus voortliepen, kwamen zij een Duizendpoot tegen. De Duizendpoot vroeg: Waar gaat gij heen, vriend?— Het Ei antwoordde: Ik ga koppensnellen.— Laat

ik één van u zijn.— Goed hoor, vooruit, laat ons gaan.

Met hun drieën gingen zij voort, zij kwamen een Mier tegen, die vroeg: Waar gaat gij heen, vriend?— Wij gaan koppensnellen.— Laat mij een van u zijn, vriend.— Goed, als gij zin hebt, is er niets tegen, kom gij dan ook maar hier.

Daarop gingen zij met hun vieren verder en kwamen een Varkenshoop tegen. De Varkenshoop zeide: Waar gaat gij heen, vriend? Het Ei antwoordde: Wij gaan koppensnellen, vriend.— Als dat zoo is, vriend, laat ik dan ook gaan.— O, goed, kom gij ook maar hier, maar achteraan, gij stinkt, men kan het niet uithouden zooals gij stinkt.

Met hun vijven gingen zij verder; toen het donker werd, waren zij in de nabijheid van het dorp van den vijand. Eerst verborgen zij zich, daarna overlegden zij met elkaar. Het Ei zeide: Ginds is een tuinhuisje, bewoond door ééne Oude Vrouw, er is niemand bij haar; ginds in de verte, buiten de dorpsomheining, laat ons daar naar boven gaan; als dat gedaan is, moet gij aldus in hinderlaag gaan liggen: gij, Duizendpoot, tussehen de vloerlatten, gij, Mier, in de water-bamboe, gij, Varkenshoop, aan den ingang, gij, Slang, op het trapportaal; mijn plaats is in den haard.

Toen het reeds lang donker was, gingen die vijf het huis in; de Oude Vrouw, de eigenares van het hutje, sliep. Midden in den nacht werd zij door den Duizendpoot gestoken, zij stond op van de pijn en ging het vuur aanblazen; daar sprong het Ei in den haard open en kwam in haar gezicht terecht. Zij stond op en ging haar gezicht (bl. 21) wasschen aan de waterbambroe, toen beet haar de Mier, zij liep weg om naar het erf te gaan om heekruid te zoeken, trapte in den Varkenshoop aan den uitgang en viel van de trap. Toen zij op het trapportaal neerkwam, beet haar de Slang en zoo sterf, helaas! de Oude Vrouw.

AANTEEKENINGEN.

Dit verhaal is vermeld in Dl. 40 van dit Tijdschrift, op bl. 356. Behalve de daar aangehaalde parallellen, kan men

thans ook nog vergelijken: Max Morris „Die Mentawai. Sprache” (Berlijn, 1900), bl. 95; aldaar is ook aangehaald Grimm's Sprookje No. 27, „Die Bremer Stadtmusikanten”, Bolte, Zeitschr. f. Vergl. Litt. Gesch. 7,455, No. III en 4, 69.

Manga'e „koppensnellen”; wat de stam is van dit woord, laat zich uit het *Bare'e* niet op maken, daar de pronominale voorhechtsels steeds met den sec. stam *panga'e* verbonden worden, bijv. *napanga'esi*. Indien men 't Mal. *kajau*, *mengajau* „steken naar iets dat onder water ligt, koppensnellen” mag vergelijken, dan moet voor 't *Bare'e* een stam *ka'e* worden aangenomen. Totnogtoe zijn mij slechts twee voorbeelden bekend geworden van 't verdwijnen der *k* na den nasalen tusschenklank, n. l. *mengeru* „sirih- spog uitspuwen”, waarnaast *karu* „fluim”; toch heelt men uit *mengeru* een subst. geabstraheerd, n. l. *ngeru* „sirih- spog”. Het tweede voorbeeld is *mongei* „plagen”, stam *hei*; gewoonlijk zegt men *mokei-kei*. De hamzah van *ka'e* zou een weggevallen *j* kunnen vertegenwoordigen, maar hoe *au* tot *e* kan worden is niet duidelijk, tenzij naast den vorm met *au* een met *ai* heeft gestaan, welke klank tevens het verdwijnen van de *j* kan veroorzaakt hebben.

r. 1. *boru* „regenmatje”, een matje van de bladeren eener pandan- soort gevlochten en dakvormig boven het hoofd en den rug gedragen, om zich zelf en hetgeen men draagt droog te houden. *Baru* is id. met Jav. *warung*, Tag. *balong*, Mal. Mak. Bat. *barung*², Boeg. *warunparang*, Nap. Bad. *bambaru*, dat in 't algem. „hut, tijdelijk verblijf” beteekent; 't geen bovendien nog blijkt uit het wisselwoord van *boru*, n.l. *boja*, het Boeg. Saoes, *bala* „huis,” in 't Bar. „gehucht.”

r. 6 v. o. *kele*. een bamboekoker van één gelid, met een tak er aan gelaten, als haakje om hem aan op te hangen of over den schouder te dragen. De echte Toradja's gebruiken geen *kele*, hunne watervaten zijn altijd meer dan één geleding lang. Het woord is Parigisch, ook in het Pa-

këw, en Sang. heet zulk een watervat *kele*; het Paloesch zegt *kaita*, d. i. „van een haak voorzien.” *Kele* zal dus wel voor *kala* staan, vgl. Mal. *kait* naast *kail*

r. 5 v. o. *anda*, het overdekte portaaltje vóór de huizen der Toradja's, waarop de rijstblokken staan; van daar loopt de huistrap naar boven. Het is doorgaans niet meer dan 1 M boven den grond. De eig. beteekenis van *anda* is „verhoogde vloer,” vgl. *andani* „stelling, steiger om een dikken boom gemaakt, om hem bij een dunner gedeelte van den stam te kunnen doorhakken,” *lando* „galerij om een huis heengebouwd, om het te vergrooten,” *landanga* „rek op rijstschoven op te drogen.”

posudo; in plaats van drie haardsteen, om den kookpot op te doen rusten, gebruiken de Toradja's doorgaans drie defecte kookpotten, die met den rand der opening in de asch en met den bollen bodem naar boven worden gezet. In een dier potten verbergt zich het Ei.

r. 1 v. o. *kono matanja*; met *mata* wordt ook dikwijls het geheele aangezicht (*lio*) aangeduid. Trouwens, in de priesterzangen wordt *mata* door *ilajo* vervangen, 't welk met *lio* identisch is.

Bl. 21, r. 1. In *mendo'u* „het gezicht wasschen” is nog een ander woord voor „aangezicht” bewaard, n. l. *ro'u*, dat thans in 't Bar. alleen nog over is in *tongo ndo'u* „voorhoofd” en verder nog voorkomt in Loin, *houp*, dat voor *roup* moet staan, daar Loin, de *r* als *h* uitspreekt.

VOORSPOED VAN TA MANOEPANDA.

(Bar. Leesb. bl. 21).

Ta Manoepanda ging bladeren zoeken; terwijl hij aan het afplukken van bladeren was, vloog er een boschhaan op, met sporen als de voet van een totiloe-bladsteel; dien ving Ta Manoepanda. Toen hij den boschhaan had gevangen, hakte hij bamboe af, daar zaten zeven buideldieren, als aaneen geketend, met de staarten aan elkaar gehaakt,

boven op den bamboe-tak. Hij trok de bamboe naar beneden, daar vielen de buideldieren af; toen zij op den grond kwamen, stierven de buideldieren, ook die sleepte hij mede. Toen hij de bamboe had afgehakt, stortte de bamboe op den grond; daar op den grond lag eene slang, de bamboe stortte op haar en de slang stierf, ook die nam Ta Manoepanda mede. Toen hij de bamboe, die hij had afgehakt, genomen had, ging hij water scheppen; toen hij water had geschept, zag hij dat de bamboe vol garnalen was, zelfs water was er niet in, hij had niets dan garnalen opgeschept. Hij keek ook eens in een andere bamboe die hij geveld had, daar zaten vleermuizen in, nog een andere geleding hakte hij af, daar zaten ook vleermuizen in, ook die nam Ta Manoepanda mede. Alles deed hij in bamboe-kokers, de haan, de buideldieren, de slang, de vleermuizen, hij deed het dooreen, wel een twintig geledingen vol nam hij mee naar huis om te eten. Na het eten ging hij slapen, den volgenden morgen ging hij weder uit, maar had geen (bizonderen) voorspoed meer.

Tot zoover ging de voorspoed van Ta Manoepanda.

AANTEKENINGEN.

Dit verhaaltje is in het Leesboek, dat in de eerste plaats een schoolboek is, opgenomen ter wille van de schoolkinderen, al is het op zich zelf onbelangrijk.

Rasi en *porasi* bet. „geluk, voorspoed, succès, fortuin”, *morasi* „geluk hebben, boffen, datgene krijgen waarop men uitgaat, of meer dan dat” Komen koppensnellers thuis met één of meer hoofden, dan heet het: *morasi*, van een jager die buit gemaakt heeft evenzoo.

Meira, van *ira* „blad” met het voorvoegels *me-*, dat in dit geval beteekent: „gaan halen, uitgaan op”; zoo bijv. ook op den 2den regel van bl. 21: *mepakuli* „heelkruid zoeken”. Andere voorbeelden zijn: *mewojo* bamboe gaan halen”, *mebau* „gaan visschen”, *mewalesu* „muizen vangen”,

mekadju „hout gaan halen”, *menoti* „balken gaan halen”, enz. De bladeren dienen om rijst in te pakken en uit te eten.

ira „blad” is een zonderling woord, ik houd het voor een verkorting van *ira ngkadju*, dat thans „boomblad, bladgroente” beduidt. Ditzelfde wordt in 't Parigisch uitgedrukt door *uta*, dat het Mal. *utan* is, 't welk weder in 't Parigisch zou moeten vertaald worden met *lara nggaju* en in het Bar. met *ra jopo*, woordelijk „in het woud, in 't bosch”, maar in 't spraakgebruik niet anders dan „bosch”, vgl. de plaatsnamen *Lara nggonau* „Arèn-palmbosch” (Par.) en *Morâ ngkonau* (Bar.) „met arèn-palmen beboscht”. En dit *rajopo* is weder wisselwoord van *ira ngkatju*, waaruit men mag besluiten dat *ira ngkadju* staat voor *ri rá ngkadju*; *rira* is *ira* geworden, in 't Bar. een gewoon verschijnsel bij *d. l. r.* vooral wanneer de volgende lettergreep met *d. l.* of *r.* begint. Deze afleiding vindt nog steun in het wisselwoord voor *lago*, *lagiwa* „hert”, n. l. *to ira mpada*, dat „veldbewoner, veldman” moet beteekenen, en dus voor *to ri ra mpada* staat. *Ira* is dus eigenlijk geen woord, maar eene verkorte omschrijving.

Een ander wisselwoord voor *ira* is *jama*, Sang. Tal. *lama*, in die talen thans „bord”, vroeger zeker „boomblad”, dat nu nog het etensbord der Toradja's is. *kakadju*, een derg. omschrijving als *korine*. Zie bl. 6, r. 13 v. o. Aanteekening.

totilu, een kruid met groote bladeren, die gebruikt worden om rijst in te pakken; de voet der bladstelen is zoo dik als een arm; de aanduiding der hanesporen met *tawu ntotilu* is dus eene aardigheid. *morante*, van *rante* „ketting”, geen oorspr. Barée, maar waarsch. Boeg; de beteekenis is er bij gevoegd; *wosikai ikunja* „hunne staarten haakten in elkaar”.

kuse, Phalangista ursina, in 't Gorontaleesch *bubudu*, (1) Minah. talen, Amb. Sang. *kusoi*, een buideldier dat de

(1) Ik deel dit mede, omdat de Encyclopaedie van N. I. Dl. I. bl. 294a opgeeft dat Ph. U. „op Celebes „door de inboorlingen” *bubutu* wordt genoemd.

grootte van een hond bereikt en met smaak door de Toradja's wordt gegeten. Van zijn dikken pels maakt men de *ampe* genaamde zitlappen, die op de billen worden gedragen.

raupa is de kleine vledermuis; de grootte heet *mampo*: beide soorten worden gegeten.

duata is een wisselwoord voor *ule*: het staat tot *Bis-ata* „dierlijk gif,” zooals Bar. *duanga*, Tern. *djuanga* tot M. P. *wangka*, *bangka*, *wanga* „vaartuig.” Zie ook Kern, Fidji-taal, bl. 158, i v. *ngata* Ook slangen worden door de Toradja's gegeten.

napariwojo, gevormd van *ri wojo* „in een bamboe”, met pref. *pa-* „doen zijn,” en pron pers, pref. 3e pers. *na-*, dus „hij deed het in een bamboe.”

bamore'e, evenals *bapare'e* in 't Todjo'sche gehoord, waar men meer W. lijk *bare'emo*, *bare'epa* zegt, voor „niet meer” en „nog niet,” wijl daar *ba* „niat” en *re'e* „zijn” nog niet tot één onscheidbaar *bare'e* zijn geworden.

DE ZEVEN ZONEN VAN TA DATOE EN DE HOLGEEST.

(Bar. Leesb. bl. 21-25)

Er was eens een Koning en eene Koningin. Toen zij langen tijd waren gehuwd, kregen zij zeven zonen; den eerst geborene noemde zij: De Eerste en zoo volgden (bl. 22) zij verder de getallen: De Tweede, De Derde, tot De Zevende toe. Toen die zeven al konden spelen, kregen zij elk een jachtspeer. De Eerste zeide: Laat ons gaan jagen. Tot De Zevende zeide hij: Ga gij niet. De Zevende antwoordde: Laat ik meegaan. De Eerste antwoordde: Doe dat niet, ge kunt niet loopen. De Zevende antwoordde: Laat ik meegaan, al zou ik gedragen worden, dat is ook goed. Toen stonden zijne oudere broeders het toe; de broeders gingen gezamenlijk heen.

Toen zij in het bosch waren, sloegen hunne honden aan en vervolgden een (wild) zwijn; het kwam bij De Eerste, dier er met zijne jachtspeer naar wierp, maar het niet raak-

te; het ging door naar De Tweede, die ook niet raakte, alle zes kwam het voorbij, maar zij raakten het niet met hunne jachtsperen. Toen kwam het bij De Zevende, het ventje wierp er naar met zijne jachtspeer en trof het. Zij droegen nu het zwijn en kwamen [er mee] bij hunne hut: den volgenden dag zeide de oudere broeders: Gij, als de kleinste, blijf hier op het gerookte varkensvleesch passen. De jongste broeder zeide: Ik niet, laat ik meegaan. Zij stonden het [eerst] niet toe, maar hij drong er op aan te gaan, zoodat De Zesde thuisbleef en de ouderen met den jongste uitgingen.

Toen het geluid van het roepen der honden niet meer te hooren was, hoorde hij het gedruisch van een Holgeest. Zoodra deze aan de hut was gekomen, stak hij het varkensvleesch in zijne draagmand; De Zesde wierp hem met zijne jachtspeer, maar ze wondde hem niet. Holgeest pakte nu den bewaker der hut beet, hield hem bij de voetzolen vast en stiet hem in den grond. Slechts zijne voetzolen kwamen nog maar even boven den grond. Toen dat gedaan was, pakte de Holgeest al het varkensvleesch in en keerde terug.

Niet lang daarna keerden de jagers weder en brachten een wild zwijn mede, zij zagen naar de rookvlïering, het varkensvleesch was er niet meer en de man (die het moest bewaken) was er ook niet, daarop zagen zij zijne voetzolen een weinig uit den grond steken. Zij groeven hem uit tot aan zijne heupen en trokken hem er (toen verder) uit. Na eenigen tijd kwam hij weer bij, vertelde wat er gebeurd was en zeide: Ik wil deze hut niet meer bewaken: er is (hier) een sterke Holgeest; toen gij daareven waart heengegaan, is hij gekomen en heeft in ééns het varkensvleesch dat gerookt werd, ingerekend. In heb hem met mijne speer gestoken, maar die wondde hem niet, hij pakte mij aan en dreef mij in den grond: oef, wat was dat benauwd! ik was bijna gestorven; (bl. 23). De Vijfde zeide: Oeh, je bent een praatjesmaker; als ik hier ben, dan zullen

we eens zien hoe sterk mijne hand, hoe dapper mijn hart is. De Zesde antwoordde: Goed, vriend, blijf gij morgen maar hier.

Den volgenden morgen gingen de jagers heen en bleef De vijfde achter. Toen het geluid van het honden roepen niet meer te hooren was, hoorde ook hij het gedruisch van den Holgeest, die varkensvleesch kwam stelen. Toen deze was aangekomen, pakte hij dadelijk het varkensvleesch dat werd gerookt in; De vijfde stond op, om met zijne jachtspeer te werpen, maar zij wondde niet; hij werd beetgepakt door den Holgeest, die hem in den grond dreef, slechts zijne voetzolen kwamen er nog een weinig uit. Niet lang daarna kwamen de andere van de jacht; zij waren nog ver toen zij hem reeds riepen, maar niemand antwoordde. Zij zeiden: Zeker heeft hem de Holgeest gepakt. Toen zij aan de hut waren gekomen, keken zij rond en zagen noch varkensvleesch noch mensch, slechts zijne voetzolen kwamen nog een weinig uit den grond. Nadat hij was uitgegraven, wilde hij niet meer achterblijven, zoodat hij door De vierde werd vervangen. Tot aan De Eerste toe bewaakten zij de hut, allen werden door den Holgeest in den grond gedreven en stierven bijna.

Alle zes hadden zij het nu afgelegd, alleen De Zevende de jongste, had de hut en het varkensvleesch nog niet bewaakt. De Jongste zeide: Och, broeders, gij zijt toch allen praatjesmakers, hoor! Wat mij betreft, ik ben wel ongedeerd, maar wij hebben straks ook niets naar huis te brengen. Zijne oudere broeders antwoordden: Nu, gij zijt klein; als het u overkomt, dan gaat gij dood; wij zijn sterk en het ging niet; blijf gij morgen maar eens hier, dan zult gij 't wel ondervinden. De Zevende zeide: Goed, vrienden, gij zult uw jongeren broer wel eens zien.

Den volgenden morgen gingen de broeders jagen en lieten den Jongste achter om het varkensvleesch, dat gerookt werd, te bewaken. Toen het geluid van het honden roepen niet meer te hooren was, kwam de Holgeest weder; dadelijk rekende hij het varkensvleesch op de rookvliding in. De

Jongste nam zijne jachtspeer, stak hem en het lemmet van de speer ging er doorheen; regelrecht ging [de geest] het hol binnen, de [schacht van] de jachtspeer viel op den grond.

Niet lang daarna kwamen de anderen van de jacht, (bl. 24) zij riepen: Hoe, broertje, dappere jongen! De Zevende antwoordde: Hier ben ik; kijk eens naar het varkensvleesch, er ontbreekt niets aan, zelfs geen stukje, alleen mijne jachtspeer ben ik kwijt, de Holgeest, heeft hem medegenomen. Zijne broeders zeiden: O, dat is stellig een verlies, dat is een erfstuk van onzen grootvader, hij zal straks wel boos op ons zijn.

Na gegeten te hebben, gingen zij slapen; den volgenden morgen keerden zij naar hun huis terug. Zij vonden hun grootvader en deze bood hun sirih aan; toen zij gepruimd hadden, zeiden zij: Hier is varkensvleesch, dat is nu eens voor u, want wij hebben geluk gehad, maar wees niet boos, wij hebben uwe jachtspeer, die wij geleend hadden niet meer gevonden, de Holgeest heeft haar medegenomen, toen De Zevende hem had gespeerd. Hun grootvader antwoordde: Dat varkensvleesch wil ik niet hebben, alleen mijne jachtspeer wil ik hebben, ga heen, zoek mij mijne jachtspeer en breng ze mij.

De zeven stonden op en namen het varkensvleesch weder mee, hun grootvader wilde het niet aannemen. Zij kwamen aan hunne vroegere hut, vlak bij het hol waar de Holgeest telkens uitgekomen was, die maar aldoor hun varkensvleesch had weggenomen. Zij brachten rotan aan om er een touw van te maken, midden in den nacht hadden zij het afgemaakt. Toen het dag was geworden, gingen zij naar het hol daarginds. De Eerste zeide: Laat mij het eerst in het hol worden neergelaten; als ik aan de rotan schud, trek mij op. Zij lieten hem neer; hij was nog niet halverwege het hol toen hij aan de rotan schudde, het ging niet meer, wegens de duisternis. De Tweede verving hem, maar het ging hem juist zoo, hij kon het niet uithouden neergelaten te worden. De Derde, De Vierde

tot De Zesde toe gingen in de plaats, geen van allen kwam op den bodem; zij werden weer opgetrokken. Toen zeide De Zevende: Ik zal (u) vervangen maar trek mij niet op, ik moet maar naar beneden gelaten worden. En zoo kwam dan De Zevende op den grond, op den bodem van het hol.

Hij liep maar steeds door en aan kwam een dorp. Daar waren zeven meisjes aan het rijststampen, aan de buitenzijde der dorpsheining. De Zevende vroeg haar of het geoorloofd was het dorp binnen te gaan. De meisjes antwoordden: Dat mag niet, in het dorp ligt het hoofd zwaar (bl. 25) ziek, hij heeft een speerijzer in zijn rug, dat hem getroffen heeft. De Zevende antwoordde: Dan zou het goed zijn als ik het dorp binnenging, ik weet er een geneesmiddel voor. De meisjes antwoordden: Wacht eerst, dan zal het aan het hoofd worden medegedeeld. Zij kwamen bij het hoofd en brachten de boodschap over: Hier is een vreemdeling, die een geneesmiddel voor uwe ziekte kent. Hij zeide: Als hij dat zegt, mag hij binnenkomen. Daar kwam dan De Zevende binnen, men bood hem siriñ aan. Toen hij gepruimd had, zeide De Zevende: Ik zal die wond genezen; gij allen verhuist naar het huis daarginds; stopt de reten van den vloer toe, sluit alle vensters luistert alleen hiernaar: als hij kreunt, dan is hij genezen.

Alle menschen gingen naar beneden en verhuisden naar een ander huis, slechts De Zevende en de Oude Man bleven in het huis. Hij nam zijn zwaard en haalde het speerijzer uit den rug van den Ouden Man. Toen het speerijzer dat hij losmaakte er uitging, kreunde de zieke.

De Zevende ging naar beneden en liep hard weg, hij hield even op bij de meisjes en zeide: Komt, gaat met mij mede. De meisjes vonden het goed met De Zevende mee te gaan; hij schudde aan de rotan en waarschuwde hen die boven waren; zij trokken De Zevende tegelijk met die zeven meisjes op. Zij die boven waren zeiden: Zeker

zijn er veel menschen, het is zwaar, te voren was het licht. Zij trokken hen op, toen zij boven aan den ingang waren gekomen, waren daar zeven meisjes, de achtste was De Zevende. Zes van die meisjes werden gehuwd door zijne oudere broeders, De zevende huwde de jongste. De jachtspeer bracht hij aan zijn grootvader: deze was weder tevreden.

AANTEKENINGEN.

De parallellen van dit verhaal zijn opgegeven in Dl. 40 van dit Tijdschrift, bl. 364—367. Behalve die, kan men nog vergelijken Dl. I van Ling Roth's „The Natives of Sarawak”, bl. 346 en Westenenk's opstel in Dl. 41 van dit Tijdschrift, bl. 195-197. Op bl 151 van zijn „Malay Magic” geeft W. Skeat een Maleische parallel van dit verhaal, afkomstig van Malaka, waarin verteld wordt dat een Maleier, *Si Labuh*, wiens rijst werd verwoest door olifanten, puntige bamboe-staken op het pad der olifanten plantte, waaraan zich den volgende nacht de dochter van den Vorst der Olifanten wondde. Hij volgt het spoor van het gewonde dier, komt in het Olifanten rijk, waar de Olifanten intusschen als menschen leven, geneest de Prinses en krijgt haar tot vrouw.

De namen *Ta Datu* en *Indo i Datu* zijn weer te geven met „de Vader en de Moeder van den Prins of de Prinses”. die gewoonlijk de hoofdpersoon van het verhaal is. Zij zijn dus de Koning en Koningin in het verhaal. Omdat het traditioneele begin van de grootere verhalen in 't Bare'e is: *Maró ró Ta Datu pài Indo i Datu*, is het in de vertaling weergegeven met ons „Er was eens een Koning en eene Koningin.” In dit verhaal hebben zij geen zoon of dochter die *Datu* heet.

Maró-ró beteekent „stil tehuis blijven, ergens gevestigd zijn en er blijven, ergens wonen en er niet vandaan gaan.” Hier beteekent het dat *Ta Datoe* en *Indo i Datoe* als gehuwde lieden in hun dorp gevestigd waren.

Angga rhajau „spook, geest (maar met een lichaam) die een hol (*wajau*) bewoont of uit een hol komt.” Holen, spelonken en alle eenigszins donkere plaatsen in het bosch zijn, volgens de To Radja's, bewoond door spoken (*angga*), die er op uit zijn den mensch te kwellen.

r. 1 v. o. *Ka'aisa* wordt ook wel *kaisa* uitgesproken; in dezen vorm heeft men het regelmatige rangtelwoord van *isa* „één”, dat nimmer geredupliceerd wordt, zooals *aopo*, *alima aono*, van *apo*, *lima* en *ono*, vgl. *radua*, *tatogo*, *papitu* en *sasi*, maar *aisa* bestaat niet. Het uitspreken van de hamzah tusschen *ka-* en deze geredupliceerde vormen is toeteschrijven aan de zucht om duidelijk te zijn en samentrekking te voorkomen, ten einde in al deze vormen een gelijk aantal lettergrepen te hebben. *Karadua*, *katatogo* zijn dus de modellen waarnaar *ka'aisa*, *ka'aopo* enz. zijn gevormd. In *uaju*, met een voerslag gevormd van *waju* „acht”, is het gewenschte getal lettergrepen zonder reduplicatie verkregen; in *kauaju* „achtste” wordt ook geen hamzah uitgesproken, omdat daar geen gevaar voor samentrekking bestaat.

Het omgekeerde ziet men bij het tellen van „een, twee, drie”. Daar worden *radua* en *tatogo* weder tot *dua* en *dogo* (met assimilatie van de *t* van *togo* aan de *d* van *dua*) verkort, want niet *dua*, maar *rua* is de grondvorm van *radua*, zooals blijkt uit *ruampuju* „twintig”, *ruatu* „tweehonderd”, enz. *Radua* staat dus voor *rarua*.

Bl. 22, r. 2. *kajai*, van den stam *kai*, als zelfst, n. w. in de bet. „haak” niet meer in gebruik in 't Bare'e, maar met vele afleidingen, die toonen dat het woord voeger in die bet. is gangbaar geweest, vgl. Mal. Tag. *kait*, Bis. *kaait*, Mak. Boeg. *kai*, Malg. *haviträ*, enz. Het Bare'e woord heeft dus, evenals Sang *kalai*, van *kai* (*mangai* „haken”), Talautsch *alai*, een infix *-al-*, in 't Boeg. en Parigisch gena-saleerd tot *kandjai*. In de Ethnografische Atlassen van Dr. Matthes Makassaarsche en Boegineesche Woordenboeken is op Plaat 8, fig. deze jachtspeer afgebeeld, maar de weerhaak is daar te klein geteekend; eene goede afbeelding

vindt men in Int. Arch. f. Ethn. Dl. VII, Pl. 16, No. 22. Het lemmet waaraan de weerhaak zit, steekt los in de schacht, maar is met een sterk touw (*tamboto*) er aan vastgehecht. Is het wild getroffen, dan valt (*tobantja*, bl. 23, r. 2 v. o.) de schacht van het lemmet af, 't welk door den weerhaak niet uit de wonde valt; zij wordt aan het touw mee door het bosch gesleept en blijft dan al spoedig achter een boom of struik haken zoodat het wild tot stilstaan wordt genoopt en door honden en jagers wordt ingehaald.

r. 9 en 10. *ber'e* dikwijls gehoord voor *bar'e*; de umlaut van de *a* is aan de *r* toe te schrijven. Vandaar ook *be* verkorting van *ber'e*, bijv. *be kuintjani* „ik weet het niet,” *be diela* „niet gekomen,” *be da re'e* „het zal er wel niet zijn,” enz.

r. 12 *anu kadi* „de kleine,” maar hier de kleine onder al de grooteren, dus „de kleinste”

r. 17 *liu powotu* „het geluid, de klanken waren voorbij, doorgegaan, buiten het bereik van 't gehoor gekomen,” *tau mantata asu* is vertaald met „het roepen der honden, het honden roepen,” *Mantata* is het speciale woord voor honden roepen. De Toradja doet dit met langgerekte, half huilend uitgestooten klanken bijv.: *ô! buriko! loba! buja!* „o gestreepte, bonte, witte!” Deze uitroepen kan men op verren afstand nog hooren.

r. 18. *mompauumpu* „insteken, inpakken,” bijv. in eene draagmand (*baso*), die den vorm van een grooten trechter heeft. De stam van dit woord moet zijn *sumpu*, dat thans beteekent „in den mond steken” bijv. als men een klein kind voert. Nog enkele andere voorbeelden zijn mij bekend van *s* die voor de dentale nasaal wijkt, zooals: *manasa* „nipa-of saso-bladeren afhakken,” van *sasa*, *menampa* „langs een berghelling (*sampa*) loopen,” *menisi* „met de vingers langs de haren strijken, om luizen te vangen”, van *sisi*; iets vaker komt voor dat de nasaal gepalataliseerd is, voordat de *s* verdwijnt bijv. *moujomba* van *somba* „hulde

bewijzen"; *monjangke*, van *sangke* „in de vlucht grijpen"; *panjebi* „horen" wisselwoord van *toudu*, van *sebi* „stooten"; *monjilo* „visschen met fakkels (*silo*)"; *monjapu* „met het blaasroer (*sopu*) schieten"; *menjube*, van *sube* „met de teenen schoppen"; *monjarapi*, van *sarapi* „visch uit het water opscheppen", maar het gewone is, dat *ns* tot *nlj* wordt, bijv. *sela*, *mantjela*; *sajo*, *mantjojo*. Zie Bijdr. Kon. Inst. 1899 bl. 677, waar de palatalen in het Barée uitvoerig behandeld zijn.

r. 10 v. o. *mesuwu-suwu ri tana*; hier heeft de woordherhaling eene verkleinende beteekenis: „kwamen er nog juist even uit, staken er nog zoo'n beetje uit". *Paja'a* „voetzool" is afgeleid van *ja'a* „nagelaten teeken, spoor, voetspoor, barst, scheur", een bijvorm van *lara*, dat thans alleen nog „litteeken" beduidt.

runtjupaka, van *runtju*, een bijvorm van *rusu* „stampen op den grond of op den vloer", zooals men bij sommige dansen doet. *Meruntjupaka* is „met een stoot op schok in den grond drijven", zooals men bijv. met de lans doet, wanneer men die met de scherpe ijzeren taats in den grond steekt, eer men de hustrap beklimt.

Bl. 23, r. 1 *kalopu-lop* bet. in 't algemeen „aan het opsnijden, praatjes maken zijn", van iemand die niet kan waar maken hetgeen hij zegt, zooals hier de man die had op zich genomen om het vleesch te bewaken en het zich voor den neus liet weghalen. De Toradja is bijzonder gauw klaar met dit scheldwoord, dat dan ook doorgaans niet hoog wordt op genomen.

r. 6, *mandoko* „stelen, pakken, gappen" is een bijvorm van *tako*, dat nog in den vorm *menako* bij de To Poe'oe mBoto voor „stelen" in gebruik is. In het gewone Barée beteekent *mantako* „komen halen, willen hebben, noodig hebben en er daarom om komen," *tinako* „iets wat men noodig heeft en daarom komt halen". Ook in de Filipijnsche en Minah. talen bet. *tako*, *takau* „stelen". Zie Kern, Fidji-taal, bl. 176.

Bl. 24, r. 4. *napodjangai*, van *djangai*, beteekent „hij is er boos om geworden”, woordel. „hij is boos (*djangai*) gemaakt om” of als het een persoon geldt „hij is boos op”. Even als bij *napokarau* is de eigelijke beteekenis: „hij heeft tot boosheid (*karau*), tot reden van boosheid” de eene of andere zaak of persoon. *Madjangai* en *marau* beteekenen beide „boos, verstoord,” maar *napodjangai* is met *po-*, *napokarau* met *poka-* gevormd. Deze twee voorvoegsels komen wel naast elkaar voor in dezelfde beteekenis, evenals *pa-* en *paka-*, bijv. *momparó*, *mompakaró* „afmaken,” *mompare'e*, *mompakare'e* „aanwezig doen zijn, verschaffen.”

r. 15. Hier vindt men drie voorbeelden bijeen van woordherhaling: *mosu-mosu* „vlak bij, in de onmiddellijke nabijheid”; naar omstandigheden kan het ook „tamelijk dichtbij, min of meer in de nabijheid” beteekenen; *pesuasua Angga mbajau* „waar de Holgeest telkens weer inging,” *tau pontima-ntima wawu* „die iederen keer het varkensvleesch wegnam.” De To Pebato spreken deze herhaalde woorden met de aan hun dialect eigene, gepalataliseerde reduplicatie uit, dus: *moimosu*, *pesuisera*, *pontintima*.

r. 16, *napokojoro* „zij maakten tot touw” is niet regelrecht van *joro* „draaien” afgeleid, maar van *kajoro* „touw,” dat dus „het gedraaide” beteekent, of liever „de draaiërij.” Het algemeen Indon, *tali* is in het Bar. beperkt tot de beteekenis „hoofddoek,” zie Intern. Arch. f. Ethn. Dl. 14, bl. 149.

r. 20. *ga'a ntongo* „halverwege”; *ga'a*, dat niet meer als stamwoord voorkomt. buiten deze uitdrukking, is „scheiding,” *moga'a* „scheiden, vaneengaan.” *Ga'a ntongo* bet. dus „in tweeën gescheiden,” vgl. de uitdrukking *rabira wojo* „de bamboe is in tweeën gespleten,” bijv. *mosumo kita ri Jajaki? a, nepa rabira wojo*; „zijn we al dicht bij Jajaki? wel, we zijn pas op de helft.”

r. 1 v. o. *langkai tu'a* „oude man,” is in 't algemeen een eervolle benaming; in vele talen van Midden Celebes wordt voor „hoofd” *langkai tu'a*, *tau tu'a*, *tono motu'o*, *tuana*

en derg. gebruikt; hier is er ook het dorps hoofd mede bedoeld. Dat men den vreemdeling niet toestond in het dorp te komen, was omdat men vreesde dat hij bij zijn heengaan de weinige zielestof (*lanoana*) die den zieke nog restte, zou kunnen medenemen. Gewoonlijk bepalen de Toradja's er zich toe den vreemdeling te weren uit het huis waarin de zieke ligt. Men hangt als verbodsteeken dan een groenen tak boven aan de trap.

Bl. 25, r. 4. *linggona* „gast, vreemdeling”. De stam van dit woord is het nog in 't Mak. en Boeg. bekende *gona* „naamgenoot”, Bar. *kasinggona*, Mak. *singgona*, Boeg. *sëngkona*. Dit *kasinggona* wordt in 't Bar. vooral gebezigd als plaatsvervangende term voor een woord dat geen wisselwoord heeft. Indien bijv. iemand het woord *wonto* niet mag uitspreken, noemt hij den boom die zoo heet, *kasinggona*, omdat *wonto* geen wisselwoord heeft. De pokken (*sagala*) worden uit vrees steeds *kasiwia* „hetzelfde, de gelijke” (in naam) genoemd. Of nu *gona* oorspr. synoniem is met *wia* „stuk, ding”, valt niet met zekerheid te zeggen, maar de waarschijnlijkheid is er vóór; *mowia* is „ bezig zijn met iets, om handen hebben, bezigheid hebben” en is dus een woord met min of meer onzekere beteekenis, zooals *anu*. Evenals nu *anu* wordt gebruikt om de namen aan te duiden van personen en zaken, die men niet kan noemen, zal dit het geval zijn met *gona*. In het Sang. gebruiken de vrouwen onderling de benaming *anu* in de beteekenis van „vriendin”, roepen elkaar met *anú!* en spreken van elkaar als *i anuku* „mijne vriendin”; de Koelawische vrouwen gebruiken in dien zin *nanu* (1). Een dergelijke beteekenis kan *gona* hebben in *linggona*, dat dan, wat het voorvoegsel *li-* ook beduide, zooveel moet beteekenen als *i anu* „de onbekende”; dan is *kasinggona* „dezelfde dinges, hetzelfde ding”, en beide zijn uitdrukkingen tot vervanging van den waren naam. Op deze wijze kan ook verstaan

(1) vgl. Meded. Ned. Zend. Gen. dl. 42. bl. 577.

worden de Boegineesche uitdrukking *ripasəngkona tanae*, Mak. *nipasinggona hutaja* „tot naamgenoot van zijn land worden gemaakt”, zooals Dr. Matthes er bij voegt: „regent van 't land gemaakt worden”. De bedoeling is n.l. „den naam van zijn land als titel voeren, dus bijv. den titel „Koning van Bone” of Regent van Galesong” krijgen; en daar het gebruik van den titel geschiedt om het noemen van den naam te vermijden, zoo komt hierin weder de echte beteekenis van *səngkona*, *singgona*, *kasinggona* uit.

r. 14. *napepe'ontoki* is een gereduplicateerde vorm van *nape'ontoki* „hij hield even op bij”; het eerste *pe-* is dus geen eigenlijk voorvoegsel.

VERHAAL VAN DE WESP, DE GARNAAL EN DE SLAK.

(Bar. Leesb. bl. 25, 26).

De Wesp was een man, de Garnaal en de Slak waren zijne vrouwen. Deze drie lieden waren landbouwers.

Het gebeurde eens dat de Wesp tot zijne beide vrouwen zeide: [Morgen] als het nog vroeg is, ga ik boomen (bl. 26) vellen, kook mij eten en breng het mij dan in den tuin. Zijne vrouwen vonden het goed en hun man ging heen.

De vrouwen kookten, toen het eten gaar was, werd het opgesciept, daarna in bladeren gewikkeld. De Slak zeide: Kom, garnaal, doe de rijst in uwe draagsarong, kom, wij gaan heen. Toen de garnaal de rijst in hare sarong droeg, werd haar geheele lichaam geel, want de rijst van zoo even was nog geheel warm, zij stierf onder weg. Toen de Slak zag dat de Garnaal dood was, weende zij; zoo hevig weende zij, dat haar inhoud uit [haar slakkenhuisje] werd gesnoten en ook zij op die plek stierf.

De Wesp was intusschen ijverig aan het boomen vellen, al wachtende op de komst zijner vrouwen. Lang had hij reeds op haar gewacht, hij kreeg honger en zijne vrouwen waren nog niet gekomen. Hij dacht: Komaan, laat ik haar

op weg tegemoet gaan, misschien hebben mijne vrouwen eenige verandering, dat zij niet spoedig komen. De Wesp ging haar tegemoet; midden op den weg zag hij zijne beide vrouwen dood. Hij had geen trek om te eten, zoo bedroefd was hij, ziende dat zijne vrouwen gestorven waren. Nu ging hij heen, zocht een stuk hout en bond toen zijne beide vrouwen daaraan vast. elke aan een uiteinde. om ze op zijn schouder te nemen en naar huis te brengen. Toen hij ze op zijn schouder had genomen, brak zijn rug door, het was te zwaar, hij kon het niet dragen. Zoo komt het dat men de wesp ziet met gebroken rug, tot op den huidigen dag.

A A N T E E K E N I N G E N .

Dit verhaal is vermeld in Dl. 40 van dit Tijdschrift, bl. 358, No. 17; aldaar zijn ook de parallellen genoemd.

Tamamparo is de naam van een groote wesp, die langwerpige nesten van buffeldrek maakt. *Angkona* is het wisselwoord voor *ura* (Mal. *udang*, enz.), 't welk bij de To Pebato verboden is, daar een hunner vergoode voorvaderen *Pue Ura* heet. *Posowoku* is de naam der zoetwaterslak.

Bl. 25, r. 1 v. o. *manowo*, *monowo* of *mantowo* beteekent: „het groote hout, de zware boomen vellen op een stuk land dat men wil ontginnen”; dit moeten de Toradja's schier elk jaar doen, daar zij gewoonlijk oerwoud zoeken om hunne tuinen aan te leggen. Dit is zwaar werk; men verricht het liefst in de ochtendkoelte en laat zich dan het eten in den tuin brengen, daar men in het begin van den tuinaanleg nog geen tuinhuis heeft, en alsdan in den tuin nog niet kan gekookt worden.

VERHAAL VAN DE GROENE DUIF EN DEN JAARVOGEL.

(Bar. Leesb. bl. 26-27).

De Groene Duif had vroeger een witte halsketen om. Toen kwam de Jaarvogel en zeide tot de Groene Duif:

vriend, ik ga naar een feest en ik heb geen kralen, sta toe dat ik uwe halsketen leen, dat ik die op het feest gebruikte. De Duif antwoordde: Goed, eerst wanneer het feest uit is, geeft mij dan mijne halsketen terug. De Jaarvogel antwoordde: Wel, hoe nu, is het behoorlijk te houden wat men heeft geleend?

(bl. 27). Daarna nam hij de kralen in leen en ging naar het feest, maar de Jaarvogel gaf de halsketen van de Duif in 't geheel niet terug. Toen het feest gedaan was, vroeg de Duif haar terug, de Jaarvogel maakte niet eens de halsketen van de Duif van zijn hals los. De Duif weende om zijne kralen, de Jaarvogel had geen medelijden met hem. Zoo komt het, dat tot op dezen dag de Jaarvogel een witte halsketen om heeft en de Duif niet en dat de Duif niet ophoudt met weenen tot op den huidigen dag. Vandaar is afkomstig ons gewone gezegde als iemand het een of ander te leen vraagt: Niet zooals het leenen van den Jaarvogel!

A A N T E E K E N I N G E N .

Pune, Mal *punai*, is de naam eener groene bosch-duif, die een zwaar, klagend geluid laat hooren. *Alo* Boeg. id., is de bekende Jaarvogel.

VERHAAL VAN DE BRUINVISSCHEN.

(Bar. Leesb. bl. 27).

De Bruinvischen spelen in zee en lokken de golven. Zij zijn tweelingen met de varkens, want vroeger bestonden zij niet, er was slechts ééne soort varkens. Er was een gouden ring verloren geraakt, een erfstuk hunner voorouders, toen gingen sommigen hun erfstuk zoeken in het bosch, zij groeven den grond om en toen zij langen tijd in het bosch hadden gewoond, waren zij wilde zwijnen geworden. Een deel blijft hier op de erven der menschen, zij houden niet op de aarde om te wroeten, om den ring hunner voorouders te zoeken, maar zij hebben hem nog niet gevonden;

Tijdschr. Ind. T. L. en Vk., deel XLV, afl. 5.

5.

dat zijn de tamme varkens. Een deel dook in zee en kwam niet meer terug, daar zij den ring niet vonden; deze werden bruinvisschen. Men zegt: Als er één bruinvisch boven water komt, dan zijn er honderd onder hem; als er twee boven water komen, dan zijn er tweehonderd onder hen. Als zij een haan hooren kraaien, verdwijnen zij uit vrees.

A A N T E E K E N I N G E N.

De Bruinvisch wordt door den geheelen Archipel voor een zeevarken gehouden. De gewone naam in een aantal Indon. talen is *lumba-lumba* (Bis. Mal. Mak. Boeg), *laluba* (Galel.) *lombâ-lombâ* (Jav.), 't welk „opspringer” moet beteekenen, vgl. Jav. *lumba* „aanhoudend opspringen, zooals een visch boven 't water”. Het Bar. *lombudi* heeft den klemtoon op *lo*, de *d* is dus een oude sluitersluiting, gespaard gebleven, doordat zij tot een looze lettergreep is uitgebreid; het woord komt dus 't meest overeen met Jav. *limbur*, 't welk v. d. Tuuk in zijn Kawi Wdbk. bl. 787a opgeeft in 't artikel *lêmbora*, op gezag van Boorda van Eysinga. Het Bar. heeft ook nog *tumbu* over iets heenstappen of heenspringen. Ar. Marre geeft in 't Malag. op *lambu-ndranu* met de vertaling „cochon de mer”.

mongkelo ropo „de golven lokken” door het telkens opspringen en weer onderduiken der bruinvisschen, die aldus golvende bewegingen maken, wordt de zee ook tot golven gebracht.

melojo „duiken”, id. met *lodongi* „onder water” *mandala* „diep” (Par.) en Mal. *dalam*, enz. is Parigisch en ook in het Strand-Bare'e gangbaar. Het echte Bar. woord is *men-tjili*, van *sili* „duiken”, vgl. Jav. *silêm*.

HOE DE MUIS DEN PRIESTERZANG LIET ZINGEN VOOR HAAR JONG.

(Bar. Leesb. bl. 27-29).

Het Jong der Muis was ziek; zijne moeder ging eene

priesteres zoeken, om voor haar kind den priesterzang te zingen. De Muis kwam bij de Buffelkoe en vroeg: Zijt gij, Buffel, misschien in staat voor mijn kind den priesterzang te zingen?

De Buffel antwoordde: Dat kan ik wel. De Muis zeide: Toe, (bl. 28) probeer het eens, dat uwe stem gehoord worde. De Buffel loeide en zeide: Oë oë! De Muis antwoordde: O, uwe stem is veel te luid, die mag ik niet, dat mijn kind geen stuip krijgje en dood ga.

Nu ging de Muis naar het Paard; daar gekomen vroeg zij en zeide: Gij, Paard, zijt wellicht in staat den priesterzang te zingen voor mijn zieke kind. Het Paard antwoordde: Zeker kan ik dat. De Muis zeide: Als dat zoo is, toe probeer het dan eens, dat ik uwe stem hoore.

Het Paard hinnikte Hi, hi hi! De Muis zeide: O, uwe stem is leelijk, veel te luid, die wil ik niet, mijn kind zou een stuip krijgen en sterven.

De Muis ging weer heen, begaf zich naar het Varken en zeide tot het Varken: Misschien kent gij, Varken, den priesterzang? Mijn kind is ziek, ik zoek iemand, die den priesterzang kent, misschien blijft mijn arm kind dan in het leven. Het Varken zeide: Dien ken ik zoo'n beetje. De Muis antwoordde: Toe laat mij uwe stem eens hooren, probeer eens. Nu knorde het Varken en zeide: Knor, knor! De Muis antwoordde: Uwe stem is bijzonder leelijk, gij Varken, moet niet zingen voor mijn kind, dan blijft het niet in leven.

De Muis ging verder, kwam bij de Geit en vroeg of zij den priesterzang kon zingen. De Geit zeide van wel; de Muis hernam: Geef eens geluid, dat uwe stem te hooren zij. De Geit blaatte en zeide: Bê, bê. De Muis antwoordde:

O, uwe stem is te hard, die bevalt mij niet, mijn kind zou een stuip krijgen en niet in 't leven blijven.

Toen kwam zij bij de *Kere-kere* en vroeg hetzelfde. De *Kere-kere* gaf haar geluid, maar hare stem beviel niet aan de Muis, zij vond die te hard. Zij ging weer verder, kwam bij den Jaarvogel en vroeg: Misschien kent gij,

Jaarvogel, den priesterzang. Mijn kind daar (tehuis) is ziek. De Jaarvogel antwoordde: Dien ken ik een weinig. De Jaarvogel gaf zijn geluid en zeide alo, alo! Dat beviel niet aan de Muis, zij vond het veel te luid.

De Muis ging weder heen en kwam bij de Kat. Zij vroeg (bl. 29) aan de Kat en zeide tot haar: Misschen kunt gij wel den priesterzang zingen, vriendin? De kat antwoordde: Ik ken hem een beetje. De Muis zeide weder: Toe probeer eens, dat men het eens hoore. De Kat miauwde en zeide: Miauw, miauw! De Muis antwoordde: Dat hoor ik graag, gij moet gaan om voor mijn kind den priesterzang te zingen. De Kat zeide: Ja goed, maar als ik ga, dan zal ik in ieder geval mijne mede-katten uitnoodigen en dan gaan wij eten; zoo moet ook gij bij uwe mede-muizen rondgaan; zeg het hun, opdat wij allen te zamen komen. Zoo ging dan de Muis rond bij al hare mede-muizen en kookte eten. Niet lang daarna kwam de Kat met een groot aantal gezellen. Zij vroeg naar het kind en zette het in den zak [waarin de ziel teruggêhaald wordt].

De Kat zeide: Gij, Muizemoeder, blijf hier in de nabijheid, ga niet ver weg. Nu hoorde de Muizemoeder de Kat knabbelen; de Kat zeide: Spreek mij niet aan terwijl ik *pakanangi* kauw. Intusschen had zij den Kop van het Jongder Muis al geheel opgeknabbeld. De Muis hoorde de pooten van haar Jong bewegen en zeide: Mijn kind leeft; intusschen had de Kat de pooten ook alle opgegeten.

Voordat zij den priesterzang ging zingen, gaf de Kat aan hare gezellen deze opdracht: Als gij mij hoort zingen: *ira ntjuka*, dek dan de openingen tussehen de vloerlatten toe, stop de reten in den wand dicht, sluit alles toe.

Nu ging de Kat zingen en zeide:

Ira ntjuka pompajali

Pela bentji pakanangi,

Djilati majali-jali.

Nauwelijks hadden de andere katten deze woorden der Kat gehoord, of zij kwamen boven om alle muizen te

vangen. Slechts één wijfje ontsnapte, dat zwanger was; dit sprong naar beneden, zonder dat de Kat het zag. Dit heeft de hedendaagsche muizen voortgebracht.

AANTEEKENINGEN.

Dit verhaal is vermeld in Dl. 40, bl. 359, No. 18 van dit Tijdschrift.

De personen in dit verhaal moeten alle vrouwelijk gedacht worden, daar het *mowurake* uitsluitend door vrouwen wordt gedaan. In de Inleiding op Sese n'Taola is deze plechtigheid uitvoerig beschreven. Ik breng hier alleen nog even in herinnering, dat *wurake* de naam is der geesten die de *tadu* behulpzaam zijn om bij den Hemelheer *Pue di Songi* te komen, die de *tanoana* (zielestof) der menschen wegneemt en hen zodoende ziek maakt, ten einde die weggenomen zielestof terug te vragen, evenals de Sangiangs dat bij de Dajaksehe *balian* doen. De Toradja'sche *tadu* zit onder een stolpvormig over haar gezette foejasarong (*pelawo*, beschreven Intern. Avch. f. Ethn. Dl. 14, bl. 147), waarin zij de zielestof ontvangt en terugbrengt. De opstijging in de lucht, de vaart in den Regenboog naar *Pue di Songi*, het bezoek aldaar en de terugreis worden in de litanie der priesteres beschreven, die zij met gesloten oogen zingt. Dit gezang is in de vertaling „priesterzang” genoemd. Om eene vertaling van *tadu* te hebben, is dit met „priesteres” weergegeven, omdat de werkelijk zaakkundige *tadu*'s niet veel anders doen dan *mowurake*: dag aan dag worden zij gehaald, bij zieken, na een sterfgeval, bij de inwijding van een nieuw huis en bij allerlei feesten; zij zijn ook aan sommige *pantangs* onderworpen, die vooral de toespijzen bij de rijst betreffen.

Het *mowurake* wordt ook genoemd *mo'oe*, daar de litanie aldus begint:

Oe, ondamo ita mangande: (Io rômo kita mangkoni) Ndoe mantjibu londagi: (Pura manginu baru) [tusschen haakjes staat het in gewoon Bare'e overgebracht] d. i.

„Ziezo, wij zijn klaar met eten.

Hebben gedaan met palmwijn drinken”.

Bl. 28. Het geluid van den Buffel wordt steeds weer-gegeven met *oe*, maar „loeien” wordt *mo'oe* genoemd.

r. 3 *doito* „ontsteld, hevig verschrikt”, ook gezegd van kinderen die stuipen hebben.

r. 7 v. o. *kere-kere*, naam van een vogel, naar zijn geluid genoemd; hij is kleiner dan de jaarvogel

r. 3 v. o. *moalo i Alo, nato'o: alo, alo*. Het is onjuist dat de Jaarvogel naar zijn geluid zou zijn genoemd, want dat klinkt in 't geheel niet als *alo*, maar als *wak! wak!* zoodat men het in 't begin wel met luid, kort hondengeblaf verwacht. De *alo* heet in de Minahassische talen dan ook *uak*. Een wisselwoord voor *alo* is dan ook *to mohâ*, d. i. „hâ-roeper”.

Bl. 29. r. 15 v. o. *pakanangi* is een zeer druk gebruikt middel om spoken en geesten te verjagen; zie bijv. Meded. Ned. Zend. Gen. dl. 41, bl 41, Noot. De bast heeft een sterken geur en is daarom geschikt booze geesten te verjagen. (1) De naam beduidt „overwinning schenkend”; het is dus in alle opzichten en gelukskruid.

r. 7-5 v. o. geven een stukje van den *wurake*-zang der Kat. Deze regels komen niet in eene der *wurake* litanien voor en zijn ook niet in de aan die zangen eigene taal gesteld. Zij worden allen voor de grap medegedeeld, ook wel eens aldus:

ira njuka mpopajali „soeka-bladeren als uithalers”.

wo'o mbalesu pondagi „een muizekop als overwinnaar,”

wo'o ndo'u mpearai „een eekhoorn- kop als priesterloon”.

Terwijl dan het versje in den tekst min-of-meer aldus kan vertaald worden.

„soeka bladeren als uithalers (van de ziekte?)

een antilopen-huid als overwinaar (id?)

(1) De strand-Mohammedanen, die de Heidenen in spoken-vrees nog overtreffen, schrijven dezelve kracht toe aan Kajoe-poetih-olie.

Lik haar (de zieke), dat (de ziekte), er geheel uitgehaald worden."

r. 2 v. o. *muli*, de stam van *mompomulika*, is een deftig *ana*, dus „nakroost."

VERHAAL VAN TANDANI.

(Bar. Leesb bl. 30-34.)

Er waren eens (twee kinderen). Tandani en zijn broertje; Tandani was al groot, zijn broertje nog klein. Hun vader en moeder zeiden: Gij, mijne kinderen, blijft thuis, wij gaan oogsten. Als de zon gaat dalen, gaat dan water scheppen, rijst stampen en daarna koken, opdat er eten zij als wij straks thuishomen; dan gaan wij eten, slapen en morgen vroeg gaan wij weder oogsten. Dat was de opdracht van hunne moeder en hun vader.

Nu gingen hunne moeder en hun vader naar het oogstveld. Toen de zon onderging, hielden zij op en keerden naar huis terug. Zij zochten hunne rijst boven (op de rookvlïering), maar de kinderen hadden nog niet gekookt, zelfs nog geen water geschept, ja nog niet eens brandhout gehaald. Zij zochten hunne kinderen en die waren nog druk aan 't spelen op 't erf van anderen. Hoewel hunne moeder en hun vader vermoeid waren van het oogsten, moesten zij wel gaan water scheppen, rijststampen en koken, om daarna te eten. Toen hunne kinderen boven kwamen, beknorden zij hen, maar deze gaven er volstrekt niet om, iederen dag maar deden zij alzo.

Hunne moeder en hun vader werden nu zeer verdrietig en zeiden: Als ge nog eens zoo doet, dan straf ik u. Den volgenden keer kwamen hunne moeder en hun vader weder tehuis en zagen dat hunne kinderen niet tehuis waren: zij waren nog druk aan het spelen op het erf van anderen. Hunne moeder zeide: Als mijne kinderen straks komen, dan duw ik ze van de trap, dat zij sterven. Toen hunne moeder en hun vader reeds hadden gegeten, kwam

Tandani boven met zijn broertje in de draagsarong; hunne moeder stiet hen naar beneden. Zevenmaal klommen zij de trap op, telkens duwde hunne moeder hen er af. Tandani zeide: Ja, broer, al doen wij ons best de trap op te klimmen, het blijkt wel dat moeder niet weer toestaat dat wij boven komen, laat ons dus maar heengaan.

De beide kinderen gingen dan ook werkelijk heen. Den volgenden morgen stonden hunne ouders op, gingen het huis van anderen binnen om te vragen of zij hunne kinderen gezien hadden, maar de menschen zeiden: Wij hebben hen niet gezien. Hunne ouders antwoordden: Blijkbaar zijn onze kinderen weggegaan.

(bl. 31). Hunne moeder liep nu het veld in, om hare kinderen te zoeken; zij kwam iemand tegen en vroeg: Hebt gij soms mijne kinderen gezien die weggelopen zijn? De man antwoordde: Ik heb hen ginds in het veld gezien. Niet lang daarna zag zij hare kinderen, Tandani en zijn broertje. Tandani droeg zijn broertje, maar zij waren nog ver. Nu zong hare moeder en zeide:

„O mijn kind Tandani,

Wacht mij op den hoek van het veld daar ginds.

Hier is de borst voor uw broertje.”

Toen antwoordde Tandani en zong zijne moeder toe:

„O Moeder en Vader,

Ik wil niet op u wachten,

Gij hebt mij negen malen laten vallen,

Negen malen laten bovenkomen.”

De beide broertjes gingen verder, gevolgd door hunne moeder. Tandani had van huis meegenomen een bamboekoker vol erwten. Toen zijne moeder reeds dicht bij was, liet Tandani een handvol erwten op den weg vallen. Toen zijne moeder daar gekomen was, raapte zij de erwten op en toen dat klaar was, zag zij dat Tandani weder ver weg was. Nu zong zijne moeder weder, zij zong haar kind toe, zeggend:

„O mijn kind Tandani,

Wacht mij op de hoek van het veld,

Hier is de borst voor uw broertje”.

Tandani antwoordde weder, zong zijne moeder toe en zeide:

„O Moeder en Vader,

Ik wil niet wachten,

Gij hebt mij zwaar gestraft.

Negen maal hebt gij mij laten vallen”.

Zij gingen verder, achtervolgd door hunne moeder; toen hunne moeder dicht bij was, liet Tandani opnieuw eene handvol erwten op den weg vallen, hunne moeder hield op om die erwten op te rapen en Tandani en zijn broertje liepen (bl. 32) weder ver weg. Zoo ging het vele malen, toen kwamen Tandani en zijn broertje aan de Gapende Rots. Tandani zong en zeide tot de Gapende Rots:

„O Gapende Rots,

Wil ons doorlaten,

Ik ben door mijne Moeder en mijn Vader geslagen”.

De Rots gaapte werkelijk, de broertjes liepen er door, en gingen verder. Hunne moeder liep hen na, zij kwam ook bij de Gapende Rots, ging er door en werd door die Rots ingekneld, zij werd voor de eene helft geit, voor de andere helft varken. X

Niet lang daarna vond Tandani een lansat-boom met rijpe vruchten. Tandani maakte zijne draagsarong los, liet zijn broertje vrij op den grond, klom in den lansat-boom en liet lansats vallen voor zijn broertje. Hij keek naar beneden en zag dat daar omlaag een varken de lansats van zijn broertje wegnam en opat. Tandani zeide: X
Dat komt niet te pas, hoor! ik laat daar lansats voor mijn broertje vallen en het varken pakt ze maar weg. Maar hij wist niet dat dat varken zijne moeder was, die zoo even door de Rots was gekneld. Toen nam Tandani eene vlechten, stak die in een lansat en liet die daarop vallen. Toen zij gevallen was, pakte het varken haar weg en at haar op; toen het de vrucht had opgegeten, werd zijn buik door de vlechten gestoken en stierf het varken; dat was intusschen de moeder van Tandani. X

Tandani ging nu naar beneden, nam zijn broertje op den rug en liep verder. Niet lang daarna kwam hij aan een huis, dat aan den oever van een water stond. Hij klom de trap op en trof de eigenaars aan, een echtpaar, een Oude Man en eene Oude Vrouw. Daar bleven Tandani en zijn broertje den nacht over. Den volgenden morgen zeide Tandani: Daarginds, Oude Man, is een varken dat ik gisteren gedood heb, laat ons het gaan halen en opeten. Het was nog vroeg toen de Oude Man, Tandani en zijn broertje heengingen. Toen zij bij den lansat-boom gekomen waren, zeide de Oude Man: Gij, Tandani, ga daar ginds bamboe halen, dan zal ik [het zwijn] aan stukken snijden en verdeelen. Tandani antwoordde: Goed hoor, maar geef mijn broertje ook een stuk om te eten.

(bl. 33) Toen Tandani was gaan bamboe halen, nam de Oude Man varkensbloed en smeerde daarmee den mond van het kind in. Nu kwam Tandani bamboe brengen en vroeg: Wel, heeft mijn broertje zijn deel al opgegeten? De Oude Man zeide: Kijk maar eens naar zijn mond. Tandani antwoordde: Dus heeft hij het rauw opgegeten.

Nu verdeelde de Oude Man het varkensvleesch; wat vleesch was, kreeg hij, wat been was kreeg Tandani. Tandani nam zijn aandeel en deed het in een [gevlochten] handkorf, de Oude Man stak zijn deel in een gesloten draagmand. Tandani zeide: Laat ons heengaan, Oude Man, ga gij eerst, het wordt al donker ook, de zon staat al laag, ik kan het pad niet meer zien, ik zal mij aan de draagmand vasthouden. Tandani hield zich nu aan de mand vast, die de Oude Man op den rug droeg; onder het loopen zeide Tandani: Wacht even, zij blijft haken. Tandani haalde varkensvleesch uit de draagmand en stak het in zijne handkorf, hij legde steenen in de draagmand, in de plaats van het varkensvleesch dat hij had weggenomen. Toen zijn handkorf vol varkensvleesch was waren er slechts steenen in de draagmand van den Ouden Man, hij had al diens varkensvleesch genomen. Daarop zeide

Tandani: Wij gaan dezen zijweg in, Oude Man. Zij gingen uiteen; de Oude Man kwam aan zijn huis, klom op het trapportaal, riep zijne vrouw en zeide: Maak den pot gereed, om er het varkensvleesch in te koken, dat ik in mijne draagmand meebreng, mijn buit van zoo even. De Oude Vrouw blies het vuur aan, zette er den kookpot op, goot er water in en deed het varkensvleesch in den pot.

De Oude Man zeide: Misschien is het een been geweest. Zij nam een anderen pot, deed daar weer het varkensvleesch in, die pot werd ook lek, zoo ging het met alle potten in het huis. Nu ging de Oude Man het eens goed bekijken en het waren steenen en geen varkensvleesch. Zij zeide: Blijkbaar heeft Tandani mij bedrogen, morgen gaan wij hem zoeken; als ik hem vind, sla ik hem dood.

Den volgenden morgen gingen de beide echtgenooten op weg, zij namen twee honden mee: Vaneenrijter en Verscheurder.

Gekomen aan den voet van een waringin, sloegen de honden aan, zij blaften tegen Tandani; de Oude Man (bl. 34) en de Oude Vrouw hadden hen niet gezien. De beide broertjes waren n. l. op een waringin-boom geklommen.

De Oude Man keek in het water en zeide Kijk, daar heb je hun spiegelbeeld, zij zitten daar heelemaal boven in den top van den waringin. Hij beval de Oude Vrouw en de beide honden te wachten aan den voet, de Oude Man klom er in en zeide: Als gij iets hoort vallen en het kraakt, dan ben ik het, zet dan de honden niet aan; als er iets valt en het ploft, dan is het Tandani, roep dan de honden, hits ze aan en pak hem. Toen de Oude Man naar boven klom en de top van den waringen waarin Tandani zat, nog ver was, zeide de Oude Man: Ik zal je straks dooden, Tandani. Toen de Oude Man dichtbij was, maakte Tandani een steen heet en zeide:

Wel, Vader al zijt Gij nog ver af, ik zal u te pruimen geven.

De Oude Man deed den mond open, Tandani liet den heetgemaakten steen in zijn mond neer, het deed hem pijn. De Oude Man viel met een plof op den grond; toen hij neerplofte, blaften zijne honden Vaneenrijter en Verscheurder hem aan. De Oude Vrouw ging kijken en zag dat het niet Tandani, maar haar man was, die door de honden was gepakt. De Oude Vrouw joeg de honden weg en zeide: Neen, neen, het is uw meester! maar de Oude Man was dood. De Oude Vrouw klom nu ook in den waringin, om haar man te vervangen; zij was nog niet boven, of haar lichaam werd door dorens gestoken en ook zij stierf.

AANTEEKENINGEN.

Dit verhaal is beschreven in Dl. 40 van dit Tijdschrift bl. 373 naar eene Parigische overlevering, die eenigszins afwijkt van den is 't Leesboek gegeven tekst, zooals uit de vertaling zal blijken. In den hier gegeven tekst is Tandani als een jongen voorgesteld, daarom is dan ook hier *tua'i* maar met „broertje” vertaald. In het Parig. verhaal is de naam *i Tele Tandame*, d. i. het kleine meisje T.

Nog een andere overlevering van dit verhaal is door mij opgeteekend, waarin eveneens de beide kinderen meisjes zijn en de oudste *i Tele Tandami* heet. Om de overeenkomst die dit verhaal is het begin heeft met de Nawang Wulanlegende in Babad Tanah Djawi, bl. 39, 40, en de legenden die C. M. Pleyte noemt in 't Feestalbum van Prof. Veth, bl. 32 is zij werkwaardig. Zij is af komstig van de To Tara'oe, di het tooneel van dit verhaal plaatsen op den weg van Oeë Koeli naar Wata mBajoli (Soemara). zooals men kan lezen op bl. 14e van Dl. 44 der Mededeelingen v. w. Ned. Zend. Gen. Op dien weg gaat men tusschen twee dicht bijeen staande rotsblokken door. Dit is intusschen geen zeldzaamheid; dieh bij het Kado-

mboekoesche dorp *Langi Meta'a* is ook zulk eene rots, die *Batu ngkunganga* (1) heet.

Bl. 30, r. 6, *patada* „opdracht, vermaning, aanwijzing”, in afwisseling gebruikt met *patudju*; deze woorden staan in dezelfde verhouding als Jav. *tédah* en *tudah*, behalve dat het eene niet „hooger” is dan het andere.

r. 9, *napepalimo kina'a ndate* „zij zochten rijst daarboven”, dit kan zoowel beteekenen „in huis” als „op de rookvliering”. Alles wat droog en warm moet blijven wordt op de rookvliering bewaard; het eten krijgt daardoor wel een rooksmaak (trouwens van hout-rook), maar die wordt niet onaangenaam gevonden.

r. 10, *me'ajuta* „hout halen”; *ajuta* is wisselwoord van *kadju*. De *a* is een voorvoegsel dat meer voorkomt bij werktuignamen (*ajapa*, *ajawa*, *alingke'a*), 't geen ten overvloede blijkt uit Parig. *luta*. Indien dit *luta* id. is met Sang. *lutang*, Talautsch *lutonga*, Minah talen *lutam* „geweer, vuurwapen”, dan zou daaruit blijken dat de afleiding van Mal. *lotang* uit 't Chineesch onjuist is. A. Marre geeft het ook niet op in zijne „Introduction de termes chinois dans le vocabulaire des Malais” (bl. 188-193 van de *Mélanges Charles de Harlez*, 1896).

r. 16, *kudjeani*: als een Toradja'sch kind *ge-djeani*-d wordt, beteekent dit gewoonlijk dat het geen eten krijgt tot straf: *madjea raja* is „geraakt; boos, ontstemd”;

mompakadjea, of *madjeani*, *mangadjeani* kan zeer goed vertaald worden met „straffen, veroordeelen”, maar de grond beteekenis is „boos maken, ontstemmen, 't land doen krijgen”, 't geen naar Toradja'sche opvatting het doel van 't straffen is;

Bl. 31, r. 12, *siongkani*; op de vorige bladzijde r. 8 v. o. staat *pitungkani*. Als symbolische getallen voor een groot

---

(1) *Batu* in plaats van *Watu* vindt men in eenige plaatsnamen, bijv. *Batu Nontju*, *Batu Sinampe*.

aantal keeren, hebben 7 en 9 gelijke waarde, vergissing is dus zeer begrijpelijk.

r. 15, *tibesi*, met *ti-* gevormd van *besi* „veerkrachtig opspringen”, zooals erwten die gedopt worden. De Toradja'sche erwten zijn bijzonder klein, het kost dus veel tijd om er een handvol van bijeen te zoeken.

Bl. 32, r. 11, *babuno*, Bobongko'sch, Loin id.; het wisselwoord is *lantja*, overeenkomend met Mal. *langsar*, Minah *lansot*, Mor. *lansa*, Par. Kail. *londja*, enz.

r. 8 v. o. *Langkai tu'a pai Bangkele tu'a*: dit is het menschen-etende echtpaar dat in andere verhalen *Ta nTolo* en *Indo i nTolo* wordt genoemd. In de Parigische parallel wordt op deze plaats gesproken van *Pue Mekoni* „Grootmoeder Veelvraat”, ook *Nene Pakanda* genoemd welke naam uit het Boeg. is overgenomen. Matthes geeft i. v. *Kande* No. 3: *nene' pakande* = *orosasa*, welke laatste woord eene Boeg. verbastering is van Jav. *raksasâ* „monster, reus, boeman”. Daar de Parigiërs deze *Nene' Pakande* met hunne *Pue Mekoni* gelijkstellen, en de naam zonder twijfel duidt op eene boschvrouw of een boschspook, die als heks wordt voorgesteld, is de verklaring met *orosasa*, een vreemd woord, waarvan de beteekenis den Boegineezen zelf zeker ook niet zeer duidelijk is, tamelijk vaag. Waarschijnlijk is deze *Nene' Pakande* door de Boegineezen van de Toradja's overgenomen, bijv. van de To Sada of de To Rongkong, bij wie de Loewoërs hunne meeste slaven rooven, daar in de taal dezer stammen, het *tae*, „grootvader, grootmoeder” *nene* luidt en „eten” *lumande*, terwijl het in 't Boeg. (*K*)*anre* luidt, zoodat de echt Boeg. vorm *Nene Pakanre* zou zijn.

Bl. 33, r. 8, 9; *tambego* is eene draagmand, gevlochten aan een arèn-blad, welks ribben de bovenranden vormen, aan welke de lange smalle bladeren, netvormig ineengevlochten, als een zak hangen; *waki* is een niet groote mand van sago-bladscheede; de opening is overdekt en de vorm vierkant; naar onderen toe wordt zij kleiner.

r. 2 v. o. *Posenpai* en *Porapai* komen ook in Sese nTaola voor onder de namen der zeven honden van Ta nTolo en Indo i nTolo. Zie de Inleiding op Sese nTaola.

Bl. 34, r. 5, *mosero*, het geluid maken van iets dat gesleept, gesleurd wordt, ook van iets dat valt zonder neer te ploffen, wanneer bijv. de val telkens door de takken gebroken wordt. De *oude Man berekende dat, als hij viel, zijn val telkens door de takken zou gebroken worden, terwijl hij Tandani uit den boom zou werpen en deze dus met een plof op den grond zou komen.

r. 7, *pousika*, van *usi*, z. v. a. ons „pak ze!” om honden aan te zetten; het is id. met Mal. *usir*, ook oorspr. een roepwoord.

VERHAAL VAN DE PAJAPIËRS.

(Bar. Leesb. bl. 34 — 35).

Vroeger leefden er twee hoofden der Pajapiërs, eene zuster en een broeder, onze voorouders, zij leefden vroeger in dit land. De Broeder hield er een hond op na, die zéér goed kon jagen; als zijn eigenaar hem beval op een wild zwijn of een hert of eene antilope uit te gaan, ving hij er altijd een en bracht die aan zijn meester. De Zuster hield er een vischarend op na, die de kunst van visschen verstond; als zijne eigenares hem beval visch te gaan vangen, pikte hij altijd visch op in de vlucht, eene ben vol; hunne hakplanken waren stukken ebbenhout, om het vleesch op te hakken. De varkens die de hond ving hakte men klein met een hakmes, (bl. 35) de visschen die de vischarend ving werden met een klein mes stuk gesneden. De Broeder zag dat zijne Zuster spoediger klaar was met stuk snijden [dan hij], want zij had alleen maar visch te snijden, hij had langer werk, want hij had varkens te snijden. Dit verdroot hem; hij zeide: Och, mijne zuster komt veel gemakkelijker aan den kost dan ik; als ik een

vischarend had, zou ik niet meer den last hebben van op jacht te gaan.

Den volgenden morgen zeide de Broeder: Ik vraag uw vischarend te leen, zus, ik zou graag eens visch eten, morgen vieren wij feest. Zijne Zuster antwoordde: Goed. Zij gaf haren Broeder haren vischarend, de broeder nam hem mee en brak de vlerken van den vischarend. Daarna bracht hij zijne zuster haren vogel weer en zeide: Hier is de vischarend, maar zijne vleugels zijn gebroken, ik heb ze niet gebroken, ze zijn vanzelf stuk gegaan. Zijne Zuster geloofde het niet, zij zweeg maar stil, zij was verstoord. Na langen tijd zeide zij: Ik ga naar gene zijde der zee met mijne slaven. Als gij waarlijk gelijk hebt en niet de vlerken van den vischarend hebt gebroken, dan zullen wij aan gene zijde der zee uitsterven en geen kroost nalaten, gij zult hier kroost krijgen. Maar als gij liegt en inderdaad de vleugels van den vischarend hebt gebroken, zult gij hier uitsterven en zullen wij aan gene zijde der zee kroost krijgen.

De Zuster ging heen; met al hare onderhoorigen aan den zeeoever gekomen, hieuwen zij boomen om en maakten vaartuigen. Toen die gereed waren, gingen zij scheep kwamen aan den overkant der zee en bleven daar. Zij kreeg nakroost, want zij had gelijk, haar Broeders geslacht stierf uit, want hij had ongelijk, hij had zijne Zuster belogen, met te zeggen dat de vlerken van den vischarend van zelf gebroken waren. En zoo zijn zij uitgestorven; men zegt dat sommigen zeeroovers zijn geworden, zooals de Mangindanoërs, de Beloërs, de Balangingiers.

AANTEKENINGEN.

Deze legende is reeds medegedeeld in Dl. 42 der Meded. v. w. het Ned. Zend. Gen., bl. 379; alleen de wijze waarop de vogel werd mishandeld wordt daar eenigzins anders verteld. Het verhaal wordt door de Toradja's vast geloofd; de Broeder, zegt men woonde op *Wawo mPajapi*, de Zuster op *Wawo Masou*, twee dicht bijeen gelegen heuvels op den

linker-oever der rivier Poena. De taal der To Pajapi was het thans nagenoeg uitgestorven Baria, waarvan in Meded. Ned. Zend. Gen. 42, bl. 554-557 iets is medegedeeld. Een hunner vestigingen, aan de samenvloeiing van de Sawaka met de Poena gelegen, en naar de eerste rivier genoemd, is te vinden op de oude kaart der Tominiboect in 1682 door schipper Jan Van der Wal geteekend en uitgegeven door P. A. Leupe en J. M. Obreen als Bijlage in de „Reis-togten in de Afdeeling Gorontalo” van C. H. B. Von Rosenberg (1865). In een handschrift van den Gouverneur Rooselaar, van 1706 wordt Sawaka nog opgegeven als hoofdplaats van een afzonderlijk rijk” (o. c. bl. 152).

De To Napoe vertellen dat zij indertijd de verongelijkte Zuster hebben geholpen om den Broeder te beoorlogen en daardoor het recht hebben gekregen om van iedere groep zoutmakers aan de kust tusschen de rivier Tambarana en den grooten steen *Watu Moengko*, die een weinig ten W. van den mond der Posso-rivier ligt, zoutbelasting te heffen. Dit is dus het oude gebied der Pajapiers, thans dat der To Pebato, die zich als afstammelingen der To Pajapi beschouwen.

Zie verder nog over de To Palapi of Pajapi het opstel van Alb. C. Kruijt „Het Stroomgebied der Tomasa-rivier,” Tijdschr. Aardr. Gen. 1899, bl. 616.

Bl. 34, r. 3 v. o. *kuajangi*, vertaald met „vischarend”. Of dit zoologisch juist is, durf ik niet te zeggen; de *kuajangi* is de grootste roofvogel van Midden-Celebes, hij leeft van visch die hij uit het water in de vlucht oppikt. De To Rano noemen hem *koa'a*, in 't Lindoesch heet hij *koá*, in 't Lalakisch *ulajo*, in 't Bobongko'sch *kilatang*. Uit deze twee laatste vormen blijkt dat de naam van dezen vogel van *lalang*, *lajang* (Mal.), *lajo* (Bar.) „zweven” is afgeleid. In Meded. Ned. Zend. Gen. Dl. 45, bl. 179 b. geeft de Hr. Joustra den Karo-Batakschen vorm *kijang-kijang* op, gevormd met woordherhaling, terwijl *kilatang* met *ki-* vóór den herhaalden wortel *lang* is gevormd.

r. 2 v. o. *totowa* (met duidelijk hoorbare *w*, bijna als onze *v* uit te spreken) is met *-a(n)* gevormd van *toto* „hakken met mes of zwaard”, waarvan *mombetoto* „op elkaar inhakken, elkaar met 't zwaard bevechten” en *mantaroto* „fijn hakken”, met frequent. infix *-ar-* gevormd.

Eene andere overlevering van deze legende vertelt dat de Broeder en de Zuster beiden een kerfblok van ebbenhout hadden en met elkaar wedijverden wiens hakblok het eerste zou opgebruikt zijn. De Zuster won het, daar zij steeds visch te kerven had, terwijl de Broeder alleen groot wild had te hakken. Hierom werd de Broeder afgunstig en verminkte of vergiftigde den vogel.

Bl. 35, r. 13. *sambote niasi* aan den overkant der zee. d. i. voor den niet-zeevarenden Toradja, in het onbekende land. Hier is de uitdrukking onnauwkeurig en zou eigenlijk *ri tasi sambira* „naar de zee aan gene zijde (van 't centraal gebergte)” moeten luiden, want volgens de verhalen is de Zuster verhuisd naar de landstreek *Budo-Budo*, die niet ver ten Z. van den ingang der Paloe-baai, nabij de O. kust van Straat Makassar moet liggen. Het zou dus wel te onderzoeken zijn of die kolonie daar nog bestaat. De naam van het land wekt anders eenig wantvrouwen op, want in een der Spookaap-verhalen is *Tana Buro* het onbekende land, in afwisseling met *Tana Kaloe-loe*, het (in de lucht) Hangende Land, waarover men de Inleiding op *Sese n'laola* zie. *Wuro* beteekent „onduidelijk, half licht, nevelachtig”, het wordt ook gezegd van het morgen-licht en van opklarenden regen. *Komburo* is „blinddoek”, *budo* „albino”, dus iemand die in het daglicht onduidelijk ziet. *Wurau*, *wurauusa*, *wuroro* bet. ook: nevelachtig, beneveld, onduidelijk. *Budoz* kan dus „Nevelland, Nevelheim” beduiden.

r. 5 v. o. *gora* „roover, zeeroover”; de herinnering aan de zeeroovers, die vroeger de kusten der Tominibocht onveilig maakten, is bij vele Toradja's nog levendig.

VERHAAL VAN HET VERSTOOTEN MEISJE.

(Bar. Leesb. bl. 35 — 41).

Toen Ta Datoe en Indo i Datoe trouwden, kwamen al hunne onderhoorigen bijeen om het huwelijk van hunnen vorst bij te wonen. Die van het Westen, die van het (bl. 36). Oosten, die van het Noorden en Zuiden kwamen allen bijeen. Toen Ta Datoe en Indo i Datoe gehuwd waren, zeide men: gij allen zijt nu getuigen er van dat uw heer gehuwd is. Niet lang daarna gingen de lieden heen, de bobato's, djogoegoe's, kapitan-laoet's, majoors, hoekoems, galarangs, allen keerden terug naar hunne woonplaatsen.

Toen hij eenigen tijd met Indo i Datoe was gehuwd, zeide Ta Datoe: ik ga op reis, ik weet niet of gij spoedig een kind zult krijgen. Als gij bevalt en ik ben nog niet teruggekeerd, dan geef ik u deze opdracht: als gij een meisje baart, maak het me dan dood, is het een jongen, voed hem me dan op. Indo i Datoe antwoordde: Goed, ik volg altijd uwe opdrachten Ta Datoe.

Ta Datoe ging heen, waarheen dan ook. Nog voordat hij was teruggekeerd, beviel Indo i Datoe, het was een meisje dat zij baarde. Haar kind ziende, had Indo i Datoe medelijden; hoewel het een meisje was, toch doodde zij het niet; zij bracht het boven op den zolder en voedde het daar op.

Toen haar kind al groot was en al kon naaien en weven, kwam haar vader Ta Datoe thuis en vroeg: zijt gij bevallen? en wat voor een kind is het? Indo i Datoe zeide: ik heb een meisje gebaard en ik heb het gedood ook.

Ta Datoe bleef nu te huis, hij wist niet dat daar boven op zolder zijne dochter was, zij heette Kapapitoe. Elken dag werd zij verzorgd door hare slavinnen, die haar rijst en toespjijs brachten, drink-en badwater, siri, pinang en kalk om te pruimen. Haar vader sliep op de voorgalerij, daar viel eenige afval van haar naaiwerk, een weinig zijde-

draad, en raakte haren vader, zoodat hij wakker werd. Hij zag de zijde die gevallen was en zeide: het blijkt dat mijne vrouw het meisje dat zij gebaard heeft, niet heeft gedood. Ta Datoe klom op den zolder en zag zijne dochter; zij was al groot en pruimde al sirih; hij zeide: 't is dus een groote leugen van mijne vrouw geweest, zij heeft mij bedrogen. Ta Datoe ging naar beneden, hij was boos, alle mindere hoofden verzamelde hij om met hen te beraadslagen. Ta Datoe zeide: Dit (Bl. 37) heb ik U te zeggen, alle Rijkshoofden en Dorpshoofden, tijdens mijne afwezigheid, eenigen tijd geleden, heeft Indo i Datoe een kind gekregen. Van te voren had ik haar reeds opgedragen en gezegd: als er een meisje geboren wordt, maak het me dood, wordt er een jongen geboren, houd hem me in 't leven, maar zij heeft mijne opdracht niet gevolgd; zij is bevallen en het was een meisje, hoewel het een meisje was, heeft zij het toch in 't leven gehouden, daar boven is het, op zolder. Wat vindt gijlieden er van? zegt het mij, moet dit ons kind gedood worden of in 't leven gehouden worden? De hoofden antwoordden: laat het niet gedood worden, het is niet goed dat de aarde bebloed worde met vorstenbloed: wij allen zijn geheel overtuigd: als uw kind een jongen is, zijn wij, onderdanen er verheugd mee, is uw kind een meisje, wij zijn er ook verheugd mee, in geen geval zal het gedood worden, laat het dan maar worden verbannen; want wij onderdanen zijn bevreesd dat het later onheil over het land zal brengen.

Toen Ta Datoe de woorden der Hoofden had gehoord, stemde hij die toe en zeide, dat hij zijn kind zou verbannen, niet naar het bosch, niet naar de zee, daarginds naar een meer zou hij haar verbannen. Toen gingen de lieden heen die in last hadden Kapapitoe weg te brengen, en men noemde haar ook het Verstooten Meisje, want haar vader en moeder hadden haar weggedaan; zij werd slechts vergezeld door een slaaf; deze bracht zijne Meesteres op een eiland in het midden van het Meer. Het eten voor haren

slaaf gaf hare moeder hem, des morgens vroeg ging hij het halen, ook des avonds ging hij het halen en dan gaf hij zijne Meesteres ook een beetje. Op deze wijze leefden zij iederen dag, wonende midden in het Meer.

Op zekeren dag zeide zij tot het jongetje: Breng mij een mes om riet mede te snijden: ik wil sirih-taschjes vlechten. Het jongetje ging nu riet halen; toen hij het gebracht had naar het hutje van het Verstooten Meisje, waschte zij het uit, perste er met den voet het sap uit, bleekte het in de zon, dat het wit werd en bedekte het met bladeren, op het eiland in het midden van 't Meer; het jongetje ging er telkens heen. Toen het riet droog was, vlocht het Verstooten Meisje het, dag en nacht vlocht zij maar door. Toen de sirih-taschjes af waren, had zij er over de honderd gevlochten, het waren er 101 die zij had gevlochten. Het jongetje zeide: Daar is een schipper die wil naar Togian varen, laat ik met hem medegaan en mij aan boord van zijn schip begeben. Het Verstooten Meisje antwoordde: Wat is er mede te nemen? (bl. 38). Het jongetje antwoordde: Uwe sirih-taschjes zal ik meenemen. Het Verstooten Meisje vond dit goed, zij pakte de 101 sirih-taschjes in en het jongetje begaf zich aan boord bij den schipper. Toen hij wegging zeide hij tot zijne Meesteres: Wat zal ik koopen voor deze taschjes?

Zijne Meesteres antwoordde: Koop mij slechts Ajoë Saboeri er voor; zeg hem dat het Verstooten Meisje aan de krokodillen is overgegeven en dat er geen vrede meer in het land is.

Daarop zeilde het jongetje heen en het schip maakte een verre reis ook, vele dorpen ging het voorbij, maar het jongetje ging niet aan land, zelfs zijn draagsarong, waarin de sirih-taschjes waren, maakte hij in 't geheel niet open. Zij kwamen aan eene plaats die ver afgelegen was, zooals Boenta, toen ging hij van boord, begaf zich aan land en steeg op naar het binnenland, om zijne sirih-taschjes te

verkoopen. De Vorst zag het jongetje en zeide: wat heb je daar in je sarong, ventje? Kom boven! Hij antwoordde: Niets, enkel maar sirih-taschjes. Hij zeide: toe maakt ze eens [uit de sarong] los, dat ik ze bezie. Het jongetje maakte werkelijk zijn sarong los en de Vorst zag dat er sirih-taschjes in waren, hij maakte er een open en zag het gezicht van het Verstooten Meisje als in een spiegel. Die Vorst nu heette Ajoe Saboeri.

Ajoe Saboeri zeide: voor hoeveel zal ik dit taschje koopen. Het jongetje antwoordde: voor niets, mijne Meesteres heeft slechts gezegd dat ik haar voor dit taschje Ajoe Saboeri moest koopen, want mijne Meesteres heeft men aan de krokodillen overgegeven, er is geen vrede meer in het land. Ajoe Saboeri antwoordde: hier in deze kist is [de afbeelding van] het gezicht van Ajoe Saboeri, dit is dus de prijs van het sirih-taschje uwer meesteres. Dus ruilden Ajoe Saboeri en het Verstooten Meisje hunne beeltenissen. Ajoe Saboeri zeide: gij, ventje, breng uwe Meesteres deze kist, zeg haar dat Ajoe Saboeri haar die geeft. Het jongetje vroeg verlof, hij droeg de kist in zijn sarong, hij maakte zijn draagsarong in 't geheel niet los, die moest slechts zijne Meesteres losmaken. De schipper keerde terug, kwam op de reede en het jongetje ging naar zijne Meesteres om de kist van Ajoe Saboeri te brengen. Het Verstooten Meisje maakte de draagsarong van het jongetje open, nam de kist er uit, opende ze, keek er in, en daar was de beeldtenis van Ajoe Saboeri, die (bl. 39) kist was als een brief van huwelijksaanvraag. Het was duidelijk dat Ajoe Saboeri van zins was het Verstooten Meisje te huwen, de dochter van Ta Datoe en Indo i Datoe, die door haren vader en hare moeder was verstooten.

Niet lang daarna kwam ook Ajoe Saboeri, begeleid door zijn vader en zijne moeder, hij trouwde en men vierde feest.

Nadat zij getrouwd waren, vroegen de vader en moeder van Ajoe Saboeri verlof om naar hunne woonplaats terug

te keeren; den geheelen nacht sliep het Verstooten Meisje niet, om hare schoonouders van reiskost te voorzien. Toen het dag werd, aten zij; na gegeten te hebben, gingen de jonggetrouwd en op weg om hunne schoonouders te vergezellen, om hen te begeleiden naar het zeestrand. Vele lieden van het eiland, waarop het Verstooten Meisje woonde, geleidden den vader en de moeder van Ajoe Saboeri naar hunne vaartuigen. Aan zee gekomen gaven hare schoonouders aan het Verstooten Meisje een slaaf, als geschenk omdat zij hare schoonouders had begeleid. Nu, zij keerden terug naar hunne woonplaats en hadden een gelukkig huwelijk, na eenigen tijd kregen zij een zoon, Motanda Inta genaamd.

Na langen tijd had dat kind al goed zijn verstand, en ging met zijn vader mede om te strijden tegen Ta Datoe, den vader van het Verstooten Meisje. Ta Datoe werd overwonnen in den strijd met Ajoe Saboeri, deze belegerde zijn dorp, verwoestte het, degenen die hij niet doodde lijfde hij in bij zijne onderdanen op het eiland. Ta Datoe onderwierp zich aan Ajoe Saboeri en verzoende zich weder met zijne dochter, het Verstooten Meisje; zijn grootvader en zijne grootmoeder zorgden voor hun kleinzoon Motanda Inta.

Toen de jongen groot genoeg was om zijn vader op de jacht, in den krijg, bij het tuinen ter zijde te staan, zeide hij tot zijne moeder: moeder, ik ben nu al groot, geef mij eene vrouw. Zijne moeder antwoordde: waar wilt gij trouwen? Motanda Inta antwoordde: ik zou wel willen trouwen met de dochter van den Vorst van het Oosten. De Hoofden nu beraadslaagden met Ta Datoe en Ajoe Saboeri; de uitslag hunner besprekingen was, dat zij Motanda Inta zouden gaan brengen naar den overkant der zee, om de dochter van den Vorst van het Oosten te huwen.

(bl. 40). Gekomen aan den riviermond, schoten zij geweren af. De Vorst van het Oosten hoorde het en zeide:

wat is dat voor schieten aan den riviermond; gaat heen, jongens, om te kijken wat het is, of het goed is of slecht, opdat wij zekerheid hebben. Twee lieden die uitgezonden waren, gingen heen, maar zij kwamen er niet geheel, zij zagen de geweren, werden er bang voor en keerden terug. De Vorst van het Oosten ondervroeg hen, maar het antwoord der uitgezondenen was niet duidelijk. Daarom zond hij drie lieden uit, dezen riepen en zeiden: wat zijt gij lieden voor menschen? Zij antwoordden: wel, wij! Zij schoten hunne gewezen af en de kondschappers vloten weg. Nu vroeg de Vorst van 't Oosten opnieuw, maar ook hun antwoord was niet duidelijk. Opnieuw zond hij lieden uit, vier; dezen kwamen aan den riviermond en zeiden: wat voor lieden zijt gij? De aangekomenen antwoordden: wij zijn de lieden Inta van Ta Datoe en Ajoë Saboeri, den vader van Motanda Inta; zegt den Vorst van het Oosten, dat wij niet met kwade, maar met goede bedoelingen komen.

De kondschappers keerden naar boven terug en gaven den Vorst van 't Oosten verslag, zeggende: de Vorst van 't Westen, Ajoë Saboeri, is daar om zijn zoon Motanda Inta te brengen die in het Oosterland komt trouwen. De Vorst van 't Oosten antwoordde: als dat zoo is, laat er dan boodschappers naar boven gezonden worden om met ons te spreken, misschien is hunne boodschap goed, of hoe dan ook. Zij brachten de boodschap van den Vorst van 't Oosten aan Ajoë Saboeri over; toen die door Ajoë Saboeri gehoord was, zond hij boodschappers naar den Vorst van 't Oosten. Toen zij daar waren gekomen, zeiden zij: wij komen hier, afgezonden om een huwelijksaanzoek over te brengen. Toen de Vorst van 't Oosten de boodschap van Ajoë Saboeri had gehoord, gaf hij geen weerwoord of antwoord, hij zond die lieden terug en liet zeggen: laat Ajoë Saboeri en Motanda Inta hier komen, om te spreken met de hoofden in het dorp, of zij genegen-zijn met u in vriendschap te leven of niet daartoe genegen zijn; bij wijze van spreken zeide hij, of wij binnen eene dorpsheining zullen wonen of niet. Zij brach-

ten de boodschap over, op nieuw gingen er lieden om hen te geleiden, men ontving hen gastvrij en zette hun sirih voor.

(bl. 41). Toen zij daar waren gekomen, beraadslaagden de hoofden van den riviermond met de hoofden van het dorp en zeiden: het is goed, want wij zijn van één geslacht, het huwelijk van Motanda Inta met de dochter van den Vorst van 't Oosten is goed. Zoo trouwden zij dan en de hoofden sloten allen vriendschap. Zij klommen op en zeiden: laat slechts een goede dag worden bepaald, om den bruidegom Motanda Inta te geleiden. Toen een goede dag was gekomen, brachten zij Motanda Inta naar zijne bruid, en huwde hij de dochter van den Vorst van 't Oosten. Toen zij daar waren gekomen, gingen zij het huis binnen, pruimden sirih, aten te zamen en de slaven waren verheugd over het huwelijk van hunnen heer. Drie nachten lang vierden zij feest, Motanda Inta bleef in het Oosterland wonen; toen hij nu goed en wel getrouwd was, keerde zijn vader naar zijn dorp op het eiland terug. Of zij nog kinderen hebben gekregen of dat zij geen kinderen hebben gekregen, dat heb ik niet meer gehoord, want toen het zoover was, kon ik het niet meer uithouden van den slaap.

A A N T E E K E N I N G E N.

Een verhaal dat in hoofdzaak gelijk is aan het hier medegeedeelde, vindt men in Dl. 40 van dit Tijdschrift, bl. 371. Talloze variaties op dit zelfde thema: een kind dat door zijne ouders verstooten of gedood wordt, later tot aanzien komt, nadat het weder is opgeleefd en dan zich op zijne ouders wreekt, zijn in de Toradja'sche letterkunde voorhanden. Dit verhaal, in strand-Bare'e gesteld, is afkomstig uit Saoesoe.

Bl. 35, r. 3 v. o. *ana ilu* bet. „weeskind” en is hier overdrachtelijk gebruikt van een meisje dat door hare ouders wordt verstooten en dus zoo goed als onderloos is.

r. 2 v. o. *singkandomu*, van den stam *romu* „verzameling, som,” dus „in ééne verzameling, bijeen.”

Bl. 36, r. 1, *pajompo gangi* „de zijden van den hemel,” d. w. z. van de schijnbare zonnebaan, daarom ook *sudipi nu eo* genoemd, benaming voor Noord en Zuid.

r. 4, 5; hier worden de titels van eenige rijksgrootten medegedeeld, zooals die in sommige rijkjes der Tomini-bocht bestaan bijv. in Saoesoe, van waar de vertelster van dit verhaal afkomstig was. Zij zijn waarschijnlijk nog eene rest van vroegeren Ternataanschen invloed in de Tomini-bocht, behalve *galara*, dat het Makassaarsche *galarang* „dorps-hoofd” is en wel door Mandarschen invloed in de Tomini-bocht zal zijn bekend geworden.

r. 16, *rakeani*, ook *rangkeani* en *rangkea*, geeft den stam te zien van *Mandake*, Mal. *mëndaki* „bergklimmen,” daar het met *-ani*, den overgangsvorm tusschen *-an* en *-d* is gevormd van *rake*.

r. 17, *montanu* „wezen,” wijst evenals *sabe* „zijde, zijden draad” (r. 6 v. o.) aan dat dit verhaal aan de kust der Tomini-bocht, onder de Mohammedaansche strandbevolking speelt; weven doen alleen de Mohammedaansche vrouwen, geen enkele Toradja'sche kent het. Ook zijdedraad is geen artikel dat de Toradja'sche gebruikt, voor haar grof en primitief naaiwerk, waarvan zij zich altijd zoo snel mogelijk afmaakt, daar zij in de eerste plaats boerin is. *Tanu* is Boeg. *ténung* of Mak. (Mand.?) *tauung*; *sabe* is ook uit eene dier twee talen overgenomen.

r. 9 v. o. *galanja*, van *gala* „mengen,” dus „hetgeen er mede vermengd wordt,” de gewone benaming van toespis, biz. vleeschspis, bij de To Pebato.

Bl. 37, r. 9, *maliogu* „rond”, heeft ook de beteekenis van „volkomen, geheel en al,” tegenover *magopa* „vierkant, met zijden, d. w. z. met verschillende kanten, niet overal gelijk, zooals iets ronds”; *maliagu katopebatonja* „volkomen is zijne To Pebato-heid,” d. i. „hij is een zuivere To Pebato”, *tau magopa* „een overtrouwbaar mensch, iemand die zich telkens van eene andere zijde laat zien.”

r. 8. v. o. *dompipi*, ook wel *kapipi*, van den stam *pipi*,

mapipi „plat”, benaming van een plat taschje van riet of silar-blad gevlochten, om sirih-pruimbeneodigheden in te bergen.

r. 7. v. o. *naidjaki* „met den voet getreden”; de bladeren van *tiu*, eene pandanee, worden van het sap bevrijd door er op te treden.

r. 6. v. o. *napololuka* „zij maakte er een *lolu* „schutdak, afdak” voor; *lolu* is de meest primitieve vorm van beschutting tegen zon of regen, meestal slechts een paar takken met groote bladeren

Bl. 38. r. 4. *Aju Saburi* (klemtoon op *sa*); de herkomst van dezen naam weet ik niet op te geven.

r. 6. *bare'mo madago tana pai ue* „het land en het water zijn niet goed meer”, er is geen vrede en geen voorspoed meer in het land, daar er een ongewroken kwaad op rust. De vreemde vorst wordt hier te hulp geroepen om dat kwaad te wreken en alzoo *mompakadago tana pai ue*.

r. 10. *ewa ri Bunta*, eene plaats ten O. van Tandj. Api, aan de kust van het land der Loindangs.

Bl. 39. r. 1. *suranika* „huwelijksbrief, huwelijksaanvraag”.

Onder de strand-Mohammedanen wordt het huwelijk vóór den *labe* reeds *nika* genoemd en de huwelijks-aanvraag *suranika*, al komt daarbij geen *sura* „brief” te pas, dien trouwens niemand zou weten te vervaardigen.

r. 9. *mompjunuki manianja* „om haren schoonouders een metgezel te geven”; het is n. l. de plicht der jonggetrouwde vrouw hare schoonouders een eindwegs te geleiden op den weg huiswaarts, als zij terugkeeren na hun zoon naar het huis zijner bruid te hebben begeleid. Als zij gaan scheiden, gaat men eerst zitten en pruint te zamen sirih, daarna geven de schoonouders aan de schoondochter een geschenk, dat *lempa mbiti* „voor het neerzetten der voeten” heet. Meestal is dit een stuk katoen of een koperen bord (*dula*); hier waar, het vorstelijk toegaat is het een slaaf (slavin).

Bl. 40. r. 1; het driemaal uitzenden van kondschappers^s

is een gewone trek der verhalen die in het strand-Bare'e zijn gesteld. Zie bijv. hetzelfde in *Sese nTaola* en in *Wali m'Pangipi*.

NOODIGE EN WENSCHELIJKE VERBETERINGEN
IN DEN TEKST VAN HET LEESBOEKJE
IN DE BARE'E-TAAL.

Bl. 5, r. 10, *napakarau*, lees: *napokarau*.

Bl. 6, *mompari*²; beter is: *napari*², omdat daarvan weder de „Infinitief van doel” *montima* afhangt. *Mompari*² zou afhangen van *djela* en dus te vertalen zijn: „Zij kwamen en deden hun best om, enz.”

r. 1 v. o. *Da kami se'e moale wo'u*; in dezen zin is da van zijne plaats geraakt; men leze: *kami se'i da moale wo'u*.

Bl. 7 r. 7 *ngakadi'a*, drukfout voor *ngkadi'a*.

r. 16 *nawai*, beter is *ndawai* „het is toegestaan” of *kuwai* „ik sta het toe”

r. 17 *nu tingkomo* als één woord te lezen: *nutingkomo*.

Bl. 8, r. 1 *nu wewesaka* te lezen: *nuwewesaka*.

r. 6 *mompadengkosi* is geen goede vorm, men leze *montadengkosi*.

Bl. 9, r. 2 *nopepali*, beter is *nipepali*.

Bl. 10, r. 1, *ndiulu*, drukfout voor *ndiulu*.

bustulaka, „ „ *buntulaka*.

r. 8 *makuku ngisi*, lees: *mekukungisi*.

r. 11 *guma nawajo* „eene zwaardscheede die deze (de Aap) met bladtin had beplakt”; beter is *guma rawajo* „eene met bladtin beplakte zwaardscheede”.

Bl. 11, r. 14 *kapa'ufelo*, drukfout voor *kupa'upelo*.

Bl. 12, r. 4, *napokono*, beter is *nupokono*.

r. 6, *naepe*, beter is *nuepe*.

r. 9 *tapetiro*, lees: *ndapetiro*.

r. 17 *nakita*, beter: *nukita*.

r. 8 v. o. *napebo*, beter: *nupebo*.

Bl. 13, r. 1 *napepate*, lees: *kupepate*.

r. 17 *nota'o*, drukfout voor *nato'o*.

r. 2 v. o. *napetangani*; beter is *ndapetangani*, of *nupetangani*.

Bl. 14, r. 2, *tapalai*, lees: *tepalai*.

r. 8 *juru mata* zal men eenige regels verder aanéén geschreven vinden. De uitspraak aarzelt tusschen één en twee woorden, men hoort *jurumo mataku* en *jurumatamo jaku*.

r. 11, ook r. 16 en 21 leze men *kuinjani* en niet *kaintjani*.

r. 5 v. o. *bure'e maintjani i Angga* beteekent: „de Geest was dom, onwetend”, dit is niet fout, maar beter is toch *b. naintjani i A.* „de Geest wist niet” omdat het dan in verband komt met het volgende „dat hij door den Aap bedrogen werd.”

Bl. 15, r. 7 v. o. *nawingku*, lees *ndawingku* of *rawingku*.

Bl. 16, r. 10, *nasaju*, lees *nusaju*.

r. 11 v. o. *nupongkeni* is onjuist; een kind zegt tot zijne ouders *nipongkeni* of *ndipongkeni*, daar men de ouders met het voorn. w. *komi* (2e pers. mvd.) en met *siko* aanspreekt; door overtreding dezer gewoonte haalt men zich een ongeluk op den hals.

Bl. 17, r. 10, *nudju'ika*, in één woord te schrijven.

r. 13, en verder r. 16, 19, 20, 22, 24 en 26 leze men overal *nudju'i* voor *nadju'i*.

r. 2 v. o. worde *nupewalili* aaneengeschreven; juister nog zou zijn *nipewalili*, daar het tot meer dan één is gezegd, doch ook in zulk een geval kan het enkelvoud worden gebruikt, daar men toch uit een troep maar één aanspreekt. In *nadju'imo* op dezen regel moet de hamzah, die niet de lettergreep *dju* sluit, maar de yllabe 'i opent, op den volgenden regel staan.

Bl. 18, r. 6, *napokono*, lees *nupokono*.

r. 7, *nupatuwu*, *nupakoroka*, in één woord te schrijven.

r. 13, *nupodedemo*, beter *nipodedemo*, daar dit „gaat op rijen zitten” toch tot velen tegelijk is gezegd.

Bl. 19, r. 3 v. o. Voor *maintjani* leze men liever *naintjani*.

r. 2 v. o. Voor *eo se'i²* lees *eo² se'i*.

Bl. 20, r. 4 *napotunggai*, lees: *nupotunggai*.

r. 11 v. o. *poiwali*, lees: *iwali*.

Bl. 21, r. 13 en 14; *katimanja*, *katombunja*, lees: *kanatimanja*, *kanatombunja*, of ook *pantimanja*, *panombunja*: bij de eerste verbetering is de beteekenis „toen hij genomen, water geschept had”, bij de tweede: „bij zijn nemen, water scheppen”.

r. 1 v. o. *poananja*, beter *mpoananja*.

Kaaisa, hier en verder, lees *Ka'aisa*.

Bl. 22, r. 5. *bare'e nakoto melindja siko*, lees: *bare'e nukoto melindja*.

r. 10. *Kaono* hier en verder, *Ka'aono*.

r. 13 *marara* is duidelijker als een uit *ma* + *ara²* samengetrokken vorm te herkennen, wanneer men schrijft *mára²* of *márara*. Zoo ook r. 20 en 27.

Bl. 23, r. 1 *takita*, lees *ndakita*: *Kaalima* lees *Ka'alima*.

r. 7. *mompanumpu*, beter: *napanumpu*.

r. 8 v. o. *taepe*, lees: *ndaepe*.

r. 7 v. o. *taole*, lees: *ndaole*.

Bl. 24, r. 8, *pa'i* drukfout voor *pai*.

r. 9 *narata* en *nasabo*, beter: *karata*, *kasabo*.

r. 12 *nupepalikaku*, in één woord te schrijven.

r. 16 *tapokajoro*, lees: *ndapokajoro*.

r. 6 v. o. *nuore*, in één woord te schrijven.

r. 3 v. o. *napeoaka*, lees: *napeoasi ri*.

Bl. 25, r. 9, *nupepedongeka*, in één woord te schrijven.

r. 15; tusschen *setu* en *melulu* geen komma.

Bl. 26, r. 3, *rapudju ira*, beter is: *rapudjuka ira*.

r. 7, *kapeole*, lees: *napeole* of *kanapeole*.

r. 15, *takita*, lees: *nakita*.

Bl. 27, r. 5, *napakapuru*, lees: *napokapuru*.

r. 2, v. o. *moesi*, lees: *mo'oesi*.

Bl. 28, r. 1, *nupebutu*, hier en op r. 7, in één woord te schrijven.

napandonge, lees: *ndapandonge*, r. 10 v. o. id.

r. 11 v. o. *maintjani*, lees: *naintjani*

r. 1 v. o. *Nggarau*, lees: *nggaru*.

Bl. 29, r. 1 *bale* moet vervangen worden door *ongga*, daar hier eene vrouw tot eene vrouw spreekt.

r. 3, lees weder: *nupebutu ndapandonge*.

r. 8, *nupaleleka*, in één woord te schrijven.

r. 14, *museka*², in één woord te schrijven.

r. 10 v. o. *nadonge*, lees: *nudonge*.

nuka' uwi, in één woord te schrijven.

r. 9 v. o. *nupakapiā*, in één woord te schrijven.

r. 4 v. o. *kadonge*, leest: *nadonge*.

Bl. 30, r. 4. *laukomo*, drukfout voor *laukamo*

r. 11, *meajuta*, lees; *me'ajuta*.

r. 12, *malengi*, lees: *malenge*.

r. 14, *napakarau*, lees: *napokarau*.

Bl. 31, r. 2, *nakita* lees: *nukita*.

r. 12, 13, *nunawusaka*, *nuore*, in één woord.

r. 5, v. o. *nadjeanimi*, lees: *nudjeanimi*.

r. 5, v. o. *nunawusaka*, in één woord.

r. 3, v. o. *mala imuni*, drukfout voor: *malai muni*,

Bl. 32, r. 16, *maintjani*, beter *naintjani*.

r. 17. Op dezen regel moet *tosu* verbeterd worden in *itosu*.

De *i* was in de uitpraak van den verteller niet te hooren, door de laatste lettergreep van het vorige woord (*ni*); het volgende *pantjuba* is eene verklaring van *itosu*, een synoniem of wisselwoord; één dier twee worden moet dus vervallen.

Bl. 33, r. 10, v. o. *kura poapu*, beter: *kura mpoapu*.

Bl. 34, r. 5. *napoasuka*, lees: *nupousika*.

r. 12, *nata'unaka*, lees: *nataunaka*.

r. 2, v. o. *totoanja*, lees: *totowanja*.

Bl. 35, r. 14, en 17, *napakapu'a*, lees: *nupakapu'a*.

Bl. 36, r. 10, *napoana*, lees beide keeren *nupoana*.

r. 11, v. o. *maintjani*, lees: *naintjani*.

Bl. 38, r. 12, *naube*, lees *nüba*, uit *nu* + *uba*.

Bl. 39, r. 11, *ri duanga mpapa*, beter is *ri duanga, papa*.

De vertaling is gemaakt naar den aldus verbeterden tekst.

PANTA, MIDDEN-CELEBES.

Maart 1902.

OPGAVE VAN OUDHEDEN

IN DE AFDEELING

BALAPOELANG

DOOR

^{M.}
A. J. M. HARLOFF.

Contrôleur Binnenlandsch-Bestuur.

In de volgende bladzijden vindt men de desa's en gehuchten opgegeven waar oudheden aan te treffen zijn, terwijl van elk der voorwerpen of plaatsen eene korte aanduiding of beschrijving gegeven wordt. Ook de „kaboejoetan" worden opgegeven, en telkens wordt vermeld of aan de heilige zaken of oorden offers worden gebracht of niet. In den hierachter volgenden staat wordt dit met „ja" of „neen" aangeduid. De bijzonderheden omtrent deze oudheden zijn door den schrijver uit den volksmond opgeteekend, en voor zoover noodig, nader toegelicht.

A. DISTRICT BALAPOELANG.

1. ONDERDISTRICT BALAPOELANG.

DESA Balapoelang Wetan, gehucht: idem.

Een Nagasari-boom die boejoet is, en ongeveer in het midden der desa staat. De aan dezen boom gegeven naam is: Tjandi Nagasari.

Ja, en wel ieder jaar op den 1^{en} dag der maand Soera.

De boom dateert uit den tijd van den „Wali” Soenan Kalidjogo. Toen deze eens in deze streken een wandeling maakte stak hij bij toeval zijn wandelstok in den grond. Na korten tijd bewortelde zich deze en ontwikkelde zich tot den tegenwoordigen Nagasari-boom.

Doel van het offer is afwering van eventueele ziekten of onheilen en het afsmecken van voorspoed gedurende het nieuwe jaar.

DESA Balapoelang koelon, gehucht: idem.

Een graf, staande te midden van het bosch en dat den naam draagt van Tjandi Bedji.

Neen. Wordt slechts iederen Djoemahat kliwon schoon gemaakt.

Het graf van „Adipati Bedji” (wie deze geweest is en wanneer hij geleefd heeft, weet men niet meer op te geven).

Met het schoonmaken van het graf belasten zich veelal zij die in de buurt van het bosch sawah's bezitten.

DESA Doerensawit, gehucht: idem.

Een put gelegen te midden der sawah's en bestempeld met den naam: „Tjandi soemoer Sidëng”.

Ja, en wel 2 maal 's jaars n. l. vóór de sawah-bewerking en na den oogst.

Een put in vroegere eeuwen gegraven door „Kyahi Sawit”, den grondvester der dessa Doerensawit.

Doel der offers is het afsmecken van zegen op vee en voedingsgewassen. De put is omgeven door opgaand geboomte waarvan het sub poene van zware ziekten verboden is te kappen.

DESA Bandjaranjar, gehucht: idem.

Twee zwarte steenen die in de sawah's liggen en „Tjandi Bedji” heeten.

Ja, door de geheele desa en wel ieder jaar op den eersten dag der maand Soera. De omgeving der steenen wordt iederen Vrijdag van onkruid gezuiverd.

Deze steenen hebben dienst gedaan als zetel van den Wali „Soenan Kalidjogo” n. l. toen deze op een wandeling in deze streek, een oogenblik uitrustte van de vermoeienissen van den tocht.

Het met de offerande beoogde doel is het afsmecken van voorspoed gedurende het nieuwe jaar.

DESA Bandjaranjar, gehucht: idem.

Een bron, „Soemoer Bedji” geheeten.

Ja, en wel op iederen Djoemahat kliwon.

Van het water uit deze bron werd door Soenan Kalidjogo, toen hij zich eens in die streek bevond, gebruik gemaakt ten behoeve van het verrichten van een der vijf dagelijksche gebeden. Is de bron goed gevuld dan zijn de voedingsmiddelen goedkoop, is de waterstand in de bron laag dan wijst zulks op schaarschte.

De offers beoogen het verkrijgen van zegen.

DESA Bandjaranjar, gehucht: idem.

Een graf gelegen binnen de bewoonde kom der gemeente en Tjandi Bandjarsari geheeten.

Neen, wordt slechts van tijd tot tijd schoon gemaakt.

Het graf van Kyahi Bandjarsari, den grondvester der dessa Bandjaranjar.

DESA Danaradja, gehucht: idem.

Een graf in het bosch, bekend onder den naam van „Tjandi Danaradja”.

Ja, en wel op iederen Donderdag.

Het graf van den Arabier: „Seeh Maoelana Magribi Wali”. (Het graf is door een planken wand omgeven en voorzien van een deur met een koperen slot).

Doel der offers is het verkrijgen van zegen op het bedrijf.

DESA Danaradja, gehucht: idem.

Dertig lontar-bladeren uitgesneden in den vorm van wajang figuren. Aan de eene zijde van het blad is de figuur met behulp van een puntig voorwerp nader uitgewerkt, aan de keerzijde is de naam der betrekkelijke wajangfiguur in het blad gegriffeld. De geheele collectie draagt den naam van „Ogan”. De figuren zijn zeer gebrekkig uitgevoerd.

Ja.

Deze wajangcollectie is vervaardigd door „Seeh Maoelana Magribi Wali”. Zij heeft het vermogen iemand's toekomst te kunnen voorspellen.

Het raadplegen van dit orakel heet, naar den stam, „ngogan”. Daartoe trekt men uit de collectie figuren voor de hand weg 3 maal achtereen een figuur (z. a. men o. a. bij een kaartspel doet). Door den „djoeroe koentji” wordt dan uit de 3

getrokken lontarbladeren of beter: uit de daardoor gevormde combinatie, voorspeld of een vooraf uitgesproken wensch al dan niet zal worden vervuld. Het is van oudsher aan Europeesche zoowel als aan inlandsche ambtenaren of hoofden verboden deze plek te bezoeken. Vele inlanders, vooral zij die dessahoofd wenschen te worden, voorts handelaren die de eene of andere speculatie op 't oog hebben, maken van dit orakel gebruik. Ook echter minder ontwikkelde Europeanen (van beiderlei sekse) die gaarne een wensch (meest van erotischen aard) vervuld zouden zien, komen vaak van uit Tegal en omstreken hun geluk alhier beproeven.

2. ONDERDISTRICT LEBAKSIOE.

DESA Lebaksioe kidoel, gehucht: idem.

Overblijfselen uit de oudheid verzameld in een „këmpek” en bestaande uit:

2 zadelkleppen (èbèk).

1 bronzen bëndè.

1 looden kogel.

1 gebatikde saroeng (batik kawoeng).

1 „ „ „ (batik wringin roengkad).

2 op kaarsen gelijkende voorwerpen.

1 bord of schotel.

1 verzameling kroepak's (met Javaansch schrift).

1 boek met Javaansch en Maleisch schrift.

4 leidsels (voor een rijpaard).

De këmpek met de daarin vervatte voorwerpen draagt den naam van „Djimat” en doet ook als zoodanig dienst. De djoeroekoentji in wiens woning zich deze zonderlinge verzameling bevindt heet Sardjem.

Neen, althans niet in den eigenlijken zin van het woord. Wel geeft men af en toe aan den koentji kleine hoeveelheden „minjak plita” om een lichtje

bij de „Djimat” te ontsteken dan wel een weinig doepa om de „Djimat” te bewierooken.

Al deze voorwerpen hebben eens het eigendom uitgemaakt van Kyahi Agëng Soemoer, Sultan Djakarta, die zich te Lebaksioe metterwoon vestigde nadat de Nederlandsche over de Javaansche wapenen hadden gezegevierd (welke periode hier bedoeld wordt ligt in het duister). Het is een ieder ten strengste verboden deze voorwerpen op te nemen of zelfs maar aan te roeren, zelfs het bezichtigen is slechts aan zeer enkele personen en dan nog wel bij hooge uitzondering veroorloofd.

Doel van het geven van olie en wierook, is het afsmeken van gezondheid en voorspoed. De voorwerpen zijn in vroegere jaren eenmaal bezichtigd door Raden Mas Adipati Ario Tjondro Negoro, vader van den tegenwoordigen Regent van Brèbes. Deze heeft toen tevens afschriften doen vervaardigen van de verzameling kroepak's en van het bewuste boek.

DESA   Lebaksioe kidoel, gehucht: idem.

Een stukje grond bezet met 5 graven waartusschen hoog opgaand geboomte en bamboe. De plek heet „Astana Djamboe”, en ligt in Z. O. richting van de moederdesa.

Ja, en wel op alle Djoemahat kliwon.

De graven zijn die van:

1. Kyahi Agëng Soemoer, sultan Djakarta zoomede van diens kinderen of kleinkinderen:
2. Kyahi Soewargi.
3. Ronggo Soemojoeda alias Kyahi Soerabaja (omdat hij te Soerabaja tegen de kompani zou hebben gevochten).
4. Kyahi Wiradita.
5. Embah Soemedang en diens gezin. Het is op

straffe van zware ziekte en zelfs van den dood verboden om alhier boomen of bamboe te kappen. Breekt een der takken of valt een der boomen om dan is zulks een teeken dat een der Europeesche Ambtenaren uit het Gewest overgeplaatst zal worden of dat hem een onheil overkomen zal.

Doel van het offer is het afsmecken van gezondheid en voorspoed.

DESA Lebaksioe kidoel, gehucht: idem.

Een graf, geheeten: „Ronggo Djenggot lan Ronggo Tama”, en gelegen in de bewoonde kom der gemeente.

Ja, op djoemahat kliwon en op alle Mohammedaansche feestdagen.

Hier liggen begraven:

1. Embah Rangga Djenggot, en
2. Rangga Tama, beiden vroegere hoogwaardigheidsbekleeders te Lebaksioe.

Doel van het offer is het afsmecken van gezondheid en voorspoed.

DESA Lebaksioe kidoel, gehucht: idem.

Twee graven genaamd „Tjandi Goenoeng Tandjoeng”.

Ja, op djoemahat kliwon en op alle Mohammedaansche feestdagen.

Niemand weet meer wie hier begraven liggen.

Doel van het offer is het afsmecken van gezondheid en voorspoed.

DESA Lebaksioe kidoel, gehucht: idem.

Een woonerf beplant met vruchtboomen en bebouwd met een djatihouten huis waarvan het dak met „boeloeng” bladeren is gedekt (een voor deze streek zeer ongewoon verschijnsel). In het huis bevindt zich:

- 1 djatihouten ledikant met klamboe.
- 1 kain dodot batik Gringsing wajang.
- 1 platte witte schelp.
- 1 klein wit porseleinen fleschje met nauwe hals (klentingmoengil).

voorts eenige „kitab's". De op het erf voorkomende vruchtboomen zijn:

- 1 Nam-nam-boom.
- 1 Manggis.
- 1 Djamboeraden.
- Blinbing woeloeh.

Het van tijd tot tijd vernieuwen van de „klamboe" wordt dengene die het doet als een goed werk aangerekend.

Ja, op djoemahat kliwon en op alle Mohamedaansche feestdagen.

Het huis met erf benevens alle genoemde voorwerpen zijn eens het eigendom geweest van Kyahi Ageng Soemoer, Sultan Djakarta, die zich na den strijd met de Hollanders hier metterwoon vestigde en hier overleden is. Deze overblijfselen uit de oudheid dragen collectief den naam van „Kramat-besar" en staan in deze streken in een zeer groote reuk van heiligheid. Huis en erf worden door de dessa onderhouden waartoe zelfs aan de oevers van de kali Goeng een aantal „Boeloeng" boomen zijn aangeplant (voor onderhoud der dakbedekking). Het is een ieder — behalve den bewaker of koentji — ten strengste verboden het huis binnen te treden dan wel een der zich daarin bevindende voorwerpen aan te raken of slechts te aanschouwen. Iemand die eens probeeren wilde de batikkan „Gringsing Wajang" na te bootsen en daartoe de evenbedoelde kain bekeek werk tengevolge dezer „euveldaad" door den bliksem getroffen, een ander die het ondernam een doode Nam-nam boom op het erf

om te hakken stierf kort daarna aan „sakit kèplèk” (verlamming). In het jaar 1899 brandde de klamboe van het ledikant zonder naspeurbare oorzaak af: . . . . ziedaar het groote onheil verklaard dat in het volgende jaar de residentie Tegal door hare inlijving bij Pekalongan als zoodanig van het aardrijk verdween. De hoogerbedoelde „kain dodot” mag nimmer met water in aanraking worden gebracht; is het noodig dat zij gereinigd wordt dan wordt zij tesamen met de bladeren van de „pisang mas” verbrand waarop zij gelijk een moderne Phoenix in vonkelnieuwen staat uit haar assche herrijst.

Doel van het offer is het afsmecken van gezondheid en voorspoed.

DESA Lebaksioe kidoel, gehucht: idem.

Overblijfsel uit den Hindoetijd. Een steen in den vorm van een kanon, genaamd „Watoe bedil”.

Neen, af en toe branden de bureu er een weinig wierook bij.

Omtrent de herkomst van deze oudheid geeft de overlevering geen uitsluitsel.

DESA Dermasoetji, gehucht: idem.

Een bron genaamd „Toek Djenawi”, gelegen in het bosch.

Neen.

Toen „Soenan Kalidjogo” zich op deze plek bevindende, eens de „Sembajang Loehoer” wilde verrichten, zocht hij daartoe te vergeefs naar water. Hij wendde zich daarop tot Allah met verzoek hem te hulp te komen en ziet, op hetzelfde oogenblik ontsprong deze bron aan zijne voeten. Het water uit deze bron wordt thans bij wijze van Godsoordeel te drinken gegeven aan lieden die van eenig misdrijf verdacht, weigeren eene bekentenis af te leggen en naar men zegt dikwijls met succes.

DESA Tjiranggem, gehucht: idem.

Een graf gelegen binnen de bewoonde kom der gemeente en „Tjandi Tjiranggem” genaamd.

Neen, het graf wordt alleen af en toe eens schoon-gemaakt.

Het graf van „Kyahi Tjiranggem”. Het werd tot „Kramat” verklaard nadat eens iemand die een in de buurt van die plek staande „Sarangan” boom velde, binnen kort in een vlaag van razernij den geest gaf. Een ambtenaar die het waagt het graf te bezoeken kan er verzekerd van zijn binnen kort ontslagen te worden.

DESA Redjasa, gehucht: idem.

Een graf in de Noordelijke hoek van de dessa gelegen en „Embah Djrahah” genaamd, voorts een bron „Soemoer Agoeng” geheeten. Het water uit deze bron wordt als drink- zoowel als badwater aangewend.

Ja, en wel op iederen Djoemahat kliwon.

Het graf van Kyahi Ageng Patrawangsa een zoon van „Sultan Djakarta” vd.

Eertijds gaf de bron slechts zeer weinig water totdat op zekeren dag „Sultan Djakarta” zijn wandelstok in de bron plantte waarop het water, door God's goedheid, overvloedig begon te vloeien.

Het offeren aan en het drinken van dit water brengt geluk aan.

DESA Jomani, gehucht: idem.

Een graf, genaamd „Sech Aboedin” en een bron, „Soemoer Nangsi” geheeten (gelegen onder een groote waringin, in het midden der sawah's). Het water uit deze bron wordt als drink- en als badwater benut.

Ja, en wel op iederen Djoemahat kliwon.

Het graf van „Sech Aboedin”, eertijds wali van het rijk Jaman (in Arabië) en grondvester van de dessa Jomani. Het woord „Jomani” zou een kramaniseering van het woord „Jaman” zijn! Jonge meisjes die gaarne huwen willen badaen bij voorkeur in deze bron om schoonheid te verwerven, en daardoor gewild te zijn bij de jonge mannen.

Het offeren aan en het drinken van dit water brengt geluk aan.

DESA Jomani, gehucht: idem.

Een graf genaamd Kramat, ter zijde waarvan zich een kopje in den vorm van een tempajang bevindt. Het kopje is altijd met water gevuld en heet „Plétjen”.

Ja, op iederen Djoemahat kliwon en op Mohamedaansche feestdagen.

Het graf van Pajoem, een dienaar van Soenan Kalidjaga. Het graf is tot „Kramat” verheven omdat in den westmoesson in den regel het omliggende terrein onder water staat, terwijl het graf, hoewel niet hooger gelegen dan de omgeving, vrij van water blijft. Omtrent de „Plétjen” weet men niets meer mede te deelen.

Het offeren brengt voorspoed aan.

DESA Jomani, gehucht: Wanatawang.

Een graf te midden der rijstvelden gelegen en „Bentjonang” geheeten, en een bron binnen de bewoonde kom der gemeente, „Soemoer bening” genaamd.

Ja, op iederen djoemahat kliwon en op Mohamedaansche feestdagen.

Het graf is van „Kyahi Setramaja”, iemand van Lebaksioe herkomstig en die om zijn rijkdom en weldadigheidzin van zijne mededessagenooten het

praedicaat van „Boepati” verkreeg. Van af dien tijd voerde hij den naam van „Boepati Onang”. Deze „Boepati Onang” nu bezat vele buffels die gehoed werden door een dessaknaap. Op zekeren dag raakte een dezer buffels weg en na tevergeefs naar het dier gezocht te hebben, verstopte zich de knaap uit vrees voor bestraffing in een drogen put. Na vele dagen zonder voedsel of water in dien put te hebben doorgebracht hoorde hij beneden zich een menschelijke stem, zeggende: „verlaat dezen put, gij zijt te zwaar en maakt 't mij te warm” waarop de jongen antwoordde: „neen, niet vóór dat ik mijn buffel terug heb”. De onderaardsche stem beloofde hem toen zijn buffel terug te zullen brengen en ziet terzelfder tijd verscheen aan de put de vermiste buffel; vergezeld van 2 personen die hem gestolen hadden. De beide veedieven hieven toen den knaap uit den put op waarbij het bleek dat de jongen zich nog in een volmaakten welstand mocht verbeugen. Kort daarna begon uit den put water te vloeien hetgeen zoo tot op den huidigen dag is gebleven. Hij die de onderaardsche stem veroorzaakte was niemand anders dan de „duivel” die ook thans nog in dien put verblijf houdt. Uit vrees voor dezen „Setan Wanatawang” werd in het gehucht Wanatawang tot op dezen dag nooit gestolen, omdat de dief door dat personage zeker verraden zou zijn geworden.

Het offeren brengt voorspoed aan.

DESA Jomani, gehucht: idem.

Een graf, bekend onder den naam van „Kyahi Salat”.

Ja, als boven en voorts bij den aanvang der sawahbewerking en na den rijst-oogst.

Het graf van „Kyahi Salat”, iemand herkomstig

van Soerakarta en een moerid van Sech Aboedin voornoemd.

Het offeren brengt voorspoed aan.

DESA Kadjenengon, gehucht: idem.

Een graf in het Noordelijk deel van de dessa genaamd „Pakoeboeran Kadjenengon”.

Ja, als boven en voorts bij den aanvang der sawahbewerking en na den rijst-oogst.

Het graf van „Kyahi Oji” een godvruchtig en braaf man. Indien een der bij het graf staande boomen omvalt of een tak laat vallen, dan zal een der ambtenaren uit het district Balapoelang overgeplaatst of ontslagen worden.

Het offeren brengt voorspoed aan.

DESA Kadjenengon, gehucht: idem.

Een grafkuil ter diepte van $3\frac{1}{2}$ en ter lengte van 9 voet, genaamd „Kloewat”.

Neen.

Deze kuil is eertijds gegraven door zekeren „Embah Slarang” om daarin eenigen tijd onder vasten en bidden in afzondering te leven (tapa). Een kleine jongen die de kuil eens als speelplaats bezigde, werd kort daarop met lamheid geslagen.

DESA Kadjenengon, gehucht: idem.

Een graf in de Noordwestelijke hoek van de dessa en „Koeboer Sabdanala Sabdawangsa” geheeten.

Neen.

Het graf van de gebroeders Sabdanala en Sabdawangsa; men weet overigens niets naders omtrent deze menschen mede te deelen. Het graf is tot „Kramat” verheven omdat iedere buffel die het waagt op het graf te grazen spoedig daarop crêveert. Sedert 2 jaren is deze plek daarom middels steenen muren van de buitenwereld afgezonderd.

3. ONDERDISTRICT KALIBAKOENG.

DESA Kalibakoeng, gehucht: idem.

Een vijver of bron aan de Zuidzijde der dessa en „Koebang Gajam” geheeten.

Ja, en wel bij den aanvang der sawahbewerking, zoomede na den oogst.

Deze vijver (eigenlijk bron) wordt bijzonder vereerd omdat hij al het water levert voor de bevloeing van de sawah's dezer gemeente. Deze vijver was vroeger slechts een kleine bron. Tengevolge van een aardverschuiving der Goenoeng Tjilirit verwijdde zich echter haar kom tot een klein meertje.

Doel der offers is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.

DESA Danawarih, gehucht: Malang.

Een graf, genaamd „Ki Gedé Sebjoe”.

Ja, en wel bij den aanvang der sawahbewerking, zoomede na den oogst.

Het graf van „Ki Sebjoe” den grondvester van van de dessa Danawarih, iemand herkomstig uit het rijk Mataram. Nadat hij deze gemeente gegrondvest had, maakte hij zich verdienstelijk door het graven van de leiding Djimat die ook thans nog de sawah's dezer dessa van water voorziet.

Doel der offers is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.

DESA Danawarih, gehucht: Malang.

Een put, genaamd Soemoerkidang.

Neen.

Deze put, feitelijk een bron, wordt min of meer vereerd omdat zij een deel levert van het voor de sawah's der gemeente benoodigde irrigatiewater.

- DESA Danawarih, gehucht: Malang.
 Een bron, genaamd „Soemoer Gajoeng”.
 Neen.
 Deze put, feitelijk een bron wordt min of meer vereerd omdat zij een deel levert van het voor de sawah's der gemeente benoodigde irrigatiewater.
- DESA Seseapan, gehucht: idem.
 Een bron, genaamd „Soemoer Bajoer.”
 Ja, en wel bij den aanvang der sawahbewerking en na het uitplanten.
 Deze put, feitelijk een bron wordt min of meer vereerd omdat zij een deel levert van het voor de sawah's der gemeente benoodigde irrigatiewater.
 Doel van het offer is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.
- DESA Seseapan, gehucht: idem.
 Een graf genaamd „Koeboeran Kyahi Demang.”
 Neen.
 Het graf van „Kyahi Demang,” den grondvester van de gemeente Seseapan. Hij was iemand afkomstig uit de desa Goenoeng Mambang (tegenwoordig: desa Wringindjenggot).
- DESA Pagerwangi, gehucht: Rĕnan.
 Een bron genaamd „Soemoer Agoeng”.
 Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na het uitplanten.
 Deze bron wordt vereerd omdat in hare nabijheid zekere „Bah Depok” begraven ligt, de grondvester van de gemeente Pagerwangi.
 Doel van het offer is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.
- DESA Kertawinangoen, gehucht: Petir.

Een graf genaamd „Kyahi Majadoeta”.

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na het uitplanten.

Het graf van den grondvester der dessa, genaamd „Kyahi Majadoeta”.

Doel van het offer is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.

DESA Batoe-Agoeng, gehucht: Grijang.

Een groote steen „Sela Agëng” geheeten.

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na het uitplanten.

Een groote steen waaraan de desa haar naam ontleent. In de nabijheid van dezen steen bevindt zich het graf van „Bah Wangsapatra”, den grondvester van deze gemeente. Nadat „Bah Wangsapatra” zich alhier gevestigd had, werd hij opgeroepen door den „Dipati Tjenggini” onder wien de door „Bah Wangsapatra” in gebruik genomen grond ressorteerde. Toen aan deze oproeping geen gevolg gegeven werd begaf zich de Dipati persoonlijk naar „Bah Wangsapatra” en verweet hem het in gebruik nemen van den grond zonder zijn voorkenis. Hieruit ontspon zich een krijg waarin Wangsapatra het onderspit delfde. De Dipati Tjenggini verbood toen dat „Bah Wangsapatra” of diens nakomelingen zich ooit met zijn — Dipati Tjenggini's — stam zouden vermengen. Dit is tot op dezen dag zoo gebleven. Vandaar dat geen huwelijken toegelaten zijn tusschen ingezetenen van de tegenwoordige dessa's Batoe-Agoeng en Tjenggini onderling.

Doel van het offer is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.

DESA Tjenggini, gehucht: idem.

Een vijver genaamd „Kali-Balong.”

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na het uitplanten.

Een vrij groote vijver, naar de legende mededeelt, op verzoek van Kyahi Tjiptasari, die hier het eerst sawah's aanlegde, gegraven door zijn vriend „Bah Slarang” met het doel om evenbedoelde sawah's van water te voorzien. Later ontstond in deze vijver een rijk vloeiende bron die thans nog een deel der sawah's van Tjenggini van water voorziet. In de nabijheid van dezen vijver verheft zich een heuvel, de Goenoeng Djenggiri geheeten.

Het is op dezen heuvel dat, naar de sage luidt, de slang Ardja Walika zich zou hebben afgezonderd om door bidden en vasten in het bezit te komen van een hikmat, ten einde in staat te zijn om Ardjoena die zijn — Arda-Walika's — vader had gedood, te verslaan.

Toen Ardjoena later den strijd aanbond met Karna kwam Arda Walika dezen laatsten te hulp doch werd evenals zijn vader door Ardjoena gedood.

Doel van het offer is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.

In dezen vijver, die bewaakt wordt door een koentji, bevinden zich een groot aantal ikan tambra. Iemand die hier zijn geluk beproeven wil werpt met een net naar de visschen, hoe grooter het aantal visschen is dat hij bij den eersten worp vangt, hoe grooter ook het geluk is dat hem in het leven wacht. De gevangen visch moet dadelijk weder in den vijver worden teruggeworpen.

Het medenemen of eten van een dezer visschen zou, naar het volksgeloof wil, onvermijdelijk den dood van den delinquent ten gevolge hebben.

DESA Boekatedja, gehucht: Tjendana.

Een graf genaamd „Koeboeran Magasara”.

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na het uitplanten.

Het graf van Magasara, iemand herkomstig uit de desa Tjahjana (Banjoemas), de grondvester van deze gemeente.

In dezen vijver die bewaakt wordt door een koentji, bevinden zich een groot aantal ikan tambra. Iemand die hier zijn geluk beproeven wil werp met een net naar de visschen, hoe grooter het aantal visschen is dat hij bij den eersten worp vangt, hoe grooter ook het geluk is dat hem in het leven wacht. De gevangen visch moet dadelijk weder in den vijver worden teruggeworpen.

Het medenemen of eten van een dezer visschen zou, naar het volksgeloof wil, onvermijdelijk den dood van den delinquent ten gevolge hebben.

DESA Boekatedja, gehucht: Tjendana.

Een bron, toek Kaliboentoe geheeten.

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na het uitplanten.

Deze bron wordt vereerd omdat zij het irrigatiewater levert voor een deel der sawah's dezer desa.

In dezen vijver enz. als boven.

DESA Pamempek, gehucht: idem.

Een graf, genaamd pakoeboeran Kyahi Adég.

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na het uitplanten.

Het graf van Raden Koentjoeng alias Kyahi Adég, den grondvester van deze desa.

In dezen vijver enz. als boven.

DESA Karangdjamboe, gehucht: Kedawoeng.

Een graf, genaamd: „Sech Maolana Magribi”.

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na het uitplanten.

Het graf van Sech Maolana Magribi den grond-
vester van deze gemeente.

In dezen vijver enz. als boven.

DESA Karangdjamboe, gehucht: Kedawoeng.

Een steen, genaamd „Garanggolok”.

Neen.

Een steen, min of meer gelijkende (met een weinig
verbeeldingskracht) op een golok. Deze golok zou
indertijd Sech Maolana Magribi gediend hebben
bij het aanleggen van sawah's en het graven van
de leiding „Djimat”.

DESA Karang djamboe, gehucht: Kedawoeng.

Twee graven n.l. van Sech Djamboe karang en
Kyahi Koewas.

Neen.

Deze beide personen hebben zich verdienstelijk
gemaakt door Sech Maolana Magribi voornoemd
behulpzaam te zijn bij den aanleg van sawah's en
het graven van de leiding Djimat.

DESA Tjilongok, gehucht: idem.

Een rawa, genaamd Rawa Gadoeng.

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na
het planten.

Een vijver of moeras waarin veel „gadoeng” groeit.
Bij dit moeras bevindt zich een steen. De legende
weet echter hieromtrent niets meer mede te deelen.

Doel van het offer is het verkrijgen van zegen
op het landbouwbedrijf.

DESA Tambongwah, gehucht: Pajoeng.

Een kleine put of bron, Soemoer Alit geheeten.

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na
het planten.

Nihil.

Doel van het offer is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.

DESA Sangkandjaja, gehucht: idem.

Een graf, Kyahi Sangkan, geheeten. (Het graf is langer en grooter dan de meeste andere graven van deze soort).

Ja, bij den aanvang der sawahbewerking en na het planten.

Het graf van Kyahi Sangkan, den grondvester van deze desa.

Doel van het offer is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.

4. ONDERDISTRICT MARGASARI.

DESA Pakoelaoet, gehucht: idem.

Een graf genaamd Kyahi Gandaridjah.

Ja.

Het graf Kyahi Gandaridjah, een kluizenaar en de grondvester van de doekoeh „Nontjong”.

Doel van het offer is het afsmecken van voorspoed.

DESA Kaliloemping, gehucht: Toendagan.

Een graf, Adipati Setjamerta geheeten, voorts een goeboek, waarin een tamboerijn (terbang) en een houten kist.

Ja.

Het graf van Adipati Setjamerta alias Toendagan, iemand uit Mataram herkomstig die hier een kluizenaarsleven geleid heeft. De tamboerijn en de kist zijn eens zijn eigendom geweest. Indien de tamboerijn uit zich zelf geluid geeft dan is dat een teeken dat de gemeente door het een of ander onheil bedreigd wordt.

Doel van het offer is het afsmecken van voorspoed.

DESA Kaliloemping, gehucht: Oedjoeng timoer.

Een graf genaamd Niadjeng Timoer.

Neen.

Het graf van Niadjang Timoer, de dochter van Adipati Setjamerta voornoemd en berucht om haar buitengewone leelijkheid, de reden waarom geen enkele prijaji haar tot echtgenoot wilde nemen. Zij stierf dan ook als maagd en beziel met een vreeselijken haat tegen alles wat „prijaji” was. Van daar dat geen prijaji haar graf thans bezoeken mag sub poene van ontslag of overplaatsing.

DESA Kaliloemping, gehucht: Oedjoeng timoer.

Een steenen vijzel en een steenen stamper op de Goenoeng Danarasa.

Ja.

Deze voorwerpen hebben eens toebehoord aan Sech Maoelana Magribi die ze eens bezigde om zijn eten gereed te maken toen hij een uitstapje maakte naar de Goenoeng Danarasa en ze toen daar achterliet. Een ieder die den vijzel vermag op te heffen zal veel fysieke kracht deelachtig worden.

Doel van het offer is het afsmecken van geluk en voorspoed.

DESA Mladok, gehucht: Doekoeh Gojam.

Een graf op de Goenoeng Linggapada, Adipati „Adjar Padang” geheeten.

Ja, veelal op djoemaät kliwon.

Het graf van Adipati Adjar Padang, een klui-zenaar.

Doel van het offer is het afsmecken van geluk en voorspoed.

DESA Senggom, gehucht: idem.

Een grafkuil in het djatibosch Kebon dalem.

Ja, veelal op djoemaät kliwon.

In deze grafkuil heeft Pangeran Poerobaja met bidden en vasten in afzondering geleefd.

Indien der desa Senggom eenig onheil of ramp dreigt vangen de grafkuil (kloewat), het graf en de tamboerijn aan geluid te geven.

DESA Senggom, gehucht: idem.

Een graf genaamd: Kyahi Sokadana, voorts een tamboerijn, een ijzeren wandelstok, een kendi en een aarden kruikje.

Ja, veelal op djoemaät kliwon.

Het graf van Kyahi Sokadana, een volgeling van Pangeran Poerobaja, aan wien evengemelde voorwerpen eens toebehoorden.

Indien der desa Senggom eenig onheil of ramp dreigt, vangen de grafkuil (kloewat), het graf en de tamboerijn aan geluid te geven.

DESA Kalisalak, gehucht: Senggom.

Een graf, genaamd: Adipati Kalisalak.

Ja, veelal op djoemaät kliwon.

Het graf van Adipati Kalisalak, vorst van het voormalige rijk Kalisalak.

Indien der desa Kalisalak eenig onheil dreigt, geven deze beide graven geluid.

DESA Kalisalak, gehucht: Petir.

Een graf, genaamd: Adipati Balekambang.

Ja, veelal op djoemaät kliwon.

Het graf van Adipati Balekambang.

Indien der desa Kalisalak eenig onheil dreigt, geven deze beide graven geluid.

DESA Kalisalak, gehucht: Petir.

Hindoe-oudheid. Een steenen nandi.

Neen.

Deze nandi was vroeger een vleeschelijke banteng die toebehoorde aan Mas Adjeng Lasih, een kluizenaarster.

DESA Karangasem, gehucht: idem.

Een graf geheeten: Kyahi Gedé Karang.

Neen.

Het graf van Kyahi Gedé Karang, iemand herkomstig uit Mataram, een kluizenaar en de grondvester dezer gemeente.

DESA Wangkelang, gehucht: idem.

Een graf genaamd: Pangeran Welang.

Ja.

Het graf van Pangeran Welang, een smid van beroep en vervaardiger van een kris die zich bij hem in het graf bevindt.

Indien der gemeente eenig onheil dreigt, dan geeft het graf een waarschuwend geluid.

B. DISTRICT BOEMIDJAWA.

1. ONDERDISTRICT BOEMIDJAWA.

DESA Boemidjawa, gehucht: Doekoeh Aren.

Een graf genaamd: „Tjandi Limbangan”.

Ja.

Het graf van Kyahi Limbangan, een personage waarover de overlevering zwijgt. Bij langdurige droogte wordt hier geofferd en gebeden om regen. Ook wordt de plek gebezigd om beroepsdieven hun bedrijf te doen afzweren.

DESA Boemidjawa, gehucht: idem.

Een bron genaamd: „Toek Boelakan”.

Ja.

Dit is een der belangrijkste affluents van de kali Koemisik. Hij die het eerst zijn sawah's uit deze bron bevoeide was de inlander Tjamoeloek, die de gewoonte had om alvorens zijn sawah's te bewerken, bij de bron eenige slagen op een bendé te geven om het water op te roepen. Tjamoeloek voornoemd is reeds sinds jaren overleden, maar het gebruik om vóór de sawahbewerking bij de bron op de bendé te slaan is tot op dezen dag blijven bestaan. De bendé is thans het eigendom van zekeren Kastyah, een achterkleinzoon van Tjamoeloek.

Doel van het offer is het verkrijgen van zegen op het landbouwbedrijf.

DESA Boemidjawa, gehucht: Bantarsari.

Twee platte steenen, genaamd: „Makamdawa”.

Neen.

Geen bijzonderheden bekend.

DESA Boemidjawa, gehucht: Bantarsari.

Hindoe-oudheden.

2 lingga's.

5 vierkant bekapte steenen.

3 platte steenen.

2 steenen rustbanken.

1 steenen dangdang (?);

alles van zeer weinig ontheidskundige waarde.

Neen.

Bekend onder den naam van: „Tjandi Lingga”.

DESA Tjaroës, gehucht: Mejong.

Een steen genaamd: „Batoe Mejong”.

Neen.

Een inlander die oudtijds in het bosch hout hakte, schrok plotseling van het geluid van een tijger (méjong) en zag toen een grooten tijger op den be-

wusten steen zitten. Daaraan zou deze steen en tevens het gehucht zijn naam ontleenen.

DESA Pradjoe, gehucht: Tengah.

Een groote steen, genaamd „Watoe djaran”.

Neen.

Oudtijds, toen deze streek nog bosch was, bevond zich bij dezen steen het verblijf van een of meerdere tijgers die daarheen hun aas meêvoerden. Vandaar dat hier vaak cadavers van paarden werden aangetroffen: Watoe djaran.

DESA Tradjoe, gehucht: idem.

Twee steenen, genaamd: „Watoe bedil”.

Neen.

Een jager loste oudtijds tevergeefs 5 schoten op een hert, het 6de schot echter velde het dier dat toen toevallig bij deze steenen nederstortte: Watoe bedil.

DESA Tradjoe, gehucht: Riwan.

Een stuk grond beplant met andong-boomen en genaamd: „Makam pandjang”.

Neen.

De plaats waar eens een zekere „Pandjong” in het bosch uitrustte.

DESA Soembaga, gehucht: idem.

Overblijfselen uit de oudheid: Een graf, genaamd „Tjandi Mertadjaja”. Bij dit graf behoort een groot aantal voorwerpen, als:

4 groote chineesche munten.

27 kleine chineesche munten.

1 opiumpijp.

1 ijzeren ketting.

24 kralen van geel glas.

4 kralen van zwart glas.

7 ronde stukken bamboe, waarvan 2 met snijwerk versierd.

Een aantal kroepak's met oud Javaansch schrift (in zeer gebroken staat).

6 houten kokertjes, bewaarplaatsen voor de kroepak's.

1 kleine zilveren scharnier.

1 holle bamboe bewaarplaats voor de opiumpijp.

Ja.

Het graf is van en de voorwerpen zijn eens het eigendom geweest van „Mertadjaja”, den grondvester van de gemeente Soembaga.

Doel van het offer is het afsmecken van voorspoed en rijkdom.

DESA Wage, gehucht: Setana Erang.

Een graf, genaamd: „Tjandi Setana Erang.

Ja.

Het graf van den inlander Wisabada en diens vrouw Wisantoeka (beiden van Solo herkomstig), de grondvesters van de doekoeh „Setana Erang.”

Tijdens epidemiën wordt bij dit graf geofferd, om zegen af te smeken.

DESA Malar, gehucht: Srepan.

Een klein boschje genaamd: „Oetan Petapan”.

Neen.

De plek waar de grondvester dezer gemeente gedurende eenigen tijd een kluizenaarsleven leidde.

DESA Batoemirah, gehucht: Mentik.

Een plek, genaamd: „Tjandi Batoer”.

Ja.

Een plek, waar men dieven vaak met succes hun bedrijf laat afzweren.

DESA Goetji, gehucht: Batoerdoewoer.

Een plek, genaamd: „Batoerdoewoer”.

Neen.

Geen bijzonderheden bekend.

DESA Goetji, gehucht: Batoerdoewoer.

Een warme bron.

Neen.

Zekere Toemboe, een ooglijder, ging oudtijds het bosch in en ontdekte deze warme bron. Na zich 4 dagen lang met dit water te hebben gewasschen week de oogziekte geheel. Sedert maken vele ooglijders, zoo ook lijders aan wonden, venerische ziekten, enz. van dit water als heilaanbrengend middel gebruik. Vooral op djoemaät kliwon ziet men vaak honderde inlanders zich hier baden en reinigen.

DESA Benda, gehucht: Glempang.

Hindoe-oudheid. Een klein steenen Boedabeeld, staande op een plek genaamd: „Tjandi Djamboedipa.”

Ja.

Het gebeurde eens dat zekere Djamboedipa, zich met zijn vrouw Ni dewi Tjinta op reis bevindende, op de hoogte van Kalipedes zijn vrouw plotseling zag verdwijnen. Na haar te vergeefs gezocht te hebben begaf hij zich naar de plek waar thans de doekoeh Glempang gelegen is en wachtte daar jarenlang geduldig op de terugkomst van zijn vrouw. Door dat wachten veranderde hij van lieverlede in een steen, en ziedaar het evenbedoelde steenen beeld verklaard.

2. ONDERDISTRICT BODJONG.

DESA Lengkong, gehucht: idem.

Overblijfselen uit de oudheid: Twee graven,

genaamd Kyahi Ramping en Kyahi Saboekloemping. Bij deze graven behooren de volgende voorwerpen, die thans in bewaring zijn bij het dessahoofd van Lengkong:

1 pedang „Sela manoenggal” met lederen schêe en zwart hoornen handvat;

1 wit baadje, half vergaan en versleten,

1 zwart „ „ „ „ „

1 zijden „ „ „ „ „

1 wit „ „ „ „ „

Ja, op Djoemaät kliwon.

De graven van Kyahi Ramping en zijn jongeren broeder Kyahi Saboekloemping. Van hen gaat de volgende sage: Kyahi Ramping en Kyahi Saboekloemping, beiden personen die over bovennatuurlijke krachten beschikten, begaven zich eens van Koeningan (Cheribon) waar zij thuis behoorden, naar de desa Soemoarsih (district Gantoengan) om hun aldaar wonende oudere zuster „bok Sarah” op te zoeken. Te dier plaatse zagen zij op zekerem dag een stuk bosch dat zich goed eigende tot den aanleg van sawah's. Nadat zij besloten hadden om den grond tot sawah te maken, bleven zij daar staan kijken en ziet: op eens verscheen een aantal kapmessen en patjoel's die uit zich zelf het bosch opruimden, en den grond gelijk maakten en zuiverden, zonder dat zij door een menschenhand bestuurd werden. Deze sawah's ter grootte van 2 baoe vormen het tegenwoordige blok Kembang der desa Soenia Arsih. Vervolgens gingen de beide broeders verder en kwamen toen in de desa Lengkong alwaar zij met toepassing van hetzelfde kunststuk in het tegenwoordige blok Sidjanggleng eene oppervlakte van 6 bouw bosch in sawah's herschiepen. Kyahi Ramping huwde daarna met de dochter van Kyahi Lengkong. Bij zijn dood liet hij vele kin-

deren na die de voorzaten werden van de tegenwoordige bewoners der gemeente Lengkong. Om zijn bezit van bovennatuurlijke krachten worden de eens aan hem toebehoord hebbende reeds genoemde kleederen en wapenen, thans nog vereerd. Zijn broeder Kyahi Saboekloemping liet bij zijn dood o. m. achter: 1 lans, 1 broek, 3 baadjes en 1 hoofddoek, al welke voorwerpen zich thans bevinden in handen van en bewaard worden door den inlander Karep der dessa Soenia arsilh.

DESA Karangdawa, gehucht: idem.

Een graf genaamd Makamdawa en een sawahleiding genaamd Djimat.

Ja, op iederen Djoemaät kliwon. Aan de leiding Djimat wordt eens per jaar geofferd.

Het graf van Sech Maolana. Deze Sech Maolana was iemand uit Soerakarta geboortig, vanwaar hij zich met zijn broeder Sech Djamboekarang van Poerbolinggo (alwaar zij en passant de z. g. Goenoeng Lawét, door hun verblijf aldaar voor immer „anker” maakten) naar de plek begaf waar tegenwoordig de desa Karangdjamboe (distriet Bala-poelang) gelegen is. Hier legden zij 2 baou sawah's aan (tegenwoordig blok Djambéloewoek). Ten einde dien grond te kunnen irrigereen zond Sech Maolana zijn broeder Djamboekarang er op uit om water te zoeken. Deze legde toen een leiding aan uit de Kali Tlahab ter plaatse waar zij zich met de Ontong vereenigt en het is deze leiding die thans nog bestaat onder den naam Djimat. Sech Maolana bleef niet lang te Karangdjamboe, maar verhuisde naar het bosch ter plaatse waar thans de desa Karangdawa gelegen is en werd de grondvester van deze gemeente.

DESA Remboel, gehucht: Depok.

Hindoe-oudheden.

1 vierarmige Maha Goeroe.

1 zittend beeld (dubieus).

3 beelden, waarvan dubieus wat zij voorstellen.

1 slang.

1 naga.

1 nandi. (?).

1 schildpad.

1 kikvorsch (?).

alle staande op de Goenoeng Depok.

1 graf, genaamd Tjandi Boedo, gelegen in het blok Katjepit, dezer desa.

Neen.

Omtrent deze oudheden gaat de volgende sage: Er was eens een boedo te Goenoeng Sigolek (Pemalang). Op zekeren dag geleidde hij zijn broeder die aan zware ziekte leed naar Goetji om dezen in de gelegenheid te stellen in de aldaar aanwezige warme bron genezing te zoeken. Op deze reis nam hij een kat meê, een dier waaraan hij zeer gehecht was. Onder weg verergerde echter de toestand van den patient dermate dat deze niet meer voort kon en kort daarna stierf, waarna het lijk op een plek in het tegenwoordige blok Katjepit gelegen, begraven werd (Tjandi Boedo). Nadat de boedo zijn broer begraven had ging hij zijn handen reinigen in de in de nabijheid gelegen kali Wringin, alwaar hij een kikvorsch en een schildpad in het water vond. Hij nam deze dieren uit het water op, en zette de reis naar Goetji voort, vergezeld van die dieren en van evenbedoelde kat. Te Goenoeng Depok aangekomen werd hij echter door een mensch, dat zich daar toevallig ook bevond, gezien, iets waarover hij zich zóó schaamde dat hij besloot niet verder te gaan. Toen een paar menschen later op de Goenoeng

Depok kwamen, vond men daar de Boedo, de kat (nandi?), de kikvorsch en de schildpad in steenen beelden veranderd. Omtrent de slang, de naga en de overige beelden geeft de legende geen uitsluitsel.

DESA Toewel, gehucht: Kaliboentoe.

Een riviertje, Kali-Boentoe geheeten. Deze beek verdwijnt na een loop van slechts $\pm$ 10 R. roeden, gerekend van af haren oorsprong, plotseling door een spleet in den grond.

Neen.

Deze beek was oudtijds de badplaats van Poetri Peri die haar verblijf hield te Goenoeng Koeta. Af en toe zien enkele bevoorrechten die Poetri daar nog wel eens baden; zij vertoont zich dan als een zeer schoone vrouw, doch bezit in plaats van voeten, paardenhoeven. Vroeger was de rivier „angker”, tegenwoordig echter wordt het water gedronken en tot allerlei huishoudelijke doeleinden gebruikt.

3. ONDERDISTRICT DJEDJEK.

DESA Djedjek, gehucht: idem.

Een plek, gelegen beoosten de pasanggrahan Djedjek, omgeven door boomen.

Neen.

Deze plek is oudtijds de werkplaats geweest van een beroemden smid, Kyahi Djikdja geheeten. Zijn krissen, lansen en sabels waren algemeen gerenomeerd, doch daarvan is thans geen meer terug te vinden. De plaatsnaam Djedjek vindt haren oorsprong in den naam Djikdja!

DESA Moentjang larang, gehucht: Pereng.

Hindoe-oudheid. Een linggam.

Neen.

Deze oudheid heet „Tjandi Ramé”, naar den eigenaar van dezen „loempang”, die ki Ramé heette en die in de nabijheid begraven ligt. Iemand die in staat is dit voorwerp van den grond op te tillen zal veel voorspoed in zija leven ondervinden.

DESA Moentjang larang, gehucht: Keseran.

Hindoe-oudheden.

1 Ganapati.

3 Hindoebeelden (twijfelachtig).

1 linggam (?).

1 steenen bank.

alle van weinig oudheidkundige waarde.

Neen.

De Ganapati zou eene versteening zijn van een boedo, Dawa-iroeng geheeten, die kwam te sterven kort vóór zijn voorgenomen huwelijk met Timoer Mas, als een gevolg van welke omstandigheid hij in steen veranderde. Bedoelde Timoer Mas zou daarop ook versteend zijn, als zoodanig wordt aangewezen een van 2 Hindoebeelden, die zich thans ten Noorden van de desa Moentjang larang bevinden.

DESA Tjiawitali, gehucht: Lemah abang.

Een plek genaamd: „Bok Depok”, bewesten de kali Ondjé.

Ja.

De vroegere verblijfplaats van Bok Depok. Geofferd wordt hier alleen door het desahoofd of den desageestelijke.

Doel van het offer: Het afsmecken van voorspoed en geluk over de desa.

DESA Tjiawitali, gehucht: Lemah abang.

Een lange steen in de „Kali Koemisih”, „Watoe oela” geheeten.

Neen.

Het versteende overblijfsel van den door Ardjoena gedooden slang Ardawalika.

DESA Goenoeng Agoeng, gehucht: idem.

Hindoe-oudheid.

Een steenen waterkruiik.

Neen.

Een kruiik toebehoord hebbende aan Adipati Agoeng Loehoer en door dezen gebruikt ten behoeve van de door hem tegen Adipati Radjawetan gehouden hanengevechten (zie hieronder).

DESA Tjempaka, gehucht: idem.

Een bron „Toek Poetri” genaamd.

Neen.

Oudtijds de badplaats van „dewi Tjampa” dochter van Adipati Agoeng Loehoer. Op iederen Djoemaait kliwon komt de gemeente hier baden om den zegen van „dewi Tjampa” te ontvangen. De desa ontleent haren naam aan dien van deze dewi!

DESA Tjempaka, gehucht: idem.

Een kale plek op de Goenoeng Loehoer.

Neen.

Oudtijds de verblijfplaats van Adipati Agoeng Loehoer.

DESA Tjintamanik, gehucht: idem.

Hindoe-oudheden:

3 hoofden van Hindoebeelden.

1 steen met snijwerk.

alle rustende tegen een grooten steen, batoe Tandengeheten. Op ongeveer 100 roe noordelijk van dezen steen bevindt zich een graf gevormd uit in rijen gelegde losse steenen en „Tjandi Toenggoelmanik” geheeten. Aan de Noordzijde van de desa

komt een kale plek voor, genaamd „Oela bongoh”, de plaats waar een groote slang, Oela bongoh geheeten, in afzondering heeft doorgebracht.

Ja.

Het graf is dat van Kyahi Toenggoelmanik, een kluizenaar die op een goeden dag plotseling verdween zonder dat iemand hem ooit terugzag. Omtrent de evengenoemde Hindoe-oudheden vertelt de legende het volgende: in vroegere eeuwen was de Goenoeng loehoer (in de desa Tjempaka) de verblijfplaats van den vorst „Adipati Agoeng Loehoer”. Deze vorst nu had een schoone dochter, dewi Tjampa geheeten, een meisje dat vurig bemind werd door Adipati Radjawetan, den vorst van een aangrenzend rijk. Agoeng Loehoer wilde in 't eerst van dit huwelijk niets weten, doch bewilligde ten slotte in het door Radjawetan gedaan voorstel tot het houden van een hanengevecht, waarin de dochter van eerstgenoemde als inzet zou gelden tegen het geheele rijk van Radjawetan. Adipati Agoeng Loehoer won de weddenschap en verkreeg alzoo bij het zijne ook het rijk van Adipati Radjawetan, welk rijk den naam droeg van Penjindangan. Radjawetan was hier echter niet mée tevreden en verzocht om andermaal een hanengevecht te houden. Adipati Agoeng Loehoer was zoo dom om toe te slaan: ditmaal verloor hij de weddenschap en moest alzoo zijn dochter aan Radjawetan als vrouw afstaan. Agoeng Loehoer evenwel die Radjawetan haatte, besloot zich aan zijn verplichting te onttrekken en gaf aan een zijner poenggawa's, Menak Djamboedipa geheeten, last zijn dochter te ontvoeren en zich met haar ergens schuil te houden. Menak Djamboedipa verborg daarop Dewi Tjampa in den grooten waterval die door de kali Pedes gevormd wordt. Intusschen had ook Adipati Agoeng Loehoer

zelf het hazenpad gekozen en een schuilplaats gevonden in de desa Danaradja. Toen nu Adipati Radjawetan hoorde dat zijn bruid hem was ontvoerd, was hij zeer verbolgen en zond 4 zijner poenggawa's er op uit om haar te zoeken en terug te brengen. Op de hoogte van de desa Tjintamanik gekomen ontmoetten deze poenggawa's Menak Djamboedipa waarop tusschen hen een strijd ontstond waarin Djamboedipa de zege behaalde, die daarop de poenggawa's de hoofden afsneed: . . . . . de steenen hoofden welke men nu nog in laatstgenoemde desa aantreft. Djamboedipa begaf zich daarop weder op weg naar den waterval in de Pedes doch vond dewi Tjampa spoorloos verdwenen, waarop hij in de nabijheid van den waterval een kluzenaarsleven ging lijden. Langzamerhand ging zijn lichaam in een steenen beeld over dat er thans nog staat en den naam draagt van „Tjandi Djamboedipa” De bedoelde waterval behield naar „Dewi Tjampa” wier ziel zich in hem oploste, den naam van „Tjoeroek Poetri” tot op dezen dag. Omtrent de „Tjandi oela bongoh” gaat het verhaal dat op deze plek oudtijds een groote slang in afzondering leefde. Deze slang was zeer goedig en dom van aard (bongoh = dom) en liet zich zelf gebruiken tot het verleenen van hulp aan menschen bij het aftappen van den aren-boom.

Doel der offers is het afsmecken van welvaart en voorspoed.

DESA Begawat, gehucht: idem.

Een graf genaamd „Tjandi Depok” en een lingga. Ja.

Het graf van Kyahi Agoengsari alias Betassari, die te samen met Kyahi Antaboga, de grondvester was van de desa Begawat.

HET VERDWENEN WATERKASTEEL

TE

DJOKDJOKARTA.

(Uit oude papieren).

DOOR

H. D. H. BOSBOOM.

In de beschrijving van „Het Waterkasteel te Jogjakartâ” door DR. J. GRONEMAN gegeven 1), zegt deze: „Er hebben vroeger twee waterkasteelen of lusthoven in den Kraton van *Jogjakartâ* bestaan. Van 't eene, dat ten noordwesten van de *aloen-aloen kidoel* gelegen was, en *Poelo Gêdong* genoemd werd, is niets meer overgebleven dan enkele stukken van den buitenmuur”. Van het andere waterkasteel *Taman Sari* geheeten en van den lusthof *Taman Lêdok*, die beide in 1885, zij 't ook in hoogst bouwvalligen staat nog bestonden, wordt dan met behulp van een plattegrond eene beschrijving gegeven, die zeker aan duidelijkheid weinig of niets te wenschen overlaat.

Daar ik nu onlangs in het Rijksarchief te 's Gravenhage een verhaal vond van een bezoek, gebracht aan den kraton te Djokdjokarta in het jaar 1791, en ik vermeen dat daarin het door DR. GRONEMAN met den naam *Poelo Gêdong* aangeduide, thans geheel verdwenen waterkasteel, kortelijk wordt beschreven, acht ik 't wel van belang den inhoud dier oude papieren eens aan het licht te brengen.

Al kunnen de bouwwerken, op last van den energieken MANGKOE BOEMI gesticht, niet op eene lijn gesteld worden

---

1) Zie Tijdschrift v. h. Batav. Genootschap v. K. e. W. Deel XXX. 1885; bladz. 412 e. v.

met de schoone monumenten van bouwkunst op Java, dagteekende uit een vroegere periode, zoo mag toch wel eens op nieuw de aandacht worden gevestigd op deze, thans helaas vervallen, uitgebreide bouwwerken en vernuftig aangelegde waterwerken, die de eerste Sultan van Djokdjokarta HAMANGKOE BOEWANA I in den door hem gekozen bestuurszetel wist te scheppen.

De bezoeker die in 1791, dus nog tijdens het leven van den stichter, den kraton te Djokdjokarta zag en beschreef is CARL FRIEDRICH REIMER, Majoor titulair, later Lieutenant Colonel ingenieur, Directeur der Fortificatiën en Inspecteur der Waterwerken. In gezelschap van de uit Holland gezonden Commissarissen voor de Militaire Zaaken bereisde hij een groot deel van 's Compagnie's bezittingen; hij hield dan ijverig zijn dagboek aan, schreef brieven aan den Gouverneur-Generaal MR. WILLEM ARNOLD ALTING, of maakte aantekeningen voor zich zelve. Ook vóór en na zijne reizen met die Commissarissen schijnt hij steeds vaardig met de pen bezig te zijn geweest en, wat wel merkwaardig is, veel van het door hem op schrift gestelde, zoo niet alles, is bewaard gebleven.

Onder die massa papieren 1), welke thans in het Rijksarchief zijn opgenomen, komt veel voor, zooals beschouwingen en redeneeringen over gewone vesting-of waterstaatswerken, wat ons thans geen belang meer kan inboezemen, maar somtijds verliet REIMER het voor hem eigenaardige terrein en dat deed hij vooral op zijne reis door Midden Java.

Ik laat hem nu aan het woord, ook voor zoover hij melding maakt van zijn bezoek aan den toen 81-jarigen Sultan en aan diens kraton.

„30 September (1791) komende des voordemiddags op „Djokjoh; neemende de Heeren Commissarissen Hun Intreck „in den Tuyn van den Heer Eerste Resident aldaar.

---

1) Afkomstig van den G. G. MR. WILLEM ARNOLD ALTING, nagelaten door JHR. F. E. M. VAN ALPHEN.

„Het was reeds bekend, dat de oude Vorst of Sulthaan, zeedert eenigen Tyd ziekelyk en zelfs Swack zy; men durfde dieshalven nauwelyks hoopen om eene personeele Audientie van Hoogderzelven te erlangen. Dan Zyne Hoogheyds gezondheyds omstandigheeden beterden zoodaanig, dat eene openbaare gehoorgeeving beloofd en ook gegeven konde werden by dezelve vond men genoegzaam dezelve gebruykelykheeden ingevoerd, welke aan 't Keyzerlyke Hof plaats vinden; uytgezonderd dat by dit oude Hof, alles somberder en swaarmoediger uytvalt als op Soloh, alwaar de Jeugd en de vroolyke Hoffelykheyd van den Ryksvorst alles schynt te hebben opge(heldert?) en verfraayd: Ondertusschen heerscht te Djokjoh, niet minder pragt en vertoon van rykdom; hebbende de Sulthaan, onder anderen een corps lyfwagten, welke met waare goude kroonen in eenen antiquen smaak, met goude Armringen keetens, borstplaatens, en wat het zonderlingste scheen met zekere uyt goud gemaakte Cieraaden waaren voorzien, welke de gedaante hadden van d'ooren der dieren; en boven der Menschen ooren waaren vastgemaakt: dit ongewoone gezigt viel nog zoo veel te stercker in de oogen, naardien deeze lyfwagten met swarte baadjoes zonder maauwen, en swarte kleeden met breede witte randen, uytgedoscht waaren, zynde gewaapend met pylen, boogen, Assagayen en korte Snaphaanen.

„De Sulthaan konde de Heeren Commissarissen niet by de poort van den dallam ontvangen, maar was op de gehoorplaats gezeeten, kunnende uyt groote swackheyd beswaarlyk opstaan. 't Gehoor was, ten deezen oorzaake, kort: daarentegens verkreeg 't gezelschap de vryheyd om de tuynen, paleys en waterwerken van den dallam te bezigtigen; willende de Vorst geduurende dien tyd wederom wat rusten gaan.

„De Dallam van den Sulthaan is rondsom gefortificeerd: dat is; omgeeven met eene gragt, gordynen, hoecken middel bolwerken; welke gragt gewoonlyk droog is; maar

„gemakkelyk met water gevult kan werden. De gragten
 „zyn aan weerzyden beschoeijd, staande de walmuur op eene
 „12 à 15 voeten breede berme, boven dewelke d'Aarde
 „Walgang 10 à 12 voeten verheeven en 6 à 7 voeten
 „breed is; voorzien van borstweeringen van $2\frac{1}{2}$ à 3 voet
 „dikte zonder banquetts. Naast ieder der Hoek en Middel-
 „bolwerken, ziet men steene koepeltjes, welke boven den Wal
 „uytsteeken; en tot kruytkelders gebouwd schynen; eenen
 „derzelven open ziende en binnentreedende, vond men egter
 „niets dan eenige oude Eenponders rolpaarden aldaar.

„Aan drie zyden vind men Hoofdpoorten; boven welke
 „nog gebouwen staan gelyk te Batavia. Naar de zyde van
 „ons Fort is de Passéban, dewelke dit byzondere aan haar
 „heeft; dat zy, volmaakt waterpas afgewerkt zynde, by
 „drooge daagen door buysen kan onder water gezet werden,
 „hoewel dezelve van eene groote uytgestrektheid is: Als-
 „dan kunnen de aan deeze Hooven gewoonlyke steek en
 „renspelen, zonder door 't stof te werden gehindert; hun
 „voortgang hebben.

„Het binnenwerk deeses Paleys is eene verzameling van
 „Tuynen, Vis en lustvyvers; voorts van een verwarde
 „menigte van gebouwen; enz: van welke men, door een
 „enkelde bezigtiging, onmooglyk een bequaam denkbeeld
 „kan erlangen. Egter schynt, ontrent derzelven Aanleg
 „en Verdeeling een zeeker Hoofdplan, of beraamd Voorstel
 „van uytlegging, ten gronde gelegd te zyn: 't welke men
 „heeft, by de uytvoering in 't oog gehouden, dit blykt
 „voornaamlyk uyt de byzonder fraaye waterwerken en
 „leydingen; welke men aldaar vind. Van welke byzon-
 „ders merkwaardig de bronwel, aan den voet van den
 „hoogen Chineeschen Tooren; om welks wille men verzeekerd,
 „dat de tegenswoordige Sulthaan, die plaatse zoude hebben
 „voornaamlyk uytgekoosen, om dit zyn paleys daarop te
 „stigten. Derzelve water dringd met veel geweld van
 „beneden opwaards uyt den grond; welke aldaar steenagtig
 „is: niettegenstaande 't welke de Javaansche metzelaaren,

„dezelve met een heel naauw back of kom hebben weeten
 „in te vatten, en desselfs water alom naar genoegten te
 „verleyden.”

„De twee Eylanden of lusthuysen in 't midden van groote
 „Vyvers geleege; en bovenal de ronde tempel of Mesdjid,
 „waarvan de Kiblak of bedeplaatse der benedenste verdie-
 „ping geheel onder water legd; en welks twee verwulfd
 „toegangen; d'eene met een der waterpaleysen, en d'andere
 „met een der tuynen correspondeert; almeede eene aan-
 „merkelyke lengte langs den bodem der vyvers, onder water
 „doorloopen verdienen alle oplettendheyd. 'T eene deezer
 „Eylanden is een gelykzydig vierkant, ryzende met eene
 „hegte beschoeijmuur uyt de diepte van den Vyver ter
 „Hoogte, van, ten mindsten 15 à 18 voeten, boven desselfs
 „hoogst Water, men gaat daarna toe met speelvaartuigen
 „van de tegenoverstaande steene kaay, waarmede deeze
 „uytgebreyde wateren ingevat zyn; en stapt onmiddelyk
 „uyt, op eene trap, welke gelykwaters begint dezelve op-
 „getreeden zynde, komt men op een terras, zynde een tuyn,
 „welks beddingen met metzelwerk ingevat met vrugtboomen
 „bezet en door bloempotten verciert is. In 't midden
 „daarvan staat het eigentlyke gebouw; welks benedenste
 „deel uyt drie verdiepingen bestaat, ieder derzelve, hooger
 „dan die van woongebouwen; boven deezen steekt een
 „middelgebouw of vierkante koepel uyt; welke rondsom
 „een vry gezigt uyt leeverd. Van de open galdery, welke,
 „beneden deeze coupel 't gebouw omgeefd, heefd men reeds
 „een heerlyk gezigt over alle rondsom leggende Tuynen
 „gebouwen en vyvers; uyt de vengsters der Coupel daaren-
 „tegens, heefd het gezigt geheel geene beletzelen, en
 „streckt zig tot over den bezuyden Java leggende Oee-
 „aan.

„Dit beschouwd hebbende, vertrock men naar 't ander
 „Eyland, 't welk eene veel grooter grondvlakte beslaat,
 „en welks gebouwen eene considerable capaciteyd bezitten,
 „of liever eene groupe van Apartamenten, enz: uytmaakt

„waarin een aanzienelyke Hofstoet zoude kunnen huysvesten.
 „Dezelven zyn grootelyks in den Chineeschen smaak aan-
 „gelegd; en van buyten omringd van een laag terras, tot
 „een moes en bloemtuyn dienende, de vloeren der kamers
 „bestaan wel uyt planken en balcken; dan de meeste
 „trappen zyn van steen; en 't geene de meeste verwonde-
 „ring verdiend, is, dat de gallerieën, zowel als de daken
 „deezer gebouwen, gezamentlyk uyt spits oploopende ver-
 „wulven bestaan; welker . . . . . naar de wyze der
 „Chineesehe daken is bewerkt zoodat nog regen nog brand,
 „zonderlinge beschadigingen aan diergelyke gebouwen kan
 „toebrengen. 'T is zelfs waarschylyk dat middelmaatige
 „bomben, wyzig uytwerking op deeze daken zouden hebben,
 „welke uyt goede metzelsteen en voortreffelyke steenkalk,
 „dien men uyt een nabygelegen gebergte wint, zyn te samen-
 „gesteld; welke zeer wel tegens water bestand zyn. D'on-
 „derget^e meend dat men aan alle vier zyden deezes Eylands
 „by trappen kan aanleggen; Van in 't midden der twee
 „lange zyden desselfs, zyn breede trappen, welke met
 „de trappen van 't Hoofdgebouw te zaamen loopen; 't
 „welke twee Hoofdverdiepingen heeft, en verschyde lange
 „galleryen langs welke men door 't heele wrek kan komen.
 „In 't midden van 't gebouw der bovenverdieping is eene
 „opene zaal, welke 't gezicht voor en agteruyt vry heeft;
 „uyt welken men geen minder bekoorlyk verschiet kan
 „ontdekken, als uyt de galleryen van 't Eerste Eyland.
 „Voor alle soorten van zinnelykheyd is in dit gestigt al-
 „meede overal gezorgd; en de waschplaatsen der vrouwen
 „in kleine ronde torentjes aangebragt; en met doorstroomend
 „water voorzien. Uyt dit paleys gaat een onderwatersche
 „weg, regtuyt naar een naastgeleegenen tuyn, en een
 „ander zydelings naar 't onderwatersche bedehuys. Den
 „Sulthaan eens het denkbeeld bevangen hebbende; om
 „Gode ook onder water te willen dienen; heeft toen aan
 „zynen Opziender der gebouwen gelast; een wrek te leveren,
 „'t welk tot dat oogmerk bequaam waare. Deeze verkoos

„daartoe de ronde gedaante als de best geschikte, om de
 „grootte drukking van 't omringende water te wederstaan:
 „En vermits hy ook voorneemens was om twee Verdiepingen
 „aan 't zelve te geeven; zoo was ook een middenplein
 „noodig om ligt aan de benedenverdieping, welke ten
 „eene maale onder water legd, te bezorgen, beyde ver-
 „diepingen hebben naar de kant van dit binnenpleyn ge-
 „noegzaame openingen, om 't noodige ligt te ontvangen;
 „zynde de benedenste een swaarverwulfd e circulaire gal-
 „lerie met een Arabesque boog. De kiblah, of plaatse, al-
 „waar de Alkoraan berusten moet, is buyten werks ge-
 „heel onder waater gebouwd. Vermits uyt gebreck van
 „zulke kundige wercklieden, als een diergelyken capitaal
 „onderwatersch gestigt vereischte, de regtstands muuren
 „en verwulven, door eene zoo grootte massa van water
 „geperscht werdende, noodwendig sterck moesten sweeten
 „en druppelen; zoo heeft d'Aanlegger aan weerzyden der
 „gangen of gallerieën, rigoolen aangelegd, welke alle deeze
 „vogtigheden verzaamen en spoedig afleyden, zonder welk
 „middel dezelve zowel als 't geheele gebouw, welhaast
 „onder water zouden staan: gezet.

„Uyt de beneden verdieping treed men in 't middelpleyn,
 „alwaar de put en rigoolen zyn welke alle Leekwateren
 „ontvangen en afleyden. Van daar klimt men langs twee
 „trappen naar de tweede: deeze is tamelyk gelykformig
 „aan d'eerste; uytgezondert dat dezelve niet alleen meer-
 „der openingen naar de binnenzide; maar ook breede veng-
 „sters naar de buytenzyde heeft; komende 't hoogste
 „water der vyvers, tot op de Hoogte der Vengsterbanken
 „aan de buytenkant dus staat de kiblah alhier slechts half
 „onder water.

„Wat ten opzigte der Voorzorgen gezegt is omtrent het
 „afleyden van 't leek en drupwater der beneden verdieping
 „van 't bedehuus, heeft ook plaats by d'onderwatersche
 „gangen of communicatie deezer gebouwen met de omleg-
 „gende tuynen en onder malkanderen; dezelve zyn daaren-

„boven verligt door veele boven 't hoogte water uytsteeken-
 „de kleine coupeltjes of Lantaarens; en daardoor zoo hel-
 „der als een woonvertrek; hebbende daarby eene zuivere
 „en vrisse, hoewel zeer vogtige lugt; deeze en verschyde
 „andere, minder zeldzaame dingen bezigtigd hebbende, keer-
 „den de Heeren te Water wederom terug; en vonden, naar
 „een wynig te hebben vertoefd den ouden Vorst, wederom
 „gekleed en gereed de Heeren weder te ontvangen; men
 „bezag ook Zyn Hoogheyds paardestallen, welks beesten
 „egter vry minder in schoonheyd en deugd scheenen, dan
 „die welke de Keyzer op Soloh verzaameld hadde; onder
 „welken zeer schoone dieren te vinden waaren. Ieder
 „paard heeft, doorgaans een eigenen vierkanten stal; 18
 „voet aan ieder zyde lang en $21\frac{1}{2}$ voet boven den grond
 „verheeven; daar opgaande langs houten of steene trappen:
 „daarbinnen staat het paard, voor 't overige volkomen vry,
 „dus vermoogend zig naar eigene willekeur de (te) bewegen
 „en minder blootgesteld om styf te werden. Boven ieder
 „der Ingangen deezer stallen te Soloh, staat op een stuck
 „papier geschreven „Dit is myn paard, genaamd . . . .”
 „alsdan volgd de naam in Javaansch met hollandsche let-
 „teren en alsdan nog eens in Javaansch geschrift; op
 „Djokjoh daarentegens alleen in 't Javaansch.”

REIMER vond bij zijn bezoek dus „twee Eylanden of lust-
 huysen in 't midden van groote vyvers geleegeen”; voorts
 zegt hy „'T eene deezer Eylanden 1) is een gelykzydig
 vierkant”; verder „Dit beschouwd hebbende, vertrock men
 naar 't ander Eyland 2), 't welk eene veel grooter grond-
 vlakte beslaat”; en eindelijk „Uyt dit paleys gaat een
 onderwatersche weg 3), regtuyt naar een naastgeleegeenen

1) Dit moet dan het thans geheel verdwenen *Poeloe Gèdong* zijn.

2) Dit is het door DR. GRONEMAN beschreven *Poeloe kènanga* of *Taman Sari*.

3) Dit is de gang (89) van DR. GRONEMAN'S beschrijving.

tuyt 1) en een ander 2) zydelings naar 't onderwatersche bedehuys 3)."

Bij de raadpleging van den „Platten grond van de hoofdplaats Jogjakarta. Omstreeks 1830", behoorende bij „De Java oorlog door P. J. F. Louw" zou de gedachte kunnen opkomen, dat „'T eene deezer Eylanden" zou kunnen zijn het gebouw, 't welk in dien plattegrond met M (geldkamer) is gemerkt; ik acht dit echter zeer onwaarschijnlijk daar die plattegrond een vierkant gebouw met een binnenplaats aangeeft, in 't midden waarvan nog een ander gebouw zich bevindt, hetgeen niet overeenkomt met de beschrijving van REIMER, die spreekt van een gebouw welks benedenste deel uit drie verdiepingen bestaat, waarboven een middelgebouw of koepel uitsteekt; ware dat middelgebouw of die koepel alleenstaande op een binnenplaats geweest, dan zou REIMER dit wel gezegd hebben; ook besloeg het „andere Eyland" een *veel* grooter grondvlakte dan „'t Eerste Eyland", wat van *Poeloe Kénanga* ten opzichte van de geldkamer M, volgens den plattegrond van 1830, niet zou gezegd kunnen worden.

Op het door REIMER 't eerst bezochte eiland moet een niet groot maar zeer hoog gebouw hebben gestaan.

Er is echter nog een andere aanwijzing, die afdoende aantoonst dat de geldkamer M niet het *Poelo Gédong* van DR. GRONEMAN kan zijn.

Deze laatste zegt dat het water van de noordzijde den vijver van *Taman Sari* instroomt, en dat het naar de oostzijde wegvloeit; in het algemeen blijkt uit de geheele beschrijving dat het terrein van het noorden naar het zuiden afhelt; de bronwel waarvan REIMER spreekt en die alle vijvers van water voorzagt kan dus niet gelegen hebben zuidoost of oost van die vijvers, zooals met den vijver om de geldkamer het geval is, maar moet noordelijk van

1) Hiermede moet de lusthof *Taman Lédok* bedoeld zijn.

2) Dit is de gang (86) van DR. GRONEMAN's beschrijving.

3) Dit is het gebouw (87) van idem.

den vijver *Taman Sari* gezocht worden, wat ook overeenstemt met de overlevering als zoude *Poeloe Gédong* noordwest van de *aloen-aloen kidoel* hebben gelegen (de geldkamer lag of ligt noordoost van die *aloen-aloen*); wij kunnen dus wel, op grond van de topographische gesteldheid, aannemen dat de bronwel van REIMER en dus *Poeloe Gédong* noord van *Taman Sari* zal gelegen hebben.

REIMER bezocht alzoo eerst het thans geheel verdwenen *Poeloe Gédong*, dat in een gelijkzijdig vierkanten vijver heeft gelegen, dat een gebouw bevatte welks benedenste deel uit drie hooge verdiepingen bestond, waarboven dan nog een „vierkante koepel” zich verhief, van waaruit men een uitzicht op den Indischen Oceaan had. Het daarna bezochte eiland moet het door Dr. GRONEMAN beschreven *Poeloe Kénanga* zijn, dat volgens REIMER de voornaamste, de belangrijkste lusthof was, „welks gebouwen eene considerable capaciteyd bezitten”. . . . . „waarin een aanzienelyke Hofstoet zou kunnen huysvesten”; hetgeen met de gedetailleerde beschrijving door Dr. GRONEMAN gegeven volstrekt niet in strijd is; alleen zegt REIMER „dat de galeriën, zoowel als de daken deezer gebouwen, gezamentlyk uyt spits oploopende verwulven bestaan”. . . . . „naar de wyze der Chineesche daken (is) bewerkt”, waaromtrent Dr. GRONEMAN eigenlijk niets mededeelt. 1)

Uit de korte mededeelingen van REIMER moet worden afgeleid dat hij den zuidelijken lusthof *Taman Lédok* niet bezocht: hij zegt toch alleen dat een „onderwatersche weg regtuyt naar een naastgelegen tuyn” leidde; dit behoeft niet te verwonderen, eerstens omdat het bezoek van de reizigers slechts vluchtig schijnt te zijn geweest en tweedens omdat die zuidelijke lusthof in 1791 stellig geheel in gebruik zal zijn geweest en onder anderen de bijwijven van den Sultan,

1) Uit een zéér vluchtig bezoek door mij in 1898 aan de ruïnes van het Waterkasteel gebracht, heb ik wel eene herinnering aan den Chineeschen bouwtrant daarvan behouden.

volgens DR. GRONEMAN, daarin haar verblijft zullen hebben gehad.

Den meesten indruk hebben op REIMER gemaakt de onderwatersche gangen, met hun licht- en luchtgevende torens en het onderwatersche bedehuis; de beschrijving dier gangen komt geheel overeen met die door DR. GRONEMAN daarvan gegeven; van het gebouw (87), door den laatsten *soemoer goemoeling* genoemd, geeft REIMER geen zeer duidelijke beschrijving, maar wanneer wij die vergelijken met hetgeen DR. GRONEMAN daarover 1) mededeelt dan kunnen wij ons dat cirkelvormige gebouw tamelijk goed voorstellen; aan REIMER den bouwkundige viel 't dadelijk op dat hier „de ronde gedaante” verkozen was „om de groote drukking van 't omringende water te wederstaan”, terwijl hij ook in de „rigoolen” de afvoerkanalen zag voor „alle Leekwateren” die moeten voortkomen uit de „muuren en verwulven” welke „door een zoo groote massa van water geperscht” worden. Over de bestemming van het ronde gebouw is echter verschil tusschen REIMER en DR. GRONEMAN; de eerste zegt zeer bepaald dat het als bedehuis dienst deed, de tweede wijst er een geheel andere bestemming voor aan 2); daar REIMER's bezoek plaats had tijdens de bewoning en nog wel door den stichter zelven van deze lusthoven, zou naar mijne meening moeten worden aangenomen dat het cirkelvormige gebouw oorspronkelijk tot bedehuis heeft gediend.

Het is dus uit de beschrijving van REIMER wel duidelijk dat er nog een lusthof, o.a. voorzien van een zeer hoogen toren moet bestaan hebben; ik moet echter nog nader de aandacht vestigen op de bronwel, waarvan REIMER melding maakt „aan den voet van den hoogen Chineeschen

1) T.a.p. bladz 429 en 430.

2) id. „ 430. { De beide omgangen zouden den hofdansers tot oefenplaats dienen; op de bovenverdieping zou gedanst worden, terwijl de *gamelan* beneden opgesteld was.

Tooren; om welks wille men verzeekerd, dat de tegenswoordige Sulthaan enz'', ... „derzelve water dringd met veel geweld van beneden opwaarts uyt den grond; welke aldaar steenagtig is''; DR. GRONEMAN maakt wel melding van de waterleiding (96), die uit de *kali Tjodé* (zie bladz 431) en van de waterleiding (101) die uit de *kali Winangá* komt 1), maar spreekt niet van die bron; toch moet aan REIMER's mededeeling geloof worden geslagen; indien die bron thans ook niet meer mocht bestaan en de tegenwoordige vijvers hun water uit andere leidingen of riviertjes van elders ontvangen, in den tijd van Djokdja's eersten Sultan is stellig een ten noorden van *Taman Sari* gelegen wel de bron voor al het water in de lusthoven geweest.

Al schreef ook HARTINGH in 1761 van HAMANGKOE BOE-
„WONO I „Hy is een groot liefhebber van bouwen, het ma-
„ken van fonteynen, grotwerken en waterleydingen die hy,
„schoon voltooid en niet naar zyn smaak vindende, terstond
„weder laat omverwerpen, waaraan ook al eenig geld ver-
„morst'' 2); uit het feit dat REIMER de *Poeloe Gédong* nog
in wezen vond één jaar vóór het verscheiden van den
Sultan, die toen reeds ziekelijk en „door zorg en verdriet
afgemat'' was, mag wel worden afgeleid, dat die Chineesche
toren wel ten gevolge van minder soliede constructie of
door den tand des tijds zal zijn ineengestort, maar niet
op last van zijn stichter zal zijn omvergeworpen.

den Haag, Mei 1902.

1) In den plattegrond, behoorende hij DR. GRONEMAN's beschrijving, zijn de stroompijltjes bij den noordelijken kaamuur verkeerd geteekend; het water vloeit daar niet uit den vijver, zooals de richting der pijltjes zou doen vermoeden, maar stroomt daar in den vijver.

2) Zie C. POENSEN in zijn studie „MANGKUBUMI'' in de Bijdragen t.d. T. L. en V. Kunde v. Nederl. Indië; 6de Volgreesks, 8de deel, bladz. 231.

NOTA

omtrent het stroomgebied der Boelian
Djeba en Djangga

VAN

O. L. HELFRICH.*Assistent-Resident van Djambi.*

De aantekeningen, die omtrent dat stroomgebied hieronder volgen, zijn ontleend aan de ter zake verzamelde gegevens door den toenmaligen Controleur H. Th. WEEHUIZEN en den Civielen Gezaghebber te Moeara-Tambesi, den Kapitein van den Generalen Staf C. H. VAN RIETSCHOTEN.

Alhoewel die aantekeningen nog hoogst onvolledig zijn, wordt toch, zij 't ook vluchtig, kennis gemaakt met eene tot dusverre onbekende streek.

De Boelian, Djeba en Djangga, rechterzijtakken, de eerste van de Batang Hari, de beide anderen van de Tambesi (Tamesi) ontspringen op de heuvelruggen, die de waterscheiding vormen tusschen het stroomgebied der Batang Hari en dat van de Aier Lalang (Residentie Palembang).

De Boelian, de voornaamste rivier, is van af de doesoen Soengei-Petaj ook in den drogen tijd voor djaloers (kleine sampans) bevaarbaar; bovenstrooms van die doesoen liggen daarin zoovele boomen dat de vaart stroomopwaarts slechts tot het natte jaargetijde wordt beperkt.

De Boelian wordt door tal van zijrivieren gevoed, waar-

van tot de voornaamste behooren de rechterzijtakken S. Kilangan, S. Bangso, S. Kerangan en de linkerzijtakken S. Boeloeh, S. Landaq en S. Djemantik.

De Djangga is het grootste gedeelte van het jaar voor djaloers bevaarbaar tot de doesoens Tandjong-Tampang en Tandjong-Dirambaj.

De Djeba is alleen in het natte jaargetijde, doch niet ver van hare monding voor djaloers te bevaren.

De voetpaden zijn behoudens enkele gedeelten alleszins bruikbaar: de rivierovergangen laten echter veel te wenschen over.

In de paden van Soengaj-Petaj-Djemantik-Laman Tjengal-Moewaro Selina komen moerassige gedeelten voor, die bij hooge waterstanden zeer moeielijk te passeeren zullen zijn; op sommige dezer punten worden in het natte jaargetijde prauwen gebezigd.

In het pad Ampeloe-Soengaj-Petaj komen dergelijke gedeelten alleen voor in de nabijheid van de Tambesi. Bij het eventueele aanleggen eener steeds bruikbare verbinding zoude de weg op deze gedeelten moeten worden opgehoogd.

Hiervan behoeft geen sprake te zijn tusschen Soengaj-Petaj en Moewaro-Selina en in het gedeelte ten Westen van deze plaats. Volgens ingewonnen berichten toeh loopt dat weggedeelte nimmer onder water. In de eerstbedoelde strook zullen echter veel moeilijkheden moeten worden overwonnen, eensdeels door de steile hellingen daarin aangetroffen, ter andere door het groot aantal boomen dat opgeruimd zal moeten worden en de talrijke overgangen, die zullen moeten worden gemaakt.

De bosschen zijn rijk aan goede houtsoorten, het stroomgebied van de Boelian munt vooral uit door zijn rijkdom aan het hoogst deugdzame Boelian-hout (ijzer-hout) en leveren aan boschproducten inz: rottan, getah en was.

In hoeverre de berichten juist zijn dat in die streken petroleum wordt aangetroffen zal de tijd moeten leeren.

De navolgende doesoens worden aangetroffen:

Moeara-Soengaj-Djimanggoes ;	}	In het stroomgebied van de Djeba.
Moeara-Selina ;		
Doesoen-Baroe ;		
Oeloe-Sigam ;		
Soengaj-Djandjan ;		
Pelapoesan.	}	In het stroomgebied van de Boelian.
Soengaj-Kelampajan.		
Bringit ;		
Pangkalan-Loeboeq-Napal ;		
Karang-Nau ;		
Loeboeq-Bagindo-Dawas ;		
Goentoeng ;		
Djoengoet-Petaj ;		
Tandjong-Paoeh ;		
Djemantih ;		
Bawah-Kemang ;		
Iboel ;		
Rambaj-Ketjil ;		
Rambaj Besar ;		
Doesoen Toewo ;		
Syalang-Basoeng ;		
Boewah-Bindjaj ;	}	In het stroomgebied van de Djangga
Djangga-Baroe ;		
Laman-Peladjaw ;		
Pelapoen-Tilaboen ;		
Loeboeq-Tembedaq ;		
Laman-Tjengal ;		
Tandjong-Tampang ;		
Tandjong-Dirambaj ;		

Het stroomgebied van Djeba en Boelian is een apanage van Pangeran Praboe Negaro, dat van de Djangga werd tijdens het bestuur van wijlen den Soeltan Achmad Nasaroedin door den toenmaligen Pangeran Ratoe, later Sultan Mahildin aan den Djenang Manoe te Matagoewal (Tembesi) in apanage afgestaan.

De grenzen worden gewoonlijk gevormd door de onderscheidene rivieren met hare zijrivieren.

In elk gebied hebben ook de doesoens bepaalde grenzen, welke echter zeer willekeurig worden getrokken; zoo w. o. m. tusschen Moewaro-Selina en Petapoesan en tusschen deze doesoen en Soengaj-Kelampajan de grenzen van het tot die doesoen behoorend bosch aangewezen, welke niet door terreinafscheidingen worden gevormd.

De hoofden der doesoens voeren den titel van Depati-Rio of Rio-Mangkoe, de andere hoofden dien van Mangkoe of Doebalang-Batin. Hooger in rang is de titel Toemeng-goeng en de hoogste die van Pasirah, welke respectievelijk gevoerd wordt door het hoofd van de oeloe Boelian en de hoofden van de Djemantih en Kerang-rivieren, van het Djeba en Djanggagebied.

De waardigheid is erfelijk in het geslacht.

De bevolking bestaat bijna uitsluitend uit Koeboe's, de z. g. Koeboe djinaq de beschaafde Koeboe's in tegenstelling van de Koeboe's Kesit de geheel onbeschaafde Koeboe's, die in het stroomgebied niet meer worden aangetroffen.

Omtrent hare sterkte zijn nog geene gegevens verzameld en die is moeilijk te ramen. Afgaande op het gering aantal woningen in de doesoen—zelden meer dan zeven—zou men daarvan geen hoog denkbeeld krijgen, maar daarbij mag niet uit het oog worden verloren, dat somtijds 3 of 4 gezinnen in een huis verblijf houden. Wanneer 's avonds de mannelijke bewoners zich verzamelden, werden van 10 — 20 mannen, gehuwde en ongehuwde, gezien; neemt men dan nog in aanmerking dat velen op de ladangs vertoefden, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat het zielental niet zoo gering is als men bij oppervlakkige beschouwing zou vermoeden.

Wel viel het op dat het aantal kinderen niet groot is. Huisgezinnen met vier kinderen schijnen tot de zeldzaamheden te behooren.

De Koeboe staat bekend om zijn volgzamen en gewilligen aard en wordt daardoor dan ook het slachtoffer van de vexatiën en den exploitatiegeest van den apanagehouder.

Hij heet den Mohammedaanschen godsdienst te belijden.

De huwelijken worden nog vaak volgens de eigen instelling gesloten.

Geldt het een huwelijk van eene maagd, dan wordt het in persoon door Pasirah of Toemenggoeng gesloten; bij een huwelijk van weduwe of gescheiden vrouw bepaalt men zich slechts tot eene bloote kennisgeving aan genoemde hoofden.

De echtgenoot wordt, indien hij afkomstig is van een andere doesoen, ingezetene van de doesoen, waar de vrouw verblijf houdt.

De jonggehuwden nemen hun intrek in de woning der ouders van de vrouw en betrekken in den regel eerst dan een eigen woning, wanneer zij kinderen krijgen.

De huwelijken gaan steeds met feesten gepaard, waarbij hanengevechten een groote rol spelen. Dagen van te voren wordt in de geheele Koeboestreek van de op handen zijnde gebeurtenis kennis gegeven en tegen den vastgestelden tijd komen de feestvierenden van heinde en ver, om zich met hanenkloppen en dobbelen te vermaken.

Dergelijke feestelijkheden houden soms geruimen tijd aan; zoo werd den civielen Gezaghebber medegedeeld, dat thans reeds sedert twee maanden een huwelijksfeest gevierd wordt in de doesoen Lajang aan de Kandang zijrivier van de Lalang.—

Het zijn vooral deze gemakelijkheden, die oorzaak zijn van het drossen van dwangarbeiders en contractkoelies om hun geluk in het spel te beproeven of van de aanwezigheid van tal van personen gebruik te maken om te rooven. Een der laatst opgevatte dwangarbeiders verzekerde dan ook, dat het was: „Senang sekali di tanah darat, banjak rame-rame”.

Voor het aanrechten van het feestmaal worden gewoonlijk alleen kippen, zelden geiten geslacht.

Bij ontbinding van het huwelijk, die alleen van den man kan uitgaan, volgen de kinderen de moeder, zoolang zij hare zorgen nog niet kunnen ontbereren; daarna wordt het aan hen overgelaten, wie zij wenschen te volgen.

De hoofdmiddelen van het bestaan zijn landbouw en het inzamelen van boschproducten.

De rijstbouw heeft uitsluitend plaats op droge velden (oemo) en schijnt niet zoo uitgebreid te zijn, dat de oogst voldoende is voor de behoefte van de bevolking; steeds wordt dan ook rijst ingevoerd.

Van den aanplant van tweede gewassen, uitgenomen van dien van oebie, die in het groot wordt verbouwd, wordt slechts voor de behoefte werk gemaakt. In en nabij de doesoen worden zeer vele klapperboomen aangetroffen; ze hebben echter veel te lijden van eene rupsoort in elke doesoen werden onder de jonge boomen verscheidene met geheel kaal gevreten bladeren gezien.

De vruchtenteelt bepaalt zich in hoofdzaak tot den aanplant van pisang, djamboe en doerian en op uitgebreide schaal van ananas.

Van de arencultuur wordt voldoende werk gemaakt.

Bamboe wordt in voldoende getale aangeplant.

Bamboeboschen worden overal gevonden; onder die bamboe worden soorten gevonden, die veel overeenkomst hebben met de „bamboe betoeng”.

De veestapel bestaat uit enkele geiten; de talrijke tijgers moeten het houden van groot hoornvee onmogelijk maken. Aan kippenfokkerij wordt veel gedaan; de kippen zijn van eene bijzonder groote soort.

De vischvangst wordt druk uitgeoefend. Men bezigt daartoe de gewone netten en fuiken, terwijl ook gebruik wordt gemaakt van lansen en van een met weerhaken voorzien ijzeren drietand. De visch wordt gedroogd en alsdan geconserveerd; in dien toestand verspreidt hij een hoogst

onaangenamen geur; voor het gebruik wordt hij geroosterd.

Aan de jacht op herten, kidjangs en vogels, die mid-
dels strikken geschiedt, wordt veel gedaan. De vogels
tracht men in de strikken te lokken door het nabootsen
van hun geluid, dat voortgebracht wordt door middel van
een op bijzondere wijze ingericht fluitje.

Van de jacht op olifanten wordt weinig werk gemaakt.
Zij worden gevangen door middel van licht overdekte kuilen
waarin of waarop aas wordt gelegd.

Scheepsbouw bepaalt zich tot het vervaardigen van kleine
vaartuigen (djaloers).

De boschproducten, die ingezameld worden zijn hoofd-
zakelijk rottan, getah en was; in dien tak van nijverheid
wordt een voldoende middel van bestaan gevonden.

De ingezamelde producten moeten aan den apanagehou-
der tegen vaste prijzen worden geleverd, voor zoover het
gebied van Pangeran Praboe Negaro betreft door tusschen-
komst van den Saudagar-Pangeran.

Volgens aan den Civielen Gezaghebber gedane mededee-
ling zouden die prijzen in het gebied van genoemden
groote zijn:

voor een picol getah merah	} 40 \$
voor 1 picol getah sandiq	
voor 1 bos (100 stuks) rottan;	0.80 \$
voor 1 picol was,	40.— \$

De Controleur Weehuizen geeft daarvoor op:

70 \$ per picol getah merah;

50 \$ per picol getah soendiq;

40 \$ per picol was;

1 \$ per 5 bossen (elk a 100 stuks) rottan-sego.

De bevolking in de Boelian is verder verplicht de door
haar benoodigde artikelen van den Saudagar-Pangeran te
betrekken, hetzij door ruil, hetzij door koop; bijv. 1 gan-
tang zout voor 1 bos rottan (ruil) à \$—. 20 (koop); $3\frac{1}{2}$ gan-
tang zout voor 1 katti getah (ruil) à \$—. 70 (koop)

De bewoners van het Djebagebied zouden van die ver-

plichting onslagen zijn, en zij kunnen de artikelen, die zij voor onderhoud en kleeding behoeven, koopen waar zij verkiezen.

In het Djanggagebied bedragen de vastgestelde prijzen:

voor 1 picol getah merah	60 \$
voor 1 picol getah soendiq	50 \$
voor 1 geloeng (100 stuks) rottan poetih	1 \$
voor 1 geloeng (100 stuks) rottan sego,	2 \$
voor 1 picol was	40 \$

Ook in dit gebied is de bevolking verplicht zich hare levensbehoeften aan te schaffen bij den pasirah of bij kooplieden, die daartoe door den djenang worden gemachtigd middels ruil tegen kleine hoeveelheden rottan en getah.

De omvang van dezen ruilhandel moet echter beperkt blijven tot 5 katis getah en 3—5 geloengs rottan; was mag daarvoor niet worden gebezigd.

Van de op bovenbedoelde wijze verzamelde producten wordt aan den apanage-houder een uitvoerrecht betaald van: 4 \$ per picol geta onverschillig de soort; 6 \$ per 100 geloengs rottan poetih en 3 \$ per 100 geloengs rottan-sego-ajer.

Tegen het opkooopen van boschproducten in grootere hoeveelheden dan hierboven vermeld is eene zware boete bedreigd.

De z. g. „barang larangan” als gading, tjoending, geligolandaq, mastiko moeten zonder of tegen eene kleine vergoeding aan den apanagehouder worden afgestaan.

Van de sewa (hasil oetan) geheven van door vreemdelingen ingezamelde boschproducten, bedragende voor:

getah soendiq 4 \$ de picol;
 getah merah 6 \$ de picol;
 rottan-sego 4 \$ de picol;
 was 6 \$ de picol;
 ontvangt de betrokken Toemenggoeng of pasirah 1 \$ op de 6 \$ sewa.

De sewa wordt in het apanagegebied van Pangeran

Praboe Negaro door den Panghoeloe-dagang gëind, aan wien verder het behartigen van de handelsbelangen der vreemdeelingen is opgedragen.

Grondhuur (sewah-tanah) schijnt niet te worden geheven.

De rechtspraak berust bij overtredingen waarop geene hoogere boete gesteld is dan 20 realen (4 \$), bij de doesoenhoofden, tegen hunne beslissingen kan men in hooger beroep komen bij den betrokken Toemengoeng of Pasirah, die echter bij het opleggen van de straf ook gehouden is aan het maximum van 20 realen.

De boeten komen ten voordeele van den rechter, ze worden gewoonlijk in rijst of klappers voldaan.

Overtredingen van meer ernstigen aard worden door den apanagehouder gestraft.

De bangoen bedraagt 120 realen (24 \$); daarvan komt de helft ten voordeele van de familiebetrekkingen van den verslagene; de andere helft ten voordeele van den apanagehouder, die daarvan een zeker aandeel uitkeert aan de betrokken hoofden.

Het afleggen van een eed geschiedt onder het aanroepen van de geesten der voorouders en het wijzen op hemel en aarde, waarmede de beëdigde te kennen wil geven, dat de hemel op de aarde moge vallen en hem (beëdigde) verpletteren, bijaldien zijne woorden onwaarheid blijken te bevatten.

Hoofdgeld (djagah, bedragende 5 soekoe (0.25 \$) per jaar en per huisgezin) wordt wat het gebied van Pangeran Praboe Negaro betreft, alleen geheven in de Boelian, doch zou het de laatste drie jaren niet meer zijn opgebracht.

Tijdens de werkzaamheden aan de ladangs bezocht de djenang de verschillende doesoens en deelde de „Serah” uit, welke nu eens uit een stuk katoen, eene kleine hoeveelheid zout en tabak, dan weder uit een blijong of parang bestond.

De djagah werd meestentijds in natura voldaan; alhoewel

voor het bedrag ad 5 soekoes slechts 1 katti getah verschuldigd was, brachten de meeste huisgezinnen de dubbele hoeveelheid op.

De bevolking zou nu echter op eerste aanvraag verplicht zijn aan Pangeran Praboe Negaro de noodige klappers, rijst, suikerriet etc. te leveren.

Ook in het Djangga-gebied werd vroeger jaarlijks dja-djah geheven en wel van elk huisgezin 1 geloeng rottan poetih en 1 kati getah in ruil waarvoor Serah ter waarde van \$ —.25 werd ontvangen.

Persoonlijke diensten worden bijna uitsluitend ten behoeve van de hoofden gepresteerd; elk hoofd heeft jaarlijks recht op vier dagen arbeid van ieder zijner onderhoorigen.

De doesoens die, zooals boven werd aangeteekend, ter nauwernood dien naam verdienen, zijn gelegen op kleine terreinverheffingen in de nabijheid van waterloopen. Het binnenplein, waaromheen de huizen gebouwd zijn, bestaat uit fijn wit zand, waardoor de doesoens een net voorkomen hebben; dit zand vormt de bovenste laag van den bodem. De huizen zijn groot en ruim gebouwd, over het algemeen vrij zindelijk en op enkele uitzonderingen na goed onderhouden. Zij rusten meestal op ijzerhouten stijlen; de omwanding bestaat uit boomschors, hier en daar uit gevlochten bamboe, de dakbedekking uit bladeren, die in den vorm van atappen worden verwerkt.

De doesoen Laman-Pladjaw maakt daarop eene uitzondering; de woningen zien er opvallend armoedig uit; omwanding en dakbedekking bestaan slechts uit bladeren van klapper- en andere boomen.

De kleeding bestaat voor de mannen in kain, badjoe en hoofddoek, voor de vrouwen in kain en badjoe-koeroeng.

De door de Koeboes gevoerde wapens zijn dezelfde als die bij de Djambiërs aangetroffen n. l. lanssen, krissen, parangs, enz:

Met het oog op het veelvuldig voorkomen van wilde dieren is de bevolking bij al hare tochten gewapend.

Voorlaadgeweren zijn er in vrij groot aantal, naar het schijnt moet echter de aanschaffing van kruit en lood vrij bezwaarlijk zijn

DJAMBI, den 18den Augustus 1902.

**MEDEDELINGEN OMTRENT, EN OPMERKINGEN
NAAR AANLEIDING VAN HET „PĚK OEWA-
LOEH” OF HET DOODENFEEST DER
MĚRGA SIMBIRING.**

DOOR

M. J O U S T R A.

Zending van het Nederlandsch Zendinggenootschap.

Ieder die iets meer dan oppervlakkig kennis heeft genomen van de litteratuur, die voor en na over de Bataks is verschenen, zal o. a. zeer zeker dezen indruk gekregen hebben, dat de *stamverdeeling* een zeer op den voorgrond tredend kenmerk is, en deze, met de daarmee samenhangende opvattingen, gekend moet worden, zal men eenigszins dit volk in zijne gewoonten en gebruiken verstaan. Zoo hebben dan ook zij, die meer in 't bijzonder over de *Karo-Bataks* handelden, niet nagelaten te vermelden, dat deze zichzelfe in *vijf* hoofdstammen (*mĚrga*) verdeelen, welker namen ik hier ten overvloede laat volgen: 1o *Tarigan*; 2o *Karokaro*; 3o *Ginting*; 4o *PĚrangin angin*; 5o *Simbiring* (*SĚmbiring*).

Deze laatste *mĚrga* heeft velerlei, wat haar van de andere onderscheidt.

Over het eigenaardig type, dat men verspreid onder al de Batakstammen, numeriek het meest onder den *Simbiring* stam aantreft, heb ik reeds enkele opmerkingen gemaakt o. a. in eene lezing die ik in April 1902 op uitnoodiging van de afdeeling Medan van den Indischen Bond hield 1).

Ook in gebruiken wijken de lieden van dezen stam op

1) In extenso opgenomen [helaas met nog al storende drukfouten] in de *Deli-Courant* van die maand, Nos. 82—88.

belangrijke punten af van den gewonen Batakschen norm: een der gewichtigste betreft wel het huwelijk. Straks kom ik daarop nader terug.

Eene andere afwijking van belang is: de behandeling der dooden en wel wat betreft het laatste bedrijf. Is het *normaal* besluit *verbranding* (welke dikwijls jaren na 't overlijden plaats heeft), bij de „Anak Simbiring” is het het *laten afdrijven van een gedeelte der beenderen* in de Laoe Bijang, naam van de rivier, die 't midden der Karo-hoogvlakte doorsnijdt, en onder den naam van Wampoe-rivier (eig. Bampoe) zich beneden Tandjoeng Poera in de straat van Malakka stort.

't Is over die plechtigheid dat ik een en ander wensch mede te deelen. En dan is mijne bedoeling daarmede niet zoozeer over die zaak licht te ontsteken, als wel daarover licht te ontvangen. Mijne mededeelingen en gissingen willen niet meer zijn dan eene aanwijzing van de richting, waarin naar mijne meening gezocht moet worden, om over den Simbiring-stam, dit „raadsel” onder de Bataks, licht te doen opgaan. Ik zelf ben daartoe niet in staat, noch bevoegd, omdat ik nauwelijks iets weet van de volken, bij wie men, meen ik, de oplossing moet zoeken. Om maar terstond den naam te noemen: ik bedoel de *Dravidische volkstammen*. Ik spreek hiermee allerminst eene ongehoorde of ook maar nieuwe onderstelling uit. Zelfs is het aannemen, niet alleen van *invloed*, maar zelfs van *vermenging* niet eens eene onderstelling. Men leze bijv. wat Dr. SNOUCK HURGRONJE in zijn werk: de Atjehers” over de samenstelling van dat volk zegt 1).

Het aanwezig zijn van wat men gewoonlijk „klingsche” elementen noemt, onder de Bataks is buiten twijfel, en zij zelve zijn er zich volkomen van bewust. 2). 't Ontbreken

1) Deel I pag. 20.

2) Leerzaam voor de verbreiding der „Klinganeezen” is ook het opstel van Dr. PH. S. VAN RONKEL over Tamil-elementen in 't Maleisch. Tijdschr. Bat. Gen. XLV afl. 2. Vele der daargenoemde Tamilwoorden komen ook in 't Karo-Bataksch voor en staan vaak in vorm *dichter* bij het Tam. woord, dan 't Maleische: bijv. kantji kañci, djodoe (çodu).

van historische gegevens maakt echter, dat men zich van de toedracht der zaak geen tot in bijzonderheden nauwkeurige voorstelling kan vormen. Doch straks daarover meer.

Hier volgen eerst eenige mededeelingen omtrent het „doodenfeest” gelijk dit in Sept. 1902 plaats had in de *oeroeng* (landschap) Soekapiring, aangevuld met wat ik vroeger, zoowel als nu ter plaatse ter nadere toelichting hoorde.

1. De naam der geheele plechtigheid, die eenige dagen in beslag neemt, is *pék* (poek) *oewaloeh*. De uitdrukking als zoodanig wist niemand mij te verklaren. Ze te beschouwen als eene verbastering van *paka oewaloeh* = de 8ste maand, lijkt me niet voldoende gemotiveerd. Er vóór pleit wel eenigszins dat ze steeds ongeveer in denzelfden tijd van 't jaar plaats heeft, en ook met den stand der maan verband houdt, daar de eigenlijke feestdag (mata) op Toela (volle maan), naar onze wijze van de dagen te tellen, op den dag volgende op volle maan, moet vallen. Dit maal dus op 19 September.

Is dit *oewaloek* inderdaad het telwoord, dan kan de naam ook verband houden met de gewoonte, dat na afluop van 't feest verschillende werkzaamheden acht dagen moeten stilstaan (*rëboe*, ongeveer = Polyn. *taboe*).

2. De plechtigheid is er speciaal eene van den Simbiringstam 1). Toch mag deze niet het initiatief nemen. De Radja's van Soekapiring, (d. i. de *mërگا* karo-karo) geven het bevel daartoe. De viering wordt in verband gebracht met den rijstoogst. Ten minste op mijne vraag naar de

1) Ook in de oeroengs *Téran* en *Téloe* koeroe wordt nu en dan het *Pék Oewaloeh* gevierd, omdat ook daar aanzienlijk nederzettingen van den Simbiringstam zijn. De viering geschiedt op dezelfde wijze. Alleen vernam ik 1e. dat op den laatsten feestdag niemand [de vorsten uitgezonderd] een zonne- of regenscherm mag gebruiken. 2e. dat het *pijoe-pijoe* [zie beneden] daar verboden is. De Simbiring si *Këmbarën* viëren het feest *niet* mee.

beteekenis kreeg ik steeds hetzelfde antwoord: „Maka 'mboewak page" = opdat de rijst overvloedig zij.

Daarom neemt dan ook, al wordt het feest als zoodanig alleen door de Simbiring gevierd, ieder er deel aan. Ja, zelfs 't landschap si VII koeta, dat ten O. aan Soekapiring grenst, is er zijdelings bij betrokken. Men spreekt daar dan van „ngangin-ngangin". Verschillende rëboe-bepalingen gelden dan ook voor die oeroeng. 't Feest heeft zelfs voor deze lieden nog een staartje in den vorm van zekere plechtigheid, welke plaats heeft in de buurt van het dorp Ka-boeng. Men noemt deze „ërtelboeh" en ze bestaat in een formeel gevecht tusschen twee partijen, die elkaar met steenen, spietsen enz. werpen, waarbij steeds tal van gewonden, zelden dooden vallen. De lansen zijn van bamboe, bëski (een glagahsoort) en dergelijke; ijzer is streng uitgesloten. Eene nederlaag van de noordelijke (stroomopwaartsche) partij, voerspelt een goeden oogst.

Een hiermee verwant gebruik vindt men in si VI koeta en in zuidelijke helft van si VII koeta (Baroes Djahe). Daar zijn het twee partijen, die elkaar trachten weg te duwen. Ook daar is eene nederlaag der bovenstroomsche partij een gunstig voorteeken. Men noemt het daar moero lango 1).

3. Gevraagd naar den oorsprong van het pëk oewaloeh, deed men mij 't volgende verhaal.

Zeker man van den Simbiring stam kocht een grooten buffel. Hij naaide nu lange strooken wit lijnwaad aan elkander waarmee hij het dier omwond, dat hij daarna met witte aarde 2) bestreek. Hij ging er nu mee naar Atjeh, om

1) Moero (van boero) is verjagen, verdrijven. Van lango kent men de beteekenis niet. 't Mal. woord *langau* beteekent groote blauwe vlieg.

Een Dairisch woord *langön* beteekent: rotte kiezen hebben. 't Mal. woord geeft hier althans een verstaanbaren zin.

2) Volgens een andere lezing met rijstmeel, *tjimpa*. In overeenstemming hiermee is, dat tijdens de 8 dagen rëboe meelstampen (*nimpa*) de eenige bezigheid is, die verricht mag worden. Ook worden al die dagen groote massa's van daarvan gebakken koeken, eveneens *tjimpa* geheeten, verorberd.

het aan den vorst te verkoopen. Deze vond echter dat hij de eer, zoo'n zeldzaam dier te bezitten niet waardig was. [Ma akoe päng inganna: letterl. ik durf zijne plaats niet zijn] en beval den man aan, zijn buffel te koop aan te bieden aan den Radja Roem. Deze kocht inderdaad het beest. Na eenige maanden echter begon de kalklaag af te schilferen en kwam het bedrog aan den dag. De Radja Roem beklaagde zich bij den vorst van Atjeh, die daarop den bedrieger liet vervolgen. Deze wist te ontkomen op den berg si Naboen, en vestigde zich later onder de Karo's. Men liet hem nu verder ongemoeid, doch deed de Batakvorsten een eed zweren, dat tot straf voor 't bedrog de beenderen van hem en zijne nakomelingen tot in alle eeuwigheid niet in Batakschen grond mochten rusten, doch door de Laoe Bijang moesten worden meegevoerd. 1).

We behoeven verder bij deze naïve verklaring niet stil te staan. In dezen vorm althans zal niemand het meegedeelde in ernst als geschiedenis opvatten, en 't is wel zeker dat eene volksgewoonte, die zóó diep ingeworteld is, niet maar 't uitvloeisel is van een vorstelijk gebod. Er bestaat hier wel geen twijfel, of het verhaal is jonger dan de cultus, en uitgevonden om hiervoor eenigszins eene verklaring te hebben.

40. Op mijne dikwijls herhaalde vraag, waarom de deelneming in dit feest door de overige mërğa's zoo algemeen was, werd telkens verzekerd, dat men bij nalatigheid in deze bedreigd werd met den toorn der *begoe bërhal*. Zonderlinge combinatie! *Begoe*, een echt Bataksch begrip, eigenlijk *schim*, geestverschijning, ziel van een gestorvene beteekenende, gekoppeld aan *bërhal*, afgod, een woord dat ons weer

1) Zie een variant bij Von Brenner: Kannibalen Sumatra's pag. 199 e. v. waarin tevens de naam Laoe Bijang verklaard wordt. Overigens zij men zeer voorzichtig met Von Brenners mededeelingen. De verdienste van zijn boek is, dat het op vele punten de aandacht vestigt. Bij de inkleeding zijner mededeelingen heeft echter dikwijls de fantasie aangevuld, wat onvoldoende kennis der taal open had moeten laten.

naar Eng. Indië wijst. Merkwaardig, omdat deze samenvoeging alléén met betrekking tot de Simbiring gebezigd wordt.

5o. Hoezeer dit feest ingrijpt in het maatschappelijk leven blijkt ook wel daaruit, dat al die dagen alle rechtsspraak stil staat, geen tiga (markten) gehouden worden [dit geldt alleen de beide laatste dagen], alle vijandelijkheden worden geschorst ja zelfs de „moesoeh bérngi” zich ongestraft vertoonen kan 1). In de dorpen is alles bedrijvigheid. Van 's morgens vroeg tot diep in den nacht zijn de vrouwen bezig met rijststampen, om voor de komende rëboe-dagen voldoende voorraad te hebben.

Brandhout wordt in groote hoeveelheden op de para (vliering) opgestapeld. De mannen zijn alle in de weer met het vervaardigen van nieuw vaatwerk, rijstlepels etc. van bamboe, daar eene vernieuwing daarvan, althans eene gedeeltelijke, verplichtend gesteld is. 2)

6e. De gang van 't feest is als volgt:

Nadat de goeroe zijn kalender (tjoetjoek-tjoetjoek) heeft geraadpleegd en heeft meegedeeld over hoeveel nachten het Toela zal zijn, gaan de pande (timmerlieden) 6 dagen vóór dien dag naar het bosch, waar de boomen geveld worden, die tot „doodenschepen” (përahoe) zullen worden verwerkt. Dit heet *értabah* = boomen vellen. In vier dagen moet nu de prauw, met alles wat er bij behoort (nl. allerlei versieringen) gereed zijn. Men doet dit óf in 't bosch zelf óf dicht bij 't water. De uitdrukking, er voor gebezigd, is in beide gevallen dezelfde: *i laoe* = aan 't water (de rivier). Is de pande niet op tijd klaar, dan ontvangt hij geen loon, kan zelfs worden beboet.

1) Hieruit laat zich de verontwaardiging verklaren, die geheel Soekapiring bezielde, toen ditmaal Soemboel, een dorp in XII koeta, met alle geweld een oorlog wou beginnen met Adji Djahe, en daarom het doorgaan van 't feest een oogenblik in gevaar bracht.

2) Daar de versch gekapte bamboe direct werd bewerkt, en dus de kans om door den houtworm (boerboer) aangetast te worden groot is, werden de knopen ingewreven met bladeren van de *si lawén* (*Marsdenia tinetoria*).

De nu volgende dag is wel de drukste en rumoerigste van 't heele feest. Het geheel der daarop plaats hebbende handelingen vat men samen in 't woord „*ërtoekam*” en dat zooveel als „opzoeken”, „een bezoek afleggen” moet beteekenen 1).

Dit *ërtoekam* heeft op de volgende wijze plaats. Al die dorpen, die deelnemen aan 't feest (dat zijn die, waar eene nederzetting van Anak-Simbiring een eigen *wijk* heeft en dus voor Soekapiring de kampoengs *Sibërāja*, waar zelfs drie wijken zijn, *Koeboe*, *Sampoen*, *Adji Bochara* en *Adji Djahé* 2) laten de prauw (prauwen) op het vlakke veld even buiten het dorp brengen en daar op eene kleine aarden verhooging *pëngëlebatën* of *loboek*) 3) neerzetten, waar de verschillende familieleden om strijd de door poppetjes voorgestelde dooden beweenen. De optocht naar die plaats geschiedt onder *gëndang* spel en een oorverdoovend schieten. De van alle kanten toegestroomde toeschouwers, die op eenigen afstand gewacht hebben, komen nu nader, en wachten tot ieder groepje zijn beurt krijgt om plechtig „ingehaald” te worden wat onder hevig geweervuur van weerskanten, geschiedt. Is een voldoende hoeveelheid kruit

1). Naast den vorm *ërtoekam*, die gelijk zoovele Bat. Ww. vormen met praefix *ër* een *algemeene* beteekenis hebben (men zie ook 't boven genoemde *ërtabah*, waarnaast *nabahi* voorkomt) hoorde ik ook *noekami* bezigen met vermelding van het voorwerp [de prauw] die „*betoekamd*” werd en ook de uitdrukking *man toekamën* om te „*betoekammen*”, die „*betoekamd*” moet worden.

De bedoeling van het *ërtoekam* is dat de gevers van 't feest zullen weten, wie en hoeveel ongeveer hunne gasten zijn, om er met het eten op te rekenen. Bij andere plechtigheden wordt ongeveer dezelfde zaak met andere woorden aangeduid: bij de lijkverbranding (*pilasi*) spreekt men van *noeroen-noeroen*, bij het bergen der beenderen in een beenderenhuisje (*gëritën*) van *i tëmoewekën* van *tëmoewe* = gast, *logé*.

2) In andere kampoengs verspreid wonende Simbiring moeten, willen ze meedoen de beenderen hunner dooden naar één dier dorpen brengen; de ondermèrga waartoe ze behooren bepaalt naar welk.

3) Zoo'n verhooging is heilige grond. Ook al heeft men daar zijn rijstvelden, dan blijft toch deze grafheuvel braak liggen.

verschoten, dan gaat men gezamenlijk eten, waarbij ieder blij mag zijn, ook maar één hapje te krijgen. Zoowel dit eten als het inhalen (ngalo-ngalo) kan als het niet met verschuldigten eerbied geschiedt, aanleiding geven tot ontstemming, die later tot vijandelijkheden kan leiden.

Is dit afgeloopen, dan gaan bezoekers óf naar huis, óf gaan eens wat rondkijken, óf wel ze begeven zich naar een ander dorp om daar hetzelfde te herhalen 1).

't Is dan ook een voortdurend heen en weer getrek van honderden menschen, een zeldzaam levendig schouwspel, dat mij, die een tijd lang van een heuvel alles aanzag, aan legeroefeningen deed denken, ja zelfs aan oorlog, daar toch het te veld staande gewas niet wordt ontzien. Groote uitgestrektheden met mais beplant waren in een oogwenk vernield. Dit mag dan straffeloos geschieden.

Omstreeks vier uur is de geschiedenis afgeloopen. De „doodenschepen” worden nu naar het dorp gebracht, waar ze den nacht blijven. Die nacht wordt grootendeels met weeklagen en dansen doorgebracht. Ieder huis van de in de plechtigheid betrokkenen wordt dan bezocht.

Hier is het eene geschikte gelegenheid even te vermelden dat bij het in optocht dragen der doodenschepen een bepaalde volgorde in acht genomen moet worden. Leeft daarin nog eene flauwe herinnering voort van de volgorde, waarin deze immigranten zich onder de Bataks vestigden? Want wel merkwaardig is, dat de ondermërğa Mëljalā, die verreweg de aanzienlijkste is, pas op de derde plaats kwam. Die volgorde is: Tjolija, Pandija, Mëljalā, Sëpari, Pëlawi. Enkele ondermërğa's zijn hierbij niet vertegenwoordigd. Van de Simbiring si Këmbarën (zie boven, de noot) spreekt dit van zelf. Welke plaats de paar overige: Bërahmana, Tekang en Moeham, eventueel in die rangorde zouden innemen, wist men mij niet te zeggen.

1) Eene deputatie van Boekit bijv. bezocht achtereenvolgens Adji Boehara, Adji Djahé en Sibëraja.

Deze hebben blijkbaar geen of weinig vertegenwoordigers in Soekapiring.

Nog eene andere bijzonderheid vinde hier eene plaats. Onder de gevers van het feest kan men twee klassen onderscheiden. Zij, die onder de dooden, welke ze gedenken, er hebben, van wie reeds nakomelingen in het tweede of derde geslacht bestaan, duidt men aan met *si nēkih* (een mij onverstaanbaar woord), terwijl de anderen gewoon *si ngombak* = zij die (de beenderen) doen afdrijven heeten. De eersten moeten flink over de brug komen, zij geven nl. een rund, een toemba kruut en drie (volgens anderen zes) dollar. Voor de *si ngombak* is een rund per prauw voldoende, en daar er soms 4, ja 8 deelhebbers in eene prauw zijn, komt dat niet zoo erg op de beurs aan. Zoo'n rund wordt op den dag van het ertoekam geslacht, en 't is de verdeeling hiervan, die zooals ik reeds opmerkte, tot misnoegen kan aanleiding geven. Zoo'n rund moet nl. verdeeld worden behalve onder bepaalde familieleden (*anak bēroe, sēnina, kalimboeboe* etc.) ook nog onder tal van functionarissen als: die de prauw maakt, die het eten kookt, die de pot (met doodsbeenderen) draagt enz. enz. en ieder moet een bepaald deel hebben, bijv. van den kop, van de schoft, van de haas. Waar soms zoo de verdeeling loopt over twee, drie honderd personen krijgt ieder natuurlijk maar een klein stukje. Men noemt zoo'n stukje *goele karing-karingēn*, wat eene zinspeling is op de kleinheid: het is nl. niet eens zoo zwaar, dat het touwtje waaraan men het draagt strak naar beneden hangt.

De zesde of laatste feestdag, de *mata kērdja*, is nu aangebroken. Het laten afdrijven der prauwen moet nu plaats hebben; van te voren moeten ze echter alle (ook die van de andere dorpen), nadat ze in optocht door het dorp zijn gedragen, op de vlakte bij *Sibēraja* samenkomen, daar dit dorp de moederkampoenng (*pērbapān*) is. De booten van dit dorp moeten ook eerst weer hare plaatsen op de verschillende *pēngēlebatēn* ingenomen hebben, vóór die van de andere mogen gebracht worden. Alles gebeurt onder

voortdurend gëndang spel. Geschoten mag er dien dag niet worden.

— Een enkel woord over de prauwen. Er waren er ditmaal, meen ik, 14. Met kleine afwijkingen zijn de hoofdvormen dezelfde. Ze zijn *massief*, $1\frac{1}{2}$ à 2 M. lang, en evenals de poppetjes van kēmbiri-hout gesneden. Voor- en achtersteven steken ver vooruit en loopen naar beneden uit in een soms tamelijk losse, slanke krulversiering. De prauw is rood en zwart beschilderd met de gewone Bataksche versieringsmotieven; de poppetjes zijn geel gekleurd met eucuma en zijn omhangen met versierselen, dragen een hoofddoek etc. zoodat men onderscheid kan zien tussehen die welke mannen, vrouwen of kinderen voorstellen. De versierselen worden later weggenomen.

De prauw draagt verder drie slanke, hooge masten, die aan den voet met niet onaardige modellen van Bataksche huizen versierd zijn, boven echter een luchtiger tooi dragen, o. a. fuikvormige mandjes (daarom toewar² geheeten) omzoomd met witte kippeveeren.

De naam der matten is *anggir-anggir*.

Op voor- en achtersteven vindt men een vrij groote menschenfiguur. De voorste is met een pen draaibaar in een bamboekoker. Deze figuur draagt een geweer (nl. een tromplader, pēngoeras). Ik zag er, die zeer juist het Bataksche type weergaven, andere waren nabootsingen van Bengaleezen, Klingen, ja één was een niet onverdienstelijk nagebootst Europeesch soldaat, met helmhoed!

Een der prauwen droeg ook twee kleine chineesche wajangpoppen.

Op het „achterdek” is een witte kip vastgebonden en zijn verder nog wat eetwaren gedeponeerd. De koedin (pot) waarin de doodsbeenderen, wordt pas bij 't laten afdrijven op de prauw geplaatst.

Het geheel wordt gedragen op een raamwerk van palmbladstelen dat ook bij het drijven als *rakil* = vlot dient.

't Is op dezen dag van het „ngombak” dat anders het

pijoe-pijoe plaats vindt. Ditmaal was er evenwel den avond te voren in de kampoeng bekend gemaakt, dat het niet mocht plaats hebben. Wel trachtten nog enkele opgeschoten bengels het spelletje aan den gang te brengen, maar een der hoofden trad energiek tusschen beide en joeg de bende van het terrein.

Dit pijoe-pijoe is eigenlijk eene roofpartij op groote schaal, en vooral de toeschouwers uit de doesoen, de *anak djaha* moeten het dan ontgelden. Deze vormen daarom ook meest talrijke groepen, om zoo eenigszins veilig te zijn.

Nog de voorlaatste maal, toen 't feest gevierd werd (in 1895) werden velen hardhandig van alles beroofd; men ontzag zich zelfs niet vrouwen de oorsierselen uit de ooren te rukken!

't Was ditmaal voor 't eerst dat deze „pret" verboden werd en 'tis niet onmogelijk dat dit met het oog op de aanwezigheid van ons drieën zendelingen geschiedde.

In den namiddag, zoo tegen 4 à 5 uur worden de vrouwen opgenomen en regelrecht naar de Laoe Bijang gebracht. Van de duizende toeschouwers gaan maar betrekkelijk weinigen mee, de meesten misschien omdat men nog vóór den donker wenscht thuis te zijn, niet weinigen zeker ook omdat dit tooneel niet erg verheffend is. Eerstens toch is 'teen herrie van belang en men loopt in 't gedrang gevaar dat men belast wordt met het dragen van een kookpot met doodsbeenderen 1). Ten tweede geschiedt het te water laten der vaartnigen door mannen en vrouwen tegelijk, die daarbij al heel weinig decorum aan den dag leggen, iets waar anders speciaal de Bataks op letten. Ze vinden echter dat bij de Anak Simbiring alles er op door kan. Immers dat deze onder elkander mogen trouwen, bewijst volgens hen dat ze er eigenlijk geen begrip van fatsoen op na

---

1) Van daar de waarschuwing tegen iemand, die erg opdringt:
Ola ko 'ndêhër bagi si ngêmbah koedin Sibêraja. d. i. kom niet te dicht bij, als zij die de pot van Sibêraja dragen.

houden. Wat zou het dan hinderen als familieleden van verschillende kunne elkaar bij deze gelegenheid eens naakt zien!

De prauwen worden niet dadelijk losgelaten; eerst beweegt men ze elf maal stroom af- en -opwaarts. Eerst dan laat men ze schieten. Er nu worden ze terstond een mikpunt voor allen, die aan den oever staan. Met stokken en steenen werpt men er naar, en de meeste verongelukken dan ook al heel spoedig. De kip, de klappers etc. heeft men meestal van te voren verwijderd. De lieden vinden dat ze die net zoo goed kunnen gebruiken als de begoe, die er toch misschien de essence al van genoten hebben.

't Feest is hiermee afgelopen, behalve dat 's avonds overal een groote smulpartij gehouden wordt, waarvoor menige karbouw het leven moet laten.

Er volgen nu nog eenige dagen van stilstand van alle zaken en werkzaamheden, voor de Simbiring zooals ik reeds zeide eene maand, voor de anderen 8 dagen. Alleen de tuinen behoeven slechts 4 dagen met rust gelaten te worden. Mochten er eventuëel in dien tijd zonthalers etc. van beneden komen, dan wordt wat ze meebrengen onverbiddelijk in beslag genomen.

Waar moeten we nu eene verklaring zoeken voor dit in allerlei opzichten van andere Bataksche kerdja's afwijkende feest, onder welke afwijkingen ook deze wel van belang is, dat er behalve bij de vaststelling van den dag, heelemaal geen goeroe bij te pas komt? Moeten we, waar allerlei betreffende de Simbiring ons naar voor-Indië wijst, ook daar terecht voor ophelderingen omtrent deze handeling? Von Brenner schijnt daarop even te zinspelen (zie pag. 238. noot 4), doch spreekt daar van „Todten- und Lichterfahrten (Seelenfahrten) auf dem *Ganges*. Doch daar zijn we niet in 't gebied der Dravidische volken. Bestaat ook bij deze iets dergelijks? of is deze gewoonte misschien als eene flauwe herinnering dat ze „van over zee" zich onder de Bataks gevestigd hebben, en ze daarom hunne dooden aan de rivier toevertrouwen, die ze vanzelf naar

zee zal voeren? Vragen genoeg, die ik ook maar niet wagen zal te *trachten* te beantwoorden.

Mij zij evenwel vergund nog een en ander op te merken naar aanleiding van den naam dezer mërğa en hare submërğa's. In tegenstelling met de namen der andere stammen, die alle onverklaarbaar zijn 1) heeft Simbiring eene duidelijke beteekenis. Het beteekent: *de zwarten*, is dus gegeven naar de *huidskleur*, en kan daarom op volken van *verschillende* afkomst worden toegepast, als maar aan de voorwaarde van eene donkere kleur voldaan is. Dit zou dan eenigszins het onderling mogen huwen kunnen verklaren, wat anders in 't oog van iederen Batak een *gruwel*, *de grootst mogelijke verdorvenheid* is. De verklaring bij Von Brenner (pag 200 reg. 21. v.o.) gesteld al, dat een Batak ze hem heeft gegeven, houdt geen stuk. Van afkeer merkt men niets; die is in strijd met het feit dat dergelijke huwelijken niet minder talrijk zijn dan alle andere. Vooral in Soekapiring zijn huwelijken van Karo-Karo en Simbiring om zoo te zeggen aan de orde van den dag.

Om nu op den naam terug te komen. Zijn de namen van volken en stammen meestal *oude* namen en daarom of *niet* of slechts voor den taalkenner verstaanbaar, dan mag men als regel aannemen, dat omgekeerd een verstaanbare naam van betrekkelijk jongen datum is 2).

1) Pérangin-angin moet hier ook uitgezonderd worden. Al is 't woord niet als zoodanig te vertalen, men herkent er toch het nog heden gangbare woord angin in. Hoewel de Pérangin-angin hunne afkomst van Ambarita op Toba poeloe (eilanden-Toba, zoo noemen de Karo's het schiereiland Samosir in het Toba meer) afleiden, is 't merkwaardig dat ze enkele dingen met de Simbiring gemeen hebben. Ook bij hen is een huwelijk tusschen een paar der ondermërğa's geoorloofd! Eigenaardig is verder, dat hun eigenlijk gebied aan dat door de Simbiring bewoond, grenst. Wijst dit niet op eenigszins nauwere verwantschap met *dien* stam dan met de overige?

2) Treffend wordt dit ook bewezen door de plaatsnamen van de dorpen op de hoogvlakte, en die in de doesoen (volkplantingen in de beneden laaden). De eerste zijn bijna alle onverstaanbaar, en bevatten oude woorden, als Kabon, Soeka, welker beteekenis men slechts kan

Vindt men nu onder de sub-mërga's der overige stammen er verscheidene die een duidelijken zin hebben, of indien dit al niet, dan toch een woordtype vertoonen, dat echt Bataksch is, te meer zou men dit bij den Simbiring stam verwachten, doch daar zijn *het alle onverstaanbare*, ja ook naar den vorm een *vreemd type* vertoonende woorden 1). Zijn nu die vreemde woorden reminiscentie's aan hun vreemde afkomst, gelijk ik dit boven ook van de in acht te nemen volgorde onderstelde?

Ik geef ze hier nog eenmaal: Pandija, Tjolija, Mëljalala, Dëpari, Pëlawi, Bërahmana, Tekang en Moeham.

Het allereerst viel mijne aandacht op Mëljalala (soms ook Malejalala) en mij trof de overeenkomst in naam met een der Dravidische talen (Tamulic languages), waarvan Max Müller in zijne „Science of Language een lijstje geeft (uitgave 1890. Vol I. Appendix No. IV, pag 452). Ik bedoel het Malayalam.

Het tweede woord, dat mijne aandacht trok, was Pëlawi: Als onwillekeurig dacht ik daarbij aan Pahlavi. Dit is echter, gelijk bekend, een ander woord voor het Parsi, of liever de naam van het eigenaardig schrift, waarmee soms het Parsi geschreven wordt. Nu is het Parsi een Iranische (dus Arische) taal, en het schrift van Semitischen oorsprong. We komen zodoende wel wat ver van huis, al zullen sommigen, die onder de Simbiring een *semitisch* type willen opmerken, daardoor in hunne meening

---

raden terwijl de aardrijkskundige namen der benedenlanden *lijnae alle doorzichtig* zijn.

1) Simbiring si këmbarën nitgezonderd. Doch deze stam heeft misschien met de andere niets uit te staan. Eerstens leiden ze hun afkomst af van Lalahé (Tob.) aan het Tobameer, waarom ze zich ook si noe laki noemen. Ten tweede is voor hen eten van honden niet pantang, ten derde doen ze niet mee aan 't pëk oewaloeh. Këmbarën is afgeleid van këmbar, dat „een eenheid vormen”, „dicht nabij komen” beteekend (eene omzetting waarschijnlijk van *rembak*). Uit dit woord leidt de *Batak* af, dat hij de andere Simbiring stammen *zeer na staat*. Daarom ook zijn *huwelijken met die stammen verboden!*

worden versterkt. Er is nog eene omstandigheid, die hiervoor zou *kunnen* pleiten, d. w. z. niet voor hun semitischen oorsprong, maar dat Pēlawi inderdaad van Pahlawi komt. In het boven reeds genoemd opstel van Dr. van Ronkel komt de volgende zinsnede voor (pag 98.):

„Het alfabet, waarmede het Tamil geschreven wordt, vormt een der problemen der Ind. schriftkunde. De meeste letters stammen of van de schriftsoort, welke in de westelijke spelonken (western caves) aangetroffen is, maar verscheidene teekens zijn ontleend aan het bijna verdwenen Vattelutu, een alfabet uit inscriptie's uit de 7 de eeuw bekend, en in Malabar tot het einde der 17de eeuw in gebruik. Men vermoedt dat dit schrift moet afgeleid zijn van het oorspronkelijke alfabet van Indië, en zelfs dat het een zelfstandige tak van het semitische schrift, door Phoeniciërs in Zuid-Indië ingevoerd zoude zijn! Burnell traceerde den oorsprong door het *Pahlawi* tot een semitische bron.”

Ofschoon niet onmogelijk, acht ik echter bij zooveel onzekerheid de gevolgtrekking te gewaagd. Mijn aandacht eenmaal gevallen zijnde op de lijst bij Max Muller, zou ik Pēlawi eerder voor identiek houden met *Brahvi*.

Ja, ik meen zelfs Tjolija in die lijst terug te vinden, 't zij in Tuluva, 't zij in Toduva. *Phonetische* bezwaren zijn daartegen niet. De afwisseling van oe (met zijn halfklinker) met i (gevolgd door j) komt nog in 't Bataksch veel voor en onder invloed van de volgende *i* is palataliseering van de *t* niet ongewoon. Afwisseling van *d* en *l* is insgelijks een gewoon verschijnsel.

De overige woorden blijven wel onverklaard, maar ze dragen een uitheemsch type. Bērahmana herinnert aan het Tamil woord dat in 't Mal. als bēramāni voorkomt. Dit is echter in 't Bataksch vertegenwoordigd door bērah-mēni, naam van een bijzonder soort collier.

Ten slotte nog deze opmerking:

Dat de Bataks, gelijk zoovele volken van den Indischen

Archipel onder Hindoe-*invloed* hebben gestaan, is wel boven allen twijfel verheven. De taal is daar om het te bewijzen. Of er een duurzame vestiging is geweest, mag wat de binnenlanden aangaat, wel betwijfeld worden. Mij is dan ook niet bekend, dat in 't eigenlijk *Karo-gebied* bijv. ook maar de geringste sporen van Hindoebouwkunst zijn gevonden. Die invloed kan dan zijn geweest een invloed van tijdelijke *overheerschers*, die daarom echter vreemdelingen zijn gebleven. Anders staat het dan met de Tamil-talen sprekende volken. Deze hebben zich onder de Bataks *gevestigd*, eerst waarschijnlijk in eene verhouding van *afhankelijkheid*, zeg zelfs *slavernij*. Er zijn zelfs nu nog omstandigheden die daarop wijzen. Doch dan hebben ze langzamerhand hunne positie verbeterd, misschien wel door Atjehsche hulp. Althans onder de Radja si ėmpat (of mĕropat), viervorsten, die door de Atjehers zonden zijn aangesteld 1) komt ook voor de Sibajak van Ari Sinĕmbah; deze behoort tot den Simbiringstam en wel tot de aanzienlijkste sub-mĕrga, die van Mĕlijala.

Ligt er aan 't verhaal van Bĕroe Ginting Pase een historisch feit ten grondslag, dan is deze heerschappij met macht van wapenen veroverd op een vroeger door de *Ginting* beheerscht gebied, en wel met de hulp van Gajo'sche strijdkrachten. Merkwaardig dat in dit verhaal ook het eilandje *Bĕrhala*, halfweg Deli—Asahan, eene rol speelt!

Op 't punt der stamverdeeling blijft zeer zeker nog veel na te sporen. Of er niet veel onverklaard zal blijven?

Ik zou mij gelukkig rekenen, als mijne bovengemaakte opmerkingen aanleiding waren tot een verder onderzoek door der zake kundigen, ook al zouden dan mijne gissingen ongegrond blijken.

BOELOEH AWER, Oct. 1902.

---

1) In Toba, Timoer en Raja vindt men precies hetzelfde en schrijft dit ook aan de Atjehers toe, wier invloed trouwens vroeger tot bezuiden het Tobameer reikte.

**NOG IETS OVER VERMOMDE TAAL
IN HET NUFOORSCH ¹⁾
EN
OVER NUFOORSCH E RAADSELS.**

DOOR

F. J. F. VAN HASSELT.

Zending der Utrechtsche Zendingvereeniging.

Deelde ik in mijn vorig opstel (deel XLV, bl. 276) iets mee over de gewoonte der Papua's om namen van personen of landstreken, vermomd te noemen (sasor), ditmaal wensch ik te spreken over 't gebruik dat den naam sarbeer of sarbejer draagt. Dit is meer een geheimtaal, gebruikt om een oningewijde in 't duister te laten omtrent bedoelingen, waarover men met wel-ingewijden zich wil bezig houden, of ook om een ander in geheim-taal te waarschuwen omtrent de bedoelingen van derden. Van dit laatste eerst een voorbeeld:

Een „raak” (sneltocht) heeft zijn doel, 't een of andere dorp, bereikt. 's Nachts zal men de nietsvermoedenden, met wie men zich nu nog vriendschappelijk onderhoudt, overvallen. Doch onder de raakmakers is er een die bevriend is met een of meer der aanstaande slachtoffers. Hij wil hen waarschuwen, doch doet dit niet met ronde woorden, maar zegt b. v.: „Vriend, ik geloof, dat 't van nacht zal onweeren en regenen, ik denk, dat 't erg waaïen zal en dat er hooge branding zal staan”—of „Vriend, ik denk, dat er regen zal komen en de rivier zal overvloeien.” 't Eerste gezegde duidt dan tegelijk aan

---

(1) De heer De Klercq, oud-resident maakt, waar in zijne geschriften

dat de „raak” van de zeezijde den aanval zal doen, de tweede uitdrukking verraadt eene aanranding van de landzijde.

Dit op bedekte wijze waarschuwen voor de „raak” noemt de Nufoor: „sarbeer raak”.

Zal men op „raak” gaan, dan duidt men ook op bedekte wijze aan, wien men tot doelwit nemen zal.

Is de „raak” makende partij zwaar beleedigd en eischt de beleediging eene zware wraak, dan zal men b.v. spreken van een „rumun püper (wit varken) te zullen doodden.” Dit klinkt dan alsof men een blanke op 't oog heeft, maar dit is niet het geval. Een wit varken is hier eene zeldzaamheid, die door de inboorlingen soms buitensporig hoog betaald wordt. De uitdrukking „rumun püper” beduidt dan, dat de beleedigde niet zal tevreden zijn met den eerste den beste, eenen slaaf b.v., neen 't zal een vrije, een hooge zijn, die als offer moet vallen.

van Nufoor melding is, gebruik van de spelling Numfor en veroordeelt die van Nufoor.

Naar alle waarschijnlijkheid heeft hij dit Numfor van Biakkers of Soëkkers die meer nog dan de Nufooren zelf 't met de m te kwaad hebben.

In 't Windissisch is eiland, *nu* (*nusa*), welk *nu* we waarschijnlijk wel in Nufoor terug vinden, dat dan vuureiland zou beteekenen.

De Rooners, die in sommige vormen het oude Nufoorsch zuiverder bewaard hebben, spreken van *sa foer* (*sa poeloe*), de Nufuren *samfoer*. Zoo is de soms gehoorde invoeging van *m* in Nufoor ook van lateren datum en de oorspronkelijke schrijfwijze van Nufoor m. i. de meer juiste.

Ook spreekt men van Mefoor. Dit *Me* is waarschijnlijk de eerste lettergreep van *meos* (eiland in 't tegenwoordig Nufoorsch). Prof. Kern (Over de verhouding van het Mafoorsch tot de Maleisch-Polynesische talen door H. Kern. 1885) leidt ook *meos* van *noesa* af, dan zouden *me* foor en *nu* foor, beide recht van bestaan en gelijke beteekenis hebben; méér echter wordt Nufoor gehoord.

Ook zegt men Mafoor, doch alweer Nufoor is 't meest algemeen. En dit Me- of Mafoor geldt dan ook alleen van 't eiland van dien naam. De bevolking, daarvandaan naar elders uitgezwermd, noemt zich Nufoorsi. Redenen, waarom ik de oude spelling Nufoor blijf gebruiken.

En heeft men één bepaald persoon op 't oog, dan zal dit beduid worden met de woorden: „Ja nai rumun òseer”, (ik heb één varken), of „ja seerf rumun befaan jedi,” (ik zoek mijn gemest varken).

Een blanke wordt bedektelijk aangeduid met 't yleiende „faas karong” (een zak rijst), 't Derde van de vergelijking is: „een kleed van buiten en de inhoud wit.”

Heeft men 't oog op een blanke of zwetst men er een te vermoorden dan heet het: „Ja kakar karduja” 1) (ik snijd een zak open).

Noodigt men een ander uit tot deelneming aan de uitvoering van zijne plannen, dan vraagt men „w'aakaan”? (eet je mee?).

Ook in den handel ziet de Papua zich soms genoodzaakt zich van bedekte taal te bedienen en wel voornamelijk, wanneer hij kruit, geweren of jenever hebben wil, artikelen, welker invoer en verkoop door de regeering wordt bemoeilijkt en verboden. Maar ze worden wel binnenge-smokkeld. Bij den handel om deze artikelen zal men dan met den handelaar (van wien dan ook geldt: „A bon entendeur demi mot suffit”) gemoedelijk een praatje houden over kajan (zand), marja (boog) en waar (water). Of zelfs is 't den handelaar al genoeg den Papoeschen klant de oogen naar boven te zien slaan om te weten, dat kruit begeerd wordt.

Deze wijze van zich bedekt uit te drukken draagt den naam van sarbeer.

Sarbeer noemt de Nufoor echter ook het opgeven van raadsels.

Dit spel mag de Nufoor volgens zijn adat doen, wanneer het hem in den zin komt. Anders is dit met 't vertellen van fabels (waarover later).

---

1) „Kardu” beteekent: wij bewaren. 't Maleische karong wordt aldus in een goed Nufoorsch woord van bijna gelijken klank omgezet.

Heeft iemand een raadsel op 't hart, dat hij wil opgeven, dan leidt hij het in met: „Sjari bekamkam.” 1)

Dan volgt het raadsel.

De hoorders raden er nu op los. Ze denken niet eerst na, maar luk of raak zegt men maar wat in de gedachten komt.

Is 't antwoord mis, dan zegt degene, die het raadsel heeft opgegeven: „Diwarai” Dit „diwarai” wordt alleen gebruikt bij 't raadsels opgeven. 't Gewone „neen” is: „roba.”

Geven de radenden het zoeken op, den zegt de opgever: „Nu, wat geeft je me, als ik 't zeg.”

Men belooft den man allerlei moois: „Een schip, een huis, goud, zilver, kleeven, paarden enz.” Is er iets bij, dat hem aanstaat, dan zegt hij 't antwoord. Natuurlijk blijven die hoogdravende beloften onvervuld, maar toch doet deze gewoonte denken aan wat we in Richteren XIV lezen van Simson, die dertig fijne lijnwaadskleeren en dertig wisselkleederen als prijs bepaalde, indien de bruiloftsgasten zijn raadsel niet konden raden.

De meeste raadsels zijn tamelijk eenvoudig en komen overeen met het: „'k Zie, 'k zie, wat jij niet ziet,” dat we als kinderen speelden. B. v. eene prauw roeit langs de kust en een der opvarenden ziet een katala, dan zal hij al licht zeggen: „Tjari bekamkam, oendaim, piüper ro faandu” (bladeren, wit er tusschen).

Andere weer zijn van dit gehalte: „Wit van buiten, rood er binnenin”, of „Groen van buiten, rood van binnen.” Antw. een ei, een papaja.

Doch er zijn ook, die meer denken vorderen, b. v.: De deur gaat dicht, als we slapen. Antw. 't oog, Vr. We bezitten hem allen. Antw. de maan. Vr. 't Is in afdeelingen

1) Dit sjari zal wel 't Mal. tjari zijn, hoewel zoeken in het Nuf. „seerf” is. Hoe echter bekamkam ('t Nuf. woord voor smeden) in dit verband moet verklaard worden, weet ik niet. Zou me iemand hierover inlichting kunnen geven?

verdeeld. Antw. abier (aardvrucht). Vr.: Die twee wisselen om. Antw. zon en maan. Vr. Hij slaapt met den kop naar beneden. Antw. de vleermuis. Vr. Hij is de bezitter van dit land. Antw. de aardbeving. Vr. Matrozen roeien in een sloep. Antw. een doorgesneden papaja.

Meer onze soort raadsels naderende zijn de volgende:

Eén insert 1), door drie slaven gedragen. Antw. drie steenen, waarop een pot te koken staat.

Wanneer hij staat, dan zijn we Heeren, als hij ligt, dan zijn we Slaven. Antw. de mast. Wanneer deze opgezet wordt, zeilt de prauw en de opvarenden kunnen een praatje maken en tabak rooken, doch gaat het zeil neer, dan moeten ze weer roeien.

Een christenmeisje op Mansinam gaf het volgende op: „Het kind slaat de moeder en de moeder roept: „Menschen komt, menschen komt.” Antw. de kerkklok, de klepel is het kind).

Op woordspeling berust de volgende:

„De paradijsvogel vliegt onder de aarde. Antw. de vlam onder de aarden pot. (Paradijsvogel heet in 't Nuf. Maan besaak of maanbefoor (vlamvogel). Soortgelijk is ook: De paradijsvogel er onder, de kraai er boven. Antw. de vlam, waarboven een zwarte pot.

Van zedekundige strekking is de volgende:

Ik echt heer, ik word slaaf. Wij zouden zeggen: Als ik flink den heer uithang, word ik slaaf. Antw.: iemand, die niets doet, wordt arm.

Andere raadsels weer doelen op de onder de Nufooren bekende fabelen, of een, als bekend ondersteld, feit.

Dat er van de voorouders overgeleverde raadsels bestaan, heb ik niet kunnen ontdekken.

't Raadsels opgeven valt zeer in den smaak bij de Papoea's, 't kort aangenaam de prauwtochten en de lange avonden. Ook valt een onder den vorm van een raadsel

1) insert, vrije vrouw.

gegeven vermaning in goede aarde. Dit ondervond ik o.a. met een oud man, die mij bij mijn komst hier kwam groeten, echter er bij voegende, dat hij sinds zijn jongensjaren nooit in de kerk was geweest en hij gaf mij tevens de verzekering, dat ik hem ook niet in de kerk zou zien.

Verder pratende, verzocht hij me o.a. wat tabak. 'k Gaf hem dit, er bij voegende: Zoek dit raadsel: Ze willen wel de bijgerechten, maar 't hoofdvoedsel nemen ze niet. Na heel wat verkeerde antwoorden gegeven te hebben, vroeg hij me, wat ik bedoelde. 'k Zei: „Vraag eerst je vrienden maar en als niemand het weet, zal ik 't je over drie dagen zeggen.”

Na drie dagen zeg ik hem verschijnen. Hij riep me reeds uit de verte toe: „Niemand weet je raadsel op te lossen.”

Toen zei ik hem: „Geneesmiddelen, tabak en pinang wilt je van den pandita ontvangen, maar 't Evangelie, dat 't voornaamste is, wat ik breng, dat willen jelui niet.”

De man keek me eens aan en zei toe: „Bij toewan kom ik in de kerk.” En dikwijls zie ik mijn ouden vriend verschijnen.

Zelf ben ik meermalen 't voorwerp hunner raadsels, b.v. wanneer ik in mijn witte pak tusschen de Papua's inzit, hoor ik: „De katala is door kraaien omgeven.” En zien ze me in 't zwart, dan hoor ik: „De katala is kraai geworden” of iets dergelijks. Vermakelijk vonden ze 't dan met een tegenraadsel beantwoord te worden. Ook uitnoodigingen om te komen raadselen zijn niet zeldzaam.

Men ziet uit de opgegeven raadsels, dat men geen rechtstreeksche vragen doet, z.a. wij, met wie? en wat? Maar men zegt iets en de hoorder raadt de bedoeling, die soms wel eens wat erg gezocht is.

KWAWI, (DOREH-BAAI), Aug. 1902.

GEBRUIKEN BIJ DEN RIJSTBOUW EN RIJSTOOGST
OP
L O M B O K

DOOR

J. C. VAN EERDE.

In het denken der bewoners van Lombok is het rijstgewas beziel. Men beschouwt het als te zijn één met eene godheid en behandelt het met onderscheiding en eerbied, zooals men omgaat met een zeer aanzienlijk persoon.

Daar het niet aangaat al de rijsthalmen van een veld met bepaalde ceremoniën te bejegenen, zoo heeft de inlander, een deel voor het geheel nemende, een „pars pro toto”, in zijne behoefte, zich de met het rijstgewas vereenzelvigde godheid tastbaar en reëel voor oogen te stellen, enkele halmen genomen en die tot een voorwerp, en zichtbare woonplaats van de rijstziel, gedacht, waaraan hij zijne hulde kan brengen en die hij tot het afwerpen van voordeel voor zich zelve kan bewegen.

Die weinige halmen, deze eersten onder de vele gelijken, vormen de ninin pantun (Bali) de inan paré [Sassak]. 1)

Wanneer men de jonge rijstsprietten van het kweekbed op de voor dat doel in gereedheid gebrachte sawah overbrengt, begint de bewerker van de sawah de eerste sprietten

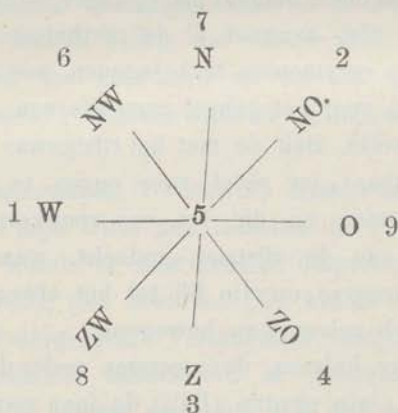
1) Kawi-Bal. Woordenboek van H. N. v. d. Tuuk i. v.

$\frac{\partial}{\partial}$ ninin paddi = een bosje padi, met duk of kubal (d. i. de vezel van den gëbang palm) onwonden en met bloemen versierd, 3 dagen vóór 't oogsten als afgod beofterand en in de schuur geplaatst.

$\frac{\partial}{\partial}$ moeder van dieren (in 't Sassaksch ina' ook van menschen)
inanlima = duim   pëngina = fokken.

in den grond te steken. Hij zelf, en niet een zijner helpers of helpsters plant de eerste 9 rijstoelen uit bij den inlaat van het irrigatiewater (B. tjakangan, S. penama² ai²), welke plek van het rijstveld door de Sassaks het hoofd-einde van de sawah, de „otak bangkët”, wordt genoemd. Zijn die 9 stoelen door den sawahbewerker geplant, dan planten de helpers en helpsters ook de andere padi uit.

Zagen wij, dat die 9 rijstplanten, die later de inan paré zullen vormen, op de voornaamste plek van het veld worden uitgezet, zij worden ook in vaste volgorde geplaatst, d. w. z. één stoel in het midden en de acht andere er om heen in de richting der verschillende windstreken. Elke stoel moet uit een bepaald aantal sprietten, varierende van 1 tot 9 bestaan, zooals in onderstaande figuur is aangegeven.

De som der sprietten van 3 in één lijn liggende stoelen is steeds 15, hetzij men die lijn horizontaal, vertikaal of diagonaal neemt; zij vormen dus „een magisch quadrat”.

Voor dit getal van 15 weet men geene verklaring, sommige Baliërs zeggen limolas (15) duidt op maolas = begunstigen, schenken, helpen. [van de goden].

Bij de Sassaks is het begrip der windstreken veelal verloren gegaan, zij planten 3 rijtjes van 3 stoelen, elke stoel van 3 sprietten, die nauwkeurig worden geteld, hetgeen

met de andere stoelen van den akker niet het geval is, deze bestaan vaak uit 4, 5 of 6 sprietten.

Deze 9 eerst geplante rijststoelen op den otak bangkët, veelal door takjes ompaggerd, noemen de Sassaks de „pomponnan” of pëngëmpon, en het uitplanten daarvan „ngëpon”.

Met het uitspreken van de formule: „aku sodo^s kedjarian pusët Nabi Adam”, vertrouwt hij deze rijst („geworden uit den navel van den profeet Adam”) aan den bodem toe. Nadat de sawah beplant is, wordt aan de „pëngëmpu” B. S. 1) die later bij den oogst tot inan paré zal worden, een offer gebracht, gewoonlijk bestaande uit rijst in velerlei vorm (tjau, tēpëng, enz.) welke offers echter verschillen in verband met de tijdrekening (de stand van den Naga volgens de Wariga).

1) Het woord ëmpu komt in vele inlandsehe talen voor; het beteekent: de eerste, de voornaamste, de primus inter pares. Jav. W.b. Gericke — Roorda i. v.

ᠠᠨᠢᠨᠠᠨ K. N. = de hooftknol van een Knolgewas, waar andere kleine om heen zitten.

empoening pandita = een hoofdpandita, om wien andere pandita's, als hun leermeester, zich scharen.

Kawi Bal. Wb. Dr. H. N. V. d. Tuuk, i. v.

ᠠᠨᠢᠨᠠᠨ = ina bij de vruchten van de tales, kunir; empune tangan-ta = Uw duim; djuru = eene baboe, dry nurse

Min. Mal. Wb. V.d. Toorn, i. v.

ᠠᠨᠢᠨᠠᠨ = ampoe tangan, de duim. ampoe koenji' = de uitwassen van de kunjit; zal wel moeten zijn: de hooftknol van de kunjit.

Mal. Holl. Wb. Pijnappel, i. v.

ᠠᠨᠢᠨᠠᠨ beteekenis als Min. Mal.

Men zie hierover ook Prof. Kern in Bijdragen T. L. en VK. 6e. reeks 6e. Dl. p. 101, waar als vertaling voor empu wordt opgegeven: baas, meester, heer. Bij vruchten en gewassen heeft dus empu dezelfde beteekenis als ina, en inan paré vertaalt men dus minder goed met „rijstmoeder”, maar beter met: de voornaamste padi, de hoofdrijst.

ibu negri, Mal. is niet landmoeder, maar *hoofd* plaats.

ibu tangan „ „ „ handmoeder, maar *voornaamste* vinger.

Ook strooien de Sassaks op de pëngëmpu of drie achtereenvolgende Vrijdagen wel gele rijst „adi'nëdjari buju^c (ook: bëbujū^c)” d. i. opdat de pëngëmpu-rijst worde tot buju^c S, bujut B, welke woord zoowel overgrootouders als achterkleinkinderen beteekent, en waarmede de ninin pantun bij den oogst wordt bedoeld. Vandaar dat de padischuur wel wordt aangeduid als „gëdong Kabujutan”, d. i. huis der voorvaderen (goden).

Al spoedig na den uitplant zwellen de padistengels op voor den bloei; deze periode noemt men die der zwangerschap (bëling B. bëtijān S.)

Men behandelt nu de pëngëmpu-stoelen als waren deze zwanger, met de verschijnselen als bij een zwangere vrouw waargenomen. Bij den inlaat van het irrigatiewater, waar de pëngëmpu geplant werd, zet men rijstpap [bubu^c of topat], of ook een paar eieren neer terwijl daun kësambi^c of daun brore^c op de hoeken van het rijstveld gelegd worden, om het gewas tegen slechte invloeden te bewaren.

Ook brandt men met tusschenpoozen van een paar dagen daoen lëgo^c [lëgundi] of ook zemelen, zoodra de bloem te voorschijn is gekomen. Dit is de „pëndëdëng”, of het middel om op te drogen [naus] evenals bij eene vrouw pas na de bevalling plaats heeft, wanneer zij zich bij het vuur nederlegt.

De offers aan het zwangere rijstgewas, bestaan ook veelal uit rudjak en zure vruchten, want „anak nidam djagë bobot Sëning ring soné asëm” B. (een mensch, waarbij de zwangerschap pas intrad, is belust op alles wat zuur is. 1)

De plaats gehad hebbende bevruchting van het rijstgewas door het toestroomende water wordt vergeleken met de paring van Batari Çri en haren gemaal (rabi) Ida Batara Vishnu, die met het water vereenzelvigd wordt. 2)

1) Dit zelfde gebruik bij de Badoei's, zie Dr. Jul. Jacobs en J. J. MEIJER, De Badoei's, bldz. 105.

2) Hoe de Baliers zich de godin van de rijst voorstellen, blijkt uit „Balische Godenbeelden door F. A. LIEFRINCK,” pag. 205 en 208 van den Feestbundel van Dr. P. J. VETH, Leiden 1894.

Sommige Sassaks besproeien de zwangere, „pomponnan” met water, waarin allerlei verkoelende medicamenten zijn gemengd, of ook met water, dat op een heilig graf (Kramat d.i. in vele gevallen een oud heidensehe godenverblijfplaats, door den Islam als Kramat geëxploiteerd), heeft gestaan, terwijl men daaraan offerde (ai² Këkuluh). Naar men zegt, adi² ně njërëk uli² berisi² paré, d.i. opdat het gewas spoedig met rijst gevuld zij. Men bezoekt tot dat doel veelal een „makam” te Sësela om vruchtbaarheid af te smeeken (nunas sësari) aan den Datu Sèlaparang, een afstammeling van de vroegere vorsten van genoemd rijk, die daar begraven zonde zijn. Elders gaat men naar een anderen „makam,” vergezeld van een dorpsouderling (kjai), die daar zijne gebeden (do'a) opzegt. Vooral roept men dan den Nabi Adam aan als beschermer van de aarde, doch Nabi Mohammad wordt veelal ook niet vergeten.

Wanneer met den oogst een aanvang zal worden gemaakt, begint de eigenaar van het veld zelf de ninin pantun B, inan-pare S. te snijden en maakt men van die 9 padistoelen 2 bossen rijst, elk van 108 stengels, waaraan de bladeren worden gelaten. Thans wordt deze rijst meer algemeen ninin pantun in stede van pëngëmpu geheeten 1). Een der bossen, het mannelijke, wordt met wit garen omwonden, zoodat geen nistekend blad meer zichtbaar is terwijl bij het vrouwelijke de bladeren eerst worden omgebogen en daarna met garen bevestigd, zoodat de omgebogen bladeren aan een haarwring (pusung) van eene vrouw doen denken; men noemt deze twee bossen

1) Deze ninin (inan) padé is dus iets anders als de inong padé der, Atjehers, doch komt veelmeer overeen met de indung paré der Sunda-neezen en de padi pëngantèn der Javanen. Zie Dr. SNOUCK HURGRONJE. De Atjehers Dl. I p. 286 en WILKEN, Animisme, p. 957 v. v. (Ind. Gids)

De Atjehsche inong-padé, een handvol van de op het kweekbed achtergebleven padi, die men op de sawah bij-een plant, kent men op Lombok ook; de Baliërs noemen ze Këkarèn pantun, het padi-over-schot omdat ze dienst doet om, waar noodig, en zolang het nog doortoe gebezigd kan worden, het rijstveld in te boeten.

niet zelden met bloemen gefooid: istri kakung (man en vrouw), het mannelijke dus ook een deel uitmakende van de ninin pantun, waaruit de onjuiste beteekenis van „rijstmoeder” ook weder blijkt. Sommigen binden om het vrouwelijke bos een halsband (kalung) van padistroot, om ze van het mannelijke bos, waarvan de bladeren worden afgeknipt, te onderkennen. De twee bossen padi worden aaneen gebonden en gedurende het oogsten van de andere rijst, dat middels een rijstmesje (anggapan B, rëngkapan S) geschiedt, aan een dadaptak, die bij den inlaat van het water (pëngalopan B.) in den grond is gestoken, opgehangen. Ook maakt men daar van bambu wel een kleine offertafel, waarop de ninin pantun wordt gelegd, tot dat de oogst naar huis wordt gebracht. Sommigen besprenkelen de twee bossen van de inan-paré met door gebeden gereinigd (geheiligd) water.

Niet zelden wordt eerst geofferd, alvorens de eigenaar van het veld de pëngëmpan zal gaan snijden. Is dat geschied, dan wordt het overige van den akker door alle aanwezigen, mannen en vrouwen, jongens en meisjes, geoogst. Veelal helpen familieleden of desagenooten aan dezen arbeid mede (saling tulungin of mësëriru), doch ook het oogsten tegen belooning is niet zeldzaam (mëdërëp), waarbij iedere oogster 1/11 (salassan) van het door hem of haar Sesnedene voor zich mag behouden.

Het spreekt van zelf, dat niet altijd juist 108 padistengels worden gevormd tot een bos padi van de ninin pantun. Vele Sassaks snijden maar een 40 of 50 tal, ongeveer „Sanahèn basong” (één hondenpoot). Zij noemen het snijden van deze eerste aren door den eigenaar nëñëmbi² membuka² paré (beginnen het rijstgewas te openen.)

Alvorens daartoe overtegaan uit de eigenaar veelal een of andere formule, waarvan de beteekenis dikwijls duister is, ook voor hen, die er gebruik van maken. B. v.

Bëntënnu (een boom) tiwu² sëdin ai² (schiet op aan den oever).

Tahu tĕlu djari sai² (drie menschen worden één) Rah tawar, rah tawar, rah tawar, (Bloed). Tesiradam adam lamut mandi mantran ku.

De beteekenis van den laatsten regel is niet duidelijk, doch heeft tot zin: O, smakeloos bloed (water), bevochtig de modderige aarde en reinig die.

Ofschoon bij den oogst niet bepaald een feest wordt gevierd, zoo worden toch allen, die daarbij werkzaam zijn onthaald (berowah sĕkĕdi², of berowah adulang S).

Wellicht is dit nog een overblijfel van de vroegere oogstfeesten, zooals die nog bij de van Hinduïsme en Islam vrijgebleven Bodha's voorkomen, en bij die menschen zoo goed als de eenige *algemeene* godsdienstige plechtigheden uitmaken.

Het oogsten moet voorzichtig en nauwkeurig geschieden, zoodat er geene korreltjes op den grond vallen „Mangdĕ sampunang Sungkan Ida Batari raris menangis antuk bĕlas ring rakĕ rain Ida Sanĕ Kabaktĕ Kasambi².”

D. i. „opdat de Godin niet verdrietig wordt en gaat weenen, omdat zij gescheiden wordt van hare zusters, die naar de rijstschuur gebracht worden.”

Te schreeuwen of te roepen is gedurende het oogsten niet goed, en de vrouwen en meisjes oogsten wat afgezonderd van de mannen opdat er niets onbehoorlijks gebeure, dat de ergernis van de godin zoude opwekken.

Ook vinden vele Sassaks het dan beter niet het woord „djim” te gebruiken, uit vrees, dat de booze geesten het gewas zouden beschadigen.

De gesneden aren legt men op de afge oogste sawah, doch nimmer op de sawahdijkjes (pundukan), anders zouden de muizen later in de rijstschuur het product op eten. Ook de draagstok (lĕmbah S.) legt men daar niet, want dan zoude later „blis” (de duivel) de padi eten.

Is des avonds een geheel vak nog niet afge oogst, dan maakt men van de bladeren der padistengels, die aan den kant van het overgeblevene gewas groeien, lussen (telowtil

S.) want, anders zouden de kwade geesten des nachts den oogst voorzetten.

Volgens een Brahmaan doet men dit „mangdé sampun Ida maméng améng kidjé kidjé, d. i. . . „opdat de Godin niet aan den kuier zal gaan.”

De bossen gesneden padi worden op den akker aan hoopen (tumpukan B. S.) gezet en na eenige dagen, als ze zoo noodig meerdere malen aan de zonnearmte zijn blootgesteld, naar de rijstschuur, die bij de woning staat, gebracht, gewoonlijk aan een pikoelan, doch ook veel middels draagpaarden (pondongan).

De inan paré wordt echter door eene vrouw op het hoofd huiswaarts gedragen (suhun B., bréson S.), en mag niet op het draagpaard geladen worden, want zou dan te veel schudden. Al de padi wordt dan op zij en op het schoon-geveegde erf voor de rijstschuur (sambi B., lumbung S.), gezet, met de ninin pantun boven op de andere bossen geplaatst. Men brengt nu de padi in de schuur, de ninin-pantun het laatst. Deze wordt op een verhoogd gedeelte neêrgelegd met drie kluitjes nasi, de „nasi among,” die men zich als „péngamong” of verzorgsters, bewaaksters van het bruidspaar voorstelt.

De Sassaks leggen de inan-paré ook wel op den bodem van de rijstschuur op een kussentje van padistroo met eenige kēmiri-nooten en een stukje ijzer (wadjé); het is, of legde men het bruidspaar ter ruste.

In andere streken rust het bruidspaar op een halven klapperdop (osak tangkél), waarin 9 kemirinooten en 9 kleine zwarte steentjes. Daar bovenop worden dan de andere bossen gestapeld. Alles is er op aangelegd, om de padi in de schuur tot vermenigvuldiging aantezetten, om meer daaruit te kunnen halen, dan men er in opbergde.

Is alle padi van een sawaheigenaar binnengehaald, dan wordt op een daarvoor geschikten dag (dēwasé), de zegen van den priester (pēdanda, B.) of van den geestelijke (kjai S.) daarover uitgesproken.

Daartoe worden bij de Baliërs eenige bossen uit de rijstschuur, veelal de ninin pantun zelf, voor den priester neêrgezet, die zijne veda's mompelt, offert, en deze ver-tegenwoordigers van alle padi met gewijd water (tojě tirtě) besprenkelt.

Deze plechtigheid, mbantěnin pantun B, njlamětang parě S, lett. de rijst beofferen, wijden, is noodig voor en aleer de rijst voor de consumptie mag worden aangewend. Volgens sommigen moeten er 7, volgens anderen 12 dagen verlopen, alvorens de rijst mag worden gestampt (něbuk B, nudja² S). De gebedsformules, die daarbij (d. i. bij bovenbedoelde plechtigheid) worden uitgesproken, dienen, o. a, „mangdě měkampul sarin pantun,” „opdat de ziel van al de rijst zich moge verzamelen.”

„Jen adě ilang padin manirě apangnjě padě mulih,” „moge mijn padi, die nog weg mocht zijn, ook binnen komen.”

Hierbij doelt men op de rijst, die toevallig op het veld mocht zijn achtergebleven of gevallen tijdens het transport.

Ook de Sassaks hebben dat begrip, dat de ziel van de achtergebleven rijst moet worden opgeroepen. Zij zeggen: sang ara urut atawě kěmadi²an lě² bangkět, ěndi² ně bau isi² ně pata², adi² ně uli² sarině, d. i. „als er misschien wat achtergebleven mocht zijn of over 't hoofd gezien op het veld, zoodat de oogsters het niet verkregen, moge de ziel daarvan huiswaarts keeren.”

De Baliërs halen alleen op de gunstige dagen, als de booze geesten niet rondwaren, rijst uit de schuur; de Sassaks doen dat liever niet op den pasardag „manis.” Het is niet goed bij donker en ook niet op den middag de rijstschuur te betreden; de vrouw, die rijst gaat halen, moet eerst haar rechtervoet op den ladder en later ook in de schuur zetten. Zij moet behoorlijk gekleed zijn met bedekte borsten of een baadje (lambung) aan. Zij mag dan geen sirih kauwen en doet goed, eerst den mond te spoelen, als maakte zij bij een voornaam persoon of een godheid hare

opwachting. Het is zieken of haar, die menstrua hebben, verboden in de sambi te komen. In de schuur wordt niet gesproken, evenmin als bij het overscheppen van ontbolsterde rijst (njëndok bras).

Raakt allengs de schuur ledig, dan blijft de inan paré over, tot dat deze vergaan is, of door de muizen opgegeten. Sommige Sassaks eten, als de nood aan den man komt, die laatste twee bossen wel op, doch dat wordt zeer afgekeurd; het zijn menschen „mara² bawi basong”, als zwijnen en honden. Nimmer verkoopt men de inan paré met de andere bossen rijst.

Uit het bovenstaande bleek duidelijk, dat de Baliërs als godin van de rijst, als de met dat gewas vereenzelvigde geest, Batari Çri beschouwen, terwijl de Sassaks Nabi Adam wel aanroepen, waar het landbouw aangelegenheden betreft. Om een denkbeeld te verkrijgen van de voorstelling, die de Baliër zich van deze rijstgeest maakt, mogen hier eenige mantra's volgen, zooals die geuit worden bij haast alle verrichtingen van het dagelijksch leven, thans, voorzooveel deze met dan rijstbouw verband houden d. i. hoofdzakelijk om bij Dewi Çri in het gevlei te komen door haar attributen toetekennen, die haar tot vermenigvuldiging en overvloed aan zullen sporen. Bij het uitleggen van de zaadpadi op het kweekbed zeg men: Ong Çri Mula, Sang Çri Kari (blijven).

Bij het planten: Ong Çri Dadi (gedijen) of Ong Çri Sadjagat guring Çri Janamah.

Bij het uitplanten van de ninin-pantun: Ong Mědang Kamulan ingsun anandur ranini Paduka Batari Çri, Çri akumpul Çri maranak, Paduka Batari Çri ajuwa mapos Durgastena muwang sapta Mahabaja, (mogen U geen onheil of de zeven plagen treffen). 1)

Als het uitgeplante gewas nieuwe bladeren vormt, spreekt

1) De sapta mahabaja zijn: balang sangit, bikul (muizen), paksi [vogels], uled [wormen], batak [rupsen], sèpè [kleine insecten], modèm busung [ziekte in den wortel].

men de volgende mantra uit: Ong pangirup irup tangan kiwë pakumpulakën tangan têngën akumpulakën Çri ring djagat kabèh (de levenskracht uit de twee handen möge zich vereenigen om al de Çri (rijstgeest) uit het geheele land hier te verzamelen), apan gagë sawah ingsun pakumpulaning Çri Kabeh, (want mijn rijstveld is de verzamelplaats van de geheele rijstziel) Ong Çri mandëg, Ong Batari Çri Sakë Wëtan Sangkan nirë tékë saking kajangan nirë tékë mumbul agoloran (Batari Çri, die uit het oosten verschijnt, komt uit Uw godenverblijf menigvuldig te voorschijn), Ong Batari Çri lor Wëtan Sangkan nirë akumpulë sirë ring madijë (Batari Çri, die uit het noordoosten verschijnt, verzamelt U hier in het midden); Sirë Batari Çri Kidul Wëtan, akumpulë sire ring madijë; Sirë Batri Çri Kidul kulon akumpulë sirë ring madijë, Sirë Batari Çri lor kulon, akumpulë sirë ring madijë, ring gagë sawah ingulun apan gagë sawah ingulun pakumpulaning Çri kabeh (verzamelt U hier in 't midden op mijn rijstveld, wart mijn rijstveld is de verzamelplaats van alle rijstziel); den kadi tan langan nirë Batari Çri ring Pratiwi Batarë Ganggë tjinibukan tan long, Çri Mumbul, Çri Wërdi, Çri dadi Wërdi, Ong Çri Mumbul. (opdat Gij niet te weinig zijt in de aarde, en opdat gij niet te lijden hebt van gebrek aan water, door Batarë Ganggë geschonken).

Bij den oogst zegt men: Ong Çri Tékë. (kom!) Bij het inladen in de rijstschuur: Ong Çri Tékë, Çri munggab, mandëg (blijf). Wordt de ninin-pantun in de schuur gebracht, dan zegt men: Ong Imbuh fan panglang (vermenigvuldigt U zonder ophouden).

Bij het halen van rijst uit de schuur, zegt men: Ong Çri Munggab, manih (opdat toch de „Sari" blijve, al haalt men de rijst er uit).

Men deelt hier nog eenige mantra's mede, die ter voorkoming van plagen in het rijstgewas worden geuit; zijn de mantra's veelal in oud-Javaansch gesteld, een enkele is

ook in het Sassaksch gebruikelijk, zoowel bij Baliërs als Sassaks, waarschijnlijk, omdat men de „plagen in 't algemeen” zoo plat mogelijk wil aanspreken en ze met scheldwoorden tracht te doen afdeinzen. Deze veel geuite mantra luidt: Ina' srëngut, ama² srëngut, henda² bikakën bungan paré, bungan paré bikakën kamu, lalu pétë srin sëgarë gunung.” (Moeder en vader Srëngut = scheldnaam, eet niet al de bloesems van de rijst op; de bloesems van de rijst zullen jullie opeten, ga heen en zoek de zeekant en de bergen op!).

Tegen de muizenplaag heeft met het volgende formulier: Tirtaning, banjuning wruh ka Mulaning Dadi, anë gandjaran sirë bubur sutji, godong waringin, tēkē sirē sangka wétan, mundur mangétan, tēkē sirē sangka kidul, mundur sirē mangidul, tēkē sirē sangka kulon, mundur sirē mangulon, tēkē sirē sangka lor mulih sirē kakaju buhuk, kédép sisi mandi mantranku.

(Ik ken den Oorsprong van het reine, zuivere water; hier is Uw loon: zuivere rijstpap en waringinbladen, die bij den akker zijn neêrgezet. Komt gij uit het oosten, keer daarheen terug, enz. Komt gij uit het Noorden, keer terug naar den vermolmden boom, in het Noorderbosch; moge mijn mantra veel uitwerking hebben).

Tegen Walang Sangits gebruikt men het volgende formulier: Sang Dangdang midjil saking banju anutjukkin balang sangit Kaléngang kapipili; dē éngko lédjék angatuk parinkuné, lamun lédjéh éngko mangatuk parinkuné; kuming sakéndat-brajan muné, kuming, kuming, kuming.

(De kraai komt uit het water te voorschijn om walang sangits te pikken, en deze vluchten ontsteld. Wees niet zoo onbeschaamd mijn padi aantevreten; doen jullie dat, dan mogen jullie impotent worden met al je makkers en familieleden, impotent, impotent!).

Aldus lokt men de Godin, en schrikt de plagen af.

MATARAM, 30 Maart 1902.

VERKLARING VAN TWEE MALEISCHE UITDRUKKINGEN.

MEDEDEELING VAN
A. F. VON DEWALL.

I.

Beteekenis en gebruik van het maleische woord kĕbawah.

DR. VAN DER TUUK zegt in zijn door DR. PH. S. VAN RONKEL uitgegeven aanhangsel op het Maleisch-Nederlandsch Woordenboek van mijn vader, dat *bawah* wordt gebezigd in plaats van *pada* als praepositie vóór woorden, die een voornaam persoon aanduiden: *kĕbawah: kĕpada, dibawah: pada, dari bawah: dari pada*, - met verwijzing naar *doeli II*.

Het zou beter zijn als er stond: *bawah* wordt ook gebezigd in plaats van *pada* als enz; want volgens die verklaring van V. d. T. zou *pada* niet gebruikelijk zijn bij woorden die een voornaam persoon te kennen geven. Dat dit wel het geval is, blijkt uit de volgende voorbeelden, genomen uit de *Tjakap-Tjakap-Rampai-rampai*, deel I, oorspronkelijke uitgaaf:

Tiba-tiba datang komisaris Anggelbek itoe mĕmbawa kĕpoetoesan itoe kĕ-Riou kĕpada doeli jamtoean moela, pag 6.

pĕrentah atas dato^r bandar dari pada soelthⁿ s^rAbdoer-rahman sjáh, pag. 24.

Een voorbeeld tot bewijs dat *kĕbawah = kĕpada* is, vindt men ook in dat werk: resident, radja laoet dan komisaris poenja tabek kĕbawah doeli toekoe, pag. 42.

Nog beter zou het zijn indien er stond: *bawah* wordt, verbonden met een praepositie ook gebezigd in plaats van *pada*, als enz; want *bawah* is geen praepositie, evenmin als b.v. *atas, dalam* en dergelijke. Die woorden hebben, in hunne zuiver maleische beteekenis, geene praepositieve kracht wanneer zij niet verbonden zijn met *di, kĕ, en dari*.

DR. VAN DER TUUK was niet volkomen op de hoogte van de beteekenis zoowel als van het gebruik van *kĕbawah*. Dit blijkt ook uit de verklaring voorkomende in het—door hem uitgegeven—woordenboek van mijn vader, onder het woord *doeli II*.

Daar lezen wij o.a. „*kébawah d.(oeli)* onder”—eigenlijk naar de laagte van—„het stof der voeten (van den vorst).” Deze uitdrukking (ik cursiveer) wordt veelal als substantief gebruikt, om den vorst aan te duiden; b.v. *d.(oeli) jang maha moelia*, het allerverhevenste stof der voeten (van den vorst) . . . . . Volgens die redactie slaat „*Deze uitdrukking*” op *doeli* in plaats van op *kébawah doeli*, zooals de oorspronkelijke bedoeling was. In het handschrift van dat woordenboek, berustende bij het Bat. Gen., staat dan ook . . . „*kébawah doeli*, onder het stof der voeten (van den vorst). Deze uitdrukking wordt veelal als substantief gebruikt, om den vorst aan te duiden.” — terwijl verder, geheel afgescheiden daarvan staat: „*Doeli jang maha-moelia*, het allerverheverst stof der voeten (van den vorst).”

De volgende citaten uit het bovengenoemde werk, *Tjapak-tjakap*, tot bewijs van het gebruik van *kébawah doeli* als substantief.

Itoe sebēnarnja; ta'ken *kébawah doeli* jamtoean dan tēngkoe Said dan tēngkoe bésar sērta dato^s bandar boekannja orang sebarang-barang itoe. p. 10.

tētang kēradjaän *kébawah doeli* baginda ini, sekali-kali tiada gouvēnemen bēlanda hēndak mērengankēn p. 14.

Dr. PIJNAPPEL heeft, ten gevolge van die verwarring naar het schijnt, *kébawah doeli* met die beteekenis niet overgenomen in zijn derde uitgaaf; wij vinden daar eenvoudig: „*Kébawah* is ook gelijk aan *kapada*, wanneer het hooggeplaatste personen betreft,” — onder *bawah*. Onder *doeli* ook niets daarvan.

KLINKERT beweert, onder *bawah*, dat *kébawah* ook = *képada* is, „wanneer men spreekt tot den vorst, meestal *kabawah doeli padoeka*, onder het stof der schoenen = tot uwe Majesteit”. . . . Overigens niets van *kébawah doeli* als substantief; ook niets onder *doeli*, *képada* of *padoeka*.

Als men de verklaringen van die woorden verder goed nagaat, dan ontwaart men dat ze door Dr. P. en K. niet met de vereischte nauwkeurigheid zijn behandeld; o. a.

zou *padoeka* een *titel* zijn, in pl. van: een woord *dat daarvoor* geplaatst wordt.

II

De uitdrukking Bahasa Katjaukan.

Bij sommige beoefenaren van het Maleisch bestaat twijfel of deze uitdrukking al dan niet juist is. Het zij mij daarom vergund het onderstaande onder hunne aandacht te brengen, wellicht zal daarin eenig bewijs kunnen worden gevonden tegen het onmaleische van die uitdrukking.

Het grondwoord *katjauk* bestaat niet, en aangezien *katjau*, d. i. *roeren*, *dooreen mengen*, afgeleid met het suffix *kên* of *kan*, werkwoord — om mij van dezen term te bedienen — blijft en derhalve hier niet gebezigd kan worden tot bepaling van *bahasa*, zoo is *bahasa katjauk-an* evenmin als *bahasa katjau-kan* bestaanbaar.

Ziehier hoe *katjaukan* moet ontstaan zijn.

MARSDEN heeft in zijn woordenboek het woord *katjau* niet, wel „*katjoek* en *katjoe*” — dit laatste moet natuurlijk dienst doen voor *katjau* — „schudden, bewegen, door elkander schudden, roeren, vermengen”. Dr PIJNAPPEL’s woordenboek, oorspronkelijke uitgaaf, naar dat van MARSDEN bewerkt, heeft slechts *katjoek*, o. a. met de afleiding *katjoekan* en tot voorbeeld: *bahasa katjoekan*. Dat was in orde. Maar in KLINKERTS Supplement op dat woordenboek van Dr. PIJNAPPEL lezen wij: „*katjoek* moet zijn *katjau* af *katjauk*, *mëngatjan*, ook: *dooreenroeren*, *omroeren van spijzen*” enz. en ten slotte: „*katjaukan*, *verwarring*.” KLINKERT wist niet, dat *katjoek* naast *katjau* bestond, het eerste met de betekenis: *vreemd*, van manieren, van tongval, uitspraak; en het tweede, zooals boven is gezegd: *roeren*, enz. Vandaar dat hij كاجوكن voorkomende op de eerste pagina van Abdoellah’s *Sjadjarah Malajoe*, niet heeft kunnen terecht brengen. De zin waarin dat woord voorkomt, luidt: *soepaja boleh marika itoe bërđjinah-djinahan dëngan bahasa dirinja soepaja djangan marika itoe* — meer logisch zou het zijn als er stond:

bahasa itoe — *bërkatjau* (بوکاچو) dan *bërgaoel dëngan bahasa katjoekan* (کاچوکن) dari pada bahasa bangsa-bangsa jang banjak. Dr. PIJNAPPEL ging toen met KLINKERT mee: met wegwerping van het goede in zijne eerste uitgaaf, nam hij in zijne tweede alleen *katjau* over en o. a. ook den niet bestaanden vorm *katjaukan*; voorzichtigheidshalve (?) echter schreef hij er tusschen haakjes bij: کچوکن; *bahasa* met die bepaling vinden wij er echter niet terug, evenmin onder *bahasa* zelf. Zoo ook in zijne derde uitgaaf, niettegenstaande deze volgens de voorrede bewerkt is naar het woordenboek van mijn vader, waar wij onder *bahasa* lezen: „b. *katjoekan*, de taal met een vreemden tongval” — en onder *katjoek*; „van de uitspraak met een vreemden tongval, zooals b. v. de uitspraak van het Maleisch bij Europeanen”, enz. Ook in KLINKERT's Nieuw Maleisch-Nederlandsch woordenboek met Arabisch karakter komt *katjoek* niet voor, wel op nieuw *katjaukan* onder *katjau*. Als eene poging tot verbetering zegt hij bij die afleiding: „in plaats van *katjauwan*.”

Het bovenstaande resumeerend worden wij m. i. van zelf gebracht tot het besluit: dat *katjoek* wel bestaat; dat de fout, waardoor deze verwarring is ontstaan, het eerst door MARSDEN is gemaakt door dat woord gelijk te stellen met *katjoe*, wellicht de Bengkoeleesche uitspraak van *katjau*; dat KLINKERT, niet wetende dat *katjoek* naast *katjau* wel bestond en door MARSDEN's fout misleid, Abdullah's کاچوکن d. i. *katjoekan* voor *katjaukan* heeft gelezen, en deze afleiding, ondanks de gramaticale onmogelijkheid, tot bepaling van *bahasa* genomen: *bahasa katjaukan* in stede van *bahasa katjoekan*.

Als verder bewijs voor het bestaan van *katjoek* diene, dat dat woord voorkomt in het werk van Ch. A. VAN OPHUIJSEN: *kitab logat Mëlahoe*, woordenlijst voor de spelling der Maleische taal met latijnsch karakter, Batavia, Landsdrukkerij, 1901.

